ISSN 2413-516X

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

П А Ё М И
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(маҷаллаи илмӣ)

БАХШИ ФИЛОЛОГӢ

4/1 (105)

В Е С Т Н И К
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЯ

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2013

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.

Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:

Имомов М.С. – гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Каримов М.Б. – зам. гл. редактора, доктор химических наук, профессор
Каримов Н. - зам.гл.редактора, кандидат филологических наук

Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:

Асозода Х. - доктор филологических наук, профессор
Исматов С. - кандидат филологических наук, доцент
Камолиддинов Б.- доктор филологических наук, профессор
Маджидов Х. - доктор филологических наук, профессор
Муроди М.- доктор филологических наук, профессор
Раджабов Х. - доктор филологических наук, профессор
Сулаймонов С.- доктор филологических наук, профессор
Саломов М. - кандидат филологических наук, доцент
Сафаров У. - доктор филологических наук, профессор
Ходжаев Д.- доктор филологических наук, профессор
Шарипов Х. - доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова М. - доктор филологических наук, профессор
Нарзикул М. - доктор филологических наук, профессор

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2013
Вестник Таджикского национального университета, 2013

З А Б О Н Ш И Н О С Й

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

А.А.Нозимов, Р.С.Сафарова
Таджикский государственный институт языков им. С.Улугзода

Языковое планирование, проводившееся в суверенной Республике Таджикистан, сопровождалось неоднократной сменой общественных настроений по поводу языковой ситуации, эффективности языкового планирования и соответствия государственного языка объявленному статусу.

Вначале появились радушные настроения национал-патриотов, воодушевляемых идеями радикального и скорейшего изменения существующего положения таджикского языка, предложениями радикальной замены «неестественного» состояния таджикского языка его новым расширенным функционированием в качестве государственного языка. Подобные стремления находили поддержку в повсеместном открытии таджикских дошкольных учреждений и школ; таджикский язык вновь становится обязательным предметом в школах с русским языком обучения; на многих факультетах республиканских вузов открываются таджикские отделения; на страницах республиканских газет и журналов широко обсуждаются вопросы функционирования и культуры таджикского языка; открыто (в том числе в газетах) объявляется требование о знании таджикского языка при приёме на государственную службу; появляется повышенный интерес к деятельности Государственного Терминологического комитета при правительстве Республики Таджикистан и Комиссии по наименованию и переименованию названий улиц, скверов, проспектов, площадей, учебных заведений и организаций при Хукумате г. Душанбе; издаются одноязычные и двуязычные словари таджикского языка разных типов; открываются курсы и вводится трёхлетнее изучение таджикского языка во всех вузах; усиливается издательская деятельность по подготовке словарей, учебников таджикского языка и на таджикском языке, энциклопедической, детской, научно-популярной и иной литературы на таджикском языке; объявляется повышение эфирного времени на таджикском радио и телевидении; делопроизводство постепенно переводится на таджикский язык и т.п.

Для данного периода была характерна склонность к простым решениям и крайним средствам изменения языковой ситуации без особой критической оценки сложностей существовавшей конкретной языковой ситуации.

Многих вдохновляли происшедший разрыв с существующей традицией и ожидание быстрой победы – функционирования государственного языка во всех сферах в максимальном объёме его функций. Других, однако, одолевали нескрываемые опасения и страх за судьбу русского языка и будущее своих детей, сопровождаемые суждениями о том, что таджикский язык якобы не готов выполнять предназначенную ему роль государственного языка.

Далее наступил период нетерпеливого ожидания, недоумения, обид и несбывшихся надежд, когда оказалось, что взрослое население поголовно «не заговорило по-таджикски», документы ещё не стали оформляться сразу на таджикском языке, а по-прежнему переводились с русского, лишь определённая часть населения отдавала своих детей в школы с таджикским языком обучения, а СМИ на таджикском языке не стали популярнее. Неудовлетворённость многих граждан результатами языкового планирования в стране выливалась в разочарование, оказавшееся более сильным в среде таджикского населения, которое, по сути, было главным объектом языкового планирования и которое более других слоёв населения было настроено радикально.

Одновременно с нетерпеливым ожиданием стремительного успеха языкового планирования появилась и начала распространяться взвешенная, лишённая политической

ангажированности и пристрастности оценка происходящих в языковой ситуации перемен.

Постепенно в значительной степени ослабло эмоционально-напряжённое отношение к осуществляющимся в стране переменам языковой ситуации и мероприятиям языкового планирования, стала более осознанной мотивация к изучению таджикского и русского языков, пришло понимание того, что никакие изменения в функционировании языков не декретируются, не происходят сами собой и в строго указанные сроки, а медлительность языковых процессов – это объективный фактор, который следует обязательно учитывать при языковом планировании, что разные социальные и возрастные группы населения обладают различной языковой пластичностью, дети, родившиеся и выросшие в независимом Таджикистане, - это новая формация молодых таджикистанцев, относящихся к государственному языку как существующей реальности, что сложившаяся в Таджикистане общественная толерантность – это результат единодушно достигнутой и бережно охраняемой всеми установки на согласие и сотрудничество.

Чтобы понять жизнеспособность подобной точки зрения, следует более подробно рассмотреть, обобщить некоторые наиболее яркие факты, позволяющие утверждать, что языковое планирование, осуществляемое в Таджикистане, привело к ощутимым изменениям языковой ситуации и может быть признанным как эффективное.

Языковое планирование, в результате которого таджикскому языку был придан статус государственного языка Республики Таджикистан, означало необходимость формирования расширенного таджикского коммуникативно-языкового пространства, которое стало неизбежно перекрещиваться с существовавшим русским коммуникативно-языковым пространством.

Зоны перекрещивания и оказались местом особого напряжения для обоих языков. При этом следует иметь в виду один существенный аспект: регулированию подвергаются сферы организованного общения, поддающиеся сознательному и целенаправленному воздействию, а сферы неорганизованного спонтанного общения оказываются неперекрещивающимися зонами коммуникативно-языкового пространства, в которых свободно функционируют оба языка.

Неперекрещивающимися зонами коммуникативно-языкового пространства для таджикского и русского языков являются художественная литература, фольклор, семейно-бытовое общение и проч., а также межнациональное общение на личностном уровне, которое не испытывает организующего давления со стороны осуществляющейся в стране языковой политики. Напротив, одной из зон перекрещивания таджикского и русского коммуникативно-языкового пространства является сфера официального делового общения. В настоящее время в нескольких областях Таджикистана со значительным числом коренного населения делопроизводство полностью осуществляется на таджикском языке, однако, функционирование официально-делового подъязыка в государственном управлении (напр., в Маджлиси Оли) ещё не достигло желаемого уровня.

Подобные факты являются показателем позитивного изменения языковой ситуации в республике по следующим причинам:

- стремительная динамика расширения сфер функционирования таджикского языка как государственного;

- успешно формируется таджикское официально-деловое и обиходно-деловое коммуникативно-языковое пространство, с наличием стабильной коммуникативной практики со своим реестром жанров (закон, указ, резолюция, коммюнике, дипломатическая нота, договор, рапорт, инструкция, объявление, объяснительная записка, расписка, жалоба, заявление, различные виды судебно-следственной документации и мн. др.);

- сформировался и постоянно расширяется корпус квалифицированных участников делового сообщества, способных осуществлять сложные профессиональные задачи с помощью таджикского языка;

- таджикский язык в настоящее время располагает развитым официально-деловым

стилем – одним из функциональных стилей кодифицированного нормативного литературного языка, полностью обеспечивающим потребности деловых и официальных отношений между людьми и учреждениями в области права, законотворчества.

Утверждение о наличии официально-делового стиля кодифицированного таджикского литературного языка нуждается в некотором пояснении. Известно, что официально-деловой стиль как осознанная обществом и функционально обусловленная совокупность языковых средств и приёмов их употребления обладает собственными особенностями: общенародностью, традиционностью, точностью и стандартностью, однозначностью, отсутствием образности и нейтральной оценочностью, строгим и сдержанным характером изложения, системой клише, терминов и устойчивых выражений, характерных символов и сокращений, употреблением слов в строгом словарном значении, композиционной заданностью структуры и др. Перечисленные признаки официально-делового стиля являются универсальными, и их описанию применительно к таджикскому языку уже посвящены научные труды, учебники и словари. Всё сказанное позволяет говорить об успешном решении проблемы стандартизации и адаптации таджикского языка к более широким коммуникативным потребностям и социальным функциям официально-делового общения.

Проблема стандартизации таджикского языка появилась не случайно, хотя имеется кодифицированный таджикский литературный язык длительной культурной традиции, который обладает богатыми возможностями, способностью обеспечить любые вновь возникающие коммуникативные потребности, а в самом корпусе таджикского языка потенциально содержатся необходимые ресурсы, которые следует лишь правильно стимулировать и развивать. Как известно, корпусное планирование, осуществляющееся во взаимосвязи со статусным планированием, включает в себя графизацию (создание письменности или приспособление существующей письменности для других языков), стандартизацию (процесс создания стандартного литературного языка, включающий выбор языка-стандарта, его кодификацию, внедрение норм в общественную речевую практику, совершенствование языка-стандарта) и модернизацию (процесс балансизации языков, функционирующих в одном коммуникативном пространстве). Именно стандартизация связана с увеличением объёма функций и развитием стилистического многообразия языка, что и произошло с развитием и совершенствованием официально-делового стиля таджикского языка, который стал активно использоваться в ранее ограниченных для доступа сферах, в том числе государственном управлении.

Изменения в общественном настроении можно связывать со многими фактами и переменами в языковой ситуации, которые могут осознаваться или не осознаваться совсем. В частности, следует особо остановиться на изменении характера направления языкового планирования, объектом которого вначале были объявлены все национальные, все социальные, все возрастные группы населения Таджикистана.

Реальная картина на самом деле выглядит несколько иначе. Обращаясь ко всем группам таджикистанцев, во-первых, можно обнаружить, что они чрезвычайно неоднородны с точки зрения восприимчивости к регулированию их языкового поведения. Естественно, что более гибкими оказываются те группы, которые в силу возраста (молодёжь, дети), особенностей родного языка (носители родственных или неродственных языков), особенностей культуры или в силу производственной необходимости быстрее и лучше овладевают другим языком. Во-вторых, произошло стихийное перераспределение требований при осуществлении языкового планирования: большие ожидания и повышенные требования стали предъявляться к так называемой русскоязычной части таджиков. Именно они, работая в государственных учреждениях и испытывая особые трудности из-за незнания таджикского языка, были и по-прежнему остаются одним из центральных объектов языкового планирования. Нацеленность языкового планирования на таджиков с доминирующим русским языком оказалась стратегически существенной для формирования языковой ситуации, поскольку, с одной стороны, она не вызывает у самих таджиков особого

недовольства из-за возросшего этнического и языкового самосознания; а с другой стороны, снижает давление на другие национальности, что, в свою очередь, в определённой степени снимает напряженность в зонах перекрещивания.

Увеличившийся в последнее время приток сельского населения в города резко изменил существовавшую в стране поляризацию преимущественно сельского автохтонного таджикского населения и городского неавтохтонного населения. Данный процесс, повышая количество таджиков с доминирующим родным языком, сказался также на возрастании в городах (особенно в университетах) общей таджикской языковой компетенции.

При оценке языковой ситуации, как правило, учитывается владение языками, являющееся важнейшим критерием определения языкового пространства. Однако, при учёте владениями языками не всегда последовательно учитываются особенности владения таджикским языком представителями самых крупных диаспор в стране, которые, благодаря демографическому перераспределению последних лет, выдвинулись на первые позиции.

Если распределить диаспоры по степени владения таджикским языком, то заметим, что с большим отрывом в этом списке лидируют узбекская и киргизская диаспоры. Если учесть, что динамика демографических параметров тюркских диаспор с высокими показателями рождаемости быстро увеличивается, следует ожидать, что среда, в которой находит поддержку осуществляющаяся политика функционального распространения государственного языка, будет расширяться естественным образом.

Кроме того, многомерное таджикское коммуникативно-языковое пространство создаётся не только теми, кто активно владеет государственным языком, но и теми, кто пассивно владеет им или стремится овладеть – среди них билингвы, овладевшие таджикским языком естественным и организованным (в стенах различных образовательных учреждений) путём.

Немаловажным фактором, который играет особую роль в формировании языковой ситуации современного Таджикистана, является усиление связи между реальным функционированием языков и мотивацией их организованного овладения. Всё население страны оказалось непосредственно и активно включено в процессы этнической и языковой самоидентификации, способствующие росту языкового сознания и языкового самосознания как основополагающей части национального общественного сознания. Наиболее активным участником этих процессов оказалось молодое поколение страны, которое выросло, социализировалось и развивалось в атмосфере эмоционально обострённой и всеобщей рефлексии по поводу своего знания и мотивов языкового поведения. Сегодня мы можем с полным правом констатировать существенное изменение языкового самосознания и мотивации изучения языков уже для поколения восьмидесятых и девяностых годов XX века, что, в свою очередь, обуславливает расслоение таджикистанского общества по всё возрастающему уровню владения таджикским языком, подтверждая тем самым успешное формирование соответствующей инфраструктуры для полноценного функционирования государственного языка. Для завершения процесса полного обретения титульным языком ведущей роли и господствующего положения понадобится время, может быть, даже формирование целого нового поколения.

Политика языкового Ренессанса направлена на возрождение и расширение функций таджикского языка как государственного, и в основе государственной политики лежит понимание языкового планирования как действенного инструмента предотвращения этнических и языковых конфликтов, а также осуществления политических и социальных преобразований при построении нового государства.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Акопова Л.Л. Государственный язык: дефиниции, статус и функционирование // Вопросы филологии. -2000. -№2.
2. Баскаков А.Н. Социолингвистический анализ языковой ситуации в регионе Средней Азии и Казахстана. –М., 1992.

3. Вахобов Т. Социолингвистические аспекты развития таджикского литературного языка. Книга II. –Худжанд: Нури маърифат, 2006.
4. Кенинг М. Культурное разнообразие и языковая политика // Решение национально-языковых вопросов в современном мире. –Санкт-Петербург: Златоуст, 2003.
5. Нозимов А.А. К вопросу о языковой ситуации в Таджикистане // Вестник Российского университета дружбы народов. Научный журнал. Серия: Вопросы образования: языки и специальность.-М.: РУДН, 2009. -№1.-С.21-28.
6. Нозимов А.А. Национально-языковая характеристика современного Таджикистана. –Душанбе: Ирфон, 2010. -335 с.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Языковое планирование, проводившееся в суверенной Республике Таджикистан, сопровождалось неоднократной сменой общественных настроений по поводу языковой ситуации, эффективности языкового планирования и соответствия государственного языка объявленному статусу. В данной статье авторами рассмотрена языковая ситуация и государственная политика по отношению к языку в современном Таджикистане.

Ключевые слова: языки диаспор, государственный таджикский язык, Республика Таджикистан, языковое планирование, языковая ситуация.

SOME QUESTIONS OF LANGUAGE PLANNING IN TAJIKISTAN

The language planning which was carried out in the sovereign Republic of Tajikistan, was accompanied by numerous change of public moods concerning a language situation, efficiency of language planning and compliance of a state language to the declared status. In this article authors considered a language situation and a state policy in relation to language in modern Tajikistan.

Key words: languages of diasporas, state Tajik language, Republic of Tajikistan, language planning, language situation.

Сведения об авторах: ***А.А.Нозимов*** **-** доктор филологических наук, профессор ТГИЯ им. С.Улугзода
С.Сафарова **-** соискатель ТГИЯ им.С. Улугзода

НАҚШИ СЕМАНТИКАИ ФЕЪЛ ДАР ТАШАККУЛИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДАИ БЕВОСИТА

В. Абдулазизов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита ва бавосита бо хусусияти хоси худ аз ҳам тафовут доранд. Аз ҷумла, аз рӯйи воситаҳои алоқа (истифода шудани пайвандаку калимаҳои ҳамнисбат …), мансубияти ҷумлаи пайрав ба аъзои сарҷумла, монандию шабоҳат ба дигар хелҳои ҷумлаҳои пайрав, тобишҳои маъноӣ.

Масалан, аз пайвандакҳои сершумори тобеъкунанда дар алоқаи грамматикии ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевосита фақат пайвандаки «ки» ва «то» истифода мешавад. Дар ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бавосита бошад, пайвандакҳои дигар низ истифода мешаванд.*

Мусаллам аст, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда ба эзоҳи хабар ё пуркунандаи бо ҷонишинҳои ишоратӣ ифодаёфтаи сарҷумла меояд. Аз ин рӯ, онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевоситае, ки бар эзоҳи феъл – хабари сарҷумла омадаанд.
2. Ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевоситае, ки бар эзоҳи пуркунандаи бевоситаи сарҷумла омадаанд.

* Ин масъала тадқиқоти махсусро тақозо мекунад

Ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевоситае, ки бар эзоҳи феъл-хабари сарҷумла омадаанд. Дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда саҳми феъл (хабар)-и сарҷумла, маъною семантикаи он ниҳоят калон аст. Ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ аз рӯйи муносибати байни фоилу мафъул доштаашон ба 2 гурӯҳ – монда ва гузаранда ҷудо мешаванд [6, 251].

Яке аз хусусиятҳои хеле барҷастаи феъл он аст, ки вобаста ба сохту таркиб ва тобишҳои маънои луғавиаш муносибати нисбат ба фоил (субъект) ва мафъул (объект) доштаи амалро фаҳмонда, тарзи алоқаҳои сарфию наҳвиро муайян мекунад.

Хабари сарҷумлаи ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи бевосита бо феълҳои гузаранда ифода мешавад. Феъли гузаранда ҳамонест, ки «бевосита ба объект гузаштани таъсири амал, яъне ғайр аз муносибати субъектӣ маҳз ба объект нигаронида шудани амалро мефаҳмонад… Феълҳои гузаранда ҳатман пуркунандаи бевосита талаб мекунанд» [6, 252]. **Масалан, феълҳои донистан, омӯхтан, овардан, гуфтан, гирифтан, дидан, додан, даравидан, донистан, шунидан, шикастан, хӯрдан, хондан, пурсидан, бурдан, буридан, нӯшидан, такрор кардан, ҳис кардан, илтимос кардан, пешвоз гирифтан** ва монанди инҳо.

Забоншиноси шинохта Ш. Рустамов дуруст қайд мекунад, ки «аксарияти феълҳои гузаранда бо тобеъ намудани аъзои пайрави пуркунандаи бевосита маҳдуд мешаванд, барои пурра намудани инҳо ҷумлаи пайрав истеъмол намеёбад, вале бисёр феълҳои гузарандае ҳастанд, ки на танҳо пуркунандаи бевосита, балки ҷумлаи пайрави пуркунандаро ҳам тобеъ менамоянд. Ба ин гурӯҳ феълҳои зерин дохил мешаванд: гуфтан, дидан, шунидан, фаҳмидан, пурсидан, навиштан, гузоштан, таклиф кардан, фаромӯш кардан, ё ин ки фаромӯш накардан ва монанди инҳо» [8,70].

Мисолҳо: Акнун худатон, писарҷон, гӯед, ки ҳақ дар ҷониби ман ё дар тарафи ин кас (Р. Ҷалил); Ман худам дидам, ки вай ба ҳамин ҳавлӣ даромад… (Ҳ. Карим).

Бубин, ки аз ин гапи вакили мухтор ранги мингбошӣ канд (С. Айнӣ). Фаромӯш накун, ки баромади иҷтимоият ҳам он қадар соз нест (Р. Ҷалил); Биёр, то чӣ дорӣ. Бингар, ки аз баҳри андак моя зар худро ба чӣ корҳо боз дошта буд (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 252).

Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда на танҳо чун объекти феълҳои гузаранда ин феълҳоро шарҳу эзоҳ дода пурра мекунад, балки барои пурраю возеҳ, намудани маънои феълҳои дигар низ меоянд.

Мисолҳо: Ман ҳам хаёл доштам, ки имсол хӯрокашро ҳам аз худам диҳам (С. Айнӣ); Ман ният доштам, ки духтарро хушӣ ба хушӣ ба даст орам (С. Айнӣ); Ман умедворам, ки ин узри ман узри хушку холӣ шуда намонад (С. Айнӣ); Қурбошиён бо як овоз қарор доданд, ки ҳар қадар нақдинаеро, ки аз дасти аҳолии Кӯлоб ва Балҷувон ёфт мешавад, … ҷамъ карда, ба Хонобод фиристонанд… (С. Айнӣ).

Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда хабари сарҷумла бо феълҳои сода ва таркибӣ ифода гардида, ҷумлаи пайрав онро тавзеҳ медиҳад. Албатта, таносуби истифодаи онҳо як хел набуда, феълҳои сода ҳамчун хабари возеҳшавандаи сарҷумла ниҳоят кам истифода мешаванд. Маводи забони адабии тоҷик шаҳодат медиҳад, ки феълҳои содаи зерин дар шаклу замонҳои мухталиф ба вазифаи хабари сарҷумла омада[†] бо ҷумлаи пайрави пуркунанда возеҳу пурра мегардад, маъною моҳияташон равшан мешавад:

Гуфтан: - Аввал ту росташро гӯй, ки барои чӣ ин ҷо омадӣ? (С. Айнӣ); …Мо чандин бор гуфтем, ки фармони мардикоргирӣ бекор карда шудааст (Р. Ҷалил); Ман дар аввали сухани худ гуфта будам, ки инқилоби Россияро меҳнаткашони Россия дар зери роҳбарони фирқаи коммунистӣ пеш бурдаанд (С. Айнӣ). Ҳамаашон мегӯянд, ки ин одам аз қишлоқи онҳо нест (Р. Ҷалил).

[†] Истифодаи шаклҳои замонии феъл мавзӯи баҳси алоҳида аст.

Дидан: - Дар кучо дидаед, ки як таноби гандум дувоздаҳ ман ҳосил кардааст (С. Айнӣ); Пӯлод медид, ки дар авзои Салимбой якбора дигаргунӣ ба амал омад (Р. Ҷалил); Дида истодам, ки қоғаз аст, қоғази чӣ гуфта мепурсам аз ту каллаварам (С. Айнӣ).

Беҳуда санг бар дили озурдагон мазан,

Аввал бубин, ки шиша чӣ миқдор нозук аст (С. Айнӣ).

Шунидан: Шунидам, ки … девон ӯро бидариданду бихӯрданд (Самаки айёр, ҷ. 7, с. 18); ... Мо шунидем, ки босмачиён Вобкандро гирифтаанд ва молҳои гӯрондаро ҳам ёфта гирифта истодаанд (С. Айнӣ).

Фаҳмидан: Қодир фаҳмид, ки имом ҳам ба элликбошӣ ҳамкорӣ ва дастёрӣ карда гаштааст (Р.Ҷалил); Албатта, кӣ будани ин духтарро гуфтан лозим нест, хонандагон ба хубӣ мефаҳманд, ки ин Гулнор буд… (С. Айнӣ); Ман барои ин ба Тавилдара омада будам, бифаҳмам, ки арзаи таслими бародари ту Эшони Султон аз таи дилаш аст, ё сохта? (С. Айнӣ).

Пурсидан: Аз ту мепурсам, ба инҳо чӣ шуда бошад… (С. Айнӣ); Аз ака Очил пурс, ки сурудхонӣ ва найнавозиат чӣ қадар ба ман таъсир мекардааст (С. Айнӣ); Албатта, шумо хоҳед пурсид, ки … ин қадар маблағи калонро ҳукумат аз куҷо ёфта харҷ кард (С. Айнӣ).

Донистан: Ясавул донист, ки андешаҳояш бечо набудаанд, дарҳол Ёдгорро пеш андохта… шитобкорона ба роҳ даромад (С. Айнӣ); Ман медонам, ки озодам, ман медонам, ки дар замони ҳукумати Шӯроӣ ҳеҷ кас маро бо зӯрӣ ба шавҳар дода наметавонад (Ҳ. Карим).

Фармудан: … ба хона даромада ба модараш фармуд, ки биринҷи палави зирбакаш тайёрро шуста андозад (Р.Ҷалил); …Ҳукуматҳо фармуданд, ки мардуми ҳар деҳа аз тарафи худашон вакил хоҳанд (С. Айнӣ); Акнун, ана худатон ҳам омада мондед, ҷаноби бек, фармоед, чӣ кунам? (Р.Ҷалил). Вай боғро ба амакам медиҳаду мефармояд, ки даҳони чоряккорҳоро бандад (Р.Ҷалил).

Гузоштан: Ман даст надодаму нагзоштам, ки маро бинаду орзу бароварад (Саъди Шерозӣ); Ана дар ҳамон айёми фараҳмандӣ нагзоштӣ, ки ман озодона, пурра нафас кашида, монанди дигарон болу пар занам… (Ҳ. Карим).

Шунидан: Подшоҳеро шунидам, ки ба куштани асире ишорат кард (Саъдӣ Шерозӣ); Нашунидаӣ, ки ҳар кӣ хиёнат варзад, пушташ аз ҳисоб ларзад (Саъдӣ Шерозӣ); Шунидаам, ки шутурро ба сухра‡ мегиранд (Саъдӣ Шерозӣ).

Поидан: Бой, ки … дар даҳлези меҳмонхона меистод… ошҳои

сарқути аз пеши меҳмонон баргаштаро дидбонӣ мекард ва мепоид, ки ошҳои сарқут бозпас ба ошхона кашонда мешаванд ё на? (С. Айнӣ).

Навиштан: Он кас дар китобҳои худ навиштаанд, ки агар аз қабри ман як хишт боқӣ бошад, як каф хоки қалъаи Бухоро бечо намешавад. … Саидбег ба ман навиштааст, ки муҷоҳидони дар ғазо корҳои намоён нишондодаро рӯйхат карда фиристонам (С. Айнӣ).

Биёвар, то чӣ дорӣ. Пиндошт, ки бо ӯ ба роҳ омада буд (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 452). Бингар, ки аз баҳри андак моя зар худро ба чӣ корҳо боз дошта буд (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 252).

Хабари сарҷумлаи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда на танҳо бо феълҳои сода, балки бо феълҳои таркибӣ низ ифода мешавад.

Дар ин типи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ аксаран хабари сарҷумла бо феълҳои таркибии номӣ ифода мешавад. Ин ба табиати забонамон иртибот дорад. «Дар забони адабии ҳозираи тоҷик феълҳои таркибӣ инкишоф меёбанд. Ин тарзи феълсозӣ хеле сермаҳсул ва серистеъмол аст» [4, 231].

---

‡ ***. Сухра – кори мачбурӣ.** Дар осори классикӣ феълҳои содаи нигаристан, овардан, пиндоштан ба вазифаи хабари сарҷумла омада, бо ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита ташреҳ ёфтаанд.

Чунин феъл-хабарҳо эзоҳталабанд. Аз ин рӯ, сарҷумла ҳам ноқис буда, ба шарҳу эзоҳ, ба ҷумлаи пайрави пуркунанда ниёз дорад. Масалан, феълҳои таркибии зерин ба вазифаи хабари сарҷумла омада ҷумлаи пайрав онҳоро возеҳу пурра мекунад: аҳд кардан, андеша кардан, гумон кардан, дарк кардан, илова кардан, илтимос кардан, зикр кардан, мулоҳиза кардан, муайян кардан, маълум кардан, манъ кардан, мушаххас кардан, насиҳат кардан, нақл кардан, пешниҳод кардан, пайхас кардан /бурдан/, тавсия кардан, талаб кардан, таклиф кардан, таъкид кардан, такрор кардан, таъйин кардан, тасаввур кардан, фаромӯш кардан, фикр кардан, хабар кардан, хоҳиш кардан, ҳикоя кардан, ҳис кардан, ҳисоб кардан, иброз доштан, маълумот додан, машварат додан ва амсоли инҳо.

Феъли ёвари кардан хеле сермаҳсул буда, феълҳои таркибии гузаранда ва мондаи зиёде месозад. Вале на ҳамаи он феълҳои таркибӣ эзоҳталаб буда, пуркунанда талаб мекунанд.

Таври мисол фелҳои таркибии

ҳис, эҳсос
тасаввур
дарк
гумон
фаромӯш

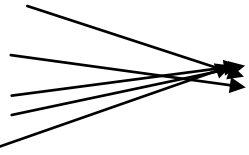

кардан

гузаранда буда, ба шарҳу эзоҳ, объект ниёз доранд, ки ин вазифаро ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита дар ҷумлаҳои сода бошад, пуркунанда иҷро мекунад.

Вале феълҳои таркибии шино, телефон, сафар

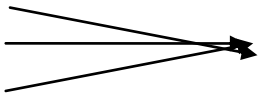

кардан

ва ғайра ба объект зарурате надоранд. Бинобар ин, ҷумлаи пайрави пуркунандаро низ тақозо намекунанд.

Пас, асосан ҷузъи номии чунин феълҳои таркибӣ «вобаста ба хусусият» - и маъноӣ ва грамматикии худ эзоҳталаб мебошанд… [8, 72]. Ҷумлаи пайрав маънои онро возеҳу пурра мекунад.

Бояд тазаккур дод, ки нақши феъли ёвар ҳам кам нест. Масалан, дар аксари феълҳои таркибии номбаршуда ба ивази феъли ёвари кардан феъли ёвари шудан гузоштан мумкин: маълум шудан, тавсия шудан, хоҳиш шудан, фаромӯш шудан.…

Маълум аст, ки бо феъли ёвари кардан тарзи фоилӣ ва бо феъли ёвари шудан тарзи мафъулӣ сохта мешавад. Вале дар наҳв (хусусан ҷумлаҳои мураккаб) чизи дигар муҳим аст, ки дар сурати бо феъли ёвари шудан ифода гардидани хабари сарҷумла ҷумлаи пайрави мубтадо тақозо мешавад, зеро фоили сарҷумла ифода намешавад. С. Атобуллоев дар хусуси ҷумлаи пайрави мубтадои навъи III менависад, ки «… вазифаи суратдиҳандаи хабари сарҷумларо дар ин қабил ҷумлаҳо асосан бандакҳои хабарии аст (ст), буд, нест адо мекунад… Ба гурӯҳи дуюм хабарҳое дохил мешаванд, ки ҷузъи асосии онҳоро исмҳо ва ҷузъи дуюм – ҷузъи суратдиҳандаашонро феълҳои ёридиҳанда ташкил медиҳанд. … Аз ҳама бештар дар ин вазифа феъли ёридиҳандаи шуд истеъмол мешавад» [1,72]. Ҳукм шуд, ки аввал Котибӣ қасидаи худро хонад (С. Айнӣ); Ба ман амр шудааст, ки биноро холӣ кунам (С.Улуғзода).

Дар тобеъ шунидани ҷумлаи пайрави пуркунанда саҳми босазое доштани ҷузъи феълии хабарҳои таркибии номии сарҷумла дар мисоли феълҳои зерин низ собит мегардад:

такрор кардан-такрор шудан
маълум кардан-маълум шудан
тайёр кардан-тайёр шудан
қарор додан-қарор гирифтан

ва амсоли инҳо. Дар сурати бо пайвандаки «ки» омадани ҷумлаи мураккаб ин феълҳо ҷумлаҳои пайрави мухталифро тақозо мекунанд (хабари сарҷумла бо феъли

ёвари **кардан** омада бошад, ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита; феъли таркибӣ бо ёридиҳандаи **шудан** бошад, ҷумлаи пайрави мубтадо тақозо мешавад).

Чуноне ки мебинем, ҳам хабари ҷумлаи пайрави мубтадо ва ҳам хабари ҷумлаи пайрави пуркунанда бо феъл ифода мешавад. Лекин дар байни онҳо тавофутҳои муайяне мавҷуд аст. Қабл аз ҳама, ҳамон тавре ки пештар зикр намудем, феълҳои ба вазифаи хабари сарҷумлаи ҷумлаи пайрави пуркунанда меомадагӣ, феълҳои гузарандаанд. Онҳо ҳаракату фаъолият ва амалиётҳои гуногунро ифода карда, объекти бевосита ё бавоситароро тақозо менамоянд. Феълҳое, ки ба вазифаи хабари сарҷумлаи ҷумлаи пайрави мубтадо меоянд, асосан феълҳои монда буда, ҳолату вазъияти шахс ва протсессҳои фикрӣ-эҳсосотиро ифода мекунанд.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик феъли ёридиҳандаи намудан аксаран ба ҷойи феъли **кардан** истифода мешавад.

Ғайр аз феълҳои ёвари **кардан, намудан, шудан**, ки маънои луғавиашон кайҳо суст ё гум шудааст, як гурӯҳ феълҳои содаи мустақил чун феъли ёвар истифода мешаванд. «Адади феълҳои ёридиҳанда дар феълсозӣ ва таркибсозии феълӣ аз ҳисоби феълҳои аслан мустақили **гирифтан, додан, доштан, ёфтан, задан, хӯрдан, сохтан** ва ғайра меафзояд. Дар он маврид маънии луғавии онҳо суст шуда, вазифаи нави грамматикӣ пайдо мекунанд, ҳиссаҳои номиро ҳамчун феъл сурат медиҳанд» [6,313]. Ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита бар эзоҳи феълҳои таркибие меояд, ки бо **феълҳои ёвари** зерин ташаккул ёфтанд:

Додан: Гувоҳҳо ба ман қавл доданд, ки дар пеши суд ҷиноятҳои Ҳасанро кушода диҳанд. Ман … ба хешу табори шумоён хабар медиҳам, ки онҳо омада шумоёнро бинанд (С.Айнӣ). Бинобар ин, ба шумо **маслиҳат медодам,** ки кори заминҳои ғӯзапояшон холибеҳшударо ба дасти ака Содиқ супурда, як таҷриба карда бинетон…. (С. Айнӣ).

Доштан: Ман гумон доштам, ки баъд аз ба даст даромадани ин духтарон кори ман боло хоҳад гирифт (С. Айнӣ);… Ният дорам, ки то ҷон дар рамақ дорам, дар ин роҳ кӯшиш кунам (С. Айнӣ).

Бурдан: Пӯлод аз сару либоси бачагон, анҷомҳои ҳавлӣ пай бурд, ки Салимбой ҳанӯз ҳам шикастанафасона зиндагӣ мекунад (Р.Ҷалил); Пай намебаранд, ки дар рӯйи ҳавлӣ касе гаштааст (С. Айнӣ).

Баровардан: Баъд ҳаминро аз хотир набароред, ки Миср бисёр ҷойи гарм ва сероб аст (Ҳ. Карим); Ҳукумат қарор баровард, ки ислоҳоти замину об гузаронида, мулки заминдорон ба дасти деҳқонон дода шавад (Р.Ҷалил).

Овардан: Худи ҳамон шаб халқи деҳа хабар овард, ки Холбӯта ба паси кӯҳ омадааст… (Р.Ҷалил); Дар ҳамин вақт аз тарфи Машҳад корвоне расида хабар овард, ки дар он наздикиҳо то дурӯза, серӯза роҳ аз туркманон асаре нест (С. Айнӣ).

Дидан: … муносиб мебинам, ки он воқеаро худи Носир-ака ҳикоя намояд; … аввал фикр карда бинам, ки Фотима аз ин кори ман ба норозӣ шудан ҳақ дорад, ё не? (С. Айнӣ).

Гирифтан: … фаҳмида гирем, ки… ин навзаминҳо аз они кӣ мешаванд (Р.Ҷалил); Ман хабар гирам, ки инҳо чӣ ҷанҷол доранд (С. Айнӣ)

Фармудан: Сардори дастаи мусаллаҳ даридаҷомагонро амр фармуд, ки аз хона ба рӯйи ҳавлӣ бароянд (С. Айнӣ).

Чӣ тавре ки пештар зикр намудем, дар ташаккули ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави пуркунанда саҳми феъл (хабар)-и сарҷумла, маъною семантикаи он ниҳоят калон аст. Феълҳое, ки ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита онҳоро шарҳу эзоҳ дода пурра мекунад, аз рӯйи маъноянд ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

1. Феъл-хабарҳое, ки маънои ахбор, маълумот, нутқ ва мусоҳибаро доранд: гуфтан, хондан, пурсидан, навиштан, расондан, ҳикоя кардан (додан), илова кардан, хабар расондан, эзоҳ додан, арз кардан, маърӯза кардан…

Соли гузашта гуфтанд, ки ҷадидон бо болшевикон як шуда ба амир теғ кашидаанд. … (С. Айнӣ); Тоҷдухт ба ҳеҷ гуна намегуфт, ки ман худ аз чизе хабар дорам (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 287); Аммо ҳам акнун бигӯям, ки бо ту чӣ бояд кардан (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 99); Гулрӯ ҳикоя кард, ки Иванов ӯро дидан замон шинохтааст (Р.Ҷалил); Зан… пас аз як дам омада хабар дод, ки касе дар атроф нест (Р.Ҷалил).

2. Феъл-хабарҳое, ки маънои майлу хоҳиш, арзу илтиҷоро доранд: Хоҳиш мекунам, ки Саодатбибиро бо духтараш ба қишлоқ фиристонед (Р.Ҷалил); Мӯйсафедони қишлоқ бо тавалло илтимос карданд, ки гирифта барам (Р.Ҷалил); Аз Шумо хоҳишмандам, ки монанди пештара ёрии худро аз мо дареғ надоред (С. Айнӣ).

3. Феъл-хабарҳое, ки маънои амру фармон, таъкид, маслиҳату водоркуниро доранд. Маънои амру фармон, таъкид қабл аз ҳама бо сиғаи амрӣ ифода мешавад. Сониян, ин маъно боз ба воситаи хабари ҷумлаи пайрав, ки бо сиғаи амр, шаклу замонҳои сиғаи хабарӣ, шартӣ-хоҳишмандӣ ифода мешавад, таъкид меёбад.

Мурғеро фармуд, ки фалон гиёҳро биёвар…(Самаки айёр,ҷ. 7, с. 19); Нафармудаанд, ки дар дара равам, магар моро бубаранд (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 524); Пӯлод фармуд, ки сӯфиро бурда ба коҳдон ҳабс кунанд (Р.Ҷалил); Агроном таъкид карда буд, ки пахтаи мисриро барвақт коридан зарур аст (Ҳ. Карим);

Тамара бори дигар таъкид намуд, ки бисёр гуфтугӯ накунад (Р.Ҷалил); Як чизро қайд кардан зарур аст, ки асоси фалсафаи таълимоти исмоилиён… дар тӯли таърихи ҳазорсола чандон тағйир наёфтааст (рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»).

4. Феъл-хабарҳое, ки маънои таклифу пешниҳодро доранд: Ман таклиф мекунам, ки…аввал хонаи Хӯҷаназарбой кофта шавад (С. Айнӣ); … Ман таклиф мекардам, ки аз пионерон отряд ташкил карда хонаковак кунонем (С. Айнӣ); … аз Гулрӯ дархост намуд, ки онро гирифта диҳад (Р.Ҷалил).

5. Феъл-хабарҳое, ки маънои саъю кӯшиш, ҷустуҷӯро мефаҳмонанд:

Гӯё ҷустуҷӯ мекарданд, ки дар ин душмани ашаддии босмачиён чӣ аломати берун аз намуди одамӣ ҳаст (Р.Ҷалил).

6. Феъл-хабарҳое, ки аҳду паймон, ваъда, уҳдадоршавиро ифода мекунанд:

Онҳо ҳар ду ваъда додаанд, ки даҳон намекушоянд (Р. Ҷалил); Агар қавл диҳӣ, ки бо падару модарат рафтуой намекунӣ, майлаш (С. Айнӣ).

7. Феъл-хабарҳое, ки воқиф будан, огоҳ будан, муайян карданро мефаҳмонанд:

Албатта, дар хотир дорам, ки ин яксаду чилу чор кило поруи маъданиро … ба ин ду замин баробар тақсим карда андохтем (С. Айнӣ); Акнун ман муайян карда истодаам, ки ту ҷавоне будаӣ, ки тамоман мувофиқи хоҳишҳои дарунии ман ҳаракат мекардаӣ (С. Айнӣ); Тадқиқоти эпидемиологӣ гузаронида муайян мекунанд, ки чунин беморӣ ба кадом маҳал ё … одамони кадом синну сол бештар таҳдид мекунад (Ф. Муҳаммадиев);

8. Феъл-хабарҳое, ки гузашт кардану роҳ додан (надодан) ба чизе ё кору амалро мефаҳмонанд:

Ҳамагон бар пой хестанд. Агарчи тарки адаб бувад аз сари нон хӯрдан бархостан, аз баҳри ҳурмати пирон раво доштаанд, ки Яздон пиронро ҳурмат дошт мефармояд (Самаки айёр,ҷ. 7, саҳ. 477); То ҷон дорем, нагзорем, ки ӯро бубаред (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 397); … Урунбой ҳам… намегузошт, ки духтари худаш рӯйкушода гардад (С. Айнӣ); Муносиб мебинам, ки он воқеаро худи Носир-ака ҳикоя намояд (С. Айнӣ).

9. Феъл-хабарҳое, ки мафҳумҳои дигари муомилаю муносибатро мефаҳмонанд:

а) суолу пурсиш, ҷавоб:

Ӯ ба ман **савол медиҳад**, ки чаро ба фирқа медарой? (Р. Ҷалил); … як рӯз эшони қозикалони марҳум аз ман **пурсида буданд**, ки «Гиденбург»- аш чизайлин одам аст (С. Айнӣ); Аз вай напурсед, ки чисту ин чаро кард? (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 122);

б) талабу дархост:

Ҳамаи меҳнаткашон ба муқобили ҷанг шӯриш бардошта, **талаб карда истодаанд**, ки ҷанг ба охир расонда шавад (Р. Ҷалил); Лекин аз тарси коҳиши шаҳвараш лаб намекушод ва **иддао мекард**, ки бояд дар қатори гурезагон бошад (С. Айнӣ).

в) шӯру иғво андохтан, нишон додан, санҷидан:

Фузайл гурехт, лекин инро ҳам **нишон дод**, ки душмани мо ҳанӯз зинда аст… (С. Айнӣ).

г) эълон кардан, илова кардан, арз кардан, такрор кардан, маслиҳат додан:

Ӯ аввали шаб ба ҳама **эълон карда буд**, ки одатан хоб намекунад (Р. Ҷалил); … фақат ҳаминро **илова кардан мехоҳам**, ки назар бо маълумоти пухтае, ки ман аз деҳаи худ гирифтаам, амалдорон ва навкорони амир ба муқобили стансияи Қизилтеппа ҳаракат сар кардаанд (С. Айнӣ); Ашӯр ном аз фуқароёни Қаротегин ба дарбори олӣ омада **арз кард**, ки Ниёзшоҳ заминҳои маро аз дастам ба зӯрӣ гирифт (С. Айнӣ).

10. Феъл-хабарҳое, ки дарккунӣ, қабулкуниро мефаҳмонанд.

Ин гуна феълҳо дар забони адабии тоҷик хеле зиёд бошанд ҳам, миқдори начандон зиёди онҳо бо ҷумлаи пайрави пуркунанда эзоҳ меёбанд. Аз ҷумла, феълҳои зерин дорои чунин хусусият мебошанд: **дидан, донистан, фаҳмидан, шунидан, ҳис кардан, ба ёд овардан, ёд кардан, дарк кардан, пайхас кардан, пай бурдан, дарёфтан:**

Медонам, ки моро аҷал расидааст ва дар худ мебинам, ки ҳам акнун кори ман тамом шавад (Самаки айёр,ҷ. 7, с.138); Баъд аз фурсате Ҳасан **дид,** ки боз аз душман дарак нест (С. Айнӣ);

Фақат **медонистанд,** ки баъзе босмачиҳо ба Афғонистон гурехтаанд… (Ҳ. Карим); Баъд аз он **фаҳмидам,** ки ҳамаи инҳо рӯирост тарафи бойро мегирифтаанд (С. Айнӣ).

11. Феълҳое, ки амалиёти фикрӣ ва хулосавиро мефаҳмонанд.

а) шубҳа, гумону тахмин:

Ман **гумон карда будам,** ки … ӯро ба роҳи худ дароварда метавонам (С. Айнӣ); Вай **хаёл мекард,** ки Гулрӯ ҳам дар қафояш истодааст (Р. Ҷалил); Ту **пиндорӣ,** ки ман намедонам (Самаки айёр,ҷ. 7, саҳ.287); Мӯйсафед аз ин аҳволи Бозор **пиндошт,** ки ба суханҳояш дуруст диққат намекунад… (С. Айнӣ).

б) қатъият, мутмаин будан, хулоса:

Яқин **донам,** ки фардо шоҳ талабгори ман бошаду туро низ бихонад (Самаки айёр,ҷ. 7, с.227); Рустам-амак **қарор дод,** ки маънои партияро дар роҳ аз Пӯлод пурсида гирад (Р. Ҷалил); … Мо ба ҳамаи онҳо, ба тамоми Тоҷикистон нишон медиҳем ва **исбот мекунем**, ки дар заминҳои Хуҷанд пахтаи мисриро коридан мумкин аст (Ҳ. Карим); … чун **яқин кард,** ки пул гум шудааст, осмонро ба сари худ бардошта фарёд кард (С. Айнӣ); Ҳар ду шарик **муқаррар карданд**, ки Ёдгорро ба ҳавлии Фатҳуллобой расонда монанд (С. Айнӣ).

Як гурӯҳ феълҳое, ки ҳолатҳои гуногунро ифода мекунанд, ба вазифаи хабари сарҷумла омада, бо ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита шарҳу эзоҳ меёбанд:

12. Феълҳои ифодакунандаи ҳамраъйӣ, тарафдорию пуштибонӣ:

Ҳарчанд далелу исботҳо нишон додам ва рафиқ Славин ҳам **тарафдорӣ кард,** ки бояд каси дигар интихоб шавад, нашуд (Р. Ҷалил).

13. Баҳона ҷустан, сабаб ҷустан:

… **баҳона кардам,** ки ту кӯдакӣ (Самаки айёр,ҷ. 7, с.369).

14. Орзую ният, умед доштан:

Эй шоҳ, **умед медорам**, ки ба дасти Рӯзафзун ин кор кушода шавад, ки устоди кор асту толеи қавӣ дораду ҳиммате баланд. **Умед дорам**, гуфтаи ту хато набошад (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 27); … ман **ният дорам**, ки ягон ҷавони қобил ёфта хонадомод кунам (С. Айнӣ); Ман **орзу доштам**, ки … ба Бозор дар тӯи писараш хизмат кунам… (С. Айнӣ).

15. Феълҳои модалӣ (**хостан, тавонистан, боистан, шоистан),** ба вазифаи хабари сарҷумла омада ба объекти амал эҳтиёҷ пайдо мекунанд, ки он дар қолаби ҷумлаи пайрави пуркунанда ифода мешавад.

Феълҳои модалӣ чун феъли ёридаҳанда дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрави пуркунанда хеле фаровон истифода мешаванд. Онҳо гоҳо мустақилмаъно буда, гоҳ чун феъли ёвар истифода мешаванд.

Масалан, феъли модалии <u>тавонистан</u> дар маънои мустақил ба иҷрои коре, амале, чизе имконият доштан ва ё надоштани гӯяндаро (соҳибсухан, фоилро) мефаҳмонад. Худи амал (кору ҳолат) бошад, дар ҷумлаи пайрави пуркунанда ифода мегардад. Мисол:

Падару модар, хешу таборҳои мурда-дагон наметавонистанд, ки ҷасадҳоро аз кӯчаҳо бурда дафн кунанд (Р. Ҷалил); Акнун наметавонам, ки Носирро як бор бинам ва ин хушхабарро ба ӯ расонам (Р. Ҷалил).

Феъли модалӣ дар маънои модалӣ (ё чун феъли ёвар) бо ҳиссаҳои номии нутқ, сифати феълӣ, масдари пурра ва ноқис, таркиб ёфта, ба вазифаи хабари сарҷумла меояд. Ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита бошад, объекти онро ифода мекунад:

Саодатбибӣ дар хона нишаста, ҳеҷ гоҳ тасаввур карда наметавонист, ки духтараш ба ин қадар ҷойи калон, сергавго, одамони бисёре,ташвиш, ҳаяҷон, амр, илтимос ва гайра кордор мебошад (Р. Ҷалил); Бо кӣ битавонам гуфт, ки зане ин кор кард (Самаки айёр, ҷ. 7, с. 297); Метавон гуфт, ки дӯшина ба ҷое будааст (С. Айнӣ); Мо натавонистем дидан, ки Хуршедшоҳи мо дар хоку ин зинда (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 185).

Феъли <u>хостан</u> низ чун феъли эзоҳталаби сарҷумла хеле зиёд истифода мешавад.

Ин феъл чун феъли мустақил ба вазифаи хабари сарҷумла омада, майлу хоҳишу рағбати гӯяндаро нисбат ба иҷро шудан ё намудани амалу ҳолате ифода мекунад ва ба шарҳу эзоҳ ниёз дорад. Зеро худи амалу ҳолате, ки гӯянда (нотиқ) таманно дорад, бояд дар ҷумлаи пайрав (-и пуркунанда) ифода гардад: Бача пиёлаҳоро дар лаълича қатор карда хост, ки ба онҳо чой резад (С. Айнӣ); Ман намехоҳам, ки беш аз ин хуни халқ рехта шавад) Самаки айёр,ҷ. 7, с. 265/.

Дар ин маврид феъли <u>хостан</u> дар шакли аорист омадани хабари сарҷумларо тақозо мекунад: … фуқароёни Душанбе ва Ҳисор мехостаанд, ки … ба пешвози болшевикон бароянд… (С. Айнӣ); Дили ман туро хоҳад ва намехоҳам, ки аз пеши ту биравам (Самаки айёр,ҷ. 7, с. 228); *Мехоҳам, ки дигараш инженер шава (Ҳ. Карим).*

Феъли зикршуда чун феъли ёвар барои ифодаи замони ояндаи сигаи хабарӣ истифода мешавад. Мисол:

Дар он вақт хоҳад гуфт, ки Бобомурод рост гуфта будааст (С. Айнӣ); Нахоҳанд гузошт, ки ҷинояткор аз номи комсомолетсӣ фоида бурда, ҷинояти худро давом кунонад(С. Айнӣ).

16. Бар эзоҳи таркибҳои бешахс. Маълум аст, ки як хели ҷумлаҳои яктаркибаи феълӣ ҷумлаҳои бешахс мебошанд. Дар забони адабии тоҷик чунин ҷумлаҳо ҳамчун сарҷумла низ истифода шуда, бо ҷумлаи пайрави пуркунанда шарҳу эзоҳ меёбанд. Дар ин қабил ҷумлаҳои мураккаби тобеъ таркиби бешахс ба вазифаи хабари сарҷумла меояд. Чунин хабарҳо гоҳо бо масдар, сифати феълӣ, калимаи модалию феъли ёридиҳанда (ҳаст, буд), гоҳо танҳо бо калимаи модалию феъли ёридиҳанда ифода мешаванд: Ин духтар ба куҷо рафт, пурсидан даркор буд, ки вай чӣ гуфт ва кадом Пӯлодро мегуфт (Р. Ҷалил); Фаҳмидан даркор аст, ки дар ҳамин рӯзҳо ба шаҳр кӣ рафта омад, аз он ҷо ки омад (Ҷалил).

С. Атобуллоев ба вазифаи хабари сарҷумлаи ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва пуркунанда истифода шудани калимаҳои модалии <u>даркор</u>, <u>лозим</u> ва <u>зарурро</u> қайд карда менависад: « … агар ҷузъи феълии хабари сарҷумлаи ҷумлаи пайрави пуркунандаро феълҳои гузаранда (дидан, гуфтан, кардан) ташкил диҳанд, хабари сарҷумлаи ҷумлаи пайрави мубтадо ё дар шакли маҷҳулии феъл ифода мешавад ё ҷузъи феълиро феълҳои монда ташкил медиҳанд [1,99]. Мисолҳо: … Лозим омад, ки ба оташфишонии немисҳо мунтазир шавем (Ф. Ниёзӣ); Ва моро лозим аст, ки таҳқиқи милали аҳли олам кунем (А. Дониш).

Муҳаққиқ дар хусуси тафовутҳои ин гурӯҳи ҷумлаҳои пайрави мубтадо аз ҷумлаи пайрави пуркунанда сухан ронда менависад. «Боз як хусусияти фарқкунандаи ҷумлаи пайрави мубтадо аз ҷумлаи пайрави пуркунанда дар он аст, ки дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрави мубтадо қариб аксар пуркунандаҳои бевоситае меоянд, ки бо пешояндҳою ҷонишинҳои шахсӣ ва исмҳои шахс ифода ёфтаанд. … Сарҷумлаи ҷумлаи пайрави пуркунанда ба чунин хусусият молик нест, яъне дар сарҷумла (агар баъзе лаҳзаҳои услубиро истисно кунем) омадани пуркунандаҳо, хусусан пуркунандаҳои бевосита дида намешавад: Ҳоло донистан лозим аст, ки ҳар як сар модагов дар як сол чандсӯма хӯрок хӯрд» [1, 99-100].

Фактҳои забони адабии тоҷик роҷеъ ба ҷумлаи пайрави пуркунанда ғалат будани ин ақидаро собит менамоянд. Дар таркиби сарҷумлаи ҷумлаи пайрави пуркунанда низ пуркунандаҳои бевоситаю бавосита омада метавонанд. Ин як тарзи маъмулии ифода, меъёри забони адабии тоҷик аст: **Ҳаминро** мушоҳида кардан мумкин буд, ки фироқи рафиқаш ба ҳастии беғубори вай як хусусияти тозаеро илова кардааст (Ҳ. Карим); **Ба халқ** фаҳмонидан даркор аст, ки чизҳои ба замин гӯр кардагиашро нобуд нашудан пештар барои равнақи лашкари ислом оварда диҳад (Р. Ҷалил); Акнун дидан мумкин буд, ки онҳо панҷ нафар буданд (Ҳ. Карим).

Калимаю воҳидҳои модалӣ маънои модалии ҷумлаи пайравро мушаххас намуда, тақвият мебахшанд ва пурра мекунанд. Масалан, маънои модалии тахмин, гумону эҳтимол, ки тавассути хабари ҷумлаи пайрав (аорист) ифода мегардад, бо таркибҳои модалии типи **наздик буд, мумкин аст (буд)** пурқувват карда мешаванд: Аз қоқии рӯй, тангии чашмҳо ва … камришии вай фаҳмидан мумкин буд, ки ӯ қирғиз аст (Р. Ҷалил).

Дар сарҷумла чизе (ҳодисаю воқеӣ) тахмин карда мешавад ё маънои зарурат, ҳатмият, қатъият, ҳатман иҷро шудани амалу ҳолат таъкид карда мешавад. Худи он амал, ҳодисаю воқеа дар ҷумлаи пайрав ифода мегардад. Аз ин рӯ, дар чунин ҷумлаҳои мураккаби тобеъ на танҳо тобеияти наҳвӣ, балки тобеияти семантикӣ низ ниҳоят қавист: Ба фикри ман, ҳамаи муллоҳо, эшонҳоро ҷамъ карда, фармудан даркор аст, ки аз ҳамин рӯз ба кор сар кунанд (Р. Ҷалил); … ба ҳама хабар додан даркор аст, ки ғаллаи зиёдатиашонро ба шаҳр оварда ба ҷояш чизҳои даркорияшонро гиранд (С. Айнӣ); Як чизро қайд кардан зарур аст, ки асоси фалсафаи таълимоти исмоилиён … дар тули таърихи ҳазорсола чандон тағйир наёфтааст (Рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»).

17. Ҷумлаи пайрави пуркунанда бар эзоҳи воҳидҳои фразеологӣ низ меояд. Маъмулан ибораҳои фразеологии феълӣ ба вазифаи хабари сарҷумла меоянду ба шарҳу эзоҳ ниёз доранд. Мусалламан объекти чунин хабарҳо дар ҷумлаи пайрав ифода мешавад: Ғами онро кам мехӯрем, ки сарвати маънавии бебаҳои мо ҳамеша пурҷило, гуворо ва ғанӣ бошад (Рӯзномаи «Адабиёт ва санъат»); Бо хиҷолат аз дил гузаронд, ки талаби бисёркаратаи бобояш Сангинбек ва ваъдаҳои худро дар хусуси тарки тамоку ба адо нарасонид (Ф. Муҳаммадиев); … аз хаёл гузаронд, ки … он гоҳ аз ёрони ҳамяроқ ҷудо шудан чӣ қадар вазнин хоҳад шуд (Р. Ҷалил).

Ҳамин тариқ хабари сарҷумлаи чунин хели ҷумлаҳои пайрави пуркунанда маъмулан бо феълҳои гузаранда ифода мешавад. Ин феълҳо аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ буда, таносуби истифодаашон як хел нест. Феълҳои сода ҳамчун хабари возеҳшавандаи сарҷумла ниҳоят кам истифода мешаванд. Феълҳои содаи **гуфтан, дидан, шунидан, фаҳмидан, пурсидан, донистан, фармудан, гузоштан, навиштан, нигаристан, овардан, пиндоштан** дар шаклу замонҳои мухталиф ба вазифаи хабари сарҷумла омада, бо ҷумлаи пайрави пуркунандаи бевосита возеҳу пурра мегарданд.

Феълҳои таркибии номӣ чун хабари сарҷумлаи чунин ҷумлаҳои пайрав хеле фаровон истифода мешаванд. Ин ба табиати забонамон иртибот дорад. Чунин феъл-хабарҳо эзоҳталабанд. Аз ин рӯ, сарҷумла ҳам ноқис буда, ба шарҳу эзоҳ – ба ҷумлаи пайрави пуркунанда ниёз дорад. Масалан, феълҳои таркибии номии зерин ба вазифаи хабари сарҷумлаи ҷумлаи пайрави пуркунанда омада, ҷумлаи пайрави эзоҳдиҳандаи худро тақозо менамоянд: **аҳд кардан**, **гумон кардан**, **андеша кардан**, **илова кардан**, **илтимос кардан**, **зикр кардан**, **мулоҳиза кардан**, **муайян кардан**, **насиҳат кардан**, **пешниҳод кардан**, **пайхас кардан (бурдан)**, **тавсия кардан**, **талаб кардан**, **таклиф кардан**, **таъкид кардан**, **такрор кардан**, **фаромӯш кардан**, **фикр кардан**, **хоҳиш кардан**, **манъ кардан**, **ҳис кардан**, **иброз доштан**, **маълумот додан**, **машварат додан** ва амсоли инҳо.

Як гурӯҳ феълҳои таркибии феълӣ низ ба вазифаи хабари сарҷумла омада ҷумлаи пайрави пуркунандаро тақозо мекунанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Атобуллоев С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Дониш 1975 . – 193 с.

2. Гаврилова Г. Ф. Семантика глагола в главной части сложноподчинённого и детерминантные придаточные //Структура глагола и его функции. – Ростов н/Д., 1974.
3. Грамматика современного русского литературного языка. – М.:Изд-во Наука.-1970, - С. 682-740.
4. Грамматика забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш.- 1985.
5. Грамматика забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш.- 1989. – С.
6. Забони адаби ҳозираи тоҷик. Синтаксис барои мактабҳои олӣ. Нашри 2-юм. – Душанбе: Ирфон.- 1984. – С. 215-245.
7. Крючков С. Е. Типы сложноподчиненных предложений с придаточной частью, относящиейся к одному слову или словосочетанию в главной части // Вопр. Языкознания. – 1960, №… - С. 12 – 21.
8. Рустамов Ш. Ӯумлаи пайрави пуркунанда дар забони ҳозираи тоҷик // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, **1967** – С. 62- 101.
9. Сиёев Б. Очерк оид ба таърихи феъли забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1968. – С. 86 - 104.
10. Смирнова Л.Т. О форме типа «гуяме» в языке классической таджикской литературы // Изд. Отд. Общ. наук АН Тадж. ССР. 1957. - № 12. – С. 57-72.

РОЛЬ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛА В ФОРМИРОВАНИИ ПРЯМОГО ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В статье рассматривается актуальная проблема таджикского языкознания - роль семантики глагола в формировании сложноподчинённого предложения с прямыми дополнительними придаточными предложениями. Автор при исследовании структурно-семантических особенностей придаточных дополнительных предложений особое внимание уделяет главному предложению, в особенности сказуемому и дополнению главной части, с которыми непосредственно связано придаточное предложение. Смысл и функции придаточного предложения связаны с тем членом главного предложения, который подлежит объяснению. Глаголы – сказуемые, поясняемые придаточным прямым дополнительным предложением, по смыслу разделены на 17 групп. Автор указывает, что в роли сказуемого главной части также могут выступать модальные глаголы, безличные глаголы и фразеологи-ческие обороты.

Ключевые слова: сложноподчинённое предложение, придаточное дополнительное предложение,средства связи,сказуемое главного предложения, семантика глагола, **переходной глагол,** простой глагол, составной глагол, модальный глагол.

ROLE OF SEMANTICS OF THE VERB IN FORMATION OF THE DIRECT ADDITIONAL SUBORDINATE CLAUSE

In article the actual problem of the Tajik linguistics - a role of semantics of a verb in formation slozhnopodchi-the nyonny offer with direct dopolnitelny subordinate clauses is considered. The author at research structurally - semantic features of subordinate additional clauses pays special attention to the main clause, in particular a predicate and body addition with which the subordinate clause is directly connected. Sense and functions of a subordinate clause are connected with that member of the main clause who is subject to an explanation. Verbs – the predicates explained by the subordinate direct additional clause, on sense are divided into 17 groups. The author specifies that as a body predicate modal verbs, impersonal verbs and set phrases also can act.

Key words: complex sentence, subordinate additional clause, means of communication, predicate of the main clause, semantics of a verb, transitional verb, simple verb, compound verb, modal verb.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРЕ: ***Абдулазизов Вахобджон*** – кандидат филологических наук, доцент ТНУ

ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ЗАБОНИ АРАБӢ МАРБУТ БА РАВОБИТИ БАЙНАЛМИЛАЛ

С. Абдулфайзов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз дар дунё ҳеҷ забоне ёфт намешавад, ки аз таъсири забонҳои дигар озод бошад. Миллатҳо ва мамлакатҳои мухталиф ҳамеша аз эҷод ва донишҳои ҳамдигар истифода кардаанд. Аммо ин миллатҳо ҳар он чизе ки аз берун гирифтаанд тамоман ба қоида ва қонунҳои забони худашон тобеъ ва мувофиқ кардаанд. Вақти он расидааст, ки барои ҳалли масъалаҳои муҳимтарини истилоҳоти ҳозиразамони забони тоҷикӣ барои муқаррар кардани принсипҳои илмӣ ва барои ба низом даровардани забони адабӣ ва принсипҳои он дастаҷамъона ба кори ташкилии илм камар бандем. Аз ин рӯ, муқаррар намудани истилоҳоти илмӣ, ҷамъиятӣ, сиёсӣ, техникӣ, дипломатӣ ва ғайра масъалаи

ҳаётан муҳим ва таъхирнопазири давлатӣ мебошад. Баъди пажӯҳиши начандон тӯлонӣ дар атрофи осори классикони форсу тоҷик, бавижа осори арзишманди Фирдавсӣ, Низомулмулк ва Байҳақӣ ба чунин хулосае омадам, ки таърихи давлатдории тоҷикон ва равобити онҳо бо кишварҳои ҳамсоя ва дур нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ аз истилоҳоти дипломатӣ ғанӣ мебошад. Миқдори зиёди онҳо дар истеъмол буданд ва ҳоло ҳам мавриди истифода мебошанд. Аммо истилоҳотгузинӣ ва пажӯҳишҳои дар атрофи он анҷомшуда бештар дастоварди асри XX ва пешрафтҳои илми забоншиносии ҷаҳон аст, ки пас аз Инқилоби Октябр дар забоншиносии нави тоҷик падид омад. Дар ин солҳо миқдори зиёди луғот ва истилоҳоти нави илмӣ – техникӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва дипломатӣ пайдо шуда буд, ки онҳо бояд ҷойи худро дар забон пайдо мекарданд. Дар хусуси манобеи асосии истилоҳотгузинӣ ҳам дар ин давра андешаҳои мантиқӣ ва илмӣ пешниҳод гардида буд. Тибқи пажӯҳишҳои забоншиносон ва муҳаққиқон манобеи миллӣ бар хориҷӣ муқаддам мебошад. Аз он ҷумла, забоншиносони тоҷик низ таъкид бар он мекунанд, ки дар вақти ворид кардани ягон истилоҳ ба хазинаи забони тоҷикӣ аввал бояд кӯшиш кард, ки калимаи тоҷикиро пайдо намуд. Як гурӯҳи дигар, ки аксариятро ташкил мекарданд, дониста ва надониста таъкид мекарданд, ки «бояд кӯшиш кард, ки аз забони арабӣ дур шуд «яъне аз манобеи арабӣ дар истилоҳотсозӣ набояд дигар истифода кард ва ба манобеи аврупоӣ тарҷеҳ дода шавад». Вале донишмандони хуб ва дақиқбин дарк намуданд, ки хориҷ кардани луғот ва истилоҳоти арабӣ, ки дар тӯли 1000 сол дар забони тоҷикӣ истифода бурда шудаанд ва як қисми онҳо маънои ибтидоии арабии худро аз даст дода ба шаклу маънои нави тоҷикӣ даромадаанд, номумкин аст. Аз ин рӯ, пешниҳод низ буд, ки ҳар он чизе, ки аз арабӣ ба фонди луғавии забони тоҷикӣ ворид шудааст «бокӣ монад». Вале бо вуҷуди фишорҳо ва мубориза бо истилоҳоти арабӣ дар тӯли 70 соли даврони шӯравӣ унсури арабӣ яке аз фаъолтарин рукнҳои истилоҳофаринӣ дар забони тоҷикӣ буд. Таркиби луғавии ҳама забонҳо ҳамеша вобаста ба инкишофи ҷамъият ва таҳаввулотҳое, ки дар ҷамъият ба вуҷуд меояд инкишоф меёбад. Калимаҳои забонҳои дигар бо сабабҳои гуногун иқтибос мешаванд ва таркиби луғавии забонро ғанӣ мегардонанд. Бо зуҳури ислом ва густариши Хилофати Араб нақши забони арабӣ хело қавӣ гардид. Забони арабӣ дар Шарқи Наздик, Эрон, Осиёи Марказӣ, Шимоли Ҳиндустон ва қисмате аз Чин нақши забони байналмилалиро ифо мекард. Омӯзишу тадқиқи иқтибосот яке аз ҷанбаҳои илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Мусаллам аст, ки калима, таркибу ибораи аз забони дигар бавосита ё бевосита воридшударо иқтибос меноманд. Аз ин лиҳоз ворид шудани калимаҳои зиёди арабӣ ба забони тоҷикӣ ба таҳаввулотҳои зиёде, ки дар олам, бавижа дар қаламрави минтақаи мо рӯй дод посӯх дода метавонад. Захираи луғавии забони тоҷикӣ аз имкониятҳои худ ғизо ва аз забонҳои дигар баҳравар шуда, торафт бой мегардад. Дар такмилу боз ҳам ғанӣ гаштани таркиби луғавии забон аҳамияти сарчашмаҳои муайяни таърихӣ ва пешрафти ҷамъият хело бузург аст. Чуноне ки аз сарчашмаҳои таърихӣ ба мо маълум аст, забони лотинӣ ва юнонӣ дар рушду такомули тамаддуни башарӣ мақоми арҷманде дорад. Истилоҳоти зиёде дар илмҳои физика, риёзӣ, кимиё, тиб ва дигар илмҳо аз забонҳои дар боло зикршуда ворид шудаанд. Футӯҳоти араб аз Машриқзамин то Андалус (Испанияи имрӯза) тӯл кашид. Дар дарбори хилофат олимон ва мутафаккироне буданд, ки ба таълифи китобҳо ва асарҳои илмӣ машғул буданд. Ҳатто китобҳои илмиеро аз забонҳои лотинӣ ва юнонӣ ба забони арабӣ тарҷума мекарданд. Ин китобҳо дар манотиқе, ки таҳти тасарруфи арабҳо буданд, мунташир мешуданд. Ин ҷунбиши фарҳангӣ ва инқилоби саноатии Ғарб, албатта, ба забони арабӣ таъсири амиқ гузошт. Донишмандони араб ва олимоне аз аҳли Аҷам китобҳои зиёде ба забони арабӣ таълиф мекарданд, ки таъсири он ба забонҳои дигар мегузашт. Бо сабабҳои зикршуда, истилоҳоти зиёди забони арабӣ вориди хазинаи забонҳои мухталиф мегардид. Аз он ҷумла, баъди таъсиси давлати Сомониён ва таназзули он то асрҳои XII калима ва истилоҳоти зиёде вориди хазинаи забони тоҷикӣ гардид. Таркиби луғавии забон тамоми калимаҳои мавҷудаи дар истеъмолбударо дар бар мегирад, аз ин рӯ, то ба дараҷае ҳолати дирӯза ва имрӯзаи

забони миллатро инъикос карда метавонад. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои забонҳои дигари дунё мавҷуданд, ки ба забони тоҷикӣ дохил шудани онҳо ба шароитҳои таърихии халқҳои тоҷику форс вобаста аст. Таркиби луғавии забон манзараи умумии забонро инъикос менамояд. Зиёд будани калимаҳо дар забон нишони боигарии он аст. Муҳаққиқе дар яке аз мақолаҳои худ мефармояд, забони холис, ки дар он ҳеҷ луғати бегона набошад, аз они қабилаҳои ваҳшӣ аст, на миллатҳои мутамаддин. Олимон бар он ақидаанд, ки таркиби луғавии забони тоҷикиро бештар калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил медиҳанд. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ пайдо шудани калимаҳои зиёди арабӣ сабабҳои муайяни таърихӣ дорад. Арабҳо дар мамлакатҳои забткардаашон забон, дин ва урфу одатҳои худашонро зӯран ҷорӣ мекарданд. «Дар аввалҳои ислом ва ғалабаи араб донишмандони даризабон, ба ҷойи он ки ба забони модарии худ асар нависанд, баръакс ба забони арабӣ менавиштанд, ки инро шароиту муҳити сиёсию иҷтимоии давр тақозо мекард (Зеҳнӣ Турақул. «Дар бораи баъзе калимаҳои маъмулии устод Рӯдакӣ ва муосиронаш. Шарқи Сурх № 11. 1958. Саҳ. 152-162).

Дар бораи нақши бузурги забони арабӣ ба забони тоҷикӣ донишманд, муҳаққиқ ва забоншиноси тоҷик С. Сулаймонов, дар фарҳанги тартибдодаи хеш теъдоди калимоти арабиро дар забони тоҷикӣ ба чиҳил дарсад медонад. Ӯ чунин навиштааст: «Нуфузи забони арабӣ хусусан дар фонди луғавии забони мо ва ташаккули истилоҳоти илмии он хеле муассир мебошад: Беш аз чиҳил дарсади вожаҳои забони моро калимот ва иборoти арабӣ ташкил медиҳад. «Сулаймонӣ Саидраҳмон. Фарҳанги арабӣ- тоҷикӣ.- Ҷ. 2. -Душанбе. -2005.саҳ. 13».

Дар он замон танҳо манфиатҳои доираи худро ба назар гирифта, ба воситаи кор фармудани калима ва ибораҳои арабӣ гӯё ба асарҳои худ тобиши шукӯҳу дабдабанокӣ бахшидани аҳли илму адаб як навъ хусусияти расмӣ пайдо карда буд. Бе зарурату эҳтиёҷи забон ва талаботи услубӣ истеъмоли миқдори фаровони калима ва ибораҳои арабӣ маҳз дар заминаи ҳамин гуна муносибати баъзе аз намояндагони илму адаб ба миён омада буд. Ба қавли муҳаққиқи эронӣ, таъсири забони арабӣ дар забони форсӣ ба шаклҳои гуногун сурат гирифта, тақрибан тамоми соҳа ва риштаҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ, фарҳангии Эронро фаро гирифта, ба тавре ки донишмандони муосир миқдори луғот ва истилоҳоти арабиро дар забони мо аз 40 то 60 дарсад тахмин мекунанд. Тавре ки дар боло зикр намудем, калима, таркибу ибораи аз забони дигар бевосита воридшударо иқтибос меноманд. Як хусусияти калимаҳои иқтибосии забони тоҷикӣ дар он аст, ки аксари онҳо арабӣ мебошанд. Яке аз масъалаҳои муҳимму ҳалталаби ин соҳа калимаҳои иқтибосии арабӣ, мавқеъ, хусусият ва тобишҳои маъноии онҳо мебошад. Донишманди дигари тоҷик Т. Бердиева бисёр бамаврид овардааст: «Асрҳои аср забони арабӣ чун забони илм, дин, коргузорӣ сабаби гоҳ равнақу гоҳ бозистии забони тоҷикӣ гардидааст, таъсири он ба сатҳи лексикаи забони мо хеле амиқ ба назар мерасад». (Т. Бердиева. Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ. с. 5). Мақсади асосии мо аз интихоби мавзӯи мазкур ҳамин аст, ки дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои зиёди арабӣ истифода шуда бошанд ҳам, то кунун доир ба калимаҳои иқтибосӣ дар асари мазкур аз назари забоншиносон дур монда, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор нагирифтааст. Доир ба масоили иқтибосоти арабӣ донишманд ва забоншиноси маъруфи рус Л.С.Пейсиков чунин мегуяд: «Воридшавии қисмати асосии иқтибосоти арабӣ ба даврони ташаккули забони адабии форсӣ – дарӣ ва шукуфоии адабиёти форсӣ – тоҷикӣ рост омад. Гуфтан зарур аст, ки лексикаи арабӣ ба забони дарӣ тақрибан баъд аз ду асри истилои арабҳо ворид гардид. (Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. М. МГУ. 1975. с. 36). Забоншиноси варзидаи тоҷик профессор С.Назарзода чиҳати таъсири забони арабӣ ба забони тоҷикӣ дар яке аз дастранҷҳои илмиаш чунин менависад: «Дар баробари таъсири забони арабӣ набояд изҳори таассуф ва нигаронӣ кард. Зеро дар баъзе мавридҳо ба густариш ва пешрафти забони тоҷикӣ мадад кардааст ва имрӯз ҳам манбаи муҳимме барои сохтани луғат ва истилоҳоти нав мебошад. Вуруди ҳазорон луғот ва истилоҳот аз забони арабӣ

барои забони тоҷикӣ дигар хатаре надорад. Агар хатар медошт, забони арабӣ дар тӯли 1400 соли робита ва нуфузи бесобиқаи худ забони тоҷикиро нобуд мекард. Ҳол он ки на танҳо чунин фоҷиае рӯй надод, балки баръакс тавоноии забони тоҷикӣ дар баёни бориктарин ва дақиқтарин мафҳум ва маъноҳои фикрӣ, маънавӣ ва печидатарин масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангӣ дар навбати аввал марбут ба ҳамон додугирифт будааст. «С. Назарзода. Забон ва истилоҳ (Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот. - Душанбе, 2003. С.59). Мусаллам аст, ки ҳар як забон бе иқтибос аз забонҳои дигари дуру наздик вуҷуд дошта наметавонад. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳо гуногун мешаванд: ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар, рафту омад, додугирифт, муносибатҳои хешутаборӣ, тиҷорат, муносибатҳои дипломатӣ. Пешрафти илму техника, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар ва монанди инҳо. Қайд шудааст, ки Фирдавсӣ дар асари арзишманд ва безаволаш «Шоҳнома», ки аз ҷиҳати инъикоси захираи луғавии он замон асари намунавиест, бештар аз 900 калимаи арабиро ба кор бурдааст. Бисёрии ин калимаҳои арабӣ дар он замон то ба дараҷае дар забон ҳал шуда буданд, ки барои арабӣ будани онҳоро муайян кардан як таҳқиқоти лингвистии муфассале лозим шудааст.(Забони адабии ҳозираи тоҷик. қ.1.с.26-27) Пас аз он ки сайри кӯтоҳе дар атрофи калимаҳои иқтибосӣ анҷом додем, ба чунин хулоса омадем, ки дар хазинаи лексикии забони тоҷикӣ шумораи калимаҳои забони арабӣ хеле зиёд мебошанд. Акнун мепардозем ба таҳлилу баррасиҳои якчанд калима ва истилоҳоти арабии марбут ба равобити байналмилал, ки ҳоло ҳам дараҷаи истеъмоли ин истилоҳот хеле васеъ мебошад.

Амният – ин истилоҳ муродифи оромӣ, субот, осудагӣ мебошад. Ин вожа, яъне амният дар қолаби ибораҳои изофӣ ва таркибии амнияти ҷаҳонӣ, амнияти минтақавӣ, амнияти байналмилалӣ, амнияти дастаҷамъӣ, амнияти кишвар ва дигар истилоҳоти таркибиеро ба вуҷуд меоранд, ки дар гуфтушунидҳои байналмилалӣ хело баланд садо медиҳанд. Моҳи августи соли 1993 Шӯрои амнияти Созмони Милали Муттаҳид аз оппозисиюн тақозо карданд. С. Аюбзод. «Тоҷикон дар қарни бистум.с. 275). Оқои Нурша афзуд, ки ташаннуҷи авзоъ дар Афғонистон ба кулли кишварҳои минтақа таъсир мегузорад ва набояд танҳо ба умеди Созмони Паймони Амнияти Дастаҷамъӣ шуд (Дунё. № 40. 4 10 .11).

Амнияти дастаҷамъӣ як мафҳумест, ки дарбаргирандаи як низоми ҷаҳонӣ барои масоили амниятӣ дар асоси тавофуқ миёни тамом ё аксарияти кишварҳо мебошад, ба мақсадҳои муштарак дар муқобили ҳар кишваре, ки ба шакли ғайриқонунӣ ба сулҳ ва амният хатар эҷод мекунад созмон дода мешавад. (Фарҳанги равобити байналмилал.саҳ. 526 – 527). Дар ин нишаст масъалаҳои амнияти минтақавӣ дар ҳолати табдилёбандаи вазъи ҳарбию сиёсӣ дар Афғонистон, мувофиққунии стратегияи Иттиҳодияи Аврупо оид ба ҳамкории об, Осиёи Марказӣ дар шароити нав бо назардошти ҳалли мушкилиҳои обию энергетикӣ ва муҳоҷират мавриди баррасӣ қарор гирифтанд (Истиқлол. № 15(71) 15.12.11). Ричард Ҳолбрук нахуст дуруду паёми Президенти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико Ҳиллари Клинтонро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон расонда, ба талошҳои Тоҷикистон баҳри таҳкими эътидолу субот дар Афғонистон, Осиёи Марказӣ ва амнияти байналмилалӣ, хусусан барои мусоидати фаъол ба нерӯҳои байналмилалии посдори сулҳ дар Афғонистон баҳои баланд дод ва аз номи Ҳукумати кишвараш ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шахсан Сарвари давлат арзи сипос намуд (Э. Раҳмон. Соли маориф ва фарҳанги техникӣ. С .37).

Байналмилалӣ – миёни миллатҳо, байни миллатҳо, байни халқҳо, байни давлатҳо. Ин вожа, ки ҳарду қисмаш аз калимаҳои арабӣ таркиб ёфтааст, бо ибораҳои таркибии равобити байналмилалӣ, конфронси байналмилалӣ, сиёсати байналмилалӣ, қонунҳои байналмилалӣ, саҳнаи байналмилалӣ, ҷомеаи байналмилалӣ, низоми байналмилалӣ, намоиши байналмилалӣ, фестивали байналмилалӣ, тиҷорати байналмилалӣ, обрӯи байналмилалӣ, суботи байналмилалӣ, ҳуқуқи байналмиллалӣ, форуми байналмилалӣ,

муқаррароти байналмилалӣ, тиҷорати байналмилалӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, созмонҳои байналмилалӣ, назми байналмилалӣ ва ғ, ки яке аз серистеъмолтарин истилоҳ дар равобити байналмилалӣ мебошад ва дараҷаи истеъмолаш хеле васеъ мебошад.

Дипломатия ва хадамоти дипломатӣ бо равобити байналмилалии давлатҳо сахт алоқаманд мебошад, то андозае ки онҳоро бе якдигар тасаввур кардан имконнопазир аст ва дипломатия давоми сиёсати синфҳои ҳукмрони давлатҳо дар саҳнаи байналмилалӣ маҳсуб мешавад. (В. Зорин. «Хадамоти дипломатӣ». С. 5). Вазорати корҳои хориҷии Белорус ин маълумотро инкор намуда изҳор намуд, ки кишвари ӯ қонунҳои байналмилалиро дар ин самт қатъиян риоя мекунад (Имрӯз news. № 40. 1.03. 11). Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам дигар иқдомҳои Ҷумҳурии Қазоқистонро оид ба масъалаҳои калидии сиёсати байналмилалӣ, аз қабили ислоҳоти ИДМ, равандҳои ҳамгироӣ дар АврупОсиё дастгирӣ менамояд. (Дипломатияи Тоҷикистон дирӯз ва имрӯз. қ.1. с.62). Ин ба ин маъно аст, ки қудратҳои бузурги хориҷӣ аз ҷомеаи милал метавонистанд бидуни дар назар гирифтани муқаррароти байналмилалӣ ба ҳаллу фасли умури хеш бипардозад. (Саид Довуд Оқоӣ. Созмонҳои байналмилалӣ.- Теҳрон, 1386.С 71). Дунё то кунун як фарҳанги дипломатияи байналмилалиро эҷод кардааст, ки ба зудӣ рафтори мушобеҳеро дар ҳамаи аъзоёни худ падид хоҳад оварад. (Раймон Коен. Гуфтугӯйи фарҳангҳо иртиботҳои байналмилалӣ дар дунёи вобаста. -Теҳрон 1379. С 33). Иттиҳоди Шӯравӣ мехоҳад, ки тамоми масоили байналмилалиро аз тариқи сулҳомез ҳаллу фасл намояд.(М.Б Шаҳобова. Забони англисӣ. -Москва 1971. С 212).

Сафир – ин истилоҳ муродифи калимаҳои фиристода, расул, намоянда, пайк, элчӣ мебошад. Вожаи сафир – бонуфузтарин аъзои олирутбаи хадамоти дипломатӣ мебошад ва аз ҳама сатҳи баландтарин аз ҷиҳати ташрифотӣ дар намояндагии дипломатӣ мебошад. Сафир ё худ намояндагии дипломатӣ ин мақомоти давлатие мебошад, ки дар ҳудуди давлати дигар мавқеъ гирифта, ба ин давлат алоқаҳои худро ба роҳ мемонад. Дар забони тоҷикӣ замони шукуфои давлати Сомониён ин истилоҳ бо шаклҳои фиристода, расул ва дар даврони таназзули давлати тоҷикон бо шакли элчӣ мавриди истифода буд. Дар ибтидои асри 20 ва даврони истиқлол ин истилоҳ ба асли қадимаш, яъне сафир аз лиҳози интихоби осон баргашт. Вожаи сафир дар қолаби ибораҳои изофии сафири фавқулода ва мухтор, сафири пазируфташуда дар илми равобити байналмилал (дипломатия) хело васеъ истифода бурда мешавад.

Ба ҳайси сафири Бухоро дар Афғонистон шоири маъруф Ҳошими Шойиқ таъйин шуд, ки тағои Пайрав Сулаймонӣ буд ва Пайрав низ як муддат ҳамроҳи сафир дар Афғонистон буда, корҳои зиёди фарҳангӣ анҷом додааст. «Тоҷикон дар қарни бистӯм. С.61».

Тибқи як назарпурсии ҳафтаномаи «Курьер Таджикистана», ки дар он тамоми сардабирони рӯзномаву маҷаллаҳои шинохтаи ҷумҳурӣ ширкат варзиданд, Алиасғари Шеърдӯст «бехтарин сафир» - и соли 2010 дониста шудааст. «Имрӯз news. № 4. 10.01. 11». 23 апрел Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчунин аз Сафири фавқулода ва мухтори Австралия дар Тоҷикистон Маргарет Эйлин Туми эътимоднома қабул намуд (Э. Раҳмон. Соли Имоми Аъзам. С.107). Сафири пазируфташуда ин сафири як кишвар, ки ғайр аз кишвари маҳалли маъмурияти худ, дар як ё якчанд кишвари дигар маъмурият дорад (Аббос Алии Муҳоҷирӣ. Улуми сиёсӣ. С.11).

Сафорат –ин истилоҳ муродифи сафоратхона, мақоми сафорат, маъмурияти хориҷӣ, мақари (ҷойи) кори сафир ва ҳайати хадамоти дипломатии як кишвар дар хориҷи кишвар маҳсуб мешавад. Сафорат ҷое, ки сафирон ё худ намояндагони маъмурони сиёсии давлати хориҷӣ кору фаъолият менамоянд. Ин вожа дар гуфтугӯи кормандони бахши равобити байналмилал хело роиҷ мебошад.

Дар ҳар сурат, сафорати Эрон омодааст ин гурӯҳро дар ҳар вақте ки Вазорати маориф салоҳ бидонад, ба Эрон бифиристад («Нигоҳ. № 45. 26.01. 11). Зимни яке аз нақлҳо Байҳақӣ аз султони Ғазнин ва қабули сафирон ва мактуби ҷавобӣ навиштани устодаш Абӯнасри Мушкон ба аҳли он сафорат чунин навиштааст: «Ва устодам Хоҷа

Бӯнаср нусхаи номаи некӯ бағоят, чунонки ӯ дониста кард, ки имоми рӯзгор буд дар дабирӣ (Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ «Давлатдории тоҷикон асрҳои 9 – 14.саҳ. 56»). ҶумҳурииТоҷикистон аз рӯзҳои аввали истиқлолияти худ дар шаҳри Москва намояндагии дипломатӣ дошт, ки 8 – уми июни соли 1993 ба намояндагии Доимии Ҷумҳурии Тоҷикисон дар Федератсияи Россия табдил ёфта, 18 декабри ҳамон сол дар заминаи он Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия кушода шуд (З. Саидзода. Самтҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1992-2004. С.42).

А Д А Б И Ё Т

1.Бердиева Т. Назарияи иқтибос. – Душанбе, 1991.
2.Сулаймони Сайдраҳмон. Фарҳанги арабӣ – тоҷикӣ.–Душанбе, 2005. -Ҷ .2.
3.Назарзода С. Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва истилоҳот. – Душанбе, 2003.
4.Қосимова М.Н. Забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе, 2003 қ. 1.

ЗАИМСТВОВАННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ АРАБСКОГО ЯЗЫКА В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Статья посвящена актуальным проблемам терминологии арабского языка в международных отношениях, которые входили в фонд словарного запаса таджикского языка.

Ключевые слова: безопастность, международный, посол, посольство, министр, отношение, роль, визит, переговоры.

BORROWING ARABIC TERMINOLOGY, RELATING TO THE ISSUES OF INTERNATIONAL RELATIONS

The article is devoted to actual problems of borrowing Arabic terminology, relating to the issues of international relations.

Key words: security, international, ambassador, embassy, minister, relations, role, visit, talks.

СВЕДЕНИЕ ОБ АВТОРЕ: ***С. Абдулфайзов*** – соискатель Таджикского национального университета

АЗ ТАЪРИХИ ЛУҒАТНИГОРИИ ТАФСИРИИ ИСТИЛОҲИИ ТОҶИК ДАР САДАИ ХХ ВА АВВАЛИ ХХІ

Абдусалом Мамадназаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо инкишофи илм ва технология ба забон вожаҳо ва таркибу ибораҳои нав ворид мешаванд, ки на ҳамаи онҳо ба зудӣ ва на ҳама вақт ба фарҳангҳои тафсирӣ роҳ меёбанд. Аз ин рӯ, барои ҳамоҳангсозӣ ва ба як шакли муайян даровардани вожаҳои ин ё он соҳа ва ё шарҳу тафсири вожаҳои мушаххас луғатномаҳои истилоҳии тафсирӣ (яказабона) ё дузабонаю чандзабона таҳия мегарданд.

Хусусияти хоси лексикаи истилоҳӣ дар қобилияти аниқ ифода кардани мафҳуми илмӣ зоҳир мегардад. Мафҳумеро, ки вожа ба маънои ғайриистилоҳӣ ифода мекунад аз маънои истилоҳии он фарқ мекунад. Қобилияти аз тарафи калима аниқ ифода кардани мафҳуми илмиро функсияи муайянкунандагии вожа меноманд.

Хусусияти дуюми истилоҳот аз он иборат аст, ки онҳо аз ҷиҳати маънои лексикии худ ба мафҳумҳо баробар ҳастанд. Ин маънои онро дорад, ки дар дохили маънои лексикии истилоҳ маъноҳои тобишҳои эҳсосотӣ, тундию оташинӣ вуҷуд надоранд.

Хусусияти сеюми истилоҳ дар якмаъногии онҳо зоҳир мешавад. Як истилоҳ дар соҳаҳои гуногуни илм метавонад маъноҳои мухталиф дошта бошад. Масалан, вожаи «реша» дар риёзиёт, билогия ва забоншиносӣ, «функсия» дар физиология, риёзиёт ва забоншиносӣ, «морфология» дар биология ва забоншиносӣ ва ғ. Аммо дар ҳар як соҳаи мушаххаси илм истилоҳ маънои ягонаро дорад.

Аз ин рӯ, дар аксарияти кишварҳо кумитаҳо ё комиссияҳои мушаххаси истилоҳотӣ ташкил шудаанд, ки барои таҳия ва ташаккули истилоҳот фаъолият мекунанд. Дар ҷумҳурии мо ин вазифа ба зиммаи Кумитаи ҷумҳуриявии забон ва истилоҳот вогузор шудааст. Бесабаб нест, ки аксарияти луғатномаҳои истилоҳии тафсирӣ ва ё дузабона аз назари ин кумита гузаштаанд. Ҳамчунин созмонҳои байналмилалии илмӣ вуҷуд доранд, ки вазифаашон на фақат аз таҳия ва ба як шакли муайян даровардани истилоҳоти соҳаҳои мушаххаси илм ва техника иборат аст, балки омода кардани фарҳангҳое мебошад, ки дар онҳо истилоҳоти соҳаи муайян мутамрказ ва шарҳу тафсир мегарданд.

Дар лексикографияи тоҷик ё луғатнигорӣ ин луғатномаҳоро шартан ба се намуд тақсим кардан мумкин аст; 1) луғатномаҳои соҳавӣ ё истилоҳотии тафсирии забони тоҷикӣ; 2) луғатномаҳое, ки дар онҳо одатан забони русӣ ҳамчун манбаи омӯзиш ва забони тоҷикӣ ҳамчун ҳадафи омӯзиш қарор мегиранд ва 3) луғатномаҳое, ки дар онҳо одатан забони англисӣ ҳамчун манбаи омӯзиш ва забони тоҷикӣ ҳамчун ҳадафи омӯзиш қарор мегиранд.

Луғатномаҳои истилоҳӣ- тафсирӣ, дар баробари фарҳангу луғатномаҳои тафсирии умумӣ ва дузабонаю чандзабона, барои ташаккул ва такомули лексикаи забони тоҷикӣ аҳамияти хоса доранд ва барои таҳияи фарҳанги муфассалу фарогири тафсирии забони адабии ҳозираи тоҷик дар оянда заминаи хуб хоҳанд буд. Шумораи онҳо рӯз аз рӯз, хусусан дар ду даҳсолаи охир, афзуда истодааст. Баъзе аз онҳо хеле хурд буда, ҳамагӣ 200-300 истилоҳро дар бар мегиранд ва феҳристи одии якзабона ё дузабонаи калимаҳоро мемонанд ва фақат ҳадафи таълимӣ доранд, баъзеи дигар шумораи зиёдтари вожаҳо аз 500 то 3-4 ҳазор ва аз он ҳам бештар луғатҳоро дар бар мегиранд. Аксарияти луғатномаҳои соҳавӣ дузабона ва теъдоди хеле камашон чандзабона мебошанд.

Дар давраи омӯзиши мо дар лексикографияи тоҷик зиёда аз 70 номгӯйи (то ҳадде ки мо иттилоъ дорем) луғатномаҳои соҳавӣ ё истилоҳи якзабонаю дузабона, ки соҳаи муайянеро дарбар мегиранд, ба табъ расидаанд. Мутаассифона, таҳлилу баррасии сохту таркиби фарҳангҳои истилоҳӣ дар лексикографияи тоҷики садаи XX ва аввали XXI то андозе аз мадди назари муҳаққиқон берун мондааст ва мо кӯшиш мекунем, ки дар ин масъала то дараҷае равшанӣ андозем.

Дар ин мақола мо фақат луғатномаҳои истилоҳии тафсирии забони тоҷикиро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Таҳияи луғатномаҳои истилоҳии тафсирӣ ҳанӯз солҳои чилуми садаи гузашта сар шуда буд. Аз он давра то имрӯз дар лексикографияи тоҷик зиёда аз 24 фарҳангҳои тафсирии соҳавии забони тоҷикӣ ба табъ расидааст, ки соҳаҳои гуногун – аз истилоҳоти адабиётшиносӣ сар карда, то истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигориро шарҳу эзоҳ медиҳанд. Сохтори моддаи луғавии ин гуна луғатномаҳо хеле сода мебошад ва он аз сарвожа ва тафсири он иборат буда, баъзан дар охири луғат феҳристи ин вожаҳо бо ишора ба саҳифаи нигошташуда дода мешавад.

Нахустин аз ин намуди луғатҳо «*Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ*»-и Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов мебошад, ки нахуст дар соли 1944 ва баъдан дар соли 1966 [188 с.] бо таҳриру иловаҳо дар нашриёти «*Ирфон*» ба чоп расид. Мураттибон ба ин луғат зиёда аз 700 истилоҳро дохил кардаанд. Барои ин ки ёфтани истилоҳот аз ин луғат осон шавад, дар охир номгӯйи тамоми истилоҳот ва дар кадом саҳифа ҷойгир шудани онҳо зикр шудааст. Илова бар ин бо истифода аз ихтисораҳо муаллифон мунсубияти ин ё он истилоҳро ба забонҳои хориҷӣ (англисӣ, арабӣ, немесӣ ва ғ.) нишон додаанд. Дар охири фарҳанг мураттибон дар ҳаҷми 20 саҳифа дар бораи арӯз маълумот додаанд. Фарҳанг заминаи муфид барои таҳияи фарҳангҳои муосиртар дар ин соҳа гардида буд.

Соли 1992 «*Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ*»-и Х. Мирзозода [238 с.] дар нашриёти «*Маориф*» ба табъ расид, ки зиёда аз 900 истилоҳоти адбиётшиносиро тафсиру шарҳ додааст ва луғати сеюми тафсирӣ дар ин соҳа мебошад. Фарқияти

сохтори ин луғат аз луғати адабиётшиносии Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов [11] аз он иборат аст, ки дар он истилоҳоти иқтибосии хориҷӣ бо хатти лотинӣ ва истилоҳоти иқтибосии арабӣ бо хати арабии тоҷикӣ низ, дар қавсайн оварда шуда, истилоҳоти то ин давра ба адабиёти тоҷик воридшудаи навро низ фаро гирифтааст.

Дар соли 1991 нахустин ва ягона «*Фарҳанги истилоҳоти арӯзи аҷам»-и* Урватулло Тоиров [560 с.] ба табъ расид, ки дар он тамоми истилоҳоти арӯз шарҳ дода шудааст. Фарҳанг таҷрибаи аввалин буда дар он 800 истилоҳ шарҳу тафсир ёфтаанд. Ҳар як моддаи луғавӣ аз назари луғат шарҳ дода шудааст. Муаллиф барои шарҳи моддаҳои фарҳанг аз ашъори шоирони гузашта мисолҳо овардааст. Калимаҳои душворфаҳми ин шеърҳо дар охири асар дар зери сарлавҳаи «Луғат» шарҳ дода шудаанд.

Дар соҳаи истилоҳоти иқтисодӣ нахустин асар аз тарафи Р. Юсуфбеков ва М. Мамадназарбеков дар соли 1973 бо номи «*Луғати мухтасари иқтисоди сиёсӣ»* [251 с.] ба чоп расид, ки он соли 1979 бори дуюм бо таҳриру иловаҳо дастраси хонандагон шуд. Дар луғат зиёда аз 500 истилоҳоти заруртарини иқтисодӣ шарҳу эзоҳ ёфтаанд. Амалан ин асар луғати русӣ-тоҷикии тафсирии иқтисодӣ мебошад, ки сарвожаҳои он аз истилоҳ ва ё ибораи русӣ, тарҷума ва тафсири пурраи он ба забони тоҷикӣ иборат мебошанд.

Аввалин луғати бозаргонӣ бо номи «*Вожаномаи мухтасари бозаргонӣ»* [70 с.] соли 1992 аз тарафи С. Ҳабибов ва А. Исматуллопур таҳия гардид, ки дар он муҳимтарин ва рӯзмарратарин вожаҳо ба таври мухтасар шарҳ дода шудаанд. Дар охири вожанома феҳристи истилоҳоти рӯзмарра бо қайди саҳифаи истифодашуда ва тарҷумаи муҳимтарин вожаю ибораҳои иқтисодии русӣ ба тоҷикӣ пешниҳод шудааст, ки 300 калимаю ибораро дар бар мегирад. Азбаски луғати мазкур кӯшиши аввалини тафсири вожаҳои бозаргонӣ аст, дар он на ҳамаи вожаҳо оварда шудаанд ва илова бар ин на ҳамаи истилоҳот ҳанӯз дар ин давра мавриди қабули ҳамагон гардида буданд.

Дар соҳаи забоншиносӣ нахустин ва ягона луғати тафсирии истилоҳотӣ ба қалами Ҳ. Ҳусейнов ва К. Шукурова тааллуқ дорад, ки дар соли 1983 бо номи «*Луғати терминҳои забоншиносӣ»* [255 с.] дар нашриёти «*Маориф»* ба табъ расидааст. Ҳангоми таҳияи луғат мураттибон аз луғатҳои лингвистии забони русӣ ва хориҷӣ, ки ба русӣ тарҷума шудаанд, истифода карда, бештар истилоҳоти забоншиносии тоҷикро, ки дар китобҳои дарсии мактабҳои олию миёна ва асарҳои илмӣ истифода гардидаанд, тафсиру шарҳ додаанд. Мураттибон теъдоди истилоҳоти тафсиршударо мушаххас накардаанд, вале аз рӯйи ҳисоби мо луғат зиёда аз 1600 истилоҳоти забоншиносиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Аз давраи чоп шудани ин асар зиёда аз чоряк аср гузашта, илми забоншиносӣ ва фарҳангнигорӣ ҳам хеле пеш рафтааст. Дар ин давра на фақат шумораи мактабҳои лингвистии гуногун ба шумор афзудаанд, балки теъдод ва мафҳумҳои истилоҳоти забоншиносӣ низ ниҳоят зиёд шудаанд. Аз ин рӯ, хуб мешуд, ки луғатнигорони тоҷик ин асарро бо таҳриру иловаҳо ва бо дарназардошти таҳаввулоти зикргардида, аз нав дастраси хонандагон мекарданд.

Соли 1988 бо заҳмату кӯшиши як гурӯҳ мутахассисони соҳаи педагогикаи ҷумҳурӣ аввалин ва ягона «*Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика»* [304 с.] дар нашриёти «*Маориф»* ба табъ расид, ки тахминан 1200 истилоҳи соҳаи педагогикаро шарҳу тафсир мекунад. Луғат истилоҳоти асосии назария ва таърихи педагогикаро дар бар мегирад. Луғати мазкур аз сарсухан бо ишора ба адабиёти истифодашуда (9 номгӯй), қисми сохти луғат ва тарзи истифодаи он ва худи луғатнома иборат аст. Чунончи дар сарсухан омадааст, мақолаҳои доир ба истилоҳоти фалсафа, психология, тиб, забон, варзиш ва дигар соҳаҳои илм, ки дар луғат дохил шудаанд, характери педагогӣ доранд [с.3]. Калимаю истилоҳот ба тартиби алифбои тоҷикӣ оварда шудаанд. Мураттибон аз луғатҳои истилоҳоти педагогика ва психологияи ба забони русӣ интишоршуда, луғатҳои энсиклопедӣ, фарҳанги забони тоҷикӣ ва як қатор луғатҳои соҳавӣ истифода бурдаанд.

Бояд тазаккур дод, ки ба мутахассисони педагогика зарур аст, ки ин асарро таҳдиду таҳрир карда, ҷавобгӯй ба давраи муосир ба чоп ҳозир кунанд, зеро теъдоди муайяни истилоҳот ва мафҳумҳои он принсипҳои педагогии давраи шӯравиро инъкос мекунанд. Аз тарафи дигар, шумори муайяни истилоҳоти педагогӣ, ки то он давра ҳамгунаҳои истилоҳии тоҷикии онҳо маъмулу роиҷ набуд бевосита аз забони русӣ ва забонҳои дигари пешрафта иқтибос шудаанд. Бо дарназардошти рушду нумӯи истилоҳотгузинии давраи муосир истифода кардани истилоҳоти ноби тоҷикии соҳаи педагогика зарур аст.

Дар соли 1992 луғатномае бо номи «*Фарҳанги мушкилоти адабиёт*» (номаи мухтасар)-и форсу тоҷики Абдуманнони Насриддин дар ш. Хуҷанд ба чоп расидааст, ки луғатномаи чорумин дар ин соҳа мебошад. Луғатномаи мазкур аз луғаномаҳои истилоҳии адабиётшиносӣ комилан фарқ мекунад. Дар он мураттиб маънию моҳияти як қисм таъбиру вожаҳои хоси қуръонӣ ва киноёту истиорот ва сухантирозии қисме аз адибони маъруфро, ки тахминан 500 вожаю иборотро ташкил медиҳанд, тафсиру шарҳ додааст. Мураттиб мақсади таълифи асарашро дар сарсуханаш бо номи «Роҳкушое ба олами маъниҳо», чунин шарҳ медиҳад: «Сухансанҷии форсу тоҷик, ки дар заминаи таълимоти маздаясно ба камол расиду дар паҳнои тамаддуни исломӣ рушду нумӯъ кард, мазҳари хираду завқи ниёгони мост ва жарфию фарохони онро мафҳумҳои таърихию асотирӣ, мусталеҳоти фаннӣ ва одобу русуми мухталиф ташкил медиҳанд, ки қисме аз онҳо бо гузашти солҳо ва гардиши давру замон аз истеъмол хориҷ гаштанд, қисми дигаре маонии нав касб карда, ниёзманди тавзеҳу тафсир қарор гирифтанд» [с.3]. Дар таълифи асараш мураттиб аз фарҳангу луғатномаҳои маъруф, аз ҷумла «*Фарҳанги Онандроҷ*», «*Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ*», «*Бурҳони қотеъ*», «*Шамс-ул-луғот*», «*Шарҳи Судӣ бар Ҳофиз*», «*Шарҳи қасоиди Ҳоқонӣ*», «*Шарҳи мушкилоти девони Анварӣ*», махсусан ду китоби судманд – «*Фарҳанги адабиёти форсӣ*»-и Заҳрои Хонларӣ ва «*Фарҳанги мутародифот ва истилоҳот*»-и Муҳаммад Подшоҳ ҳамчун сарчашма истифода кардааст.

Бояд зикр кард, ки дар сарсухан мураттиб аз се луғатномаҳои истилоҳии ба адабиётшиносӣ бахшидашуда, ки дар боло сухан дар бораи онҳо рафта буд, ёдовар намешавад. Ҳар як моддаи луғатнома аз сарвожа, шарҳу тафсири он ва мисоле аз осори Фирдавсию Низомӣ, Саъдию Ҳофиз, Соибу Сайидо ва дигар адибон иборат аст. Масалан:

КУЛБАИ ЭҲЗОН – хонае, ки Яъқуб дар он мезист ва дар фироқи Юсуф мегирист, ба тамсил кулли ғамхонаро гӯянд.

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам махӯр,
Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон ғам махӯр. (*Ҳофиз*)

Дар охири луғатнома феҳристи калимот ва ибораҳои шарҳу тафсирёфта оварда шудааст.

Соли 1994 «*Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»*-и Наҳим Ҳакимов дар ш. Хуҷанд ба табъ расидааст, ки он дар соли 2002 бо таҳриру иловаҳо бори дуюм дастраси хонандагон гардид. Фарҳанги мазкур фарҳанги тафсириест, ки мувофиқи қоидаву тартиботи навини илми луғатнигории муосир таълиф шуда, бештар аз ҳазор вожаву ибора, истилоҳоти муҳимми мусиқӣ, мафҳумҳои хоси ашъори Абулқосим Фирдавсиро шарҳу эзоҳ медиҳад. Луғатномаи фарҳанг дар заминаи «*Шоҳнома*»-*и* Абулқосим Фирдавсӣ таҳия карда шудааст. Фарҳанг аз бахшҳои муқаддима, сохти фарҳанг, аломат ва ихтисораҳо, худи луғатнома ва феҳристи адабиёти истифодашуда (16 номгӯй) иборат аст. Ҳамаи калимаву истилоҳоти эзоҳшавана дар асар бо тартиби алифбои муосири забони тоҷикӣ оварда шудаанд ва ҳангоми шарҳу тафсири ин ё он калима аз матни «Шоҳнома» далел оварда, онро бо абёти достонҳо тақвият додааст. Дар овардани намунаҳо мураттиб бо як байт қаноат накарда дар ҳар ҷое ки лозим аст, чанд байт (аз ду то ҳафт байт) овардааст, то маънои аслӣ ва тобишҳои маъноии он вожа намоён гардад. Масалан:

БАРБАСТАНИ КӮС – бастани сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ – кӯс ба ягон ҳайвони саворӣ ё боркаш; омодагӣ лашкар ба ҷанг:

Чу бар кӯҳаи пил барбаст кӯс,
Ҳаме осмон дар замин дод кӯс.
Чу душман битарсад, шавад чоплус,
Ту лашкар биёрову барбанд кӯс.

Мураттиб дар паҳлӯи калимаҳои иқтибосии ба захираи забони тоҷикӣ дохилгардида аломати этимологӣ гузоштааст, ки ба кадом забон мансуб будани калимаро ишора менамояд: а. – арабӣ; т – туркӣ; ю. – юнонӣ ва ғайра. Барои равшантар намудани маъною шакли калимаҳо мураттиб аз чанд аломати лексикографӣ низ истифода бурдааст. Ба ақидаи мураттиб Абулқосим Фирдавсӣ бори нахуст дар таърихи адабиёти форсу тоҷик анъанҳои қадимаи мусиқии эрониаслро муфассал инъикос кардааст, вобастагии инкишофи санъати мусиқӣ ва мактабҳои онро ба табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ нишон додааст. Бешубҳа фарҳанги мазкур барои мутахассисони соҳаи мусиқӣ, муҳаққиқону тарҷумонҳои рисолаҳои мусиқӣ ва адабиёти классикии форсу-тоҷик ва барои забоншиносону луғатнигорон муроҷеи судманд хоҳад буд.

«Фарҳанги рӯзнома ва маҷаллаҳои Тоҷикистон»-и Даврон Ашӯров (143 с.), ки дар соли 1999 ба табъ расидааст, нахустин кӯшиш дар роҳи таҳия ва таълифи фарҳанги матбуоти Тоҷикистон аст ва дар он роҷеъ ба тамоми рӯзномаҳо ва маҷаллоте, ки аз ибтидо ба забони форсии тоҷикӣ дар нукоти мухталифи Осиёи Марказӣ ва ҳамчунин ба забонҳои мухталиф дар Тоҷикистон мунташир шудаанд ва ҳамакнун низ чоп мешаванд, иттилооти дархури ниёзро ёфтан мумкин аст.

Соли 2004 бо саъйю кӯшиши гурӯҳи калони ҳуқуқшиносон, аз ҷумла устодони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва зери таҳрири профессор М. Маҳмудов нахустин «*Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ»* (600 с.) бо беш аз се ҳазор истилоҳ ва мафҳумҳои ҳуқуқӣ, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ ва таҷрибаи қонунгузорӣ маъмул мебошанд, ба табъ расид. Дар фарҳанги мазкури тафсирӣ мафҳумҳои асосии соҳаҳои илми ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи граждани, оилавӣ, экологӣ, конститутсионӣ, маъмурӣ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи ҷиноӣ, криминалистика, криминология, ҳуқуқи судӣ, назорати прокурорӣ, ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, молиявӣ, кишоварзӣ, меҳнатӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, ҳуқуқи гумрукӣ, ҳуқуқи андоз, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ ва ғ. бо тартиби алифбои тоҷикӣ ва ишора ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҷумҳурии Тоҷикстон ҳадалимкон шарҳ дода шудааст. Дар таърихи ҷумҳурӣ ва лексикографияи тоҷик фарҳанги тафсирии мазкур таҷрибаи нахустини фарҳангсозӣ дар соҳаи ҳуқуқ аст ва бешубҳа дорои арзиши амалӣ ва назарӣ мебошад. Ҳангоми таълифи фарҳанг ҳадалимкон қонугузории мамолики хориҷӣ ва адабиёти махсус низ истифода шудааст, ки барои равшан намудани мундариҷаи истилоҳот мусоидат намуд. Фарҳанги мазкур заминаи бесобиқа ва муроҷеи муфид барои фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ хоҳад буд, зеро мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки теъдоди муайяни истилоҳоти маъмул ва серистеъмоли соҳаи ҳуқуқ ба «*Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»* [2008] ворид нагардида буданд. Фарҳанг бо таҳриру иловаҳо соли 2009 (620 с.) бори дуюм чоп шуд.

Аввалин, «*Луғати тафсирии истилоҳоти муҳоҷират»* (100 с.) дар лексикографияи тоҷик, зери таҳрири Ришар Перушу, соли 2005 ба забони тоҷикӣ тарҷума ва ба табъ расидааст. Ин луғат нахуст аз забони англисӣ ба русӣ (2004) ва баъдан аз забони русӣ ба тоҷикӣ бо кӯшиши Саиданвар Шохуморов тарҷума шуда, ба чоп расид. Мураттибон теъдоди вожаҳоро муайян накардаанд, аммо аз рӯйи ҳисоби мо дар он тахминан 500 истилоҳ тафсир ва шарҳ дода шудааст. Албатта, бисёр истилоҳоти ин луғат барои забони тоҷикӣ хеле нав мебошанд ва ҳанӯз ҳамчун истилоҳ ба шакли муайян надаромадаанд. Бо вуҷуди ин, ин луғати тафсирӣ кӯшиши сохтани як василаи судманд бо истифода аз шумораи бисёри истилоҳот ва мафҳумҳои хоси ин соҳа барои пешбурди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи муҳоҷират мебошад. Чунонки дар сарсухан омадааст, истилоҳот дар соҳаи муҳоҷират аксаран нодуруст, шубҳанок ва ҳатто ноқис буда, истилоҳоти қабулшудаи байналхалқӣ вуҷуд надоранд [с.3]. Мақсади ин фарҳанг

кӯшиши пур кардани ин холигӣ мебошад ва ба фикри мо тартибдиҳандагони он то дараҷае ба ҳадафашон низ расидаанд.

Соли 2006 «*Фарҳанги истилоҳоти мухтасари иҷтимоӣ ва сиёсӣ*» (192 с.) ном луғати С. Назарзода ба табъ расид. Ин луғатнома силсилаи истилоҳот ва воҳидҳои истилоҳии иҷтимоиву сиёсӣ, идорӣ, коргузорӣ ва иқтисодиеро дар бар мегирад, ки имрӯз забони тоҷикӣ ба онҳо ниёз дорад. Азбаски ин луғати истилоҳот дар Кумитаи истилоҳот баррасӣ ва тасдиқ шудааст, онро метавон маҷмӯи истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсии солҳои охир донист.

Баррасии луғатҳои истилоҳии тафсирии моро «*Луғати мухтасари истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ*» (114 с.) М. Муродов интиҳо мебахшад, ки дар соли 2011 дар нашриёти «*Шуҷоиён*» чоп шудааст. Луғат зиёда аз ҳазор истилоҳ ва мафҳумҳои рӯзноманигориро тафсир ва шарҳ додааст. Ба ақидаи мураттиб маҳз аз худ кардани истилоҳот ва дарку фаҳми моҳияти мафҳумот ба соҳибкасб имкон медиҳад, ки аз як тараф ба асли мақсад ва моҳияти рӯзноманигорӣ дуруст сарфаҳм равад, аз сӯйи дигар, дар иҷрои вазифа қонуниятҳои касбиро риоя кунад [с. 3]. Луғати мазкур амалан луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти рӯзноманигорӣ мебошад, зеро онро аз рӯйи тартиби алифбои русӣ таҳия кардаанд ва саҳеҳтар мебуд, агар мураттиб онро «*Луғати тафсирии русӣ-тоҷикии истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ*» меномиданд. Умуман, луғат барои таҳия кардани фарҳанги мукаммали ин соҳа дар оянда заминаи хуб хоҳад буд.

Дар луғатнигории тафсирии истилоҳӣ дар ин давра муваффақиятҳои зиёд ба назар мерасанд. Шумораи рӯзафзуни луғатномаҳои хурду бузург, арзишманд ва муфид, хуб ва на он қадар, хусусан дар соҳаҳои иқтисодиёт, ҳуқуқ, гумруку иҷтимоиёту сиёсат, забоншиносию адабиётшиносӣ ва дигар соҳаҳо таҳия гардида, дастраси хонандагон гардидаанд. Фарҳангҳои тафсирии истилоҳотии мазкур заминаи бесобиқа ва муроҷеи муфид барои дар оянда таҳия намудани фарҳанги тафсирии забони тоҷикии фарогиру бузургҳаҷм хоҳанд буд, зеро теъдоди муайяни истилоҳоти соҳавии маъмул ва серистеъмол ба «*Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ*» [2008] ворид нашудаанд.

Ҳамзамон бояд тазаккур дода, ки теъдоди муайяни моддаҳои луғавии луғатҳои тафсирии соҳавӣ истилоҳоти байналмилалӣ мебошанд, ки ба воситаи забони русӣ, англисӣ, лотинӣ, фаронсавӣ ва забонҳои дигари машҳури дунё иқтибос шудаанд ва ин гуна иқтибосот хазинаи забони тоҷикиро, мисли забонҳои дигари дунё боз ҳам ғанитар мегардонанд. Мутаассифона, баъзан хато тарҷума шудани истилоҳот низ ба назар мерасад, ки ин хонандаро ба хиҷолат ва ошуфтагӣ меоваранд. Аз тарафи дигар, баъзе луғатномаҳои тафсирии соҳавӣ чандин солҳо боз аз нав таҷдид ва нашр нашуданд ва ба рӯйхати китобҳои нодир ворид гардидаанд. Хуб мешуд, ки фарҳангнигорон, бо дарназардошти принсипҳои муосири луғатнигорӣ ва дастовардҳои муосири илми лексикография ин осорро таҳриру такмил дода, бо илова кардани истилоҳоти навини бист соли охири давраи истиқлолият, ба аҳли илму адаб ва донишҷӯён пешниҳод мекарданд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ашӯров Д. Фарҳанги рӯзнома ва маҷаллаҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 1999. – 143 с.
2. Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика. Муҳаррири масъул Рустамов Ш.- – Душанбе: Маориф, 1988. – 304 с.
3. Луғати тафсирии истилоҳоти соҳаи муҳоҷират. Муҳаррири масъул. Ришар Перушу.-Душанбе,2005-100 с.
4. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе, 1992. – 240 с.
5. Муродов М. Луғати мухтасри истилоҳот ва мафҳумҳои рӯзноманигорӣ.-Душанбе:Шуҷоиён, 2011-146 с.
6. Назарзода. С. Фарҳанги мухтасари истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ. – Душанбе, 2006. – 192 с.
7. Насриддин А. Фарҳанги мушкилоти адабиёт. – Хуҷанд, 1992. – 114 с.
8. Тоиров У. Фарҳанги истилоҳоти арӯзи аҷам. – Душанбе, 1991. – 560 с.
9. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. Зери таҳрири профессор Маҳмудов М.А.-Душанбе: Эр-граф, 2009. – 620 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ: иборат аз 2 ҷ. / зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. – Душанбе, 2008. – 784 с.

11. Ҳодизода Р., Шукуров М., Абдудҷабборов Т., Фарҳанги мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.
12. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
13. Ҳабибов С., Исматуллопур А. Вожаномаи мухтасари бозаргонӣ. – Душанбе, 1992. – 70 с.
14. Ҳакимов Н.Ғ. Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома». – Хуҷанд, 2002. – 190 с.
15. Юсуфбеков Р. Мамадназарбеков М. Луғати мухтасари иқтисоди сиёсӣ. -Душанбе: Ирфон, 1973.- 251 с.

ИЗ ИСТОРИИ ТАДЖИКСКОЙ ОПИСАТЕЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ XX НАЧАЛА XXI ВВ

Статья посвящена исследованию и анализу достижений таджикской описательной терминологической лексикографии. Данная статья критически рассматривает созданные специальные терминологические словари и проливает свет на достижения таджикской специальной лексикографии этого периода, указывая на некоторые недостатки указанных лексикографических трудов.

Ключевые слова: специальная лексикография, юридическая, экономическая, лингвистическая, гендерная терминология, словарь, одноязычный словарь, двуязычный словарь, словник, словарная статья.

A GLIMPS AT THE TAJIK DISCRIPTIVE TERMINOLOGICAL LEXICOGRAPHY IN THE XX AND XXI CENTURIES

The article is devoted to the research of recent advances of Tajik terminological lexicography during last two centuries. The author critically discuses the history of dictionary making and advances of Tajik descriptive terminological lexicography during this period and also indicates some of the shortcomings in the creating dictionaries.

Key words: special lexicography, law, economic, linguistic, gender terminology, dictionary, glossary, monolingual dictionaries, bilingual dictionaries, word list, head word in the dictionary.

Сведение об авторе: ***Абдусалом Мамадназаров*** –докторант Таджикского национального университета

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ ШОИРОНУ НАВИСАНДАГОНИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ФОРСУ ТОҶИК

О.Ш. Иқболов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дили огоҳ зи ҳар зарра шавад пандпазир.
(Сойиби Табрезӣ)

Метавон зикр кард, ки адабиёти классикии форсу тоҷик дар назму наср дар байни адабиётҳои ҷаҳон аз ҷиҳати тасвири этикӣ ва эстетикӣ дар зинаи аз ҳама баланд меистад. Агар мо ба эҷодиёти безаволи шоирону нависандагони гузаштаи худ назар андозем, аён мегардад, ки асарҳои офаридаи онҳо бемислу монанд буда, дар тарбияи инсон нақши муҳим мебозанд ва дар адабиёти ҷаҳон мавқеи ба худ хосро иишғол мекунанд.

Агар мо ба истифодаи жанрҳои каломи бадеӣ назар афканем, аён мегардад, ки аз ҳама бештар гузаштагони мо (классикони адабиёти форсу тоҷик) жанрҳои гуногуни фолклор: афсона, ривоят, латифа, чистон, ҳикояҳои тамсилии мардумиро муҳимтарин воситаи тасвири бадеӣ қарор додаанд.

Фолклори тоҷик хеле бой ва пурмазмун буда, тадқиқоти бисёрсолаи илмӣ собит намуд, ки аз даврaҳои қадим сар карда, дар ташаккул ва инкишофи маданияти халқи тоҷик, махсусан адабиёти он, эҷодиёти шифоҳии мардум мавқеи муҳимро ишғол намудааст, ки ин масъала дар асари И.С.Брагинский «Аз таърихи халқи тоҷик» амиқ ва ҳаматарафа тадқиқ гардидааст [17,34]**.**

Х.Корогли алоқамандии фолклорро бо назми хаттӣ дида баромада, барҳақ қайд мекунад: «Назмикунонии зарбулмасал ва мақолҳо аз барвақт инҷониб анъана шудааст» [7, 30].

Зарбулмасал ғоя ва мафкураи ҳар гуна синфҳоро талқин мекунад. Онҳо оинаи ҳаёт, шоҳиди муборизаҳои гурӯҳҳои гуногун мебошанд… [6, 3].

Назар аз дигар жанрҳои адабиёти шифоҳӣ, зарбулмасал дар нутқ як мавқеи бисёр муҳим ва хусусияти паҳншудатаринро ишғол кардааст. Зарбулмасали пурра, чи гунае,

ки Вл. Дал ва дигарон зикр кардаанд, ҳама вақт аз ду қисм иборатанд. Дар қисми якум сурати воқеа ва муҳокимаи умумӣ қайд карда шуда, дар қисми дуюм одатан хулоса бароварда мешавад [8, 3].

Нависандаи рус М. Шолохов дар сарсухани худ ба маҷмӯаи Вл. Дал «Зарбулмасалҳои халқи рус» чунин гуфтааст: «Шояд дар ягон шакли даҳанакии эҷодиёти халқ, чунонки дар зарбулмасалҳо мебинем, ақлу хиради халқ ба он қувва, ба он гуногуни зоҳир нашуда бошад ва таърихи миллиаш, сохти ҷамъиятиаш, зисту зиндагиаш, ҷаҳонбиниаш ба он дараҷа равшан инъикос нагардида бошад [5,6].

Аз ин бармеояд, ки дар адабиёти бадеӣ тамсил ва ҳикояҳое мавҷуданд, ки рукни асосиашонро зарбулмасалу мақолҳо ташкил медиҳанд. Онҳо ҳамчун каломи бадеъ дар давоми асрҳо тағйир ёфта ба шакли ҳозираашон омада расидаанд ва аз рӯйи шакли зоҳирӣ онҳо ба ду гурӯҳи мустақил ҷудо мешаванд: манзум ва мансур. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин мафҳумҳо ба чунин зайл маънидод карда шудаанд:

МАНЗУМ *а.* **منظوم** 1. (кит.) ба назму тартиб дароварда; 2**.** ба ришта кашидашуда; 3**.** маҷозан: ба ристаи назм кашидашуда; сухани мавзун, шеър [17, 749].

МАНЗУМА *а.* **منظومه** 1) муаннаси манзум. 2**)** асари бо назм гуфташуда, асари калонтарини назм нисбат ба ғазал, қитъа ва монанди инҳо [17,749].

МАНСУР *а.* **منثور** 1) кит. ба ришта кашиданашуда (оид *ба* дурру гавҳар); пароканда, парешон. 2) ба наср навишташуда, ғайриманзум: **достони мансур, «Шоҳнома»-и мансур** [17,751]

Зарбулмасалҳои манзум ҳамаи санъатҳои бадеиро дар бар мегиранд. Зарбулмасалу мақолҳои назм дар навбати худ ба ду намуд ҷудо мешаванд:

1) Зарбулмасалу мақолҳое, ки аз як байт иборатанд**:**

Аз ноумеди басе умед аст,
Поёни шаби сиёҳ сафед аст [18, А8, 3].
Навмед набояд шудан аз гардиши айём,
Ҳар шом, ки ояд, зи пайи он саҳаре ҳаст [18,А8, 3].

2) Зарбулмасалу мақолҳое, ки аз як мисраъ иборатанд (нимбайт):

Агар сухан зар аст, сукут гавҳар аст [18,А17, 5].
Баҳри кайке гилем натвон сӯхт [18,В32, 33].

Аммо дар аксар ҳолатҳо аз ҷиҳати маъно зарбулмасалу мақолҳои ҳарду намуд аз ҳамдигар кам фарқ мекунанд.

Манбаи асосии пайдоиш ва инкишофи зарбулмасалу мақолҳои халқӣ дар адабиёти форсу тоҷик ин таҷрибаю мушоҳидаҳои дурударози ҳаёти иҷтимоию мадании худи халқ аст ва дар ин замина дар байни мардум зарбулмасалу мақолҳои мустақилу гуногун ба вуҷуд омадаанд. «Зарбулмасал ва мақолҳо чун яке аз беҳтарин эҷодҳои халқ ба худ диққати махсусро талаб мекунанд. Онҳо дурдонаҳои гаронбаҳое мебошанд, ки дар давоми қарнҳо сайқал ёфта, фалсафаи ҳаёти ачдодони гузаштаи моро дар бар гирифтаанд**»** [2,16].

Донишманди эронӣ дар жанри зарбулмасалу мақол - Баҳман Деҳқон, дар фарҳанги худ “A Comprihensive Dicntionary of Persian Proverbs” (Фарҳанги мукаммали забулмасалҳои форсӣ) таърифи зарбулмасалу мақолро чунин овардааст: «Зарбулмасал, масал ё масали соир: ҷумлае ҳаст, забонзадаи гурӯҳе аз мардум дар дуроҳаи аз замон. Зарбулмасал далолат бар мафҳуми ом дорад ва гӯянда ё созандаи аслӣ ва нахустини он нашинохта аст» [3,6].

Аз ин бармеояд, ки дар фарҳангу адабиёти тоҷикон зарбулмасал яке аз қадимтарин шаклҳои эҷодиёти халқ буда, чун дигар жанрҳои адабиёти даҳонӣ тарзи ҳаёт ва тафаккури халқ, умеду орзу, ақида ва иҷтимоиёти онро нишон медиҳад. Зарбулмасал ва мақолҳои форсу тоҷик аз ҷиҳати мазмун гуногун буда, ҳодисаву воқеаҳои иҷтимоӣ, таърихӣ, оилавӣ, ахлоқӣ ва меҳнатии манотиқи гуногуни тоҷикзабонро дар бар мегиранд. Азбаски ҳанӯз арабҳо дар асри VII сарзамини моро забт намуда, дину мубини исломро ҷорӣ намудаанд ва мо дар адабиёти форсу тоҷик

таъсири онро дида метавонем. Чун аксарияти шоирони адабиёти классик «Қуръони маҷид»-ро аз бар карда буданд, дар шоҳбайтҳои худ чакидаҳои зиёдеро аз оятҳои китоби муқаддаси илоҳӣ ва ҳадисҳои пайғамбарон дар ғазалу рубоӣ, мухаммасу достонҳои худ ба риштаи назм даровардаанд.

Мисол: «**То тавонӣ ба мардум хубӣ кун».**
«Зи гаҳвора то гӯр дониш биҷӯй».
«Ҳар кӯ зод, мурд».
«Бани башар ба назди Худо зинда намеравад».

Зарбулмасал ва мақолҳо дар эҷодиёти онҳо бо маҳорати хосса эҷод шуда, ба хонанда як ҷаҳон ғановати маънавӣ мебахшанд. Устодони хушсалиқаи каломи бадеъ Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолуддини Румӣ, Носири Хисрав, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Низомии Ганҷавӣ, Абдулқодири Бедил, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва дигарон дар эҷодиёташон аз зарбулмасалу мақолҳо васеъ истифода бурда, худашон низ дар ин замина **афоризмҳои** зиёде эҷод кардаанд, ки бо гузашти айём ба қатори зарбулмасалу мақолҳо дохил шудаанд. Онҳо зарбулмасалу мақолҳои халқиро ба риштаи назм дароварда дар баланд бардоштани сатҳи донишу маънавиёти миллати худ хизмати босазое кардаанд.

Масалан:

Дониш андар дил чароғи равшан аст,
В-аз ҳама бад бар тани ту ҷавшан аст (Рӯдакӣ).
Сари носазоён барафроштан,
Бувад хок дар дида анбоштан (Фирдавсӣ).
Уфтодаст дар ҷаҳон бисёр,
Бетамиз арҷманду оқил-хор (Саъдӣ).
Аз илм сипар кун ҳаводис,
Аз илм қавитар сипар набошад (Хисрав).
Тоҷи сари ҷумла ҳунарҳост илм,
Қулфкушои ҳама дарҳост илм (Ҷомӣ).
Хирад мар ҷаҳонро сари гавҳар аст,
Равонро ба дониш хирад раҳбар аст (Тӯсӣ)
Аз илм мурод чун амал нест. (Хуҷандӣ)

Барои пайдо кардани маълумот оид ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳо мо ба осори Одам-уш-шуарро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ рӯй меоварем. Саид Нафисӣ дар бораи аҳамияти ҳикматҳои халқӣ ва зарбулмасалу мақолҳо дар ашъори шоирон, аз ҷумла Рӯдакӣ чунин навиштааст: «Амсол ҳам дар ҳар забон ба манзалаи намак дар таом аст. Шоире, ки амсоли забони хешро накӯтар донад, дар дилҳои мардуми диёри хеш бештар раҳ ёбад. Рӯдакиро дар донистани амсоли забони порсӣ мақомест, ки камтар шуаро ба он ҳад расидаанд» [16, 84].

Дурусту рост бувад ин масал: худои варо,
«Агар бубаст яке дар, ҳазор дар бикшод».

Ин мисраи шеъри ба зарбулмасали **«Як дари баста, сад дари кушода рост меояд»**. Ин зарбулмасалро Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ низ дар «Маснавии маънавӣ», дар «Ҳикояти он шахс, ки дуздон кӯчи ӯро бидуздиданд ва бар он қаноат накарданд, ба ҳила ҷомаҳояшро ҳам дуздиданд…»:

Гар даре барбаста шуд, даҳ дар гушод,
Гар қут шуд, Ҳақ иваз уштур бидод [5, 571; 475]
ва шоирони дигар низ ба ин монанд мисраи шеърӣ гуфтаанд:
Ба девори қафас то рахнаҳо дидам яқинам шуд,
«Ки як дар баста гардад, сад дари дигар шавад пайдо» [1, 12].

ё

Худо гар зи ҳикмат бибандад даре,
«Зи раҳмат кушояд дари дигаре».

Муллоҷон Фозилов дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ин зарбулмасалро дар шакли зайл **«Як дари баста, сад дари кушода»** оварда маънидод кардааст. Маъноаш аз он иборат аст, мард дар такопӯйи зиндагӣ барои иҷрои мақсади хеш ба назди чанд кас муроҷиат мекунад ва билохира ӯ коми хеш ҳосил мекунад [12, 475].

Зарбулмасалу мақолҳо вобаста ба мавзӯъ гуногун буда, сохти ҷамъиятӣ ва тамоми ҷанбаҳои онро дар бар мегирад. Бархе аз шоирон як зарбулмасалро бо тарз ва образҳои гуногун дар мавридҳои мухталиф истифода бурдаанд. Аз ҷумла, Мирзо Абдулқодири Бедил мегӯяд:

Сафо доғи кудурат гашт, сомони ману мо шуд,
Ба сар хоке фишонд оина, к-ин тимсол пайдо шуд (4, 46).

Ин ба мисраи маъруфи шеърии ӯ:

Рӯ ба ҳинд овардани соҳибдилон аз баҳри чист,
Рӯзгор оинаро муҳтоҷи хокистар кунад (2, 12) муродиф аст.

М.Фозилов дар «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризҳои тоҷикӣ» муодили ин зарбулмасалро: **«Он чӣ шеронро кунад рӯбаҳмиҷоз, эҳтиёҷ аст, эҳтиёҷ аст, эҳтиёҷ»** пешкаш карда бо мисраҳои шеърии Яғмои Хандақӣ онро ҷамъбаст мекунад:

Нура мемолид дузди Занҷон бар сурин,
То барои фисқ некаш софию анвар кунад.
Гуфтамаш: Ваҳ, он суринро эҳтиёҷи нура шуд,
Нест ҷуз ҷаҳлу ҷунун ақлаш, агар бовар кунад.
Гуфт: Ҳон дарнеҳ қадам, таънат мазан, ҳайрат макун!
«Рӯзгор оинаро муҳтоҷи хокистар кунад» [14, 923].

Аз рӯйи муқоисаҳо чунин бармеояд, ки ба ақидаи аксари паремиологҳои тоҷик дар адабиёти классикӣ фоизи зиёди зарбулмасалу мақолҳо дар наср ва миқдори камтарашон дар шакли назм офарида шудаанд.

Аксари зарбулмасалу мақолҳои масалиро ба ақидаи Б.Деҳгон ҷумлаҳои **қасар** меноманд, чунки гӯяндагони онҳо маълуманд:

«Қаноат тавонгар кунад мардро» [3, 6].
«Айби мо ҷумла гуфтӣ ҳунараш низ бигӯ» [3, 6].
«Соле, ки накӯст аз баҳораш пайдост» [3,6]**.**

Масали **«Накӯйи куну дар об андоз»-**ро нахустин бор Умари Хаём дар рубоии худ овардааст ва пас аз ӯ Камол Исмоил, Убайди Зоконӣ, Ҳофизи Шерозӣ ва дигарон истифода бурдаанд:

Накӯӣ куну дар Даҷла андоз,
Ки Эзид дар биёбонат диҳад боз [3, 6].

Баъзе аз зарбулмасалу мақолҳо дар адабиёти классикӣ бо вариантҳои гуногун эҷод шудаанд. Аз ҷумла, дар «Калила ва Димна» зарбулмасали **«Ҳар он чӣ дар дил аст, бар забон ояд»** истифода шудааст. Варианти маъмули он **«Аз кӯза ҳамон бурун таровад, ки дар ӯст»** буда дар «Анвори Суҳайлӣ» ва дар ашъори чанде аз шоирон мушоҳида мешавад:

1.Чу ҷуз дар зиракӣ набвад туро даст,
«Зи кӯза он таровад, к-андар ӯ ҳаст» [11].

Ҷалолуддини Румӣ ин зарбулмасалро дар «Маснавии маънавӣ» дар «Ҳикояти Имраулқайс, ки подшоҳи араб буд ва ба сурат азиму барҷамол буд …» чунин ба қалам додааст:

2. Холӣ аз худ буду пур аз ишқи дӯст,
Пас «зи кӯза он таровад, к-андар ӯст» [6, 661; 4050].
3. Бадасл гадо чу хоҷа гардад, на накӯст,
Мағрур шавад, надонад аз душман дӯст.
Гар доираи кӯза зи гавҳар созанд,
«Аз кӯза ҳамон бурун таровад, ки дар ӯст»[11]**.**
4. Ҳаргиз надиҳад пиёз бӯйи гули сурх,

5. «Аз кӯза ҳамон бурун таровад, ки дар ӯст» [11].

Ҳоли мутакаллим аз каломаш пайдост,

«Аз кӯза ҳамон бурун таровад, ки дар ӯст» [2, 108].

Аз рӯйи муқоисаҳо чунин бармеояд, ки ба ақидаи аксари паремиологҳои тоҷик Н.Маъсумӣ, В.Асрорӣ, Б.Тилавов, R.Хисомов, М.Фозилов оид ба гунанокии зарбулмасалу мақолҳо, системаи образҳо, санъатҳои бадеӣ (тавсиф, ташбеҳ, истиора, муболиға, киноя) ва воситаҳои ифодаи бадеӣ (вазн, қофия, радиф…), инчунин луғат, сарфу наҳви зарбулмасалу мақолҳоро таҳлил намуда, як қатор мулоҳизаҳои ҷолиби диққат баён намудаанд. Онҳо қайд кардаанд, ки вазни зарбулмасалу мақолҳо бо арӯз ва ҳиҷо сурат мегирад ва дар заминаи тағйири забону сохти бадеӣ гунанокиҳои нав пайдо мешаванд. Аз ин ҷо мо гуфта метавонем ки, агар мазмуни зарбулмасалҳои китобӣ ва ё даҳанакии форсу тоҷик аз назар гузаронида шавад, хоҳем дид, ки дар онҳо воқеа ва ҳодисаҳои гуногуни ҳаёти гузаштаи мардумони Эрон, Мовароуннаҳру Хуросон инъикос гардидаанд, ки барои омӯхтани таърихи ин халқҳо аҳамияти хело калон дорад. Нақши шоирону нависандагони адабиёти классикӣ дар инкишофу равнақи фолклор, аз ҷумла зарбулмасалу мақолҳо беназир аст.

А Д А Б И Ё Т Ҳ О

1.Амонов, журнали Шарқи Сурх, № 8, 1961.- С.34-36.
2.Баёзи ҷавоҳироти сухан. - Душанбе: Ирфон, 1987, 140 с.
3.Баҳман Деҳгон. “A Comprihensive Dictionary of Persian Proverbs” (Фарҳанги мукаммали зарбулмасалҳои форсӣ). -Теҳрон, 2007.
4.Бедил А. Осори ғазалиёт. Ҳ.3.- Душанбе: Адиб, 1991.
5.Даль.В.И. Пословицы и поговорки русского народа. -М.: Правда, 1987.
6. Zarbulmasal va cistonhoji tociki. Jamkunanda: H. Karimzoda. -Maskav,Leningrad – 1931.
7.Короглы Х. Персидские пословицы, поговорки и крылатые слова, - М., 1973.
8.Mirzoev Abdulgani, Zarbulmasalhoji tociki, -Stalinobod, 1940.
9.Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии Маънавӣ.-Теҳрон: Замон, 2001.
10.Русско-таджикский словарь.-Москва: Издательство «Русский язык»,1985.-
11. Фозилов М. Панду ҳикматҳо.- Нашриёти Сталинобод. - 1961.
12. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷ. 1.-Душанбе: Ирфон,1963.-952с.
13. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷ. 2. -Душанбе: Ирфон. - 1964.- 802с.
14. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризҳои тоҷикӣ, Ҷ. 2.-Душанбе: Ирфон, 1977. 583с.
15. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷ. 1. Душанбе: Ирфон. -1963.- 952с.
16.Ҳусейнзода Ш. Сухансарои Панҷрӯд. Шарқи Сурх, №10.-1958.
17. Тревер К.В. Памятники греко – бактрийского искусства. -М.Л.; 1940.
18. Иқболов Олимшоҳ. Зарбулмасал-мақол –афоризмҳо. Ҷ. ЭР-граф, -Душанбе, 2008.-190.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –Душанбе. 2008.-914с.

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ И ПИСАТЕЛЕЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье указана роль персидо-таджикских поэтов и писателей в развитии и обогащении жанра пословиц, поговорок, афоризмов и их роль в развитии общества. В пословицах и поговорках изображен богатый исторический опыт, который связан с трудовой, социальной народной культурой.

Ключевые слова: пословицы, поговороки, фольклор, притча, хадисы Пророка, поучения, паремиология, синонимы.

PROVERBS AND SAYINGS IN THE WORKS OF POETS AND WRITERS OF THE PERSIAN-TAJIK CLASSICAL LITERATURE

The article considered the role of the Percian and Tajik classical poets and writers in formation and development of aphorisms, proverbs and sayings in their authority, appearing new proverbs and sayings in riching our literature.There was reflected rich historical experience, thought, which are connected with labour activity, being and people’s culture.

Key words: proverbs, saying, aphorism, folk (folks), fable, prophet’s hadeth, sermon, paremiology, synonyms.

Сведения об авторе: ***Икболов О.Ш.*** – соискатель Таджикского национального университета

ҚАЙДҲОИ САРФИИ ШАМСИ ҚАЙСИ РОЗӢ

Д. Хоҷаев, Н. Қурбонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар низоми дастуршиносии Шамси Қайси Розӣ қайдҳои сарфии ӯ мавқеи муҳим дорад. Хизмати барҷастаи Шамси Қайси Розӣ дар боби сарф ин аст, ки ӯ як қатор қолабҳои калимасозӣ ва қоидаҳои сарфии забони тоҷикиро мухтасар тавзеҳ додааст. Бо ин амали хеш асоси таҳқиқи калимасозию сарфшиносии тоҷикиро дар асри XIII гузоштааст. Дар «ал-Муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ бисёр қолабҳои калимасозӣ бо пасвандҳо нишон дода шудааст, ки имрӯз ҳам онҳо мустаъмаланд. Маълумотҳои овардаи Шамси Қайси Розӣ ҳарчанд сирф қайдҳои сарфӣ набошанд ҳам, барои таърихи илми забоншиносии классикии тоҷик, алалхусус таърихи дастурнигорӣ аҳамияти муҳимми назариявӣ доранд. Қайдҳои сарфии Шамси Қайси Розӣ хусусан бахши калимасозии он барои таълифи рисолаҳо минбаъд аз дастури забони форсии тоҷикӣ замина гузоштааст. Барои равшан шудани ин матлаб мо чанд қайди Шамси Қайси Розиро метавонем чун намуна биорем. Чунончи: «Ҳарфи «хо». Аз ин ҳарф илло ҳарфи мавзеъ (исми макон – Д. Х., Н.Қ.) наёфтам, чунон ки «санглох» ба маънии сангистон ва «девлох», яъне ҷои девон ва он хонаҳои харобу ҷойҳои назеҳи (тозаю босафои) бисёробу гиёҳро гӯянд, ки дар шаоби (дараҳо, тангноҳои) кӯҳҳо ва мавзеи ғайри моҳул бошад.[§] Ҳарфи «дол» ва он «мим»-у «нун»-у «дол»-е аст, ки дар охири сифот ба маънии наът бошад, чунонки «донишманд», «ҳоҷатманд», «ҳунарманд», «дардманд» ва наздик бад-ин маънӣ «худованд»-у «хешованд»-у «бованд», яъне «банд», ки бар пой ниҳанд ва «ованд» ҳунурот (зарфҳо)-ро гӯянд ва ҳамоно дар асл «обванд» будааст» [7,178].

Ба ҳамин равишу усул Шамси Қайси Розӣ аз рӯйи тартиби алифбои арабиасоси тоҷикӣ ҳарфҳои (пасвандҳои) ба калимаҳо васлшаванда ва калимоти адавот (воситаҳо)-ро як-як дар мавқеи муносиб шарҳ додааст, ки дар маҷмӯъ он тавзеҳоти як дастури мукаммали калимасозии забони тоҷикиро мемонад, зеро он воситаҳои калимасозе, ки муҳаққиқ овардааст, қариб тамоми калимасозии пасвандию пешвандии забони тоҷикиро фаро гирифтааст. Ҳоло мо барои тақвияти ин андеша чанде аз онҳоро ҳамчун намуна меорем:

а). Ҳарфи «алиф». Муҳаққиқ ҳашт вазифаи ин омоморфемаро нишон медиҳад. Мо шартан «алиф»-ро омоморфема гуфтем, зеро аз мисолҳои шарҳдодаи Шамси Қайси Розӣ дида мешавад, ки ин морфема дар мавриди ифодаи садоноки «о» хусусияти омоморфемагӣ пайдо кардааст.

Якум, «алиф»-е аст, ки он дар охири феъли амр омада, ба он маънии фоилият медиҳад, ба монанди «доно»-ю «бино»-ю «шунаво» ва «гӯйо».

Мо барои он ки арзиш ва таъсири ин андешаҳои Шамси Қайси Розӣ барои афкори забоншиносии баъдӣ равшан гардад, гоҳо он мулоҳизаҳоро ба маълумоти ҳамгуни ӯ аз ду манбаи муътабар: яке «Чаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, ки нахустин дастур аз асосҳои забони форсии тоҷикӣ буда, дар асри XVI таълиф гардидааст, дигаре «Ғиёс -ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ, ки дар асри XIX навишта шудааст, муқоиса менамоем. Масалан, дар мавриди «алиф»-и фоилият муаллифи «Чаҳор гулзор» Хоҷа Ҳасани Нисорӣ чунин овардааст:

«Чаҳорум – «алиф»-и фаъолият» ва он дар охири алфоз маънии фоил пайдо кунад, чун «гейо», «хейо» ва «доно» ба маънии «гӯянда», «хӯянда», «бинанда», «донанда» ва ин «алиф» дар форсӣ баъди сиғаи амр дарояд. Хомӣ гӯяд, байт:

Таолиллаҳ раҳе қайюму доно,

[§] Дар ҳамаи грамматикаҳои забони ҳозираи тоҷик низ бо пасванди “лох” ҳамин ду калима «санглох» ва «девлох» оварда мешаванд.

Тавонои деҳи ҳар нотавоно.

«Доно» ба маънии «донанда» ва «дон» сиғаи амр аст аз «донистан» [6,21].

Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ дар шарҳи «алиф»-и фоилият ин тавр гуфтааст: «Бидон, ки алиф дар форсӣ бар чанд қисм аст: аввал барои фоил, чунон ки дар **доно** ва **бино** ва **ҷӯё»** [6,83].

Чунонки мебинем, маълумоти ду манбаи охир аз шарҳи «ал-Муъҷам» чандон тафовуте надорад».

Дувум, «алиф» дар охири исмҳо омада, ба калима маънии нидо диҳад: чунон ки «Худовандо», «шоҳо», «ҷоно». Ҳамчунин дар охири феълҳо омада, маънии дуо диҳад, чунонки «бимонадо», «биравадо»; **Савум**, «алиф»-е, ки дар охири баъзе калимот омада, ба онҳо маънии таъзим ва тааҷҷуб диҳад, чунонки «поко, офаридагоро, басо мол фалон дорад». **Чаҳорум**, «алиф»-е, ки дар охири баъзе калимот омада, маънии нисбат диҳад; чунонки «фарохо», «дарозо», «паҳно», «борико»; **Панҷум**, «алиф»-е, ки ба ҳарфи «р» васл гардида, дар охири номҳо омада, ба онҳо маънии тахсис (мушаххас гардонидан) медиҳад, чунонки «ӯро» «шуморо», «аспро» ва «ҷомаро»; **Шашум**, «алиф» дар калимаи «осо» омада, ба охири исмҳо васл гардида, маънии шаклу намуд медиҳад, чунонки «подшоҳосо», «мардумосо». Ва хуросониён гӯянд: «Фалон марде ба асост», яъне бовиқору равост; **Ҳафтум,** «алиф» бо ҳарфи «ҳ» ҳамроҳ бо охири исмҳо васл шуда, маънии ҷамъ диҳад, чунонки «зарфҳо», «гавҳарҳо»; **Ҳаштум**, «алиф»-и ишбоъ, ки дар мавриди тақозои вазн истифода кунанд, чунонки «ҷамоло», «камоло», рахшоно», «тобоно» [7, 168-170].

Ҳамчунон ки аз тавзеҳи фавқ бармеояд, муаллиф вазифаҳои омоморфемаи «о»-ро шарҳ дода, хусусияти исму сифатсозӣ, ба феълҳо тобишҳои модалӣ додан ва дар шаклгирии суффикси ҷамъбандӣ саҳм доштани онро хеле мӯшикофона нишон додааст.

Аз дидаи забоншиносии муосир ба ин шарҳи муаллиф баҳо диҳем, маълум мешавад, ки муҳаққиқ вазифаи калимасозӣ ва шаклсозии омоморфемаи «о» -ро мушаххасан ҷудо накардааст. Ҳамчунин ӯ вазифаи давомнокӣ, модалӣ ва нидоиро адо кардани ин морфемаро саҳеҳ нишон надодааст.

Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар мисолҳое, ки Шамси Қайси Розӣ овардааст, ҳам хусусияти калимасозӣ ва ҳам шаклсозии «алиф» мушоҳида шуда, дар адои ҳар вазифа ба он муаллиф номе додааст.

б). Дар тавзеҳи калимасозии ҳарфи «бе» Шамси Қайси Розӣ хусусияти калимасозии вожаи «об»-ро меорад. Бисёр ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки ҳанӯз дар асри XIII хусусияти суффиксоидӣ пайдо намудани калимаи «об»-ро Шамси Қайси Розӣ таъкид карда будааст. Ӯ чунин овардааст: «Ва аз ҷинси «бе» ҳеҷ ҳарфи зоид, ки ба авохири калимот дарояд, нест, илло калимаи «об», ки дар бисёр мавозеъ (ҷойҳо) мутакаррир (такрор) мешавад» [7, 174]. Пас аз ин муҳаққиқ як силсила калимаҳоро бо ҷузъи «об» меорад: «гулоб», «дӯлоб», «кӯдоб», «селоб», «ғарқоб», «гирдоб», «заҳоб», «сароб», «буноб», «шӯроб», «поёб», «тезоб», «кӯроб», «зардоб», «хуноб», «симоб», «сапедоб», «хушоб», «дӯшоб», «китъаоб», «кӯзоб», «симоб», «панироб» [7,174].

Як нуқтаро бояд таъкид кард, ки он калимаҳое, ки Шамси Қайси Розӣ чун мисол овардааст, имрӯз ҳам аксари онҳо чун калимаи мураккаб шинохта мешаванд, зеро ҷузъҳое, ки пеш аз исми «об» омадаанд, бештарашон маъниии мушаххасу мустақили луғавӣ доранд, аммо чизи муҳим дар ин андешаи муҳаққиқ он аст, ки ӯ зарурати шарҳу таҳқиқи ҳамин як ҳодисаи забониро, яъне хусусияти суффиксоидӣ пайдо кардани вожаи «об»-ро, ҳанӯз **700** сол пеш дарк карда будааст. Пас аз 700 сол, яъне дар асри XX, дар илми забоншиносии муосири тоҷик ин хусусияти калимаи «об» диққати яке аз наҳвшиносони нуқтасанҷ, профессори шодравон Д.Т.Тоҷиевро ҷалб менамояд ва ин муҳаққиқи номӣ таҳқиқоти Шамси Қайси Розиро такмил дода, на танҳо хусусияти калимасозии вожаи «об»-ро дар забони муосири тоҷик муфассал таҳқиқ мекунад, ҳамчунин саҳми ин вожаро дар ташкили феълҳои таркибӣ, ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ нишон медиҳад [3].

Ғайр аз ин Шамси Қайси Розӣ як миқдор суффиксу префиксҳои шаклсозу калимасози дигарро низ бо ҳамин усул шарҳу эзоҳ додааст. Чунончи, суффикси тасғирии «ча»: ғуломча, бодомча, боғча, сароча, калидча, дарича, кофча, сафча, олуча, сабуча, тоқча; суффикси мавзеъсози «лох»: санглох, девлох; суффикси «манд»: донишманд, ҳоҷатманд, ҳунарманд, дардманд; суффикси исми фоилсози «гор»: офаридгор, омӯзгор; суффикси исми касбу ҳунарсози «гар»: заргар, косагар, тиргар; суффикси масдарсози «ор»: рафтор, гуфтор, кирдор, гоҳе ин суффикс маънии сифат диҳад, чун: куштор, мурдор, харидор, гирифтор; суффикси «сор», ки маънии ташбеҳ диҳад: шармсор, нагунсор ва гоҳе ба маънии мавзеъсозӣ ояд: кӯҳсор, шохсор; суффикси «вар» (бо истилоҳи Шамси Қайси Розӣ тафзил (афзалият): пешвар, ҳунарвар, тоҷвар; суффикси «ур»: ранҷур, муздур, дастур, яъне худованди ранҷу мустаҳаққи (муҳтоҷи) музд, худованди дасту мансаб; суффикси мавзеъсози «зор»: киштзор, лолазор, гулзор; суффикси сифатсози «дор»: обдор, тобдор, поядор, ҷондор, падиддор, роҳдор; суффикси сифатсози «нок» дар охири исмҳо омада, маънии наът диҳад: ғамнок, саҳмнок, бурднок, регнок, обнок, мушкнок; суффикси тасғири «ак»: мардак, писарак; суффикси адади тартибӣ «ум»: дувум, савум, чаҳорум; суффикси «фом» ба охири рангҳо омада, маънии тағйир ёфтан диҳад: сурхфом, сияҳфом; суффикси «он», ки гоҳе маънии сифати касе диҳад: хандон, гирён, афтон, хезон, дар охири исмҳо омада, маънии ҷамъ диҳад: мардон, занон, аспон, дарахтон, дар охири калимаҳои мафҳуми замонӣ (ба истилоҳи Шамси Қайси Розӣ авқот) маънии тақвият диҳад: саҳаргоҳон, бомдодон, ногаҳон, бегоҳон; суффикси «дон», ки ба охири исмҳо омада, фоидаи зарфият диҳад: қаламдон, намакдон, обдон; суффикси «ан», ки ба охири феълҳои мозӣ (замони гузашта) омада, маънии масдар диҳад: «омадан», «рафтан»; суффикси мавзеъсози «истон», ки ба охири исмҳо омада, маънии тахсиси мавзеъ диҳад: «Туркистон», «кӯҳистон», «бемористон»; суффикси исмсози ҳифзу ҳисорати «бон»: «галабон», «боғбон», «дарбон»; суффикси мушобаҳати «сон», «гун», ки ба охири исмҳо омада, маънии мушобаҳат диҳад: «мардумсон», «дигарсон», «дигаргун», «гандумгун»; суффикси «ин» ки ба охири исмҳо омада, маънии тахсиси моҳияти чизе диҳад ба баъзе сифот «заррин», «симин», «амсолин», «барин», «панҷумин», «ҳафтумин»; суффикси «а» («ҳо»)-и тахсис, ки ба охири баъзе исмҳо омада, навъеро аз ҷинсе мумтоз гардонад: «дандона», «чашма», «поя», «гӯша», «даста», «пушта», «нохуна», «тана», инчунин «заррина», «симина», «чӯбина», «овоза», «ҷаҳла», «даҳа», «ҳафта», «тарша», «талха», «бунафша», «сабза», «сиёҳа», «сапеда», «нишона», «миёна»,

- суффикси «а», ки ба охири феълҳои ҷамъ омада, фоидаи маънии фоилият диҳад: «дононда», «гӯянда», «кунанда»;

- суффикси «а» ба охири исмҳои ҷамъ омада, фоидаи маънии лаёқату нисбат диҳад: «шоҳона», «мардона», «занона»;

- суффикси «ӣ», ки ба охири масдар омада, маънии лаёқат ва лузум диҳад: «дошданӣ», «карданӣ», «хӯрданӣ», «буданӣ» [7, 174-191].

Ба ҳамин тартиб, Шамси Қайси Розӣ дар иртибот бо қофиясозӣ ба асосҳои дастури калимасозии забони тоҷикӣ низ таваҷҷуҳи бештаре зоҳир карда, дар маҷмӯъ 35 адад пасвандҳои калимасозу шаклсози исму сифатро бо тобишҳои маъноиашон шарҳ додааст, ки чунинанд: **-зор, -дор, -бор, -вар, -сар,-гар,-гор,-дон,-бон, -истон,-ор, -чӣ, -й, -ҳо, -ак, -осо, -нок, -ин, -он, -ваш, -аш, -фом, -о, -манд, -ча, -гон, -ан, -сон, -а, -ур, -иш, -гун, -ум, -гин**…

Баъзе пасвандҳои (суффиксҳо) шарҳдодаи Шамси Қайси Розӣ имрӯз дар истеъмол нестанд, яъне архаистӣ шудаанд, чунончи,-**дес**: мардумдес, хонадес, турунҷдес, ба маънии шаклу шабеҳ; -ват: лохват, ҳурват ба маънии шабоҳат, монандӣ;-бом: сурхбом, сиёҳбом муродифи сурхфом, сиёҳфом, яъне пасванди «бом» ҳамвазифаи «фом» будааст.

Гоҳо тавзеҳи Шамси Қайси Розӣ то андозае амиқу мушаххас аст, ки вариантҳои баъзе суффиксҳоро низ ёдовар мешавад. Баъзан дар тавзеҳи суффиксҳои ҷудогона ба ҳадде ба умқи масъала сар фурӯ мебарад, ки тавзеҳи муаллиф чун мақолаи алоҳидае дар бахши калимасозӣ ба назар мерасад.

Хулоса, қайдҳои Шамси Қайси Розӣ оид ба калимасозӣ як дастури мукаммалест, ки бешубҳа, қариб тамоми ҷабҳаҳои онро фаро гирифтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. –Душанбе, 1985. -356с.
2. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 1. –Душанбе, 1987. - 480 с.
3. Таджиев Д. Т. Слово «об» «вода» в современном таджикском языке (Из материалов по таджикской лексикологии) //Труды Института языкознания АН СССР. -М., 1952. -С.120-153.
4. Хоҷаев Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ. – Душанбе, 2004. -108с.
5. Хоҷаев Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад. –Душанбе, 2011. - 230 с.
6. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. –Душанбе, 1998. - 116 с.
7. Шамси Қайси Розӣ. Ал- Муъҷам. -Душанбе, 1991. - 463 с.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ ШАМСА КАЙСА РАЗЫ

В статье рассматриваются морфологические заметки учёного – критика средневековой эпохи Шамса Кайса Рази. Авторы статьи на основе заметки Шамса Кайса Рази в «Алмуджам»-е показывают его роль в становлении и развитии основ грамматики, в частности морфологии таджикского языка в средневековую эпоху.

Ключевые слова: морфология таджикского языка, Шамс Кайс Рази, «Алмуджам», морфологические заметки, становление и развитие основ грамматики таджикского языка.

MORPHOLOGICAL NOTES SHAMS KAISI RAZI

The authors of the article, based on the commentary by Shams ' Kaisa Razi Almudža″me "shows the role of Shams in establishing the foundations of grammere in the morphological of the Tajik language in medieval era.

Key words: morphology of the Tajik language, Shams Qais al-Razi, «Almudža», morphological notes, formation and development of the basic grammar of the Tajik language.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: ***Ходжаев Д.-*** доктор филологических наук, профессор ТНУ
Н. Курбонов - соискатель Таджикского национального университета

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ФЕ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

(на примере повести «Смерть ростовщика» Садриддина Айни)

Т.С.Талабов
Таджикский национальный университет

Вопрос образования фразеологического значения, который в последние годы все больше и больше привлекает внимание исследователей. Их внимание привлекли проблемы обшей теории фразеологической семантики и семантического строения ФЕ. Многие исследователи отмечают, что фразеологическая семантика – это исключительно сложный феномен, и никоим образом нельзя принимать это как механическую сумму лексических компонентов. По мнению Фомина фразеологическое значение ФЕ – это единое, целостное, обобщенное и всегда экспрессивное [19].

Термин «фразеологическое значение» был предложен в 1964 г. двумя авторами? независимо друг от друга [Архангельский, 1964; Кунин, 1964, с. 758] [10].

Семантическую организацию ФЕ, в которой все компоненты тесно связаны между собой. (или значения компонентов образуют целостность семантики ФЕ). Как отмечает Чернышева И.И. «Фразеологическое значение создается не впоследствии изменения значения отдельных компонентов ФЕ, а изменения значения всей организации (комплекса)… Индувидуальный смысл поглощается и теряется, ФЕ образуют неразложимую семантическую целостность [20].

Фразеологическое значение является особой семантической категорией языка. Оно соотносится с лексическим значением слова, но не совпадает с ним по многим лингвистическим признакам. Так, в составе многих производных слов доля участия корневой морфемы и аффиксов в образовании целостного лексического значения неодинакова: предметно-понятийное значение определяется корневой морфемой,

словообразовательное и категориальное - аффиксами. Роль компонентов в формировании общего фразеологического значения, как правило, принципиально одинакова. Различна также функция внутренней формы в слове и во фразеологизме: в большинстве случаев внутренняя форма фразеологизма не является частью его содержания (в отличие от слова). По этой причине мотивировка и выводимость у фразеологизма соотносятся иначе, чем у слова [23]. По мнению Эмирова А.М. «фразеологическое значение формируется на основе различных типов переноса значения свободного словосочетания ,которые представляют собой результат сложного движения, сталкивания и переплетения различных ассоциаций» [21].

Одной из наиболее известных дефиниций фразеологического значения является определение, данное А.В. Куниным: «Фразеологическое значение – это инвариант информации, выражаемой семантически осложненными, раздельно оформленными единицами языка, не образующимися по порождающим структурно-семантическим моделям переменных сочетаний слов» [11].

Фразеологическое значение обладает известной степенью смысловой самостоятельности, которая не должна быть растворена в этих отношениях, что может легко произойти при абсолютизации структуры: «...в любом случае существования структуры последняя охватывает лишь некоторые отдельные связи и отношения входящих в нее элементов, но зато эти связи и отношения становятся органически присущи данным элементам именно в данной структурной связи» [16].

Понятие фразеологического значения будет более обосновано и отграничено от лексического значения, если учитывать также особенности построения ФЕ: «...представляется необходимым сделать попытку найти общие разграничивающие признаки разных видов языкового значения, так как в противном случае перед языковедом постоянно будет маячить опасность смешения языковых явлений разного порядка или фактического признания единой и однородной семантической подосновы для всех структурных элементов языка» [9].

Сторонники фразеологического значения считают, что признание лексического значения у фразеологизмов ведет к полному игнорированию структуры выражения [12]. Фразеологическое значение отличается от лексического значения слова своеобразием отражения предметов, явлений, свойств окружающей действительности, особенностями мотивировки своего значения, характером участия компонентов в формировании целостного значения фразеологизма [8].

В настоящее время принято отмечать такую важную функцию фразеологического значения как коннотативно-культурологическую. Содержанием последней является отношение, существующее между образно-мотивированной формой языковых единиц и включенной в нее культурно значимой ассоциации [18].

В целом фразеологическое значение – феномен исключительно сложный и, разумеется, его нельзя рассматривать как механическую сумму составляющих его компонентов. Семантическую структуру ФЕ можно представить как микросистему, все элементы которой в тесной связи и взаимодействуют между собой. Семантическое своеобразие ФЕ заключается в специфике сочетания сем. Таким образом, семы выступают не только как конституенты основных семантических составляющих ФЕ, но и как связующие звенья между ними [3].

А.М.Мелерович предлагает свою трактовку фразеологического значения: «Фразеологическое значение есть языковое значение особого типа, закрепившееся за устойчивым сочетанием слов, в той или иной степени абстрагированное от семантики языковых элементов, образующих форму его выражения, и в результате этого не распределяющееся непосредственно и полностью между входящими в состав оборота словами» [14].

На наш взгляд, ответ на этот вопрос следует искать в системных признаках и свойствах самих ФЕ, прежде всего – во фразеологическом значении, так как значение, по мнению психологов, – это «ставшее достоянием моего сознания обобщенное

отражение действительности, выработанное человечеством и зафиксированное в форме понятия, знания или даже в форме умения как обобщённого «образа действия», нормы поведения и т. п.».

Вместе с тем, фразеологическое значение имеет ряд существенных отличительных признаков, позволяющих говорить о нём как об особой лингвистической и психологической категории (В.Л. Архангельский, А. В, Кунин, В. П, Жуков, М. II. Фомина и др.) [13].

Семантическая емкость предметных фразеологизмов создает смысловую насыщенность и эмоционально-экспрессивную окрашенность речи. Выразительность фразеологизмов усиливает эффективность выступления, оказывает воздействие не только на разум, но и на чувства слушателей [6].

Фразеологическое значение является обобщенно целостным значением с неодинаковым уровнем целостности, зависящей от степени деактуализации составных частей фразеологизма: чем большая потеря компонентами особенностей слова, тем целостнее значение всей ФЕ [22].

Одна из особенностей фразеологического значения заключается в том, что оно не зависит от значений компонентов определенного фразеологизма и, естественно, в большинстве случаев не связано со значением слов, входящих в состав данной единицы. [5].

А.И. Федоров приводит следующую аргументацию, с которой мы полностью согласны: «...фразеологизмы, в отличие от слов, имеют фразеологическое значение, состоящее из образного представления метафорического, метонимического или сравнительного типа, через которое называется денотат и дается его коннотативная характеристика в сигнификате» [17].

Принцип идиоматичности, полагал Б.А. Ларин, должен стать главным критерием отграничений фразеологических образований от нефразеологических. Близкую позицию занимал А.И. Смирницкий, который именно идиоматичностью объяснял семантическую целостность фраземы.

Так, В.Н. Телия, считающая ведущей функцией фразем экспрессивную, называет главным компонентом фразеологического значения ее коннотативную семему, включая в нее экспрессивные, оценочные, эмоциональные и стилистические семы. Например: *заблудиться в трех соснах* (разг., неодобр., только сов. вид, чаще - прош. вр.) 'не суметь разобраться в чем-либо простом, несложном'. Оценочная сема - «неодобрительность», стилистическая - «разговорность», эмо-тивная сема выражает эмоции отрицательного отношения говорящих к предмету или явлению [1].

Фразеологическая семантика, таким образом,- продукт линг-вокреативной деятельности, основанной на синергетическом взаимодействии мышления, сознания, языка и речи. В этом, собственно, главное предназначение лингвокреативного мышления: с одной стороны, оно отражает окружающую человека действительность, а с другой - самым тесным образом связана с наличными ресурсами языка (Б.А. Серебренников) [2].

При определении специфики фразеологического значения следует прежде всего опираться на те элементы языковой структуры, которые непосредственно участвуют в реализации значения фразеологизма. Важную функцию в этом отношении выполняют компоненты фразеологизма, поскольку фразеологическое значение имеет компонентную основу, а в отдельных случаях общее значение фразеологизма вытекает из ослабленного значения его компонентов Так, фразеологическое значение образуется в результате слияния понятийного содержания с категориальным значением [7].

При рассмотрении семантики ФЕ нельзя обойти вопрос и об особенности смысловой структуры многозначного фразеологизма. «Смысловую структуру многозначного фразеологизма следует рассматривать не как механическое и случайное соединение двух или нескольких значений, а как вполне организованное, упорядоченное единство, в котором отдельные значения (семемы) «взаимосвязаны и

взаимообусловлены»". Все отдельные значения многозначных ФЕ равноценны и занимают равное положение в их семантической структуре [4].

Из вышесказанного можно сказать, что все фразеологизмы выражают характер человека. Большинство ФЕ принадлежит к сфере значения «человек и его деятельность». ФЕ, семантичтески ориентированны на человека, коннотативнос значение приобретает особую значимость в силу специфики самого объекта исследования, так как, как правило, то, что характеризует человека. - его характер, поведение, внешний облик, действия, отношения между людьми и т.д. представляет из себя оценочные категории и вызывает к себе эмоционально-оценочное отношение.

Опираясь на собранный нами языковой материал и вышеизложенные мнения, можно дать более систематизированное описание значения ФЕ. Все ФЕ немецкого и таджикского языков мы разделили на две большие семантические группы:

1) ФЕ, выражающие отрицательное отношение человека;

2) ФЕ, выражающие положительное отношение человека

Основной целью и главной задачей фразеологии является изучение средств и способов называния лиц и групп людей по их индивидуальным качествам, «бросающимся в глаза» признакам, оцениваемых как положительно, так и отрицательно. ФЕ, передающие резко отрицательное и ярко выраженное положительное отношение к характеризуемому лицу, образуют в немецком и таджикском языке два противоположных полюса. Такие средства в разных языковых системах разнообразны и неоднородны.

Фразеологизмы, передающие резко **отрицательное** отношение к характеризуемому лицу, употребляются для характеристики лиц, наделяемых такими качествами, как ***злоба, коварство, вероломство, жестокость, трусость*** и т. п.

В обоих языках эта группа является многочисленной. К первой группе относятся ФЕ, которые называют **отрицательные** черты характера человека, вызывающие наше осуждение вплоть до презрения. Как справедливо отмечает А.Д.Райхштейн что «общая семантическая асимметрия фразеологической системы (сдвиг в сторону отрицательных значений) может быть объяснена более острой и дифференцированной эмоциональной и речемыслительной реакцией людей именно на отрицательные явления, а также характерной для стрессовых, т.е. резко отрицательных эмоциональных состояний, тенденцией к использованию готовых речевых форм и в том числе устойчивых речевых комплексов» [15].

Приведем примеры ФЕ рядов фразеосемантических групп с отрицательной оценкой.

Высокомерие / Любовь к безделью:

нем. aus dem Mund noch nach Muttermilch *(молоко на губах не обсохло),* **sich den Bauch kratzen** *(чесать живот)*

тадж: аз даҳонат бӯи шир меояд ,

шикамашонро хорида нишинанду ,

Du riechst **aus dem Mund noch nach Muttermilch** und sagst , du seiest dreißig Jahre alt?- wunderte sich Kori-Ischkamba. (Der Tod des Wucherers , s. 168-169)

- *Ҳанӯз **аз даҳонат бӯи шир меояд**, аммо ту худро сисола мегӯйи?- гуфт-Қоришкамба. (Марги судхӯр, саҳ.110)*

… er läßt nicht zu , daß Leute wie Sie untätig herumsitzen , sich den Bauch kratzen und Hunderttausend von Zinsen einstecken, um in Überfluß zu Leben , während der einfache Mann Hungers stirbt. (Der Tod des Wucherers , s. 234)

… аз фоидаи он маблаг ҳар сол садҳо сӯм даромад карда, шикамашонро хорида нишинанду оммаи мардум аз гуруснагӣ бимирад. (Марги судхӯр, саҳ.151-152)

-Назойливость:

Нем : Nach der Ernte, auf dem Felde zurückbleiben *(после урожая остаться на поле),*

Тадж. ба пои кас печидан, монанди риштаи Бухоро ба пои кас мепечед.

Ich lese doch nur dia Ähren , die nach der Ernte auf dem Felde zurückbleiben. (Der Tod des Wucherers , s. 54)

Одам дар ҳар ҷой , ки ояд дар онҷо пайдо шуда , ***монанди ришгаи Бухоро дарҳол ба пои кас мепечед !*** *(Марги судхӯр, саҳ.38)*

Жадность/ Алчность

Нем: Weder meinen noch Jhren Durst stillen*(ни мой и ни ваш чай жажду неуталить),*

ein Geizhals und Schurke *(скряга и негодяй, мошенник)*

mit jedem Häufchen ein fettes stück Fleisch,

die Seife ruinieren,

ihm die Kehle gejuckt hat,

scharfe Dohlenaugen,

sturtzte sich wie ein hungriger Wolf ,

meine Lippe unter ihren Dächern nicht mehr mit Tee benetzt ,

eine junge Milchkuh, die du lange melken kannst ,

ich komme nur zu den Besetzungen zu spät , mir geht das Stück Stoff verloren ,das ich den Friedhof bekommen kann ,

einzuverleiben ,

Feuer im Herd entzünden ,

läßt um angeblich mich zu bewirten, aber alles selber verspeist ,

тадж .чирки дандонхур (*жадный человек),*

на дандони шумо меғӯтад ва на дандони ман *(ни тебе выгодно и ни мне).*

дугуштаи оринҷшор,

хонаи собун сӯхтан,

хориши гулӯяш,

чашми тезбини зоғмонанд ,

монанди гови гурусна *(букв. как голодная корова) «жадно ,алчно»,*

лаб тар накардаам ,

говмеши сершири дарозшир ,

«аз инҷо рондаю аз онҷо монда» ,

чашм дӯхтан ,

дегу дуд кунондан ,

ба номи фармуда ба коми худ занад ,

Eine Heide , ein Schakal im Turban , Blutsauger und Wucherers zugleich , **ein Geizhals und Schurke** , antwortete mir Rahimi Kand. (Der Tod des Wucherers , s. 37)

Як ҳиндуи салланок , як судхӯри гузаро, як хасиси ***чирки дандонхӯр*** *– гуфт Раҳими Канд. (Марги судхӯр, саҳ.28)*

Kori- Ischkamba verstummte angesichts der heißen Fladen und der vollen Fleischschüsel und **sturtzte sich wie ein hungriger Wolf** auf Fleisch.

Кори бо дидани табақи пуряхнӣ ва нони гарм аз сухан бозистода ***монанди гови гуруснае*** *,ки ба кунҷора ҳарисона мечаспад, даст ва даҳони худро ба тарафи нону яхнӣ бурда сари худро аз дастархон барнамедошт, ….(Марги судхӯр, саҳ.95)*

Niemals! Wozu sollte ich **Feuer im Herd meines Hauses entzünden** und dabei das Geldvergeuden , das ich mit unter ungeheuren Mühen erarbeite , wo ich doch in den Häusern von Freunden stets fertiges Pilaw und genügend Brot vorfinde ? (Der Tod des Wucherers , s. 69)

Ҳаргиз! Модом, ки дар хонаи дӯстон ошу нони тайёр ҳаст, чаро дар хона ***дегу дуд кунонда*** *пулеро, ки ба сад машаққат меёбам, ҳарҷ карда ош пазонда хӯрам? (Марги судхӯр, саҳ.48)*

Während ich ein Häufchen aß , schlang er drei , vier hinunter und angelte sich , ein Vielfraß, dass er war , **mit jedem Häufchen ein fettes Stück Fleisch**. Er nahm sich den Reis von

unten , wo sich der fette Saft sammelt , so dass ihm das Fett bis zum Ellbogen troft. (Der Tod des Wucherers, s. 38)

Ӯ то як луқма хӯрдани ман ду се луқма мехӯрд ва чунонки шикамбандҳо мекунанд, ҳар як луқмаро ***«дугӯштаи оринҷшор»*** *карда , яъне дар ҳар луқма ду лӯнда гӯштро ҳамроҳ карда ва равганашро то оринҷи худ шоронда, мегирифт.*

Der Tee ,den Sie für das Geld zu bestellen beabsichtigen, das Sie an meinen Tjubetekas zu verdienen gedenken, **könnte weder meinen noch Jhren Durst stillen!“** (Der Tod des Wucherers, s. 20)

- бо чойе, ки аз болои пули тоқияҳои ман муҳайё мешуда бошад ***на дандони шумо мегӯтад ва на дандони ман.*** *(Марги судхӯр, саҳ.17)*

Преданность/Откровенность/Честность:

Нем. Mit Freunden ist selbst der Tod ein Fest *(с друзьями сама смерть праздник),* eher den Kopf abschlagen als ein Geheimnis zu veraten *(голову дает на отсечение, прежде чем секрет раскроить)*

ins Gesicht sagen *(букв: в лицо сказать кому-либо) «откровенный человек»*

ordentlicher Mann*(порядочный человек)«честный человек»*

тадж. марги бо дӯстон тӯй аст,

сар медиҳам, ки сир намедиҳам,

ба рӯяшон зада,

одами рост ,

„Also gut“, stimmte ich zu. Obgleich ich nicht die geringste Lust verspüre , Kori-Ischkambas Haus zu betreten, werde ich dir deine Bitte nicht abschlagen. Gehen wir zusammen heißt esdoch : **„ Mit Freunden ist selbst der Tod ein Fest“.** (Der Tod des Wucherers , s. 59)

- Хуб ! – гуён ман илтимоси бойбачаро қабул кардам ва илова намудам – ба хонаи Коришшкамба рафтан барои ман маргвор ногувор аст, бо вуҷуди ин ҳамроҳи ту меравам чунки ***«марги бо дӯстон туй аст»*** *гуфтаанд (Марги судхӯр, саҳ.41).*

Kori – Ischkamba dagegen würde sich eher den Kopf abschlagen iassen, als ein Geheimnis zu verraten. Deswegen war ich gezwungen , mir das Geld bei diesem zweibeinige Scheusel zu lehen. (Der Tod des Wucherers , s. 75)

Коришшкамба бошад, дар бобати қарздиҳӣ ва пулгирӣ ***сар медиҳад, ки сир намедиҳад.*** *Бинобар ин аз ин «ҳайвони дупо» қарз мегирам (Марги судхӯр, саҳ.52).*

Und in mir erwachte die Hoffnung, der Kosu-Kaion werde ihnen. sobald er ihre Aussagen gehört hatte – ***ins Gesicht sagen***, das sie gelogen hätten und zu diesem Zwecke gekauft worden seien, und er werde sie als Zeugen ablehnen und sie verhaften lassen (Der Tod des Wucherers, s. 116).

Шоҳиди бардуруғ ва харида будани инҳоро ***ба рӯяшон зада*** *гувоҳии инҳоро рад хоҳад кард ва аҷаб нест, ки худи инҳоро ҳабс фармояд (Марги судхӯр, саҳ.77).*

В ходе анализа семантических особенности ФЕ таджикского и немецкого языков будем придерживаться вышеизложенными (вышесказанных) мыслйе. В данном разделе мы поставили перед собой цель, которая является определением набора смысловых компонентов ФЕ. И это обусловлено семантическими особенностями ФЕ таджикского и немецкого языков и их сопоставлением.

Следует сказать, что человека можно охарактеризовать по самым разным признакам: по внешнему облику, по чертам характера, по умственным способностям, по жизненному опыту, и, наконец, по тому, как к нему относятся окружающие.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. АлиференкоН.Ф.,Семененко.Н.Н. Фразеология и Паремиология.- Москва: Издательство «Флинта», Издательство «Наука» 2009 стр.51-5.

2. АлефиренкоН.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. – Москва, 2008. -стр.82

3. АрсентьеваЕ.Ф.Семантические особенности фразеологических единиц. Издательство казанского университета, 1989.- стр.37.

4. Арсентьева Е.Ф. Семантические особенности фразеологических единиц. Издательство Казанского Университета,- 1989.- стр.43.
5. Белоноженко Вера Максимовна. Автореферат Киев. 1984 . с.46. Фразеологическое значение и способы его разработки в словаре www.dissercat.com/content/frazeologic
6. Великанова Е. В. Роль фразеологической семантики в создании экспрессивности речи. library.mephi.ru/data/scientific-sess...
7. Жуков В.П. Жуков А.В. Русская фразеология. -Москва «Высщая Школа» 1986. стр.146-147.
8. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. -М.: Просвещение,1978. стр.52 [Жуков 1978: 52].
9. Звегинцев В.А. Семасиология. - М., 1957.стр.93.
10. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Уч. для ин-тов и фак. иностр. яз. - 2-е изд., перераб. - М.: Дубна, 1996.-стр.71.
11. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Уч. для ин-тов и фак. иностр. яз. - 2-е изд., перераб. - М.: Дубна, 1996.-стр.73.
12. Кунин А.В. Английская фразеология. - М., 1970.-стр.307-309.
13. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики... – С. 299. www.kuzspa.ru/balakay-page/_private/f...
14. Мелерович А.М. Семантическая структура фразеологических единиц в современном русском языке как лингвистическая проблема: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. - Л., 1982.
15. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. - М., Высшая школа, 1980. - стр. 61
16. Свидерский В.И. О диалектике элементов и структуры в объективном мире и познании. - М., 1962.- с.266.
17. Сулаймонова Матлуба Абдувалиевна Диссертация. Худжанд - 2005.с.164. Фразеологические единицы качественной характеристики человека в немецком и узбекском языках .
18. Телия В.Н. «Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингво-культурологический аспекты» М., 1996. стр.233.
19. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. -М.,1983. -242 с.
20. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка.- М., 1970, стр.39.
21. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. -Ташкент, Фан, 1988. - стр.45-46.
22. www.dissercat.com/content/frazeologic.
23. Развитие лингвистических идей В. П. Жукова: единство теории, методологии и практики. Вестник новгородского государственного университета №9.А.В.Жуков 1998.
24. admin.novsu.ac.ru/.../96413FE25DD5B5E7C3256727002E7BA1).

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ *ФЕ* ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ
(на примере повести «Смерть ростовщика» Садриддина Айни)

В этой статье рассматриваются исследование фразеологического значения и их сравнение в таджикском и немецком языках, а также положительные и отрицательные выражения в повести С. Айни «Смерть ростовщика». Ключевые слова: фразеологическое значение, внутренняя форма, инвариант, целостность значения фразеологизма, абсолютизация, механическая сумма, микрисистема, денотат, сигнификат, компонент, слияния, асимметрия.

Ключевые слова:фразеологическое значение, внутренняя форма, инвариант, целостность значения фразеологизма, абсолютизация, механическая сумма, микросистема, денотат, сигнификат, компонент, слияние, асимметрия.

SEMANTIK QUALIFIKATION OF PHRASE UNITS IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES
(at the materials of S.Ajni's roman «Margi sudkhur»)

In this article has given information about research of the meaning phraseologikal units and comparasion of it, in the Tajik and German languages, peculiarities of negative and plural forms of the poem Margi Sudkhur by Ainy has cleared.

Key words: meaning, phraseology, internal system, this variant, individual mean, phenomen, the unity of phraseology, apsolutation, mechanical sum, microsystem, denotat, significant, component, joining, asimitration.

Сведение об авторе: ***Т.С. Талабов*** – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Телефон: **93-584-81-29**

ОШИБКИ В УПОТРЕБЛЕНИИ РУССКИХ МЕСТОИМЕНИЙ УЧАЩИМИСЯ-ТАДЖИКАМИ

А.Н. Назаров
Таджикский национальный университет

В практике обучения местоимениям нам часто приходится сталкиваться с негативными проявлениями, которые связаны с обилием разного рода ошибок в речи учащихся-таджиков.

Каждый разряд местоимений имеет вполне определенное значение, определяющее их специфические особенности в употреблении. Недостаточно четкое представление об этих качествах местоимений ведет к их смешению, к необоснованной замене одного местоимения другим, к неуместному использованию местоимения в данной речевой ситуации. Ошибки в употреблении местоимений часто приводят к нарушениям логических связей, мешают точному восприятию значения излагаемого.

В результате анализа ошибок, допущенных учащимися в письменных работах и устном общении, были выделены наиболее распространенные ошибки и определены причины их возникновения. Учащиеся допускают ошибки, вызванные интерференцией (отрицательное влияние) родного языка. Под интерференцией понимают процесс, тормозящий усвоение неродного языка, возникающий вследствие переноса речевых навыков из одного языка в другой (из родного языка в иностранный или из первого иностранного языка во второй). Интерференция обусловлена как психологическими, так и лингвистическими факторами. Основными лингвистическими факторами являются расхождения в грамматическом строе изучаемого и родного языков.

Таджикский и русский языки - это языки неблизкородственные, которые по признаку наличия форм словоизменения генетически объединяются в один флективный тип, но по способам выражения грамматических категорий имеют разный типологический статус: русский язык по преимуществу флективный, а в таджикском языке преобладают аналитические агглюнативные формы. В связи с этим, грамматическая интерференция на уровне русской речи студентов-таджиков проявляется весьма прозрачно. Для нее характерны устойчивые грамматические ошибки.

К числу наиболее типичных морфологических ошибок относится неверное употребление в речи притяжательных местоимений. Притяжательные местоимения в русском языке указывают на принадлежность лицу: *мой, твой, наш, ваш, свой*, но в таджикском языке притяжательных местоимений нет. Их заменяют личные местоимения, которые стоят после изафета, например: *падари ман – мой отец, твой отец – падари ту.* Кроме того, в таджикском языке есть притяжательные суффиксы: *падарам - мой отец, падарат – твой отец, падарамо - наш отец.*

В таджикском языке принадлежностью к третьему лицу выступают местоименные энклитики *–ам, ат, амон, атон, ашон.*

Если в предложении подлежащее, выраженное личным местоимением, является субъектом действия, местоимение *свой* может опускаться: *Он плохо помнит своего отца. Он плохо помнит отца.* То же относится и к местоимениям 1-го и 2-го лица: *Я помню своего отца. Я помню отца.*

Если же подлежащее выражается другими частями речи, а субъект действия не совпадает с подлежащим (*Учитель предложил ученикам забрать свои тетради),* количество ошибок резко возрастает: В этих случаях ученикам необходимо напоминать, что притяжательное местоимение *свой* может относиться только к производителю действия, то есть к субъекту, а не к другим лицам.

Нередки случаи замены знаменательных слов притяжательным местоимением *свой,* особенно в тех случаях, когда учащийся рассказывает о себе, своей семье, своей стране. Объясняется это тем, что он хочет подчеркнуть свою причастность к определенному

событию, факту, явлению: *Народ своего района очень добрый (*вместо*: народ моего района очень добрый).*

Наблюдаются ошибки в употреблении притяжательного местоимения *свой* при замене прямой речи в косвенную. Например: У*читель сказал ученикам: «Покажите мне ваши работы». – Учитель сказал ученикам, чтобы они показали их работы.*

Определенные трудности представляют предложения, в которых отсутствует подлежащее (именительный падеж). В таких случаях учащиеся или опускают местоимение *свой*, или же заменяют его другим притяжательным местоимением. Например: *Каренин сказал: «Завтра сообщу ей своё решение»* (Л. Толстой). В речи учащихся можно встретить следующие употребления: *Каренин сказал: «Завтра сообщу решение». Каренин сказал: «Завтра сообщу мое решение».* Для избежания таких ошибок следует рекомендовать заменять прямую речь косвенной: *Каренин сказал, что он завтра сообщит ей своё решение.*

В односоставных предложениях, в которых логический субъект стоит в дательном падеже, притяжательное местоимение *свой* употребляется для обозначения принадлежности предмета логическому субъекту: *Мне приятно рассказать вам о своём сыне. (Я рассказываю о своем сыне).* Сравните: *Мне приятно рассказать вам о вашем сыне (Я рассказываю о вашем сыне).*

Встречаются случаи замены притяжательных местоимений *мой, твой, его, (её),* стоящих в именительном падеже, местоимением *свой.* Например: *Свои книги лежат на столе* (вместо: *мои книги); Свой дом находится на этой улице* (вместо: *мой дом). Рустам и свои друзья хорошо сдали первый экзамен* (вместо: *Рустам и его друзья.).*

Большую трудность представляют для учащихся редкие случаи употребления притяжательного местоимения *свой* в именительном падеже. Обычно это становится возможным, когда местоимение теряет значение притяжательности. В учебниках часто приводится лишь один пример: *Это свой человек.* Здесь *свой* в значении «не чужой». Следует указать учащимся, на все случаи употребления местоимения *свой* в именительном падеже. Значение местоимения *свой* в таких случаи рассказывается только в результате подбора синонимов. В толковых словарях современного русского языка можно встретить примеры следующих значений местоимения *свой* в именительном падеже: «собственный» -*у меня есть своя такая книга;* своеобразный, свойственный только чему-либо данному –*в этой картине художника есть своя красота;* предназначенный именно для данного обстоятельства –*на всё есть свои правила.*

Из примеров становится ясно, что наличие притяжательного местоимения *свой* усиливает конкретизацию высказывания, делает предложение более выразительным.

На занятиях следует чаще подчеркивать, что русское местоимение *свой* в значении принадлежности обычно не употребляется в именительном падеже:

СРАВНИТЕ:

Мои карандаши лежат в шкафу. Свои карандаши лежат в шкафу.

Рахмон и его друзья пошли в кино. Рахмон и свои друзья пошли в кино.

Грамматические ошибки в употреблении местоимений связаны с неверным образованием падежной формы, которая в свою очередь зависит от того, какие смысловые отношении выражает данное местоимение, какая связь между словами в предложении, а также от того, что выражает предлог употребленный с данным местоимением в определенной падежной форме.

Напоминание роли падежа в выражении смысловых отношений приводит к невероятным казусам типа: *Пришел к тебя, тебе не было. Принес тебя книгу. Ребята испугались от нас. Сегодня я поеду тебе* и т.д.

Суть ошибок заключается в том, что в грамматическом плане русский и таджикский языки значительно различаются. Учащийся-таджик не осознает роли флексии в флективном русском языке. Это приводит к тому, что обучающиеся русскому языку хаотично употребляют формы падежей, не осознавая того, что это приводит к казусам. То есть у

обучающихся выработался стереотип, когда иноязычные грамматические формы не воспринимаются. Значит, преподаватель должен прививать навыки и умения освобождаться от этого явления.

Преподавателю необходимо системно подходить к употреблению падежей и вырабатывать умения и навыки их использования, объяснить им систему передачи флективных форм на их родной язык путем сопоставления. Например, в таджикском языке падежные формы выражаются предложными конструкциями, и здесь велика роль предлогов. Приведем для примера прекрасную пословицу:

При тебе за тебя, без тебя – на тебя.

На таджикском языке она звучит следующим образом:

Дар ҳузури ту тарафдори ту, бе ту – бар зидди ту.

«Если я не за себя, то кто же за меня, но если я только за себя, то зачем я?» (М. Горький).

«*Агар ман бар хеш набошам, ба ман ки мешавад, вале агар ман танҳо барои худ бошам, пас ман ба ки даркорам?»*

(М. Горький).

«*Ни на что не годится тот, кто годится только для себя»*

(Ф. Вольтер)

Русский язык безмерно богат пословицами, изречениями, афоризмами, крылатыми словами, которые можно использовать как дидактический материал при интегральном подходе в процессе обучения.русским местоимениям:

Мард он касе, ки нагӯяду кунад. –Мужчина тот, кто не говорит, а делает.

Всякий человек на свой аршин мерит.

Ҳар кас ба гази худ чен мекунад.

Бойся того, кто тебя боится.

Аз он тарс, ки аз ту тарсон бувад.

Смотри на то, что говорит, а не на то, кто говорит.

Бинигар ки чи мегӯяд, манигар, ки ки мугӯяд.

Очень важную роль играет сочетаемость местоимений с предлогами, с которыми они раскрывают различные отношения во фразе (предложении).

Попытаемся проанализировать формы родительного и дательного падежа, которые учащиеся-таджики смешивают:

БЕЗ (бе) – отсутствие предмета
БЛИЗ (дар назди) – пространство
ВОЗЛЕ (дар паҳлӯ) – пространство
ВОКРУГ (дар гирд, дар атроф) - пространство
ВПЕРЕДИ (дар пеш (и))- пространство
ПОДЛЕ (дар назди)- пространство
Ӯ (дар назди)- пространство
ПРОТИВ (рӯ ба рӯ)- пространство
ТЕБЯ
В отношении (нисбат ба ту, оид (оиди ту, ..) адресат
Р.п.
ДО (то) –время
ДЛЯ (барои) –цель
ИЗ-ЗА (аз барои) –причина
ОТ (аз назди) –обратное движение
ПОСЛЕ (баъд аз)-время
ПРОТИВ (бар зидди, ба муқобили)-направленное действие

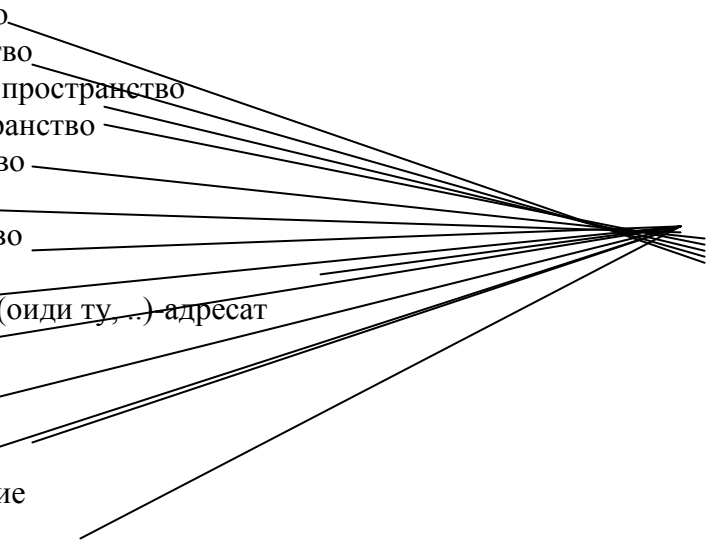

без предлога (прямой объект, в таджикском языке форма –ро) ТЕБЯ

НА (объект, адресат действия (ба ту, бар муқобили) В.п.

ПРОТИВ (объект речи (дар бораи, дар ҳаққи, оид ба

без предлога (в тадж. яз. (ба) –адресат действия ТЕБЕ

К (назди) –направление действия Д.п.

Знание характерных особенностей русского и таджикского языков и их учет в процессе обучения русскому языку дает преподавателю возможность выявить и предупредить ряд характерных ошибок, связанных с типологическим различием данных языков. Преподавателю исключительно важно учитывать существенные отличия в грамматическом строе изучаемого и родного языков.

К.Д. Ушинский отмечал, что при обучении неродному языку сравнение систем языков способствует сознательному, рациональному изучению второго языка. Сопоставление позволяет: а) разграничить смешиваемые конструкции; б) установить сходство; в) систематизировать и обобщить материал; г) увидеть характерные признаки предметов, явлений, глубже познать их[1].

Таким образом, поверхностные знания об употреблении местоимений приводят к грубейшим ошибкам в речи. Точное понимание сути ошибок, связанных с употреблением местоимений, помогает целенаправленно работать над вопросами развития речи учащихся, над вопросами формирования навыков использования литературных форм, помогает выработать систему упражнений, цель которых – научить правильно вводить в текст местоименные формы.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Методика преподавания русского языка в школе народов тюркоязычной группы [Текст] /Под. ред. В.М. Чистякова. - М.: Просвещение, 1964. – С.232.
2. Иванникова, Е.А. О значении притяжательных местоимений // Русский язык за рубежом. -1975. -№1.-С.52-55
3. Щерба, Л.В. Преподавание языка в школе: Общие вопросы методики [Текст]: Учебное пособие для студ. филолог. фак./ Л.В.Щерба.-3-е изд., испр. и доп.- СПб.: Филологический фак-т СПбГУ, М.: Издательский центр «Академия», 2002.-160 с.

ОШИБКИ В УПОТРЕБЛЕНИИ РУССКИХ МЕСТОИМЕНИЙ УЧАЩИМИСЯ-ТАДЖИКАМИ

В статье основное внимание уделяется интерферирующему влиянию родного языка при изучении русских местоимений, в частности выделяются наиболее распространенные ошибки в речи учащихся при употреблении русских местоимений.

Ключевые слова: интерференция, местоимения, ошибки в речи, сопоставление языков, предлоги.

MISTAKES IN THE USE OF THE RUSSIAN PRONOUNS BY TAJIK PUPILS

In article the main attention is paid to interfering influence of the native language when studying the Russian pronouns, in particular the most widespread mistakes in speech of pupils at the use of the Russian pronouns are allocated.

Key words: interference, pronouns, mistakes in speeches, comparison of languages, pretexts**.**

Сведения об авторе: ***А.Н. Назаров*** - старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ. Телефон: **985047789.**

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

З. Самиев
Таджикский национальный университет

Терминология всех научных направлений и отраслей науки представляет собой сложную систему, и каждая отраслевая терминология имеет своеобразные особенности, отличающиеся от другой терминосистемы содержанием понятий, обозначенных терминами, а также лингвистическими свойствами, структурными моделями и различными семантическими отношениями.

Опираясь на различия лингвистических особенностей можно дифференцировать терминологию как общая лексика, например, по лексическим категориям – синонимы, омонимы, антонимы, по происхождению - исконно таджикские, исконно немецкие, заимствованные (арабские, тюркские, русско-интернациональные), неологизмы и.т.д. Данный подход способствует решению некоторых спорных вопросов в исследовании терминологической системы. Следует отметить, что под терминологией понимается прежде всего специальная отрасль лингвистической науки о терминах, и во-вторых терминология как часть словарного состава языка, охватывает специальную лексику, которой свойственны конкретные языковые атрибуты, а в третьих терминология является системой обозначений научных, отраслевых и профессиональных понятий одной области знания (медицинская терминология, лингвистическая терминология, политическая терминология, экономическая терминология).

Среди некоторых ученых языковедов существует мнение, что терминологическую лексику не следует изучать в рамках лексикологии, потому что термины не относятся к лексике общелитературного языка [См.: 3;6; 11; 12]. Наряду с этим другие ученые считают терминологическую лексику составной частью или подсистемой в системе общей лексики человеческого языка. Поэтому мы тоже считаем, что терминологическая лексика должна рассматриваться в целой системе литературного языка, так как для формирования новых терминов используются существующие словообразовательные модели, в терминологии также имеют место все лексико-семантические процессы и постоянно они происходят в общей лексике, всегда могут меняться и передвигаться границы сосуществования различных слов с терминологическим и нетерминологическим значениями и наконец не всегда нам удается и может быть это невозможно, что разграничивать специальную лексику от слов общей лексики.

Если перейти к сравнению двух систем – терминологической и общей лексики, т.е. слов и терминов, то основное внимание уделяется содержанию этих единиц, где под содержанием слова и термина можно понять их лексико-семантические особенности.

Значение слова признают все, но значение термина признают не все языковеды, потому что термин как лексическая единица или как слово должен обладать лексическим значением. Значение термина отличается от значения обычного слова, объясняется различиями научного и бытового понятия. Бытовое понятие, являясь составным элементом процесса мышления, сращено с эмоциональными, волевыми и иными наслоениями. Однако, научное понятие не осложнено подобного рода наслоениями, в связи с этим можно сказать, что в качестве значения термина выступает научное понятие. Но различие бытового и научного понятий, конечно же, не исчерпывается связью одного с эмоционально-волевыми наслоениями и безразличным отношением другого к ним. Как об этом указывает Ю.С. Маслов «даже при кажущемся тождестве научного и бытового понятия, более внимательное рассмотрение показывает, что эти понятия содержат нетождственные признаки» [10,67].

Исходя из этого можно сказать, что между термином и словом в плане выражения

качественных различий не существует и термины образуются по существующим в языке правилам образования слов и словосочетаний, имеют формально те же признаки, что и обычные слова, подчиняются общим правилам словоизменения. Например, в следующей таблице можно наблюдать термины, которые по значению имеют прямое семантическое соотношение со словами общей лексики и здесь исходя из контекста эти слова употребляются как термины:

Allgemein	**всеобщий**	**умумӣ**
Eine allgemeine Ausbildung ist in diesem Land obligatorisch.	Всеобщее образование в этой стране является обязательным.	Таҳсилоти умумӣ дар ин кишвар ҳатмӣ шуморида мешавад.
Allgemein bildende Schule	**общеобразовательная школа**	**мактаби таҳсили ҳамагонӣ**
Ich habe eine allgemeinbildende Schule besucht.	Я учился в общеобразовательной школе.	Ман дар мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ таҳсил кардам.
Beenden	**заканчивать**	**хатм кардан**
Ich werde in diesem Jahr die Schule beenden.	В этом году я заканчиваю школу.	Имсол мактабро хатм хоҳад кард.
Die Berufsschule	**училище**	**омӯзишгоҳ**
Seit einem halben Jahr lerne ich an einer Berufsschule.	Уже полгода я учусь в профессиональном училище.	Ним сол мешавад, ки дар омӯзишгоҳи касбӣ таҳсил карда истодам.
Der Dozent	**преподаватель**	**муаллим, омӯзгор**
Der Dozent erklärt das neue Thema.	Преподаватель объясняет новую тему.	Муаллим мавзӯи навро фаҳмонда истодааст.
Die Grundschule	**начальная школа**	**мактаби ибтидоӣ**
Mein Bruder kommt dieses Jahr in die Grundschuler.	Мой младший брат пойдёт в этом году в начальную школу.	Додарам имсол ба мактаби ибтидоӣ меравад.

Таким образом, различия между терминологической и специальной лексикой проявляются, прежде всего, в плане содержания и меняется в зависимости от контекста. Очень уместно отмечает об этом Ю.С. Маслов, что «концептуальное значение слова существует не само по себе, а в определенном соотношении с концептуальными значениями других слов, прежде всего слов того же семантического поля» [10,78]. Здесь необходимо отметить, что семантическим полем для терминологической лексики определяется в научном, отраслевом терминологическом контексте. В данном контексте значение каждого термина зависит от соотнесения с определенным понятием, и связи между терминами определяются в основном теми связями, которые существуют между понятиями. Поэтому термины находятся во взаимной зависимости и обусловленности, существующей между понятиями и объектами.

В связи с вышеизложенным можно прийти к такому выводу, что сопоставление терминов в переводной литературе, а также анализ и интерпретация терминологического пласта разных языков требует особую и скрупулезную работу, которая способствует повышению качества переводной литературы. Анализ, исследование и сопоставление терминов отрасли образования в таджикском и немецком языках являются важным фактором языковых взаимоотношений таджикского и немецкого языков, а также вспомогательным механизмом разработки терминологической базы в образовательном секторе.

При анализе немецких и таджикских образовательных терминов обнаруживаются как сходства, так и различия, которые обусловливают особенности их перевода. Здесь основные функции материалов подобного рода – тексты, книги, методические руководства, сообщения, целью которых является оказание желаемого воздействия на читателя, реципиента. Анализируемые тексты образовательного содержания на немецком языке отличаются стилистической разноплановостью лексики, обилием клише и неологизмов,

использованием аббревиатур, распространенностью настоящего времени, стремлением к броским заголовкам.

Следует отметить, что языковые особенности текстов аналогичных стилей на разных языках не всегда совпадают. Поэтому принадлежность текстов оригинала и перевода к определенному функциональному стилю предъявляет особые требования к переводчику и оказывает влияние на ход и результат переводческого процесса, в котором важнейшую роль играет терминологический состав всего текста. Специфика определенного вида перевода зависит не только от языковых особенностей, которые обнаруживаются в соответствующем стиле каждого из языков, участвующих в переводе, но, главным образом, тем, как соотносятся эти особенности между собой, насколько совпадают стилистические характеристики данного типа материалов в обоих языках. Если какие-то особенности обнаруживаются только в одном из языков, то при переводе происходит своеобразная стилистическая адаптация: специфические средства изложения в оригинале заменяются языковыми средствами, отвечающими требованиям данного стиля в переводческом языке.

Применение образовательных терминов чаще всего происходит в научных и публицистических текстах и поэтому специальная теория перевода описывает различные формы стилистической адаптации при переводе текстов, принадлежащих к определенному функциональному стилю. Подобная адаптация обусловливается не только языковыми различиями, о которых шла речь. Стилистическая адаптация при переводе может оказаться необходимой и в отношении тех стилистических признаков, которые одновременно обнаруживаются в аналогичных стилях иностранного и переводческого языка. Одна и та же стилистическая черта может в различной степени проявляться в каждом из языков, и ее присутствие в оригинале еще не означает, что она может быть просто воспроизведена в тексте перевода. Например, нижеследующий отрезок текста составлен в публицистическом стиле, где главная содержательная нагрузка падает именно на терминологический пласт:

На немецком: Eine allgemeine Ausbildung ist in diesem Land obligatorisch. Ich habe eine allgemeinbildende Schule besucht. Ich werde in diesem Jahr die Schule beenden. Mein Bruder kommt dieses Jahr in die Grundschuler. Nach dem allgemeinbildende Schule will ich an der Universität studieren.

На таджикском:

Таҳсилоти умумӣ дар ин кишвар ҳатмӣ шуморида мешавад. Ман дар мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ таҳсил кардам. Имсол мактабро хатм хоҳад кард. Додарам имсол ба мактаби ибтидоӣ меравад. Баъди хатми мактаб ман мехоҳам дар донишгоҳ таҳсил кунам.

На русском: Всеобщее образование в этой стране является обязательным. Я учился в общеобразовательной школе. В этом году я заканчиваю школу. Мой младший брат пойдёт в этом году в начальную школу. После окончания школы я хочу учиться в университете.

Как мы видим, основное содержание текста опирается на значение терминов и в таком случае правильный и соответствующий перевод терминов в подобных текстах указывает на главное условие правильной передачи информации посредством перевода. Следует отметить, что перевод – это, несомненно, очень древний вид человеческой деятельности. Как только в истории человечества образовались группы людей, языки которых отличались друг от друга, появились и «билингвы», помогавшие общению между «разноязычными» коллективами. С возникновением письменности к таким устным переводчикам присоединились и переводчики письменные, переводившие различные тексты официального, религиозного и делового характера. С самого начала перевод выполнял важнейшую социальную функцию, делая возможным межъязыковое общение людей в разные времена.

Термин как особая лексическая единица непосредственно связан с понятием определенной отрасли знания (в нашем исследовании это дипломатия) и вхождением его в определенное терминологическое поле, в котором все термины данной отрасли знания о

предмете исследования взаимокоррелируют между собой в определенной системе. «В термине как в слове отражаются и наблюдаемые исследователем факты, и их теоретическое осмысление» [11,8]. При этом отправным моментом теоретического исследования в данной области является проблема термина как объекта описания. Основная черта, отличающая термины от всех других типов номинаций, - связь с научными концепциями. Следовательно, языковой статус термина подвержен влиянию той отрасли знаний, которой он детерминируется.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. М.: Наука, 1974.- 367 с.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. -М.: Высшая школа, 1972.- 370 с.
3. Беляевская Е.Г. Семантика слова.- М.: Высшая школа, 1987.-126с.
4. Бельчиков Ю.А. Интернализация терминов- М.: Высшая школа, 1974.-240 с.
5. Березин Ф.М., Головин Б.Н. Общее языкознание- М.: Просвещение, 1989.-416 с.
6. Вюстер Е. Введение в общую терминологию. М. :Просвещение, 1989.-416 с.
7. Головин Б.Н. Лингвистическое учение о терминах- М.: Высшая школа,1987. -103 с.
8. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. -М: Наука, 1981.-200 с.
9. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа- М.: Наука, 1974.- 319 с.
10. Маслов Ю.С. Введение в языкознание М., Высшая школа, 1987.
11. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории. - М.: Наука, 1989. - 246 с.

Ткачева Л.Б. Терминологическое обеспечение научно технического прогресса. - Омск, изд-во гос. ун-та, 1987. – 198 с.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Термин как особая лексическая единица непосредственно связан с понятием определенной отрасли знания (в нашем исследовании это дипломатия) и вхождением его в определенное терминологическое поле, в котором все термины данной отрасли знания о предмете исследования взаимокоррелируют между собой в определенной системе. В данной статье рассмотрены научно-теоретические особенности сопоставительного исследования образовательных терминов в таджикском и немецком языках.

Ключевые слова:термин, терминология, терминосистема, отраслевая терминология, структурные модели, различные семантические отношения, научно-теоретические особенности, образовательные термины в таджикском и немецком языках.

SCIENTIFIC-THEORETICAL SPECIFICATIONS OF THE COMPARATIVE STUDY OF EDUCATIONAL TERMS IN THE TAJIK AND GERMAN

The term as a special lexical unit directly linked with the notion of a specific industry knowledge, our study is diplomacy) and the incorporation of it in a certain terminological field in which all terms of this branch of knowledge about the subject взаимокоррелируют each other in a certain system. This article discusses the theoretical features of the comparative study of educational terms in Tajik and German languages.

Key words: term, terminology, терминосистема, branch terminology, structural models, different semantic relations, scientific-theoretical features, educational terms in Tajik and German languages

Сведения об авторе: ***З. Самиев*** – соискатель Таджикского национального университета

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ГЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Р.М.Султанова
Таджикский национальный университет

В настоящее время для исследователей стал традиционным вопрос о семантических отношениях не только слов общеупотребительной лексики, но и специализированных лексических единиц научно-технической лексики. В тоже время остается спорной проблема допустимости в терминологии основных лексико-семантических процессов – полисемии, омонимии, синонимии и антонимии. Дискуссионность вопроса состоит в однозначном соотношении означающего и означаемого. Такая однозначность, по сути, призвана

противодействовать появлению полисемии, омонимии или синонимии. Однако, в действительности, термин подчинен тем же лексико-семантическим процессам, которым подвержена и общеупотребительная лексика. По вопросу лексико-семантических процессов в терминологии высказывали свое мнение многие лингвисты. Например, авторы «Общей терминологии» А.В.Суперанская, Н.В.Подольская, Н.В.Васильева, которые указывают на особенности таких явлений, как полисемия, омонимия и синонимия: «Если в общей лексике последовательно представлены такие явления, как полисемия, омонимия, синонимия, то в специальной лексике они имеют свои особенности и ограничения. Так, в качестве желаемых требований для терминов выделяются однозначность, то есть одно слово – один смысл, что означает отсутствие у термина полисемантических отношений, омонимов, синонимов» [14,55].

Авторы «Лингвистических основ учения о терминах» Б.Н.Головин, Р.Ю.Кобрин отмечают: «Поскольку термин – это не искусственный знак, а слово или словосочетание в особой функции выражения специального понятия, в терминологиях происходят те же лексико-семантические процессы, что и в лексике общелитературного языка» [7,48]

В.П.Даниленко также свидетельствует о неизбежности использования данных процессов в терминологии и указывает на специфичность протекания данных явлений в терминологии. «Протекание явлений полисемии и др. … в терминологии отлично от аналогичных явлений в общелитературной лексике. Отличие сводится к тому, что эти процессы не затрагивают характерных лексико-семантичесских признаков терминологии. Они протекают в тех пределах, которые не нарушают семантической определенности термина» [8,65].

Полисемия. Под полисемией принято считать явление, при котором одной лексической единицей именуются несколько понятий. По мнению С.В.Гринева «случаи, когда одной лексической единицей называется несколько понятий, могут квалифицироваться как полисемия (многозначность) или омонимия [8,99].

Авторы «Общей терминологии» отмечают: «Полисемией со времен М.Бреаля называется употребление одного и того же слова в двух или нескольких значениях» [7,42].

В.П. Даниленко даёт такое определение полисемии: «способность слова иметь одновременно, в синхронном плане, несколько значений, т.е. обозначать различные классы предметов, явлений, признаков и отношений» [8,65]. Далее этот же автор отмечает: «Собственно языковой предпосылкой развития многозначности является подвижность структуры лексической единицы, благодаря этой подвижности знак «захватывает» новые содержания на основании сходства (метафора) или смежности (метонимия) данного предмета с другими предметами». Д.С.Лотте, А.А.Реформатский и др. выступают противниками полисемии и отказывают терминам в многозначности. В своей позиции они исходят из того, что следствием многозначности термина является его зависимость от контекста: «если термин однозначен в системе, то и при функционировании в тексте он будет иметь точные семантические границы». А.А.Реформатский отмечает, что термин не нуждается в контексте, так как он связан с терминологическим полем.

Гипс (Гач) – 1. Кристаллы тонко- и толстотаблитчатые. 2. Осадочная горная порода, состоящая в основном из минерала гипса и входящая в группу галогенных пород.

Гора (Кӯҳ)– 1. Резкое локальное возвышение земной поверхности сравнительно ограниченного масштаба, поднимающееся изолированно среди ровной местности. 2. Вершина в горных странах.

Дамба (Сарбанд)– 1. Береговой естественный высокий прирусловый вал, преимущественно в нижней части крупных рек. 2. Гидротехническое сооружение в виде вала, предохраняющее берег от затопления, размывания, служит для удержания воды в водохранилище.

Интрузия (Интрузия)– 1. Процесс внедрения магмы в земную кору. 2. Магматическое тело, образовавшееся при застывании магмы на глубине в земной коре.

Наслоение (Қабатбандӣ) – 1. Отложение друг на друге слоев осадков. 2. Осадочные отложения, состоящие из слоев горных пород.

В.Даниленко поддерживает положение авторов исследования «Как работать над терминологией. Основы и методы», утверждающих, что «…существует особый вид многозначности терминов – категориальная многозначность, состоящая в том, что содержание понятия складывается из признаков, принадлежащих одновременно нескольким категориям». [8,67]. Данный вид многозначности также представлен в геологической терминологии:

Сохранность – 1. Форма сохранения остатков организмов, обусловленная степень фоссилизации. 2. Степень целостности остатков организмов, связанная с теми воздействиями, которым они подвергались до захоронения. (Категории формы и степени).

Стадии метаморфизма углей (Марҳилаҳои метаморфизми ангиштҳо) – 1. Степень изменения вещественного состава углей. 2. Период, в течение которого формируются изменения вещественного состава углей. (Категории степени и времени).

Сток (Обдав, нова) – 1. Перемещение воды в процессе ее кругооборота в форме стекания по земной поверхности и в толще земной коры. 2. Количество воды, стекающей с данного участка суши за некоторое время. (Категории процесса и количества)

Язык ледниковый (забонаи пирях) – 1. Подвижная часть горного ледника, расположенная ниже границы снеговой, в области абляции. 2. Подвижная часть материкового ледника, наиболее выдвинутая от центра оледенения по понижениям доледникового рельефа.

Следующую разновидность терминов, «провоцирующих» развитие многозначности, составляют отвлеченные имена - названия наук или областей знания, у которых «наряду с общими значениями развивается и реализуется в употреблении частный, более конкретный вариант этого значения» [8,69]:

Стратиграфия (Стратиграфия)– 1. Раздел исторической геологии, охватывающий вопросы исторической последовательности…, отражающие естественные этапы развития Земли. 2. Описание последовательности залегания геологических образований какой-л. страны или региона.

Океанография (Уқёнусшиносӣ) – 1. Наука о Мировом океане как части гидросферы, отрасль физической географии. 2. Учение о гидрологическом режиме Мирового океана. 3 Региональный раздел океанологии.

География физическая (Ҷуғрофияи табиӣ)– 1. Система физико-географических наук, каждая из которых изучает отдельный компонент географической оболочки. 2. Наука, изучающая природные географические комплексы, состоит из общего землеведения и ландшафтоведения…

Сейсмотектоника (Сейсмотектоника) – 1. Современное проявление современных тектонических процессов. 2. Раздел геологии, изучающий связь проявлений сейсмичности и тектоники регионов.

Как указывает Даниленко, а вслед за ним и другие терминоведы, полисемия может быть вызвана и метонимией. Традиционно факт полисемичности, т.е. наличие отдельных значений многозначного слова (называемых также семемами или лексико-семантическими вариантами) устанавливается на основе критерия наличия-отсутствия общих семантических признаков у сопоставляемых единиц:

Окно – участки открытой воды на зарастающем болотной растительностью озере. Окно – 1. Отверстие в стене здания для света и воздуха, а также рама со стеклом закрывающая это отверстие. 2. перен. Просвет, отверстие в чем-л. Общая сема – «открытое отверстие или место в чем-л.».

Омоложение (слоев) – проявление «возрастного скольжения» выражающееся в изменении возраста одного и того же слоя осадочных пород

Омоложение – отглагольное существительное от «омолодить»: сделать более молодым (по жизнедеятельности, по виду и т.п.). Общая сема – «изменение возраста».

Скелет (породы) - твердые минеральные частицы, слагающие горную породу. Скелет – 1. Совокупность костей, составляющих твердую основу, остов человека и животных. 2. перен. Остов, каркас. Общая сема – «основа»

Панцирь (пустыни) - маломощный слой обломочного материала, накапливающийся на поверхности, сложенной преимущественно рыхлым материалом… предохраняет рыхлый материал от дальнейшего выдувания.

Панцирь – 1. В старину: металлическая одежда для защиты туловища от ударов холодным оружием. Общая сема – «предохранять, защита»

В таджикском языке слово кон в геологической терминологии проявляет признаки полисемии и употребляется для обозначения похожих понятий: кон – «месторождение», кон - «карьер». Приведем и другие примеры полисемии в геологической терминологии:

- дохила: «вкрапление» дохила дар минералҳои маъданӣ – «вкрапления в рудных минералах», «включение» дохилаи магматикӣ – «включение магматическое»,

- маъдан: «руда» зуҳуроти маъданӣ – рудопроявление, «минерал» маъданҳои гилӣ – глинистые минералы,

- минтақа: «территория» минтақаи хатарнок – территория риска, «область» минтақаи нафтугаздор – нефтегазоносная область, «зона» минтaгаи оксидшудаи бойгардонӣ – зона сульфидного обогащения,

- вайроншавӣ: «нарушение» вайроншавии экологӣ – экологическое нарушение, «разрушение» вайроншавии ҷинси кӯҳӣ- разрушение горных пород, «эрозия» вайроншавии ҷинсҳои кӯҳӣ- эрозия горных пород,

- қабат: «оболочка» қабати силикатӣ – силикатная оболочка, «слой» қабати яхбастаи абадӣ – вечномерзлый слой, «пласт» - қабати регӣ – песчаный пласт.

Как видно из приведенных примеров, полисемия является неотъемлемой, хоть и нежелательной, частью геологической терминологии, как русского, так и таджикского языков.

Омонимия. «Омонимами являются слова, одинаково звучащие, но имеющие совершенно различные, не выводимые сейчас одно из другого значения, которые совпадают между собой как в звучании, так и на письме во всех (или в ряде) присущих грамматических формах» [15,88]

Как показывает опыт, зачастую с появлением нового понятия терминоведы обращаются к общеупотребительной лексике, образуя термин на основе метафоры, метонимии либо синекдохи, который призван обозначать новое понятие. Хотя в целом, по словам А.А. Реформатского, омонимия – «незаконна», нежелательна, но избежать ее практически невозможно в связи со звуковыми законами, заимствованиями, с «перерождением полисемии» и т.д. [13,52].

Жаргон – 1. Минерал, соломенно-желтый циркон. Драгоценный камень. 2. Речь какой-н. социальной или иной объединенной общими интересами группы, содержащих много отличных от общего языка условных слов и выражений.

Жандармы – 1. Остроугольные скалистые ребра – на склонах, притягивающиеся через фирновые пространства в высокогорных районах. 2. Полицейский чин особых войск для политической охраны и сыска.

Забой – 1. Конец горной выработки или буровой скважины. 2. существительное от «забить».

Бисквит – 1. В минералогии неглазированный фарфор, служащий для получения черты минерала. 2. Сорт легкого сдобного печенья.

Приведём примеры омонимии геологических терминов и лексики общелитературного таджикского языка:

- Пайваста 1) непрерывный, 2) постоянно, 3) геол. соединение - пайвастаҳои кристаллӣ,

- Қанот 1) крыло, 2) перегородка, 3) геол. часть – қаноти чин – часть складки,

- Қулф 1) замок, 2) қулфи чин – замок складки «место перегиба слоев горной породы»,

- Суффа – 1) глиняное возвышение во дворе, 2) геол. суффа – терраса суффаҳои эрозионӣ – эрозионные террасы.

- Сипар 1) щит, 2) заграждение, 3) покровительство, 4) геол.наиболее крупная структура платформ – сипари Балтикӣ – Балтийский щит,

- Партов 1) отброс, 2) выброшенный, 3) геол. партов[ои ғабати ангишт –хвост угольного пласта «разрушенная часть у.п.»

- Хиргаҳ 1) палатка, 2) ореол, 3) геол.хиргаҳи пошхурда – ореол рассеяния,

- Кӯчиш 1) переселение, 2) перекочёвывание, 3) геол.миграция – кечиши нафту газ – миграция нефти и газа и т.д.

В.П. Даниленко указывает, что «омонимия по отношению к терминологии может быть охарактеризована только как межсистемное явление. То есть, существует особая разновидность омонимии, «когда один и тот же термин может входить в разные терминологии данного языка, что представляет собой межнаучную терминологическую омонимию» [8,72].

«Явление межнаучной омонимии, возникающее при создании омонимичных терминов в различных отраслях науки распространено в терминологии» [11, 28].

Подобную разновидность омонимии отмечает и Борисова О.Г., хотя даёт ей несколько иное название «межтерминосистемная омонимия». [3,18]. Данный вид омонимии характерен и для рассматриваемой нами геологической терминосистемы:

Синонимика – 1. В палеонтологии, систематический указатель всех описаний и изображений какого-либо рода, вида и т.д. 2. В языкознании, раздел лексикологии, изучающий синонимы.

Склонение (магнитное) – 1. Угол между магнитным и географическим меридианами. 2. Изменение существительных по падежам, а для прилагательных и других согласуемых слов также по родам.

- Морфология 1) в естествознании, 2) в языкознании, 3) в геологии – морфологияи конҳо «морфология месторождений»;

- Гиреҳ 1) в медицине, 2) в машиностроении, 3) в геологии - гиреҳи кӯҳӣ «горный узел».

- Ҷинс – 1) биол.род, 2) грамм.род, 3) геол.порода – ҷинси кӯҳӣ.

- Базис 1) экон.базис, 2) геол. поверхность – базиси эрозия – поверхность эрозии.

Наряду с таким явлением, как межнаучная омонимия лингвисты отмечают существование омонимии внутринаучной или «внутритерминосистемной». Однако, внутринаучная омонимия – явление, нежелательное в лингвистике. Как подчеркивает О.С. Ахманова, «омонимия является нарушением «закона знака» [1,109]. Подобного мнения придерживается и А.А.Реформатский, также указывающий на источники появления внутринаучной омонимии, когда «полисемия настолько расходится, что становится омонимией» [13,88].В изучаемой нами геологической терминологии также обнаружен ряд внутринаучных терминов:

Перл – 1. Окрашенные стекла буры или фосфорной соли, получаемые при анализе минерала с паяльной трубкой. 2. Жемчуг.

Век (Аср) – 1. Единица относительной геохронологической шкалы, соответствующая времени образования отложений яруса. 2. Единица измерения энергии кристаллической решетки.

Структура (Сохт, структура) – 1. Для магматических и метаморфических пород совокупность признаков горных пород, обусловленная степенью кристалличности,

абсолютной и относительными размерами и формой кристаллов, способ их сочетания между собой и со стеклом и т.д. 2. Пространственная форма залегания горных пород.

Синонимия. В настоящее время в лингвистической литературе нет единого понимания синонимии. По мнению авторов книги «Введение в металингвистику» синонимичные термины «знаки, терминирующие одно и то же явление, одно и то же понятие». [11,45] А.А.Реформатский, характеризуя синонимию в общелитературном языке, имеет несколько отличное от других мнение, а именно, синонимы «называют ту же вещь, но соотносят ее с разными понятиями и тем самым через называние вскрывают разные свойства данной вещи» [13,92]. О.С.Ахманова, автор словаря лингвистических терминов, считает, что в терминологии имеют место «терминологические дублеты», которые «ошибочно до сих пор нередко называются синонимами» [1,110]. Авторы «Лингвистических основ учения о терминах» утверждают, что «терминологиям свойственна именно абсолютная синонимия», существование которой «в общелитературном языке вызывает сомнение», в силу чего предлагают «именовать это явление терминологической дублетностью. Терминологические дублеты – это слова или словосочетания, которые объединяются особой терминологической соотнесенностью с одним и тем же научным понятием и объектом действительности» [7,45].

Эти же лингвисты различают в терминологии три типа синонимии:

«1. Термины-дублеты иноязычного происхождения; 2. Термины – синтаксические синонимы; 3. Дефиниционная синонимия»

Рассмотрим перечисленные виды терминологической синонимии на примере геологической терминологии сопоставляемых языков.

1. Термины-дублеты. В сфере геологической лексики функционируют термины-дублеты национального и иноязычного происхождения. Данной лексической вариантности в наименовании одних и тех же понятий способствовал процесс создания национального слова равнозначного заимствованному: регрессия моря – отступание моря; конкреции - стяжения, дебит колодца – расход колодца, таллом – слоевище, вариетет – разновидность, некрофаги – падалееды, будинаж – разлинзование, реффузия – переплавление, дивергенция признаков – расхождения признаков, регрессияи баҳр – ақибнишинии баҳр, реактсия – акситаъсир; хрустал - булур, гранатҳо - беҷодаҳо, коррозия – хӯрдакунӣ, фарватер – маъбара, полиэдрҳо - бисёрреяҳо;

Другой предпосылкой лексической вариантности явилось одновременное употребление двух и более заимствований из разных языков для одного и того же понятия: тепетате – каличе. Подобное явление можно отметить среди названий минералов: парадамит – параадамин, пенроузит – блокит, перантрацит – суперантрацит, перидот – оливин, перовскин – трифилит, петроузит – блокит и т.д.

2. Термины – синтаксические синонимы. Б.Н.Головин и Р.Ю.Кобрин выделяют три группы синтаксических синонимов, т.е. «синтаксических конструкций, соотносимых по построению и совпадающих по значению»: 1) «слово - словосочетание», 2) «словосочетание – словосочетание», 3) «полная форма термина – краткая форма термина». [7,46]

1) Синонимическое соответствие «слово-словосочетание»: неотектоника – тектоника новейшая, сифема – периодитовая оболочка, пустоты – полости карстовые, гейзерит – туф кремневый, фюзен – уголь волокнистый, псевдоконкреции – конкреции ложные, нилум – лаъли кабуд (аметист), шарнир – хатти муҳра (шарнир), ҳетероген - омехтаҳои гуногунҷинса; коррелятсия – муқоисакунию мувофиққунӣ, тақирзамин - биёбонҳои гилӣ (глинистые пустыни), биёбонҳои лёссӣ - адирҳо, биёбонҳои шер - шорҳо (солончаки), обсидиан – шишаи вулқонӣ.

2) Синонимическое соответствие «словосочетание – словосочетание»: нагрузка предельная – напряжение допускаемое, трубки истечения – каналы капиллярные, надвиг согласный – надвиг пластовой, перегиб шельфа – край материковой отмели, напряжение разрушающее – предел прочности породы, рельеф горно-ледниковый – рельеф альпийский, геология структурная - тектоника морфологическая, порода абиссальная – порода глубинная;

қувваи гравитатсионӣ – қувваи ҷозиба; иктишофи эксплуататсионӣ – иктишофи истихроҷӣ; вайроншавии дизъюнктивӣ – вайроншавии тарқишӣ, пиряхҳои дендритӣ - пиряхҳои дарахтшакл, пармачоҳҳои эксплутатсионӣ - пармачоҳҳои ба истифодадиҳӣ, қаноти чин– боли чин, брекчияи тектонӣ– брекчияи соиш.

3) Синонимическое соответствие «полная форма термина – краткая форма термина». Как было проиллюстрировано выше, в геологической терминологии сопоставляемых языков преобладают термины-словосочетания и порой включают в себя до восьми компонентов. В силу того, что в речевом употреблении многословные термины-словосочетания неудобны из-за своей громоздкости, появляются краткие разновидности термина, усеченные формы, аббревиатуры, «явления эллипсиса», когда употребляется лишь одна из составных частей словосочетания. Делювий – делювиальные отложения, морена – отложения моренные, сублитораль – область сублиторальная, складки – складчатые деформации, слоистость – слоистость прерывистая, гидротермы – растворы гидротермальные, послеледниковье – послеледниковая эпоха, сапропелит – уголь сапропелевый; дарёбод - террасаҳои дарёбодӣ, зандрҳо – пайдоишоти зандрӣ.

3. Дефиниционная синонимия в геологической терминосистеме является также продуктивной и выражается в совпадении значений термина и его дефиниции, «термин выражает понятие, но понятие выражено и определением термина» [7,45]: эпсолит – соль горькая, шарьяж – покров тектонический, инфильтрация – просачивание воды, бенч – платформа абразионная, талассократон – платформа океаническая, бурнонит – свинцовая блеклая руда, сингония – система кристаллографическая, прустит – серебряная обманка; Релеф – аворизи Замин; абисал – таги уқёнуси олам; кратонҳо - платформаҳои кӯҳан; обсидиан – шишаи вулқонӣ; ингимбритҳо – абри сезон; термҳо - чашмаҳои оби гарм; гипоцентр – маншои зилзила; полиэдрҳо - бисёрреяҳои катионӣ; адсорбция – қобилияти хаббидан.

Антонимия. Явление антонимии, заключающееся в существовании слов противоположного значения, в терминологии представлено едва ли не шире, чем в общелитературном языке. Антонимия является одним из самых востребованных лексико-семантических категорий, широко применяемых в образовании терминологической лексики. Научный язык не только широко использует общеупотребительные антонимы, но и специализирует некоторые свойства антонимов как средство называния терминов. В антонимических парах таких как начало – конец, верхний – нижний, васл – худо, дарунї – берунӣ, ҳамвор - ноҳамвор, значения противопоставления используются не только для описания качественных признаков предметов и явлений геологической терминологии, но основным их свойством становится образование терминов для номинации конкретных научных понятий, предметов. В языке терминологии противоположные понятия реализуются всеми возможными способами антонимии как лексическими, так и словообразовательными.

Лексическими средствами образуются разнокорневые антонимы: Одревнение слоев – омоложение слоев, бассейн угленосный открытый – бассейн угленосный закрытый, глубинные разломы продольные – глубинные разломы поперечные, островная дуга зрелая – островная дуга молодая, пласт рудный простой – пласт рудный сложный, платформа древняя – платформа молодая, позвоночные высшие – позвоночные низшие, положение полярное – положение экваториальное; поёноби дарё – болооби дарё; тармаи тар – тармаи хушк; моренаҳои канорӣ - моренаҳои мобайнӣ; қаноти болорафта – қаноти овезон; амплитудаи горизонталӣ – амплитудаи вертикалӣ; қишри уқёнусӣ – қишри материкӣ; саргаҳи дарё - резишгоҳи дарё; тарқишҳои кундаланг - тарқишҳои телӣ; оташфишонии марказӣ – оташфишонии канорӣ, мадд – хазр.

Словообразовательно противоположные научные понятия выражаются посредством использования префиксов как исконно русских, так и заимствованных, в некоторых случаях путем чередования префикса с его отсутствием:

а) значение возраста согласующиеся – значения возраста несогласующиеся, движение жидкости равномерное – движение жидкости неравномерное; Интрузияҳои мувофиқ - интрузияҳои номувофиқ; модификатсияҳои устувор - модификатсияҳои ноустувор; годографи телӣ – годографи ғайителӣ; маъданҳои металлӣ - канданиҳои ғайриметаллӣ

б) глаукофан – антиглаукофан, изотипия – антиизотипия, пегматит – антипегматит, пертит – антипертит, пневматолиз – антипневматолиз, рапакиви – антирапакиви, скелеты – антискелеты, циклон – антициклон,

в) полимеризация – деполимеризация, гидратация – дегидратация, минерализация – деминерализация, доломиты – дедоломиты, градация – деградация, гранитизация – дегранитизация, генерация – дегенерация

В других случаях используются префиксы противоположного значения: а) Оледенение наземное – оледенение подземное, наступание ледника - отступание ледника, наступание моря – отступание моря, порода недосыщенная – порода пересыщенная, приливы – отливы, интрузии доскладчатые – интрузии послескладчатые, источник восходящий –источник нисходящий; яхбандии реизаминӣ - яхбандии зеризаминӣ, пешравии пирях – агибнишинии пирях.

б) неоантропы – палеоантропы, неовулканизм – палеовулканизм, неоген – палеоген, неометаморфизм углей – палеометаморфизм углей; микронефть – макронефть, микропланктон – макропланктон, микрофация – макрофация, микроскладка – макроскладка, микрофлора – макрофлора; ортограниты – псевдограниты, ортомигматит – псевдомигматит, интрузияҳои конкордантӣ - интрузияҳои дискордантӣ.

Встречаются также сложносоставные слова антонимы, противоположность которых достигается за счет одного из корней: старосадка – новосадка, рельеф высокогорный – рельеф низкогорный, оползень одноярусный – оползень многоярусный; ҳаракатҳои поёнрави сатҳи баҳр - ҳаракатҳои болорави сатҳи баҳр;

Таким образом, исследование показало, что все основные лексико-семантические процессы, свойственные общелитературному языку, затрагивают и терминологию, в частности геологическую. В терминологии они не менее естественны, а порой и более естественны (например, антонимы), так как являются выразителем явлений. Хотя почти общепризнанным является требование однозначности термина, а также мнение о «вредности» таких явлений как полисемия и омонимия, для терминологии это мнение не может найти практического воплощения. Эти процессы особенно характерны для ранних этапов формирования терминологической системы, коим является геологическая терминология сопоставляемых языков, когда еще не произошел естественный отбор лучшего термина и сосуществуют многие предложенные варианты терминологического наименования. Что же касается такого явления, как антонимия, то для него терминология является «питательной средой». Здесь они наиболее естественны, чем в общелитературном языке.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ахманова О.С. Словарь омонимов русского язык. -М., 1974.
2. Бобоходжаев С, Ханобилов М. Луцати тафсирии русb ба тохикии истилоҳоти геология. – Душанбе: Дониш, 1991.
3. Борисова О.Г. – Омонимия терминов медицинских наук. – Автореферат канд.диссертации, Краснодар, 2000.
4. Бессонова Е.В. Семантика и структура русской общегеологической терминологии. – Автореферат канд.диссертации.- М, 1985.
5. Геологический словарь. В 2-ух томах. – М. Недра, 1973
6. Ғафуров Ф.Ғ, Бузурукова Д.И., Ҳаитова Ш.И. Луғати тафсирии русӣ ба тохикии истилоҳоти геологӣ. – Д., ХДММ «Эр-граф», 2010.
7. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М., Высшая школа,1987
8. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов терминов. – М.: Наука, 1971.
9. Джураев Т.К. Формирование отраслевой технической терминологии современного таджикского языка. – Автореферат докт. диссертации. - Д., 2010.
10. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. – М. Наука, 1977.

11. Куликова И., Салмина Д. Введение в металингвистику, М., 2002
12. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. – М., 1991
13. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., Просвещение, 1989.
14. Суперанская А.В., Подольская Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 2003.
15. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М., Наука, 1991.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ГЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Данная статья посвящена изучению лексико-семантических процессов в геологической терминологии. По вопросу лексико-семантических процессов в терминологии высказывали свое мнение многие лингвисты. В настоящее время для исследователей стал традиционным вопрос о семантических отношениях не только слов общеупотребительной лексики, но и специализированных лексических единиц научно-технической лексики. В тоже время остается спорной проблема допустимости в терминологии основных лексико-семантических процессов – полисемии, омонимии, синонимии и антонимии. Дискуссионность вопроса состоит в однозначном соотношении означающего и означаемого. Такая однозначность, по сути, призвана противодействовать появлению полисемии, омонимии или синонимии.

Ключевые слова: геологическая терминология, лексико-семантические процессы, общеупотребительная лексика, полисемантические отношения, специализированные лексические единицы, научно-техническая лексика.

LEXICO-SEMANTIC PROCESSES IN GEOLOGICAL TERMINOLOGY

This article is devoted to the study of lexico-semantic processes in geological terminology. On the issue of lexico-semantic processes in the terminology of opinions many linguists. Currently, researchers became the traditional question about the semantic relations of the words of vernacular vocabulary, but also specialized lexical units of scientific and technical vocabulary. At the same time remains controversial issue of admissibility in the terminology of the lexico-semantic processes of polysemy, homonymy, synonymy and антонимии. Дискуссионность question consists in a one-digit ratio of meaning and colloquial language. This unambiguity, in fact, intended to counteract the emergence of polysemy, homonymy or synonymy.

Key words: geological terminology, lexico-semantic processes, current vocabulary, полисемантические relations, specialized lexical units, scientific and technical vocabulary.

Сведения об авторе: ***Р.М.Султанова*** – соискатель Таджикского национального университета

ВВЕДЕНИЕ В БИОЛОГИЧЕСКУЮ ТЕРМИНОЛОГИЮ

С.Д. Шарипова
Таджикский национальный университет

В последние десятилетия резко возрос интерес лингвистов и специалистов различных отраслей науки и техники к проблемам частно-отраслевых терминосистем, что объясняется возрастающим потоком научной и технической информации, процессами интеграции, стыковки наук, усилением процессов терминотворчества. Последний фактор особенно важен для биологической, медицинской терминологии в связи с исследованиями и принятием в последнее время большого количества новых открытий.

Часто обсуждаются проблемы терминологии и в связи с нарастающими автоматизацией информационных процессов, применением электронно-вычислительных машин для проведения дальнейших опытов терминологических данных, автоматизированных словарей. Создание такого рода словарей и банков данных невозможно без стандартизации и унификации терминологической лексики, изучения лингвистических проблем терминологии, выявления особенностей терминопроизводства в каждой конкретной области знания. Это обусловливает «необходимость углубленного изучения и дальнейшей разработки *методологических* аспектов построения терминологии».

В настоящее время «уже не вызывает сомнения, что для правильного, научно-обоснованного решения терминологических проблем необходимо изучать терминологию, исходя из признания ее естественности и закономерности существования в системе общенародного языка. В рамках вышеупомянутого стиля исследование вопросов

терминологии должно проводиться как лингвистами, так и терминологами – представителями соответствующих областей науки и техники».

Учитывая актуальность обращения к проблемам терминологии, сформулируем цель предлагаемого исследования как

Задачи, стоящие перед нами для достижения указанной цели, сводятся к следующему:

1) рассмотреть различные подходы к определению термина;

2) проанализировать особенности и определить типы отношений между частями терминологических словосочетаний;

3) проанализировать особенности использования и образования в таджикском и английском языке сложных и простых, однословных терминов.

Материалом исследования послужили статьи монографии по различным отраслям права, список которых приводится в конце работы, а также словари.

Обладая сложной внутренней семантической структурой термин является единой, самостоятельной единицей наименования.

Термин (включая научно-технические термины и термины организационно-распорядительной документации) — это единица какого-либо конкретного естественного или искусственного языка (слово, словосочетание, аббревиатура, символ, сочетание слова и букв-символов, сочетание слова и цифр-символов), обладающая в результате стихийно сложившейся или особой сознательной коллективной договоренности специальным терминологическим значением, которое может быть выражено либо в словесной форме, либо в том или ином формализованном виде и достаточно точно и полно отражает основные, существенные на данном уровне развития науки и техники признаки соответствующего понятия. Термин - слово, обязательно соотносимое с определенной единицей соответствующей логико-понятийной системы в плане содержания.

А.А. Реформатский определяет термины «как однозначные слова, лишенные экспрессивности». М. М. Глушко констатирует, что «термин - это слово или словосочетание для выражения понятий и обозначения предметов, обладающее, благодаря наличию у него строгой и точной дефиниции, четкими семантическими границами и поэтому однозначное в пределах соответствующей классификационной системы».

Какова же лингвистическая природа термина?

Во-первых, термин – это неотъемлемая органическая часть лексической системы литературного языка. Во-вторых, термины отличаются от других разрядов слов своей огромной информационной насыщенностью. В научном и техническом термине дано наиболее точное, концентрированное и экономное определение научного или технического понятия.

1.Основное требование, предъявляемое к термину, - его однозначность. В общетерминологическом плане это требование реализуется двумя путями, т. к. существуют две категории терминов: 1) общенаучные и общетехнические термины и 2) специальные (номенклатурные) термины. Должно отметить, что в силу своей чрезмерной обширности биологическая терминология в обеих категориях терминов. Общенаучные и общетехнические термины выражают общие понятия науки и техники. Термины существуют не просто в языке, а в составе определенной терминологии. Терминология, как система научных терминов, представляет собой подсистему внутри общей лексической системы языка. Согласно А. А. Реформатскому, терминология – это система понятий данной науки, закрепленных в соответствующем словесном выражении. Если в общем языке (вне данной терминологии) слово может быть многозначным, то, попадая в определенную терминологию, оно приобретает однозначность.

2.Специфика терминов как особого лексического разряда слов состоит в том, что они создаются в процессе производственной и научной деятельности и поэтому функционируют лишь среди людей, обладающих соответствующими научными и производственными реалиями, то есть макроконтекстом. Поэтому в отличие от обычных слов, однозначность

которых в речевой коммуникации обеспечивается ситуацией или лингвистическим контекстом, однозначность термина регламентируется экстралингвистическим макроконтекстом или лингвистическим микроконтекстом.

Термин не нуждается в контексте, как обычное слово, так он 1) член определенной терминологии, что и выступает вместо контекста; 2) может употребляться изолированно, например, в различных текстах, 3) для чего и должен быть однозначным не вообще в языке, а в пределах данной терминологии.

Касательно непосредственно биологической терминологии, при её изучении мы сталкиваемся с множеством названий и терминов, которыми обозначаются различные ***виды*** и ***группы растений*** и ***животных***, их морфологические структуры и ***функциональные механизмы***, а также взаимоотношения между ними. Для того чтобы обеспечить максимальную точность и иметь терминологию, понятную ученым всех стран, биологи обычно пользуются, где это возможно, латинскими словами; при создании новых терминов для обозначения вновь открытых структур или процессов принято использовать латинские или греческие корни, придавая слову в целом латинизированную форму. Но, исходя из целей нашей статьи, ознакомление с биологической терминологией на таджикском, английском и русском языках и их особенностями, мы по возможности не будем прибегать к латинским эквивалентам терминов.

Особое место в биологической терминологии занимают единицы измерения, которые исходя из своих специфических и принятых общемировых регламентаций, неизменны в любой интерпретации(языке). Например, для тех размеров и тех количеств вещества, с которыми приходится иметь дело на клеточном уровне, нужны соответствующие единицы измерения. К подобным единицам длины относятся ***микрон (1 мкм =10−6 м) и нанометр (1 нм = 10-12м).***

Массу выражают в ***нанограммах (1 нг = 10-9 г) или пикограммах (1 пг = 10-12г) или же в дальтонах (дальтон — единица молекулярной массы, равная массе атома водорода).***

Многие термины в данной статье составляют по существу неотъемлемую часть обсуждаемых концепций и принципов, и обойтись без них невозможно.

Но в то же время должно отметить, что в силу чрезмерной обширности данной науки, биологическая терминология порой неоднозначна даже в пределах самой науки. Это объясняется тем, что биология представляет собой огромную совокупность множества фактов и теорий относительно живых организмов. Для того чтобы как-то упорядочить этот необозримый материал, обычно принято отделять изучение растений (***ботаника – растанишиносӣ - botanies) от изучения животных (зоология – зоология (ҳайвоншиносӣ) - zoology)*** или рассмотрение структуры организма ***(морфология – морфология – morphology*** или ***анатомия – анатомия (одамшиносӣ) - anatomy)*** от исследования его функций (***физиология – физиология (илм дар бораи кори узвҳои организмҳо) - physiology).*** Но так как у растений и животных, несмотря на все различия между ними, есть очень много общего и так как трудно, а иногда и невозможно отделить строение от функции, рассматривая функцию какого-нибудь органа без описания его структуры, то лучше, пожалуй, подразделять биологию в соответствии с различными уровнями организации живого.

Как видите биология наука сложная, и чтобы искоренить в дальнейшем усложнения и исключить варианты заблуждений, целесообразно ввести краткий экскурс и дать общее понятие о самой науке.

Обычное определение ***биология – биология – biology –и как «scienceaboutthelife – илм дар бораи ҳаёт – науки о жизни», от латинского bios –life -- ҳаёт – жизнь и logos – science – илм – наука***, имеет для нас смысл лишь в том случае, если мы имеем известное представление о том, что такое жизнь и что такое наука. Жизнь не поддаётся простому определению, так как это понятие как духовное, философское, так и научное - биологическое. Каждый, из которых имеет свою терминологию относительно этого

феномена. Ее характерные черты с точки зрения биологии, наиболее точны, рациональны и сами из себя уже термины - критерии, которые объясняют ее сущность: ***рост – инкишоф – growth, движение – ҳаракат – movement, обмен веществ – мубодилаи моддаҳо - metabolismexchange ofnutrition, размножение – афзоиш - gamogenesis и приспособление – мутобиқшавӣ***. Биология занимается изучением бесчисленных ***форм живых организмов***, их ***строения***, функций, ***эволюции, индивидуального развития*** и взаимоотношений с окружающей средой. Она стала слишком обширной наукой, чтобы ее мог охватить один исследователь или чтобы можно было с достаточной полнотой изложить ее в одном учебнике; большинство биологов - специалисты в какой-либо одной из биологических наук. Ботаника и зоология изучают типы организмов и их взаимоотношения соответственно в ***растительном*** и ***животном царствах. Анатомия, физиология и эмбриология*** занимаются изучением ***строения, функций и развития организма***; эти науки можно подразделить дальше в зависимости от изучаемых объектов, например выделить ***физиологию животных, физиологию млекопитающих, физиологию человека.*** Паразитология изучает организмы, живущие в других организмах и существующие за их счет; ***цитология*** исследует ***строение, химический состав и функции клеток,*** а ***гистология*** занимается ***свойствами тканей. Генетика*** интересуется способом передачи признаков от одного поколения к другому; это тесно связано с изучением ***эволюции***, которое ставит своей целью выяснить, как возникают новые ***виды*** и каким образом современные ***формы*** произошли от существовавших ранее. Наука о классификации ***растений*** и ***животных*** и об их эволюционном родстве известна под названием ***систематики*** или ***таксономии***. Одна из самых молодых биологических наук - это ***экология***, изучающая взаимоотношения той или иной группы организмов с ***окружающей средой***; к последней относятся как физические факторы, так и другие ***живые организмы,*** служащие изучаемому объекту ***убежищем*** или ***пищей***, конкурирующие с ним или охотящиеся за ним.

Первые биологи занимались изучением ***целых организмов - целых растений и животных***, так как ***организм*** представлялся им основной ***единицей жизни*** и ***биологической активности***. Этот аспект биологии, который мы могли бы назвать ***организменной биологией***, несомненно, и сейчас остается важной стороной биологических исследований и обычно служит вводной ступенью к освоению других уровней ***биологии.***

Изобретение микроскопа и применение его в начале XVII века для исследования живых существ подготовило почву для появления ***клеточной теории***, которая была выдвинута в 1838 г. Шлейденом и Шванном. В течение последующего столетия усовершенствование оптики микроскопа и разработка улучшенных методов фиксации тканей, приготовления срезов и их окрашивания создали условия для быстрого развития области, получившей название ***цитологии***. Клетка представляет собой основную единицу структуры и функции ***живого.***

Усовершенствование ***электронного микроскопа***, который был изобретен в 1938 году, и разработка соответствующих методов фиксации ***тканей*** и получения ***ультратонких срезов*** привели к открытию совершенно нового уровня - уровня ***субклеточной организации. Электронная микроскопия*** вместе с ***рентгено -структурным анализом*** и ***поляризационной микроскопией*** позволила получить более ясное представление о форме ***молекул***, из которых построены ***живые организмы,*** об ориентации этих ***молекул*** и объединении их в более крупные ***структурные элементы***, например ***мембраны***. Быстрое развитие химических и физических методов, позволяющих определять последовательность ***аминокислот*** в ***белках*** и ***нуклеотидов*** в ***РНК*** и ***ДНК***, создало предпосылки для расшифровки ***генетического кода*** и процессов ***синтеза*** специфических ***белков***. Постепенное познание этих аспектов жизни, составляющих область ***молекулярной биологии***, ведет к выяснению природы тех преобразований ***веществ*** и ***энергии***, которые характерны для ***жизненных явлений.***

Высший уровень организации ***биологических систем*** - это уровень ***популяций*** и их ***взаимоотношений с окружающей средой***, физической и биологической. Мы еще только начинаем понимать те многообразные формы, в которых проявляется ***взаимодействие популяций живых организмов*** между собой и с ***физической средой их обитания***. Различного рода ***растения*** и ***животные*** не просто разбросаны по поверхности Земли, а объединены во взаимозависимые сообщества, в состав которых входят ***производители***, ***потребители*** и ***разрушители органического вещества***, а также некоторые ***неживые компоненты среды***. Почему сообщества состоят именно из таких, а не каких-либо других ***организмов***, как они взаимодействуют друг с другом и как ***человек*** может управлять ими с пользой для себя - таковы важнейшие проблемы в этой области, называемой ***экологией.***

В пределах лексической системы языка термины проявляют те же свойства, что и другие слова, то есть им свойственна и ***антонимия***, и ***идиоматика***. Например, термин «***valve***» в машиноведении обозначает ***«клапан»,*** в радиотехнике ***«электронная лампа»,*** в гидравлике ***«затвор»*** а в биологии тоже ***«клапан»;*** термин ***«power»*** в физике означает «***мощность», «энергия»,*** в математике – ***«степень»***, в оптике – ***«сила увеличения линзы»*** а в биологии(зоологии) ***«сила»***(животного)***.***

Один и тот же биологический термин может входить в разные терминологии языка, что представляет собой межнаучную терминологическую омонимию, например:

Таассур – реакция - reaction 1) в биологии, 2) в филиологии, 3) в политике;

Тахфиф, коҳиш – редукция – reduction 1)в биологии 2) в философии, 3) в юриспруденции, 4) в фонетике;

Омезиш – ассимиляция – assimilation1)в биологии 2) в этнографии, 3) в фонетике.

Постепенно содержание научного знания начинает проникать и в знаки избранного нами языка, насыщать и заполнять их. В языке слово, словосочетание уже неотделимы от их значения, и здесь содержание научного знания становится элементом языка науки. Научное знание, нашедшее свое выражение в слове, в термине, переходит в качественно новую стадию, включаясь в семантическую систему и структуру того или иного языка науки, становясь компонентом лексико-семантической системы этого языка.Но это предмет другого разговора, который мы оставляем открытым для размышления.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Кулебакин В. С., Климовицкий А. Я. Работы по построению научно-технической терминологии в СССР и советская терминологическая школа // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии.- М., 1970. С. 1
2. Гореликова С. Н. Природа термина и некоторые особенности терминообразования в английском языке // Вестник ОГУ. 2002. №6.
3. Синдеев Ю. Англо-русский политехнический словарь.
4. Ростов-на-Дону: Феникс, 2002; Hornby A.S. et. al. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English. London: OxfordUniv. Press, 1980; The Oxford English Dictionary. 12 volums / Ed. byJames A. H. Murray, Henry Bradley, W. A. Cragic, C. T. Onions. Oxford: ClarendonPress, 1979; Webster’s NewInternational Dictionaryofthe EnglishLanguage. 2 nded. Cambridge, Mass.: G. and C. MerriamCo., 1934.
5. Овчаренко В.М. Термины, аналитическое наименование и номинативное определение // В кн. Современные проблемы терминологии в науке и технике. -М., 1969. -С. 41 – 42.
6. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. -М., 1959.
7. Глушко М. М. и др. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования. -М., 1974. -С. 33.
8. Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «терминология» // Развитие лексики современного русского языка. -М., 1965. С.75 – 86.
9. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. -М., 1959.
10. Лотте Д. С. Образование системы научно-технических терминов // Основы построения научно-технической терминологии.- М., 1961. С.
11. http://chel-o-vek.ru/3/obshchie-svedeniya/vvedenie/biologicheskaya-terminologiya-i-edinitsy-izmereniya.

ВВЕДЕНИЕ В БИОЛОГИЧЕСКУЮ ТЕРМИНОЛОГИЮ

Данная статья посвящена проблеме функционирования терминологии и ее специфическим аспектам в изучении биологических терминов и терминологии в исследуемых языках. Данная работа может быть

использована вводным, кратким экскурсом биологами, студентами и аспирантами филологического направления.

Ключевые слова: интерес, терминосистема, термин, биологическая, медицинская терминология; методологические, исследования, структура, словосочетание, макроконтекст, микроконтекст, виды; группы, растения, животные, специфический, латинизированная форма, на клеточном уровне, ботаника, зоология, физиология, критерии, экология, анализом, биологических системы, антонимия; идиоматика; семантическая система.

INTRODUCTION TO BIOLOGICAL TERMINOLOGY

Given article is devoted a problem of functioning terminology and its specific aspects in studying of biological terms and terminology in research languages. The given work can be used as an enter course by biologists, students and post-graduate students of a philological direction.

Key words: interest; term-systematics; the term; biological, medical terminology; methodological; research; by structure; word combination; by macro context; by micro context; biological; types; groups; plants; animals; specific; Latinized forms; in a cell grade; botanies; zoology; physiology; criteria; ecology; analysis; biological system; antinomy; idiomatic; semantic system;

Сведения об авторе: ***С.Д. Шарипова*** **–** аспирантка Таджикского национального университета

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДВУСЛОВНЫХ ТЕРМИНОВ-ГИБРИДОВ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ: Часть II

С.Р.Шукурова
Российский новый университет (ЦАФ РосНОУ) г.Худжанд, РТ

Продолжая исследование таджикской математической терминологии, мы произвели сопоставительный анализ двусловных терминов-гибридов со вторым иноязычным компонентом. Таких терминов с 50-ти страниц исследуемого нами словаря Х. Мухаммадиева и И. Сраждинова было насчитано 549 шт. Двусловные термины-гибриды со вторым иноязычным компонентом словаря можно разделить по тем же структурным типам, что и термины с первым иноязычным компонентом, анализ которых был представлен в предыдущей статье.

«Существительное+существительное» (нариц. или собств.) (величина вектора-бузургии вектор, закон Фурье-қонуни Фурье)	*95терминов*
«Существительное + прилагательное» (геометрическое значение-қимати геометрӣ,декартов лист-барги декартӣ)	*443 термина*
«Существительное+ причастие» (ассоциированное сечение-буриши ассотсиатсияшуда)	*11терминов*
	Всего 549терминов

Подавляющее большинство(443 термина из 549) и в этой группе двусловных терминов –гибридов составили словосочетания «существительное + прилагательное», которых оказалось 80,6% от всего количества терминов-гибридов со вторым иноязычным компонентом. Таджикские термины –гибриды типа «существительное + прилагательное», со вторым иноязычном компонентом представляют собой изафетные конструкции, состоящие из таджикского существительного и заимствованного прилагательного. Определяющий компонент образован знакомым нам способом, то есть путем присоединения к заимствованной иноязычной основе суффикса *–ӣ(-вӣ*-его фонетический вариант). В качестве основного компонента в большинстве терминов выступают таджикские имена существительные, редко прилагательные. Среди подобного рода терминов в математической терминологии есть словосочетания с притяжательными прилагательными, образованными от имен собственных: *декартов лист – барги декартӣ, абелева группа- гуруҳӣ абелӣ.«В*

таджикском языке в силу отсутствия притяжательных прилагательных значение принадлежности выражается только изафетной конструкцией и именами существительными, тогда как в русском языке эти отношения могут быть выражены субстантивными конструкциями с притяжательными прилагательными(отцов дом)»[2.стр.10-11]. В математической терминологии русскому притяжательному прилагательному может соответствовать таджикское прилагательное, образованное от заимствованной основы с помощью суффикса *–ӣ (абелева-абелӣ*), а также существительное в составе изафетной конструкции(*абелево уравнение- муодилаи Абель*). Русским словосочетаниям типа «прилагательное +наречие» соответствует таджикский двусловный термин, состоящий из производного наречия, образованного при помощи предлога, и прилагательного с заимствованной основой: *аддитивный сверху- аз боло аддитивӣ.* В подобных терминах роль основного компонента играет прилагательное. Некоторые иноязычные прилагательные переводятся на таджикский язык при помощи двух эквивалентов, один из которых является частично иноязычным: *автополярный треугольник -секунҷаи автополярӣ, секунчаи автоқутбӣ.* Основной компонент таджикских терминов-гибридов со вторым иноязычным компонентом типа «существительное + прилагательное» может выражен непроизводным простым (*число-адад*), производным (*вероятность - эҳтимолият*) или сложным именем существительным (*треугольник-секунҷа*). Иногда русскому калькированному производному термину-существительному соответствует сложный таджикский термин, состоящий из двух простых существительных: *декартово произведение –ҳосили зарбидекартӣ.* Показатель изафета имеет два члена такого трехсловного термина. Это относится и к терминам, содержащим следующие слова: *прямая (линия)-хатти рост, кривая (линия) –хатти каҷ, ломаная (линия)-хатти шикаста*. В русской математической терминологии прилагательные «*прямая», »кривая», «ломаная»,* субстантивированы и используются без определяемого существительного *«линия»*, а в таджикской -определяемое есть во всех терминах. Термину «*гладкая кривая*» в таджикской терминологии соответствует трехсловный термин «*хатти каҷи суфта*» в котором показатель изафета «*и*» имеет два члена словосочетания- существительное и прилагательное (*каҷ)*. Среди двусловных таджикских терминов со вторым иноязычным компонентом было выделено 95 словосочетаний типа «существительное + существительное», которые также являются изафетными конструкциями. Эти термины состоят из двух существительных - таджикского и заимствованного. Второй компонент этих двусловных словосочетаний является интернациональным математическим термином.Эти термины могут обозначать:

1) результат определенного действия (*сумма векторов, спираль Архимеда*);
2) свойства субъекта действия (*вычисление логарифмов- ҳисобкунии логарифмҳо);*
3) объект действия (*площадь цилиндра-масоҳати цилиндр*);
4) часть определенного предмета (*высота конуса-баландии конус*);
5) характеристику предмета по форме, характеристику величины, соотношений (*формула Тейлора, формула трапеций*);
6) совокупность предметов (*ветви гиперболы- шохаҳои гипербола).*

Основной компонент такого типа терминов выражен таджикским существительным, в конце которого есть показатель изафета. Это может быть простое непроизводное (*граница симплекса- ҳудуди симплекс*), производное (*емкость регистра-гунчоиши регистр*), сложное (*изменение метрики-тағйиребии метрика*) имя существительное таджикского языка.

Причем, сложное таджикское существительное может соответствовать русскому мотивированному слову, состоящему из одной основы и аффиксов: *Изменение - тағиреби, исчисление-ҳисобкунӣ, искажение-вайроншавӣ, делитель-тақсимкунанда*.

Мотивированные таджикские существительные могут быть образованы при помощи суффиксов-*и (дароз-длинный, дарозӣ-длина*), *-иш* (*санҷидан-испытывать, санҷиш-испытание*). Сложные существительные образуются присоединением словоэлемента «*кунӣ*» к именной части глаголов:

исчисление-ҳисобкунӣ, (*ҳисоб кардан–считать*, *«куни*» образуется в результате присоединения суффикса – *ӣ* к основе настоящего времени глагола *«кардан*»- *делать*). К именной части глагола может присоединяться основа причастия настоящего времени глагола «*шудан»*: *искажение масштаба-вайроншавии масштаб.*

Сложные существительные могут образовываться в результате присоединения именной основы к основе настоящего времени других глаголов: *изменение параметра-тағирёбии параметр - «тағи»-изменение, «еб»-основа настоящего времени глагола «ефтан»-найти.*

Среди двусловных терминов-гибридов со вторым иноязычным компонентом были выделены словосочетания типа «существительное+ причастие»-

11терминов из 549.Эти словосочетания представляют собой сочетания страдательных причастий настоящего и прошедшего времени с существительными. Таким русским терминам соответствуют таджикские изафетные конструкции, состоящие из таджикского существительного и причастия-гибрида, которое образовано от заимствованной основы путем присоединения основы настоящего и прошедшего времени глагола «*шудан*».

Например: *ассоциированное сечение-буриши ассотсиатсияшуда, дифференцируемое многообразие- бисьер шаклии дифференсиронидашаванда.* Основной компонент словосочетаний «существительное+ причастие» может быть простым непроизводным (*поле-майдон*), производным (*особенность-хусусият*), или сложным существительным (*многообразие-бисьершаклӣ*). Среди таджикских математических терминов встречаются сложные существительные, образованные путем объединения двух слов с одинаковой основой: *расслоение-қабат-қабатшавй*. Это один из способов словообразования имен в таджикском языке. Например: *шилдир-шилдири об (журчание воды), гулдур-гулдури туп (гром пушечного выстрела*) [4,стр.10]. Итак, анализ двусловных математических терминов с иноязычными компонентами показал, что таджикская терминология, как и русская, по сравнению, например, с технической является наиболее сложившейся и слабо пополняющейся терминологией. Заимствованная лексика данной терминологии большей частью является интернациональной. В основном это-грецизмы и латинизмы, перешедшие в таджикский язык из греческого, латинского, арабского и русского языков в результате тесных языковых, исторических и экономических контактов. Исследователь научной терминологии персидско-таджикского языка М.Б. Султонов, изучая наследие IX-XIв.в., отмечает, что в этот период научный язык фарси-дари достиг выдающихся успехов в математике, астрономии, географии, философии, медицине. «Калькированные и переводные заимствования указывают на тесные языковые контакты носителей персидско-таджикского языка с арабами, греками, индийцами, евреями, сирийцами, коптами и другими древними народами»,-подчеркивает М.Б.Султонов [6,стр.5]. В нашей статье были рассмотрены только грецизмы и латинизмы или, как их еще называют, интернационализмы в математической терминологии. Заимствования из арабского и тюркских языков требуют отдельного исследования, так как они значительно ассимилированы в научном и общелитературном языке, отличить их от исконно таджикской непросто. Интернационализмы в определенной степени усвоены научной терминологией, значительно приспособлены к функционированию в таджикском языке, но по своему графическому и фонетическому выражению они сильно отличаются от лексем данного языка. Исследование небольшого количества двусловных терминов математики с двумя иноязычными компонентами показало, что данные термины близки однословным интернационализмам, перенесенным в таджикский язык в «готовом виде». Основным компонентом является существительное, которое присоединяет показатель изафета *«и»,* а во множественном числе суффикс *«ҳо*». Анализ таджикских двусловных терминов с первым иноязычным компонентом показал, что в их образовании задействовано больше ресурсов заимствующего языка. Второй компонент этой группы терминов является таджикским словом-существительным, прилагательным или причастием. В образовании таких терминов наряду с аффиксами принимают участие и сложные таджикские предлоги *(«аз рӯйи», «бо тарзи*»). Наибольшее количество двусловных терминов –гибридов

составили словосочетания со вторым иноязычным компонентом. Из всех исследуемых 1329 их было насчитано 549 терминов. Для сравнения:двусловных терминов с двумя иноязычными компонентами было выделено 338, а терминов с первым иноязычным компонентом-323.Большинство двусловных терминов составили словочетания «существительное+ прилагательное». Такой тип словосочетания продуктивен и в русском («прилагательное +существительное») и в таджикском языках. Основными элементами терминообразования таджикских двусловных терминов являются аффиксы. Таджикские суффиксы -*й(-вй*) образуют от заимствованной основы имена прилагательные, а суффиксы-*а,-анда*-причастия настоящего и прошедшего времени. Суффикс-*онй* образует существительные, которые обозначают название действия (*интегронй, дифференсиронй)*. Кроме этого, таджикские математические термины, образуются путем сложения именной основы глагола и основы настоящего времени глаголов *«кардан» и «шудан»(исчисление-хисобкунй, искажение-вайроншавй)*. Исследование терминов-гибридов выявило основные способы терминообразования в таджикской математической терминологии, а также определило, какое место занимают в ней интернационализмы. Из 2503 терминов с 50-ти начальных страниц русско-таджикского словаря математических терминов было выделено 1492 интернациональных слова. Соответственно таджикских терминов на этих 50-ти страницах исследуемого словаря насчитываем 1011. Как известно, одной из внешних примет грецизмов являются начальные гласные «*а*» и «э». Следовательно, термины из статьи словаря на букву «А», за небольшим исключением, являются заимствованиями или кальками, состоящими из заимствованной основы и таджикского аффикса. Наше исследование подтвердило, что калькирование и аффиксация, как отмечает М.Б. Султанов, являются основными методами таджикского терминотворчества.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Виноградов В.В. Вопросы изучения словосочетания //Вопросы языкознания,1954,№3.с.3-24.
2. Газиева М.И. Таджикские словосочетания имен существительных и их соответствия в русском языке. Автореферат кандидатской диссертации.-Душанбе, 1991.
3. Миттала Ш.Ч. Русская математическая терминология. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук.- М., МГУ, 1974.
4. Ниязи Ш.Н. Словообразование имен существительных и имен прилагательных в современном таджикском литературном языке. Диссертация на соискание ученой степени канд.фил.наук, Сталинабад,1950.
5. Ниязмухаммедов Б.Н. Ҷумлаҳои содда дар забони адабии точик/ Простые приложения в современном таджикском литературном языке. -Душанбе,1960.
6. Султонов М.Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии: на материале научного наследия IX-XI вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. -Душанбе, 2008г.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДВУСЛОВНЫХ ТЕРМИНОВ-ГИБРИДОВ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ: ЧАСТЬ II

В статье автор при помощи сопоставления исследует заимствованные двусловные термины русского и таджикского языков, представленные в «Русско-таджикском словаре математических терминов,» авторами которого являются Ч. Мухаммадиев и И. Сраждинов. В статье производится словообразовательный анализ двусловных заимствованных терминов-гибридов со вторым иноязычным компонентом, приводится их структурная классификация, определяются способы передачи в таджикском языке.

Ключевые слова: двусловные математические термины-гибриды, сопоставление, суффикс, изафетная конструкция, русский и таджикский языки.

COMPARATIVE ANALYSIS DVUSLOVNYKH OF TERMS HYBRIDS OF MATHEMATICAL TERMINOLOGY OF THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES: PART II

In article the author by means of comparison investigates borrowed two-worded the terms of Russian and Tajik languages presented in «the Russian-Tajik dictionary of mathematical terms,» which authors are C.Muhammadiev and I.Srazhdinov. In article the word-formation analysis two-worded the borrowed terms-hybrids with the second component speaking another language is made, their structural classification is resulted, ways of transfer in the Tajik language are defined.

Key words: two-worded mathematical terms-hybrids, comparison, a suffix, connective a design, Russian and Tajik languages.

Сведения об авторе: ***С.Р.Шукурова*** - старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин Центрально-азиатского филиала Российского Нового Университета (ЦАФ РосНОУ) г.Худжанд, РТ

УСУЛҲОИ МАҶОЗИИ СЕРМАЪНОШАВИИ ИСМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Т. Абдуллоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сермаъноӣ, ё ки полисемия (юн. poly–сер, бисёр + sema – аломат), аз ҳодисаҳои ниҳоят муҳими системаи забон ба шумор рафта, тамоми қабатҳои онро фаро мегирад. Ҳарчанд ин ҳодиса, пеш аз ҳама, ба калимаҳо нисбат дошта бошад ҳам, воҳидҳои дигари забон, чун воҳидҳои фразеологӣ, сарфӣ, наҳвӣ ва ҳодисаҳои мухталифи нутқ низ сермаъно шуда метавонанд.

Дар кори илмии мо сермаъноии луғавии забонҳои тоҷикию франсавӣ дар қиёс ба ҳамдигар мавриди баҳс қарор гирифтааст.

Мусаллам аст, ки аксари вожаҳои таркиби луғавии забон, аз ҷумла дар забонҳои тоҷикию франсавӣ ҳам, ба ду ё зиёдтар аз он маъноҳо далолат мекунанд ва «…яке аз маъноҳо асосӣ буда, маъноҳои дигарро иловагӣ меноманд» [2,51].

Роҳу тарзи зоҳир гардидани маъноҳои иловагӣ дар вожаҳо якхела ва якмаром набуда, тавлиди онҳо ба усулҳои гуногун сурат мегирад. «Маъноҳои ҷудогонаи луғавӣ бо усулҳои ниҳоят гуногун пайдо мешаванд, ки дар байни онҳо маҷоз, инкишофи тадриҷии ғайримаҷозӣ, таҷзияи маънои воҳиди фразеологӣ бо доираи амалиёти худ фарқ карда меистанд» [2,51]. Дар ин мақола мо танҳо дар доираи роҳи аввали сермаъноии исмҳои забонҳои тоҷикию франсавӣ баҳс хоҳем намуд, зеро маҷоз усули густаришёфтаи пайдоиши маънои тоза буда, аз ду маънои зоҳиран ба ҳам монанд яке ба дигаре кӯчида, маънои ҷозибтар ва пуробурангтари калимаро ҳосил мекунад. Маҷоз дар ҳар ду забон ба се шоха ҷудо карда шудааст: ташбеҳ, истиора ва синекдоха ё маҷози мурсал [2,51]. Як назари сатҳӣ метавонад собит созад, ки аз усулҳои номбаршуда дуи аввал дар забонҳои зери таҳлил қароргирифтаи мо дар созмон додани маънои тоза муқаддамтаранд.

Муҳаққиқи рус В. Г. Гак роҷеъ ба ташбеҳ ва истиорашавии калимаҳо чунин гуфтааст: «…аз замонҳои хеле пеш ҳодисаи маҷозонидашавии вожаҳо маълум аст ва пеш аз ҳама калимаҳое маҷоз мешуданд, ки ифодагари маъноҳои хеле маълуму машҳур ва ашёи ба инсон наздик буданд» [1,113].

Ин ҷо мо муқоисаро аз фарқиятҳо дар сермаъношавии исмҳои забонҳои франсавию тоҷикӣ оғоз мекунем. Дар забони франсавӣ, ба диди мо, як роҳи дигари маҷозошавӣ аст, ки хеле ривоҷёта буда, дар забони тоҷикӣ каммаҳсул аст. Онро **антропорфизм** ном мебаранд ва он як усули маҷоз аст, ки мувофиқи он шайъ бо маъноҳои ифодагари моҳияти ба шахс мансуб монанд карда мешавад. Масалан, ифодаи ба мардум нисбатдоштаи *le divorce* «талоқ»-ро гирем, дар ҷумлаи зайл маънои «қабул накардан»-ро додааст:

Je le comprends, ton divorce entre l’ame et l’esprit. «Ман мефаҳмам, ки фикран розӣ астӣ, аммо бо дилат қабул карда наметавонӣ».

Ин ҳодисаро мо дар мисолҳои дигар равшантар эҳсос мекунем: исми *le marriage* асосан «никоҳ» тарҷума мешавад, аммо дар ибораи *faire le mariage des entreprises* маънои «барқарор кардани муносибатҳои дӯстонаи корхонаҳо»-ро ифода мекунад; *la barbe* «риш» дар *Quelle barbe!* «Чӣ қадар дилтангӣ!»; *l’estomac* «меъда», лекин дар *Tu as tant d’estomac!* «Чӣ андоза бешармӣ дар туст!» ва ғайраву ҳоказо.

Дар маъношиносии тоҷик маълум аст, ки исмҳои ифодакунандаи маъноҳои хешутаборӣ, ба монанди **падар, модар, бародар, хоҳар**, агар аз маънои аслии худ дур раванд, маънои иловагии одамони калонсол (падар, модар), ҳамсол ё хурдсол (писар, духтар)-ро соҳиб мешаванд. Дар ин ҳолат, онҳо боз ҳам маъноҳои ба инсон марбутро ифода мекунанд. Мушоҳидаи мо собит месозад, ки дар забони франсавӣ исмҳои номбурда ва ба онҳо монанд маъноҳои зикршударо намедиҳанд, баръакс, ин вожаҳо ба маъноҳои исмҳои ғайришахс ва бечон меоянд. Масалан, калимаи *une mere* «модар», аммо *l'entreprise – mere* «(муассиса) корхонаи асосӣ» маънидод мешавад. Дар луғатномаҳои тафсирии франсавӣ маъноҳои «сабаб», «омил», «чашма» ва «сарчашма» ҳамчун маъноҳои иловагии вожаҳои *père* «падар» ва *mere* «модар» қаламдод шудаанд. Аз ин ҷо пайдост, ки дар забони франсавӣ ҳангоми ба маънои иловагӣ соҳиб шудани вожаҳои ифодагари маъноҳои хешутаборӣ онҳо ифодагари маъноҳои дур аз маънои асосиашон мешаванд (ашёи ғайришахс ва бечон, сабаб, маънӣ…). Ба маъноҳои исмҳои маънӣ (абстракт) доро шудани калимаҳои ифодагари аъзоҳои бадани инсон дар забони тоҷикӣ низ зиёд мушоҳида мешавад, масалан, вожаи **сар** ба ғайр аз маъноҳои модӣ боз маъноҳои маънии «ибтидо»: **сари саҳар, сари вақт**, «нӯг»: **сари кӯҳ, сари дарахт, сари ришта**, «боло»: **сари китф, сари бом, «**пеш, назд»**: сари раҳ, сари дастархон** ва ғайраҳоро медиҳад:

Он ки ба мо дастдарозӣ кунад,
Бо **сараш**, алабатта, бозӣ мекунад (М. Турсунзода, 2.-С. 48).

Дар забони франсавӣ низ ин ташбеҳ дида мешавад: *une tete* «сар» дар ҷумлаи *J'en vois une tete* (Ман танҳо сари манораро мебинам). Вожаи дил ба маънои «марказ» дар ҳар ду забон қариб як маъноро медиҳад: **дили шаб, дили кӯҳ, дили кишвар** ва ғ. дар тоҷикӣ *au coeur de la capitale* «дар маркази пойтахт» дар забони франсавӣ. Аммо барои ифодаи «поёни кӯҳ» дар забони тоҷикӣ ибораи *домани кӯҳ* истифода мешавад, дар забони франсавӣ бошад, калимаи *un pied* «панҷаи пой» ҳамин маъноро медиҳад: *le pied d'une montagne.*

Аз мушоҳидаҳои боло чунин ба назар мерасад, ки дар забони тоҷикӣ вожаи алоҳида ҳамеша барои маънои асосиаш истифода мешавад, он ба шарте ба маънои иловагӣ соҳиб мешавад, ки, агар бо калимаҳои дигар (махсусан, исм, сифат ва феълҳо) ҳамнишин шуда, ибораро ташкил диҳад, масалан **даст** берун аз матн (ҷумла) ҳамеша узви баданро ифода мекунад, лекин дар таркиби ибора ба маъноҳои гуногун соҳиб мешавад: **дасти рост** «ёрдамчии асосӣ», **дасти чап** «қазои ҳоҷат», **аз даст додан** «гум кардан», **ба даст овардан** «ёфтан» ва ҳоказо. Дар забони франсавӣ исмҳои алоҳида, бе ҳамнишинӣ бо калимаи дигар маъноҳои иловагиро доро шудан метавонанд, ки мисолҳояшро дар боло овардем.

Истифода бурдани исмҳои ифодакунандаи номи ҳайвонот барои ифодаи сифати одамон дар ҳар ду забон қариб як хел аст: рӯбоҳ «фиребгар», гург «корчалон, кордон», шер «далер» ва ғайра.

Як хусусияти хоси дигари бо роҳи ташбеҳ пайдо шудани маънои нав дар забони франсавӣ он аст, ки дар он забон вожа ё ибораи дилхоҳ маънои рангро дода метавонад. Ба ин маънӣ исмҳои ифодакунандаи умумии маъноии олами наботот, ҳайвонот ва ҷисмҳо бевосита ба маънои ранг истифода мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ кам ба мушоҳида мерасад: *un citron* – лимон ба маънои «ранги лимонӣ», *le feu* – оташ «оташранг», *le rubis* – лаъл «лаълранг», *une souris* – муш «мушранг» ва ба инҳо монанд.

Қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар забони франсавӣ ранги шайъи алоҳида барои ном бурдани чизҳо ва ҳатто одамон аз рӯйи касбу кор низ истифода мешаванд: *un col bleu* – гиребони кабуд ба маънои «маллоҳ», *une série noire* – силсилаасари сиёҳ ба маънои «асари детективӣ», *un oiseau bleu* – паррандаи кабуд ба маънои «хаёли хом» ба кор бурда мешаванд.

Навъи дигари маҷоз **истиора** мебошад, ки мувофиқи он низ маънои калимае ба калимаи дигар мекӯчад, аммо «ба нисбати ҳамшафатии шайъҳои ифодакунандаи ин маъноҳо, ки дар фазо ва замони муайян ба вуҷуд омадаанд» [2, 54]. Масалан, калимаҳои

дафтар ба маънои «ҳуҷраи корӣ, кабинет; идора, маркази идоракунандаи ягон соҳаи кор», **қаламӣ** ба маънои «дастнавис, дастхат», **садо** ба маънои «радио», **симо** ба маънои «телевизион» ба воситаи истиора ба вуҷуд омадаанд:

*Ман шуморо дар **дафтари** кориам интизор мешавам (ҶТ, 1995). **Садо** ва **симои** Тоҷикистон дар арафаи раъйпурсии умумӣ оид ба қабули Конститутсия ва интихоби Раиси ҷумҳур кори ташвиқотиро ба роҳ андохтаанд (АС) [143, 129, 1993].*

Дар ин навъи маҷоз низ кам бошад ҳам фарқият байни сермаъноии забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ ба назар мерасанд. Дар забони дуюм калимаҳои алоҳида бо роҳи маҷоз маъноҳои иловагӣ пайдо мекунанд, масалан, дар ҷумлаи *Si jeunesse savait, si vieillesse pouvait* (Агар ҷавонӣ медонист, агар пирӣ метавонист) вожаи ҷавонӣ маънои «одамони ҷавон» ва пирӣ маънои «одамони солрафта»-ро медиҳад.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки роҳу усули пайдоиши маъноҳои иловагии калима дар забонҳои тоҷикиву франсавӣ бо вуҷуди баъзе фарқиятҳо хусусиятҳои умумӣ низ доранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
2. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик.– Ҷилди I.– Луғатшиносӣ.– Душанбе, 2007. – 248 с.
3. Телия В. Я. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://genhis. philol.msu.ru/article_66.shtml
4. Теория метафоры. -М.: Прогресс, 1990. 512 с.
5. Ганшина К.А.Французско-русский словарь.-Москва «Русский язык», 1979. 911 с.
6. Maurice Davau, Marcel Cohen, Maurice Lallemand. Dictionaire du francais vivant.- Bordas, Paris. Bruxelle. Montreal.-1972.1338 p.

Ихтисораҳо:

1. (АС) – ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат»
2. (ҶТ) – рӯзномаи «Ҷавонони Тоҷикистон»

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ СПОСОБЫ МНОГОЗНАЧНОСТИ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Название настоящей работы показывает что, особое внимание в ней уделяется сопоставлению семантики наиболее многозначных таджикских и французских существительных, выявлению особенностей, общих черт и различий существительных с развитой многозначностью таджикского и французского языков.

В работе изучаются сопоставительные лексико-грамматические, лексико-семантические, стилистические и другие свойства таджикских и французских существительных, образующих зону развитой многозначности.

Ключевые слова: лексико-грамматические, лексико-семантические, стилистические, многозначность.

METAPHORICAL WAYS OF A POLYSEMY OF NOUNS IN THE TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

The name of the real work shows that, the special attention in it is given to comparison of semantics of the most multiple-valued Tajik and French nouns, detection of features, common features and distinctions of nouns to the developed polysemy of the Tajik and French languages. In work it is studied comparative lexical and grammatical, lexical-semantic, stylistic and other properties of the Tajik and French nouns forming a zone of the developed polysemy.

Key words: lexical and grammatical, lexical-semantic, stylistic, polysemy.

Сведения об авторе: ***Т. .Абдуллоев*** – соискатель Таджикского национального университета

ПЕШВАНДҲОИ СИФАТСОЗ ДАР «ШОҲНОМА»-И ҲАКИМ ФИРДАВСӢ

Азам Қутбизода Аббосалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар тамоми дастурҳои забон калима ё сода ё мураккаб, арзёбӣ шудааст. Сода калимае аст, ки дорои аҷзои мустақил набошад, яъне ҳар кадом аз ҳиссаи он мустақиман ба маъное далолат мекунад. Мураккаб калимаеро гӯянд, ки аз ду ё бештар ҷузъи маънодор таркиб шуда бошад. Навъи аввали калимоти мураккаб он аст, ки аз пайвастани ду исм ё исму сифат ҳосил шуда бошад ва ҳар яке аз аҷзои он дорои маънии

мустақил ва чудогонае бошад ва аз таркиби онҳо маънии воҳиди дигаре ба даст биёяд, монанди: китобхона, тангкӯча, шифохона.

Навъи дувуми калимоти мураккаб, аз ду чузъ ташкил ёфта, ки маҷмӯи он ду ҷузъ маънии воҳидеро дар зеҳни шунаванда меоварад, аммо танҳо яке аз ин ду ҷузъ дар ҳар калима худ калимаи мустақиле аст ва ҷузъи дигари ин калима ҳеҷ гоҳ чудогона ба кор намеравад, балки кори онҳо таркиб бо калимаи дигар ва сохтани калимаи тозае аст [6, 162].

Аҷозеро, ки худ дорои маънии мустақиле нестанд ва ҷудогона ба кор намераванд, аммо калимаи тозае аз калимаи дигар месозанд “ҷузъи пайванд” мехонем.

Ҷузъи пайванд агар пеш аз калимаи дигар воқеъ шавад, “ пешванд” хонда мешавад ва агар пас аз калима қарор гирад, “пасванд” аст. Пешвандҳо алфозе ҳастанд, ки дар аввали вожа меоянд ва мафҳуми ҷадиде ба онҳо мебахшад, дар баъзе аз маворид навъи дастури калимаро иваз мекунанд, яъне масалан, ном ба сифат ё сифатро ба ном табдил мекунанд [1 , 229].

Аз он ҷое ки «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ яке аз манзумаҳои беназири забони форсист, ба баррасии фаровоне ва танаввуи пешвандҳои сифатсозе, ки дар «Шоҳнома» истифода шудааст пардохтем.

Ҳашт пешванд дар «Шоҳнома» вазифаи сифатсозиро ифо кардаанд, ки иборатанд аз: фурӯ , бар , б , бо , бад , бе , но ва дуж:

❖ **фурӯ**: пешванди сифатсоз фурӯ дар ҳақиқат кӯтоҳ шуда фурӯд ба маъни поин мебошад [5 ,91]. Ин пешванд, яке аз каммаҳсултарин пешвандҳои сифатсоз дар «Шоҳнома» маҳсуб мешавад. Дар байти зер, таркиби васфи Заҳҳоки фурӯмоя, сифати пешванди фурӯмоя аз таркиби пешванди сифатсози фурӯ ва номи ***моя*** сохта шудааст:

Фурӯмоя Заҳҳоки бедодгар,
Бад-ин чора бигрифт ҷое падар (Ҷ.1. -С.10).

❖ **бар**: пешванди сифатсоз «бар» бар сари ном меояд ва сифат месозад. Пешванди сифатсози «**бар**» низ яке аз каммаҳсултарин пешвандҳои сифатсоз дар «Шоҳнома» маҳсуб мешавад.

Дар байти зер таркиби ***васфигаве барманиш***, Фирдавсӣ сифати «***барманиш»-ро*** аз таркиби пешванди сифатсози «бар» ва калимаи ***маниш*** сохтааст ва сифати **барманиш будан** (ба маъни мутакаббир)- ро барои гаве (ба маъни паҳлавон) ифода кардааст:

Чунин дод посух, ки Бустом ном,
Гаве **барманиш** бошад ва шодком (Ҷ.9. саҳ.584).

❖ **б:** пешванди сифатсоз «б» бар сари ном меояд ва сифат месозад. Сифате, ки бо ин пешванд сохта мешавад, мафҳуми дорандагии сифатеро дар мавсуф ифода мекунад.

Дар байти зер таркиби васфи марди бехирад, сифати пешванде бехирад аз таркиби пешванди сифатсоз «б» ва номи «хирад» сохта шудааст ва маънои дорандагии хирадро барои мард ифода кардааст:

Ту даъвӣ кунӣ ҳам ту бошӣ гувоҳ,
Чунин марди **бехирад** надорад раво (Ҷ.9. саҳ.623).

❖ **бо**: пешванди сифатсоз «бо» бар сари номи хос ва ё номи маънӣ меояд ва сифат месозад. Сифоте, ки бо ин пешванд сохта мешавад, дорандагии чизеро дар мавсуф ифода мекунад.

- аз таркиби пешванди сифатсози «бо» ва номи хос:

Дар абёти зер, сифати пешванди **богуҳар** дар таркибҳои васфи мубадони богуҳар ва ҷавонони богуҳар, аз таркиби пешванди сифатсоз «бо» ва номи хоси «гавҳар» сохта шудааст ва ифодаи маънои дорои асл ва реша арзишманд буданро барои мубадон ва ифода мекунад ҷавонон кардааст.

Аз он пас чунин гуфт бо мубадон,
Ки эй пурҳунар, **богуҳар**, бохрадон (Ҷ.1. саҳ.14).
Ҷавонони дононда ва богуҳар,
Нагиранд бе озмоиш ҳунар (Ҷ.9. саҳ.612).

- аз таркиби пешванди сифатсози «бо» ва номи маънӣ:

Дар баяти зер сифати пешванди **боҳуш**, аз таркиби пешванди сифатсози «бо» ва номи маънии «хуш» сохта шудааст ва дар таркиби васфи Ҳушанг боҳуш ифодаи маънои дорои хуш буданро барои Ҳушанг кардааст.

Нигоҳ кард Ҳушанг **бохушу** санг,
Гирифташ яке санг ва шуд тез чанг (Ҷ.1. саҳ.7).

Дар байти зер сифати бодониш, аз таркиби пешванди сифатсози «бо» ва номи маънии «дониш» сохта шудааст ва дар таркиби васфи файласуфон бо дониш маънои дорои дониш буданро барои файласуфон ифода кардааст:

В-аз он файласуфони румӣ чаҳор,
Хирадманду **бодонишу** номдор (Ҷ.9. саҳ.589).

❖ **бад**: дар китобҳои дастури забони форсӣ ва тоҷикӣ омада, ки: «Пешванди сифатсози «бад» ба номи маъни мепайвандад ва сифоте бо мафҳуми доранда месозад» [7,150]. Аммо дар «Шоҳнома» пешванди сифатсози «бад» ҳам ба номи маънии номи хос ва гоҳе ҳам ба асоси музореъ часбидааст ва сифат сохтааст.

▪ аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва номи маънӣ: дар байти зер сифати пешванди **бадбахт**, аз таркиби пешванди сифатсоз «бад» ва номи маънии «бахт» сохта шудааст ва дар таркиби васфи Моҳӯ бадбахт ифодаи маънои дорои бахти «бад» буданро барои Моҳуе (пешкори шубонони Яздигурд будааст) кардааст [2, 265]:

Чу **Моҳуи бадбахт** худкома шуд,
Аз ӯ назди Бежан яке нома шуд (Ҷ.9.С.635).

Дар байти зер, таркиби васфи марди бадном, сифат пешванде бадном, аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва номи ном сохта шудааст:

Яке марди бадном ва рухсора зард,
Бадандешу кутоҳу дилпур зи дард (Ҷ.9. саҳ.608).

Дар абёти зер, таркибҳое васфи, ***римани бадҳунар*** ва ***балоҷӯйи бадком***, сифати ***бадҳунар*** ва ***бадком*** (ба маънии бадхоҳ ва бадният) аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва номҳои маънии «ҳунар» ва «ком» сохта шуддааст:

Шунидам, ки он **римани бадҳунар**,
Ҳаме нома созад як андар дигар (Ҷ.9. саҳ.600).
Биҷӯед, гуфт ин **балоҷӯйро,**
Бадандешу **бадкому** бадгӯйро (Ҷ.9. саҳ.617).

▪ аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва номи хос: дар байти зер, таркиби васфи душмани бадгуҳар, сифати бадгавҳар (ба маънии баднажод) аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва номи хос «гавҳар» сохта шуддааст:

Дили шоҳ Парвиз аз он шод шуд,
К-аз он бадгуҳар душман озод шуд (Ҷ.9. саҳ.603).

▪ аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва асоси музореъ: дар абёти зер, сифати пешванди ***бадхоҳ*** (ба маънии ҳасуд), аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва асоси музореи «хоҳ» сохта шудааст ва дар таркибҳои васфи марди бадхоҳ ва бахти бадхоҳ, маънои хоҳони бадӣ буданро барои мард (ба маънии иқбол), ифода кардааст:

Сари бахти **бадхоҳ** бо бахти ӯй,
Чу динор хор аст бар чашми ӯй (Ҷ.1. саҳ.6).

Дар байти зер сифати ***бадсоз*** (ба маънии бадрафтор), аз таркиби пешванди сифатсози «бад» ва асоси музореъ «соз» сохта шудааст ва дар таркиби васфи турки ***бадсоз*** ба кор рафтааст:

Ба-дон турки **бадсоз** Баҳром гуфт,
Ки чуз хоки тира мабодат нуҳуфт (Ҷ.9. саҳ.576).

Дар байти зер сифати ***бадандеш*** аз таркиби пешванди сифатсоз «бад» ва асоси музореъ «андеш» сохта шудааст ва дар таркиби васфи марди бадандеш, маънои «дорои андешаи бад будан»-ро барои мард ифода кардааст:

Ба Моҳу гуфт: эй **бадандеш** мард,
Чаро дев чашми туро тира кард (Ҷ.9. саҳ.636).

❖ **бе**: пешванди сифатсози «бе» бар сари ном ва сифат меояд ва сифоте месозад, ки ифодаи маънои манфӣ мекунанд.

Дар абёти зер таркибиҳои васфи ***дояи безабон*** ва ***чорпои безабон***, сифати безабон, аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «забон» сохта шудааст ва маънои манфӣ забонро барои доя ва чорпое ифода кардааст:

Биёмад бикушт он гаронмояро,
Чунон **безабон** меҳрубон дояро (Ҷ.1. саҳ.13).

Дар абёти зер, таркиби тани бебаҳо ва ***римани бебаҳо***, сифати бебаҳо (ба маъни беарзиш) аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «баҳо» сохта шудааст:

Бияндохатам чун яке аждаҳо,
Буридам сараш аз тани **бебаҳо** (Ҷ.1. саҳ.25).
Яке нома бинавишт сӯйи Гуроз,
Ки эй бебаҳо, римани девсоз (Ҷ.9. саҳ.618).

Дар байти зер, таркибии васфии кори бедод, сифати ***бедод*** аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва «дод» (ба маъни адолат) сохта шудааст:

Зи даргоҳи яксар ба назди Қубод,
Аз он кори **бедод** карданд ёд (Ҷ.9. саҳ.625).

Дар байти зер, таркиби васфии ***марди бебок***, сифати бебок (ба маънии нотарс) аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «бок» (ба маъни тарс) сохта шудааст:

Ки эй марди **бебоки** нопок раъй,
Дилу дида шуста зи шарми Худо (Ҷ.1. саҳ.29).

Дар байти зер, таркиби васфии ***бандаи беҳунар***, сифати беҳунар, аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «ҳунар» сохта шудааст ва маънои манфии ҳунарро барои банда ифода кардааст:

Шавад бандаи **беҳунар** шаҳриёр,
Нажоду бузургӣ наояд ба кор (Ҷ.9. саҳ.631).

Дар байти зер, таркиби васфии ***марди бекор***, сифати ***бекор***, аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «кор» сохта шудааст ва маънои манфии корро барои мард ифода кардааст:

Бикуштанд ӯро ба зориву дард,
Куҷо буд бадандеш ва **бекор** мард (Ҷ.9. саҳ.608).

Дар абёти зер, таркибҳои васфи ***ташти беранг*** ва ***Тӯри бемағз,*** сифати ***беранг***, аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «ранг» сохта шудааст ва маънои манфии рангро барои ***ташт*** ифода кардааст ва сифати ***бемағз***, аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «мағз» сохта шудааст ва маънои манфӣ доштани мағз (ба маънои андешаи дуруст) -ро барои Тур ифода кардааст:

Ба май бар пароганд машку гулоб,
Шуд он ташти беранг чун офтоб (Ҷ.9. саҳ.613).
Ба хубӣ шунида ҳама ёд кард,
Сари **Тӯри бемағз** пур бод кард (Ҷ.1. саҳ.20).

Дар байти зер, таркиби васфии ***гави бехирад***, сифати пешванди **бехирад**, аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи «хирад» сохта шудааст ва маънои манфии хирад (ба маънои ақл)-ро барои гав (ба маънои паҳлавон), ифода кардааст:

Ба Густаҳам гуфт, ин гави **бехирад**,
Набояд, ки бедоварӣ май хӯрад (Ҷ.9. саҳ.592).

Аз ин намунаҳо дар «Шоҳнома» бисёр дида мешавад, зеро таркиби пешванди сифатсози «бе» ва номи хос, дар сохти сифат, яке аз сермаҳсултарин таркибҳо маҳсуб мешавад:

аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва сифат. Дар байти зер, таркиби васфии ***шоҳи бедодгар***, сифати ***бедодгар***, аз таркиби пешванди сифатсози «бе» ва сифати «додгар» сохта шудааст:

Шавад бедирам шоҳ **бедодгар,**
Тиҳидастро нест ҳушу ҳунар (Ҷ.9. саҳ.623).

❖ **но**: пешванди сифатсози «но» аз дастаи пешвандҳои сермаҳсул дар «Шоҳнома» мебошад ва бо ном, сифат, сифати фоилӣ, сифати мафъулӣ, асоси мозӣ ва асоси музореъ таркиб шуда ва сифоти манфӣ сохта шудааст.

Таркиби пешванди сифатсози «но» бо ном. Дар абёти зер, таркибҳои васфи ***зани нобок*** ва ***саворони нобок***, сифати ***нобок***, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва номи маънии «бок» (ба маъни тарс) сохта шудааст ва маънои «нобок будан»-ро барои мавсуфҳои худ ифода кардааст:

Чу, овоз башнид **нобок** зан,
Ба хифтони румӣ бипӯшанд тан (Ҷ.9. саҳ.607).
Саворони нобок рӯзи набард,
Шуданди барон гунбади лоҷвард (Ҷ.9. саҳ.614).

Дар абёти зер, таркибҳои васфи ***мардуми носипос*** ва ***шоҳи ноком***, сифати ***ноком***, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва номҳои «сипос» ва «ком» (ба маъни орзу) сохта шудааст:

Хирад нест бо мардуми **носипос,**
На онро ки ӯ нест Яздоншинос (Ҷ.9. саҳ.572).

Таркиби пешванди сифатсози «но» бо сифат. Дар абёти зер, таркибҳои васфи ***аждаҳодӯши нопок***, ***раъйи нопок*** ва ***дили нопок***, сифати ***нопок***, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва сифати «пок» сохта шудааст ва маънои пок набуданро барои мавсуфҳои худ ифода кардааст:

Нахохем баргоҳ Заҳҳокро,
Мар-он аждаҳодӯши **нопокро** (Ҷ.1. саҳ.16).

Дар баити зер, таркиби васфии ***гуфтори носазовор***, сифати ***носазовор***, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва сифати «сазовор» сохта шудааст ва маънои сазовор набуданро барои гуфтор, ифода кардааст:

Дили шоҳ ғамгин шуд аз корашон,
Вазон **носазовор** гуфторашон (Ҷ.9. саҳ.609).

Дар баити зер, таркиби васфии ***гуфтори нохуб***, сифати **нохуб**, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва сифати «хуб» сохта шудааст ва маънои «хуб набудан»-ро барои гуфтор, ифода кардааст.

Сабукзод фаррух забон баргушод,
Ҳаме кард гуфтори **нохуб** ёд (Ҷ.9. саҳ.618).

Дар абёти зер, таркибҳои васфии ***марди носудманд*** ва ***гуфтори нодилпазир***, сифоти ***носудманд*** ва ***нодилпазир***, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва сифоти ***судманд*** ва ***дилпазир*** сохта шудааст:

Бипарҳез з-он марди **носудманд**,
Ки шиддат з-у дарду ранҷу газанд (Ҷ.9. саҳ.584).

Дар баити зер, таркиби васфии ***раъйи ноустувор***, сифати ***ноустувор***, аз таркиби пешванди сифатсоз «но» ва сифати «устувор» сохта шудааст:

Бубиням то гардиши рӯзгор,
Чӣ гӯяд бад-ин раъйи **ноустувор** (Ҷ.9. саҳ.635).

Таркиби пешванди сифатсози «но» бо сифати фоилӣ. Дар абёти зер, таркиби васфи ***донишманди нопорсо***, сифати ***нопорсо,*** аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва сифати фоили «порсо» сохта шудааст:

Гар эдунк зин сон бувад подшо,
Беҳ аз донишманди **нопорсо** (Ҷ.9. саҳ.594).

Таркиби пешванди сифатсози «но» бо сифати мафъулӣ. Дар баити зер, таркиби васфи гавҳар носуфта, сифати пешванди носуфта, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва сифати мафъули «суфта» сохта шудааст:

Чу **носуфта** гавҳар се духтараш бувад,
Набудаш писар, духтар афсараш бувад (Ҷ.1. саҳ.19).

Таркиби пешванди сифатсози «но» бо асоси музореъ. Дар баити зер, таркиби васфии ***кӯдаки нодон***, сифати ***нодон***, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва асоси музореъ «дон» сохта шудааст:

Бидон кӯдаки зишт ва нодон бигӯй,
Ки моро кунун тира гашт обрӯй (Ҷ.9. саҳ.624).

Дар баити зер, таркиби васфи ***бахти носоз***, сифати носоз, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва асоси музореъ «соз» сохта шудааст:

Кунун он чи моро бадал роз бувад,
Бигуфтиям чун бахти носоз бувад (Ҷ.9. саҳ.580).

Таркиби пешванди сифатсози «но» бо асоси мозӣ. дар баити зер, таркиби васфи ҷомаи нобурида, сифати пешванди нобурид, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва асоси музореъ «бурид» сохта шудааст:

Зи заррина ва ҷомаи нобурид,
Зи чизи ки онро нашояд кашид (Ҷ.9. саҳ.635).

Дар баити зер, таркиби васфии ***кӯдаки норасид***, сифати ***норасид***, аз таркиби пешванди сифатсози «но» ва асоси музореи «расид» сохта шудааст:

Кас андар ҷаҳон кӯдаки **норасид** ,
Бад-ин шермарде ва гурде надид (Ҷ.1. саҳ.47).

❖ **дуж**: сифоте, ки бо пешванди сифатсози «дуж», сохта шудаанд, дар ҷилди аввал ва нуҳуми «Шоҳнома» намунаи мавҷуд набвад, аммо дар ҷилдҳои дигари «Шоҳнома» намунаҳои онро ёфтам.

Пешванди сифатсози «дуж» ба маънои ***бад*** ва ***нописанд*** маебошад ва «***бад будан*** ё ***нописанд будани хислати»***-ро дар мавсуфи худ ифода майкунд.

Дар баити зер, таркиби васфии девонидужҳим, сифати дужҳим ба маънои «бадхӯйӣ», аз таркиби пешванди сифатсози «дуж» ва номи «ҳимам» сохта шудааст ва маънои «бадхӯй будан»-ро барои девон ифода кардааст:

Кучо ҷое **девонидужҳим** бувад,
Бидон ҷойгаҳи девро бим бувад (Ҷ.2. саҳ.170).

Дар баити зер, таркиби васфии ***гурги дужогоҳ***, сифати ***дужогоҳ***, аз таркиби пешванди сифатсози «дуж» ва сифати «огоҳ» сохта шудааст:

Кунун андар омад миёнатон се дайр,
Чу гурги дужогоҳ ва дарранда шер (Ҷ.6. саҳ.549).

Хулоса, аз ҳосили ин таҳқиқ се гурӯҳ метавонанд истифода кунанд. Гурӯҳи нахуст вожасозонанд. Онҳо метавонанд бо мутолиаи ин мақола, бо усул ва равишҳои калимасозии сифат ва пешвандҳои сифатсоз дар «Шоҳнома» ошно шаванд. Гурӯҳи дувум бакорбарандгони сифоти мавҷуд, яъне мутарҷимон ва устодон, муаллифон ва мухаққиқон ва ба таври куллӣ касоне ҳастанд, ки мехоҳанд аз миёни вожаҳои барсохтаи дигарон, вожаҳоеро интихоб кунанд.

Тасмимгирӣ дар ихтиёри вожа, манут ба доштани огоҳии иҷмолӣ аз чигунагии таркиб ва сохти сифот аст, ки дар ин мақола ба он ишора шудааст.

Гурӯҳи савум, пажӯҳишгарон дар риштаи шоҳномашиносӣ мебошанд, ки онон пас аз мутолиаи ин мақола яке дигар аз арзишҳо ва эътибори «Шоҳнома»-ро дар бораи чигунагии калимасозии сифат, хоҳанд дарёфт.

А Д А Б И Ё Т

1. Гивӣ, Аҳмад, Ҳасани Анварӣ. Дастури забони форсӣ (1). -Чопи саввум. Интишороти фитемӣ.-Теҳрон 1375 ҳ.-384 с
2. Ҷаҳонгирӣ Алӣ. Фарҳанги номҳои «Шоҳнома».Чопи аввал.-Теҳрон: Барг.- 1369 ҳ.-335 с
3. Ризозода, Шафақ. Фарҳанги Шоҳнома. Чопи аввал. Интишороти анҷумани осори миллии Теҳрон.-Теҳрон 1350 ҳ.-233 с
4. .Фирдавсӣ Абулқосим. “Шоҳнома” Бар асоси чопи Москав (Ба кӯшиши Саид Ҳамидиён). Чопи чаҳорум. –Теҳрон: Нашри Қатре.-1376ҳ.- 531 с.
5. Калбоси, Ирон. Сохти иштиқоқии вожа дар форсии имрӯз. Чопи аввал. – Теҳрон:Интишороти муассисаи мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ.- 1371.-222 с.

6. Парвиз Нотили Хонларӣ. Дастури забони форсӣ. Чопи аввал. Интишороти бунёди фарҳанги Эрон.-Теҳрон, 1356.-Ҷ.4 бахши 1-2, 224 с.
7. .Парвиз Нотили Хонларӣ. Дастури таърихии забони форсӣ. Чопи аввал.-Теҳрон: Интишороти Тус, 1372.-, 279 с.
8. .Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1985.-350 с.
9. Деххудо Алиакбар. Луғатнома. Дар 50 ҷилд.Чопи дуввум.-Теҳрон: Интишороти Донишгоҳи Теҳрон, 1377.-Ҷ.32. С.241

ПРИЛАГАТЕЛЬНООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРЕФИКСЫ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

В данной статье автором рассматривается использование словообразующих префиксов имен прилагательных в «Шахнаме» Фирдоуси и приведены примеры из данного произведения.

Ключевые слова: лингвистика, грамматика, прилагательное, префикс, часть, простой, сложньй, корень, сушествительное, основа.

INVESTIGATING THE ADJECTIVE MAKING PREFIXES in FERDOWSI «SHAHNAME»

In this article the author examines the use of prefixes form adjectives in Shahnameh of Ferdowsi and examples of the work..

Key words: linguistics, grammar, adjective, the prefix part, simple, complex, root noun basis.

Сведения об авторе:*Азам Кутбизода Аббосали-* соискатель ТНУ

КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ТАРКИБИ БОВАРҲОИ ЛАҲҶАИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

М.М.Назаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар тамоми қабатҳои услубии забони тоҷикӣ нуфузи чашмгир дошта, дар мураттаб сохтани нутқи амалӣ дар аксар мавридҳо аз калимаҳои аслии тоҷикӣ камӣ надоранд. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар зери таъсири омилҳои муайян ба забони тоҷикӣ ворид шуда, марҳилаҳои гуногунро дар бар мегиранд: «Тағйироти ҷиддӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил шудани калима ва ибораҳои арабӣ мебошад, ки ин на танҳо ба воқеаи таърихии дар асрҳои VII-VIII рӯйдода вобаста аст, балки протсесси дохилшавии унсурҳои забони арабӣ дар тамоми давраҳои ҳаёти тореволютсионии мардуми Осиёи Миёна давом дошт. Ин масъала таърихан ба воқеаи Осиёи Миёна ва Эронро истило кардани арабҳо ва баъд аз он дар мамлакат афзудани нуфузи дину забони арабӣ алоқаманд аст» [4,131].

Калимаҳои иқтибосии арабӣ ба таркиби захираи луғавии забони тоҷикӣ ворид шуда, марҳила ба марҳила бо мустаҳкам гардидани дини мубини ислом дар байни мардуми Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон мавқеи ин унсурҳо низ устувор гардидаанд. Ҳамин тариқ, дар ин давра халқи тоҷик низ бевосита зери таъсир ва султаи амиқу ҳамаҷонибаи араб қарор гирифта, ба тадриҷ ойину фарҳанги худро иваз намуд, ки далели ин гуфтаҳоро аз муқоисаи таркиби луғавии забони имрӯзаи тоҷикӣ ба хубӣ мушоҳида кардан мумкин аст: «Мақоми ин ё он халқро дар инкишофи тамаддуни халқи дигар аз рӯйи миқдори умумии калимаҳое, ки забони он ба забонҳои дигар додааст, ба осонӣ муайян кардан мумкин аст. Дар иқтибосҳои луғавии забонҳои олам осори робитаҳои мухталифи байни онҳо мушоҳида мешавад. Ҳар як калимаи иқтибосии таркиби луғавии забон гувоҳи зиндаи ин ё он ҳодисаи таърихи гузаштаи соҳибони он аст [3, 95].

Табиист, ки асоси унсурҳои луғавии таркиби боварҳоро калимаҳои аслии тоҷикӣ ва баъзан калимаҳои лаҳҷавӣ ташкил медиҳанд, вале дар баробари ин унсурҳои забони дигар, аз ҷумла калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ташаккули сохтории боварҳо нуфузи муайян дошта, пас аз калимаҳои аслии тоҷикӣ мақоми дуюмро ишғол менамоянд.

Инчунин, қисми зиёди калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ хусусияти умумиистеъмолӣ касб намуда, ба гурӯҳи калимаҳои умумихалқӣ дохил мешаванд:

«Мафҳуми калимаҳои умумихалқӣ фақат ба воҳидҳои решагӣ маҳдуд нашуда, вожаҳои иқтибосиро низ фарогир мебошад» [10,88].

Аксарияти калимаҳои арабие, ки дар ташаккули сохтории боварҳо иштирок менамоянд, онҳо калимаҳои ифодагари номҳо мебошанд. Чуноне ки калимаҳои **либос, ҳаммом, маъшуқа, суҳбат, сафар, одам, туҳфа умр, инсон** дар ташаккули намунаи боварҳои дар зер овардашуда иштирок намуда, шаклҳои гуногуни боварҳоро ба вуҷуд овардаанд, ин гуфтаҳоро тасдиқ мекунанд:

Либосҳои тагпӯшро ба рӯйи чаппа пӯшидан. Миёни мардум ақидае матраҳ аст ки, агар инсон либосҳои тагпӯши худро чаппа бипӯшад, чашми бад ва сеҳру ҷоду ба ӯ таъсир расонида наметавонад. Ин бовар аз рӯйи мазмун таърихи тулонӣ доштани худ, далолат карда, ба даврaҳои қадимӣ то зардуштӣ алоқаманд буданашро нишон медиҳад. Зеро динҳои ибтидоӣ бештар ҷанбаи соҳирӣ дошта, мазмуни бовари мазкур низ аз чашми бад ва дигар амалҳои соҳирӣ дар амон мондан аст. Аз ин рӯ, ин бовар аз оне ки ҷанбаи қавии пайдоиш надорад, яъне аз ягон сарчашмаи динӣ ва ё мушоҳидавии мардумӣ сарчашма намегирад, дар миёни мардуми ҷануб он хеле кам ба мушоҳида расида, дар миёни мардум чандон маъмул нест.

Аз лиҳози таркиби лексикӣ бошад, бовари мазкур аз калимаҳои гуногун таркиб ёфтааст, ки ба истиснои калимаи ***либос***, дигар калимаҳои ба вазифаи ҷузъи таркибӣ омада, калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд. Калимаи ***либос*** аз лиҳози баромади худ, калимаи иқтибосии арабӣ буда, хоси калимаҳои услуби гуфтугӯйист. Ин калима бо калимаҳои **матоъ**, **пӯшок**, **ҷома**, **болопӯш** ва **кисва** хусусияти синонимӣ зоҳир намуда, сарсилсилаи синонимии муродифҳои худ ба шумор меравад. Калимаи **либос** аз оне ки яке аз мафҳумҳои ҳаётан муҳимро ифода мекунад, дар таркиби боварҳо дар забони тоҷикӣ зиёд ба мушоҳида мерасад:

Баъд аз шустан ба рӯйи рост офтоб кардани либосҳои одами зинда. Дар миёни мардуми Тоҷикистони ҷанубӣ (ҳамчунин аксар мардуми кишварамон) чунин мешуморанд, ки, агар либосҳои одами дар қайди ҳаёт бударо пас аз шӯстан ба рӯйи рост дар офтобӣ овезон кунанд, барои соҳибони либос мусибат мебошад. Барои ин бошад ҳамчун чораи пешгирӣ аз ҳар гуна падидаҳои номатлуб либосҳоро ба рӯйи чаппаашон овезон менамоянд. Ва ё бар хилофи ин бовари зикршуда, мегӯянд, ки: «Агар либоси мурда пас аз шӯстан, ба рӯйи чаппа овезон карда шавад, барои соҳибони майит мусибатовар мебошад». Дар ин ҳолат бошад, либосҳои мурдаро пас аз шӯстан ба рӯйи рост офтоб менамоянд.

Дар таркиби боварҳое, ки зикрашон дар боло рафт, ба ғайр аз калимаи ***либос***, ки қаблан таҳлил намудем, боз калимаи **одам** мавҷуд аст, ки аз рӯйи баромади худ калимаи арабӣ буда, бо калимаҳои ***инсон, шахс, фард***, гоҳҳо хусусияти синонимӣ зоҳир мекунад, ки ҳамагӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ мебошанд. Сарсилсилаи синонимии муродифҳои калимаи «**одам**» бошад, худи ҳамин калимаи **одам** мебошад. Аз ин рӯ, иштироки он дар ташаккули дигар воҳидҳои забон, аз ҷумла боварҳо бештар ба мушоҳида мерасад. Дар баробари ин муродифҳои дигари он: **инсон** ва **шахс** низ дар забони гуфтугӯйӣ то андозае истеъмолашон роиҷ аст. (Либоси одами зинда бади шуштан, дар банд (ресмоне, ки барои либос овезкунӣ) ба рӯйи чаппааш афтов кънан, аму шахс зарар мебина ё да бало гърфтор мешава).

Аз қибла хестани абр. Аз замонҳои қадим дар миёни мардум ақидае машҳур аст, ки агар абр аз қибла хезад, ҳаво боронӣ мешавад. Мазмуни бовари мазкур бошад, ба калимаи ***қибла*** марбут аст, ки он аз рӯйи баромадаш иқтибосии арабӣ аст ва байти зерин низ дар байни мардуми ин минтақа хеле машҳур аст:

Абр агар аз қибла хезад, сахт борон мешавад,
Шоҳ агар одил набошад мулк вайрон мешавад.

Калимаи «қибла» маънои аслии луғавии калима ***самт, тараф, ҷониб*** ва ***сӯй*** буда, дар фарҳангҳо чунин шарҳ дода шудааст: «**қибла** … сӯйе, ки ба он рӯй меоваранд; парастишгоҳ, ҷойе, ки ба он сӯй рӯй оварда, ибодат мекунанд; хонаи Каъба – зиёратгоҳи асосии Макка, ки мусулмонон ба он тараф нигоҳ карда, намоз мехонанд:

«Намози бомдод гузорида буд ва рӯй ба қибла нишаста ва чизе мехонд (Таърихи Наршахӣ)»[11, 685].

Дар вақти гап задани дӯстон ва ошиқон аз байнашон гузаштан. Дар байни мардуми лаҳчаи ҷануб ақидае мавҷуд аст, ки «дар мавриди суҳбат кардани ду кас аз байни онҳо гузаштан мумкин нест, зеро дӯстӣ ва ошиқии онҳо канда мешавад». Таркиби лексикии бовари мазкур аз миқдори калимаҳои муайян таркиб ёфта, аз байни онҳо калимаҳои ***вақт*** ва ***ошиқ*** аз рӯйи баромадашон калимаҳои иқтибосии арабиянд.

Калимаи «**вақт**» калимаи ифодагари замон буда, бо калимаҳои замон, маврид ва лаҳза ҳаммаъно буда, дар муқоиса бо муродифҳои худ дар нутқи гуфтугӯӣ маъруфият дорад. Сарсилсилаи синонимии муродифҳои худ мебошад.

Калимаи «**ошиқ**» бошад, мансуби забони арабӣ буда, маънои он ***дӯстдошта***, ***маҳбуб***, ***дилдода*** ва ***муҳиб*** мебошад. Калимаи мазкур ҳамчунин бо калимаҳое, ки зимни шарҳи маъноашон оварда шудаанд, муродиф мебошад. Калимаи «**ошиқ**» сарсилсилаи синонимии муродифҳои худ ба шумор рафта, дар тамоми қабатҳои услубии забон мунтазам ба кор бурда мешаванд (дъ нафар ё ошиқо да ра гап задеста бошан ай байншон намегзаран дустӣ ё ошиқии уво канда мешава**).**

Дар вақти хондани хутбаи никоҳ болои ҳам будани пойафзол. Дар миёни мардуми Тоҷикистони ҷанубӣ ва дигар мардуми кишварамон ақидае роиҷ аст, ки «агар ҳангоми хондани хутбаи никоҳ пойафзолҳои касе болои ҳам бошад, барои ҷуфти никоҳшаванда ноҳӯшоянд ва мусибатовар мебошад».

Таркиби луғавии ин боварро калимаҳои гуногун ташкил медиҳанд, ки дар забон мавқеи мухталифи истеъмол доранд. Аз ин миён калимаҳои ***вақт, хутба*** **ва** ***никоҳ*** иқтибосии арабӣ буда, дар забон мавқеи хоси худро доранд. Калимаи ***хутба*** дар забони тоҷикӣ хусусияти умумиистеъмолӣ надошта бошад ҳам, мавқеи истеъмолаш устувор аст. Мабнӣ ба шарҳи маъноӣ ва луғавии ин калима дар фарҳангҳои тафсирӣ чунин оварда шудааст: «Хутба мавъизае, ки ар намози ҷумъа ва дар идҳо хонда мешавад; умуман, ваъз, мавъиза. 2. Муқаддима, сароғози китобҳо, ки дар ҳамду наът баён меёбад, хутба хондан, ваъз, кардан; хутба ба номи касе хондан, дар хутбаҳо зикр кардани… » [12,464]. Дар забони тоҷикӣ калимае, ки аз лиҳози маъно калимаи **хутба**ро пурра иваз кунад, ба мушоҳида намерасад, яъне дорои синонимҳои мутлақ намебошад.

Калимаи «**никоҳ**» низ аз рӯйи баромадаш арабӣ буда, роҷеъ ба шарҳи он дар фарҳангҳои тафсирӣ чунин омадааст: «… заношӯӣ, издивоҷ; ақди никоҳ, маросими бастани аҳду паймони издивоҷ; хатти никоҳ, ҳуҷҷат дар бораи аҳди никоҳ» [12,913].

Ҳамин тариқ, калимаҳои иқтибосии арабӣ чун унсури мустақили луғавӣ дар ташаккул додани сохтори лексикии боварҳо нақши муассир ва созанда дошта, дар таркиби боварҳо зиёд ба мушоҳида мерасанд.

Аксари калимаҳое, ки дар ташаккули сохти лексикии боварҳо иштирок менамоянд, дар забон, хусусан дар нутқи гуфтугӯйӣ мавқеи устувор дошта, ба монанди калимаҳои решагӣ ба таври васеъ ба кор бурда мешаванд. Қисми зиёди калимаҳои арабие, ки дар таркиби боварҳо меоянд, ин калимаҳои ифодагари мафҳумҳои ҳаётан муҳим аз қабили номҳои сарулибос, маросимҳои гуногуни дар ҳаёти шахс мавқеи муҳим дошта ва ғайраро ифода мекунанд.

Сабук будани тобут. Миёни мардум ақидае машҳур аст, ки тобути мурдаи шахси сахӣ ва хоксору покдоманро фариштаҳо дар бурданаш иштирок менамоянд ва назари раҳмати Худо бар ӯ меборад. Аз ин рӯ, ибораи «**тобути сабук**» ва ё **сабук будани тобути касе** нисбати шахсе истифода бурда мешавад, ки дар байни мардум аз маҳбубият ва эҳтироми хосе бархурдор аст. Ва чунин мешуморанд, ки он шахс дар раҳмати Худованд қарор дошта, фариштаҳо дар бурдани тобут ва дафн кардани ӯ иштирок менамоянд ва ба якдигар мегӯянд, ки тобути фалонӣ сабук будааст. Ба ин васила дар назди Худованд азиз будани он шахсро зикр намуда, назари нек доштани худро баён мекунанд (Агар тобути касе сабк боша, у кас дар зиндагиш одами хуб бъдай).

Унсурҳои мустақили таркиби бовари мазкур калимаҳои тобут, сабук ва будан мебошанд, ки ҳамчун бовари мардумӣ дар ҳаёти мардуми тоҷик ҷанбаи эътиқодӣ

дорад. Он нисбати мурдаи шахси хайрхоҳу саховатпешае гуфта мешавад, ки дар зиндагӣ ҳамвора дастгиру мададгор ва мунису ғамхори мардум буд.

Аз ҷиҳати лексикӣ ҷумлаи «**тобути касе сабук будан**» таркиби гуногун ва мураккаб дорад. Таркиби лексикии он аз калимаҳои **тобут**, **номи худи шахс**, ки феълан тавассути ҷонишини касе ифода ёфтааст, ***сабук*** ва феъли ***будан*** таркиб ёфтааст. Ҳамаи ин калимаҳо аз рӯйи баромади худ калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, ба гурӯҳи калимаҳои қадима ва мустаъмали забони тоҷикӣ дохил мешаванд. Калимаи ***сабук*** ба маънои камвазнӣ омадааст. Калимаи ***тобут*** бошад ба маънои аслӣ истифода шудааст: сандуқи чӯбин, ки мурдаро дар он гузошта ба қабристон мебаранд.

Роҳ ва омили дигаре, ки раванди ба забони адабии тоҷик ворид шудани калимаҳои иқтибосии арабиро суръат бахшид, ин тарҷума мебошад. Ба қавли академик Б.Ғафуров: «Дар асри Х баъд аз ба забони тоҷикӣ гузаштани тамоми корҳои давлатӣ ва маъмурӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ, маданӣ ва адабӣ як қатор асарҳои пеш аз ин ба забони арабӣ навишташудаи таърихӣ ва илмӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шуданд» [14,88]. Нисбат ба гуфтаҳои боло ҳаминро бояд қайд намуд, ки тарҷума яке аз муҳимтарин сабабҳои тағйирёбӣ ва мукаммалшавии лексикаи забони адабии тоҷик гардидааст ва ин амал ба лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ низ таъсири худро расонидааст.

Дар вақти авқот хӯрдани касе ворид шудан. Дар байни мардуми тоҷик хеле маъмул шудааст, ки агар дар вақти хӯрок хӯрдан ба хонаи касе даромӣ, мегӯянд, ки хушдоманат туро дӯст медорад. Таркиби лексикии бовари мазкур гуногун буда, аз калимаҳои гуногуни аслию иқтибосӣ таркиб ёфтааст. Калимаҳои аслии тоҷикии таркиби ин бовар калимаҳои ***хӯрок, хӯрдан*** **ва** ***шудан*** мебошанд. Ин амал дар байни мардуми Тоҷикистони ҷанубӣ дар забони зиндаи халқ хеле маъмулу серистеъмол аст. Инро бояд қайд кард, ки дар вақти хӯрок хӯрдан дар кадом хонае меҳмон ворид шавад, бовари мазкур истифода шуда, аз забони соҳибони хона шунавида мешавад. Ин амал характери иҷтимоӣ дошта, барои шармгин нашудани меҳмони омада, истифода бурда мешавад. Ва низ мегӯянд, ки, агар шахс ҳангоми **хӯрок хӯрдан** ба хонае дарояд, хушдоманаш ӯро дӯст медорад, гуфта ин боварии дар боло зикршударо истифода мебаранд [9,201]. Чунончи, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», ки дар асл фарогири фарҳангҳои пешини забони тоҷикист, ибораи «хӯрок хӯрдан»-ро ба тариқи зайл шаҳр доданд: Ибораи «**хӯрок хӯрдан**», ки ҷузъи асосии боварии дар боло овардашуда мебошад, аз ҷиҳати баромад ва таҳлили фарҳангҳо калимаи «**хӯрок**» ва феъли «**хӯрдан**» калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд. Муродифҳои дигари калимаи «**хӯрок**» ин хӯриш, ғизо, ҳар чизе, ки бо нон мехӯранд. Муродифи феъли «**хӯрдан**» ин тановул кардан, ғизо гирифтан мебошанд, аз гӯлу ба дарун фурӯ бурдан низ дар луғатҳо омадааст [13,472].

Кафан хӯрдани мурда. Дар байни мардуми ҷануб, ақидае мавҷуд аст, ки маит кафани худро «бихӯрад», дар он хонадон пайиҳам мурда мешавад. Агар ин амал дар хонадоне такрор шавад, яъне пайиҳам ҳар сол мурда шавад, мегӯянд: маити қаблии аз ҳаёт чашмпӯшида, кафани худро хӯрдааст. Калимаҳои ин матн ***кафан, хӯрдан, мурда*** мебошад, ки аз ҷиҳати баромадашон калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд. Ин бовар таърихи тӯлонӣ дошта, то замони мо омада расидааст ва дар замони мо ҳам ин бовар дар байни мардуми лаҳҷаи ҷануб истифода бурда мешавад (Мурда кафанша бхра, ҳарсол дар аму хона мурда мешава).

Корд туҳфа кардан. Дар байни мардум ин амал ба таври анъана даромадааст, ки дар бисёре аз маросимҳои ҷашнӣ ба соҳибҷашн корд туҳфа мекунанд. Ин боварӣ хусусияти ба худ хосро касб кардааст, ки дар байни мардуми ҷануб истифода бурда мешавад. Дар мавриди корд туҳфа кардан, ҳатман ҳамроҳи корд бояд пул ё ширинӣ туҳфа кунанд. Калимаҳои аслии ин матн ***корд***, ***туҳфа*** ва ***кардан*** мебошанд, ки аз ҷиҳати баромад калимаи туҳфа арабӣ буда дар забони гуфтугӯи мардуми ҷануб ҳамчун калимаи иқтибосии арабӣ хизмат мекунад. Амали ин боварӣ корд туҳфа кардан ва пайомадаш корд хун талаб мекунад. Пайомади ин бовари бо пайомади боварии дар боло овардашуда муродиф (синоним) мебошанд. (корд туҳфа куни бояд ҳамроҳаш пул ё ширини тақдим кунӣ, то корд хун наталаба).

Дар таги сари кӯдак китоб мондан. Ин амал ҷанбаи диннию эътиқодӣ дорад ва дар байни тамоми минтақаҳо истифода бурда мешавад. Дар ин матн танҳо як калимаи иқтибосии арабӣ истифода бурда шудааст: «**китоб**» ин калима дар забони гуфтугӯии мардуми мо ворид шуда буд ва таърихи ниҳоят тӯлони дорад, ҳамзамон ин калима ба забони адабии ҳозираи тоҷик ворид шудааст, ки дар забони гуфтугӯйӣ ва дар забони адабии ҳозираи тоҷик хеле серистеъмол аст (Да тайи сари кӯдак китоби Ҳофиза монӣ, аз бадию касалӣ кӯдака нига мекна).

Дар қадим дар гаҳвора дар таги сари кӯдак китоби Ҳофизро мемонданд то кӯдакро аз тарсу ваҳм эмин нигоҳ медорад. Ин низ як бовар аст.

Бо мурури замон ҷаҳонфаҳмии динӣ ва тафаккури эътиқодии мардум низ ташаккул ёфта, дар сохтору маънои боварҳо низ таҳаввул эҷод мекунад. Чунончи, аз мушоҳидаҳои ҳаёти мардуми тоҷик бармеояд, аввалҳо дар зери сари тифл китоби Ҳофизро мемонданд, ҳоло бошад ба ҷойи он дар таги сари кӯдак китоби муқаддаси «Қуръон»-ро низ мемонанд, то ки кӯдакро аз таъсири қувваҳои бад эмин нигоҳ дорад.

Калимаҳое, ки аз дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд, ба қонуни обйективии тараққиёти забон вобастаанд. Ҳамаи он калима ва терминҳое, ки ҳоло дар забони тоҷикӣ аз рӯйи талаби ин қонун аз забонҳои дигар қабул гардидаанд, албатта, дар як шароит, замони муайян ва аз рӯйи эҳтиёҷот ба забони тоҷикӣ дохил шуда, захира ва таркиби луғавии забони модарии моро пурра ва бой гардонидаанд [15,4].

Инро бояд фаромӯш накунем, ки забон муҳофизат ва муборизаи доимиро талаб мекунад, чун ки забон асоси пешрафт ва зинда нигоҳ доштани ҳар як миллат ва давлат ба шумор меравад.

«Бо вуҷуди ин, чи тавре ки дида мешавад, дар натиҷаи аз ҳад зиёд ба забони тоҷикӣ дохил карда шудани калимаҳои арабӣ «ягон хел забони нав» ба вуҷуд наомад, фонди асосии луғавӣ ва сохти грамматикии забони тоҷикӣ хароб ва вайрон нашуд, балки баръакс, вай дар давоми як қатор даврaҳо торафт ба худ шакли муайян мегирифт, бой мешуд, инкишоф меёфт ва суфта мегардид» [4,25].

Як гурӯҳ калимаҳои иқтибосии арабиро дар забони тоҷикӣ пайдо кардан мумкин аст, ки дар ташаккули воҳидҳои гуногуни забон, хусусан боварҳои мардумӣ баробари калимаҳои аслии тоҷикӣ иштирок менамоянд ва нақши муҳим доранд. Як гурӯҳи ин калимаҳо дар ташаккули боварҳо ҳамчун ҷузъи асосии ифодагари маъно иштирок намуда, хусусияти доимӣ ва хусусияти тағйирнаёбандагӣ касб менамоянд, мавқеи баъзеи онҳо то ҳадде устувор аст, ки иваз кардани он номумкин мебошад. Мавқеи доимӣ касб кардани онҳо бошад аз он сабаб аст, ки ин калимаҳо дар забон муродифҳои луғавие, ки дар матн ин калимаҳоро пурра иваз кунанд, надоранд, агар дошта бошанд ҳам, муродифҳои он низ арабӣ ҳастанд. Барои мисол калимаҳои **салом, оина ва қад**, ки аз рӯйи ифодаи маънои худ дар забони тоҷикӣ ягона буда, муродифҳои луғавии тоҷикие, ки пурра онҳоро дар матн иваз карда тавонанд, қариб, ки ба чашм намерасад ва ногузир ин калимаҳо дар ташаккули ҳар як воҳиди забонӣ, ки иштирок менамоянд, хусусияти доимӣ касб менамоянд. Ё калимаҳои **нола (луқма), никоҳ (издивоҷ) ва одам (инсон, башар),** ки дар забон дорои як ва баъзан ду муродифи луғавианд ва ин муродифҳо ҳам бошанд, иқтибосҳои арабӣ буда, аз лиҳози лексикӣ иваз шудани ин калимаҳо бо муродифҳои худ ягон аҳамият надоранд, Яъне дар ҳарду ҳолат иқтибосҳо арабӣ буда, нуфузи худро дар кадом шакле набошад, нигоҳ медоранд:

Афтидани нолаи авқот аз даст. Дар лаҳҷаи ҷануби забони тоҷикӣ доир ба хӯрок хӯрдан ва хӯрок пӯхтан боварҳо хело зиёданд, ки дар ҳар як хона ва дар зиндагии ҳаррӯзаи хеш соҳибони ин забон истифода мебаранд. Ин матни дар боло овардашуда ҷанбаи эътиқодӣ ва таърихи тӯлонӣ дорад. Калимаҳои аслии ин матн ***афтидан***, ***нола, авқот*** ва ***даст*** мебошанд, ки қариб ҳамаи ин калимаҳои дар матн истифодашуда вожаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд, аммо дар ин матн як қалимаи иқтибосӣ ба чашм мерасад, ки ин ҳам калимаи авқот мебошад, ки дар тулии таърихи гузашта ба забони умумихалқии лаҳҷаи ҷануб ворид шуда буд. Баъдан ин вожаи арабӣ забонзада шуд ва дар айниҳол ҳам дар забони зиндаи халқ ва ҳам дар забони адабии тоҷик истифода

бурда мешавад. Ин вожаи аз ҷиҳати баромад ва пайдоишаш вожаи аслии арабӣ мебошад. Қобили тазаккур аст, ки роҷеъ ба ин гуфтаҳо З. Замонов. дар кори илмии хеш фикри худро доир ба ин вожаи арабӣ чунин баён кардааст: Вожаи «**авқот**» арабӣ буда, шакли ҷамъи «**вақт**» - ро мефаҳмонад. Аммо чун ба лаҳҷа ворид шуд, маънои аслиашро дигар намуда ва акнун ба маънои хӯрок «**авқот**» кор фармуда мешавад [1,51].

Ин вожа (**авқот**) дар байни мардуми лаҳҷаи ҷануб дар забони умумихалқӣ ва дар боварҳои мардумӣ хеле фаъол ва серистеъмол мебошад.

Якҷо кардани дастҳо дар вақти никоҳ. Ин амал дар лаҳҷаи ҷануби забони тоҷикӣ серистеъмол мебошад, ки мо дар зиндагии ҳаррӯзаи хеш, дар тӯйҳои арӯсиву домодӣ ин амалро ба хубӣ мушоҳида мекунем. Дар мавриди хонадоршавии ду маъшуқа пеш аз барпошавии тӯйи арӯсиву домодӣ як рӯз пеш ё худи ҳамон рӯз маросими никоҳ баргузор мегардад, ки бовари дар боло овардашуда, дар ин маросими ба мушоҳида мерасад ва дар мавриди никоҳро шурӯъ кардан домуллои никоҳкунанда мегӯяд: дастҳоро бо ҳам начаспонед, дастҳо дар мавриди никоҳ бояд аз ҳамдигар ҷудо бошанд, чун, ки гуноҳ аст, никоҳ макру мешавад ва шайтон дар байни никоҳ медарояд ва никоҳ макрӯҳ ва тулони идома меёбад. Бояд дастҳо дар болои пойҳо гузошта шавад. Хабари ин матн – дастҳоро якҷо кардан ва пайомад бошад макруҳ шудани никоҳ мебошад. Дар ин матн калимаи «**никоҳ**» калимаи иқтибосӣ мебошад, ин калима аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудааст, дар муддатҳои тӯлонӣ ин калима мавриди истифода қарор дошт дар ин муддат забонзада шуда, баъдан ба забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ворид шудааст. (Дар вақти никоҳ дастотона ба хадигарш начаспонен, ки никоҳ дурудароз давом мекна, шайтон дар байни никоҳ медроя).

Ниҳоят, иқтибосҳои луғавӣ ба навъҳои қадима ва нав ҷудо карда мешаванд. Иқтибосҳои хеле қадим дар даврони моқабли таърих аз забонҳои модӣ, бохтарӣ, портӣ, суғдӣ, ҳиндӣ, юнонӣ ва ғайра ба вуқӯъ пайвастанд. Онҳо имрӯз ба гурӯҳи вожаҳои ҳамаҷониба ҳазмшудаи забонамон дохил шуда ба меъёрҳои истеъмолии он пурра мутобиқат мекунанд.

Омӯзиш ва таҳқиқи калимаҳои арабӣ дар таркиби боварҳои лаҳҷаи ҷануб, нишон медиҳад, ки аввалин элементҳои луғавии арабиасл, ки дар забони гуфтугӯйи лаҳҷаи ҷануб пеш аз мо одамон истифода мебурданд, хело зиёданд.

Калимаҳои зиёди иқтибосии таркиби луғавии шеваҳо аз муносибатҳои таърихӣ, аз пойдор будани робитаи байни халқҳо шаҳодат медиҳад [7,51].

Баръакси ин иқтибосҳои нави луғавӣ, ҳарчанд ки баъзе қабатҳои он таърихи бештар аз ҳазорсола доранд, ба дараҷаи кофӣ ҳазм нашудаанд ва нишонаҳои иқтибосӣ будани онҳо то ба имрӯз ҳам зоҳир шуда меистанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои аз забонҳои арабӣ, туркию муғулӣ, русӣ ва тавассути онҳо воридшударо дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо ҷо-ҷо хосиятҳои овозӣ, сарфӣ ва ҳатто имлоии он забонҳо боқӣ мондаанд. Риояи ин хосиятҳо ва ё, баръакс, риоя нашудани онҳо баъзан боиси баҳси на фақат муҳаққиқон, балки ҳавасмандони соҳаи забон мегардад.

Калимаҳои арабӣ асосан бо ду роҳ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд: а) аз тариқи маъмуриву дафтардорӣ, коргузорӣ ва расму русуми динӣ, осори илмӣ ва ғайра.

б) баъди гузашти садсолаҳо, вақте ки аҳли илму таҳқиқ ва баъзе гурӯҳҳои дигар, ки бо адабиёти илмии забони арабӣ ошно шуданд, бисёр луғат ва таркиботи он забонро аз бар карданд ва сипас онҳоро дар осори худ истифода бурданд [2,60].

Аз таҳлил ва муқоисаи калимаҳои арабии дар таркиби боварҳои дар боло овардашуда ва мавриди таҳқиқ қарор додашуда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки калимаҳои арабӣ дар ташаккули сохтории боварҳо нуфузи чашмгир дошта, пас аз калимаҳои аслии тоҷикӣ мавқеи дуюмро ишғол мекунанд. Мавқеи онҳо низ ҳамчун унсури дар таркиби боварҳо устувор ва аксаран ивазнашаванда буда, ҷанбаи қавии эътиқодӣ доранд. Анҷом додани чунин тадқиқотҳо заминаро барои дуруст муайян кардани бисёр масъалаҳои мубрами забоншиносӣ фароҳам оварда, гоме дар пешрафти илми забоншиносии тоҷик ба шумор меравад. Ба қавли М. Ҷӯраев: «Чунин тадқиқот ба мо имкон медиҳад, бидонем, ки доираи истеъмоли калимаҳои арабӣ, ки як қабати

муҳимми лексикии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, дар даврaҳои муайяни таърихи чӣ гуна будааст» [6,51].

Лексикаи боварҳои мардумии шеваи ҷанубӣ забони тоҷикӣ, омӯхтан ва таҳқиқ кардани он, на фақат барои лаҳҷашиносӣ, балки барои таърихи забон низ манфиатовар буда, маводи фаровони илмиро метавонад дастраси муҳаққиқони бахши таърихи забон гардонад. Ин материалҳо бо усули таърихӣ-муқоисавӣ таҳлили лингвистӣ карда шавад, барои муайян кардани бойигарии қабатҳои лексикаи забонамон, аниқ кардани интишори калимаҳои ҷудогона, равшан кардани муносибатҳои калимаҳои тоҷикӣ бо калимаҳои аз забонҳои ғайр дохил шуда, муайян кардани муносибатҳои забоншиносӣ бо илмҳои дигар ёрии амалии бевосита мерасонад.

Омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи хусусиятҳои лексикӣ лаҳҷаи ҷанубӣ забони тоҷикӣ талаб мекунад, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ пайваста бо дигар унсурҳои луғавии забони гуфтугӯйи мардум таҳлил ва натиҷагирӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, аз ҷониби дигар калимаҳои иқтибосии арабӣ аз ҷиҳати доираи бакорбарӣ ва нуфуз онҳо дар мураттаб сохтани нутқ ва иштироки онҳо дар ташаккули сохти лексикии боварҳои лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ нуфузи чашмгир дошта, зиёд ба мушоҳида мерасанд. Онҳо метавонанд дар баробари калимаҳои аслии тоҷикӣ ба вазифаи ҷузъи доимии таркиби лексикии боварҳо оянд. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ташаккули сохти лексикии боварҳои ҷанбаи мушоҳидавию хурофӣ дошта, то андозае нуфуз доранд. Вале аз ҳама бештар онҳо дар таркиби он боварҳое ба мушоҳида мерасанд, ки ҷанбаи эътиқодии исломӣ доранд. Онҳо дар таркиби боварҳои мазкур ҷузъи асосии маънодор ба шумор рафта, онҳоро метавон ченаки шинохти аслии тоҷикӣ ва ё иқтибосӣ арабӣ будани бовар ҳисобид.

А Д А Б И Ё Т

1. Замонов Замон И. Лексика даштиджумского таджикского языка.- М.,2009, С-51.
2. Кабиров Ш. Лексические особенности «Таърихи Бадахшан». Дис. 1979. с.60.
3. Маҷидов Ҳ. Забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе, 2005.
4. Маъсумӣ Н. Дар бораи баъзе тағйиротҳо дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик «Шарқи сурх», 1951, №6, С. 25.
5. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат.-Душанбе: Ирфон, 1966.
6. Меҳроб Ҷураев. Хусусиятҳои лексикию семантикии «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, 2009, с.51.
7. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара.- 1977,.-с. 51.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. - Душанбе, 2011. -с. 32.
9. Обидов Д. Русум ва ақоиди мардуми даризабони Афғонистон, С. 228.
10. Расторгуева В.С Опыт сровнительного изучения таджикских говоров.- М: Наука, 1964, - 188с].
11. Фарҳангӣ забони тоҷики Ҷ. II. С.685.
12. Фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикӣ, Ҷ.I. С.464.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ. 2, с. 471. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, Ҷ.2, с. 472.
14. Хромов А.Л Говоры таджиков Матчинского района. – Душанбе. 1962, с-215.
15. Шарифов Н. Инкишофи лексикаи забони адабии тоҷик бо терминҳои ҳарбӣ, солҳои 1940-1945.-С. 4.

ЗАИМСТВОВАННЫЕ АРАБСКИЕ СЛОВА В СОСТАВЕ СУЕВЕРИЙ ЮЖНОГО ДИАЛЕКТА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящена изучению одной из актуальных проблем диалектологии таджикского языка. Автор определяет роль арабских заимствованных слов в развитии суеверия южного диалекта таджикского языка.

Ключевые слова: лексика, арабский язык,арабская терминология, традиции, приметы.

THE ROLE OF ARAB LOANWORDS IN THE DEVELOPMENT OF SUPERSTITION EASTERN DIALECT OF THE TAJIK LANGUAGE

This article is devoted to the study of one of the urgent problems of the Tajik language dialects. Materials research and particularly the use of Arabic words in the Tajik language supported by scientific advances Tajik linguists.

Key words: lexicon, the Arabic language, arabic terminology, traditions, signs.

Сведения об авторе: ***М.М. Назаров***– аспирант Таджикского национального университета

ИСТИЛОҲОТИ ҶАШНИ ТӮЙИ АРӮСӢ ДАР ШЕВАИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Сахидод Хоркашев
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Тадқиқи истилоҳоти ҷашну маросимҳо яке аз масъалаҳои муҳим аст. Таърих гувоҳ аст, ки баъзе аз урфу одатҳои мардум дар тӯли солҳо аз байн мераванд. Бинобар ин, луғати мавҷуда ва зиндаи дар байни мардум буда, ки кам нестанд ва ба анъаноти гуногуни мардуми мо вобастаанд, ҷамъоварӣ ва баррасии хосро тақозо доранд. Маросими ҷашни арӯсӣ, хатнатӯй, гаҳворабандон, иди Наврӯз, иди рамазону қурбон ва ғайра аз ҷашнҳое мебошанд, ки таърихи тӯлонӣ доранд ва бо худ истилоҳоти зиёдеро ҳамроҳ овардаанд. Аксарияти истилоҳоти ин ҷашнҳо барои шеваҳои забони тоҷикӣ муштараканд. Дар баробари ин, тафовутҳои луғавию савтӣ дида мешавад.

Дар асарҳои ба шеваи ҷанубӣ бахшидашуда [1] маълумот ва ишораҳо перомуни вожаҳои ҷашни арӯсӣ ва, умуман, масъалаҳои мардумшиносӣ мушоҳида мешавад.

Истилоҳоти вобаста ба ҷашни тӯйи арӯсӣ як қабати асосӣ ва муҳимми морфемаҳои луғавии маросимҳоро фаро мегирад. Бояд зикр намуд, ки дар шеваи ҷанубӣ барои ифодаи расму ойин истилоҳи **расму расул** истифода мешавад. Барои баёни суру шодмонӣ вожаи умумиистеъмолии **тӯй** маъмул буда, аз он чандин воҳиди луғавии таркиби морфологиашон сохта, мураккаб ва дар қолаби ибора-истилоҳот бунёд шудааст, ки семантикаи гуногун доранд: **туйаки?** (Вқ., Қ., Шк., Кҳ.). Ин истилоҳ бо пасванди –акӣ бунёд шуда, ду маъно дорад. Аз рӯйи маънои якум (он кӣ озими тӯй аст) бо асоси замони ҳозираи феъли рафтан (**рав** дар вожаи “тӯйрав” (Қ.) ва аз рӯйи маънои дуюм (соҳиби тӯй) бо ду асоси феъл (кън ва кард) дар вожаҳои **туйкън** (Қ.) ва **туйкард** (Вқ.) муродиф шудааст: 1.туйакио туй рафтан-ъ мо бозор (Вқ.); 2. Ҳай туйаки?, туйхуна гъҷо-да-й? (Вқ.). Ғайр аз ин, мутобиқи маънии дуюм морфемаи луғавии **туйаки?** бо вожаи сохтаи **туйвара** ва калимаи мураккаби **туйдор** муродиф аст:

Акайи **туйдор** давлат ба сар-ът,
Сад-ъ сисола шава гълписар-ът (фолк.).

Пас калимаҳои **туйаки?, туйвара, туйкън, туйдор, туйкард**, ки дар қолибҳои гуногун сохта шудаанд, як маъно дошта, ба шахс далолат мекунанд. Вожаи асосии “тӯй” бо дигар унсурҳо якҷо шуда, байни худ хусусияти синонимӣ пайдо мекунанд.

Бо калимаи **тӯй** воҳидҳои луғавии **туйчи?** (Бадахшон) ҳозирини ҷашни арӯсӣ; **туйбоши?** (Қ.) сардори тӯй; **бачатуй** (Шк.); **дъхтартуй** (Шк.); **арустуй** (Шк.) тӯйи арӯсӣ; **камсамолтуй** (Вқ.) тӯйи арӯсии ҳозиразамон; **туйхона** (Шк.); **туйхаваркън** (Вқ., Ғк.) қосид; **туйхаваркъни?** (Шк.) ҷараёни ба ҷашн даъват кардан; **туйқарортийи?** (Вқ) муайянкунии рӯзи тӯй ба вуҷуд омадааст, ки дар қолаби исмҳои сохта ва мураккаби тобеъ шакл гирифтаанд ва ба шахсу макон ва ҷараён далолат мекунанд.

Дар сохтани ибора-истилоҳот калимаи ***тӯй*** иштирок мекунад, ки ба маъноҳои мухталиф далолат доранд: **туйи гъръм** (Шк.) туйи бодабдаба, боҳашамат; **туйи мафтуҳа** (Вқ., Қ.) базм, зиёфату шодмонии оҳангарон вақтҳои ид; **туйи хайма** (Қ.) хатнасур; **туйи руба** (Ёл, Пор.) борони кӯтоҳмуддат, ки рӯзи офтобӣ меборад; **туйи ҷаҳди усто** (Қ) зиёфати махсус ба устоди ҳунармандон аз ҷониби шогирдон. Феълҳои таркибии **туй додан** (Қ.), **туй кардан** (Қ..) ба маънии зиёфат ороста, ҷашн барпо кардан ва **туй пеш гирифтан** (Шк.) ба маънии омодагӣ гирифтан истифода мешаванд.

Зинаи аввал ва чорабиниҳои пеш аз тӯй интихоби арӯс аст. Арӯсро шахсони махсус интихоб мекунанд, ки онро бо истилоҳоти **дъхтархъшкън** (Шк.)**; сънҳорхъшкън // сънорхъшкън** [2] (Шк., Ҷк.) ва **келинхъшкън** баён мекунанд. Бо истифода аз ин вожаҳои мураккаби тобеи **дъхтархъшкън** (Шк.) ва **сънҳорхъшкън** (бунёди ин луғатҳо аз ибораҳост) пасванди **-и?** морфемаҳои нави луғавии **дъхтархъшкъни?** ва **сънҳорхъшкъни?** сохтааст, ки исми амаланд ва ҷараёни интихоби арӯсро мефаҳмонанд.

Ғайр аз ин, барои ифодаи ин маъно **хешикъни?** (Ҷк.) ва **дъхтарбини?** (Шк.) низ маъмул аст, ки аз асосҳои исми мураккабшудаи ибораҳои феълӣ ва пасванди **-и?** ба вуҷуд омадаанд. Барои баёни ин мақсад дар шеваи ҷанубӣ- шарқии забони тоҷикӣ, бо вуҷуди фаҳмо будани муродифоти мазкури шеваи ҷанубӣ, вожаи **хъшкънӣ** [3] мустаъмал аст. Калимаҳои мазкур ба маънии интихоби арӯс дар забони адабӣ ва дигар шеваҳои забони тоҷикӣ дида намешаванд.

Калимаҳои **ҷавчи?** (Кҳ.); **гушакчи?** (Қ.); **асақол // авсақол // ахсқол, охсақол // оқсақол** (Ғк.,Вқ.,Ҷк.) маънои хостгорро доранд. Дар байни ин гурӯҳ вожаҳои аслан туркии **асақол // авсақол // ахсқол, охсақол // оқсақол** серистеъмоланд, ки аз ин вожаҳо бо пасванди **-и?** морфемаҳои нави луғавии **асақоли? // авсақоли? // ахсқоли?, охсақоли? // авсақоли?** сохта мешавад, ки маънии хостгориро дорад.

Морфемаи **гирум//гиръм// гирон** (Ғк.) (гиранда) низ ба маънии хостгор истифода мешавад, аммо ин калима аз вожаи **оқсақол** бо он фарқ мекунад, ки вай ҷавонеро далолат мекунад, ки духтареро гирифтан мехоҳад: и дъхтар-а **гирум**-ъш бисйор-ай, оча-ш нъмета (Кан.); дъхтаре, ки тъ **гирон** бъди?, вай хуҳари мън-ай (Кан.).

Дар шеваи ҷанубӣ-шарқии забони тоҷикӣ ба маънии хостгор истилоҳи **одамой вариш** ва ба маънии хостгорӣ вожаи **гапшънавунӣ** истифода мешавад. Барои мардуми Ванҷу Дарвоз **ҷавчи?** ва **гушакчи?** роиҷ набуда, калимаҳои **хостгорӣ**, **асақоли? // авсақоли?** фаҳмоанд, вале барои маросими тӯйи арӯсӣ истилоҳ шуда наметавонад.

Тӯйи хонаи домодро **бачатӯй** (Вқ., Шк.) ва тӯйи хонаи духтарро **дъхтартуй** (Ғк., Шк.) мегӯянд, ки истилоҳоти мутаззоданд. Вобаста ба ин, истилоҳоти **бачавара** ва **дъхтарвара// дъхтавара** (Вқ., Шк.), дъхтардор (Шк.) пайдо шудааст, ки мутаносибан волидайни **дъмоду** (Ғк., Қ., Шк.) арусро (Вқ., Шк.) далолат мекунанд. Калимаҳои **бачавара** ва **дъхтарвара// дъхтавара** бо пасванди –вара аз исми моддӣ сохта шудаанд. Бо ин маъниҳо дар шеваи ҷануби шарқӣ низ мустаъмаланд: касе, ки дъхтарвара-ай пър азоб дора (Дарвоз). Дар калимаҳои мазкур пасванди –вара ва феъли –дор хусусияти синонимӣ пайдо кардаанд. Барои ифодаи маънии дъхтардор дар шеваи ҷануби шарқӣ морфемаи соҳибдарак ва таркиби **боба-въ мъмаи арус** низ истифода мешавад: соҳибдаракой арус дар ко-ан? (Ванҷ) Дар шеваи ҷанубӣ бошад, калимаи **соҳибдарак //соҳивдарак** (Кҳ.) асосан ба маънии умумии «хешу табор» маъмул аст: ай Ҷетиқир соҳивдарако-ш омада хавар-ъш мегиран (Қ.).

Вожаи **дъхтар**, ки адабиаш «духтар» аст, барои ҳамаи форсизабонони дунё як маъно дорад. Фарзанди модина будани инсонро мефаҳмонад. Аз дастурҳои забони тоҷикӣ ва форсӣ [4] бармеояд, ки бо пасванди –вара омадани вай барои ин забонҳо характернок нест. Ҳамчунин натиҷаи ҷустуҷӯҳои шевашиносон [5] собит месозад, ки бо ин пасванд омадани вожаи **дъхтар** ва соҳибиятро ифода кардани вай хоси шеваи ҷанубӣ ва ҷанубӣ- шарқии забони тоҷикист. Бо асоси замони ҳозираи **доштан** «дор» омада, соҳибиятро ифода кардани калимаи **дъхтар** дар забони адабӣ ва шеваҳои забони тоҷикӣ мавҷуд аст. Барои мисол дар забони шуғнонӣ ҳангоми иҷрои ин вазифа омадани пасванд дар калимаҳои **ғацдор**-дъхтардор; **буцдор** [6] - кӯдакдор мушоҳида мешавад.

Як ҷиҳати муҳимми калимаҳои **дъхтарвара, дъхтардор** ва соҳибдарак аз он иборат аст, ки онҳо ҳам падар ва ҳам модари арӯсро ифода мекунанд, вале дар забони адабӣ вожаҳои мураккаби «модарарӯс» ва «падарарӯс» мавҷуд аст, ки яке аз волидайни арӯсанд. «Модарарӯс» ва «падарарӯс» дар шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ дар гуфтори шахсони алоҳида аст, ки бо таъсири забони адабӣ ҷой гирифтааст.

Истилоҳоти зиёде мавҷуд аст, ки ба **дъмод//думод** ва **арус** мансубият доранд. Дар баробари **дъмод** истилоҳи **ша//шаҳ** (Қ. Шк.), ки хусусияти умумишевагӣ доранд, истифода мешаванд. Ҳамчунин, **ҳати шаҳ** (Қ.) // **hати шаҳ** (Вқ., Шк.) ва **зангир** (Шк.) низ ба шахсияти домодшаванда далолат мекунанд: мардаки дъхтардор **зангир**-да чанқа пул, мол мефармойа (Шк.).

Аз асоси **шаҳ** тавассути пасвандҳои -ак, -ӣ ва дар қолаби вожаҳои мураккаб калимаҳое бунёд шудааст, ки ба шахс далолат мекунанд: **шаҳкак** (Қ.)//**шäкак** (Шк.,)//

шаҳак, **шаҳбача** (Вқ., Шк.) // **шобача** (Қ.) домод; **шаҳ?** (Вқ.,Қ..Шк.) навдомодӣ; **шаҳмард** (Дч.) // **шäмард** (Вқ.) // **шоймард** (Вқ.) // **шаҳйорон** (Шк.) // **шаҳбаробар** (Шк.) ҷӯраҳои домод; **шаҳмърова** (Вқ., Қ.) зане аз хешу ақрабои домод, ки чун намоянда то хонаи арӯс ҳамроҳӣ мекунад; **шаҳсалом** // **шäсалом** (Шк.) домодталабон; **шончи?** (Вқ.) // **шаҳҷаҳд** // **шäҳҷаҳт** (Қ. Шк.)// **шоҷаht** (шеваи ҷанубӣ- шарқӣ) намояндаи арӯс, ки волидайну ақрабо ва худи навдомодро (домодшаванда) ба хонаи арӯсшаванда рӯзи тӯй даъват менамояд ва барои ифодаи ин маънӣ истилоҳи **танъш** (Вқ.) низ мустаъмал аст: йа танъши дъхтарвара хунай бачавара мерава-въ ҷаҳт мекъна (Қ.).

Аз калимаи **думод** вожаҳои **думоди?//думоти?** (Вқ., Қ.) домодшаванда (Қ.); **думодсалом** домодталбон (зиёфатест, ки баъд аз чанд рӯзи заношӯӣ падару модари наварӯс ба шарафи домод медиҳанд); **думодталвон** (Кҳ.) домодталбон (маросимест, ба шарафи даъвати домод, волидайну ақрабои он аз ҷониби падарарӯсу модарарӯс) ва аз вожаи **зангир** калимаи **зангири?** (Ҳич.,Дм.) сохта шудааст, нақши пасванди -ӣ ва калимаҳои мураккаб муҳим аст.

Истилоҳоте, ки ба арӯс мансуб аст кам нестанд. Ҷараёни “шавҳар кардан” бо истилоҳи **шукъни**? [7], ки дар зинаи дуюми калимасозӣ бо пасванди -ӣ сохта шудааст, ифода мегардад ва духтареро ба шавҳар медиҳанд, ки вай ба балоғат расида бошад. Ин гуна духтарро дар шеваи ҷанубӣ бо калимаҳои сохтаи **арусча** (Қ.), мураккаби **буғдъхта** (буғ-шакли мухтасари балоғат) (Вқ.) ва ибора-истилоҳи **дъхтари қадрас** ифода мекунанд. Аз ин се истилоҳ дар лаҳҷаҳои Бухоро фақат “духтари қадрас” истифода шавад, дар “Шеваи Ҷабал-ул-сироҷ” (тоҷикони шимоли Афғонистон) вожаи тамоман дигар “нимча” (17, 184) роиҷ аст. Гузашта аз ин, калимаи “арӯс” ва муштақот аз он дар лаҳҷаҳои мазкур мавҷуд нест (8,96). Наварӯс бо калимаи **келинча** (Вқ., Қ.) **// келинчак** (Шк.). чун ифодаи навозиш ва нидои муроҷиат баён мегардад. Дар рӯзи тӯй ба духтари келиншаванда на вожаи “келин”, балки калимаи **арӯс**ро лоиқ медонанд. Аз ин морфема калимаҳои мураккаби Ɛ**арусбарон** (маросими гуселонидани арӯс ба хонаи омод) (Шк., Қ.), Ɛ**арусйорон** (маросими овардани наварӯс ба хонаи навдомод) (Вқ., Қ.), **арусбийори?** арӯсорӣ (Шк.), **арусмард** (Вқ., Қ.) занон ё духтароне, ки арӯсро то хонаи домод ҳамроҳӣ мекунанд, сохта шудааст, ки ба маросимҳои мардумӣ марбутанд.

Яке аз истилоҳи ин гурӯҳ **қинғол** // **къғол** (Шк.,Қ.) ба маънии “духтар ва ҷавони ба ҳам номзадшуда” мебошад. Аз ин истилоҳ калимаҳои **қинғола** // **къғола** (Шк., Қ.) қинғола, духтари қадрас, ба воя расида; **қинғолбоз** ҷавоне, ки барои ба худ зан кардани духтаре бо вай диду боздид мекунад; **қинғолбози?** // **къғолабози?** (Шк., Қ.) диду боздиди домоду арӯс пеш аз никоҳи расмӣ; **пирқинғола** (Шк.) духтари бокираи калонсол сохта шудааст. Истилоҳи **къғола** дар шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ истифода мешавад [9], ки инро мушоҳидаҳои мо зимни экспедитсияҳо нишон медиҳад. Дар “Луғати мухтасари лаҳҷаи Бухоро” [8] низ доир ба ин вожаҳо ишорае нест. Калимаи **қинғола** // **къғола** (Шк., Қ.) бо феъли **кардан** ба маънии оиладор кардан: қиблагоҳ-ъш ҳами ҳин бача-ш-а қинғола кааст (Ҳак.) ва бо феъли **шидан** маънии ба воя расиданро далолат мекунад: и бача барвах қинғола шида бъдай, зан-ъш бъте (Лахш). Калимаи **қинғолбози? // къғолабози?** (Шк., Қ.) ду маъно дорад. Вохӯрии домоду арӯс пеш аз никоҳи расмӣ: йагшава қинғолбозийи дъхта ай ҳама би? (Сх.);

Эй мърғи съфеди тори боми қози?,
Ма мърғи ҳилол нестум, ки тир андози?
Сайоди олам вори? сари роҳ-ма нагир,
Охи меравум ай пайи қинғолбози? (фолк.).

Аз рӯйи маънои дуюм (Fк., Шк.) мутобиқи расми кӯҳистон «наварӯс» баъди ба ақди никоҳ даромадан як сол дар хонаи волидайнаш меистад ва ин омаду диду боздиди домоду арӯсро **қинғолбозӣ** мегӯянд.

Дар баробари ин истилоҳот, аз давраи хостгорӣ то ба анҷом расидани тӯйи арӯсӣ чандин маросимҳои халқӣ аст, ки бо истилоҳоти махсус номгузорӣ шудаанд. Яке аз маросими муҳим номзадкунии духтар мебошад, ки аз ҷониби **оқсақол** (хостгор) сурат

мегирад ва дар шеваи ҷанубӣ бо истилоҳоти **ноншиканон** (Кх.), **нумолакдаронон** (Кх.) // **нъмолъкдъруни?** (Ҷк.), **кьртапушънӣ** (Қ.), **гапқарордъйӣ** (Вқ) ифода мегардад. Дар шеваи ҷанубӣ- шарқӣ лексемаи **гапшънавунӣ** [3, 145-156] ҳамчун истилоҳ дар ин мавридҳо истифода мешавад, мазмуни ба хонаи арӯс матлабашонро гуфтан ва ё шунавонидан мебошад, ки мантиқан хостгорист. Дар лаҳҷаҳои Бухоро [8, 167], лаҳҷаҳои тоҷикони ноҳияи Китоб калимаи "ноншиканон" бо ҳамин маъно истифода мешавад, ки аз қаробати лексикӣ далолат дорад ва муҳаққиқи лаҳҷаҳои тоҷикони ноҳияи Китоб шевашиноси маъруф М.Маҳмудов бо пасванди –он, сохтани калимаҳоро бо мисолҳои фаровон исбот кардааст, дар сурате ки ин пасванд, асосан, ҷамъсоз аст [10].

Анъанаи бисёр қадимии ҳомилони шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ин аст, ки қабл аз тӯй барои баргузории он ба хонаҳои хешу табор мераванд ва кӯмак мепурсанд. Ин суннатро бо калимаи **осолталбӣ** ифода мекунанд. Дар ҳоли ҳозир ин анъана кам ба назар мерасад. Ин корро хонаводаҳое мекунанд, ки ба таври мустақил аз уҳдаи ташкили тӯй аз лиҳози иқтисодӣ баромада наметавонанд. Ҳангоми муроҷиати ин гуна шахсон мардум ҳарчи доранд медиҳанд. Яке пул дигаре молу матоъ ва ё намаду қолин хайр мекунад. Дар асл **осолталбӣ** маънии «хайрталабӣ» ва ё эҳсони мардумонро дорад. Аксаран хешу таборон дар ин корҳо фаъоланд ва медонанд, ки чархи гардун ба навбат аст ва рӯзе ба онҳо ҳам мерасад. Бинобар ин, гоҳ аз рӯйи маҷбурӣ ва гоҳо аз рӯйи шафқат ва ё хотирбинӣ **осолталб**ро бенаво намегузоранд. Осолталбиро ҳам хонаи арӯс ва ҳам хонаи домод карда метавонад. Осолталб дар хонаи яке аз хешовандон қарор мегирад ва ҳар гуна эҳсоне кунад аҷноси эҳдоияшро ба он хона меорад. Албатта, қабл аз ҳама ба ҳар деҳае, ки қарор бигирад аз омадани вай дар масҷиди маҳалла эълони шифоҳи карда мешавад ва мардумро ба лутфу эҳсон даъват мекарданд. Дастовезе, ки ба унвони ҳадя медоданд **асолтуй // осолтуй** (Вқ.) меноманд**:** ку тъ чи**? осолтуй** мети**?**? (Вқ.).

Баъд аз муҳайё шудани ҳамаи ашёи зарурӣ **қалинг** бурда мешавад. Истилоҳоти марбут ба **қалинг** дар шеваи ҷанубӣ чандин зиёд нест. Баробари калимаи **қалинг** вожаи **маҳр//maḥp, маҳър** (Вқ., Қ.) **тъқъз //тъқъзак** (Вқ.) истифода мешавад ва хароҷоти умумии тӯй бо иборҳои **маҳри мол** (Шк.)// **maḥpъ мъхр** (Қ.) **молъ амвол** (Шк.) баён мешавад. Ба **қалинг** на фақат амвол, балки нақдина ҳам дохил мешавад ва нақдинае, ки барои аз **роҳгирҳо** гузаронидани арӯс ва ба хонаи домод бурда медиҳанд, бо вожаи **саркув** (Шк., Вқ., Вқ.) ифода мегардад. **Роҳгирҳо** ҷавонони деҳаи арӯс мебошанд, ки барои аз гузар ва ё деҳаашон бурдани арӯс пул ё чизи дигаре талаб мекунанд ва барои ба мақсадашон расидан роҳро бо чӯб ва ё санг банд мекунанд. Дар сохтани ин вожаҳо (**роҳгир, саркув**) қолиби исм+асоси замони ҳозираи феъл истифода шудааст. Дар баробари **қалинг** ба арӯс аз тарафи хонаи домод либоси махсус меоранд, ки онро бо истилоҳи **кьртаворӣ//кьртаги?** - либосворӣ (Вқ., Қ.) ва **фута** камарбанд (Қ., Шк.) ном мебаранд: пеш вах **фута** мебастан (Қ.) Маросими бастани «миёнбанд» ба камари домод ва зиёфати онро бо истилоҳи **футабандон** (Кх.) ифода мекунанд, ки аз исму асоси замони ҳозираи феъл ва пасванди -он сохта шудааст.

Дар китоби «Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ» муродифи калимаи **маҳр** вожаи **қалин** ва **кобин** оварда шуда, чунин шарҳ меёбад: «ҳодисаи маҳргирӣ (кобин, қалин, ҳаққи шир) таърихӣ буда, хоси ҷамъияти синфӣ – феодалист. Дар рӯзҳои мо ин ҳодиса барҳам хӯрда, ин калимаҳо (маҳр, кобин, қалин) ба гурӯҳи калимаҳои таърихан маҳдудшуда гузаштаанд, ки танҳо дар тасвири маъхазҳои таърихӣ ва баъзан чун воситаҳои услубӣ ба кор бурда мешаванд. Маҳр дар забони китобатӣ нисбат ба синонимҳои худ серистеъмол аст, аммо дар забони гуфтугӯйи «қалин» нисбат ба дигар калимаҳои ҳаммаъно бештар истифода мешавад: Ӯ мехост тӯқузҳои калон, ё пукҳои қатор ва маҳри гарон гирад (С.А.)» [11]. Аслан қисме аз ин суханҳо зери фишори режим ва сиёсати замон гуфта шудаанд, зеро ба ҳама маълум аст, ки қалингирӣ дар замони шӯравӣ ба авҷи аъло расида буд ва назар ба имрӯзҳо хеле зиёд буд.

Тавре маълум мегардад, барои забони адабӣ **қалин**, **маҳр** ва **кобин** як маъно доранд ва синониманд, вале дар шеваи мавриди назар истилоҳи **қалинг, маҳр//maḥp, маҳър, тъкъз //тъкъзак.** Калимаи **маҳр** дар шеваи ҷануби шарқӣ ба маънои “қалин ва ё тъкъз” истифода намешавад, балки яке аз ҷузъи “қалин” аст. Дар ин шева танҳо маънои пуле, ки чун ҳаққи шир дода мешавад, **маҳр** аст. Вожаи **маҳр** маҳз ба маънии инъоми пулӣ ба арӯс дар ҳамаи форсизабонони дунё мураввaҷ аст. Аз ҷумла, дар забони форсӣ ҳам ба маънои «сумма денег, назначаемая женихом невесте при бракосочетании» маънидод шудааст [12]. Аммо намояндагоне, ки аз ҷониби хонаводаи арӯс ба хонаи домод барои гирифтани маҳри тӯй мераванд, на бо вожаи “маҳргир ё қалингир”, ки ба мазмуни вожаҳо мувофиқ аст, балки бо калимаи **борсанҷун** ифода мегардад: борсанҷун ройи мекардан, хунайи бачадор (Вқ.). Ин вожа дар зинаи аввали калимасозӣ аз ибораи феъли таркибии “бор санҷидан” сохта шуда, дар зинаи дуюм аз калимаи мураккаби тобеъ ва пасванди –**ун** (**он**, ки аслан ҷамъсоз аст) ба вуҷуд омадааст ва чун аз рӯйи мантиқ бояд аввал **маҳр** санҷида, сипас гирифта шавад. Ин анъана ҳоло вуҷуд надорад, балки маҳрро намояндагони хонаи домод ба хонаводаи арӯс оварда, он ҷо месанҷанд.

Як идда истилоҳоте мавҷуд аст, ки ба сару либоси арӯсу домод марбут аст. Дар шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ истилоҳоти с**аръ тани арус** (Қ.), **саръ пойи** [13] **арус** (Вқ) дар маҷмӯъ либосҳои арӯсро далолат мекунанд, ки дар шакли ибора ин маъноро ифода мекунанд. Аз ибораи **саръ пойи арус** бо ихтисоршавии калимаи **арӯс** вожаи мураккаби **сарпо** (сарупо) бунёд шуда, баъдан истилоҳи **сарпойори?** (Ғк.) овардани маҳр (пеш аз ақди никоҳ), **сарпобинон** (Б.) маросими намоиши сарулибоси арӯс ба вуҷуд омадаанд, нақши пасванди –<u>он</u> муҳим аст. Аслан ин пасванди ҷамъсоз аст ва дар радифи пасванди –<u>хо</u> бо доштани муодили –<u>гон</u> барои ҷамъ бастани исмҳо (**гово**-говон, **харо**-харон) хизмат мекунад, вале дар силсилае аз калимаҳо калимасозӣ зоҳир кардааст. Бо ин пасванд вожаҳои дигари марбут ба сару либои арӯс сохта шудааст: **парчапоракънон** (Ғк.)**//къртапоракънун** (Шк.) маросими пора кардан ва дӯхтани куртаҳои арӯс; **таличапечун** (Қ., Шк.) ба муносибати намоиш додани либоси арӯс; **сандуқшъкойӣ** (Вқ., Ванҷ) маросими кушодани сандуқҳои арӯс дар рӯзи дуюми тӯй дар хонаи домод.

Яке аз маросимҳои бисёр муҳим муайян кардани рӯзи тӯй аст. Инро бо истилоҳи **туйқарортийи? //туйқарордъйи?** ифода менамоянд, ки аз ибораи феълӣ бо пасванди – **и?** сохта шудааст. Барои баргузории ин гуна машварати тӯйгузаронӣ хӯрокҳои махсус таҳия мешавад, ки онро бо истилоҳи **маслиҳатоши?//маслъҳатоши?** (Вқ.) баён мекунанд, ки дар қолаби калимаҳои омехта ба вуҷуд омадааст. Дар ин рӯз аз тарафи домод ба хонаи арӯс шахсони масъул меоянд, бо волидайни арӯс ва меҳмононе, ки даъват шудаанд, рӯзи тӯйро муайян месозанд.

Дар рӯзҳои тӯй ташвишҳои ҳарду хона зиёд мешаванд, зеро анъанаҳои гуногунеро бояд анҷом бидиҳанд, ки онҳо бо истилоҳоти хос ном бурда мешаванд, ки аз ибораҳои феълӣ сохта шудаанд; **муйсаргирон//мусаргирун//сартърошон** (Ғк., Вқ., Қ., Шк., Ҷк.) маросими тарошидани мӯйи сари домод дар рӯзи тӯй; **саршуйун** (Шк.), **саршуйон//саршувон** (Ғк., Қ.) маросими шустани гесӯи арӯс дар арафаи ақди никоҳ; **сарбофи?** (Шк.) бофтани мӯйи сар; **сарбофун** (Шк., Ҷк..) гесӯбофон, мӯйбофон.

Ин истилоҳот дар шеваи ҷанубӣ- шарқӣ ҳам мустаъмаланд, вале **сартърошун** ва **сарбофи?** серистеъмолтар мебошад. Дар баргузории **сартърошун** ва **саршуйон** мутасаддиён шеърҳо аз фолклори мардумӣ замзама мекунанд, ки онро **дойрабазъм** ном гузоштаанд. Барои домод суруди **сартърошон** ва барои арӯс зимни гуселаш ба хонаи домод суруди **бърор-бърор//бърор-бърорак** (Кҳ.) сароида мешавад.

Дар рӯзи тӯй пеш-пеши **шаҳмардо** шахсе машъал дар даст меравад ва ин машъалро **лъвидъста** (Шк., Ҷк., Роғ), **ливидъста** (Қ.) меноманд, ки аз ду асос **лъви** (ливо) ва **дъста** сохта шудааст, ки вожаи асосӣ **дъста** аст: **лъвидъста** дар дъст пеш-пеши **шаҳмардо** мерафтъм (Шк.). Шахсеро, ки шаби ақди никоҳ машъал дар даст пеш-пеши арӯс меравад, **далелдор //далилдор** (Қ.) чароғдор, роҳбалад мегӯянд.

Доир ба баргузории ақди никоҳ низ истилоҳот махсус аст. Дар сохтани калимаҳои ин гурӯҳ асосан ибораҳои феълӣ ва пасвандҳо нақш доранд: **пешкор** (Шк.) он ки пеш аз тӯй барои ҳамоҳангии вақти никоҳ ба хонаи волидайни арӯс рафта, замони тӯйро муқаррар мекунад; **събҳакдавун** (Шк., Ҷк.) шаби ақди никоҳ; **никобандон** (Ғк.), **никоҳкъни?** маросими ақди никоҳ, **танабахши?** (Чан.) изҳори ризоияти арӯсу домод барои ба ҳамдигар расидан; **ширбърори?** (Шк., Ҷк.) маросими дар шаби никоҳ ба домод додани шир; **синабар** (Шк.) тибқи расму оин овардани синаи гов барои домод ва рафиқонаш дар рӯзи ақди никоҳ; **косалесун** (Дҷ.) дар шаби ақди никоҳ домод бо рафиқонаш ба хонаи арӯсшаванда омада, ба ивази таоме, ки ба онҳо меоранд, пул медиҳанд; **чочилик** (Вқ.)// **чошалак** (Вқ.) //**чочиқи?** (Қ.) танга, чормағзу ғӯлингу қандалоте, ки шаби ақди нигоҳ аз сари наварӯсу навдомод пошида мешавад.

Зимни маросими никоҳ **шоҳидо** (Вқ.); **вакил** (Ғк., Вқ.), **мъллой никоҳкън (**Ҷк., Вқ., Дарвоз) ва **косай ов//оби шарбат** (Вқ.) оби ақди никоҳ, ки баъди хондани хутба ба арӯсу домод мехӯронанд, нақши асосӣ доранд. Таврe зикр шуд, барои баёни маросими ақди никоҳ дар шеваи ҷанубӣ калимаҳои **никоҳбандон**, **никоҳкъни?**, **танабахши?** истифода шавад, дар шеваи ҷанубӣ- шарқӣ истилоҳи **никоҳкъни?** роиҷ мебошад. Дар забони форсӣ ин маросим бо вожаи **ақдкунон** (عقد کنان) баён мегардад, ки асоси ин морфема лексемаи **ақд** аст ва аз ин вожа морфемаи ақднома (عقدنامه) низ ба вуҷуд омадааст, санади ақди никоҳ [14] мебошад. Дар “Луғати лаҳҷаи Бухоро” [8] доир ба ин калима чизе оварда нашудааст.

Дар шеваи ҷанубӣ баргузории ин маросим дар хонаи арӯс сурат мегирад, аммо дар шеваи ҷануби шарқӣ, агар пеш аз тӯй никоҳ карда шавад, дар хонаи арӯс баргузор мешавад ва агар бегоҳии рӯзи тӯй гузаронида шавад, дар хонаи домод никоҳ мекунанд. Ин фарқи макони баргузории ақди никоҳи ба истилоҳ мусулмонӣ маҳз дар байни ҳомилони шеваи ҷанубӣ шарқист ва дар дигар маҳалҳои Тоҷикистон во нахӯрдем ва ё нахондаем, ки никоҳ дар хонаи домод сурат бигирад. **Никоҳкъни?** (никоҳкунӣ) барои ҳамаи мардуми Тоҷикистон фаҳмо ва мавриди истифодааст. Вай дар ҳузури одамони зиёде сурат мегирад, ки дар рӯзи тӯй ё дар рӯзи никоҳ ҷамъ омадаанд. **Мълой никоҳкън** никоҳро бо исми таоло шурӯъ намуда, хутбаи никоҳро, ки ним арабию ним тоҷикист мехонад. Ин хутбаи никоҳ барои ҳамаи тоҷикон умумӣ аст, ки дар он шарту шароит, усули муроқибати оила ва уҳдадории оилавӣ ва ғайра мавҷуд аст. Вазифаи **шоҳидо** ва **вакил** дар шеваи ҷанубӣ ва ҷанубӣ- шарқӣ муштарак аст. **Вакил** аз арӯс мепурсад, ки оё ӯ (арӯс) барои ба ақди никоҳи домодшаванда даромадан, розӣ аст, **шоҳидо** инро шунида дар назди **мълой никоҳкън** ҷавоби арӯсро шоҳидӣ медиҳанд. Дар баробари **вакил** калимаи **падарвакил** ҳам истифода мешавад ва ин вожа дар қолаби исмҳои мураккаби тобеъ, ки ҷузъи асосӣ дар ҷойи дуюм меистад, ба вуҷуд омадааст.

Имкон дорад, ки ҳини никоҳ арӯс ноз карда, хеле дер розигиашро бидиҳад ва баъзан **вакил** ва **шоҳидо** соатҳо аз арӯс хоҳиши розигии ӯро мекунанд. Ба дугонаҳои арӯс ва ба худи арӯс гоҳо барои тезтар **hy//ҳо//ҳова** (Қ., Шк.) ҳа, бале гуфтан ҳадяҳо тақдим мекунанд. Калимаҳои **hy//ҳо//ҳова** ҳиссачаи тасдиқӣ аст, ки аз забони арӯс шунида мешавад, ки ин розигии ӯ барои ба никоҳи шавҳар даромадан аст. Баъди анҷоми маросими никоҳ аз **косай ов//оби шарбат**е, ки назди **шаҳ** аст, худи домод, ҷӯраҳояш нӯшида, баъдан ба арӯс бурда мешавад.

Истилоҳи дигаре, ки дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ баъд аз анҷоми никоҳ маъмул аст **арӯсбъроронр** мебошад. Маросими бисёр бошукӯҳ аст. **Арусбъроронр,** яъне баровардани арӯс аз хонаи волидайн дар рӯзи тӯй ва гусели ӯ ба хонаи домод аст. Солҳои начандон дур ҳангоми гусели арӯс аз хонаи волидайн арӯсро холаю аммаҳо ва дугонаҳояш иҳота карда, ба хонаи домод мебурданд. Ҳоло бошад, аксаран, худи домод арӯсашро аз дасташ гирифта, дар иҳотаи хешовандонаш ба берун оварда, базми хубе то ба мошин расидан ороста, ҳамаро шод мегардонанд. Ин маросимро дар забони форсии кунунӣ бо калима арускешон (عروس کشان) (ташрифоти бурдани арӯс ба хонаи домод) [15] ифода мекунанд. **Арӯсбъроронр** дар шеваи ҷанубӣ ва **арускешон** дар забони форсӣ айни

як маъниро ифода карда, яке бо феъли **баровардан** ва дуюмӣ бо феъли **кашидан** сохта шудааст, ки аз қаробати фарҳанг гувоҳӣ медиҳад.

Дар давоми ин маросим истилоҳоти дигар хизмат мекунанд, ки масъулияти шахсони гуногунро номбар мекунанд. Онҳо бо роҳҳои гуногун сохта шудаанд ва содаю сохтаю мураккаб мебошанд: **даҳандаргир** (Қ.)// **даргирок** (Шк.)// **дарвозабон** (Шк.) шахсе, ки дар даҳони дар истода, ҳангоми ба назди арӯс даромадани домод аз ӯ туҳфа меситонад ва ин туҳфа бо истилоҳи **дарона** (Қ.) ифода мешуд; **пештахт** (Шк.) хеши наздики наварӯс, ки ӯро чанд рӯз ҳамроҳӣ мекунад; **мърова** (Вқ., Қ., Шқ.), **ɛамай арус** (Қ.) зане, ки ба сифати намоянда арӯсро то хонаи домод **ҳ**амроҳӣ мекунад; **сарҷилав** (Вқ., Қ., Шк.)//**пирмурод** (Вқ.) шахси эътимодноки тарафи арӯс, ки арӯсро ба асп ё мошин савор карда ба хонаи домод мебарад; **ойнадор** (Шк.)//**ойнабарак** (Вқ., Қ.,) зане, ки масъулияти бурдани асбоби зебу зиннатии арусро то хонаи домод ба зимма дорад; **марди сари бор** (Қ.) марде, ки бори тӯйи арӯсиро барад: **ҷогӓдоз** (Вқ., Қ.), **ҷогандоз** (Шк.) зане, ки бистари хоби шаби аввали арӯсу домодро мегустурад.

Арӯсро бо **мърова//ɛамаҳо** ва **пирмърод//сарҷилав** ба хонаи **шомард** меоранд. Қаблан ин гуна мавридҳо арӯс бо **мърова//ɛамаҳо** ва **пирмърод //сарҷилав** ва домод бо дӯстонаш, ҳар гурӯҳ, алоҳида ба хонаи домод меомаданд. Ҳоло ба мурури замон ва таъсири фарҳанги аврупоӣ домоду арӯс ва сарҷилави арӯс аз хонаи волидайни арӯс то базмгоҳ ё хонаи волидайни домод бо мошини сабукрав якҷоя меоянд.

Калимаи **пирмърод** аз ду ҷузъ **пир** ва **мърод** таркиб ёфтааст. Шахсеро далолат мекунад, ки дар рӯзи тӯй ҳамроҳи арӯс меояд ва яке аз хешони бисёр наздик (тағо, бародар, амак)-и ӯст. Дар шеваи шимолии забони тоҷикӣ дар ин шакл дида намешавад. Дар забони яғнобӣ **пешҷилав** [16] дар лаҳҷаҳои Бухоро **ҷилавкаш** [8,275] истифода мешавад. Аз ин се вожае, ки барои муқоиса оварда шуд, калимаи **ҷилав** (лаҷом, инон) нақши асосӣ дорад. Калимаҳои **пирмърод**, **сарҷилав, пешҷилав** ва **ҷилавкаш** як маъно доранд ва тавре мебинем қолиби калимасозии баъзеи онҳо фарқ мекунад, яке бо исму исм дигари бо зарфу исм ва исму феъл сохта шудаанд.

Фарҳанги начандон дури миллати мо гувоҳи он аст, ки арӯс тавассути асп ба хонаи домод гусел мешуд ва болои аспро гилемчаи мунаққаши гулдӯзӣ оро медод, ки онро **тоқумтелък** (Мт.) ном мубурданд ва яке аз шахсони бисёр наздики арӯс (бародар, амак, тағо) ҷилави аспро ба даст гирифта, ин маросимро анҷом медод ва роҳи то хонаи домод бударо пиёда тай мекард. Ин анъана будааст, ки вожаҳои **пешҷилав, сарҷилав, ҷилавкаш** ва ғайра пайдо шудаанд. Дар ин ҳол барои умум вожаҳои «сар, пеш ва каш» хусусияти муродифӣ пайдо кардаанд.

Дар робита ба ифодаи **аммаҳои арӯс** дар шеваи ҷанубӣ истилоҳоти **мъроваҳо** роиҷтар аст, аммо дар шеваи ҷанубӣ- шаркӣ бештар **ɛамаҳо**и **арӯс** мегӯянд, ки тафриқаи лексикӣ ба шумор меравад. **Мъроваҳо** маҳз аммаҳо (хоҳарони падар) буда наметавонанд, шояд **холааш, янгааш** ва ё каси дигар ба ин вазифа интихоб шавад ва ɛамаҳо гуфтани ҳомиёни шеваи ҷанубии шарқӣ шартӣ аст, ки аз рӯйи муҳаббат ба амма мебошад.

Мутобиқи анъанаи мардумӣ ҳангоми ба хонаи домод даромадани арӯс дар остонаи дар пиразани солхӯрдае мехобаду наварӯс аз болои вай мегузарад, то ӯ низ мисли пиразан набераву аберадор ва дарозумр шавад ва ин расму ойинро **пешғелон** (Шк.) ном мебаранд. Аз таркиби **пеш ғелидан** вожаи мураккаби **пешғелон** ва баъдан бо пасванди –он **пешғелон** сохта шудааст**.** Дар хонаи домод арӯсро зери пардаи зебои махсус нигоҳ медоранд, ки онро **чодиршӓ** (Шк.) //**чодар**, **чодир** [17, 127] (Ғк., Шк.), **чимбилиқ** (Кҳ.) мегӯянд: бай шави дига-ш-а шаҳ-а тай чодар медъроран (Қ.). Дар байни ин истилоҳот калимаи **чодар** роиҷтар аст ва тавассути он дигар вожаҳои марбута сохта шудаанд, ки лаҳза ба лаҳза урфу одати мардумиро таҷассум мекунанд ва асосан аз ибораҳои феълӣ бо пасванди -ӣ ва -он сохта шудаанд: **чодарзани?** (Ғк.) овехтани чодир; **чодарзанон** (Ғк.) маросими овехтани чодири арӯсӣ, ки ба ин муносибат зиёфат ороста мешавад; **чодарканон** (Ғк.) маросимест, ки зиёфат ороста чодари арӯсро мекананд;

тайчодирдъруйун (Вқ.) ҳолати ба зери чодар истодани арӯсу домод; **сари чодар** (Қ.) матои нафисе, ки барои болои чодари арӯс медӯзанд.

Дар хонаи домод маросимҳое мешаванд, ки бо калимаҳои зиёде ифода меёбанд ва онҳо дар қолаби калимаҳои сохта бо пасванди -она ва –ӣ сурат мегиранд: **ɛидона //идона** (Шк.)// **ɛиди?** (Кҳ., Шк.)**;** бо калимаҳои мураккаби баробарҳуқуқи пайваст: **дъсбъша // дъспеша // дъспъша, ширчилов**; калимаҳои мураккаби омехта **поҷъқък, табақйори?, ҳафтаталбон, ҳавлобарон** аз ибораҳои **по ҷъқидан, табақ овардан, ҳафта талбидан, ҳавло бурдан** бо пасвандҳои **–ък, - и?, -он** сохта шудааст, ки дар ин ҷо ҳамзамон васлшавии асосҳо ва иштироки вандҳоро дидан мумкин аст. Инак: **ɛидона** (Шк.) **ɛиди?** (Кҳ., Шк.)// **идона** (Шк.) туҳфаву дастовезе, ки пеш аз тӯйи арӯсӣ ба номзадшуда волидайну ақрабои домодшаванда мефиристанд; **дъсбъша // дъспеша// дъспъша** (Вқ., Қ., Шк..) **//дъстпуша** (Қ.) маросими дасташро ба орду хамир олондани арӯс аст, ки дар ҳузури хешу ақрабо ва дӯстони тарафайн дар хонаи домод мегузарад ва бо ин кайвону буданашро нишон медиҳад; **ширчилов** (Шк.) ойинест, ки тарафи арӯс ба домод ва тарафи домод ба арӯс нону шир медиҳанд: ширчилов ай дъхтарвара ба бачавара мебърора, бачавара ба дъхтарвара (Шк.); **поҷъқък** (Шк., Ҷк.) арӯсу домод шаби тӯйи арӯсӣ дар зери чодар пойи ҳамдигарро зер мекунанд. Мутобиқи ин ҳар нафаре пештар зер кунад, дар зиндагии зану шавҳарӣ сухани аввал аз ӯст; **табақйори?//тавақйори?** (Ҷк.) оини бо табақи таом ба дидани арӯс омадани хешу табори домод; **ҳафтаталбон//афтаталвун** (Ҷк.) аз тарафи хонаи арӯс даъват кардани арӯсу домод; **ҳавлобарон** (Ғк., Шк.) дар рӯзҳои ид ба арӯс фиристодани ширавор.

Дар баробари вожаҳои таҳлилшуда дар давоми маросими тӯйи арӯсӣ туҳфаҳо дода мешаванд, ки онҳо бо калимаҳои зерин ифода мегарданд: **потахс** (Вқ.) пояндоз барои **шаҳчаҳд // шоҷаһт**. **Потахс** мафҳуми умумии ҳар гуна ҷинсро мефаҳмонад. Бо иловаи пасванди **-и?** вожаи **потахси?** ҳам сохта мешавад. Ин истилоҳ дар шеваи ҷанубии шарқӣ ҳам мустаъмал аст: йаг чалак-а пър-и дуна-ш дом-у йаг атлас потахси**?** (Ванҷ): **ҷаҳтуна//ҷаһтуна**. (Қ.) аз решаи **ҷаҳт** бо пасванди –уна инъом ё ҳадяе, ки ҳангоми хушхабар овардан ба **ҷаҳтгар** медиҳанд: хай мън ҷаҳтгар-ъм, ҷаҳтгар-да ҷаҳтуна бътен (Қ); **чоркът** (Ғк.) ҳадяе, ки домод пеш аз ба назди арӯс даромадан ба занҳои мувозиби арӯс медиҳад. **ҷогандозон** (Шк.) туҳфае, ки домод ба зани бистари хоб дурусткунанда медиҳад; **енчи?** (Вқ., Ғк.) чизе, ки волидайн ба арӯс инъом мекунанд; **пешпо** (Шк.)//**пешупо** (Шк.) ҳар гуна туҳфаи арӯс; **рубинонак** (Қҳ.)// **рубинон** (Ғк., Кҳ., Қ., Шк.) // **рунамойон** (Ғк.) зиёфати волидайни домод ба хотири дидани арӯс, ки ба он хешу табори арӯс даъват мешавад ва хешону дӯстони домод ба арӯс туҳфа меоранд ва чизи овардаро **рубинак** (Қ., Шк.) // **рунамойак** (Шк.) ном мебаранд; **чилай дъхтарон** (Шк.) маросими дугоналбии арӯс.

Дар расми қадимии мардуми Машриқзамин ва имрӯз ҳам дар байни ҳомилони шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ анъана шудааст, ки дар айёми ширхорагӣ ва ҳатто рӯзи аввали таваллуд ба фарзандон аз тарафи волидайн фотеҳаю дуо дода, онҳоро номзад мекунанд ва ин боис мешавад, ки тифлон баъд аз бузург шудан зану шавҳар шаванд. Ин расмро бо истилоҳоти **домандарон** (Шк.) ва **говарабахш** ифода мекунанд: ҳар дъйи ийо говорабахш-ан (Қ.); Давлатхотун-а ба йаг бачайи қасоб гаворабахш-ъш кардан (Шк.).

Калимаи **домандарон** аз рӯйи мушоҳидаҳои мо дар шеваи ҷанубии шарқӣ истифода намешавад ва хоси шеваи ҷанубист, аммо **говарабахш** (гаҳворабахш) барои тамоми шеваҳои забони тоҷикӣ умумӣ аст.

Говарабахш аз ду ҷузъ-**говара** (гаҳвора) ва асоси замони ҳозираи бахшидан (бахш) сохта шудааст ва маънии аз рӯзи аввали ба гаҳвора хобондани атфол номзад шудани онҳоро мефаҳмонад. Имкон дорад, ки домод чанд сол аз арӯс бузургтар бошад, ё ҳамсол ҳам мешаванд. Муҳим ин аст, ки дар ин сурат духтар побанд мешавад ва писар ҳам вазифадор аст, ки тибқи анъанаи бобоӣ амал намуда, ба ӯ хонадор шавад. Дар сурате онҳо ба ҳам намерасанд, ки дар рӯзгор ҳодисае рӯй диҳад. Масалан, яке аз онҳо

аз ҳаёт чашм пӯшад ва ё ширхора шавад. Агар ширхора шавад, ҳукми бародару хоҳариро пайдо мекунад ва ба никоҳи ҳамдигар даромадани онҳо манъ мегардад. Анъаноти ҳазорсола ва суфташуда мардумро дар чорчубаи қонунҳое нигоҳ медорад, ки аз доираи он баромадан ғайриимкон аст ва ҳамчун кодекси оила амал мекунанд. Ин асолати амали фарҳангӣ ва тачрибаи таърихии тиббӣ аст. Дар мачмӯъ калимаҳои чашни арӯсӣ яке аз қабатҳои аслии таркиби луғавии шеваро ташкил дода, барои ғановати таркиби луғавӣ, зимни иштирокашон дар калимасозӣ, мусоидат менамоянд.

Ихтисораҳо:

Вқ. – вахёӣ-қаротегинӣ

Ғк. – ғарбии Кӯлоб

Кҳ. – кӯлобии ҳисорӣ

Қ. - Қаротегин

Шк. – Шимолии Кӯлоб

Чк. – Чанубии Кӯлоб

А Д А Б И Ё Т

1. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Выпуск 5. Таджикско – русский словарь. –М.: 1963. -250 с.; Неменова Р.Л., Чӯраев Ғ.«Шеваи чанубии забони точикӣ». –Душанбе, 1981, ч.1.- 330 с.; М.Маҳмудов М., Чӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони точикӣ.-Душанбе, 1997.- 288 с.; Розенфельд А.З. Ванджские говоры таджикского языка. Л.: 1964, 147 сах. ва ғ.
2. Шояд асоси калимаи сънҳор аз вожаи сунух (ар.) зани писар, арӯс гирифта шудааст.Ниг.:Фарҳанги забони точикӣ. –Душанбе, 1969. Ч.2. –С.274.
3. Доир ба истилоҳоти тӯйи арӯсии шеваи чануби шарқии забони точикӣ ниг.: Хоркашев С. «Русуми чашни арӯсӣ дар Ванчу Дарвоз». Дар китоби «Номаи пажӯҳишгоҳ». №11-12. -Душанбе, 2006.- С.145-156.
4. Забони адабии ҳозираи точик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе, 1973. Қ.1.-С. 134-156; Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. М.: 1987. -С.405.
5. Маҳмудов М., Чӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони точикӣ. –Душанбе, 1997.- С.144.
6. Бахтибеков Т. Грамматикаи забони шуғнонӣ. –Душанбе, 1979. -С.13.
7. Асоси ин вожа **шу** (ихтисораи шавҳар) аст ва дар забони форсии миёна дар шакли шуй истифода мешудааст.Ниг. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. –Душанбе, 2001. -С.86 ва 242.
8. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳчаҳои Бухоро. Душанбе, 1989. -С.96.
9. Розенфельд А.З. Ванджские говоры таджкиского языка. -Л.: 1964. -С.109.
10. Маҳмудов М. Лаҳчаҳои точикони райони Китоб. –Душанбе, 1978. -С.28-29.
11. Муҳаммадиев М. «Луғати синонимҳои забони точикӣ». –Душанбе, 1993.- С. 122.
12. Персидсво-русский словарь. –М.: 1983, дар ду чилд. Ч. 2. -С. 583.
13. **Сару по** дар лаҳчаҳои Бухоро низ айни ҳамин маъниро дорад.Ниг. Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳчаҳои Бухоро. –Душанбе, 1989. -С.201.

i. انوری چسن. فرهنگ روز سخن. تهران- 1383. ص. 828

1. صادقی علی اشرف. فرهنگ املایی خط فارسی. تهران 1389 ص. 421

14. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ-точикӣ-англисӣ. -Душанбе, 2008.- С.258.
15. Дар шеваи «Чабал-ул сироч» вожаи **чодир** ба маънии «фаранчӣ» омадааст.Ниг.: Обидов У. «Шеваи Чабал-ул сироч». –Душанбе, 1977. -С.127.

СВАДЕБНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ЮЖНОМ ГОВОРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Свадебные традиции у таджикского народа имеют давнюю историю. Термины, обозначающие эти обычаи в южных говорах таджикского языка, по своему происхождению составляют один из основных слоев лексического состава данного говора. Разносторонний лингвистический анализ этих слов до сих пор остаётся актуальным. Поэтому, в данной статье проведен лексико-грамматический и этнолингвистический анализ данных терминологий южного говора таджикского языка.

Ключевые слова: происхождение, лексика, суффикс, невеста, невесты, церемония, традиция, свадьба.

WEDDING TERMS IN THE SOUTH DIALECT OF THE TAJIK LANGUAGE

Wedding tradition of the Tajik people has an ancient history. Terms denoting these customs in the south dialects of the Tajik language, according to their origin make up one of the main layer of the lexical structure of the dialect. Versatile linguistic analyses of these words have been remained actually up to the present time. Therefore, the article deals with lexical and grammatical and ethno and linguistically analyses of the terms of the sputh dialect of the Tajik language.

Key words: derivation, lexis, suffix, fiancée bride, ceremony, tradition, wedding.

Сведения об авторе: ***Сахидод Хоркашев –*** докторант ТГПУ им.Садриддина Айни

ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ШИНОВАРӢ

А. Шафоатов
Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С.Раҳимов

Шиноварӣ аз бахшҳои муҳимми варзиш аст. Шиноварӣ чун дигар навъҳои маъмули варзиш аз замонҳои қадим то ба имрӯз арзи ҳастӣ намуда, дар инкишофи ҷисмонии инсон ва тарбияи бадани ӯ дар сарчашмаҳои бонуфуз ва эҷодиёти адибони бузурги адабиёти классикии форсу тоҷик чун Саъдию Ҳофиз, Ҷомию Бедил ва дигарон ба мушоҳида мерасад.

Шиноварӣ соҳаи махсуси варзиш аст, ки маънии вай дар луғат обдонӣ, обварзӣ, оббурӣ мебошад [135, 553]. Ба таври дигар, шиноварӣ амалиёти инсон дар муҳити рӯд, дарё ва толобу кӯлҳои фаррохбар аст.

Ҳофизи Шерозӣ мегӯяд:

Дар оби дидаи худ ғарқам, чӣ чора кунам.
Ки дар муҳит на ҳар к-он шиноварӣ донад (135, 553).

Ашхосе, ки ба варзиши шиноварӣ шуғл доранд, онҳоро шиновар мегӯянд:

Чу кӯдак ба дасти шиновар дар аст,
Натарсад, агар Дағла паҳновар аст.

Истилоҳи шиновар баромади тоҷикӣ дорад ва аз асоси шино тавассути пасванди-вар сохта шудааст:

Бар шиновар дудаст зад муҳкам,
Боз монд аз шино шиновар ҳам (135, 554).

Мисли ин вожаи шиноварӣ низ дар қолаби морфологии калимасозии забонамон тарҳрезӣ гардида, шакли сохта дорад ва аз асоси сохти шиновар бо ёрии пасванди исмсози -ӣ, ки дар исмсозӣ яке аз пасвандҳои сермаҳсул аст, ба вуҷуд омадааст. Яъне вожаи шиноварӣ ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст: шино + вар – исми шахс, шиновар + ӣ - исми маънӣ, ки дар ифодаи амали бардавоми инсон ба кор меравад [135, 553].

Вожаи шиноварӣ дар ибтидои ташаккули забони адабии тоҷик дар шакли шинор истифода шудааст. Абӯшакури Балхӣ менигорад:

Бад-ӯ гуфт марде сӯйи рӯдбор,
Ба рӯд андарун шав ҳаме бе шинор (135, 558).

Дар забони гуфтугӯйи халқ вожаи оббозӣ маъмул аст, ки дар баъзе маврид онро бо истилоҳи шиноварӣ дар як радиф мегузоранд. Албатта, ин маънии халқии он аст, аммо дар асл ин тавр буда наметавонад, зеро оббозӣ амалест, ки аз ҷониби кӯдакону наврасон дар толобҳои хурд ба нияти омӯхтани касби шиноварӣ ба ҷо оварда мешавад. Яъне, оббоз шахси навмашқ аст ва ҳанӯз қобилияти дар дарёҳои азиму баҳрҳои беканор шино карданро надорад.

Халқ дар об (чашма, ҷӯй, ҳавз, наҳр) ғӯта задании паррандагон (мурғобӣ, гунҷишк, майна)–ро низ оббозӣ мегӯянд, ки ин шояд дар муқоиса ба ҳамон амали бачаҳои навмашқ рӯйида бошад. Бахши шиноварии варзиш бо қоидаҳову қонунҳои ба худ хос дар тамоми мамолики Шарқу Ғарб маъмул гаштааст. Истилоҳи соҳаи шинавариро метавон ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ намуд:

1. Номи либосҳои шиноварӣ. Ҳар як навъи варзиш сару либоси махсус дорад, аз ҷумла соҳаи шиноварӣ низ. Дар ин бахш либосҳои хосса истифода мешавад, ки онҳо бо истилоҳоти зерин номгузорӣ шудаанд: нимшалвар (тагпӯш)-либоси махсуси шиноварӣ, ки ба тани варзишгар тамоман мечаспад, айнаки махсуси шиноварӣ.

2. Рутбаи доварон дар варзиши шиноварӣ. Доварон дар соҳаи шиноварӣ чунинанд: довари калон, ҷонишини довар (табиб), мураббии махсус, довар дар марра, довар дар хамгашт, довар доир ба техника, довари назди варзишгар, довари вақт, довари марра, довари ахбордиҳанда.

3. Истилоҳоте, ки ба тарзи иҷрои варзиши шиноварӣ дахл доранд. Дар иҷрои варзиши шиноварӣ чунин ислоҳот ба қайд гирифта шудаанд: қадаммонии шиновар, суръати ҳаракат дар об, алоқамандии суръат бо масофа, қувваи ҷисмонӣ, иҷрои вақти муайяншуда.

4. Услубҳои омӯзиши ин навъи варзиш бо ислоҳоти зерин ифода мешаванд: услуби огоҳӣ, услуби айёнӣ, услуби машқ, техникаи ҳаракати даст, техникаи ҳаракати пой, нафасгирӣ дар якҷоягӣ бо ҳаракат.

5. Номгӯи намуди машқҳо: машқҳои умумӣ, машқҳои тайёрӣ, машқҳои имтиҳонӣ, машқҳои зериобӣ.

6. Дар намуди шиноварии амалӣ, ки В.Г. Серова муайян намудааст, чунин истилоҳот ба мушоҳида мерасад: наҷот додани ғарқшаванда, гузаштани монеаҳои обӣ, ғӯта задан ба чуқурӣ.

Ғӯтазанӣ аз истилоҳоти асосии соҳаи шиноварӣ буда, он чунин намудҳоро дорад: ғӯта задан ба дарозӣ, ғӯта задан ба чуқурӣ, ғӯта задан барои дарёфти чизе.

7. Истилоҳоте, ки ба ҳаракати дастҳо дар об дахл дорад. Ҳаракати дастҳо дар об дорои навъҳои гуногун буда, бо истилоҳоти мухталиф ифода мегарданд: даромадани даст дар об, кашидани об, пешподиҳии об, баромадани даст аз об.

8. Истилоҳоте, ки ҳаракати пойҳоро ифода мекунанд ва аз ҳаҷму андозаи масофаҳо ва намудҳои варзиши шиноварӣ вобастагӣ доранд. Дар ин маврид аз истилоҳоти зерин истифода ба амал меоранд: намуди қулочак – 100м, 200м, 400м, 800м, то 1500м, намуди эстафета (гурӯҳӣ) – 4х100, 4х200 (яъне, 4 нафар масофаи 100м, ё 200м-ро шино мекунанд), намуди ғӯтазанӣ - 100м, 200м, зеро ин намуди шиноварӣ каме душвортар буда, меҳнати зиёдтарро талаб мекунад, намуди пуштнокӣ - 100м, 200м, намуди қафаси синагӣ (делфинӣ) 100м, 200м.

Дар намуди чоруму панҷум аз варзишгарон 1-нафарӣ иштирок мекунанд.

Намуди дигари шиноварӣ омехта ном дорад, ки он ба намудҳои дар боло зикршуда алоқаманд аст. Масофаҳо – 200м, яъне 50м ба қулочак, 50м ба пуштнокӣ, 50м ғӯтазанӣ, 50м ба қафаси сина дар рӯйи об ҳаракат карданро дар назар дорад.

Намудҳои ғӯта, қулочак, ва қафаси синагӣ (делфинӣ) аз рӯйи суфача ҷаҳида ба об партофтанро мегӯянд, яъне шиновар дар болои суфа истода, якбора худро ба об мепартояд ва иҷрои машқро сомон медиҳад.

Намуди пуштнокӣ бошад аз даруни об шурӯъ мегардад.

Солҳои охир ба ин навъи варзиш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунанд. Дар шаҳри Душанбе мавзеъҳои зиёди шиноварӣ дар хизмати дӯстдорони ин навъи варзиш мебошад.

Тамоми омӯзгорону мураббиён ва волидайнро зарур аст, ки ба фарзандони худ дар куҷо машқи шиноварӣ карданро фаҳмонанд, то ин ки онҳо дар ҳар гуна рӯдҳое, ки мардум аз он об менӯшанд, оббозӣ накунанд ва вазъи экологии кишварро халалдор насозанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Фарҳанги забони тоҷикӣ.- Ҷ. 1.- М, 1969.- 587 с.
2. Фарҳанги забони тоҷикӣ.- Ҷ. 2.- М, 1969.- 589 с.
3. Серова В.Г. Плавание.- М., 1962.- 259 с.
4. Н.Турсунов Луғати истилоҳоти русӣ-тоҷикии соҳаи варзиш. -Душанбе 1985.- 257 с.

ТЕРМИНОЛОГИЯ В ПЛАВАНИИ

В данной статье автором подвергнута изучению терминология сферы плавания. Терминология - система специальных наименований (терминов), необходимых для краткого обозначений определенных понятий, те профессиональные выражения, применяемые в определенной сфере деятельности, облегчающие общение между специалистами. Применение научной терминологии в спорте повышает качество обучения и тренировки. Плавание - спортивно-педагогическая дисциплина, которая раскрывает принципы, методы, средства, организованные формы обучения плавательным движениям и специфику развития необходимых физических качеств, предусматривает рассмотрение и разработку путей совершенствования методики спортивной тренировки пловца

Ключевые слова: терминология, спортивная терминология, плавание, анализ и описание спортивной техники, система понятий, наименование упражнений..

TERMINOLOGY IN SWIMMING

In this article the author subjected to the study of terminology sphere of navigation. Terminology is a system of special items (terms)required for a brief designations of certain concepts, professional expressions used in a particular field of activity, to facilitate communication between professionals. The use of scientific terminology in sport improves the quality of teaching and training. Swimming - sports-pedagogical discipline, which reveals the principles, methods, means, organized forms of learning swimming movements and specifics of the development of the necessary physical qualities, involves the review and development of ways of improvement of methods of sports training swimmer

Key words: terminology, sports terminology, swimming, analysis and description of sports equipment, the system of concepts, name of exercises..

Сведения об авторе: ***А. Шафоатов*** – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой языков ТИФК им. С.Рахимова

ПАСВАНДҲОИ МАВЗЕЪСОЗИ «ЗОР» ВА «СОР»

Аминҷон Амлоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Калимасозӣ яке аз соҳаҳои муҳимми грамматика буда, тавассути он калимаҳои гуногунсохту гуногунтаркиб ба вуҷуд меоянд, ки ин омили асосии бою ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон мебошад. Исм яке аз ҳиссаҳои калонтарини нутқ буда, дар он усулҳои зерини калимасозӣ мушоҳида мешавад: усули сарфӣ, сарфӣ-наҳвӣ, луғавӣ-наҳвӣ, луғавӣ-маъноӣ.

Чунонки маълум аст, усули сарфӣ (морфологӣ) дар исм сермаҳсултарин усули калимасозӣ маҳсуб ёфта, бо аффиксҳо сохтани онҳо ва исмҳои мураккабро дар бар мегирад. Дар забони тоҷикӣ бо ин усули калимасозӣ калимаҳои зиёде ба вуҷуд омадаанд. Махсусан ба воситаи аффиксҳо (бо пешванду пасвандҳо) сохтани исмҳо дар забон сермаҳсул аст.

Дар забони тоҷикӣ дар ҳудуди 40 адад пасванди калимасоз мавҷуд аст, ки барои сохтани калимаҳои нав хизмат мекунанд. Ҳар як пасванд вазифаи мушаххаси дастурӣ ва мавқеи истеъмоли худро доро буда, дар забон вобаста бо вазифаи дастуриву луғавиашон корбаст мешаванд.

Мо кӯшиш намудем, ки дар ин мақола оид ба мавқеи истеъмол ва хусусиятҳои фарқкунандаи пасвандҳои мавзеъсози «**зор**» ва «**сор**» дар насри бадеии яке аз адибони нуктасанҷи нимаи дуюми садаи бистум Нависандаи мардумии Тоҷикистон, дорандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ Фазлиддин Муҳаммадиев ибрози андеша намоем.

Чунонки профессор Д. Хоҷаев қайд мекунад: «Дар таҳқиқи ҳар мавзӯи илмӣ барои саҳеҳиву ҳалли он бояд таърихи баррасӣ шудани онро равшан кард» [10,73].

Бинобар ин, пеш аз он ки роҷеъ ба доираи истеъмол ва вазифаҳои дастурии пасвандҳои мавзеъсози «**зор**» ва «**сор**» дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев маълумот диҳем, доираи истеъмоли пасвандҳои мазкурро дар осору луғатномаҳои ниёгонамон бозгӯ менамоем.

Оид ба нақши пасвандҳои калимасоз донишмандони гузаштаи мо дар осори арзишманди хеш қайду ишораҳои муфид кардаанд. Аз ҷумла донишманди маъруфи улуми сегонаи адабӣ Шамси Қайси Розӣ дар асари машҳури худ «ал-Муъҷам», ки ба илми арӯз, қофия ва нақди шеър бахшида шудааст, оид ба пасванди «**зор**» зери сарлавҳаи «Ҳарфи мағрас ва мабнат» чунин ишора кардааст: «Ва он «зо» ва «алиф»-у «ро» аст, ки дар авохири наботҳо (рустаниҳо) маънии ихтисоси мавзеъ диҳад бад-он, чунон ки «киштзор»-у «лолазор»-у «гулзор» ва ба ҳамин маънӣ «ҳиндбор»-у «дарёбор» [11,181].

Донишманди улуми адабӣ, тазкиранавис ва шоири асри XVI Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар гули панҷуми гулзори аввали асари пуразиши хеш «Чаҳор гулзор», ки бо номи «Дар тафсили имола ва тарҳим ва қоидаи мутафарриқот ва асмо ва ғайра» ёд мешавад, зери сарлавҳаи «Қоидаи мутафарриқот ва баёни асмо» роҷеъ ба корбурди пасванди «зор» дар вақти ба қисматҳо ҷудо кардани исми зарф дар қисмати чорум (шаш қисмат аст) чунин нигоштааст: «зор», чун «намакзор» ва «корзор» ва «лолазор» ва ғайри он [9, 53-54].

Муҳаммадҳусейни Бурҳон дар фарҳанги машҳури худ «Бурҳони қотеъ» доир ба пасванди «зор» чунин менависад: «зор ба маънии рӯидан бошад, ҳамчу «гулзор» ва «лолазор» ва «ғаллазор» ва «алафзор»; ва ба маънии анбӯҳӣ ва бисёрӣ ҳам омадааст…» [2,88].

Дар луғати муътабари «Ғиёс-ул-луғот» пасванди «зор» чунин шарҳ дода шудааст: «зор» макони рӯйидан ва ба маънии анбӯҳӣ ва бисёрии ҳар чиз ва ба маънии макон ва касрат ва анбӯҳии чизе, чунон ки **лолазор**, **гулзор** ва **бозор**, ки мухаффафи або, ба маънии таом бошад. Ва ҳамчунин **корзор** ба маънии ҷанг, ки маҳалли касрати кор аст [3, 386].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (нашри академӣ) ду вазифаи калимасозии пасванди «зор» қайд шудааст:

1. Ба воситаи ин пасванд аз исмҳои ифодакунандаи растаниву наботот исмҳое сохта мешавад, ки макон ва фаровонии асоси калимаро мефаҳмонанд: **тутзор, токзор, себзор, нокзор, ниҳолзор, найзор** ва монанди инҳо.

2. Бо ёрии пасванди «зор» аз исмҳои ифодакунандаи предметҳои шумурданашаванда ва ё шумурданашон аз имкон дур исмҳое месозанд, ки макон ва фаровонии асоси худро далолат мекунанд: **регзор, сайёразор** ва ғайра [1, 114].

Фазлиддин Муҳаммдиев дар насри бадеии хеш ҳангоми сохтани калимаҳои гуногунсохту гуногунтаркиб ва дар айни замон ба мақсад мувофиқ услубан наздик пасвандҳои маъносозу шаклсозро нуктасанҷона интихоб намуда, мавриди истифада қарор медиҳад.

Чунонки аз омӯзишу таҳқиқи насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев бармеояд, нависанда ин пасвандро бо ҳамон вазифаҳои дастурие, ки дар осору луғатномаҳои ниёконамон шарҳу тавзеҳ ёфтааст, истеъмол намудааст.

Забоншиноси тоҷик Ш. Ниёзӣ дар рисолаи худ «Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ» дар хусуси бо исм омадан ва бештар номи макони растаниҳо сохтани пасванди «зор»-ро қайд кардааст [6,22].

Дар осори нависанда низ пасванди «зор» бо исмҳои ифодакунандаи наботот омада, макони рӯйидан ва фаровониро ифода кардааст: **токзор, тутзор, ғаллазор, пахтазор буттазор, гандумзор, гулзор, ниҳолзор, хорзор, қамишзор, бешазор, шӯразор, дарахтзор , чаманзор, ботлоқзор** (4, 34, 46, 48, 67, 78, 159, 173, 312, 401, 420, 495, 505; 5, 288, 408).

Дар насри бадеии нависанда пасванди «зор» бо исмҳои предметҳои шумурданашаванда ва ё шумурданашон аз имкон дур аст, омада исмҳое сохтааст, ки макон ва фаровонии асоси худро далолат мекунанд: **сангзор, сангчазор, кӯлмакзор, регзор, шағалзор.**

Чунончи: Фақат гоҳ-гоҳе боди роҳгузар шуввоси Панҷи пурхурӯшро, ки аз қаъри мағрои сангинаш бармехост, дар фазои дара, дар болои киштзор марғзор **сангзорон** паҳн менамуд [4,160].

Бояд тазаккур дод, ки дар насри бадеии нависанда дар радифи калимаи «**сангзор**» вожаи **«санглох**» ва **«сангистон**» низ истифода шудааст, ки дар ин маврид пасвандҳои «**зор**», «**лох**» ва «**истон**» ҳамвазифа шуда омадаанд. Яъне дар ҳар се маврид макон ва фаровонии асоси калима фаҳмида мешавад.

Дар адабиёт, чунон ки таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, калимаҳои «**сангзор**», «**сангистон**» ва «**санглох**» ба таври фаровон итеъмол шудааст. Аз мисолҳои дар боло овардашуда маълум мешавад, ки дар осори адиб низ ин се вожа мавриди истеъмол қарор гирифтааст. Аммо нависанда ба ин маҳдуд нашуда, аз калимаи «**сангча**» исми «**сангчазор»** сохтааст, ки дар адабиёт хеле кам ба назар мерасад.

Чунончи:

Аз ҳар куҷои теппаи **сангчазор** кафшҳои резинии сурху кабуду сабзу сафеди ҳоҷиён намудор шуда меистод [5,135].

Ба назари мо, исми сохтаи «**сангчазор**» маҳсули калимасозии адиби маъруф Ф. Муҳаммадиев аст, ки нависанда дар повести «Дар он дунё» ҳангоми тасвир намудани манзараи шайтонкӯбии ҳоҷиён ба кор бурдааст. Адиб теппаеро тасвир намудааст, ки аз сангрезаҳо дар натиҷаи аз тарафи ҳоҷиён санг задани шайтон баланд шудааст.

Дар насри бадеии нависанда дар баробари калимаҳои «**санглох**», «**сангзор**», **«сангистон**», ки ҳар сеи онҳо дар забон мустаъмаланд, калимаи «**шағалзор**», ки дар забон вожаи **шағал** бо калимаи **сангреза** муродифанд, истифода кардааст:

Ӯро дид, овозшро шунид, ҳамроҳаш дар майдончаи **шағалзори** атрофи манорақрани борбардор қадам зада… [5, 229].

Пеш аз даромадан ба ҳавлӣ Абдурауф-амак бори дигар ба ин сӯву он сӯйи кӯчаи пурлой ва **кӯлмакзор** назар афканд [4,121].

Исми «**кӯлмакзор**» низ макон ва фаровониро ифода карда, аз се ҳисса исми **«кӯл**», ки дар Фарҳанги забони тоҷикӣ [8, 580] ба маънои ҷое, ки дар он оби бисёр ҷамъ шудааст, толоб зикр шудааст, пасванди шаклсози хурдиву навозиши «**ак**» ва пасванди мавзеъсози «**зор»** сохта шудааст. Яъне **кӯлмакзор** гуфта маконе фаҳмида мешавад, ки одатан баъди бориши борон дар он ҷо ҳар ҷо - ҳар ҷо об ҷамъ мешавад ва дар натиҷа кӯлмакзор ба вуҷуд меояд. Фазлиддин Муҳаммадиев низ бо ҳамин хусусияти маъноӣ исми **«кӯлмакзор»**-ро дар осораш корбаст намудааст.

Бояд махсус қайд намуд, ки Ф. Муҳаммадиев вазифаи дастурии пасванди «**зор**»-ро ба инобат гирифта, бо ин пасванд калимаи «**сутунзор**» сохтааст, ки ҷиҳатҳои фардии услуби нависандаро нишон медиҳад.

Чунончи:

Бинобар ин ҳам ӯ ин ошхонаи **сутунзорро**, ки девори байни толор ва матбахашро аз рӯйи муд афтонида буданд… [5, 306].

Дар насри бадеии нависанда дар баробари калимаҳое, ки бо пасванди «**зор**» сохта шудаанд ва дар адабиёт ба таври васеъ истифода мешаванд, боз вожаҳоеро дидан мумкин аст, ки бо ин қолаб сохта шуда, бевосита маҳсули калимасозии адиб ба шумор мераванд, аз лиҳози «**чодирзор**» ва «**хаймазор**».

Чунончи: Аз канори шаҳрчаи дуюми **чодирзор** мегузарем, ки дар он ҷо кӯҳи муқаддаси Муздалифа аст [5,110].

Вожаи «**чодир**» дорои маъноҳои гуногуни луғавӣ буда, дар фарҳангҳо бо маъноҳои мухталиф шарҳу эзоҳ ёфтааст. Аз ҷумла дар Фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъноҳои зерин зикр шудааст: 1. пардае, ки занон ба сар мегиранд, фаранҷӣ; 2. ҳиҷоб, болопӯш, парда; 3. Лӯхтакбозӣ, зочабозӣ; 4. маҷозан кафан.

Нависанда калимаи «**чодир**»-ро ба маънои парда, болопӯш ба кор бурдааст. Яъне манзури адиб аз корбурди вожаи «**чодирзор**» ҳамоно макону фаровонии асоси калима аст.

Соате дар байни **хаймазори** шаҳрчаи савум қароргоҳи худро кофтуков мекунем [5,110].

Калимаи «**хайма**» дорои чунин маъноҳои луғавӣ мебошад: чодир; соябони калон, хиргоҳ; манзилгоҳи қобили ҳамлу нақл [8,456].

Ф. Муҳаммадиев калимаи **«хайма»**-ро ба маънои чодир, соябони калон, хиргоҳ истеъмол кардааст. Вожаи сохтаи адиб «**хаймазор**» ифодагари макону ҷое, ки хаймаҳои зиёд шинонда шудааст, мебошад.

Ҳамин тариқ, вожаи «**чодирзор**» ва «**хаймазор**»-ро адиб ҳангоми тасвир намудани чодиру хаймаҳое, ки ҳоҷиён дар водии Мино барои ишғоли ҷой барои ибодати шабонарӯзӣ рост карда буданд, ба кор бурдааст.

Калимаи «**хароба»** худ исми макон бошад ҳам, пасванди **«зор»** қабул мекунад. Дар ин ҳол маконро ифода кардани пасванди «**зор»** ба ҷойи дуюм гузашта, хусусияти услубӣ пайдо мекунад ва ифодаи фаровонии асоси калима вазифаи асосии вай мешавад [1, 114].

Ф. Муҳаммадиев низ вожаи **«харобазор»**-ро вобаста ба ҳамин хусусияти грамматикиаш истифода кардааст.

Чунончи:

Бо зарби шамшер гирифту (манзур лашкаркаши муғул Чингизхон аст, ки шаҳру деҳоти тасарруфнамудаашро хароб месохт-А. А) ба **харобазор,** макони зоғу бум мубаддал кард [4,75].

Чунон ки маълум аст, исмҳои рехта дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба марфемаҳои маънодор тақсим намешаванд. Исмҳои рехта – мегӯяд забоншиноси маъруфи тоҷик Ш. Рустамов – дар асл сохта ва ё мураккаб мебошад, вале дар таърихи инкишофи забон ба ҳодисаҳои гуногуни забонӣ дучор шуда, мувофиқи қоида ва қонунҳои он маъно ва ё таркиби овозии онҳо тағйир меёбад ва онҳо яклухтуву бутунии худро ҳамчун калимаи сохта ва ё мураккаб гум мекунанд, содатар мешаванд [7,15].

Дар осори Ф.Муҳаммадиев низ як қатор исмҳои рехта ба назар мерасанд. Калимаҳои «марғзор» ва «корзор» аз қабили исмҳои рехтаанд, ки нависанда ҳамчун исмҳои ифодакунандаи макону фаровонӣ мавриди истеъмол қарор додаст. Исмҳои мазкур аз ҷиҳати сохт аслан сохта буда, аммо дар забони адабии ҳозира тоҷик ба гурӯҳи исмҳои рехта дохил мешаванд.

Чунончи, забоншинос Ш. Рустамов дар рисолаи таҳқиқотии худ «Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» дар хусуси аслан аз ду ҳисса иборат будани калимаи «**марғзор**» чунин зикр кардааст: «Калимаи «**марғзор**» аслан аз ду ҳисса: марғ (алаф, сабза) ва суффикси – «зор» иборат аст» [7,15].

Бояд қайд намуд, ки нависанда вожаи «**марғзор**»-ро бо ҳамон вазифаи дастурӣ ва маънои луғавиаш, яъне ба маънои «**алафзор**», ки дар гузашта мустаъмал буд, истифода намудааст.

Чунончи:

Ин ҷо **марғзори** дилкаше будааст, ки моҳи сентябр ҳам таровати айёми баҳоронро нигоҳ доштааст [4,128].

Роҷеъ ба исми «корзор» низ Ш. Рустамов сухан ронда, доир ба сохт ва маънои луғавии он чунин ибрози андеша кардааст: «Калимаи **«корзор»** ҳам дар асл сохта буда, аз решаи «**кор»** ва суффикси **«зор»** иборат мебошад, аммо вай ба қатори исмҳои рехта дохил мешавад. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик **кор маънии сипоҳ, лашкар** ва **ҷанг**-ро

ифода намекунад, танҳо шакли дар асл сохтаву ҳоло рехтаи он ба маънии **ҷанг** ва **зардухӯрд** омада метавонад» [7, 15,16].

Нависандаи забардаст Ф. Муҳаммадиев исми «**корзор**»-ро маҳз ба ҳамон шакли рехтааш, ки маънои «**майдони ҷанг»-**ро ифода мекунад, ба кор бурдааст:

Аҷаб нест, ки раста ба назари ӯ чун сафи ҷавонони баҳамият, ки ба ҳифзи нангу номус ба майдони **корзор** рафта барнагаштаанд ? [4,282]

Ҳамин тариқ, пасванди мавзеъсози «**зор**» дар насри бадеии нависанда ба таври фаровон истифода шудааст. Нависанда маънои луғавии пасвандро ба инобат гирифта, вобаста ба вазифаҳои грамматикиаш ин пасвандро дар осораш мавриди истифода қарор додааст.

Пасванди калимасози «**сор**» низ аз маркази диққати донишмдону мутафаккиронамон дур намондааст. Дар осору луғатҳои иншонамудаи гузаштагонамон дар радифи дигар пасвандҳо вазифаҳои дастурии пасванди «**сор**» ба таври возеҳу равшан зикри худро ёфтааст. Аз ҷумла дар асари донишманди бузурги илми сегонаи адабӣ Шамси Қайси Розӣ «ал-Муъҷам» зери сарлавҳаи «Ҳарфи шакл ва шабеҳ» пасванди **«сор**» чунин маънидод карда шудааст: «Ва он «син»-у «лиф»-у «ро» аст, ки дар авохири асмо (исмҳо) маънии ташаккулу ташбеҳ диҳад ба чизе, чунон ки «шармсор»-у «нагунсор»-у «гурзи говсар» ва ба маънии мавзеъ низ бошад, чунон ки «кӯҳсор»-у «рухсор»-у «шохсор» [11,181].

Дар «Бурҳони қотеъ» пасванди «сор» чунин тавзеҳ ёфтааст: «Сор- ба маънии ҷо ва мақом ва маҳал бошад, умуман ва маҳалли бисёрӣ ва анбӯҳи чизҳоро гӯянд, хусусан, ҳамчу **намаксор** ва **кӯҳсор** ва **шохсор;** ва ба ин маънӣ бидуни таркиб дар охири калимот гуфта намешавад ва баъзе аз **намаксор** ва **кӯҳсор** макони намак ва кӯҳ хостаанд, на бисёрӣ на анбӯҳӣ; ва ба маънии шабеҳ ва назир ва мислу монанд ҳам омадааст, ҳамчу **девсор** ва **хоксор** ва монанди он; ва ба маънии соҳиб ва худованд ҳам ҳаст, ҳамчу **шармсор**, яъне соҳиби шарм» [2,122].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» доир ба пасванди «**сор**» чунин маълумот дода шудааст: «**сор** – ба маънии соҳиб ва худованд, чунончи **шармсор** ва ба маънии сар низ омада чун **нигунсор** ба маънии **нигунсар;** ва ин лафз барои касрат ҳам омада, чун **кӯҳсор** ва **шохсор** ва ба маънии мислу монанд низ омада чун **девсор** ва **хоксор** ва ба маънии ҷо чун **намаксор** ва ғайра [3, 405].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (нашри академӣ) пасванди «сор» ҳамчун пасванди каммаҳсул зикр шуда ва дар исмҳои кӯҳсор, чашмасор ва шохсор омада, макон ва фаровонии онҳоро ифода кардааст [1, 115].

Чунонки аз баррасии сарчашмаҳои илмӣ ва луғатномаҳо маълум мешавад, пасванди «сор» каммаҳсул буда, дар адабиёт асосан бо калимаҳои кӯҳсор, чашмасор, шохсор бештар зикр шудааст.

Дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев низ доираи истеъмолу фарогирии ин пасванд чандон васеъ нест. Нависанда асосан дар исмҳои конкрети чашма, кӯҳ, шарм, ханда бо илова кардани пасванди маъносози «сор» исмҳое сохтааст, ки маъноҳои мухталифи лексикиро ифода мекунанд:

1.Дар калимаҳои кӯҳсор ва чашмасор макон ва фаровонии онҳоро мефаҳмонад:

… Суруди мурғони хушхон ё навои **чашмасрон** дилпазир асту то ба замири қалб мерасад ва он ҷо ҳар дафъа нақшҳои тозаи гуворо меафканад [5, 307].

Осмони сиёҳи бемоҳу ситора **кӯҳсори** бузургро ба тамоми водию дара ва қуллаҳои тезу баландаш дар оғӯши сарди худ гирифта, ҳатто равшании ночизи барфи нав боридаро ҳам фурӯ бурдааст [4,7].

Ва дар анҷом аз ҳусни кӯли миёни **кӯҳсорон** ҳикоят кардам, ки он ҷо як рӯзи тамомро ба истироҳат гузаронида будам [4,66].

2. Бо исм омада монандиро мефаҳмонад ва ба хислат далолат мекунад:

Номи туро дар он дунё аз рӯйхати **хоксорон** чӯянд, ёфта наметавонанд (5, 276).

3. Ин пасванд ба охири исм ҳамроҳ шуда, ба он маънои дорӣ ва соҳиб будан ба хусусиятеро медиҳад:

Худо накарда ба зини ковок нишинӣ, дар нимароҳ афтида, **шармсор** хоҳӣ шуд (4, 114).

Ана баъд аз ночорӣ ба ҳамон шакли аҷоиб баромадам, ки боиси он **хандасори** ҷӯраҳо шудам (4, 456).

Ба ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки нависанда бо истифода аз пасванди «сор» дар калимасозии исм бо сохтани исмҳои ифодакунандаи макону фаровонӣ, ки дар адабиётамон маъмул аст, маҳдуд нашуда, бо ин пасванд исмҳои ба монанди **шармсор** ва **хандасор** сохтааст, ки аз ҷиҳати луғавӣ низ аз мисолҳои дар фавқ овардашуда фарқ карда меистанд. Яъне нависанда дар ин ҷо вазифаҳои дастурии пасванди «сор»-ро густурдатар нишон додаст.

А Д А Б И Ё Т

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ 1. Фонетика ва морфология.-Душанбе, 1985 .
2. Муҳаммадҳусейн Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 2.- Душанбе: Адиб.- 1993- 416с.
3. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсуллуғот. Ҷилди 1.- Душанбе: Адиб, 1987. - 480с.
4. Муҳаммадиев Фазлиддин. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. – Душанбе: Ирфон.- 1978. - 556с.
5. Муҳаммадиев Фазлиддин. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон.- 1980. - 504с.
6. Ниёзӣ Ш. Исму сифат дар забони адабии тоҷик. - Сталинобод, Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1954.
7. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972. – 77с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри Х то ибтидои асри ХХ): ҷилди 1. - М: Сов. Энсиклопедия-1969-951с.
9. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. – Душанбе, 1998. – 116с.
10. Хоҷаев Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад. – Душанбе, 2011. -230с.
11. Шамс Қайси Розӣ. «ал-Муъҷам». – Душанбе: Адиб, - 1991. – 464с.

СУФФИКСЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ МЕСТО – *«ЗОР» И «СОР»*

В статье рассматривается словообразование имён существительных с помощью суффиксов, обозначающих место – «зор» и «сор» - и их роль в прозаических произведениях Народного писателя Таджикистана Фазлиддина Мухаммадиева.

Ключевые слова: словообразование имён существительных, суффиксы, суффиксы обозначающие место, прозаические произведения Фазлиддина Мухаммадиева.

SUFFIX PLACE- *"ZOR" AND "SOR"*

In the article thederivation of nounswiththe suffixdenoting theplace - "zor" and "sor" andtheir role inthe People'sprosewriterTajikistan Fazliddin Mukhammadieva.

Key words: word-formation of nouns, suffixes suffixes indicating prose Fazliddin Mukhammadieva**.**

Сведения об авторе: ***Аминҷон Амлоев*** – аспирант Таджикского национального университета

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМ В ЛЕКСИКОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

М. Рахимов
Таджикский национальный университет

Английский язык впервые проник в Северную Америку в начале XVII века. Первая колония англичан на американском континенте была основана в 1607 году. Таким образом, история английского языка в Америке насчитывает три с половиной века.

Ранний период (с начала XVII века до конца XVIII века), который характеризуется формированием американских диалектов английского языка. (Диалект [гр. dialektos] 1) местное наречие, говор, иначе - территориальный диалект, обслуживающий народные массы; имеет свой грамматический строй и основной словарный фонд; в процессе образования нации может лечь в основу национального языка [19, 222]. и поздний (XIX – XX вв.), который характеризуется созданием американского варианта английского языка. Эти периоды примерно равны по времени, но отнюдь не равны по своему значению [11, 13].

Ранний период. В начале данного периода английский язык в Америке, в основном, соответствовал тем нормам, которые были приняты в Англии в XVII веке. Английское

произношение XVI – XVII веков существенным образом отличается от произношения современного языка. Изменения либо вовсе не коснулись английского языка в Америке, либо отразились на нем в значительно меньшей степени. Таким образом, к концу рассматриваемого нами периода в Америке уже наметились существенные отклонения от братских норм литературного произношения [2,17].

Архаизм – старинное слово или оборот речи, вышедшее из употребления [19,75].

Иногда в разряд архаизмов переходило слово в целом, например, глагол loan, в значении давать взаймы, ссужать. Самый ранний пример употребления этого глагола в английском языке, приведенный в Оксфордском словаре, датируется XIII веком. В памятниках XVII века он встречается еще весьма часто.

В дальнейшем глагол loan вышел из обихода в Англии, но сохранился в Америке [4, 20].

В дальнейшем в Англии произошло сужение значения этого слова и употребление глагола guess в указанном значении стало рассматриваться как архаизм. Между тем в Америке слово guess отнюдь не утратило этого значения.

Уже в конце XVIII – в начале XIX века англичане считали подобное словоупотребление американизмом [11,20].

Однако, наибольший интерес в области лексики представляют собой расхождения, обусловленные пополнением словарного состава английского языка в Америке.

Неологизм - гр. Logos – слово, - новое слово, языковое новшество (оборот речи, грамматическая особенность), появляющаяся в языке [19,478].

В многочисленных неологизмах XVII – XVIIIвеков нашли свое отражение новые условия жизни первых английских колонистов в Америке. Здесь мы находим общую группу слов, обозначающих природные условия американского континента, его флору и фауну, например:

moose– американский лось,

live-oak– виргинский дуб,

hickoku– североамериканский орешник

gap– горный проход

backwoods – лесная глушь.

В особую группу следует выделить лексику, которая относится к быту первых поселенцев из Англии, к новым способам ведения хозяйства и т. п.

Например:

corndodger – кукурузная лепешка,

coleslaw – шинкованная капуста,

lot – участок земли.

К этому же периоду относится появление в языке колонистов значительной группы слов, которые обозначали различные реалии, связанные с жизнью и бытом коренных обитателей континента – индейцев [11,21].

Например:

moccasin – мокасин,

squaw – индианка,

medicine-man – шаман индейского племени,

warpath – поход североамериканских индейцев.

Пополнение словарного состава английского языка в Америке шло двумя путями: а) за счет образования новых слов и устойчивых словосочетаний и переосмысления старых; б) методом заимствований из других языков.

Среди новых слов, образованных в американских колониях Англии в XVII–XVIII веках, большинство составляют сложные слова созданные путем субстантивации словосочетаний типа «прилагательное + существительное» и «существительное +

существительное». Эти преобразования возникли на базе тех слов, которые входили в лексику ранненовоанглийского языка.

Например:

The Bull-Frog – бык, мычание которого напоминает лягушачье кваканье [18,398].

Сосуществование старого и нового значения отмечается, например, у существительного frontier, которое приобрело в Америке дополнительное значение: вновь освоенный или малонаселенный район, непосредственно примыкающий к пустыне или необитаемой местности.

На основе этого нового значения возник ряд сложных слов и устойчивых словосочетаний, в которых одним из элементов является frontier в его американском значении. (Например frontierman, frontiercountry, frontiertown)[11,24].

Иногда причиной, обуславливающей развитие слова нового значения является функциональное тождество или сходство обозначаемых этим словом предметов. Это явление обнаруживается, например, у английского слова store, которое в Америке приобрело значение магазин, лавка. Такое переосмысление было вызвано тем, что в то время в колониях любой магазин в силу необходимости одновременно являлся и складом товаров. Отсюда возникло устойчивое словосочетание keepthestore иметь магазин.

Особую группу составляют слова, лексическое значение которых подверглось полному переосмыслению. Здесь прежде всего следует отметить случаи так называемого сужения значения. Этот процесс прослеживается, например, у английского существительного corn, которое в Англии означает любые зерновые культуры. В Америке слово corn стало обозначать кукурузу, т.е. именно ту культуру, которую приходилось в основном возделывать первым поселенцам.

Таким образом, если раньше в основе слова лежало разное понятие, то теперь оно было заменено понятием видовым.

Сюда же относятся и случаи переосмысления, в результате которого связь с исходным значением нарушалась, а само первичное значение данного слова сохранялось лишь в британском варианте, такой семантический сдвиг имел место у слова lumber, которое в Англии означает рухлядь, хлам. Но уже в начале XVIII века существительное lumber стало означать не только бревна, доски и прочие предметы, преграждавшие путь к транспорту и пешеходам, но и лесоматериалы.

В дальнейшем первичное значение было полностью утрачено, и слово в его lumber в новом значении в известной мере вытеснило из американского употребления синонимичное timber.

Одним из источников пополнения словарного состава в этот период служили заимствования из других языков и, в первую очередь, из языков индейских племен, населявших Северную Америку. Здесь, в основном, преобладают термины, обозначавшие флору и фауну американского континента.

sauash – кабачок, тыква,

chinkapin – карликовое каштановое дерево.

Характеристика позднего периода, охватывающего XIXи XX века, тесно смыкается с описанием современного английского языка в Америке. Для позднего периода наиболее характерны те процессы, которые имели место в области лексики.

Прежде всего обращает на себя внимание количественный рост американизмов. Именно к этому периоду относится подавляющее большинство первых примеров употребления слов и устойчивых словосочетаний, включенных в исторические словари американизмов Крейги и Мэтьюса. Здесь, несомненно, нашла свое проявление тесная связь между историей языка (и главным образом лексикой как его наиболее подвижной частью) и историей общества [11,33]. Образование в США с их специфическим государственным и политическим строем, с их новыми государственными учреждениями, политическими

партиями и общественными организациями – все это прежде всего нашло свое отражение в возникновении политической терминологии [3, 95].

Интенсивный рост американской промышленности, развитие транспорта и сельского хозяйства – все это вызвало необходимость в создании специальной терминологии. Новые технологические термины вырабатывались частными компаниями и ни о какой унификации или стандартизации терминологии между США и Англией, естественно, не могло быть и речи. Поэтому не случайно, что возникая в США в XIX веке железнодорожная терминология столь резко отличалась от английской.

Экспансия на запад и так называемая «золотая лихорадка» (goldrush) оставили заметный след в лексике и, в особенности, во фразеологии английского языка в США. Названия из слов и устойчивых словосочетаний, возникших в этот период, сохранились лишь в качестве историзмов, (например, forty-niner–золотоискатель, прибывший в Калифорнию во время «золотой лихорадки» 1849 г.).

Процессы, имевшие место в XIX веке, затронули и другие пласты американской лексики. В этот период сложился ряд лексических особенностей американской разговорной речи. Так, например, в речи американцев нашли широкое распространение различные устойчивые сочетания с наречием right (например, rightalong – всегда, непрерывно, постоянно, rightup – немедленно, rightsmart - много) [2,17].

Среди слов из устойчивых словосочетаний, вошедших в обиход в XIX веке и лежащих за пределами литературного языка, значительная часть приходится на долю так называемого «слэнга». Сюда относятся, в частности, ряд экспрессивно окрашенных слов и фразеологизмов, отражающих немало мрачных сторон «американского образа жизни», slushmoney– деньги для подкупа должностных лиц, bum – бродяга [10,37].

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Антрушина Г. Б. Лексикология английского языка: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1985.
2. Аракин В. Д. История английского языка: Учебное пособие. – М., 1985
3. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка: Учебное пособие. – М., 1977.
4. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1989. - 124 с.
5. Комиссаров В. Н. Слово о переводе. – М.: Международные отношения, 1973, - 214 с.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМ В ЛЕКСИКОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Английский язык впервые проник в Северную Америку в начале XVII века. Первая колония англичан на американском континенте была основана в 1607 году. Таким образом, история английского языка в Америке насчитывает три с половиной века. В начале данного периода английский язык в Америке, в основном, соответствовал тем нормам, которые были приняты в Англии в XVII веке. Английское произношение XVI – XVII веков существенным образом отличается от произношения современного языка. Изменения либо вовсе не коснулись английского языка в Америке, либо отразились на нем в значительно меньшей степени.

Ключевые слова: современное, англиский, история, диалектика, проблема, язык, культура, интенсивный, экспансил, образом, разное.

CURRENT STATE OF LEXICOLOGY IN ENGLISH

English first entered North America in the early XVII century. The first English colony in the Americas was founded in 1607. Thus, the history of English in America has three and a half centuries.

At the beginning of the period English in America, basically meet the standards that have been adopted in England in the XVII century. English pronunciation XVI - XVII centuries, differs substantially from the pronunciation of the modern language. Changes or does not touch the English language in America, or it affected to a much lesser extent.

Key words: current, english, history, dialoge, problem, language, co-exist, culture, intensive, expansion, image, different.

Сведения об авторе: ***М. Рахимов*** - аспирант общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета Телефон: **918929919; 935929919**

ЛЕКСИЧЕСКОЕ, МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ И СЕМАНТИЧЕСКОЕ СОПОСТАВЛЕНИЕ ПЕРСИДСКИХ БАНКОВСКИХ ТЕРМИНОВ И ВЫРАЖЕНИЙ С ИХ АНГЛИЙСКИМИ ЭКВИВАЛЕНТАМИ

Мохаммад Садеги
Таджикский национальный университет

С точки зрения современной линквистики наблюдаются как сходства так и различия среди банковских терминов и выражений, используемых в персидском языке и их эквивалентов в английском. Эти сходства и различия наблюдаются в морфологическом, лексическом и семантическом аспектах.

Для проведения анализа нами взят за основу «Толковый словарь денежно-кредитных, банковских и финансовых терминов и выражений» Хассана Голриза, который является превосходным билингвистическим примером и новым словарем в области сравнительных банковских терминов на двух языках - персидском и английском. Хотя Голриза не исследовал проблем сходства и различия банковских терминов и выражений в персидском и английском языках и не анализировал их, он описал и растолковал термины и выражения семантически. Описание этих терминов и выражений помогает пониманию значения терминов, которые семантически отличаются в персидском и английском языках. Такое положение делает толковый словарь Хассана Голриза намного более практичным, чем другие подобные банковские и финансовые словари, такие как «Коммерческий словарь терминов» и «Импорт-экспортный словарь терминов» Мохаммада Рэстро, «Словарь банковских выражений» Голхама Хоссеина Манави, «Словарь коммерческой науки» Манучехра Фарханга, «Словарь банковских выражений» Казема Фархади, «Денежно-кредитный» и «Международный Банковский Словарь» Фиру Хальватбари. Все вышеперечисленные словари были использованы в данной работе в качестве источников сопоставительного материала.

Из 300 персидских терминов и выражений, используемых в банковском деле и бухгалтерских книгах, были выбраны в случайном порядке 15 терминов и выражений, которые подверглись сопоставительному анализу на морфемном, лексическом и семантическом уровне.

Посредством сопоставительно-сравнительного анализа этих слов и выражений нами выделено пять категорий, описанных следующим образом:

1. Персидские банковские термины и выражения морфологически и лексически подобные их эквивалентам в английском языке

Если проанализировать следующие персидские банковские термины и выражения, можно выделить то, что они - морфемно и лексически схожи, то есть их части речи подобны, и количество их компонентных морфем - тоже.

بانک- /ba:gnk/ Этот термин - простое существительное, которое было заимствовано из английского языка с мелким изменением в произношении, его эквивалентом в английском языке то есть ***bank***, является также простым существительным и является заимствованным термином с итальянского языка ***(banco)*** с небольшим изменением в произношении. Термин ***بانک /ba:nk/*** и ***bank*** имеют только одну морфему и являются морфемно схожими.

حسابداری- /hesabdari/ Этот термин производное существительное и включает три морфемы: ***/حساب / دار / ی/*** **/ hesab/dar/i**. (свободная морфема и две связанных морфемы). В этом первом анализе артикуляции мы замечаем, что ***حساب hesab*** является простым существительным **دار dar** - суффикс маркера агента, и ***ی/i/-*** суффикс маркера существительного. Эквивалент этого термина в английском языке - ***accountancy.*** Этот термин - также производное существительное, которое разделено на три морфемы ***account*** (простое существительное и свободная морфема), ***anc (t)*** (суффикс маркера агента и связанная морфема) и **y** (суффикс маркера существительного и связанная морфема). У этих двух

терминов есть одна свободная морфема и две связанных морфемы обе производные слиты; в то же время оба - производные существительные. Поэтому, эти термины - и морфемно и лексически подобн

-اعتبارنامه/e'tebarname/ этот термин - составное существительное, которое состоит из двух лексем одна из которых простая, а другая производная и три морфемы две из которых свободны и одна из которых связанная. Его английский эквивалент то есть ***letter of credit*** - составное существительное, у которого есть три лексемы и три морфемы. Мы замечаем, что эти два выражения примерно подобны и морфемно и лексически.

2 Персидские банковские термины и выражения, лексически подобные но морфологически отличающиеся от их эквивалентов в английском языке

Если обратить внимание на следующие персидские банковские термины и выражения, то можно выделит их лексическую схожесть, то есть их части речи подобны, однако, количество их компонентных морфем отличаются.

- حساب سرمایه/hesab-e-sarmaye/ это выражение - именная группа, которая разделена на два простых существительных ***حساب/hesab/*** и ***سرمایه/sarmaye/***. Эта именная группа состоит из двух свободных морфем ***حساب /hesab/*** и ***سرمایه/sarmaye/*** и связанной морфемы**-----/e/**. Ее эквивалент в английском языке - capital account, который является также именной группой и включает две свободных морфемы ***capital*** и ***account*** и две лексемы, которые являются простыми существительными. Поэтому эти две именных группы схожи лексически, но не морфемно.

-قیمت واحد/qeymat-e–vahed/ это выражение является адъективной фразой, которая разделена на две лексемы ***قیمت qeymat*** (простое существительное) и ***واحد vahed*** (простое прилагательное) и состоит из двух свободных морфем ***قیمت qeymat*** и ***واحد vahed*** и связанной морфемы**-----/e/.** Его эквивалент в английском языке - ***unit*** и ***price***, которая является также адъективной фразой и разделена на две лексемы ***unit*** (прилагательное) и ***price*** (существительное) и две свободных морфемы ***unit*** и ***price.*** Поэтому эти две адъективных фразы напоминают лексически, но отличаются морфемно.

- وام کوتاه مدت/vam-e-kutah moddat/ это выражение является адъективной фразой, которая состоит из трех лексем **وام vam** (существительное)**, کوتاه kutah** (прилагательное) и **مدت moddat** (существительное). В другом отношении это выражение разделено на простое существительное и составное прилагательное, которое непосредственно разделено на простое прилагательное и простое существительное. Здесь выделяются четыре морфемы, включающие три свободные и одну связанную. Английский эквивалент этого персидского выражения - ***short term loan***, которое состоит из трех лексем и трех свободных морфем, поэтому эти две адъективных фразы схожи лексически, но отличаются морфологически.

3. Персидские банковские термины и выражения морфологически и лексически отличающиеся от их эквивалентов в английском языке

Следующие персидские банковские термины и выражения и их эквиваленты в английском языке отличаются и морфемно и лексически то есть количество морфем отличаются, и компонентные лексемы имеют различные части речи.

-برات قابل معامله در بانک /barat-e qabel-e moamele dar bank/ состоит из пяти лексем, пяти свободных морфем и двух связанных морфем, но его английский эквивалент ***bankable bill*** состоит из двух лексем, двух свободных морфем и одной связанной морфемы.

-اضافه برداشت از حساب بانکی /ezafe bar-dasht az hesab-e bank-i/ у этого выражения есть пять лексем, пять свободных морфем и три связанных морфемы, однако, у его английского эквивалента ***bank overdraft*** есть только две лексемы, две свободных морфемы и одна связанная морфема.

- ضمانت شرکت در مناقصه/zemanat-e sherkat dar monaqese/ это выражение имеет четыре лексемы, четыре свободных морфемы и одну связанную морфему, но у ее английского эквивалента ***tender bond*** - две лексемы и две свободных морфемы.

4. Персидские банковские термины и выражения, семантически подобные их эквивалентам в английском языке

Выделяя эту группу персидских терминов и выражений и их эквиваленты в английском языке, можно отметить, что они схожи семантически, то есть у их компонентных лексем есть очень схожие значения.

-بانک سپرده /bank-e seporde/ это выражение является именной группой, которая состоит из двух существительных ***بانک/bank/*** и ***سپرده/seporde/*** и определяется как "*банк, который привлекает и принимает депозиты людей в различных видах счетов и выплачивает им проценты согласно периодам депозита"*. Его английский эквивалент - ***deposit bank,*** состоящий из двух простых существительных ***deposit*** и ***bank***, который точно совпадает с ***بانک/bank/*** и ***سپرده/seporde/*** в персидском языке.

-حسابرسی داخلی//hesabresi-e dakheli/ данное выражение адъективная фраза, которая состоит из шести морфем и двух лексем **حسابرسی/hesabresi/и /dakheli/.** Первая лексема - существительное с английским эквивалентом ***audit***, и второй - прилагательное с английским эквивалентом ***internal***. Поэтому, у этих двух адъективных фраз есть схожие семантические свойства.

-نقدینگی/naghdinegi/ производное существительное, определенное как **"***деньги, или любой вид имущества могут быть проданы быстро***".** Его английский эквивалент - ***"liquidity"***, который является производным существительным со схожими семантическими свойствами ***/naghdinegi/.***

5. Персидские банковские термины и выражения, семантически отличающиеся от их эквивалентов в английском языке.

Следующие персидские банковские термины и выражения семантически отличаются, то есть их компонентные лексемы не напрямую схожи, и целое значение подразумевается из терминов и выражений.

-برات درجه سه/barat-e daraje se/ это выражение состоит из трех лексем со следующими эквивалентами. ***برات/barat/*: *bill, draft, bill of exchange* и *درجه سه: third class*;** однако, английский эквивалент ***برات درجه سه/barat-e daraje se/***является ***third class paper***, в котором ***paper*** используется как ***برات/barat/.***

- بازار خارج از بورس /bazaar-e khrej az burs/ эквивалент для этого выражения, ***street market***, в котором эквивалент ***/bazar/***является ***market***, и эквивалент ***خارج از بورس/kharej az burs/*** - ***street***. Рассматривая первую лексему, мы наблюдаем семантическое подобие однако, вторая лексема то есть ***خارج از بورس/kharej az burs/*** отличаются семантически от его английского эквивалента то есть ***street.***

-بانک در معرض خطر/bank-e dar ma'raz-e khatar/английский эквивалент для этого выражения является ***overexposed bank***, в котором не наблюдается эквивалент ***خطر/khatar/***.

Подводя итоги проведенного анализа можно отметить, что существуют некоторые значимые морфемы в персидском языке, которые отсутствуют в английском языке, например, связанная морфема**/-e---- /** которая иногда переводится как свободная морфема **/of/** например,***/bank-e Amrika/*** с английским эквивалентом ***Bank of America*** или свободная морфема /***for/*** например, ***. بانک تسویه های بین المللی /bank-e tasvie hay-e beinolmelali/ Bank for International Settlement*** однако в большинстве случаев нет никакой морфемы для**/-e---- /** например, ***حساب جاری/hesab-e jari/*** с двумя свободными морфемами ***حساب/hesab/*** и ***جاری/jari/***, и у связанной морфемы**/-e---- /** есть английский эквивалент ***current account*** только с двумя свободными морфемами /***current/*** и ***/account/***. Иногда у свободной морфемы в персидском языке есть английский эквивалент-связанная морфема например. ***بانک وصول کننده /bank-e vosul konnande/***с английским эквивалентом ***collecting bank.***

Иногда у производного термина с приставкой есть английский эквивалент с суффиксом например, ***پول سرریز /poul-e sarriz***/ с английским эквивалентом ***floating money***.

Проанализированные с точки зрения лексикологии, термины и выражения, показывают как сходства, так и различия среди типовых персидских банковских терминов и выражений и

их эквивалентов. При этом мы различаем лексемы в персидских банковских терминах, которые отсутствуют в английских эквивалентах, например, ***نرخ بهره ی وجوه عند المطالبه/nerkh-e bahre-ye vojouh-e endalmotalebe/*** состоит из четырех лексем с английским эквивалентом ***call rate***, которые состоит из двух лексем. Часто отмечается, что у прилагательного в персидском языке есть английский эквивалент с частью речи существительного например, ***بانکداری خانگی /bankdari khanegi/*** с английским эквивалентом ***home banking***. Подчеркнутое слово в персидском языке - прилагательное; однако, подчеркнутое слово в английском языке - существительное.

Анализируя семантические особенности банковских терминов и выражений, были выявлены сходства и различия. Встречаются различия в компонентных значениях элементов английских эквивалентов например, ***بهره ی دیرکرد /bahre-ye dirkard/*** с английским эквивалентом ***red interest***. Семантическое значение ***دیرکرد /dirkard/*** не является значением ***red***, однако, в этом выражении ***دیرکرد /dirkard/*** переведен как ***red***, который так или иначе идиоматичен. Мы можем обобщить эти наблюдения к другим персидским банковским терминам и выражениям.

В ходе сопоставительного анализа персидских банковских терминов с их английскими эквивалентами были выявлены как сходства, так и различия; однако, различия являются более частыми. Хотя некоторые термины и выражения, кажутся, подобными, но при этом они имеют различное значение. Проведенный анализ показывает, что в сопоставляемых терминах и выражениях имеется: полное сходство; сходства и различия; полное различие.

Подводя итоги нашего морфологического, лексического и семантического анализа вышеупомянутых терминов и выражений можно констатировать следующее:

1. У некоторых компонентных морфем нет эквивалентов.
2. У некоторых компонентных морфем есть различные формы (свободный и связанный/ суффикс или приставка).
3. У некоторых компонентных лексем нет эквивалентов.
4. У некоторых компонентных лексем есть различные части речи.
5. У некоторых компонентных лексем есть различные семантические значения.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Crystal, David, 2004, The Cambridge Encyclopedia of the English Language, Cambridge University Press, 2nd Edition
2. Faraji, Yousef ,2011, Money, Currency and Banking, Bazargani Publications, 6th Edition
3. Golriz , Hassan, 2011, Descriptive Dictionary of Money, Banking and International Finance(English-Persian), Farhang-e Moaser Publications , 4th Edition
4. Golriz , Hassan,1991, A Dictionary of Important International Commercial Terms and Expressions, Farhang-e Moaser Publications, 3rd Edition
5. Katamba , Francis, Stonham, John ,2006, Morphology, University of Newcastle, 2nd edition
6. Lobner, Sebastian, 2002, Understanding Semantics, Oxford University Press Inc.
7. Manavi, GholamHossein, 1972, Banking Terms & Expressions Dictionary, Banking Sciences Institute Press, 1st edition
8. Perry F E, Mac Donald and Evans, 1983, A Dictionary of Banking, London
9. Rastro, Mohammad, 2001,Trade Terms Dictionary(English-Persian),Amir Kabir Publications,2nd Edition
10. Ricci J., Elsevier, 1990, Banking Dictionary, Amsterdam
11. Sadeghi Yarandi, Seifollah, Taremsari, Masoud, 2006, Descriptive Dictionary of International Commerce and World Trade Organization "WTO" Terms, Bazargani Publications, 1st Edition
12. Spencer, Andrew, M. Zwicky, 2007,Arnold, The Handbook of Morphology, 4th edition.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ, МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ И СЕМАНТИЧЕСКОЕ СОПОСТАВЛЕНИЕ ПЕРСИДСКИХ БАНКОВСКИХ ТЕРМИНОВ И ВЫРАЖЕНИЙ С ИХ АНГЛИЙСКИМИ ЭКВИВАЛЕНТАМИ

В статье проанализированы общие банковские термины и выражения, отобранные из банковских и бухгалтерских книг и других источников. Некоторые персидские термины и выражения выбраны и проанализированы посредством первого процесса артикуляции, а затем изучены их значение и сущность.

Ключевые слова: банковская терминология, первая артикуляция, лексическое исследование, семантическое исследование, сопоставительный анализ

LEXICAL, MORPHOLOGICAL AND SEMANTIC COMPARISON OF THE PERSIAN BANK TERMS AND EXPRESSIONS TO THEIR ENGLISH EQUIVALENTS

In the article the general bank terms and expressions which have been selected from banking and financial books and other sources are analyzed. Some Persian terms and expressions are chosen and analyzed by means of the first process of articulation, and then their value and essence are studied.

Key words: bank terminology, first articulation, lexical research, semantic research, comparative analysis

Сведения об авторе: ***Мохаммад Садеги*** – соискатель Таджикского национального университета

ПАЙВАНДАКҲОИ ҶУФТИСТЕЪМОЛИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ХИЛОФ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНӢ

Адиба Сабзаева
Донишгоҳи давлатии Қӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав

Тақвияту таъкиднокии ифода, оҳанги гуфтор, нишонрасии сухани гӯянда ё нависандаро водор менамояд, ки аз васоити гуногуни забонӣ ҳарчи бештару самараноктар истифода намояд. Ҳарчанд ки бо як пайвандаки хилофӣ ҳам зидмаъноии ҷумлаи пайрав ба сарҷумла эҳсос мегардад, гӯянда ё нависанда кӯшиш менамояд, ки инкораш боз ҳам возеҳу равшантар ва аз пешина таъсирбахшу қувватноктар ифода ёбад, то тири бар хилофи фикри гуфташуда равона кардааш, бехато бар ҳадаф расад. Аз ин рӯ, барои алоқаманд намудани як ҷумлаи пайрави хилоф ба сарҷумла ду–се пайвандак ва баъзан якчанд воситаи дигари ёрирасонро ҳам ба кор мебаранд. Мисолҳои зеринро муқоиса намоед: 1) Алоқамандшавии ҷумлаи пайрави хилоф ба сарҷумла тавассути як пайвандаки «ҳарчанд»: … **Ҳарчанд** ба ҳам машварат кардем, сари каловаи ин корро наёфтам[**], бо пайвандаки «ҳам»: Ман аз ҷойи нишастагиам хеста аз қафои гурӯҳи мардум ба рӯйи суфаи пеши меҳмонхонаи қозӣ баромада бошам ҳам, чизеро дида наметавонистам (VI, 103); 2) Алоқаманд шудани ҷумлаи пайрави хилоф ба сарҷумла бо воситаи ду пайвандаки хилофӣ (**ҳарчанд… ҳам**): …**Ҳарчанд** бо овози баланд салом диҳад **ҳам**, ҷавоб намегардонд (VII, 257; 3) Истифодаи се пайвандаки хилофӣ – ду пайвандаки тобеъкунандаи хилофӣ ва як пайвандаки пайвасткунандаи хилофӣ (типи **«ҳарчанд … ҳам, аммо»): Ҳарчанд** дар 10-12 соли охир қувваи ҳофизаам хеле суст шуда, гапҳо ва чизҳоро зуд фаромӯш мекардагӣ шуда бошам ҳам, **аммо** хотираҳои пештара қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд (VI, 150); 4) Пайвандаки хилофӣ ва пешоянди ифодакунандаи маънои хилоф (якҷоя бо ҷонишинҳои ишоратӣ дар вазифаи таркиби ҳамнисбати ҷумлаҳои пайрав)[††]; (типи **«ҳарчанд …, бо вуҷуди (ин)»**): **Ҳарчанд** ин одати ӯро ҳама медонистанд, **бо вуҷуди ин** ба иғвои ӯ бисёр дӯстон бо ҳам меҷангиданд ва душмани якдигар мешуданд (VII, 24) ва ғ.

[**] Айнӣ С. Ёддоштҳо, қ.I, II // С. Айнӣ. Куллиёт, ҷ. 6. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962, с. 195. Минбаъд дар қавсайн бо рақами римӣ ҷилди асар ва бо рақами арабӣ саҳифаи он оварда мешавад.

[††] Истилоҳи «пайвандакҳои ҷуфт» бояд ифодаи шартӣ бошад. Ҳарчанд ба тарзи ҷуфт омадани пайвандакҳо зиёданд, аммо, чунон ки дар боло изҳор намудем, баъзан як ҷумлаи пайрави хилоф ба сарҷумла аз ду (яъне як ҷуфт) восита зиёдтар, бо се ё зиёда аз он алоқаманд мешаванд. Чунончи: «ҳарчанд… ҳам», вале боз «ҳарчанд… ҳам, аммо» ва ғ.

Чунон ки мушоҳида гардид, ифодаи зидгузории амали сарҷумла ба амали ҷумлаи пайрав дар мисолҳои банди 2,3,4, нисбат ба мисоли банди якум зиёдтар ва ифодаи ҳоли хилоф дар онҳо муассиртар аст.‡‡

Пайвандакҳои ҷуфтистеъмоли ҷумлаҳои пайрави хилофро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: 1) Ҳар ду ҷузъ пайвандаки тобеъкунандаи хилоф мебошанд: **ҳарчанд ки…, ҳам, агарчи… ,ҳам** ва ғ.; 2) Ҷузъи якум пайвандаки тобеъкунандаи хилофӣ ва ҷузъи дуюм пайвандаки пайвасткунандаи хилофист. Ин ду гурӯҳ дар навбати худ ба ду навъ ҷудо мешавад: а) дуҷузъӣ – **«ҳарчанд… ,аммо», «ҳарчанд…, лекин», «ҳам, аммо**» ва б) сеҷузъа – **ҳарчанд …,ҳам, аммо; ҳарчанд…, ҳам, лекин** ва м.ин. 3) Ҷуфте, ки агар ҷузъи якумаш пайвандаки тобеъкунандаи ғайрихилофӣ бошад, ҷузъи дуюмаш пайвандаки тобеъкунандаи хилофист: агар …ҳам.

Дар «Ёддоштҳо»-и Айнӣ аз гурӯҳи «тобеъ - тобеъ» пайвандакҳои

«ҳарчанд … ҳам», «ҳарчанд … ҳам … ҳам», «ҳарчанд ки …ҳам», «агарчи … ҳам» истифода шудаанд. Аз гурӯҳи «тобеъ - пайваст» пайвандакҳои «ҳарчанд …, аммо», «ҳарчанд …, лекин», «ҳарчанд … ҳам, аммо» ва аз гурӯҳи пайвандаки тобеъкунандаи шартӣ – пайвандаки тобеъкунандаи хилофӣ ҷуфти «агар …, ҳам» дучор омаданд. Дараҷаи истифодаи ин ҷуфтҳо дар асар яксон нест. Агар гурӯҳи «ҳарчанд …, ҳам» аз навъҳои дигар серистеъмолтар бошад, гурӯҳҳои «ҳарчанд ки …, ҳам», «агарчи … ҳам», «ҳарчанд …, ҳам, аммо» аз навъҳои дигар камистеъмолтаранд. Манзараи истифодаи ин ҷуфтҳо дар ҷадвали зерин инъикос мегардад: Дараҷаи истифодаи пайвандакҳои ҷуфтистеъмолро дар «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ дар ҷадвали зерин муоина кунед:

ҷуфтҳои «тобеъ-тобеъ»						ҷуфтҳои «тобеъ -пайваст»						ҷуфтҳои «шарт-хилоф»	
ҳарчанд …, ҳам		ҳарчанд ки… ҳам		агарчи … ҳам		ҳарчанд …, аммо		ҳарчанд …, лекин		ҳарчанд …, ҳам, аммо		агар …, ҳам	
ҷ. VI	ҷ. II	ҷ. VI	ҷ. II	ҷ. I	ҷ. II	ҷ. I	ҷ. II	ҷ. II	ҷ. II	ҷ. VI	ҷ. II	ҷ. VI	ҷ. VII
39	60	-	1	-	1	2	5	1	1	1	-	9	13

Чунонки аз ҷадвал маълум мегардад, дар асар се ҷуфти «тобеъ- тобеъ» 101 маротиба, се ҷуфти «тобеъ - пайваст» 10 маротиба ва як ҷуфти «шарт - хилоф» 22 маротиба, ҷамъ 133 ҷуфти пайвандакӣ истифода шудааст. Инак, ба тафсилоти вазъияту хусусиятҳои истифодаи ин таркибҳо дар асар мутаваҷҷеҳ бошед: 1) Пайвандаки ҷуфтистеъмоли «ҳарчанд… ҳам». Ин ҷуфти пайвандакӣ аз ҳамаи ҷуфтҳо бештар (99 маротиба) ба кор бурда шудааст. Ҳолати муқаррарии истифодаи ин пайвандаки ҷуфт чунин аст, ки пайвандаки ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омада, бо пайвандаки «ҳарчанд» оғоз ёфта, бо пайвандаки «ҳам» ба анҷом мерасад: …**Ҳарчанд** ҳар пагоҳ сару тани худро як бор шӯянд **ҳам**, ба бӯйи баданашон тоқат кардан мумкин набуд. (VII,55).

Хабарҳои ҷумлаҳои пайраве, ки ба сарҷумла тавассути пайвандаки ҷуфтистеъмоли «ҳарчанд… ҳам» тобеъ мегарданд, бо шаклҳои гуногуни феълӣ ифода меёбанд: а) бо аористи сода: **Ҳарчанд ваъдаҳои хуб диҳад ҳам**, касе гапҳои ӯро бовар намекардааст.

‡‡ Роҷеъ ба пайвандакҳои ҷуфти навъи «тобеъ - тобеъ» ва «тобеъ - пайваст» профессор Д.Тоҷиев (6.169-170; 173 -174) ва Б.Камолиддинов (3.8-9; 82-83) ва Грамматикаи забони адабии тоҷик (2.143) маълумот додаанд.

(VI, 46). в) бо феълҳои таркибии номии шакли замони гузаштаи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ: бехабар бошам (VI,94), маҳрум бошам (VI,122), ҳақдорона бошад (VI,159), асабӣ… бошад (VI, 147), говмонанд бошад (VI, 225), норозӣ бошам (VII,50), бадовоз бошад (VII,147), муҳтоҷ бошам (VII,203), гарм бошад (VII,214), тунд бошад (VII,216), дароз бошад (VII,254) ва ғ.

Муроҷиат намоед ба истифодаи баъзе аз ин таркибҳо дар матн: **Ҳарчанд** зоҳири қиёфаташ **говмонанд бошад ҳам**, ахлоқу одобаш, кирдору рафтораш як инсони пурраро ба назар ҷилва мекунонад. (VI,225); **Ҳарчанд** худам аз ин бозӣ **маҳрум бошам ҳам**, ба роҳи ба инҳо ёрӣ додан орзуи дили худро мешиканам. (VI, 122). г) феълҳои таркибии феълии шакли замони гузаштаи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ: розӣ нашуда бошад (VI,27), тарк карда бошад (VI,232), дида бошам (VI,346), наздик карда бошад (VI,365), умед надошта бошад (VII,72), намефаҳмида бошам (VII,93), хушконда бошам (VII,96), гуфта бошанд (VII,149), зарар нарасонда бошад (VII,203), ёд накарда бошад (VII, 299), ранҷида бошам (VII,325) ва ғ. Чанд ҷумла: **Ҳарчанд** акаам **розӣ нашуда бошад ҳам**, модарам ӯро кашола карда ба пеши падарам бурд (VI,27); **Ҳарчанд** ман он вақтҳо маънии шеърҳои ишқиро **намефаҳмида бошам ҳам**, ҳар гоҳ ки ба ман ғазалҳои Ҳофизро меомӯхт, маънии ишқии онҳоро шарҳ мекард (VI,93). ғ) бо таъбири фразеологӣ – феъли таркибии феълӣ шакли замони гузаштаи сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ: **Ҳарчанд** аз ҳаёти ӯ **умедамро канда бошам ҳам**, ин хабар ба ман ногаҳонӣ барин расид (VII,235); д) бо феъли таркибии номии шакли замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ: **Ҳарчанд** воқеаи даҳшакгирии Қорӣ он таъбир ва тавсифро ба хубӣ **исбот мекарда бошад ҳам**, аҷаб нест, ки баъзе хонандагон он воқеаро тасодуфӣ гумон кунанд (VII, 601-602).

2) Дар баъзе ҷумлаҳои мураккаб, ки ҷумлаи пайрави хилоф бо пайвандаки ҷуфтистеъмоли «ҳарчанд…, ҳам» алоқа кардаанд, боз пайвандаки «ҳам» такрор шуда, ду ҷумлаи пайрави чидаро ба ҳам алоқаманд менамояд: Бинобар ин, **ҳар чанд** ӯ ин мадрасаро барои талабагон вақф карда бошад **ҳам** ва аз рӯйи шариат ин бино аз тасарруфи ӯ тамоман баромада бошад **ҳам,** моликияти худро аз ин ҷо барҳам додан намехост (VII, 273).

3) Пайвандаки «ҳам» бо пайвандаки таркибии «ҳарчанд ки» низ ҷуфт шуда метавонад. Пайвандаки ҷуфтистеъмоли «ҳарчанд ки … ҳам» дар асар ҳамагӣ як бор ба кор бурда шудааст: **-Ҳарчанд ки,** - ҷуфт Яҳёхоҷа, - ҳоло инҳо ба назари кас фарзанди одам барин намоянд **ҳам,** дар оянда ғӯл мешавад (VII, 16).

4) Пайвандаки ҷуфтистеъмоли «агарчи …, ҳам» дар «Ёддоштҳо» ҳамагӣ як бор истифода шудааст. Мавқеи истифода ва маънои ин пайвандак ҳам ба пайвандаки ҷуфтистеъмоли «ҳарчанд …, ҳам» монанд аст: **Агарчи** Мирзо Абдулвоҳид ба сабаби ба ёд овардани воқеаи обкашак ба хато будани фикри водопровод сохтани худ боварии пурра ҳосил карда бошад **ҳам**[§§]**,** ман барои тамоман решаков карда партофтани ин гуна

---

§§ Профессор Д.Т.Тоҷиев дар чунин ҳолатҳо пайвандаки «ҳам»-ро пайвандаки асосӣ мешуморад. Ин дуруст аст, зеро хабари ҷумла, ки бо шакли сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ ифода ёфтааст, чун анъана истифодаи пайвандаки «ҳам»-ро талаб менамояд: Агарчи Мирзо Абдулвоҳид ба сабаби ба ёд овардани воқеаи обкашак ба хато будани фикри водопровод сохтани худ боварии пурра ҳосил карда бошад **ҳам,** ман барои тамоман решаков карда партофтани ин гуна фикрҳои ӯ ва умуман барои бовар кунондани ӯ ба қоидаҳои техникӣ ва физикӣ як ҳодисаи дигарро, ки ҳамон рӯзҳо воқеъ шуда буд, ба ёдаш овардам (VII, 227).

фикрҳои ӯ ва умуман барои бовар кунондани ӯ ба қоидаҳои техникӣ ва физикӣ як ҳодисаи дигарро, ки ҳамон рӯзҳо воқеъ шуда буд, ба ёдаш овардам (VII, 227).

Кам бошад ҳам, дар «Ёддоштҳо» пайвандакҳои ҷуфт ба чашм мерасанд, ки аз якҷояшавии пайвандаки тобеъкунандаи «ҳарчанд» ё «ҳарчанд … ҳам» ва пайвандакҳои пайвасти «аммо», «лекин» ташкил ёфтаанд.

1) Пайвандаки ҷуфтистеъмоли тобеъ – пайвасти «ҳарчанд…, аммо»:*** **Ҳарчанд** ҳанӯз ҳам онҳо аз ҷояшон намеҷунбиданд, **аммо** пашмҳои баданашон аз беқароршавии асабҳояшон мепариданд ва меларзиданд (VI,246).

2) Азбаски пайвандаки «аммо» бо пайвандаки «лекин» муродиф аст, пайвандаки ҷуфтистеъмоли «ҳарчанд… лекин» ҳам дар алоқаманд кардани ҷумлаи пайрави хилоф ба сарҷумла ба пайвандаки «ҳарчанд… аммо» ҳамвазифаю ҳаммаъно мебошад: **Ҳарчанд** ин ҳуҷра ҳам якдара ва ҷойи дастурӯйшӯй ва оташдонаш дар пойгаҳаш буд, **лекин** вусъати рӯйи ҳуҷра ва пойгаҳ ба анҷом расондани ошпазӣ ва дастурӯйшӯиро осонтар мекард. (VI,234).

3) Ҷуфти «ҳарчанд ҳам…, аммо» камистеъмол буда, ҳамагӣ як бор мавриди истифода қарор гирифтааст:††† **Ҳарчанд** дар 10 -12 соли охирӣ қувваи ҳофизаам хеле суст шуда, гапҳо ва чизҳоро зуд фаромӯш мекардагӣ шуда бошам **ҳам, аммо** хотираҳои пештара қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд (VI, 150).

Чунон ки аз таҳлили ин банд маълум шуд, дар «Ёддоштҳо» барин як асари хеле калонҳаҷм ҳамагӣ 16 маротиба пайвандакҳои ҷуфти тобеъ– тобеъ, тобеъ – пайваст (ғайр аз навъи маълуми «ҳарчанд… ҳам») истифода шудааст халос. Истифодаи ин 16 ҷуфт ҳам нишонаи ба забони умумихалқӣ наздик кардани забони асар аст ва С.Айнӣ ба мақсади сӯйистеъмол накардан аз ин ҳодисаи забонӣ ва риояи қатъии меъёри забони адабӣ аз истифодаи зиёди ин қолабҳои синтаксисӣ худдорӣ намуда, асосан анъанаи таърихии забони адабиро риоя кардааст, зеро «… агар муносибати маъноии ҷумлаи пайрави хилофу сарҷумларо бо ёрии як пайвандак бекаму кост ифода кардан имконпазир бошад, ба истеъмоли чанд пайвандаку ишораи таъкидӣ эҳтиёҷ нест» (1.18,83).

Азбаски дар ин навъи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ ҳам пайвандаки тобеъкунандаи хилофӣ ва ҳам пайвандаки пайвасткунандаи хилофӣ истифода мегарданд, табиист, ки байни ҷумлаҳои сода ҳамин ду тобиши грамматикӣ – пайвасту тобеъ эҳсос мешавад. Аз ин ҷост, ки мо аксари ин ҷумлаҳоро ба осонӣ метавонем‡‡‡

Лекин, агар хабари ҷумла бо дигар шакли феълӣ ифода ёбад, баръакс истифодаи «ҳам» номумкин гардида, пайвандаки «агарчи» асосӣ шуда мемонад. Чунончи, ҳамон ҷумлаи болоро ба ин гуфтаҳо мувофиқ карда тағйир медиҳем: **Агарчи** Мирзо Абдулвоҳид ба сабаби ба ёд овардани воқеаи обкашак ба хато будани фикри водопровод сохтани худ боварии пурра ҳосил кард (ҳосил карда буд; ҳосил мекард; ҳосил карда будааст) (ҳам?), ман барои тамоман решаков карда партофтани ин гуна фикрҳои ӯ … як ҳодисаи дигарро… ба ёдаш овардам.

*** Аҳмад Шафоӣ низ мавҷуд будани чунин ҷуфтҳоро дар забони ҳозираи форсии Эрон таъкид кардааст (7. 578).

††† Нигаред ба ҷадвал.

‡‡‡ Ба ҳамин хусусияти ҷумлаҳои мураккаб ишора карда муҳаққиқи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави муайянкунанда дар забони форсӣ Ю.А.Рубинчик изҳор месозад: «В ряде сложных предложений между сочинением и подчинением обнаруживается тесная связь, что находит выражение в одновременном употреблении подчинительного и сочинительного союзов. Такое сочетание часто

дар доираи ҷумлаи мураккаби тобеъ нигоҳ дорем ё бо ҳазфи пайвандаки тобеъ ба ҷумлаи мураккаби пайваст табдил диҳем.

Агар дар ҷумлаи мураккаби тобеъ хабари ҷумлаи пайрави хилоф бо шаклҳои замонии сиғаи хабарӣ ифода ёбад, тамоили ба ҷумлаи мураккаби пайваст табдил ёфтани он бештар аст. Мисолҳоро муқоиса намоед: Ҳарчанд ҳанӯз ҳам онҳо аз ҷояшон намеҷунбиданд, аммо пашмҳои баданашон аз беқароршавии асабҳошон мепариданд ва меларзиданд (VI, 246). – Ҳанӯз ҳам онҳо аз ҷояшон намеҷунбиданд, аммо пашмҳои баданашон аз беқароршавии асабҳошон мепариданд ва меларзиданд; Ҳарчанд ин ҳуҷра ҳам якдара ва ҷойи дастурӯйшӯйӣ ва оташдонаш дар пойгаҳаш буд, **лекин** вусъати рӯйи ҳуҷра ва пойгаҳ ба анҷом расондани ошпазӣ ва дастурӯйшӯиро осонтар мекард (VI,235). - Ин ҳуҷра ҳам якдара ва ҷойи дастурӯйшӯӣ ва оташдонаш дар пойгаҳаш буд, **лекин** вусъати рӯйи ҳуҷра ва пойгаҳ ба анҷом расондани ошпазӣ ва дастурӯйшӯиро осонтар мекард.

Дар ҷумлаҳои мураккаби якум, ки бо пайвандаки ҷуфтистеъмоли «ҳарчанд…, аммо», «ҳарчанд…, лекин» алоқа кардаанд, қувватнокӣ ва мавқеи пайвандаки тобеъкунандаи «ҳарчанд» назар ба пайвандакҳои пайвасткунандаи «аммо», «лекин» зиёдтар аст, аз ин рӯ, тобеияти яке аз ҷумлаҳо ба дигаре бештар ҳис карда мешавад. Ғайр аз ин дар ҷумлаҳои мураккаби аввал (бо алоқаи пайвандакҳои ҷуфт) ҷумлаҳои якум (ҷумлаи пайрави хилоф) бо интонатсияи махсус талаффуз меёбанд. Дар талаффузи хабари ҷумлаи пайрав нисбат ба дигар қисматҳои ҷумла овоз баландтар ва кашишноктар мешавад ва нотамомии фикр эҳсос мегардад: Ҳарчанд ин ҳуҷра ҳам якдара ва ҷойи дастурӯйшӯӣ ва оташдонаш дар пойгаҳаш буд, **лекин** вусъати рӯйи ҳуҷра ва пойгаҳ ба анҷом расондани ошпазӣ ва дастурӯйшӯиро осонтар мекард. Аммо бо ҳазфи пайвандаки «ҳарчанд», ки ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави хилоф ба ҷумлаи мураккаби пайвасти хилофӣ бармегардад, оҳанги гуфтор дар ҷумлаи аввал тағйир меёбад. Хабари ҷумла ба қатъият ифода шуда, кашишнок талаффуз намешавад ва овоз рафта – рафта пасттар шудан мегирад: Ин ҳуҷра ҳам якдара ва ҷойи дастурӯйшӯӣ ва оташдонаш дар пойгаҳаш буд, **лекин** вусъати рӯйи ҳуҷра ва пойгаҳ ба анҷом расондани ошпазӣ ва дастурӯйшӯйиро осонтар мекард.

4) Ҷуфти «агар …, ҳам». Ин ҷуфти пайвандакӣ назар ба ҷуфтҳои «тобеъ - тобеъ» ва «тобеъ - пайваст» серистеъмолтар аст.

Дар «Ёддоштҳо» ҷумлаҳои пайрави хилоф ба сарҷумла 22 маротиба бо ин пайвандаки ҷуфт ба сарҷумла тобеъ шудаанд. Чун пайвандаки хилофӣ истифода гардидани «агар…, ҳам»-ро дар забони тоҷикӣ забоншинос Д.Тоҷиев, Б.Камолиддинов ва дигарон ба қайд гирифтаанд.§§§

Дар ин қабил ҷумлаҳои мураккаб хабари ҷумлаҳои пайрав бо шаклҳои гуногуни феълӣ ифода ёфтаанд. Маълум аст, ки ҳам пайвандаки «агар» ва низ пайвандаки «ҳам» асосан дар шакли аорист омадани хабари ҷумлаи пайравро талаб менамояд. Аз ин рӯ дар «Ёддоштҳо» ҳам бо ин шакли феълӣ омадани хабари ҷумлаи пайрави хилоф

встречается в сложных предложениях с придаточными уступительными.» (Некоторые исследователи сложные предложения с уступительными придаточными относят даже к сложносочинённым предложениям). Например: Гарчи одамҳои ин ҷо зоҳиран шабеҳи соҳибаш буданд, вале ба назар меомад, ки эҳсосоту ахлоқ ва рафтори соҳибаш бо инҳо аз замин то осмон фарқ дошт (Содиқ Ҳидоят) [5,19].

§§§ Нигаред аз ҷумла ба ин сарчашмаҳои илмӣ: 4.105, 3.18, 6.38: 171 , 2: 145.

зиёдтар аст: фаҳмида монад (VII, 96), нӯшанд (VII, 128), мурда монад (VII, 377), пӯшонда истам (VII, 484), хобам (VII, 548), надиҳад (VII, 568).

Мисолҳо: Агар касе аз инҳо **фаҳмида монад** ҳам ба ним шиша арақ даҳони ӯро бастан осон буд (VII, 96); Агар гунаҳгор дар ин миёна **мурда монад** ҳам, то тамоман дар зери сангҳо гӯр шудани ӯ сангпаррониро давом медодаанд (VII,377-378); Агар **надиҳад** ҳам, зарар надорад (VII,568).

Бо шаклҳои дигари замонии сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ ва хусусан шаклҳои замонии сиғаи хабарӣ истифода шудани ин пайвандакҳо хеле кам дучор меояд: а) бо шакли замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ: …Агар бо инҳо ба дӯзах **мерафта бошам** ҳам, аз уламо дур будан барои ман ҷаннати маънавӣ аст. (VII, 15); б) бо шакли замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи хабарӣ: Агар ҳаракати густохонаи шумо ба гиряи ман **сабаб мешуд** ҳам, ман шуморо дар он ҳаракат айбдор намекардам ва ба айбдор кардан ҳақ ҳам надоштам (VII, 377); в) бо шакли замони гузаштаи ҳикоягии сиғаи хабарӣ: Агар соҳиби он ҳайвон дар вақти ронда истодани мулозим **расида меомад** ҳам, моли худро аз дасти вай гирифта наметавонист (VI,90).

Истифодаи пайвандаки «агар» дар чунин ҷумлаҳо, албатта, тобиши шартии ҷумлаи пайравро зиёдтар мекунад, зеро бе пайвандаки «агар» ҳам, ҷумлаи пайрави хилоф ҳамеша тобиши шартӣ дорад. Дар ин бора профессор Д.Тоҷиев чунин қайд менамояд, ки «дар ҷумлаи мураккаби тобеъ ҷумлаи пайрави хилоф мустақил набуда, бар эзоҳи сарҷумла меояд ва шартеро мегузорад, ки ба фикри дар он ифодагардида мамоният кунад» [1.38, 173].

Бо пайвандаки хилофии «ҳам» якҷоя истифода шудани пайвандаки шартии «агар» тобиши шартии ҷумлаи пайрави хилофро боз ҳам зиёдтар менамояд. Чунончи, ба мазмуни ин ҷумла таваҷҷуҳ намоед: **Агар** одами беруна мувофиқи табъаш набошад, баъзан аз даҳлез гашта мерафт ва **агар** ба хона дарояд **ҳам**, аз як дақиқа зиёдтар наменишаст ва ба ҳеҷ кас хайру хуш нагуфта зуд баромада мерафт (VII, 12).

Чун аз ин ҷумла пайвандаки хилофии «ҳам» фурӯгузор гардад, ҷумлаи пайрав пурра ба ҷумлаи пайрави шарт бадал мешавад: …**Агар** ба хона дарояд, аз як дақиқа зиёдтар наменишаст.

Ҳатто дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои мураккаби тобее дучор меоянд, ки ҷумлаҳои пайравашон ба сарҷумла тавассути пайвандаки ҷуфтистеъмоли «агар … ҳам» алоқаманд шуда бошанд ҳам, ҷумлаи пайрави хилоф набуда, мазмуни шартӣ доранд. Барои ба таври возеҳ ёфтани мазмуни ҷумла мо матни васеътари воқеаи тасвиркардаи муаллифро меорем:**** «Аз ҳама сахттар ва бадтар аҳволи мардикорон буд: одатан камбағалони безамини саҳро ва пойбараҳнагони шаҳр ҳар рӯз дар Регистони Бухоро ҷамъ мешуданд ва одамони толиб омада, онҳоро рӯзқарор ба корҳои сиёҳ мебурданд. Дар рамазон, ки корҳои бинокорӣ ва ҳар гуна корҳои сиёҳи дигар мехобид, мардикорон бекор мемонданд.

**** Зимнан иброз бояд дошт, ки бинобар тобишҳои гуногуни маъноӣ доштани ҷумлаҳои пайрав ва пайвандакҳо дар баъзе мавридҳо дар муқаррар сохтани навъи ҷумлаи пайрав ба ҳисоб гирифтани матни нисбатан васеъ низ кӯмак мерасонад (1.25).

Агар аҳёнан ба касе мардикор даркор шавад ҳам, ба муносибати моҳи рамазон яке ё чанд нафари онҳоро нимрӯза ва бе хӯрок мебурд ва музди нимрӯзаи бехӯрок, ки онҳо мегирифтанд, ба нони хушки якрӯзаи худҳошон ҳам намерасид… (VII, 494).

Ҷумлаи «агар аҳёнан ба касе мардикор даркор шавад ҳам»-ро ҳаргиз ҷумлаи пайрави хилоф гуфтан нашояд, ба шарт будани ин ҷумлаи пайрав мазмуни матни яклухти синтаксисии боло гувоҳи қатъист.

А Д А Б И Ё Т

1. Атобуллоев С. Ҷумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Дониш.- 1975.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷ. 3. – Душанбе: Дониш.- 1989.
3. Камолиддинов Б. Масъалаҳои баҳсноки наҳви забони тоҷикӣ – Душанбе: Деваштич.- 2003.
4. Камолиддинов Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд.– Душанбе, 2001.
5. Рубинчик Ю.А. Сложные предложения с придаточными определительными в современном персидском языке. –Москва: ИВЛ.- 1959.
6. Тоҷиев Д.Т. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш 1981.
7. Шафоӣ Аҳмад. Мабонии илмии дастури забони форсӣ, чопи аввал. –Чопхонаи «Хӯша».- 1363ҳ.

ПАРНЫЕ СОЮЗЫ ПРЯМОГО ПРОТИВИТЕЛЬНОГО ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В «ВОСПОМИНАНИЯХ» САДРИДДИНА АЙНИ

В данной статье автором подвергнуты рассмотрению и изучению использование парных союзов в прямых противительных придаточных предложениях в произведении Садриддина Айни «Воспоминания».

Ключевые слова: союзы, парные союзы, прямые противительные придаточные предложения, «Воспоминания» Садриддина Айни.

PAIRED UNIONS DIRECT ADVERSATIVE TRAVERSE PROPOSALS IN «MEMORIES» SADRIDDIN AINI

In this article the author subjected to review and study of the use of pair wise unions in direct adversative additional proposals in the work of Sadriddin Aini «Memories».

Key words: unions, paired unions, direct adversative subordinate clause, «Memories» Sadriddin Ayni.

Сведения об авторе: ***Адиба Сабзаева*** – аспирантка КТГУ им.Носира Хусрава

ИФОДАИ НАМУДИ МУТЛАҚ ДАР ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Бурҳониддин Аловиддинов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ибораҳои фразеологии феълӣ (ИФФ) новобаста аз он ки гурӯҳи махсуси воҳидҳои маънодори забонро ташкил карда, сохту таркиби рехтаю устувор ва маънои яклухти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда доранд, аз лиҳози грамматикӣ мансубияти ҳиссаинуткӣ доранд. Онҳо ифодагари амалу ҳаракат буда, дар баробари феълҳои сода соҳта ва феълҳои таркибӣ яке аз гурӯҳҳои сохтории феъли забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, ИФФ ҳангоми ифодаи амалу ҳаракат ба хусусиятҳои гуногуни грамматикӣ далолат карда, дар доираи дилхоҳ категорияи грамматикии феълӣ, аз ҷумла категорияи намуд имкони ифода кардани амалу ҳаракатро доранд [1. 134-142].

Категорияи грамматикии намуд дар ИФФ чигунагии ҷараёни амалу ҳолати ба воситаи онҳо ифодашударо новобаста аз замон бо тобишу оҳангҳои гуногун ифода менамояд: «Дар маҷмӯъ категорияи намуд ҳамон ҷиҳатҳоеро нишон медиҳад, ки амал дар ҳудуди он (новобаста аз вақту замон –аз муаллиф) ба вуқӯъ меояд, яъне он нишон медиҳад, ки амал анҷомёфта аст ё давомдор, яккаратӣ аст ё такрори мӯлкаратӣ ва ё амали доманадорест, ки ба таври номуайян вуҷуд дорад» [**6,** 14]. Намуди амалу ҳаракат

ба замони вуқӯи он вобаста набуда, он метавонад дар дилхоҳ шаклҳои замонӣ бидуни тағйир ёфтани хусусиёти ҷараёни амалу ҳаракат протсессҳои феълиро ифода намояд.

Намуди мутлақи феъл яке аз шаклҳои грамматикии категорияи грамматикии намуд буда, сарфи назар аз вақту замони иҷрои амалу ҳолат анҷомёфта будани онро ифода менамоянд: «Феълҳои ифодагари намуди мутлақ аз рӯи ҷараёни худ анҷомёбанда будани амалро ҳамчун мақсади асосӣ ифода карда, дар ҳудуди муайяни вақт ба охир расидани онро нишон медиҳад» [4, 286**].** Барои намуди мутлақ на қайди лаҳзаи вуқӯъ ва иҷрои амал, балки таъкиди қатъият ва ба охиррасии ҷараёни он муҳим мебошад.

Асоси мавҷудият ва мундариҷаи грамматикии намуди мутлақро нишон додани лаҳзавият ва натиҷадории протсессҳои феълӣ ташкил медиҳад: «Ҷиҳати муҳимми намуди мутлақро лаҳзавияти ҷараёни амал ва хусусиятҳои ба худ хоси зиддиятноке ташкил медиҳанд, ки омехта кардани онҳо бо махсусиятҳои категориявии калимаҳои дигар номумкин аст» [5, 124]. Хусусиятҳои хоси зиддиятноки намуди мутлақро он ҷиҳатҳое ташкил медиҳанд, ки ин намудро дар муқобили намуди давомдор шакл медиҳанд.

Намуди мутлақ дар ИФФ низ ба ҳудуднокӣ ва қатъияти амалу ҳаракат далолат карда, дар заминаи воситаҳои муайян ташаккул меёбад. Он асосан шакли аналитикӣ дошта, ба воситаи феълҳои ёвар ифода меёбад. Воситаи асосии ифодаи намуди мутлақи ИФФ ин феълҳои `ёвари **мондан дидан, баромадан, гузаштан, партофтан, фиристодан ва шудан** мебошанд. Ифодаи намуди мутлақ ба воситаи ин навъи феълҳо хусусиятҳои ба худ хос дошта, дар ИФФ таъкиди мутлақии амал ҳамчун асоси мавҷудияти ин намуд ба воситаи чунин феълҳо ифода мегардад. Чунончи, ИФФ-ҳои **гап задан** «сухан кардан», **мижа таҳ накардан** «нахобидан», **бистари касеро хушк кардан** «талаю тороҷ кардан», **мурч хӯрондан** «фиреб додан» дар матнҳои зер шаклҳои намуди мутлақро доранд:

Ба ӯ дар хусуси додарзодааш як **гап зада бинад**, ки чи мешавад(С. Турсун, Камони Рустам, 175). Бадриддинхӯҷа ҳам, ки имшаб,ғарқи хаёлҳои худ, **мижа таҳ накарда баромада буд** … (Ю. Акобиров, Дунё ба умед, 111). … маълум мешавад, ки инҳо имшаб шаҳри Ҳисорро **тохта, бистари чанд касро хушк карда омадаанд** (С. Айнӣ. Дохунда. 77). – Ӯ пирсаг набудааст, балки пиррӯбоҳ будааст, ки **гургони ҷавонро мурч хӯронда рафтааст**, – гуфт посбон ба онҳо… (С. Айнӣ, Ғуломон, 294).

Дар забони тоҷикӣ намуди мутлақи ИФФ аз шаклҳои сифатифеълии замони гузаштаи онҳо ба воситаи феъли **мондан** ва муродифҳои дигари грамматикии он сохта мешаванд. Аз ҷиҳати чойгиршавӣ мавқеи феълҳои намудсоз дар ифодаи намуди мутлақи маънои фразеологизмҳои феълӣ мушаххас ва устувор буда, ҳамеша пас аз феъли асосӣ меоянд. Феълҳое, ки ҳамчун феъли ёвар дар ташаккули намуди мутлақи ИФФ иштирок менамоянд, аз дигар гурӯҳи феълҳои ёвар (масалан, кардан, намудан, шудан) фарқ дошта, онҳоро шартан феъли ёвар гуфтан мумкин аст, зеро онҳо аксаран феълҳои мустақил ва дорои маънои мустақили луғавӣ буда, дар забон ҳамчун феъли мустақилмаъно низ нуфузи чашмгир доранд. Дар таркиби ИФФ бошад, шартан маънои ёварро иҷро кардаанд. Чунончи, ибораҳои рехтаи **ба гӯши касе хондан** «фаҳмондан», **чангол задан** «гирифтан», **ғам хӯрдан** «дар бораи чизе фикр кардан» дар матнҳои зер:

– Ман **ба гӯшаш хонда монда будам**, – гуфт оқсақол дар ҷавоби Амин – «ин ғуломонро як тарсонда мондан даркор аст» гуфта буд (С. Айнӣ, Ғуломон, 170)**.** Вай ҳатто духтари маъқулро **таги чашм карда монда буд.** Ин кӯзпушт ҳам шояд мисли арбоби деҳаи мо ҳамаро макида, **ғамашро хӯрда гирифта бошад**?(Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II., 158).

Маъмулан, калимаҳои ба вазифаи ҷузъҳои таркибии фразеологизм омада, ба тағйироти маъноӣ дучор шуда, дар вобастагии ҳамдигарӣ як маънои навро ба вуҷуд меоранд. Вале феълҳое, ки дар ташаккули шаклҳои грамматикии фразеологизм иштирок намуда, намуди мутлақи онро ба вуҷуд меоранд, бар хилофи калимаҳои ба вазифаи ҷузъҳои асосии ибора омада ба маънои аслӣ истифода шуда, вобаста ба хусусиятҳои маъноии худ ин ё он намуди ифодаи маънои фразеологизмро ба вуҷуд меоранд. Чунончи, феълҳои ёвари **гузаронидан, мондан, шудан ва гирифтан** дар ИФФ-

ҳои **корро пӯшонидан** ба маънои «пинҳон кардан», **ба даст овардан** ба маънои соҳиб «соҳиб будан», **абрӯ дарҳам кашидан** ба маънои «дар ғазаб шудан» ва **ақлро ғун доштан** ба маънои «фикр кардан» дар мисолҳои зер ба ҳамин гуна маънои грамматикӣ соҳиб шудаанд:

Дар вақти Қорӣ Зоҳидро куштани Муллобозор ҳам ҳамин **корро пӯшонида гузаронидаанд** (С. Айнӣ, Осори баргузида, Ҷ. II., 41). …амир мехост, ки аз лашкариёни худ ва диндорони мутаассиб истифода бурда, салтанати худро аз нав **ба даст оварда монад** (Ю. Акобиров, Ҷонфидо, 34). Ҳоло лунҷи халтаи ӯ овезон ва **абрувони** ғафсаш **дарҳам кашида шуда буд** (Ю. Акобиров, Норак, 252). Ман инро махсусан баъде, ки як қадар **ақламро ғундошта гирифтам**, бештар ҳис мекунам (С. Турсун, Камони Рустам, 22).

На ҳамаи феълҳо имкон доранд, ки ба вазифаи ҷузъи ёвари ИФФ омада, намуди мутлақро сурат диҳанд. Феълҳои шаклсози ифодагари намуди мутлақ гурӯҳи махсуси феълҳое мебошанд, ки хусусиятҳои ба худ хоси маъноиро соҳибанд. Онҳо асосан феълҳое мебошанд, ки амалу ҳаракати лаҳзавиро ифода менамоянд. Чунин феълҳо маънои лаҳзавӣ дошта, ҳамзамон бо оғоз шуданашон анҷом меёбанд. Ин феълҳо маҳз бо ана ҳамин хусусияти ғайридавомнокӣ ва лаҳзавии маънои худ амалу ҳаракати натиҷадорро ифода карда, баохиррасии онро таъкид менамоянд. Феълҳои ифодагари намуди мутлақ ҳангоми вазифаи шаклсозии грамматикии таркиби ИФФ-ро иҷро карданашон, мутлақияти амалу ҳаракатро бо оҳанги таъкид ифода намуда, ҳамзамон вазифаҳои категориявии феъли асосии ба вазифаи ҷузъи таркибии ИФФ омадаро низ иҷро менамоянд: **чарх задан «**сайр кардан**» даст задан «**ламс кардан**», алов гирифтан «**дар ғазаб шудан»:

–Албатта, оча меравам, боғро як як **чарх зада биоям**, меравам (С. Турсун, Камони Рустам, 31). Равшан рафта, дарвозаро маҳкам карда ба оғил даромад, охӯрҳоро **даст зада дид** (Р. Амонов, Шарораҳои меҳр, 308). Барои чӣ вай аз назди Ҳидоятамак **алов гирифта баромад** (С. Турсун, Камони Рустам, 155).

Феълҳои ёвари ифодагари намуди мутлақ дар ИФФ баанҷомрасии амалро бо ду тобиш: бо тобиши лаҳзавӣ. Чунончи, ВФ-ҳои **мурч хӯрондан** ва **ба дарёи хаёл ғӯтидан** «дар фикр шудан» ва бе тобиши давомнокӣ: **чашм давондан** ва **лаҷоми касеро кашидан** ифода намудаанд:

– Ӯ пирсаг набудааст, балки пиррӯбоҳ будааст, ки гургони ҷавонро **мурч хӯронда рафтааст**, – гуфт посбон ба онҳо… (С. Айнӣ, Ғуломон, 294). Ба ситорагоне, ки ба болои сараш дурахшида нури худро пошида меистоданд, чашм дӯхта, **ба дарёи хаёл ғутида рафта буд** (С. Айнӣ, Ғуломон, 357). Писаратон намеояд? –пурсид Бибизайнаб аз модари сафар, баъд аз ба одамони ҷамъомада **чашм давонда гирифтан** (Ф. Ниёзӣ, Вафо, 56). Агар якта-нимта баднафсон ба мақсади савдо ба он сӯ карасин ё шароб гузаронанд, фаҳмида, дарав **лаҷомашро кашида мемонданд** (Ф. Муҳаммадиев. Сози Мунаввар, 48).

Вазифаи асосии феълҳои намуди мутлақсоз дар вазифаи ёвар ифода кардани амали мутлақ, натиҷадор, яккаратии қатъгардида мебошад. Ин хусусиятҳо дар ҳар як феъли ёвар дар шакли алоҳида таҷассум ёфта, ҳар як феъли ёвари намудсоз дорои тобишҳои ҷудогонаи маънӣ мебошад. Бо мақсади равшании бештар андохтан ба ин масъала ҳар як феъли ёварро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Феъли ёвари **«мондан»**. Феъли **мондан** ҳамчун калимаи мустақил бо феълҳои **гузоштан, раҳо кардан** муродиф буда, ба гурӯҳи калимаҳои умумиистеъмол мансуб аст. Он ҳамчун феъли ёвар хусусияти намудсозӣ дорад. Феъли **мондан** ба вазифаи ҷузъи шаклсози ибораҳои фразеологии феълӣ омада, анҷомёбии амалу ҳаракатро бо тобишҳои гуногун ифода менамояд [3, 244-256]. Аз ҷумла феъли **мондан** ба вазифаи ҷузъи ёвари тарзи мафъулии ИФФ-и ифодагари амалу ҳаракат омада, зуд ба анҷом расидани амали мутлақи яккаратиро нишон медиҳад. Чунончи ИФФ-ҳои **бе дасту по шудан** «бе касу музтар шудан», **гапро ба дигар тараф тоб додан** «аз мавзӯъ берун шудан», **даҳони касеро аз пушти гӯшаш кушодан** «ҷазои сазовор додан» дар матнҳои поён бо феъли ёвари **мондан** ҳамин маъноро соҳиб шудаанд:

-Эй хоҳарҷон! Надонӣ, ки дар ин ҷо мардум бе ман **бе дасту по шуда мемонанд**(Р. Ҷалил. Асарҳои мунтахаб, Ҷ.II., 138). Ӯ аз ҳар куҷо нақл карда, мехост, ки риштаи **гапро ба дигар тараф тоб дода монад** (Ю. Акобиров. Паёми Данғара, 247). Даҳони ту туҳматгарро **аз пушти гӯшат кушода мемонам** (Р. Ҷалил. Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II., 347).

Феъли **мондан** бо ИФФ-ҳои ифодагари амалу ҳаракат омада, ба таври ногаҳонӣ, ғайричашмдошт ба охир расидани онро мефаҳмонад:

– Дадеш, ман гумон карда будам, ки шумо пас аз ба колхоз даромаданатон, **мурғи дилатонро кушта мондед** (С. Айнӣ. Ғуломон, 516). Ман **ба гӯшаш хонда монда будам**, – гуфт оқсақол дар ҷавоби Амин – «ин ғуломонро як тарсонда мондан даркор аст» гуфта буд (С. Айнӣ. Ғуломон, 170). … як бузи серширро ба нияти фарзанди ояндаи ту **дар дили худ баста мондаам** (С. Айнӣ, Ятим, 198).

Феъли **мондан** ба вазифаи ҷузъи ёвари ИФФ омада, новобаста аз хоҳиши гӯянда ва ё новобаста аз хоҳиши иҷрокунандаи амал ба вуқӯъ пайвастани амалу ҳаракати ҷараёни мутлақ доштаро ифода менамояд. Масалан, ВФ-ҳои **моту маҳбут кардан** «ҳайрон кардан», **лаҷоми касеро кашидан** «пешгирӣ кардан» ҳамин тобиши грамматикиро ифода кардаанд:

Агар якта-нимта баднафсон ба мақсади савдо ба он сӯ карасин ё шароб гузаронанд, фаҳмида, дарав **лаҷомашро кашида мемонданд** (Ф. Муҳаммадиев. Сози Мунаввар, 48). Ин сухани ғайричашмдошти бародараш Бадриддинхуҷаро **моту маҳбут карда монд** (Ю. Акобиров, Дунё ба умед, 23).

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки феъли мазкур асосан ба вазифаи ҷузъи ёвари ҳамон ИФФ омада, намуди мутлақро ифода менамояд, ки амалу ҳаракатро баён карда бошад. ИФФ-ҳои зайл ба ҳамин ҷумла мансубанд: **гапро ба дигар тараф тоб додан** «аз мавзӯъ берун шудан», **ба гӯши касе хондан** «фаҳмондан», **ба даст овардан** «соҳиб шудан»:

– Ман **ба гӯшаш хонда монда будам**, – гуфт оқсақол дар ҷавоби Амин – «ин ғуломонро як тарсонда мондан даркор аст» гуфта буд (С. Айнӣ, Ғуломон, 170) …амир мехост, ки аз лашкариёни худ ва диндорони мутаассиб истифода бурда, салтанати худро аз нав **ба даст оварда монад** (Ю. Акобиров. Ҷонфидо, 34). Ӯ аз ҳар куҷо нақл карда, мехост, ки риштаи **гапро ба дигар тараф тоб дода монад** (Ю. Акобиров. Паёми Данғара, 247).

Феъли **мондан** дар ифодаи намуди мутлақи ИФФ зиёд ба мушоҳида мерасад. Аз лиҳози грамматикӣ он антонимии грамматикии феъли ёвари «**истодан**» ба шумор меравад. «Бояд таъкид кард, ки ифодаи маънои давомнокӣ дар **истодан** собиқаи дуру дароз дошта бошад, пас ифодаи грамматикии мутлақ будан, яккаратӣ будани амал дар **мондан** ҳодисаи нисбатан нав аст. Он дар марҳилаи ташаккулёбиву шаклгирӣ аст. Раванди ғуншавии маъноҳои грамматикии мутлақият, ба итмомрасии ҷараёни амал дар **мондан** ҳоло ба охир нарасидааст, он идома дорад. Аз эҳтимол дур нест, ки дар ояндаи начандон дур он ҳамчун тазоди бевоситаи грамматикии **истодан** дар байни феълҳои дигари ёвар мавқеи асосиро соҳиб мегардад» [2, 49]. Аз оне ки феъли **мондан** калимаи умумиистеъмол аст, дар сохтани намуди мутлақи ИФФ дар тамоми қабатҳои услубии забон иштироки фаъол дорад:

…андаке нагузашта ҳам равшанӣ аз назар ғоиб шуду ҳам шарфаи дасту по ба **гӯш нарасида монд** (Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II. 350). Заҳораи зормонда мегӯянд, ки шираи бадани одамро макида мегирад. **Пӯсту устухон карда мемонад**, мегӯянд (Р. Ҷалил. Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II. 67). Лекин кори Наимов ҳамин зайл омад накардан гирад, баъд чӣ илоҷ? **Ба тақдир тан дода мемонад** (С. Турсун. Камони Рустам, 173)**.** Ман ҳам «давои қурут оби ҷӯш» гуфта, ду-се **сухани сахтакаку обдор гуфта мондам (**Р. Амонов, Шарораҳои меҳр, 40).

Феъли ёвари **гирифтан**. Дар забони тоҷикӣ феъле вуҷуд надорад, ки бо феъли «гирифтан» муродиф шуда, дар матн онро иваз карда тавонад, вале дар баъзе ҳолатҳо бо феълҳои **қабул кардан, соҳиб шудан ва ба даст овардан** ҳаммаъно шуда меояд. Он ҳамчун ҷузъи ёвари шаклсоз дар ташаккули ИФФ иштирок намуда, намуди мутлақи амали бевосита аз ҷониби фоил анҷомдодашударо ифода менамояд. Феъли мазкур дар

таркиби ИФФ дар баробари ифодаи намуди мутлақ боз хусусиятҳои дигари модалию иродавӣ низ дорад [3, 257-262]. Феъли мазкур ба вазифаи ҷузъи ёвари ИФФ омада, илова ба тобишҳои модалӣ, бо сареҳият қатъ гардидан ва анҷом ёфтани амалу ҳаракатро нишон медиҳад. Инро дар ИФФ-ҳои **масъалаҳои диниро нӯгирӯмолӣ кардан** «азёд кардан»**, ғам хӯрдан** «дар бораи чизе фикр кардан», **чангол задан** «гирифтан», ки дар мисолҳои зер бо ёвари **гирифтан** истифода шудаанд, мушоҳида метавон кард:

Баъзе муллоҳоро ба сари дӯконаш ҷеғ зада, баъзе **масъалаҳои** диниро, ки **нӯгирӯмолӣ карда гирифта буд**, ба миён меандохт (С. Айнӣ. Ёддоштҳо, 64). … закотчӣ бе ихтиёр аз ҷойи худ барҷаста, монанди калхоте, ки порчаи гӯштеро дида, бо иштиҳои тамом чанг занад, тӯби сатини мазкурро **чангол зада гирифт** (С. Айнӣ, Одина, 236). Ин кӯзпушт ҳам шояд мисли арбоби деҳаи мо ҳамаро макида, **ғамашро хӯрда гирифта бошад**? (Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II., 158).

Модалияти феъли **гирифтан** дар он зоҳир мегардад, ки он ба вазифаи ҷузъи шаклсози ИФФ омада амали мутлақи тобиши лаҳзавидоштаи аз ҷониби фоил бо хоҳиши худи ӯ иҷрошударо сурат медиҳад. Ғайр аз ин, феъли мазкур танҳо дар сурат додани намуди мутлақи ҳамон ИФФ истифода мешавад, ки аз лиҳози тарз дорои тарзи фоилӣ мебошанд**:**

–Канӣ, рафтем акнун! Бисёр набошад ҳам, як **мижа таҳ карда гирем (**Р. Ҷалил. Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II., 300). Вай, охир бо Наимов соз. Махсусан, директор шуданаш боз **кана барин часпида гирифтаст** (С. Турсун, Камони Рустам, 14). Ман инро, махсусан, баъде ки як қадар **ақламро ғундошта гирифтам**, бештар ҳис мекунам (С. Турсун, Камони Рустам, 22). Аммо …Аҳмад –махдум як чизи ба назар нонамоёне дорад, ки ҳамаро **бе ресмон баста мегирад** (Ю. Акобиров, Дунё ба умед, 238).

Феъли ёвари «**баромадан**». Феъли ёвари «баромадан» аз рӯйи маъно бо феълҳои таркибии **берун шудан, хориҷ шудан** муродиф аст. Он ба вазифаи ҷузъи ёвари ИФФ-ҳо омада, шаклҳои грамматикии намуди мутлақи онҳоро сурат медиҳад. Феъли **баромадан** намуди мутлақро бидуни тобиши лаҳзавӣ ифода намуда, ба зудӣ аз вазъият берун шуданро нишон медиҳад [3, 270-272]. Феъли **баромадан** бо вуҷуди он ки мутлақии амалро ба таври хеле барҷаста ифода менамояд, он дар ташаккул додани намуди мутлақи ИФФ-ҳо фаъол нест. Он танҳо дар сурат додани намуди мутлақи як гурӯҳи хурди ИФФ иштирок намуда. дар бисёр ҳолат наметавонад муродифҳои худро иваз намояд ва ё дар сурат додани намуди мутлақи дилхоҳ ИФФ иштирок намояд**.** ИФФ-ҳои **давр задан** ба маънои «сайр кардан»**, назар андохтан** ба маънои «нигоҳ кардан»**, оташ гирифтан** ба маънои «дар ғазаб шудан» маҳз бо ҳамин феъл шаклҳои намуди мутлақро бо тобишҳои мазкур ба вуҷуд овардаанд:

То хиёбон ва Регистон ҳамаро **давр зада баромадам** (С. Айнӣ, Осори баргузида, Ҷ. II 55). … қорӣ боз нафасе лаб фурӯ баста, аз як тараф номаълумона ба ҳама **назар андохта баромад** (Р. Ҷалил. Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II., 67). Барои чӣ вай аз назди Ҳидоятамак **оташ гирифта баромад** (С. Турсун. Камони Рустам, 155).

Феъли ёвари «**рафтан»**. Феъли **рафтан** ҳамчун феъли мустақил аз лиҳози маънои лаҳзавӣ бо феълҳои **тарк кардан, берун шудан** ҳаммаъно мебошад. Он дар забони тоҷикӣ хусусияти серистеъмолӣ ва сермаъноӣ дорад. Феъли мазкур дар сурат додани шаклҳои грамматикии намуди мутлақи дар шаклҳои гуногуни феълӣ иштирок намуда, онро бо тобишҳои мухталиф ифода менамояд [3, 235-242]. Феъли ёвари мазкур бо ИФФ омада, ба анҷом расидани амали оғозшударо ифода менамояд**.** Масалан, ИФФ-ҳои **мурч хӯрдан** «фиреб хӯрдан», **диққи нафас шудан** «дилгир шудан» тавассути ҳамин феъл намуди мутлақи худро ба вуҷуд овардаанд:

– Ӯ пирсаг набудааст, балки пиррӯбоҳ будааст, ки гургони ҷавонро **мӯрч хӯронда рафтааст**, – гуфт посбон ба онҳо… (С. Айнӣ. Ғуломон, 294). Хубдур дар ин вилоятҳои бегона кас **диққи нафас шуда рафт**-у (Р. Ҷалил. Одамони ҷовид, Ҷ. I., 154).

Дар мавриди дигар феъли **рафтан** ба вазифаи ҷузъи шаклсози як идда ИФФ-ҳо омада, марҳила ба марҳила авҷ гирифтан ва ба таври тадричӣ ва ноайён ба охир расидани амалро ифода намудааст**:**

Аммо инҳо дар хурофоти динӣ б**исёр ғӯтида рафтаанд (**С. Айнӣ. Ғуломон, 211**).** Қулмурод … кайҳо **дар дарёи хоб ғарқ шуда рафта будаанд** (С. Айнӣ. Ғуломон, 119). Ба ситорагоне, ки ба болои сараш дурахшида нури худро пошида меистоданд, чашм дӯхта, **ба дари хаёл ғӯтида рафта буд** (С. Айнӣ. Ғуломон, 357).

Феъли ёвари «**гузаштан**». Феъли **гузаштан** маъмулан бо феълҳои **убур намудан, тай кардан** хаммаъно мебошад. Ин феъл ҳамчун феъли ёвар хусусияти намудсозӣ дошта, дар сурат додани намуди мутлақи шаклҳои феълӣ иштирок намуда, ҳамзамон вазифаҳои гуногуни грамматикиро низ иҷро менамояд [3, 272]. Он дар таркиби ИФФ пеш аз ҳама амали мутлақи зуданҷомёфтаро ифода карда, ба охир расидани амали дар ҷараёнбударо таъкид менамояд. Чунончи**:**

Дар вақти Қорӣ Зоҳидро куштани Муллобозор ҳам ҳамин **корро пӯшонида гузаронидаанд** (С. Айнӣ. Осори баргузида, Ҷ. II. 41)

Феъли ёвари «**дидан**». Феъли **дидан** ҳамчун феъли мустақил ифодагари амал буда, бо феълҳои **назар кардан, нигоҳ кардан** хусусияти ҳаммаъноӣ дорад. Он ҳамчун ҷузъи ёвари шаклсоз дар сурат додани шаклҳои грамматикии намуди мутлақи ИФФ иштирок намуда, баанҷомрасии амалро бо тобишҳои моҳияти санҷишию тафтишотӣ ва муоинавидошта ифода менамояд [3, 267-270]. Ин вазифаи феъли мазкур бо ИФФ-ҳои **даст задан** ба маънои «ламс кардан»**, чашм андохтан** ба маънои «нигаристан» ва **гап парронда**н «санҷидан» хеле барҷаста ифода шудааст:

–Ман имрӯз, -гуфт ба сухани худ давом карда Некқадам, -худам ба ӯ **гап парронда дидам** (С. Айнӣ, Ғуломон, 136). Ба ҳар тарафи канори дарьё **чашм андохта дид**, дар канори дарё на як киштӣ, на як гупсар ва на як одам (С. Айнӣ. Ятим, 72). Равшан рафта, дарвозаро маҳкам карда ба оғил даромад, охӯрҳоро **даст зада дид**(Р. Амонов. Шарораҳои меҳр, 308).

Феъли ёвари **«партофтан».** Феъли **партофтан** пеш аз ҳама феъли мустақил буда, бо феълҳои андохтан, ҳаво додан, сар додан хусусияти синонимӣ зоҳир менамояд. Ғайр аз ин, феъли мазкур ба вазифаи феъли ёвар низ омада метавонад. Он ҳамчун феъли ёвар намуди мутлақи амалу ҳаракатро сурат медиҳад. Ин феъл натиҷаи амалро таъкид карда, нишон медиҳад, ки амал яккарата буда, бе тобиши давомнокӣ ба охир расидааст [3, 244-256]**.** Ин тобишҳои феъли мазкур дар ИФФ-ҳо боз ҳам хубтар ифода мегарданд, ҳарчанд ки он дар ташаккули намуди мутлақи ИФФ чандон фаъол нест. Чунончи, ИФФ-ҳои **аз хаёл кандан** ба маънои «фаромӯш кардан», **лат додан** ба маънои «лат кардан» дар матнҳои поён:

Ман дар ин миён хаёли Қорӣ –Ишкамбаро тамоман **аз хаёлам тарошида партофта будам** (С. Айнӣ, Марги судхӯр, 108). …Шоҳмирзо ҳамаи паноҳандагони он ҷоро, ки ба масхара доштани он мард ҳамроҳӣ карда хандида буданд, **лат дода партофт** (С. Айнӣ, Одина, 365).

Феъли ёвари **«фиристодан».** Феъли **фиристодан** пеш аз ҳама феъли мустақили ифодакунандаи маънои муайяни луғавӣ буда, бо феълҳои **равон кардан, роҳӣ кардан** муродиф мебошад. Он дар вазифаи ёвар намуди мутлақи ифодаи амалро сурат медиҳад [3, 275-277]**.** Феъли мазкур бо ИФФ омада, амали мутлақу анҷомёфтаро ифода менамояд. Он амали мутлақро ифода карда, бо тобиши лаҳзавӣ вуқӯи ногаҳонӣ ба анҷом расидани амалро нишон медиҳад:

Сирраш яла шуда буд, аммо «бой беобрӯ нашаванд» гуфта калонони деҳа болои **корашонро пӯшонда фиристоданд** (С. Айнӣ, Ғуломон, 229). Ин «гушнапурзӯр», ки як гапи худро гузаронид, **забонашро ёзонда фиристод** (С. Айнӣ. Ғуломон, 165). Ба ростӣ, ки агар қудратам мерасид, ҳамон вақт ҳам бисёртар медодам, зеро кур (маддоҳ) **диламро об карда фиристода буд** (С. Айнӣ. Ғуломон, 310).

Феъли ёвари «**омадан».** Феъли **омадан** ба вазифаи ҷузъи ИФФ омада, асосан марҳила ба марҳила давом кардани амал ва давомнокии амали нотамомро ифода менамояд, вале баъзан чунин ба назар мерасад, ки ба вазифаи ҷузъи ёвари ИФФ омада, ба охиррасӣ ва қатъияти амалро ифода менамояд. Ин гуна шаклҳо асосан намуди мутлақи ифодагари амалу ҳаракати яккаратӣ мебошад. Чунончи, ИФФ-ҳои **бистари**

касеро хушк кардан ба маънои «ғорат кардан», **қанот бароварда паридан** ба маънои «ниҳоят шод кардан», **чарх задан** ба маънои «сайр кардан», **хонаи касеро сӯзондан** ба маънои «таллаву тороҷ кардан» дар матнҳои поён ҳамин маънои грамматикиро ифода кардаанд:

… маълум мешавад, ки инҳо имшаб шаҳри Ҳисорро **тохта, бистари чанд касро хушк карда омадаанд** (С. Айнӣ. Дохунда. 77). Мо ба Москва меравему рафиқ Ленинро мебинем гуфта, **қанот бароварда парида омадем** (Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II., 271). –Албатта оча меравам, боғро як як **чарх зада биоям**, меравам (С. Турсун. Камони Рустам, 31). Ҳамин қадар сол боз заминҳои маро барзиёд нависонда, **хонаи маро сӯзонда омадетон**(С. Айнӣ, Ғулоион, 163).

Як гурӯҳ феълҳои ёвари дигарро низ номбар кардан мумкин аст, ки дар сурат додани намуди мутлақи дигар гурӯҳҳои феълии ғайрифразеологӣ нақши фаъол доранд, вале иштироки онҳо дар сурат додани намуди мутлақи ИФФ камранг буда, дар ин ҷода онҳо кам ба мушоҳида мерасанд. Феълҳои **хӯрдан** ва **шудан,** ки аз ҷумлаи чунин феълҳоянд, амали мутлакро бидуни тобишҳои иловагӣ ифода карда, натиҷадор ва мутлақо анҷомёфта будани онро ифода менамоянд**:**

…бо хиёнати инҳо **чашми мо кушода шуд**... (С. Айнӣ. Ғуломон, 374). –Рост мегӯянд, ба рафиқ Ленин **телеграмма дода шавад**! –Гуфт вакили Тошканд…(Р. Ҷалил. Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II., 272). Боровиков бо телефон гап зада шуда, аз сари стол хест (С. Улуғзода, Навобод, 229). Ҳоло лунҷи халтаи ӯ овезон ва **абрувони** ғафсаш **дарҳам кашида шуда буд** (Ю. Акобиров, Ҷонфидо, 252).

Ба таври нодир ҳам бошад, дар забони тоҷикӣ баъзе ибораҳои фразеологии феълиеро пайдо кардан мумкин аст, ки амалу ҳолатро танҳо дар намуди мутлақ ифода менамоянд. Онҳо намуди умумӣ ва ё давомдор надоранд. Чунончи, аз мундариҷаи ИФФ-ҳои: **об карда хӯрдан** «пурра аз бар намудан», **бе ресмон баста гирифтан** «мағлуб кардан», **аз бинӣ зада баромадан** «насиб накардан» дар ҷумлаҳои зайл бармеояд:

Баъд аз он ки шашмақомро **об карда хӯрдам**… (С. Айнӣ. Осори баргузида, Ҷ. II., 169). Аммо …Аҳмад –махдум як чизи ба назар нонамоёне дорад, ки ҳамаро **бе ресмон баста мегирад** (Ю. Акобиров, Дунё ба умед, 238). Ҷаллоби фиребгарро бад карда мегуфт, ки вай фиреб дода ҳаққи ятимчаҳои ӯро хӯрд, насибаш накунад, **аз биниш зада бароя**д (Р. Амонов. Шарораҳои меҳр, 181).

Ҳамин тариқ, феълҳои шаклсози ифодагари намуди мутлақи забонамон дар сурат додани намуди мутлақи ИФФ-ҳои он ба таври нобаробар иштирок менамоянд. Як қисми онҳо масалан, **мондан, рафтан, гирифтан, гузаштан**) дар сурат додани намуди мутлақи ИФФ нақши фаъол дошта, зиёд ба назар мерасанд, гурӯҳи дигари онҳо: **партофтан, дидан, шудан, додан** бошад, нақши камранг дошта, дар ташаккули намуди мутлақи ИФФ ниҳоят кам ба мушоҳида мерасанд. Дар ин миён феъли **мондан** ҳамчун феъли ёвар ва сарсилсилаи синонимӣ дар сурат додани намуди мутлақ дар забони тоҷикӣ нақши аввалиндараҷа дорад.

А Д А Б И Ё Т

1. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 406 с.
2. Маҷидов Ҳ. Оид ба категорияи намуди феъл дар забони тоҷикӣ//Паёми Донишгоҳ (бахши II). –1999. – №1. –С.45-51.
3. Расторгуева В.С., Каримова А.А. Система таджикского глагола. – Москва: Изд. Наука,1964. -290с.
4. Розенталь Д.Э.,. Голуб И. Б. и Теленкова М. А. Современный русский язык. –Москова, 1991. С. 286-290
5. Blokh M. Y, A Cours in Theoretical English Grammar. –Moscow: «Vysshaya Shkola», 2000.–300 p.
6. Kobrin N.A., Korneyev E.A., Ossovsky M.I., Guzeeva K.A. The English grammar: Morphology. Syntax. – Sank Peterburg: Soyuz. 1999. –P. 14-16.

ВЫРАЖЕНИЕ СОВЕРШЕННОГО ВИДА В ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассмотрены способы выражения грамматической категории глагольных фразеологических единиц совершенного вида. Совершенный вид в глагольных фразеологических единицах, как

и простые глаголы, выражают совершенность действия в определенный промежуток времени. Глагольные фразеологические единицы совершенного вида имеют аналитическую форму, так как выражаются с помощью специальных вспомогательных глаголов.

Ключевые слова:категория, грамматика, вид, глагол, аналитическое форма.

PERFECTIVE ASPECT EXPRESSION IN VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS THE TADJIK LANGUAGE

In given article ways of expression of a grammatical category of verbal phraseological units of a perfective aspect are considered. A perfective aspect in verbal phraseological units, as well as simple verbs, express perfect actions in a certain time interval. Verbal phraseological units of a perfective aspect have the analytical form as are expressed by means of special auxiliary verbs.

Key words: a category, grammar, a aspect, a verb, the analytical form.

Сведения об авторе: ***Бурхониддин Аловиддинов-*** аспирант Таджикского национального университета

ВИЖАГИҲОИ ТАБИӢ ВА ИНСОНИИ ВИЛОЯТИ ГЕЛОН

Муҳаммадисмоили Шафипури Фуманӣ
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Мавқеияти ҷуғрофиёӣ. Вилояти Гелон ҳамчун вилояти Мозандарон тавассути девори баланди Албурз ва кӯҳҳои Толиш аз бақияи сарзамини Эрон ҷудо гардида, мутааллиқ ба воҳиди ҷуғрофиёӣ дар ҷанубӣ баҳри Хазар аст, ки дар ғарбитарин бахши соҳилии ин воҳид миёни вилояти Ардабил дар Мағриб ва вилояти Мозандарон дар машриқ ва вилояти Занҷону Қазвин дар ҷануб воқеъ шудааст. Ин вилоят байни 36^0 ва 36 дақиқа то 38^0 ва 27 дақиқаи арзи шимолӣ ва 48^0 ва 30 дақиқа то 50^0 ва 30 дақиқа тӯли шарқӣ аз хатти экватории Гринвич қарор гирифтааст. Ин сарзамин аз дер боз дар тамоси мустақим бо Русия ва дар натиҷа бо тамоми Аврупо будааст. Яке аз ду роҳи бузурге, ки дунёи Ғарбро ба Осиё, бахусус Эрон муртабит месохт, аз Гелон мегузаштааст, ки аз тариқи Русия ва Бодкуба убур мекард ва ба дараи Анзалӣ мерасидааст. Масоҳати ин вилоят 14709 км^2 будааст. Рӯди сафеди Тамишк, ки байни Чобуксар ва Ромсар ҷараён дорад, марзи байни вилояти Гелон ва Мозандаронро ташкил медиҳад [1].

1.1. Ноҳамвориҳо. Ноҳамвориҳои вилояти Гелон шомили ду қисмат аст: кӯҳҳо ва кӯлҳо.

1.2. Кӯҳҳо. Кӯҳҳои ин вилоят қисмате аз маҷмӯаи ноҳамвориҳои ҷанубии ғарбӣ ва ҷанубии баҳри Хазар аст, ки аз дараи рӯди Осторо дар Шимол то кӯҳҳои Сумамус дар Машриқ кашида шудааст ва натиҷаи ҳаракатҳои кӯҳзоии охирҳои таршиёрӣ мебошад. Ин кӯҳҳо шомили ду бахш аст:

- риштаи ғарбӣ, ки кӯҳҳои Толиш, Мосула ва Пуштакӯҳро дар бар мегирад ва аз дарарӯди Осторо то гулугоҳи Манҷил густарда шуда, шомили чандин риштаи ноҳамвориҳои мавзии номутақорин бо ҷиҳати шимолии ҷанубӣ аст, ки ба самти ҷануб батадриҷ дар ҷиҳати ҷанубии шарқӣ пеш меравад. Аз қуллаҳои муҳимми ин ноҳия метавон қуллаи Бакрудоғ ё Бағрудоғ (3300) ном бурд;

- риштаи шарқӣ шомили бахши ғарбии риштакӯҳҳои Албурз, дараи Текноикии Сафедрӯд, марзи табиии ин ду бахши ноҳамвор мебошад. Аз қуллаҳои муҳимми ин ноҳия метавон Дурфаккӯҳ (2705 м), Ноташкӯҳи Хаштчолро ном бурд [2].

1.3. Кӯлҳо. Кӯли Гелон шомили ноҳияи обруфтӣ аст, ки байни доманаҳои шимолии кӯҳҳои Албурз ва соҳили ҷанубии баҳри Хазар қарор дорад ва аз обруфти дарёҳои ҷорӣ дар ин минтақа ба вуҷуд омадааст ва ба ду бахши кӯлҳои борики шарқӣ ва шимоли ғарбӣ, ки ба сурати навори борики байни соҳилҳои Хазар ва доманаҳои Албурз бо вусъати каме воқеъ шудааст, мустақиман таҳти таъсири обруфтаҳои теъдоди зиёде аз дарёҳои соҳилӣ бо хусусиёти селобӣ қарор мегирад ва бистари дарёҳое чун Гургонрӯд, Қалъарӯдхон, Пасихон ва Сайқалонрӯд дар он ташкил шудааст. Кӯлҳои

марказӣ, ки мусаллас дар мобайни Эмомзода Ҳошим, Анзалӣ ва Чамхола ташкил шуда қарор дорад, дорои вусъати зиёде аст [2].

1.4. Обу ҳаво. Сарзамини Гелон дар миёни кӯҳистони Албурз ва баҳри Хазар қарор дорад ва дорои навъи хоси обу ҳаво аст, ки ба он обу ҳавои муътадили хазарӣ мегӯянд ва ношӣ аз обу ҳавои кӯҳистони Албурз ва баҳри Хазар мебошад. Кӯҳистони Толиш бо ҷиҳати шимолу ҷанубӣ ва кӯҳистони Албурз бо имтидоди ғарбӣ- шарқӣ монанди садде аз убури бухори оби баҳри Хазар ва бодҳои марбути шимоли ғарбӣ ба дохили Эрон пешгирӣ мекунад. Ва ба сабаби иртифои зиёд, муҷиби боришоти бисёр дар ноҳия мегарданд. Дар вилояти Гелон бештарин миқдори борон дар ноҳияи кӯчак воқеъ дар соҳили ғарбӣ ва ҷанубу ғарбии баҳри Хазар аз Осторо то ҳудуди Чобуксар меборад, ки байни 1000-2000 мм мебошад. Ноҳияи Рӯдбор камборонтарин ноҳияи ин вилоят аст. Дар аксари ноҳияҳои Гелон барф меборад, ки иртифои он аз 1-2 метр ҳам бештар аст [2].

1.5. Бодҳо. Бодҳое, ки дар вилояти Гелон мевазанд, ҳар кадом таъсири хосе дошта, дар фаслҳои мухталифи сол бар чигунагии сайди моҳӣ асар мегузоранд. Муҳимтарин бодҳо ба шарҳи зер аст: 1. Берунво. 2. Хазарӣ. 3. Сарғук. 4. Риштаво. 5. Гелво. 6. Гармеш (гармиш). 7. Боди манҷил [2].

1.6. Дарёҳо. Аз баракати боронҳои фаровон дар ноҳияи Гелон дарёҳои мутааддиди доимӣ ба вуҷуд омада, ки аз доманаҳои шимолии Албурз сарчашма мегиранд ва ба тарафи баҳри Хазар ҷараён доранд. Ин дарёҳо заминҳои русубии васееро дар соҳилҳо эҷод кардаанд. Танҳо дарёе, ки аз фалоти Эрон сарчашма гирифта, аз кӯҳистони Албурз убур мекунад ва ба баҳри Хазар мерезад, Сафедрӯд аст. Тӯли он 800 км ва муҳимтарин дарёи вилояти Гелон ба шумор меравад. Шохаи аслии Сафедрӯд ба номи Ғазал Узан аз ин пас ба номи Сафедрӯд дар ҷиҳати шимолӣ ва ба сӯйи кӯли Гелон сарозер мешавад. Пас аз обёрии ин кӯл дар Мусочойи Киёшаҳр вориди баҳри Хазар мешавад. Пас аз Сафедрӯд дарёҳои Пулруд ва Шалмонрӯд дорои аҳамият ҳастанд. Пулрӯд аз иртифооти Ишкавар ва Шалмонрӯд аз иртифооти Ноташкӯҳ сарчашма мегирад [2].

1.7. Баҳри Хазар: Баҳри Хазар байни Эрон ва ҷумҳуриҳои Туркманистон, Қазоқистон, Ӯзбекистон, Русия ва Озорбойҷон воқеъ шудааст. Масоҳати он 400000 км^2 аст, тӯли соҳилии он 6379 км. аст, ки 992 км он дар Эрон воқеъ шудааст ва қариби 50 ном дорад. Ин баҳр бузургтарин қисмати боқимонда аз баҳри қадимии Титас аст. Ин баҳр умқи зиёде надорад. Умқи мутавассити он дар ҳудуди 181 м ва ҳадди аксари умқи он дар ҳавзаи ҷанубӣ 980 м аст. Шӯрии оби ин баҳр байни 13-14 дар ҳазор мебошад. Дар канори ин дарё мурдобҳои фаровоне вуҷуд дорад, ки муҳимтарини онҳо Мурдоби Анзалӣ ва Амиркилоя аст. Пӯшиши гиёҳии Гелон бар ду навъ аст:

1.8. Ҷангал: Ҷангал, ки дар ҳудуди 100000 бароварда шудааст, ки шомили дарахтоне аз навъи арас, мимраз, рош, балут, лурки озод, туско, шамшод, зайтун, афро, норун, шоҳ балут мебошад.

2. Хусусиятҳои инсонӣ.

Қавмҳои Гелон: Дар вилояти Гелон қавмҳои мухталифе зиндагӣ мекарданд, ки бар асари омилҳои табиӣ, таърихию сиёсӣ ва низ муҳоҷиратҳо ва иртибототи васеи қарни охир байни ин вилоят бо соири нуқоти кишвар асари чандоне аз он қавмҳо мушоҳида намешавад. Ин қавмҳо иборатанд аз:

2.1. Гилҳо. Номи қавме, ки аз гузаштаи дур бар кӯлҳои шимоли Эрон байни риштакӯҳи Албурз ва баҳри Хазар воқеъ аст, тасаллут доштанд. Ба паҳлавӣ гил ва ба арабӣ алҷил сабт шудааст. Каюс Полинус, ки дар нимаи аввали милодӣ мезистааст, ин қавмро Гилой муаррифӣ мекунад. Дар аҳди Сосониён номи ду қавми Гил ва Дейлам дар саросари ин минтақа ҷонишин шудааст. Дар он давра қавми Гил бар кӯл ва Дейлам ба кӯҳистонҳои шарқӣ ва ҷанубӣ аз Чолус то ҳадди Қазвин ва Толиш аз ҳадди Гаскар ба боло ва бар ноҳияи Испаҳт мустолиъ будаанд. Вожаи гиламард, ки ба гелониён гуфта мешавад, низ аз ҳамин қавм гирифта шудааст [3].

2.2. Дейлам. Мардуми Дейлам дар минтақаи кӯҳистонӣ зиндагӣ мекарданд ва кулоҳ, сипар ва зубини дейламӣ дар қарнҳои аввалияи ислом шуҳрати фаровон доранд [1].

2.3. Кодусҳо: Номи қавми моқабли ориёӣ аст, ки дар ноҳияҳои кӯҳистонии Гелон мезистанд. Аз шавоҳид чунин бар меояд, ки қавми Кодус пеш аз вуруди ориёиҳо тавонист Косҳоро, ки бар ҷануби баҳри Хазар муставлӣ шуда буданд, ба самти ғарб бironанд. Дар таърихи Эрони бостон омадааст, ки ҳангоми ҳуҷуми Ориёиҳо ба Эрон дар ғарби баҳри Хазар, Косҳо иқомат доштанд. Дар Гелон Кодусҳо, дар Мозандарон Тапуриҳо ва дар миёни Кодусиёну Тапуриҳо, Мордҳо ё Омордҳо сокин буданд, ки номи худро дар аҳди қадим ба Сафедрӯд дода буданд мезистанд. Таърихнависони шарқи қадим номи Кодус баробар бо Гелой – гел ё гилро дар канори якдигар зикр карданд ва онҳоро тираҳои аз як қавм ва сокини ҷануби баҳри Хазар муаррифӣ мекунанд. Дар манобеи қадимӣ онҳоро Котишиён ё Котузиён низ гуфтаанд [3].

2.4. Мордҳо: Қавми шуҷоъ ва ҷангҷӯ буданд ва бар хилофи гилҳо андоми баланд доштанд ва дар сафҳои ҷангҷӯён комилан дида ва шинохта мешуданд. Зоҳиран дар Рустамобод ва Рудбор зиндагӣ мекарданд (Робино, Мутарҷим: Хумомизода, 1370).

2.5. Косҳо (Коспинҳо): Гуфта мешавад ин қавм аз соҳилҳои ғарбӣ ва ҷанубу ғарбии баҳри Хазар ба қаламрави зиндагии Гилҳо ва Кодусиҳо омаданд ва ба гурӯҳи (Кос-си, ба маънои кӯҳ) ва (Кос-пи ба маънои об) дар атрофи баҳри Хазар ва дарёҳои муҷовир зиндагӣ мекарданд. Гришман «Дар таърихи Эрон аз оғоз то ислом» гувоҳӣ дода, ки қадимитарин манобее, ки дар онҳо зикри Косиён ба амал омада, матнҳои марбут ба қарни 24 қабл аз мелод аст, ки мутааллиқ ба аҳди Пузур –Иншошинок аст [4].

Ба назар мерасад, ки онон тайи ҳазораи сеюми қабл аз мелод нисбатан беаҳамият буданд. Ошӯриён ононро бо номи Коси мешинохтанд. Ин ном ба шакли Кусоюӣ тавассути Стравон ёд шудааст ва ӯ ҷойи Косиёнро дар ноҳияи шарқитар, дар бандҳои Хазари болои Теҳрон ёд мекунад [5]. Гӯё номи баҳри Хазар ба забони аврупоӣ Каспиян аз номи ин қавм гирифта шудааст, ки боиси густариши кишоварзӣ дар миёни сокинони бахши кӯлҳои Гелон шуд.

2.6. Дробикҳо: Қавмҳоеро, ки дар атрофи Дурфаккӯҳ зиндагӣ мекарданд, ки онҳоро Дурбикҳо меномиданд. Зоҳиран номи ин кӯҳ аз номи ин қавм гирифта шудааст [3].

А Д А Б И Ё Т

1. Робино Ҳ.Л. Вилоятҳои дорулмарзи Эрон. Ҷуғрофиёи вилояти Гелон. Мутарҷим: Хумомизода. Интишороти гурӯҳи пажӯҳишагрони Эрон. –Рашт, 1370.
2. Хумомизода Ҷаъфар. Ҷуғрофиёи вилояти Гелон. Китоби Гелон ҷ.1. Интишороти гурӯҳи пажӯҳишагрони Эрон. –Рашт,1374.
3. Сартиппур Ҷаҳонгир. Номҳо ва номдор. Интишороти гилакон. –Рашт, 1371.
4. Гришман Роман. Таърихи Эрон аз оғоз то ислом. Мутарҷим: Муин Муҳаммад. Интишороти илмӣ-фарҳангӣ. –Теҳрон, 1355.
5. Дяконов А.М. Таърихи Мод. Мутарҷим: Кишоварз Карим. Интишороти паём. –Теҳрон, 1357.

ОСОБЕННОСТИ ПРИРОДНЫХ И ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ОБЛАСТИ ГЕЛАН

В данной статье автором подвергнуты рассмотрению и изучению особенности природных и человеческих ресурсов области Гелан Исламской Республики Иран. Также рассмаривается история племен и родов проживающих в данной области и их языковые и культурные особенности.

Ключевые слова: область Гелан, природные особенности, география, языковые и культурные особенности, природные ресурсы, человеческие ресурсы, иранские племена.

FEATURES OF NATURAL AND HUMAN RESOURCES OF THE REGION GELAN

In this article the author subjected to review and study of the peculiarities of the natural and human resources of the region Gelan the Islamic Republic of Iran. Also рассмаривается history of the tribes and families living in this area and their linguistic and cultural characteristics.

Key words: region Gelan, natural characteristics, geography, language and cultural features, natural resources, human resources, Iranian tribes.

Сведения об авторе: ***Мухаммадисмоил Шафипур Фумани*** – соискатель кафедры иностранных языков АН РТ

ТЕРМИНОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Мухаммад Садеги
Таджикский национальный университет

Давно доказано, что язык состоит из слов. Даже неграмотные люди знают, что в их языке существуют слова. Тем не менее, среди ученых всегда продолжаются споры по поводу того, чего мы должны называть словами. Например, англичане могут быть едины во мнении, что all right является одним словом. Но возникает очередной вопрос по форме написания этого слова, то есть, как правильно писать это слово: allright или all right? Тем не менее, когда носители языка слышат или читают слова, обязательно узнают собственный язык и поэтому во многом их мнения сходятся по поводу чего можно называть словом и чего нельзя. Например, носители английского языка знают, что форма «stlody» в составе предложения «The stlody cat on the mot» является чужим словом, но другие формы являются английскими словами [1, стр. 17).

В каждой науке главным вопросом считается знание малейших единиц. Клетка, молекула, атом - все эти формы являются малейшими элементами науки. В языке между основными голосами не имеющими значения и основными единицами, имеющими значения должна существовать взаимная связь [10, 151-152].

Термин «слово» можно использовать в двух значениях: Первое значение – является абстрактным, находящимся внутри языка, то есть то, что подразумевает второе значение – выявляется в процессе использования слова, которое называют формой слова (word-form). Совокупность имеющих значение слов в современном языкознании называют Лексикой (***lexicon***), каждое из которых имеет морфему (***lexeme***).

Значение слова в нашем понимании не всегда ясно. Трудности по определению значения слово возникают в связи с термином «слово», которое в языке используется в разных значениях. Для доказывания существования слов мы намерены рассмотреть все трудности, что на наш взгляд кажутся несложными.

Пример: Как будете поступать, если в процессе чтения книги вы впервые встречаете слово «*pockled*»? *He went to the pub for a pint and then pockled off*. Примерно, в толковом словаре вы будете искать корневое слово *pockle*, а не производное *pockle*d. Вы может быть знаете, что также существуют формы *pockles* и *pockling*. Вы также знаете, что pockled, pockles, pockle и pockling являются разными формами одного абстрактного слова, которое в языкознание называется морфема (lexeme). Лексические формы *pockled, pockles, pockle и pockling* являются разными выражениями морфемы POCKLE (Морфемы пишутся прописными буквами). Эти слова, несмотря на разное произношение и форму имеют близкую по значению основу. Морфемы являются словами, которые в толковых словарях имеют свою форму написания [11].

Пример: Какие нижеследующие слова считаются морфемами?

see	catchestaller	boy	catching	sees
s**l**eeps	womancatch	saw	tallest	sleeping
boys	sleep	seen	tall	jumped caught
seeing	jump	women	slept	jumps jumping

Мы все знаем, что формы *see, sees, seeing, saw, seen, sleeps, sleeping, slept, catch, catches, catching, caught* производные из морфем SEE, SLEEP и CATCH, а формы *jump, jumps, jumped, jumping, tall, taller, tallest, boy, boys, woman, women* происходят от морфем JUMP, TALL, WOMAN, BOY. Как уже говорили выше, когда мы используем понятие слово, не имеем в виду морфему в значение основного слова, наоборот мы подразумеваем специальное выражение морфемы в разговорной речи и письме, где форма слова называется word form. В связи с этим, можем сказать, что *seen, see, sees, seeing, saw* являются пять разных слов, происходивших из одной морфемы. Слово как выразитель морфемы по своим

специфическим свойствам также является грамматической формой. Например, имена существительные, прилагательное, глагол, время, пол, количество и так далее. Термин грамматическое значение (grammatical word) мы используем в целях выражения указанных слов. В следующем примере слово cut имеет два отчетливых грамматических значения:

a.) Usually I cut the bread on the table. b.) Yesterday I cut the bread in the sink.

Заглавное слово cut, относящееся к морфеме CUT может образовать две различные грамматические формы. Первой является простое деепричастие, третьего лица, единственного числа, а второй, простая форма глагола прошедшего времени. Кроме этих двух грамматических форм существует также третья грамматическая форма, которая в следующем примере обозначает имя существительное единственного числа:

Jane has a cut on her finger.

Данная грамматическая форма относится к другой самостоятельной морфеме, то есть, морфема CUT явно выражает имя существительное. Имя существительное CUT по значению имеет отношение к глаголу CUT, тем не менее они являются двумя разными морфемами, так как относятся к словам двух частей речи. Значение грамматических слов имеет важное значение в спорах по вопросу взаимосвязи между словами и предложениями и различим между терминологией и синтаксисом [12 ,19]. Перечень лексики (***lexicon***) еще не является перечнем слов языка, но охватывает различные следующие теоретические точки зрения по поводу слов:

1. С точки зрения звуковой/фонологии: слово является звуковой формой, состоявшей из одного или нескольких слогов, в начале и конце которых существует взаимосвязь (juncture), то есть в начале и конце слова можно сделать остановку. Фонетика и фонология в языкознании выполняют функции изучения систем звуков в языке. Фонология изучает различные звуковые оттенки слова при разговоре.

2. С точки зрения частей речи: в этом значении рассматриваются внутренняя структура предложения и связь между внутренними частями предложения. Например, персоязычные народы знают, что после предлога «бе» следуют имена существительные.

3. С точки зрения смысла: слово состоит из одной смысловой единицы, указывающей на одно или несколько понятий. Семасиология изучает смысл отдельных слов, а также группу слов собранных в одно предложение. Например, слово «бародар» (брат) в языке используется и в переносном и в прямом смысле. Женский род слова «меш» (овац) получает форму «куч» (овен), тем не менее выражает первый смысл слова.

4. С точки зрения орфографии: слово имеет единственную орфографическую форму, то есть, при написании с двух сторон слова соблюдается пропуск.

5. С точки зрения повседневного использования: слова в предложениях используются в обычном порядке. Например, слово «додош» (брат) кроме использования в обычном смысле, также используется в повелительном смысле «бирав, додош!» (иди, брат!).

6. С точки зрения построения: является основной темой нашей работы. Охватывает все вопросы образования сложных слов. Например, слово «донишгох» (университет) состоит из следующих трех слогов: «дон», «иш», «гоҳ» и каждый из этих слогов в языкознании называют morpheme, в результате соединения которых образовалось одно сложное слово. Другими словами, морфема является малейшим элементом слова [Колбоси Ирони, 1992, стр. 27. Саидбандаки Махди, 2009, и блок общее языкознание]. Разделение слова на маленькие части имеющие смысл называют «первая артикуляция» (***first articulation***), а единицы, полученные в результате такой артикуляции называются морфемы (morpheme). Нельзя смешивать «морфему» и «слово», потому что иногда одно слово может состоять из одной морфемы. Например, «ман» - (я), «акл» - (разум), «дард» - (боль), «борон» - (дождь) и т.д. Слова также могут состоять из двух или нескольких морфем. Например, «мегуям» - (говорю) образоване из трех морфем – «ме» + «гуй»+ «ям». Морфема «ме» также используется во многих других словах. Например, мегуи (говоришь), мерави (идешь), нишинем (сидим). Также морфема «гуй» используется в словах гӯйем (говорим), гӯйи (говоришь), гуйяд

(говорят), бигуйем (говорим), бигуйед (говорите), бигуйянд (говорят). Морфема «ям» также используется в разных словах. Например, мегирам (беру), мебинам (вижу), меравам (иду). Следующие слова также образованы из двух морфем: коргар - кор+гар (рабочий), боғбон – боғ+бон (садовник), заррин – зар-рин (золотой), пашмин – паш+мин (меховый), сутурон – сутур+он (верблюды), кӯҳҳо – кӯҳ+ҳо (горы).

Разделение морфем, то есть малейших смысловых языковых элементов на более мелкие элементы называется второй артикуляцей (***second articulation***). Элементы полученные в результате такой артикуляции называются фонемы (***phoneme***). Фонемы раздельно не имеют смыслового значения, но являются исходным пунктом по образованию смысла. То есть, две разные по значению фонемы могут изменить смысл вновь образованной морфемы: например, в морфемах дур - (далеко), дер - (поздно), дор - (держи), дар - (дверь). Причиной разницы в смысле этих пяти морфем являются фонемы вов, йо, а, пеш, замма (звуки в персидском языке). Отсюда можно сделать вывод, как может фонема изменить смысл морфемы [13,62-63].

Легко можно определить, что английские слова образованы из однородных элементов, которые называют морфемой. Морфема, то есть, малейшая языковая форма имеет смысловое или грамматическое значение. Показываем пример доказывающий данное определение. Например, слово в составе предложения состоит их трех морфем, то есть из трех малейших элементов, каждый из которых имеет свое смысловое значение (в смысле человека, выполняющего какую-нибудь работу), они также имеют единый грамматический элемент (соединены между собой) [13,92].

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Andrew Carstairs-McCarthy,2002 ,An Introduction to English Morphology
2. Aronof- Mark, Fudeman- Kirsten,2011, What Is Morphology
3. Bauer- Laurie, 1989, Introducing Linguistic Morphology
4. Falk-Jullia.S,1978, Linguistics and language
5. Framkin- Victoria, 1990, An Introduction to Language And Linguistics
6. Haspelmath –Martin, Sims -Andrea , 2010,Understanding Morphology
7. Katamba- Francis, 1993,Morphology
8. O'Grady- William, Dobrovolsky-Michael& Aronoff-Mark, 2005, Contemporary Linguistics: An Introduction
9. Yule- George, 2006,The Study of Language, Third Edition
10. Эгриди Вилям, Добровольский Майкл, Арнов Марк, 1952, перевод Дарзи Али, 2012, стр. 151-152
11. Силви Уилям, 1978.
12. Котомбо Франсис, Стивенхем Джон, 2006, стр. 19.
13. Махди Бокири, 2010, стр. 62-63/
14. Ивал Джордж, 1996, перевод Хайдари Насрин, стр. 92.

ТЕРМИНОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Давно доказано, что язык состоит из слов. Даже неграмотные люди знают, что в их языке существуют слова. Тем не менее, среди ученых всегда продолжаются споры по поводу того, чего мы должны называть словами. Например, англичане могут быть едины во мнении, что all right является одним словом. Но возникает очередной вопрос по форме написания этого слова, то есть, как правильно писать это слово: allright или all right? Тем не менее, когда носители языка слышат или читают слова, обязательно узнают собственный язык и поэтому во многом их мнения сходятся по поводу что можно называть словом и что нельзя.

Ключевые слова: артикуляция, морфема, морфология, структура слова.

MORPHOLOGY IN CONTEMPORARY LINGUISTICS

This paper is an attempt to provide a brief review of morphology in contemporary linguistics. Morphology is at the conceptual centre of linguistics. This is not because it is the dominant subdiscipline , but because morphology is the study of word structure, and words are at the interface between phonology, syntax and semantics. Words have phonological properties, they articulate together to form phrases and sentences; their form often reflects their syntactic function, and their parts are often composed of meaningful smaller pieces. In addition words contact relationships with each other by virtue of their form; that is, they form paradigms and lexical groupings.

Key words: first articulation, morpheme, morphology, word structure.

Сведения об авторе: ***Мухаммад Садеги-*** аспирант Таджикского национального университета

ОМӮЗИШ ВА ЁДГИРИИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ АЗ ТАРИҚИ ФИЛМ

Зӯҳра Хушнажод Тамиз
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Забони дувум ба забоне итлоқ мешавад, ки забономӯз пас аз забони аввал, онро меомӯзад. Забони англисӣ, аз забонҳои байналмилалӣ аст, ки барои барқарории иртибот миёни миллали ҷаҳон мебошад. Забономӯзон бар асоси аҳдоф ва ангезаҳои гуногун ва равишҳои мухталиф забонро ёд мегиранд. Ҷурҷ Юул, забоншиноси маъруф мегӯяд: «Мутолиаи забон равишест, ки чигунагии истифода аз забон ва нақши он дар зиндагии инсонро баррасӣ мекунад». Дар ҷойи дигар мегӯяд, ки: «Забоншиносон бештар забонро тавсиф кардаанд, дар ҳоле, ки фарди бумӣ забони модарии худро бидуни омӯхтан ва ба таври нохудогоҳ ба даст овардааст» [1]. Дар ёдгирии забон, беҳтар аст забономӯз монанди кӯдак, ки забони модарии худро ёд мегирад, забони дувумро ёд бигирад. Бинобар ин, равишҳое вуҷуд дорад, то забономӯзон битавонанд забонро монанди забони модарии худ фарогиранд.

Таҳқиқоти бисёре бар рӯйи таъсироти мусбати технологӣ бар омӯзиши забон дар дарс ва хориҷ аз дарс сурат гирифта, онро осон кардааст. Пешрафти технологӣ маҳдудияти замон ва маконро аз байн бурдааст. Забономӯзон аз интернет, барномаҳои телевизионӣ, филмҳо ва ғайра ба сурати самъӣ- басарӣ истифода мекунанд, ки дар ҳар замина ба иттилооти мавриди назари худ даст меёбанд ва бо гӯш додан, такрор ва машқи бисёр забонро ёд мегиранд.

Дар ин мақола ҳадаф баррасии асароти мусбати филм дар омӯзиш ва ёдгирии забон ва ибороти феълӣ дар забони англисӣ хоҳад буд. Дар ибтидо забономӯзон ҳуруф, овоҳо, садоҳо ва баъд вожаро ёд мегиранд. Сипас, бо сохторҳо ошно шуда, ҷумласозиро ёд мегиранд. Савол ин аст, ки оё забономӯз пас аз ёдгирии онҳо, ба маҳоратҳои забон мусаллат мешавад? Оё дар вақти хондан ва тамошо кардани филм ва гӯш кардан метавонад матлабҳоро дуруст бифаҳмад? Дар забони англисӣ истилоҳҳо ва иборатҳои феълии бисёре вуҷуд дорад, ки барои забономӯзон бисёр мушкил аст ва фарогирии ин феълҳо монанди дигар калимаҳои англисӣ сода намебошад [2]. Дар ин ҷо ба аҳамият ва равиши ёдгирии онҳо ба воситаи филм ишора хоҳад шуд.

Мабонии назарӣ: Воҳидҳои фразеологӣ аз унсурҳои муҳимми забон ба шумор мераванд. Онҳо ҳамчун масолеҳи дар тӯли қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъноҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд. Калимаи фразеология юнонӣ буда, аз решаҳои phrsis (ибора) ва logos (таълимот) таркиб ёфтааст.

Фразеология то солҳои наздик қисми таркибии лексикологияро ташкил медод. Бояд иқрор шуд, ки ин соҳа ҳамчун боби махсуси забоншиносӣ аз доираи лексикология хориҷ шуда, ба илми мустақил табдил ёфтааст.

Фразеология ва лексикология як қатор масъалаҳои муштаракро фаро мегиранд. Бо ин масъалаҳо пеш аз ҳама, инкишофи семантикаи калимаҳо ҳамчун ҷузъи воҳиди фразеологӣ, ҳаммаъногии калима ва воҳиди фразеологӣ, умумияти вазифаҳои синтаксисии онҳо ва масъалаҳои ба ин монанд дохил мешаванд.

Воҳидҳои фразеологӣ ба воҳидҳои синтаксисӣ низ робитаи қавӣ доранд. Воҳидҳои фразеологӣ дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои синтаксисӣ ба вуҷуд меоянд. Дар асоси фразеологизмҳо қолабҳои муайяни синтаксисии забон, ки дар тӯли асрҳо шакл гирифтаанд, меистанд. Аз рӯйи ин қолабҳои мавҷуда, ҳоло ҳам гоҳо воҳидҳои фразеологии нав ба вуҷуд меоянд. Воҳидҳои фразеологӣ мумкин аст, ки шаклу категорияҳои морфологӣ дошта бошанд [3].

Фразеология бахшҳои гуногуне дорад. Ибораҳои феълӣ навъе аз онҳо аст, ки аз як феъл ва як ё ду ҳарф (қайд,ҳарфи изофа) ташкил шудааст, ки беҳтар аст, онҳоро як таквожа дар назар гирифт. Дар аксари вақтҳо онҳо маънои феъли аслии

ташкилдиҳандаи худро ба сурати мусталаҳ тағйир медиҳанд [4] аз онҳо дар матнҳои ғайрирасмӣ бештар истифода мешаванд. Муодили аксари онҳо низ як калима аст, ки дар матнҳои расмӣ истифода мешаванд. Монанди:

He can come across a new phrasal verb. / He can encounter it.

Ӯ метавонад як ибораи феълии ҷадидро биёбад.

Аҳамияти ибораҳои феълӣ дар ин аст, ки дар гуфтугӯҳо, оҳангҳо, филмҳо, сарфаслҳои рӯзномаҳо ва монанди инҳо бисёр истифода мешаванд. Мак Кортӣ мегӯяд: «Истилоҳҳо ва ибораи феълӣ, дар матнҳои расмӣ, ғайрирасмӣ дар навиштаҳо ва гуфторҳо бисёр истифода мешаванд ва забони англисиро зеботар мекунанд». Ба назари Мак Кортӣ забономӯзон бояд ба иборати феълӣ бо диди мусбат нигоҳ кунанд. Забономӯзон бояд онҳоро ба ҳамроҳи ҷумлаҳое бинависанд, то онҳоро беҳтар ёд гирифта ва ба хотир бисупоранд [5]. Онҳо низ барои ёдгирӣ бояд равиши дурусте интихоб кунанд, вагарна мумкин аст ангезаи худро барои ёдгирии ин даста феълҳо аз даст бидиҳанд. Бо омӯзиши ин феълҳо маҳоратҳои гуфторӣ ва шунидории забономӯзон тақвият мешавад. Ба назари Синклер ва дӯстонаш (1998), «Гӯянда бо истифода аз иборати феълӣ паёми худро табиитар ба шунаванда интиқол медиҳад» [6].

Имрӯза василаҳои омӯзишӣ барои осон шудан, ҷаззоб шудан ва лаззатбахш шудани омӯзиш ва ёдгирии забон ба кор мераванд. Василаҳои омӯзишӣ монанди филм, телевизион, радио ва ғайраҳо муфид буда, ки мударрис дар канори омӯзиш аз онҳо кӯмак мегирад ва ибораи феълиро ба забономӯзон ёд медиҳад.

Филмҳо дар омӯзиш ва ёдгирии забон таъсири мусбате доранд, ки мударрис аз онҳо дар дарс кӯмак мегирад. Профессор Рондулф Кирк [1987, с.380] дар фарҳанги луғати англисии муосир мегӯяд: «Филмҳо аз достонҳо ва ё гузоришҳои варзишӣ ва ғайра ҳастанд, ки бар рӯйи сайдҳо ё сабтҳои видеоӣ забт мешаванд ва дар телевизион ва ё синамо нишон дода мешаванд. Забономӯзон беҳтар аст аз мавзӯъҳои мавриди алоқаи худ истифода кунанд». Доктор Ҳарулд дар бораи нақши расонаҳои гурӯҳӣ чунин мегӯяд: «Расонаҳои гурӯҳӣ аз абзорҳое ҳастанд, ки иттилооти бисёреро ба корбарон медиҳанд. Ба василаи онҳо арзишҳои ахлоқӣ аз насле ба насли дигар интиқол меёбад ва аз онҳо метавон ба унвони абзорҳои омӯзишӣ истифода кард».

Тибқи гуфтаи Ҳудоро Смето: [2003, с.35] «телевизион ва филм таъсири бисёр зиёде дар ёдгирии забон дорад» [7]. Тамошои филм, ки васоили дидорӣ ва шунидорӣ ҳастанд, дарки матлабро низ осонтар мекунад ва забономӯзон аз тариқи филмҳо метавонанд истилоҳот, ибораҳои феълӣ, маъниҳои онҳоро ба муддати тӯлонитар ба зеҳн бисипоранд ва онҳоро дуруст ба кор баранд.

Филмҳо дар ёдгирии талаффузи саҳеҳи калимот бисёр муассир ҳастанд. Талаффуз аз бахшҳои муҳими забоншиносӣ аст, ки дар ёдгирии забон бисёр муҳим аст. Дар «Фарҳанги луғати англисии муосир Лонгман» [1987, с.830] профессор Рондулф Кирк мегӯяд: «Талаффуз, яъне ба забон овардани калима» [8]. Дар «Фарҳанги луғати форсӣ» талаффуз, яъне: 1) адо кардани лафз; 2) сухан гуфтан [9]. Дар талаффуз бояд садоҳо, оҳанги калом, такя бар рӯйи ҳуруф низ риоят гардад, то шунаванда аз гӯш кардан монда нашавад.

Забони дувумро бояд монанди забони модарӣ ёд гирифт. Кунур [1967, с.1] дар бораи дуруст талаффуз кардани калимаҳо мегӯяд: «Суҳбат кардан бо гӯш кардан оғоз мешавад». Кӯдак дар оғози зиндагии худ ба суханҳои модараш гӯш мекунад ва бо садоҳо ва вожаҳои забони худ ошно мешавад ва ба тақлид аз модараш онҳоро такрор карда, ёд мегирад ва пас аз муддате метавонад монанди модари худ суҳбат кунад. Беҳтар аст, забономӯзон аз филмҳои зернависдор истифода кунанд, то матолибро беҳтар бифаҳманд.

Истифода аз филмҳо дар дарс яке аз фаъолиятҳои муфид дар омӯзиши нуктаҳои каломӣ ва ғайрикаломӣ (фарҳанг) аст. Мударрис дар бораи ҳолатҳо, рафторҳо, бар забон овардани ибораҳо дар вақтҳои асабонӣ ё хушҳол шудан ва … тавзеҳ медиҳад, зеро донистани фарҳанг, ёдгирии забонро осон мегардонд.

Бо нишон додани филм дар дарс метавон маҳорати шунавоӣ, дарки матлаб ва суҳбат кардани забономӯзонро тақвият намуд. Долс (1980) мегӯяд: «Забономӯзон тамошои филмро дӯст доранд, ки қувваи тафаккури онҳо тақвият меёбад» [10]. Мударрис нуктаҳои грамматикӣ, истилоҳот, ибораҳо, зарбулмасалҳо ва ғайраро тавзеҳ медиҳад, ки беҳтар аст, матолиби худро аз қабл омода кунад ва бо пурсидани савол забономӯзонро низ ба суҳбат кардан ташвиқ кунад ва аз онҳо бихоҳад, то бо баҳсҳои гурӯҳӣ дар бораи матлабҳои дарсӣ назарҳои худро бигӯянд, ки ин кор барои онҳо лаззатбахш буда, дар дарс монда намешаванд. Ӯ метавонад филмҳои муносибро ба забономӯзон муаррифӣ кунад, то онҳо ҳам дар хона истифода баранд.

Аз фоидаҳои филм он аст, ки метавон барои омӯзиши нуктаҳо, истилоҳоти муҳим, маъниҳои онҳо ва ё бахшҳоеро, ки забономӯзон мутаваҷҷеҳ нашуданд, дубора такрор кард. Бо ин равиш, онҳо дарсро бо дидани тасовир ва шунидани калимаҳо ва ибороти феълӣ зудтар ёд мегиранд ва ба муддати тӯлонитар дар зеҳни худ нигаҳ медоранд.

Бо нишон додани филмҳо ва аксҳо мударрис таваҷҷуҳи забономӯзонро ба дарс ҷалб мекунад. Пас аз тамошои филм, мударрис ибораҳои феълиро бо кашидани хонаҳо омӯзиш медиҳад. Ба ин сурат, ки калимаи аслӣ дар як хона ва ҳарфҳои изофа ё қайдҳоро дар ҷилави онҳо қарор медиҳад ва ба онҳо омӯзиш медиҳад. Мударрис барои муассир будани омӯзиш, бояд филмҳои ҷолиб, кӯтоҳ ва муносиби син, ҷинсият ва сатҳи забономӯзонро интихоб кунад. Барои мисол, бояд барои кӯдакон, навҷавонон ва бузургсолон филмҳои мутафовитеро интихоб кунад. Кӯдакон филмҳои тасвириро бештар дӯст доранд. Дар тамошои филм, забономӯзон саъй мекунанд то гуфтугӯҳо ва иттифоқҳоро бифаҳманд. Албатта, бояд донист, ки филмҳо барои афроде, ки забонро нав сар кардаанд, бисёр сахт аст. Беҳтар аст, аз филм барои касоне, ки барои муддате забонро ёд мегиранд, истифода шаванд.

Истилоҳот ва ибораҳои феълӣ бахшҳои муҳимми забон англисӣ ҳастанд, ки барои забономӯзон мушкил аст, зеро бо донистани якояки аҷзои онҳо наметавон маъноҳои онҳоро дуруст фаҳмид. Ибораҳои феълии фрзеологӣ дорои маъноҳои мухталиф ҳастанд. Бидуни донистани корбурди дурусти онҳо ва маъноҳои мухталифи онҳо дар ҷоҳои мухталиф наметавон филмҳоро ба таври комил фаҳмид. Забономӯзон аз тариқи филм метавонанд то ҳудуде ба онҳо мусаллат шаванд.

Ҳамин тариқ, омӯзиш ва ёдгирии ибораҳои феълӣ таъсири зиёде дар омӯзиш ва ёдгирии забон хоҳад дошт. Равишҳои муассире барои омӯзиши онҳо вуҷуд доранд, ки яке аз онҳо истифода аз филм мебошад. Онҳо боиси афзоиши ангеза, лаззат, таваҷҷуҳ ва қувваи тафаккур шуда ва ҳамаи маҳоратҳои забониро тақвият мекунад. Филм дорои вижагиҳое аст, ки иборатанд аз: ҳам барои бузургсолон ва ҳам барои кӯдакон саргармкунанда ҳастанд, ба ёдгирӣ суръат мебахшанд, қувваи тафаккурро тақвият медиҳанд. Забономӯзоне, ки мехоҳанд ба забони англисӣ суҳбат кунанд ва ибороти феълиро дар забон дуруст ба кор баранд, ба тариқи тамошои филм метавонанд маҳоратҳои гуфтории худро тақвият диҳанд. Забономӯзоне, ки ҳамвора дар шунидани вожаҳо ва дарки матлаб мушкилӣ доранд, аз тариқи филмҳо метавонанд ин бахши маҳорати худро низ тақвият кунанд. Онҳо бо тамошои филм метавонанд талаффузи дурустро бишунаванд ва калимаҳои бисёреро ёд бигиранд ва ба муддати тӯлонитар дар зеҳни худ нигоҳ бидоранд. Бо филм метавон таваҷҷуҳи забономӯзонро дар дарс ҷалб кард. Баъзе аз забономӯзон барои аз худ кардани забони англисӣ ба ҷой муаллим, китоб ва дарс метавонанд аз филмҳо истифода баранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Yule, G. The Study of Language, Cambridge University Press, 1995, p. 44
2. Marks, Phrasal Verbs Plus. SL2. http.//fa.wikipedia.org/wiki/
3. Мачидов. Х. Фразеологияи Забони хозираи точик. –Душанбе, 1982, С.4-9.
4. “Phrasal Verbs Quiz”. stuff.co.uk.
5. McCarthy et al (2007), English phrasal verbs in use (Advanced), Cambridge University Press, pp. vi-6.
6. Sinclair, et al. 1998.: IV.

7. Mohammad. A. Salim (2008). The role of watching English Movie in learning English. Agus. S. Institute. Retrieved from: http://maselbahri.blogspot.com.
8. Ibid. Retrieved from: http://maselbahri.blogspot.com.
9. http://dic.abadis.net/Farsi/Word/
10. Masako Sato, Exploring Effective English Teaching Method using film scripts among poor learners of English, School of Education, Waseda University, pp. 218-231. Retrieved from: http://pdfsb.com/readonline.

ОБУЧЕНИЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ПОСРЕДСТВОМ ФИЛЬМОВ

Английский язык уже давно стал языком международного общения. Именно на нем проводят большинство деловых конференций и презентаций, политических саммитов и научных конференций. Английский язык является языком международного общения. Есть много эффективных методов в обучении и изучении английского языка. Один из таких методов - изучение языка посредством фильмов. Фильмы улучшают произношение, обогащают словарный запас, даже чтение и письмо. Они увеличивают концентрацию внимания и интерес. Посредством фильмов обучающиеся также смогут поближе познакомится с культурой и образом жизни других людей.

Ключевые слова: кино, преподавание, обучение, глагольные выражения, аудирование и говорение, понимание, креативность, мотивация, умственные способности.

TEACHING AND LEARNING ENGLISH LANGUAGE THROUGH FILM

English language is an international language and it is used for communication among the nations in conferences, etc. There are important factors in learning English language consist of culture, listening, speaking, comprehension of idioms and phrases (phrasal verbs) which learners have problem. There are many methods in teaching and learning language effectively. Films are tools impact on them in/out of the classroom. Idioms and phrasal verbs are the most problematic features for English learners, because the meaning of them cannot be deducted from their components and the learners cannot guess their meanings which lead to misunderstanding. Films improve pronunciation, vocabulary, listening, speaking, even reading and writing and comprehension. They increase the learners' motivation, concentration, interest, and so on. The learners will familiar with culture and ways of living of the other people.

Key words: Film, teaching, learning, phrasal verbs, listening & speaking, comprehension, creativity, motivation, mental ability.

Сведения об авторе: ***Зухра Хушнажод Тамиз*** **–**аспирантка ТГПУ им.Садриддина Айни

ҶАЗБИ АСОТИДИ УЛУМИ ИНСОНӢ

Ғуломризо Аскарӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъйинкунандаи азми инсон асотид ҳастанд, ки таҳаввул, тағйирро эҷод мекунанд ва якояки инсонҳо ба нисбати азме, ки мегиранд дар ҳадди худаш дар таҳаввул таъсир доранд. Аз он ҷо ки яке аз авомили осеб дар ҷазби илмҳои инсонӣ адами вуҷуди рӯҳия ва заминаи таҳаввул ва тағйир дар илмҳои инсонӣ аст, ки шояд битавон онро навъи муҳофизаткоронаи илмӣ-идорӣ талаққӣ кард. Табиист, ки ҷиҳатдиҳии мудирияти таҳаввул метавонад гоми асосӣ дар ҳалли ин мушкилот бошад.

Бояд роҳи озодандешӣ ва навоварӣ ва таҳаввулро боз гузошт, аз таҳаввул бояд истиқбол кард, бо таҳаввул набояд душманӣ кард, таҳаввулро бояд мудирият кард то ба самти пешрафт ва таолӣ бошад ва дар айни ҳол ба бесуботӣ ва ҳарачу марач кашида нашавад. Дар муқобили таҳаввул рукуд аст. Баъзе рукудро бо субот иштибоҳӣ мегиранд. Метавон асотиди мутаҳавил ва пӯё, ба рӯз дошт ва дар айни ҳол ба эътиқодоти худ пойбанду собитқадам бошанд.

2. Роҳ ва равиши саҳеҳ. Яке аз иллал ва асбоби ҷазб нокоромадии асотиди илмҳои инсонӣ вуҷуди навъи нигоҳи сатҳӣ дар асотиди ҷазбшуда дар зимни илмҳои инсонӣ аст.

Тавзеҳ он ки мутаассифона, бархӯрд бо илмҳои инсонӣ сифр ё сад аст, яъне ё барои ҷанг бо илмҳои инсонӣ онро мехонем ва онро мепазирем.

Бояд илмро пазируфт ва онро бумӣ кард ва устоди муътақид ба ин навъи илмро гузиниш кард: «Мутаассифона, яке аз иллали адами муваффақият дар миёни мо ин аст,

ки илмро ба сурати таълиму тадрис мепазирем, на ба сурати созандгӣ ва дармонгарӣ» [5, 24].

Барои пайдо кардани роҳи саҳеҳ бояд пажӯҳишҳое, ки моро ба огоҳии комил мерасонад. Амири муъминон мефармояд: «Чизеро, ки намедонӣ нагӯ ва худро барои гуфтани чизе, ки аз ту напурсидаанд ва ту ба он маъмур нашудӣ ба заҳмат наяндоз» [3, 451].

«Қуръони карим» низ мегӯяд «***Вало тақфу мо лайса лака беҳ илм***» (тарҷума: чизеро, ки бад-он илм надорӣ думбол макун –«Қуръони карим» сураи «Асро», ояи 36).

Инсон муваззаф аст, ки то чизеро бо бурҳон ҳал накарда тасдиқ накунад. Ҳам такзиби ӯ бояд мустадал бошад ва ҳам тасдиқи ӯ бояд мубарҳан гардад [4, 153].

Бинобар ин, барои ҳалли ин мушкилот роҳҳои зерин пешниҳод мегардад:

1) филтр кардани асотиде, ки дорои чунин нигоҳ сатҳӣ ҳастанд дар ҳангом ҷазб;

2) тадвини даврaҳои омӯзиш барои илқои нигоҳи саҳеҳ, ки нигоҳи сифр то сад аст, барои асотиде, ки машғули кор ҳастанд .

3) тахминӣ пазируфтани илмҳо тавассути асотид

Барои пайдо кардани роҳи саҳеҳ бояд пажӯҳишҳое, ки моро ба огоҳии комиле мерасонад анҷом шавад ва то чизеро надонем нагӯем.

3. Расидан ба ҳадаф. Расидан ба ҳадаф монанди қуллае аст, ки мо мехоҳем онро фатҳ кунем, пас марҳалаи аввал «орзу» аст, вале агар дар марҳалаи орзу бимонем ва ҳаракату ҳиммате накунем, ба натиҷае намерасем. Мо, агар диққат кунем, ҳиммат намоем ва ҳадафро низ гум накунем бидуни тардид ба ҳадаф хоҳем расид. Ба назар мерасад, ки ҳама ин марҳаларо доранд, то ки битавонанд қуллаҳои мавриди алоқаро фатҳ кунанд. Баъд аз марҳилаи орзу марҳилаи «тасмимгирӣ» аст. Бо таваҷҷуҳ ба ҳадаф ва имконоти мавҷуд роҳҳои мухталифро баррасӣ карда ва аз миён роҳҳои мумкин роҳе, ки моро зудтар ба ҳадафи мерасонад интихоб менамоем.

Марҳилаи севум «ирода ва азм» аст. Вақте марҳилаи орзу ва тасмимро пушти сар гузоштем, бояд иродаи маҳкам ва азми устувор барои паймудани роҳ ба вуҷуд ояд ва аз мушкилоти масири роҳ натарсид.

4. Фарҳангсозӣ. Мо дар тамоми ҳавзаҳо ба назарияҳои ҷадид ва коромад ниёз дорем ва аз ҷумла, дар ҳамин баҳс ҷазби устод бояд ба дунболи тадвини фалсафаи таълиму тарбият ва ҷазби устод бошем ба тавре ки бо ҷаҳони ҷадид ва рӯҳияи насли ҷавон имрӯз мутаносиб бошад ва ба равишҳои суннатӣ таълиму тадрис ва тарбияти худ иктифо накунем. Дар ин замина устод Мутаҳҳарӣ сухани бисёр некӯ доранд: «Дар қадим сатҳи фикри мардуми поин буд, камтар дар мардум суоле пайдо мешуд, ҳоло бештар пайдо мешавад, табиӣ аст, вақте, ки фикр боло омад суолоте матраҳ мешавад, ки қаблан матраҳ набуда, ба ӯ ё ба «донишҷӯ» намешавад гуфт, баргард ба ҳолати авом балки ин худ заминаи муносибе аст, барои ошно шудани мардум ва «донишҷӯ» бо ҳақоиқ ва маорифи дарсӣ, ки медиҳем» [1, 37].

Агар дар ин замина фарҳангсозӣ анҷом шавад бисёре аз мушкилот дар илмҳои инсонӣ барчида мешавад, ҳамон тавре ки устод Мутаҳҳарӣ баён намудаанд бояд фарҳанги мутолеа, таҳқиқ ва пажӯҳиш боло равад.

Бояд ин фарҳанг дар байни асотиди ин илмҳо ба вуҷуд ояд, ки онҳо бояд бар се ваҷҳи ин илмҳо барномарезӣ ва таъкид дошта бошанд. Ваҷҳи фаъолияти фикрӣ, ваҷҳи фаъолияти ҳирфаӣ ва ваҷҳи фаъолияти шахсӣ.

Бояд ин фарҳангро дар ниҳоди хонавода ҳам тақвият кард, то илмҳои инсониро яке аз дарсҳои корбурдӣ бидонанд, гарчи нуфуз дар хонавода хеле мушкил аст. Ҷомеашиносон мегӯянд: «Хонавода ҳастаи сахти ниҳодҳои иҷтимоӣ аст». Яъне хонавода дар баробари таъсирот аз берун, беш аз ҳар ниҳоди дигаре муқовимат мекунад.

Хулоса, барои расидан ба натоиҷи матлуби боло ба ду чиз ниёз аст, яке талоши муъминона ва дигаре сабри мудаббирона. Яке аз заъфҳои умда дар илмҳои инсонӣ адами вуруди нухбагон ба ин илмҳо аст.

Вуруди роҳбурдии нухбагон барои фатҳи илмҳои инсонӣ:

1. Бо таваҷҷуҳ ба оморҳои ироашуда дар матни мақола боҷурат метавонем бигӯем, ки пайравии кишвар дар ҳавзаи илмҳои инсонӣ дучори камияти фавқулодаи боло ва кайфияти фавқулодаи поин шуда аст, ба гунае ки имрӯз беш аз ниме аз донишҷӯёни кишварро донишҷӯёни илмҳои инсонӣ ташкил медиҳанд, вале кайфияти нозил доранд.

Дабиристонҳоро, ки нигоҳ мекунем пай мебарем чандҳазорум нухбагон (аз лиҳози истеъдод) ба ин ҳавза роҳ мёбанд, лизо бо таваҷҷуҳ ба кам будани чиголи нухбагон дар ин ҳавза ва парокандагии эшон шароит барои ҳамафзоӣ фароҳам нест.

2. Чашмандози бистсолаи кишвар ҳанӯз дар ҳавзаи нухбагон ба вузуҳ тарсим нашудааст, дар ҳавзаи нухбагон чашмандозҳо ва роҳбурдҳо бояд ба савти кайфӣ ва камӣ сурат пазирад, зеро нигоҳи сирфан каме мумкин аст, ба бероҳаравӣ мунҷар шавад ва замонро аз дасти мо бигирад. Идеяҳои халлоқонае дар миёни нухбагон матраҳ аст, ки ба хотири адами тарсими возеҳи ин чашмандоз дар зеҳни онҳо боқӣ мондааст.

3. Дар даҳаи ҳафтод мо шоҳиди бакоргирии нухбагони фаннӣ дар созмони саноеи дифо, маркази таҳқиқоти ҷиҳод, бархе марокизи таҳқиқоти вазорати нафт ва бархе марокизи таҳқиқоти худравсозӣ будем.

Имрӯз бо барномарезии ҳисобшуда ва муташаккил рӯйи ин азизон ва эътимод ба онҳо ва шаклгирии кор ба сурати гурӯҳӣ натоиҷе ба даст овардаем, ки ҳеҷ кас фикр намекард бо вуҷуди фишорҳои хориҷӣ ва дар чунин маҷоли каме ин натоиҷ ҳосил шавад, лизо эътиқоди инҷониб бар он аст супурдани кор дар ҳавзаи илмҳои инсонӣ ба нухбагони воқеии ҷомеа, сомондиҳии ин ҳавзаро ба дунбол хоҳад дошт.

4. «Ихлос» меъёри динӣ аст, ки дар ҳавзаи нухбагон меъёри роҳнамо ва корсоз аст, ба гунае ки метавонад ба унвони қутбнамое барои худшиносии нухбагон ташреҳ шавад. Табйини амиқи мафҳуми ихлос тавассути уламои ҳавзаҳои динӣ метавонад як меъёри пешрафтаи исломиро дар ихтиёри нухбагони муштоқ рушд ва таолӣ бигзорад. Шояд яке аз далоиле, ки имрӯз мисли Саъдӣ ва Ҳофиз надорем, фиқдони ихлос аст.

5. Табйини шахсиятҳои таъсиргузор барои нухбагони ҷавони лозим ва зарурӣ аст, масалан табйини шахсияте мислии Шаҳид Чимрон ё Шаҳид Мутаҳҳарӣ ва ғ., зеро як нуқтаи заъф дар мавриди нухбагони кишварамон кам будани унсури масъулиятпазирӣ аст, ки бо як кори низомманд қобили тақвият ва тасбият аст.

6. Ёфтани решаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ, ки рағбати аксар қариб ба иттифоқи ҷомеаро ба самти ришташҳои пизишкӣ ва фанни муҳандисӣ кашидааст ва ришташҳои илмҳои инсонӣ ба ришташҳои дами дастӣ ва пеши по афтода табдил шудаанд, дар ҳоле ки илмҳои инсонӣ ниёзи бештарӣ ба нерӯи марғуб дорад ва нерӯи камтавон дар ин ҳавза бештар мушкилсоз хоҳанд буд.

7. Тамоили масъулин ба савқ додани нухбагон ба бахши санъат монеъ аз вуруди эшон ба ҳавзаҳои барномарезӣ шудааст, ба гунае ки ҳар ҷо сухан аз нухбагон меояд баҳси санъат ва иртиботи санъат ва донишгоҳ доғ мешавад, вале таваҷҷуҳи хосе ба зарфиятҳои калоннигронаи нухбагон намешавад.

А Д А Б И Ё Т

1. Ғуломалӣ Ҳадоди Одил. Осебшиносии тарбияти динӣ.- Теҳрон: Созмони пажӯҳиши омӯзиш ва парвариш.-1376.
2. Қуръони Карим. Сураи «Асро» ояи 36.
3. Наҳҷ-ул-балоға. Ба эҳтимоми Муҳаммади Даштӣ. Бунёди «Наҳҷ-ул-балоғ».- Теҳрон, 1374.
4. Ҷаводӣ Омулӣ. Ҳикмати Алавӣ. –Қум: Интишороти «Асро» - 1387.
5. Ҷилваҳои муаллимии устод Мутаҳарӣ. Дафтари умури кӯмаки омӯзиши Вазорати омӯзишу парвариш.- Теҳрон, 1377.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ УЧЕНЫХ –ГУМАНИТАРИЕВ К ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Объекты гуманитарных наук неисчерпаемы. Общественная жизнь и гуманитарные науки неразделимы. Гуманитарные науки выработали особый подход к исследуемым объектам. Их рассматривают в качестве разумных и доступных для понимания собеседников во времени, помещенных в определенные исторические и культурные условия. Ученым-гуманитариям следует принимать более активное и разнообразное участие в общественной жизни. Создание возможностей для публичной интеллектуальной работы и интеллектуального обмена принесет большую пользу всем участникам: членам сообществ по интересам, ученикам и учителям в начальной и средней школе, книжным клубам, интернет-сообществам и дискуссионным группам, аудитории

радио и телевидения, самим студентам и преподавателям университетов. Такого рода интеллектуальный обмен обеспечит развитие демократической общественной культуры. Необходимо налаживать взаимодействие между академическим сообществом и разнообразной публикой за пределами университетов; должен происходить активный, двусторонний интеллектуальный обмен.

Ключевые слова: гуманитарные науки, ученые-гуманитарии, общественная жизнь, общественность, развитие демократической общественной культуры, участие в общественной жизни, интеллектуальная работа.

THE INVOLVEMENT OF SCHOLARS IN THE HUMANITIES IN PUBLIC LIFE

Objects Humanities inexhaustible. Public life Sciences and Humanities are inseparable. The Humanities have developed a special approach to the investigated objects. They are considered as reasonable and available for understanding interlocutors in time, placed in a certain historical and cultural conditions. Scientists Humanities should take more active and participate in public life. Creating opportunities for public intellectual work and intellectual exchange will bring great benefits to all participants: members of communities of interest, students and teachers in primary and secondary schools, book clubs, online communities and discussion groups, radio and television audiences, by students and teachers of universities. This kind of intellectual exchange will ensure the development of democratic public culture. Is necessary to establish interaction between the academic community and different audiences outside the universities; must be active, bilateral intellectual exchange.

Key words: arts, Humanities scholars, social life, community, development of democratic public culture, participation in public life, intellectual work.

Сведения об авторе: ***Гуломризо Аскари*** – соискатель Таджикского национального университета

ҲОЛ ДАР «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»

Маҳдӣ Дорхол
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳол яке аз аъзоҳои пайрави ҷумла буда, **замону макон, миқдору дараҷа, сабабу мақсад, тарзи иҷрои амал**ро ифода мекунад.

Дар ҷумла **зарфҳо, исмҳо, сифатҳо, ҷонишинҳо, сифатҳои феълӣ ва феълҳои ҳол** ба вазифаи ҳол омада метавонанд. Зарфҳо дар ҷумла бештар ҳол шуда меоянд. Баъзан калимаҳои тасвирӣ ва ибораҳои фразеологӣ низ ба вазифаи ҳол истифода мешаванд. Ҳол дар ҷумла нақши муҳим дорад. Вай амали ҷумларо аз ҷиҳати гуногун шарҳ медиҳад ва муносибатҳои мухталифи дастуриро ба миён меорад.

Доктор Фаршидвар баъзе аз ҳолҳоро илова бар вобаста кардани афъол, фоил ва мафъулро низ васфкунанда медонад, дар арабӣ ба он ҳоли фоилӣ ва мафъулӣ мегӯянд, шояд иллати номгузории ҳол ба ҷойи ҳол дар дастури тоҷикӣ ин сабаб бошад [93, 253].

Дар дастури забони форсии Эрон ҳол бо номи «ҳол» хонда шудааст. Ҳолро доктор Хонларӣ дар китоби дастури таърихии худ калимае медонад, ки сурати собит дорад, яъне сарф ношуданӣ аст ва он ба феъл ё сифат ё ҳоли дигар ва ё тамоми ҷумла мепайвандад то нуқтаеро ба мафҳуми онҳо биафзояд ва дорои анвои гуногуне аст, ки ҳар кадом васфӣ аз чигунагӣ, андоза, камият, замон, макон ва таъкид ва ғайраро дар бар дорад [81,193]. Масалан, Ӯро лахте панд диҳед (8).

Дар ин мисол калимаи «**лахте**» ҳоли миқдор ва андозаи хабари ҷумла аст, ки Байҳақӣ андоза ва миқдори панд доданро дар ин ҷумла бо ин калима мушаххас намудааст. Мисоли дигар: Аз чап ва рост тир равон шуд [1119].

Байҳақӣ дар ин мисол макон ва ҷиҳати партоб шудани тирро нишон додааст.

Дар китоби «Дастури таърихи забони форсии қадим» ҳолро ба қисмҳои мухталифе чун: замон, макон, ҳолат, сабаб, миқдор ва… тақсим намудаанд, ки аз лиҳози сохтор шабеҳи тақсимбандии ҳол дар дастури забони тоҷикӣ мебошад, ки дар дастури забони форсии Эрон «ҳол»-ро мутаммими исм, феъл ва сифат низ гуфтаанд, чун маънои ҷумларо комилтар ва тамом мекунад [82,47].

Аммо тақсимбандии ҳол дар дастури забони форсии Эрон ҳам монанди гузашта танҳо аз назари маъно намебошад. Ин тақсимбандии дигаре низ аз лиҳози зоҳир ва ҳамроҳ доштан ва надоштани пешоянд ва ҳуруфи ҳолсоз мебошад. Қабл аз тавзеҳи ҳол

дар забони тоҷикӣ ва корбурди он дар китоби «Таърихи Байҳақӣ» ва анвои тақсимбандии он дар дастури забони форсии Эрон ишора мешавад.

Ҳолҳо дар забоншиносии эронӣ илова бар тақсимбандии маъноӣ ба ду сурат нишонадор ва бенишона тақсим мешаванд, ки тақсимбандӣ, ҳамон тавр ки гуфта шуд, аз ҷиҳати ҳамроҳии ҳуруфи ҳолсоз аст [88,140].

1.**Ҳолҳои нишонадор**. Ҳол дар ин хел ҳамроҳи ҳуруф меояд, ки он табдил ба ҳол меояд. Ин навъ ҳол низ дорои навъе аст, ки бад-он ишора мешавад.

А) Зарфҳое, ки аломати танвини арабӣ (-ан) ҳамроҳ доранд, дар «Таърихи Байҳақӣ» бештар дар нақши ҳол омадаанд. Мисол: Хироҷашонро **тамоман** бихост (50).

Дар ин ҷумла «**тамоман**» зарф аст, ки миқдори хироҷро мушаххас мекунад.

Имрӯз муқим аст ба Ғазнин **азизан мукарраман** ба хонаи хеш (164).

Дар мисолҳои фавқ низ **азизан** ва **мукарраман** зарфи танвиндори арабист. Ин навъи ҳол дар забони форсии имрӯза бар хилофи гузашта ба сурати иштибоҳ корбурди фаровоне дорад.

Б) Исмҳои хоси номи маҳаллу макон бо пешояндҳо сурат гирифта дар нақши ҳол омадаанд, ки аз ин навъ ҳол дар «Таърихи Байҳақӣ» фаровон истифода шудааст.

Мисол: Мо аз Тагинобод он ҷо расидем (6).

Дар ҷумлаи фавқ **«аз»** пешоянд буда ва **Тагинобод** исми хос, ки маконро мушаххас мекунад. Ҳоло агар ҳамин калима дар ҷумлае бидуни пешоянд биёяд, ҳол наметавонад бошад. Мисол: Тагинобод он ҷост.

Дар ин ҷумла **Тагинобод** мубтадо мебошад. Дар вақт биёмаданд (7).

Дар ин мисол «**дар»** пешоянд ва **вақт** ҳоли он аст. Мартабадоронро ба некӯӣ ва хушнудӣ боз гардонид (20). Дар ин мисол «**ба**» пешоянд аст ва **некӯӣ** ва **хушнудӣ** ҳоли кайфият мебошад, ки чида шудаанд.

в) Сифатҳое, ки бо пазируфтани пешоянд ҳол мешаванд. Мисол:

Касеро ба рост зиён накардааст (29).

Дар ин мисол ба пешоянд, ки сифати ростро ба ҳол табдил кардааст. Мисол:

Расул дар аснои нон хӯрдан ба тозӣ Нишобурро сутуд (38).

Тозӣ сифат аст, ки бо «ба» ба ҳол табдил мешавад.

Ҳолҳои нишонадори арабӣ бо ин равиш қобили табдил ба ҳолҳои форсӣ аст. Мисол:

Ҳатман гуфтааст. **Ҳатман** ҳоли арабист, метавон ба **ҳатм** табдил кард.

2.**Ҳолҳои бенишона.** Ҳамон тавре ки аз номи ин хел ҳол бар- меояд, аломат ва нишонаи махсус надорад, балки бо қарор гирифтан дар ҷумла ва сохтори ҷумла мутаваҷҷеҳ хоҳем шуд ҳол аст ё на. Ин навъ ҳолҳо дар забони форсии Эрон дорои анвои хосе аст, ки ба он ишора мешавад.

а) Ҳоли мухтас: Ин навъ ҳол, ки аз ибтидо ҳол ба ҳисоб меояд ва ҳеҷ аломате надорад, вале бо дидани ин калимаҳо ва мутаваҷҷеҳи зарф будани онҳо мешавем. Мисол:

Албатта, ҳамдостон набошем (55).

Ночор ин ҷо шаҳнае бояд гумошт (16).

Дар мисоли аввал **албатта** ва дар мисоли дуюм **ночор** ҳоли мухтас аст.

б) **Сифатҳои муштарак бо зарф**: Дар ин навъ зарф бояд ҳатман дар сохтори ҷумла бошад ва аз лиҳози маънои ҷумла фаҳмида мешавад, ки сифат аст ё зарф аст. Мисол:

Султон маро некӯ бинавохтааст (51).

Дар ин ҷумла **«некӯ»** зарф аст, ки дар нақши ҳол омадааст, вале дар хориҷ аз ҷумла сифат мебошад. Масалан, дар ҷумлаи «Фармони **некӯи** амир маро хуш навохт» дигар **некӯ** зарф нест, балки сифат аст.

Мисол: Ман **сахт** бузург будам (164).

Дар ин мисол **сахт** дар хориҷи ҷумла метавонад сифат бошад ва дар ин ҷумла зарф асту ҳолатро мушаххас мекунад.

в) Исмҳои макон ва замон метавонанд ҳол шаванд

Гоҳо дар ҷумлаҳои сода исмҳои хоси макон ва замон метавонанд зарф воқеъ шаванд, вале гоҳо пеш меояд дар баъзе аз ҷумла ҳол набошад ва нақшҳои дигаре чун ниҳод, мафъул ва ғайра бипазиранд.

Мисол:

Имрӯз ё фардо ҳама рафта бошед (43).

Дар ин ҷумла «**имрӯз»** ё **«фардо»** зарфи замон мебошад. Дар мисоли «Берун ин суратҳо нигоштанд» (173).

«Берун» зарфи макон мебошад.

Бо таваҷҷуҳ ба таърифе, ки аз ҳол доштем ва ҳамчунин, ба тақсимбандии он дар дастури забони форсии Эрон саъй мекунем, дар дастури забони тоҷикӣ анвои мухталифи ҳолро баён кунем ва корбурди онро дар «Таърихи Байҳақӣ» биёбем ва шабоҳатҳо ва тафовутҳоро баён намоем. Ҳол дар забон ва дастури тоҷикӣ аз рӯйи муносибати нисбат ба хабар доштааш ба хелҳои зерин ҷудо мешавад.

Ҳоли тарзи амал. Ин навъ ҳол дар забон ва гуфтори мо тарзи амал, чӣ хел ва чӣ тавр иҷро шудани амалро ифода намуда, ба воситаи ҳиссаҳои гуногуни нутқ ифода меёбад. Ин навъ ҳол шабоҳати зиёде ба ҳоли кайфият дар забони форсии Эрон дорад.

Ҳоли тарзи амал ба воситаи зарфҳои тарзи амал ифода мешавад. Ҳамон тавре ки аз ин навъ ҳол бармеояд, онҳо калимаҳоеанд, ки зарф ҳастанд ва амалу ҳаракати як шахс ё ҳайвон ва ғайраро нишон медиҳад. Маъмулан ин зарфҳо ба суратҳои: мутлақан, фавран, дартоз, баръало, қатъиян, иттифоқан, базӯр ва ғайра меоянд. Мисол:

Сахт нохуш омада буд (201).

Ҳаво сахт гарм истод (184).

Нек омад (18).

Дар мисоли аввал ҳолати амали нохуш буданро доштааст ва дар мисоли дуюм гарм будани ҳаво ва дар мисоли сеюм ҳолати омаданро нишон додааст.

Як қисми зарфҳои миқдору дараҷа низ ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд монанди: якка, дубора, чоркасӣ, бисёр ва ғайра. Мисол: Дар ҳафте дубора барнишастандӣ (165).

Бисёр бикуштанд (168).

Якбора хурӯш баромад (286).

Дар мисоли аввал **дубора** ҳол аст, ки теъдоди бар тахт нишастани амирро мушаххас мекунанд, дар мисоли дувум **бисёр** миқдор ва андозае куштагонро баён доштааст ва, ҳамчунин, дар мисоли сеюм «як бор» теъдоди хурӯшро баён мекунад.

Таркибҳое, ки аз исм ва пешоянд ташкил ёфтаанд, дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал омада метавонанд

Пешоянд дар забони форсии Эрон ба номи пешванд хонда мешавад, ки ҷузъи вандҳо мебошад. Дар вандҳои гуфташуда маънии мустақил надорад, балки бо таркиб бо калимаи дигар маънии ҷадид бисозад ва дорои се қисм аст: пешванд, миёнванд ва пасванд (82,164).

Мисол:

Касеро ба ростӣ зиён накардааст (29).

Дар ин ҷумла «ростӣ» бо пешоянди «ба» омадааст, ки ҳол мешаванд. Мисол:

Рафтан гирифт сахт ба таъҷил (43).

Ҳар рӯз ба тадриҷ ва тартиб чизе зиёдат мешуд (5).

Дар мисоли аввал «ба» пешоянд ва таъҷил ҳол аст ва дар мисоли дувум «ба» пешоянд ва «**тадриҷ**» ва **тартиб** ҳолати амр мебошад.

Ибораҳое, ки аз исм ва зарфҳо бо пешояндҳо ташкил мешаванд, ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд

Ба ин ҳолҳо дар вожасозии забони форсии Эрон муштақ мураккаб мегӯянд. Мисли **сар то сар**, **даст ба даст** ва ғайра. Мисол: Амир гирд бар гирди қалъа гашт (168).

Дар ин мисол ду калимаи **«гирд»** исм ва **бар** пешоянд ҳастанд ва рӯйи ҳам ҳолро ташкил медиҳанд.

Ва муътамидон мефиристоданд пазираи вай дамодам (46).

Дар ин мисол «дам» исм ва «о» миёнванд аст, ки сурати тағйирёфтаи «ба» мебошад, ки дар асл **дам ба дам** будааст.

Ҳоҷибаш бо се ғулом рӯйорӯй биҷустанд (275).

Дар ин мисол ду калимаи «рӯй» бо миёнбанди «о» таркиби вожаи ҷадид сохтаанд.

Дар калимаҳои **дамодам, шабошаб, саросар, лаболаб, даводав, раворав,** ба фикри Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, садоноки «о» (ба таъбири Хоҷа Ҳасани Нисорӣ «алиф»-и робита) дар миёни ду феъл (асоси феълӣ) ва ду исм, ки як қисм аст, омада, маънии «ба» пайдо менамояд, яъне «**дамбадам**», «**шаббашаб**», «**сарбасар**»,«**лаббалаб**», «**давбадав**», «**равбарав**». Масалан, дар ин байти Шайх Саъдӣ калимаи «дамодам» ба маънии «дамбадам» аст:

Дамодам шароби талх даркашанд,
Ва гар талх бинанд, дам даркашанд.

Дар ҳақиқат дар мисолҳое, ки Хоҷа Ҳасани Нисорӣ аз осори шуаро овардааст, садоноки «о» вазифаи калимасозиро адо кардааст. Чунончи, дар ин ду байт, ки аввалӣ аз Халифа Шоҳ Муҳаммад ва дувумӣ аз худи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ мебошад, садоноки «о» калима сохта, муродифи «ба» аст:

1). Лаболаб аст, зи хуни ҷигар пиёлаи мо,
Дами нахуст чунин шуд, магар ҳаволаи мо.

Яъне, **лаббалаб** аст аз хуни ҷигар пиёлаи мо.

2). Ба роҳи ишқ туро гар **раворавист** зарур,
Даводавӣ бикун, эй дил, чу меҳру маҳ шабу рӯз.

Садоноки «о» бо асосҳои мухталифи феъл ва исмҳои гуногун низ омада калима месозад ва дар адои ин вазифа Хоҷа Ҳасани Нисорӣ онро «алиф»-и атф номида ин тавр мегӯяд: «Фарқ дар миёни «алиф»-и робита ва «алиф»-и атф ҳамин аст, ки «алиф»-и робита дар миёни ду феъл ва ду исм, ки аз як қисм бошад, меояд. Ва «алиф»-и атф дар миёни ду исм ва ду феъл, ки аз ду қисм бошад, воқеъ мешавад ва маънии «вов»-и атф» (садонок ё инфикси «-у-») пайдо менамояд, чун «шаборӯз», «такопӯ», «саропо», «такодав» ба маънии «шабурӯз», «такупӯ», «сарупо», «такудав» (66,8).

Хасм соат то соат боз гардад (1122).

Дар ин мисол «соат» исм ва «то» пешоянд аст, ки рӯйи ҳам ҳоли замонро ташкил медиҳанд.

Як гурӯҳ аз калимаҳо бо ҳамроҳии калимаҳои **барин**, **чун**, **мисоли** таркиб ташкил карда, ба вазифаи ҳоли тарзи амал меоянд.

Ба воситаи сифатҳо. Гоҳо баъзе сифатҳо ҳамон тавре ки дар баҳси анвои ҳол дар дастури забони форсии Эрон гуфта шуд, дар мафҳуми ҳол омада метавонад. Мисол:

Ҳар ду далеру мардона омаданд (268).

Дар мисоли фавқ калимаи «далер» ва «мардона» сифатанд, ки дар нақши ҳоли тарзи амал омадаанд. Мисоли дигар:

Ҷаллодаш устувор бибаст (235).

Дар ин ҷумла низ **«устувор»** сифат аст, ки дар нақши ҳоли тарзи амал омадааст. Гоҳо сифатҳо дар нақши ҳоли тарзи амал дараҷаи муқоисавӣ низ мегиранд. Чунончи: Писараш бихрадтар ва хештандортар аз вай аст (218).

Мисоли дигар:Сухани **некӯ** гуфтааст, дар ин боб яке аз бузургон (30).

Дар ин ҷумла низ **« некӯ»** ҳол аст, ки дар хориҷ аз ҷумла сифат ба ҳисоб меояд. Аз ин навъ ҳол фаровон дар китоби «Таърихи Байҳақӣ» дида мешавад, ки шабоҳати зиёде насри имрӯзӣ бо он дорад.

Ба воситаи феъли ҳол. Гоҳ дар забони тоҷикӣ ва форсӣ феълҳои ҳол (сифатҳои фоъилӣ ва мафъулӣ) метавонанд дар ҷойгоҳи ҳол биёянд. Мисол: Пиёдагон, ҷангипӯшида, дар пеши саворон истода (35).

Бисёр аҷиб аст, ки дар ин ҷумла вожаи «пиёдагон» чун сифати феълӣ дар нақши мубтадо омада, пӯшида ва истода феъли ҳол аст, ки нақши ҳолро дар ҷумла доранд.

Хӯрон-хӯрон меомад то хайма (285).

Дар ин ҷумла хӯрон-хӯрон феъли ҳол аст ва нақши ҳолро доранд.

Ҳасани Сулаймон бо хайли хеш сохта биёмад (34).

Дар ин мисол низ «сохта» феъли ҳол аст, ки дар маънои омода мебошад ва аз решаи феъли сохтан аст.

Яке аз вижагиҳои китоби «Таърихи Байҳақӣ» ҳамин маврид аст, ки бисёре аз феълҳоро ба сурати ҳол меорад ва метавон анвои ин навъ сохтро дар китобаш дид, ки имрӯз ҳам корбурд дорад.

Ҳоли замон. Ин навъ ҳол, ҳамон тавре ки аз номаш бармеояд, замони рӯй додани амалу ҳолатро ифода мекунад ва замони хабари ҷумларо мушаххас мекунад, дар ин ҳол агар хабари ҷумла ё мубтадо тавзеҳеро дар бораи замони он бихоҳад, аз ҳоли замон истифода мешавад. Мисол:

Дар он ҳафта бихост рафт (11).

Дигар рӯз фавҷи қавӣ аз айён берун омаданд (17).

Амир Масъуд чоштгоҳи имрӯз маро бихонд (11).

Дар ҷумлаи аввал **«дар он ҳафта»** ҳоли замон барои хабари рафтан аст ва дар ҷумлаи дуюм **«дигар рӯз»** ҳоли замон барои тавзеҳи берун омадани шаҳр аст ва, ҳамчунин, дар ҷумлаи сеюм «чоштгоҳи имрӯз» ҳоли замон барои хабари ҷумла аст.

Аз вижагиҳои муҳимми китоби Абулфазли Байҳақӣ истифодаи фаровон аз ҳоли замон аст, чун номи таърих бар рӯйи ин китоб мебошад ва зикри дақиқи замон як ҳодиса аз зебоиҳои он мебошад ва Байҳақӣ то ҷое дошта ба далели он ки мушкили дар ривояти таърих пеш наояд, замони ҳодиса, рӯз, моҳ ва соли онро баён намудааст, ки шабоҳати зиёди кори ӯ ба китоби «Таърихи Табарӣ» дорад.

Аз лиҳози наҳвӣ ҳоли замон яке аз пуркорбурдтарин анвои ҳол дар ҷумла мебошад, ки пас аз баррасии ҳазор ҷумлаи сода 200 (дусад) адад ҳол дар он ёфтам, ки 70 (ҳафтод) адад ҳоли замон буда ва аз лиҳози корбурд тафовути ҷиддию зиёде бо насри имрӯз ба чашм наёмад. Нависанда саъй карда ҳар ҷо аҳамияте дар баёни таърих ва замон бошад, онро дар ибтидои ҷумла ва пеш аз ниҳод биёварад.

Дар дастури забони тоҷикӣ ҳоли замон аз роҳҳои мухталиф ифода меёбад, ки ҳам монанди ҳоли тарзи амал дар ҷойгаҳи худ тавзеҳ дода мешавад. Мисоли ҷиҳати рӯшантар шудани баҳс баён мегардад.

Ба воситаи зарфҳои замон. Исмҳое, ки ҳамеша барои баёни замон мебошанд, зарфи замон номида мешаванд. Зарфҳои чун: **ҳамеша, ҳанӯз, дирӯз, дина, дарҳол ва…** мебошанд ва имрӯз низ корбурд ҳастанд ва ҳамон «ҳоли мухтас» дар Эрон гуфта мешавад, мавриди истеъмоланд [88, 230]. Мисол:

Ин шаҳри шумо бар давлати мо муборак будааст **ҳамеша** (286).

Дигар баробар шуд бо он (1110). **Имрӯз** хоҷаро набинам (282).

Дар мисоли аввал **ҳамеша** зарфи замон аст, ки дар нақши ҳоли замон омада ва дар мисоли дуюм ва сеюм **«рӯз** ва **имрӯз»** зарфи замон аст, ки замон амали хабари ҷумларо мушаххас мекунад ва ҳоли замон мебошад.

Ба воситаи исмҳо. Баъзе аз исмҳо низ ҳам монанди зарфҳо баёнкунандаи ҳоли замон дар ҷумла мебошанд. Масалан, вақте мегӯем, **тобистон** фасли дуюми сол аст, дар ин ҷумла **ниҳод** аст, вале дар ҷумлаи «Тобистон мактаб маҳкам мешавад», дигар **тобистон** нақши ҳоли замонро дорад.

Мисол: Пагоҳ **бо силоҳи тамом ва зиннати бисёр** ҳозир оянд (38).

Дар ин ҷумла пагоҳ исмест, ки нақши ҳоли замонро адо карда, ҳозир шудани сипоҳро мушаххас мекунад.

Баъзан пеш меояд, исмҳо бо пешояндҳо таркиб ёфта ба вазифаи ҳоли замон меоянд (ҳаммонанди исмҳо дар дастури забони форсии Эрон, ки қабл аз ҳуруфи изофа меоянд).

Мисол: Дар як рӯз як соат се иллати саъб уфтод (95).

Дар ин ҷумла дар пешоянд аст ва як рӯз исму шумора мебошад.

Мисол: Бад-ин вақт чаро омадӣ? (738). («ба» пешоянд ва «ин вақт» исму ҷонишин аст).

Баъзан ибораҳои мафҳуми замондошта ҳам ба вазифаи ҳоли замон меоянд. Ибораҳое чун: рӯзе аз рӯзҳо, соат ба соат, рӯз ба рӯз, ҳоли ҳозир, солҳои сол ва…Мисол: Як ду сол ба Хуросон нишаст (745).Сӯйи вай ду-се рӯз қариби 50-60 пайғом рафт (199). Ин мард, муддати дароз кадхудо ва орази амир Насри сипоҳсолор буд (180).Лашкар ҳама шаб кор месохтанд (170). Хасм, соат то соат боз гардад (1122).

Аз ин навъи ҳоли замон ба далели аҳамияти таърих дар китоби Байҳақӣ фаровон ба чашм мехӯрад.

Ҳоли макон. Ин навъ ҳол ҳам монанди ҳоли замон аст ва макони рӯй додани амалро ифода мекунад ва масофат, макон ва ҷойи рӯй додани амалро мефаҳмонад. Танҳо тафовути ҳоли макон аз ҳоли замон ин аст, ки дар ҳар ҷойи ҷумла қарор намегирад. Мисол: Берун, ин суратҳо нигоштанд (173). **Берун** дар ин ҷумла ҳоли макон аст. Бусодиқ ба сӯйи Нишобур рафт (223).

Дар ин ҷумла **ба сӯйи Нишобур** ҳоли макон аст, ки ҷиҳат ва самти макони рафтани Бусодиқро нишон медиҳад. Ҳоли макон ҳам монанди ҳоли замон ба анвои зер дар «Таърихи Байҳақӣ» ифода ёфтааст.

Ба воситаи исмҳо ва пешояндҳо. Исмҳое, ки ба ҳамроҳи пешоянди макон ва масофати вуқӯи амали ҷумларо мерасонанд. Ин навъи ҳол ҳам монанди ҳолест, ки дар забони форсии Эрон ҳамроҳи ҳарфи изофа меоянд ва ба он мутамими исм мегӯянд (88,18).

Мисол: Ин сӣ тан бар боло истоданд (267). Се аспи худованд дар зери ман риш шуда буд (248).Ё Аҳмад, сухан ва тавқеи ту дар шарқ ва ғарб равон аст (223).

Дар ҷумлаи аввал **«бар боло»** ҳоли макон аст ва «бар» пешоянди он ва дар ҷумлаи дуюм **«дар зери ман»** ҳоли макон аст ва **«дар»** пешоянд ва ҳамчунин дар ҷумлаи охир «шарқ ва ғарб» исм ва ҳоли макон ва «дар» пешоянди он мебошад.

Зарфи макон бо пешоянд, исм ва ҷонишин омада, гоҳ дар шакли таркиб ва гоҳ дар шакли ибора ба вазифаи ҳоли макон омадаанд.

Мисол: Ман дар ин миёна ба чӣ корам? (200).

«Дар» пешоянд аст, **ин миёна** исми он мебошад.

Ҳама дар пеши Хоҷаи ӯ кор мекард (206).

«Дар» пешоянди исми **пеши Хоҷа** мебошад.

Ба **Машриқ** ва **Мағриб** сухани ман равон аст (223).

«Ба» пешоянди ду исми Машриқ ва Мағриб мебошад, ки бар рӯйи ҳам ҳоли маконро месозанд.

4.3.3.Ҳоли макон гоҳ бо роҳи такрори исму зарфҳои макон омадаанд.

Мисол: Ва ҷой-ҷой дар он саҳроҳо афрозҳо ва кӯҳпоя буд (248).

Бисёр пеш меояд дар забони форсии тоҷикӣ аз такрори як исм ва ё зарф ҳоли макон месозанд. Масалан: Рӯ-рӯ, пеш-пеш ва…

Дар ин мисол Байҳақӣ ба такрори як зарфи «ҷой» ҳоли макон сохтааст.

Ҳоли сабаб. Ҳоли сабаб дар ҷумла сабаби рӯй додани ҳаракат ва ҳолатро ифода менамояд, ин навъи ҳол дар дастури забони форсии Эрон ҳамон ҳоли сабаб ва иллат аст. Иллати рӯй додани як амалро баён медорад. Ҳоли сабаб дар дастури забони форсии Эрон низ бо ҳамон номи ҳоли иллат ва сабаб хонда мешавад ва гурӯҳе аз устодҳо чун доктор Хайёмпур онро бар се даста: **муфрад, мураккаб ва муаввал та**қсим менамоянд (108,94-95). Дар «Таърихи Байҳақӣ» воқеан ин хели ҳоли сабаб ба чашм расид. Мисол:

Ба шодӣ ва муборакӣ **хиромид** (434).

Бӯсаид аз шодӣ бигирист сахт ба дард (181).

Дар ҷумлаи аввал иллат ва сабаби **хиромидан** шодӣ ва муборакӣ аст ва дар ҷумлаи дуввум иллати гиристан шодӣ аст. Ҳоли сабаб дар «Таърихи Байҳақӣ» бо ҳиссаҳои зерини нутқ ифода ёфтааст:

Бо таркибе, ки аз исм ва пешоянд ташкил ёфтааст. Дар ин навъ ҳол пешоянд бо исм дар як таркиб мафҳуми ҷадидро мерасонад, ки сабаби вуқӯи амалро нишон

медиҳад. Мисол: Авлиё ва ҳашам ва раоё ба тоат ва бандагӣ ин худовандро биёромиде (188).

Ҳоли сабаб, ки бо таркибу ибораҳо ифода меёбад. Мисол: Бозгашт ба сабаби нолонӣ ва наздик омадани аҷал (264).

Ба воситаи ибораҳои масдарӣ. Мисол: Аъёни Нишобур ба Мусалло рафтанд ба шукри расидани амир Нишобур ва тоза шудани ин фатҳ (36).

Ба Дабиристон Қуръон хондан рафтаме (164).

Дар ҷумлаи аввал ибораи масдарӣ «ба шукри расидан ва тоза шудан» ҳоли сабаби иллат ба Мусалло рафтан аст ва дар мисоли дуввум сабаби рафтан ба Дабиристон ибораи «Қуръон хондан» аст, ки масдар мебошад.

Ҳоли мақсад. Ин навъи ҳол, ҳамон тавре ки аз номаш бармеояд, дар ҷумла бо кадом мақсаде иҷро шудани амал ва ҳолатро мефаҳмонад, ба навъе асли амал ва нияти анҷоми онро ин ҳол баён медорад. Мисол: Бӯсаҳли Зузанӣ қасд ва асабияти безеҳ кард (54).Дар ин ҷумла **қасд** ва **асабият** ҳоли мақсад амали Бӯсаҳл, ки ниҳоди ҷумла аст.

Амир аз он ҷо сӯйи ноҳияти Разон кард (169). Дар ин ҷумла қасди Амир аз ҳаракат кардан «сӯйи ноҳияти Разон» аст, ки ҳоли мақсад мебошад.

Доктор Халили Хатиби Раҳбар тасҳеҳкунандаи китоби «Таъ- рихи Байҳақӣ» анвои ҳол (қайд)-ро дар «Таърихи Байҳақӣ» ин гуна баён медорад:

1.**Ҳоли таъкид ва эҷоб**. Мисол: Гуфт: **Албатта,** ки нахоҳем (939). Гуфтам: **Алҳақ**, рӯз ин савт аст (62). **Лоҷарам,** ҷоҳаш бар ҷой бимонд (78).

2.Ҳоли ҳолат ё ҳол.

а**) Ҳоли ҳолати сода. Мисол**: Хоҷа Бусаҳли Зӯзанӣ онҷо пеш омад **гурехта аз Ғазнайн** (21).Чун ба ходим расидам, ба ҳоле будам **арақ бар ман нишаста** (224). Амир мутаҳаййир ва **шикасти дил** мерафт (947).

б) Ҳоли ҳолати тафсилӣ. Мисол:Чанд сол аст, ки надимии ӯ мекунад ва **дами қаноате гирифтӣ** (52).Ин гурӯҳи мардум, ки гирди ӯ даромадаанд, **ҳар яке чун вазире истода** (71).Бунасрро гуфт Абдус: Аҷаб коре дидам, **дар марди печида** (19).

3. Ҳоли замон. Мисол: **Инак,** Салчуқиёнро овард (702). **Гоҳ аз гоҳ,** ба нодир чун маҷлиси азим будӣ (289).**Шаб,** дур кашида буд (178).

4. Ҳоли шумор ва камият. Мисол: Агар рост наравад, **яке** то Ситоробод биравад (668) (яке=якбора). **Фавҷ-фавҷ**, лашкарро гусел кард (7). Хоразм **набз-набз** ва **андак-андак**, аз он гӯям (690).

5.Ҳоли мушобиҳат. Мисол:Искандар марде буд, ки **оташвор**, султонии вай нерӯ гирифт (150).То борон қавитар шуд, **коҳилвор** бархостанд (410).

6.Ҳоли нафӣ. Мисол:Дар ғамнок будан, бас фоида нест (5).

Ва агар **на**, боз гардад (908).Дашт ва ҷибол гӯй сухтаанд, ҳеҷ гиёҳ на (943).

7.Ҳоли равиш ва васф. Мисол:Ҳамаи **маликоне** рост карданд (38).Ду савор аз он Абулфазли Сурӣ даррасид, **дуаспа** (692).**Дуздида** хутба кунад (884).

8.**Ҳоли шаку тардид**. Мисол:Булфазлро **будӣ,** ки чизҳои ношоист **гуфтандӣ** (240).**Магар** ин тадбир рост биравад (911).Гуфтам: **бошад, ки** ӯ донадӣ (993).

9.**Ҳоли сифат**. Мисол:Мо вилояти дур, **сахт бо ном** бикшода будем (7).Ин ҷаҳон, **пок хобкирдор** аст (49).

10.**Мутаммими ҳолӣ**. Мисол: Би ҳашмат ошкоро бирафтанд (25). Ҷумлаи айёнро бихонд, дар вақт биёмаданд (7).Бар фавр, дар ақиби мо биёмадӣ (915).

Ин навиштаҳо ва таҳлилҳо роҷеъ ба ҷумлаҳои сода ва вижагиҳои онҳо асосан аз осори илмии марбути забоншиносии дар Эрони муосир таълифёфта оварда шуд, ки мо ин ҷо онро овардем.

Аз анвои ҳолҳои гуфташуда, дар китоби «Таърихи Байҳақӣ» бештар ҳоли замон ва макон ба чашм мехӯрад ва ин шояд ба далели таърихӣ будани китоб бошад ва нависандаи китоб ба далели баёни ҳаводис зикри замон ва маконро воҷиб медонад ва бештар аз соири анвои он корбурд доранд. Аз муҳимтарин далелҳо ва шояд зебоиҳои корбурди ҳоли замон ва макон дар ин китоб кашфи бисёре аз замонҳо ва маконҳои муҳимми таърихист, Байҳақӣ бо гунаи ҳунармандона ва истифода аз анвои ҳол бисёре

аз суолҳоро посух гуфтааст. Замон ва маконҳои чун марг, ҷанг, ҷашнҳо ва ғайра, ки бар аҳамияти ин китоб афзудааст. Баъд аз ҳоли замон ва макон ҳоли тарзи амал ба чашм меояд, зеро Байҳақӣ ба далели чирадаст будан дар баёни дақиқи ҳолот ва аъмоли афрод ва мақомоти таърихи худ ҳеҷ кӯтоҳӣ накарда ва ба сурати адои онро ошкоро тавсиф карда, ки гӯйи як намоишноманавис аст, аммо баъд аз ин се навъи ҳол ҳоли сабаб ва мақсад аз лиҳози теъдод ба кор бурдааст ва он ҳам шояд дар баёни иллат ба қасди шарҳи ҳаводиси таърихи худ бошад. Ҳамон тавр ки дар таърифи анвои ҳол чи дар забони тоҷикӣ ва чӣ дар дастури Эрон доштем, дидем, ки тафовути он чандоне дида намешавад. Ҳамон тавр ки дар забони тоҷикӣ ҳол гуфта мешавад, дар забони эронӣ ҳол мегӯянд. Масалан: ҳоли тарзи амали ҳамон ҳоли кайфият дар забони форсии эрон аст, тафовут бештар дар рӯйи номҳо ва тақсимбандии наҳвӣ ва дастурии забон аст.

Ҳоли замон ва макон ҳамон ҳоли замон ва макон мебошад, ки ҳам монанди ҳоли тарзи амал ҳеҷ тафовуте дар ҳарду забон дида намешавад ва аз лиҳози сохтори дастурӣ дар китоби «Таърихи Байҳақӣ» шабеҳи насри имрӯзи форсӣ мебошад. Ҳамчунин ҳоли сабаб ҳамон ҳоли иллати форсии Эрон ва ҳоли мақсад ҳамон ҳоли мақсад ва иллати забони форсии Эрон аст. Бо баррасии беш аз сад мисол дар заминаи ҳол (анвои ҳол) дар китоби «Таърихи Байҳақӣ» ҳеҷ тафовутеро аз лиҳози корбурд дар забони форсии имрӯз дида нашуд, балки намунаи муносиби барои насри имрӯз мебошад.

Агар аҳёнан тафовуте дида шавад, аз лиҳози корбурдиаш дар ҷойгоҳи ҷумла мебошад. Ҳамон тавр ки дар ҳамин баҳс ишора доштем, китоби «Таърихи Байҳақӣ» ба далели таърихӣ будан бештар аз ҳоли замон ва макон дар сухани хеш ва сипас аз ҳоли тарзи амал ва сабаб ва мақсад истифода кардааст. Бояд донист, ки тафовути ошкор аз лиҳози корбурд дар адабиёти классикӣ, Байҳақӣ ва адабиёти асри ҷадиди мо дар мақолаи ҳол (қайд) дида намешавад ва танҳо тафовуте, ки вуҷуд дорад, бештар ҳамон масоили қаблӣ дар номгузориҳои он аст ва ҳамон тавре ки зикр шуд, дар ҷойгоҳҳо ва ҳамчунин тақсимбандиҳои дастурӣ, масалан дар дастури Эрон «шояд» дар мақола ҳоли эҳтимол аст ва дар дастури тоҷикӣ дар баҳси ибораҳои туфайлӣ баррасӣ мешаванд. Ин тафовут далели заъф ва қуввати як дастур дар баробари як дастури дигар нест, балки қудрат ва густардагии забони форсиро мерасонад ва ба мавҷуди он тафовути дидгоҳҳои устодҳои забонро боис гардидааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Ниёзмуҳаммадов Б.Н. Забоншиносии тоҷик (асарҳои мунтахаб).- Душанбе: Дониш.- 1970. -386 с.
2. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ (нашри дуюми такмилёфта). -Душанбе: Матбуот.- 2007. -239 с.
3. Оранский И.М. Иранские языки. -М.: Изд-во вост. лит., 1963.-203 с.
4. Расторгуева В.С. Древнеиранские языки (авестийский и древнеперсидский) /Языки Азии и Африки/. Т.2.-М., 1978. -С.18-58.
5. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык. -М.: Наука, 1966. -160 с.
6. Реформатский А. А. Введение в языкознание. -М.: Просвещение, 1955. -268 с.
7. Қаландаров С.Д. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш. -Душанбе: Олами китоб.- 2010. -174.
8. Қосимова М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи насри асри XI. -Душанбе: Ирфон.- 1976. -216 с.
9. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои IX-X) -Душанбе, 2003. - 490 с.
10. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1.– Луғатшиносӣ. –Душанбе, 2007. –243 с.

ОБСТОЯТЕЛЬСТВО В «ИСТОРИИ БАЙХАКИ»

К числу ценных средневековых исторических произведений персидско-таджикской прозы на языке фарси относится «История Байхаки» Абулфазла Байхаки В данной статье автором подвергнуто изучению и рассмотрению использование такого второстепенного члена предложения как обстоятельство в данном произведении. Обстоятельство – это второстепенный член предложения, характеризующий действие или состояние со стороны условий их осуществления (места, времени, цели, причины, способа), а также определяющий действие или другой признак в качественном или количественном отношении.

Ключевые слова: «История Байхаки» Абулфазла Байхаки, язык произведения, использование обстоятельства, обстоятельство времени, обстоятельство места.

CIRCUMSTANCE IN «HISTORY BAYHAQI»

Among the valuable medieval historical works of the Persian-Tajik prose of the Farsi-language belongs «Historyi Bayhaqi» Abulfazl Bayhaqi moved In this article the author subjected to examination and review the use of such a minor member of a sentence as a circumstance in this work. Fact is a seconded member of the proposal, describing the action or state from the side of the conditions of their implementation (time, place, and purposes, causes, ways), and defines the action or another sign in qualitative or quantitative terms.

Key words: «History Bayhaqi» Abulfazl Bayhaqi moved, language works, use the circumstances circumstance time, circumstance places.

Сведения об авторе: ***Махди Дорхол*** - аспирант Таджикского национального университета

ФАРҲАНГИ БУМӢ ВА АНДЕШАИ ҶАҲОНӢ ШУДАН

Карами Алиризоӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Он кас, ки зи шаҳри ошноист,
Донад, ки матои мо куҷоист.

Андешаи ҷаҳонишудан бо таҷдидгароӣ ҳамроҳ гашта, андешамандон ва соҳибназарони иҷтимоӣ ва сиёсии муосир ин андешаро иброз кардаанд, ки «Ҷаҳон ба сӯйи ҳамсонсозии фарҳангӣ ва иҷтимоӣ» гом бармедорад ва изъон медоранд, ки бо густариши ин фароянд, тафовутҳои забонӣ, қавмӣ ва фарҳангӣ, бавижа муносиботи тӯдаии мардум, аз ҷумла равобити суннатӣ тазъиф шуда, дар оянда зиндагии гурӯҳии асаргузори пешинро дар раванди таомулоти қавмӣ ва забонӣ нахоҳад дошт, аммо дигаргуниҳои сиёсӣ ва даргириҳои дар гӯша ва канори ҷаҳони паҳновар ва гароишҳои мардумии Эрону тоҷик ва дигар кишварҳои бостонӣ ба сӯйи фарҳанги бумӣ ва куҳани худ, чоп ва нашри садҳо китобу мақола дар рустои фарҳанги мардум ва гунҷонидани чанд воҳиди дарсии фарҳанги бумӣ мантиқе дар воҳидҳои дарсии донишгоҳӣ дар Эрон ва ҳамоишҳои мутааддиди қавмӣ дар сатҳи миллӣ ва ҷаҳонии ин гузораро, ки «ҷаҳонӣ шудан баробар бо нафйи тафовутҳои қавмӣ ва фарҳангӣ аст», бо тардидҳо ва чолишҳои фаровоне рӯ ба рӯ сохтааст. Гейданиз, ҷомеашиноси барҷастаи англис менависад: «Таҳаввули равобити иҷтимоии ҷаҳонӣ шояд, ки бархе аз ҷанбаҳои эҳсоси миллатгароёнаро бо давлатҳои миллӣ иртибот доранд, коҳиш медиҳад, вале мумкин аст сабаби ташдиди эҳсоси милатгароёнаи маҳаллитар гардад» [1].

Сарзамини паҳновар ва куҳани Эрон ба сони боғи атромезу пургул ва диловезе аст, ки ҳама гуна гулҳое чун қавми лур, лак, гурд, курд, туркман, балуч, озарӣ ва садҳо қавму гурӯҳро дар худ ҷой додааст ва дар канори ҳам бародарона дар ҳифзи манофеи миллӣ ва муштаракоти қавмӣ аз ҷони худ дареғ намеварзанд. Аҳамияти масъалаи ақвом ва фарҳанги онон дар равобити миллӣ ва ҷаҳонӣ бисёре аз пажӯҳишгарони ҷомеашинос ва улуми сиёсӣ андешамандон ва ховаршиносонро ба сӯйи пажӯҳиш дар ин ҳавза кашондааст, ки натиҷаи татаббӯи онон дар китобҳо ва нашриёти тахассусӣ ва умумӣ мунташир гардидааст. Он чи дар гузашта дар ростои ақвоми эронӣ ва фарҳанги миллии онҳо дар асари иртибот ба мо расидааст. Умуман сохта ва пардохтаи ховаршиносон, муҳаққиқон ва рӯзноманигорони ғарбӣ аст, ки дар ҳангомаи буҳронҳои сиёсӣ ва ё низомӣ ба Эрон муроҷиат карда ба сабаби гароишҳои сиёсӣ як савия ироа додаанд ва ҳамакнун кӯшишҳои аввалияи онон дар баробари ҳуҷуми болоии пажӯҳишҳои андешамандони эронӣ ва муҳаққиқони бумии ҳар минтақа дар солҳои охир камранг ва ночиз менамояд.

Бо таассуф метавон гуфт, ки дар солҳои гузашта дар густураи кишвари худ мо зи худ бегона будем ва дасти таманно ба бегонагон дароз мекардем ва худро дар оинаи хеш нашинохтем, то ин ки шинохти фарҳанги бумии мардуми Эрон мавриди тавоҷҷуҳи соҳибназарони дохилӣ қарор гирифт ва пас аз машрутияти аллома Алиакбари Деҳхудо дар ҷамъоварии масалҳо ва ҳикматҳои омиёна заҳматҳои фаровонеро мутаҳаммил шуд. Аз нахустин касоне, ки дар Эрон ба ин бахш аз ганҷинаи адабиёти форсӣ пай бурданд,

Сайидаҳмади Касравӣ буд, ки ба ҷамъоварии адабиёти шифоҳӣ пардохт ва онро мактуб сохт ва ба гуфтаи ӯ «фарҳанги мардум ёдгориҳои гаронбаҳое аст, ки ҳар қадар адабиёти Эрон тавсеа ва тараққӣ пайдо кунад, ба арзиши онҳо хоҳад афзуд» [2].

Ва дигар ин ки бархе дар гӯша ва канори кишвар, ки ба ҷуз китобҳои мактуби форсӣ ва китобҳои тахассусӣ риштаҳои худро надидаанд, тасаввур менамоянд, ки адабиёт ва осори гаронбаҳои завқи эронӣ, танҳо назм ва насрҳо осори тахассусӣ аст, ки дар форсии китобӣ ва расмӣ гуфта ё навишта шудааст.

Шодравон доктор Оринпур менависанд: «Форсии китобӣ забони расмии мамлакати мост, лекин беш аз як сулс аз мардуми Эрон онро намедонанд. Оё дар миёни он ду сулс дигар соҳиби завқи шоирӣ ёфт намешуд? Оё мазомини олияе, ки аз зеҳни соф ва беолоиши онҳо таровиш мекунад, арзиш надорад? Оё ашъор ва осори нафисе, ки дар лаҳҷаҳои вилоятӣ аз курдӣ, лурӣ, мозандаронӣ, гелакӣ ва ғайри онҳо дар ҳар давра бо ниҳояти фаровонӣ будааст, дархури таваҷҷуҳ нест?» [3].

Қобили зикр аст, ки шодравон Содиқи Ҳидоят дар зинда нигоҳ доштани фарҳанги бумии Эрон кӯшишҳои зиёдеро ба амал овард ва метавон вайро бунёнгузори аслии таҳқиқ дар фарҳанги тӯда донист, ки роҳи таҳқиқи дурусти илмӣ ва шевои гирдоварии адабиёт ва фарҳанги бумиро бо навиштани китобҳои «Найрангистон» ва «Авсона» ба дигарон нишон дод. Ӯ дар рисолаи «Авсона» мегӯяд: «Эрон рӯ ба таҷдид меравад ва он чи қадимӣ аст, мансух мегардад, танҳо чизе ки дар ин тағйирот мояи таассуф аст, фаромӯш шудан ва аз байн рафтани дастае аз афсонаҳо, қиссаҳо, пиндорҳо ва таронаҳои миллӣ аст, ки аз пешиниён ба ёдгор монда ва танҳо дар синаҳо маҳфуз аст. Чӣ қадар шоироне, ки девонашон ба чоп расида, вале имрӯз касе онҳоро намехонад ва намешиносад, вале ҳамин таронаҳои омиёна, ки ба назари масхараомез нигоҳ мекунем, дар сурате ки ҳанӯз вирди забонҳост, ки натанҳо дар як шаҳр ё вилоят ривоҷ дорад, балки сар то сари Эрон дар деҳкураҳо ва ҳамчунин дар шаҳрҳои бузург ба забонҳои бумӣ бо тағйири ҷузъӣ хонда мешавад» [4].

Вожаҳои сода ва ҷумлаҳои пуршӯр ва оҳангдори бисёре аз ашъори адабиёти мардумӣ ва бумӣ, ки дар банди вазну қофия нестанд, рӯҳи озодагӣ ва саркаш ва зиндагии беолоишу бетакаллуфи мардумӣ ҳикоят дорад, ки таҷаллии ишқ, умед, отифа ва ҳаяҷонро бо табиат ҳамроҳ кардаанд ва ончунон пуршӯру ҳаяҷонангез ҳастанд, ки Фарё муаррихи англисӣ, ки дар соли 1927 милодӣ аз сарзамини Элом дидор мекунад, аз забони чуёнии сода, вақте оҳанги дилангези «Эй бено, бено, нозорм бено»-ро мешунавад, ҳарчанд мафҳуми вожагони маҳаллӣ ба кор рафта, дар ин тарона барои ӯ номаънус ҳастанд, вале ончунон таҳти таъсири оҳанг ва шеваи баёни ин ашъор қарор мегирад, ки филбадоҳа мегӯяд:

«Ин абёт тарҷеъбанде аст, ки гӯйӣ ҳиқ-ҳиқ гиряе бо он ҳамроҳ мебошад ва ин наво чун нидои шубонони алп, вале аз онон пурбонгтар аст» [5].

Яке аз сохторҳои хос ва фаромӯшнашудании забон ва адабиёти форсӣ, вуҷуди гӯйишҳо ва забонҳои мутааддиди маҳаллӣ аст, ки дар густураи сарзамини Эрон пароканда шудаанд ва ин забонҳо ва гӯйишҳое, ки дар кишвари паҳновари Эрон густариш доранд, шохае аз забонҳои Ҳинд ва аврупоӣ мебошанд, ки асл ва решаи онҳо ба як мабдаи забонӣ ва замонӣ бар мегарданд ва бо забони санскрит, яъне забони куҳани ҳиндиён наздикӣ ва пайвастагии фаровоне доранд. Забони форсӣ бахши муҳиме аз дарахти куҳансоли забонҳои ҳиндуаврупоӣ аст, ки дар ҳудуди ҳазораи аввали пеш аз милод дар густураи васее аз Аврупо ва ҷануб ва ҷанубу ғарбии Осиё роиҷ буда, ин хонавода дорои гурӯҳҳои забонӣ мебошад, ки ҳиндуэронӣ яке аз шохаҳои он ба шумор меравад ва ба ду шуъба мунқасим мешавад:

а) ҳиндӣ: шохаи ҳиндӣ пеш аз ҳазораи аввали пеш аз милоди масеҳӣ то кунун дар шимол ва ҷанубии марказии Ҳинд ва Покистон ривоҷ доштааст ва куҳантарин забони ин шоха забони санскрит мебошад, ки осоре аз он мавҷуд мебошад.

б) шохаи эронӣ, ки дар ҳазораи аввали пеш аз мелоди масеҳ дар Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон ривоҷ доштааст ва куҳантарин гунаҳои шуъбаи эронӣ, авастоӣ ва

порсии бостон аст, ки забони авастоӣ, забони китоби муқаддаси зардуштиён ва забони форсии бостон, забони расмии Дориюши Бузург ва Ҳушёршоҳ будааст [6].

Доктор Мир Ҷалолиддини Каззозӣ дар мавриди аҳамияти гӯйишҳои эронӣ менависад: «Яке аз гаронсангтарин ганҷинаҳои фарҳанг, ки кишварҳои бархурдор аз пешинаи куҳани таърихӣ аз он баҳрамандand, забонҳо ва гӯйишҳои бумӣ аст. Ин гӯйишҳо ва забонҳо, обишхурҳо ва сарчашмаҳое ҳастанд поённопазир ва ҳамвора шукуфону зоё, ки аз онҳо ба густурдагӣ дар пажӯҳишҳои «деринашинохтӣ» дар гӯйишҳо ва забонҳои бумӣ даврaҳоеро аз фарҳанг аз жарфои таърих бадар кашид ва ба «акнун» оварду ба рӯз кард. Пажӯҳандаи дериншиноси фарҳангӣ бо жарфковӣ ва борикнигарӣ дар ин ганҷинаҳо ва обишхӯрҳо метавонад ончиро дар фарҳанги фарогири расмӣ дерест ба поён расида ва аз миён рафтааст, ошкоро ва коромад дар баробари хеш биёбад ва дар онҳо бипажӯҳад» [7].

«Аз дидгоҳи илми забоншиносӣ пажӯҳиш ва ковиш дар вожагони гӯйишҳои маҳаллӣ ва мурдаи сарзаминҳои форсизабон арзишманд ва зарурӣ аст, чун дар гӯишҳои паҳнои Эронзамин, рӯзона вожагони куҳансоли асиле, ки реша дар чандин ҳазорсолаи ин марз ва бум доранд ба мувозоти ҳаракат ва пешрафтҳои илмӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, тағйир ва дигаргунӣ меёбанд ва асолати худро аз даст дода ва медиҳанд ва вожаҳои роиҷи форсӣ ва илмӣ ва бегона, ҷойгузини онҳо шуда ва рафта-рафта тор ва пуди чунин вожагон ва гӯйишҳое аз ҳам гусаста ва ба фаромушӣ супурда мешаванд» [8].

Замоне метавон гуфт, ки дороии фарҳанги форсии комил ва тамоме ҳастем, ки огоҳӣ ва шинохти комиле аз тамомии гӯишҳои сарзаминҳои форсизабон (Эрон, Афғонисон ва Осиёи Марказӣ) дошта бошем, зеро гӯйишҳое, ки дар ин сарзаминҳо мутадовиланд, дорои сарчашмаи ягонае ҳастанд ва баёни гӯйишҳои мутафовити онҳо моро ба сӯйи чеҳраи асил ва таърихии онҳо ҳидоят мекунад ва метавонад роҳкушо ва бозкунандаи бархе аз мушкилоти вожагонӣ ва дастурии забони форсӣ шавад. Шодравон Иброҳимпури Довуд менависад: «Як гӯйиш ҳарчанд ночиз ва бас забонзадаи чанд тане бошад, боз дархӯри нигариш аст, зеро ҳар як аз онҳо аз реша ва буни дарахти кӯҳансол сар зада ва аз як сарчашма об хӯрдааст.

Чун гӯйишҳои куҳна ва нави Эрони бузург ҷузъи забонҳои ҳиндуаврупоии шинохташуда мебошанд, ховаршиносони Аврупо дар заминаи гӯйишҳои эронӣ кӯшишҳое карда ва китобҳое пардохтаанд, агар ин кор ба дасти худи эрониён хонда ва озмуда анҷом бигирад беҳтар аст, бавижа эрониён, ки яке аз гӯйишҳо забони бумӣ ва модарии онон ҳам бошад, камтар дар маърази саҳву лағзиш хоҳанд буд» [9].

Маликушшуарои Баҳор дар бораи аҳамияти нигоҳдорӣ ва сабти гӯйишҳо фармудаанд: «Агар дар миёни қавм ва миллате забту нигоҳдорӣ ва шарҳи вожаҳо, киноёт ва амсол ва баёни решаи луғот ва зикри дастуруламали таркибҳо ба амал наояд, рафта-рафта луғоти он мардум тағйир ёфта ва сайри татаввур ва таҳаввул, ки аз навомиси лотағйири табиат ва аз маншаъҳои парҳезнокардании ҷаҳон аст, он забонро дигаргун сохта ва дар гардиши солиёни дароз тавре он забон иваз мешавад, ки дигар кас наметавонад аз китобҳои қадими падарони худ баҳра ёфта ва онҳоро бишиносад. Айби дигаре, ки дорад он аст, ки пайваста дастае аз вожаҳо аз ёд рафта ва дастаи дигар ба вуҷуд меояд ва натиҷа ин мешавад, ки он мардум ҳамвора аз ҳайси луғат, наздиктарин забоне, ки дорои луғат ва қавоиди мудаввин ва мазбут бошад бар он забон ғолиб омада ва агар дар он миллат уламое боқӣ монда бошанд ба забони муҷовир китоб хоҳанд навишт на забони хеш» [10].

Пас бояд бо ин тавзеҳот ба бахши мардумии адабиёти забони форсӣ аҳамият дод ва роҳкорҳои муносибе ҷиҳати ҳифз ва густариши ин бахш аз адабиёти кишварамон ироа дод:

1. Пажӯҳишҳое, ки дар ростои шинохти фолклор ё фарҳанги бумӣ сурат мегирад, бояд мубтанӣ бар равишҳои илмӣ ва имрӯзин бошад, чун шароити мухталифи зиндагӣ, обу ҳаво ва манотиқи гуногун дар Эрон бисёр васеъ ва муттанавеъ аст ва баёни мактуби адабиёт ва забони мардумӣ хеле душвор ва наҳваи баёни онон мушкил аст; бояд ба вуҷӯҳи илмии забон ва фарҳанги мардум таваҷҷуҳи ҷиддӣ шавад.

2. Фарҳанги тӯда дар Эрон ҳанӯз дар марҳалаи гирдоварӣ аст ва замони баҳсу муқоиса ва таҷзияву таҳлили ин мероси азим ба иллати гузашти замони фаровоне фаро расида ва бо осоре, ки дар ростои ин фарҳанги сутург ба зуюри табъ ороста гардида, навиди муқоиса ва таҷзия ва таҳлили ин осор эҳсос мешавад.

3. Авлариш Морзилов менависад: «Инсони имрӯза дар рӯзгоре зиндагӣ мекунад, ки таҳаввулоти фаннӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ мудом ба суръати муҷиби дигаргунии арзишҳои суннатӣ машуд мешаванд. Дар натиҷа нигоҳдории фарҳанги миллии мардум фолклор дар он аз аҳамми вазоифи ҳар сиёсати фарҳангӣ мутааҳҳиде ба ҳисоб меояд».

4. Имрӯза беш аз чанд ҳазор сол аз даврони шукӯҳ ва иқтидори фарҳанги миллии форсӣ мегузарад ва агар лаҳзае чашм бар ҳам ниҳем ва сохтори фарҳанги бумии ин кишварро ба чашми дил бингарем, мебинем, ки дар ҳар гӯшае аз Эрони зархез фарҳанги нуҳуфта аст ва бо забони расои хеш пажӯҳишгарони ростинро ба сӯйи худ фаро мехонад, ки ба фарҳанги худ ҳаёти дубора бубахшанд. Пас, эй саворони аспи сапеди адаби мардумӣ бар сатҳи замин гом ниҳед ва дар ҷой-ҷойи ин кишвари паҳновар ба сабт ва забти фарҳанги баёдмондании диёри хеш бипардозед.

5. Барои он ки насли отиро бо фарҳанги мардумии худ бегона набинем, зарурат дорад, ки фасл ё фусуле аз китобҳои дарсии даврааҳои мухталифи омӯзишӣ ба гунаҳое аз фарҳанги омма, ки ҷони мояҳои инсонӣ, эронӣ ва форсӣ доранд, ихтисос дода шавад, то донишҷӯён ва донишомӯзони ҳар минтақа бо фарҳанги миллии худ ошно шаванд ва ба ин васила битавонем ба онон ахлоқи некӯ, азҷонгузаштагӣ, самимият, пирӯзӣ, диндорӣ, меҳмоннавозӣ ва ҳазорон вижагии хубро ба сурати малмус бифаҳмонем.

6. Таронаҳо ва овозҳое, ки дар гӯша ва канори ин меҳан парокандаанд, гӯё нахустин эҳсос ва таровишҳои маънавии мардуми пок ва беолоише буда, ки дар қолаби калимот ё овоз баён гардидаанд ва бояд китоби поки табиатро, ки ҳамон тӯдаҳои дарси нохондае мебошанд, варақ зада ва саҳафоти рангин ва пур аз нақшу нигорҳои мутафовити онро, ки густурда ва ҳаҷим аст бозшинохт.

7. Рӯзе фаро хоҳад расид аз лаҳҷаҳое, ки ранг ва бӯе аз бостон доранд ва дар сарзамини куҳани форсизабонон густурда шудаанд аз ҳам мепошанд ва мемиранд ва чун гӯристоне аз марги азизон хомӯш мемонанд ва бар мазори онон бояд ашк рехт, зеро ҷойгузине барои онон мутасаввир нест ва дигар касе аз онон ёде нахоҳад кард ва бар забон ҷорӣ нахоҳад сохт.

8. Ин эътиқод, ки инсонҳои имрӯзӣ ҳам чун гузаштагон бояд биандешанд ва сухан бигӯянд ва аз забони гузаштаи вилояти хеш ба ҳамон сабк ва сиёқи қадимӣ баҳра бубаранд матруд аст, зеро хостаҳо амёл ва андешаҳои инсонҳо дар пайкараи иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳар ҷомеае мутафовит аст ва тағйир карда ва метавон ин гуна изъон кард, ки ба ҷойи истифода аз вожаҳои бегона ва дур аз зеҳни мутадовил дар забони форсӣ аз гӯйишҳои маъмулии меҳанамон суд ҷӯем, то ба ин васила забони форсиро полоиш диҳем ва мардум низ пайванди бостонии худро бо гузаштаи хеш қатъ накунанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Паёмадҳои мудерният, Антоний Гейданиз. Муҳсин Салосӣ.-Теҳрон,1377.- С. 77.
2. Аз Нимо то рӯзгори мо. Яҳёи Оринпур. Чопи аввал. -Теҳрон:Заввор.- 1374.- С.450.
3. Ҳамон маохизи пешин, с. 449
4. Фарҳанги омиёнаи мардуми Эрон (авсона), Содиқи Ҳидоят. -Теҳрон: Марказ.- С.163.
5. Сафарномаи Алмавт, Луристон ва Элом, Фурё Историк, Алимуҳаммади Сокӣ.- Теҳрон: Илмӣ ва фарҳангӣ.- 1362.- С.25.
6. Этимулужии вожагонӣ аз гӯишҳои Ғарби Эрон, Карами Алиризоӣ.-Теҳрон,1379.- С.70
7. Маҷаллаи Кайҳони фарҳангӣ, шумораи 124, с.35, мақолаи доктор Мир Ҷалолиддини Каззозӣ (Рехтшиносии вожагон дар гӯишҳои бумӣ).
8. Карами Алиризоӣ. Фарҳанги вожагони лӯрӣ ва курдӣ.- Теҳрон: Шайдосп.- 1377.- С.5
9. Иброҳимпури Довуд. Оноҳито. Ба кӯшиши Муртазои Гурҷӣ.- Теҳрон, 1343.-С. 34
10. Маликушшуаро Баҳор. Баҳор ва адаби форсӣ. Ба кӯшиши Муҳаммад Гулбун.- Теҳрон, 1363.- С.413.

МЕСТНАЯ КУЛЬТУРА И ПРОЦЕССЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

К числу наиболее значимых тенденций современности следует отнести процессы глобализации и информатизации. Именно они определяют генеральное направление социального развития человечества на

ближайшую перспективу. Глобализация описывает ускорение интеграции наций в мировую систему в связи с развитием современных транспортных средств и экономических связей, благодаря воздействию на людей средств массовой информации. Она способствует расширению культурных контактов между народами и миграции людей. Глобализация имеет позитивные и негативные стороны. Негативные моменты глобализации кроются в возможности утраты своей культурной самобытности. На сегодняшний день совершенно очевидным является факт весьма существенного взаимодействия глобализации и национальных и этнических культур. В ходе этого не только перекраиваются традиционные ареалы распространения главных мировых религий и конфессий, зачастую оказывающихся в новых условиях существования и взаимодействия, но и происходит их сопряжение со сравнительно новыми ценностями.

Ключевые слова: глобализация, культура, местная культура, процессы глобализации, культурная глобализация, этнические различия, языковое взаимодействие.

LOCAL CULTURE AND THE PROCESSES OF GLOBALIZATION

Idea of globalization has been associated with modernism Vandyshmndan and contemporary social and political experts, have expressed the idea that ((the world's cultural and social matched)) takes a step and acknowledge that Extending this process, language differences, ethnic and cultural ties to the mass of the people and weakened traditional relationships in the future, group life, their former influence in the process of ethnic and linguistic interactions will Publishing hundreds of books and articles along a credit culture and the inclusion of indigenous culture in academic courses in Iran and the international conferences of national and ethnic This is equivalent to the negation of ethnic differences and cultural globalization is faced with many uncertainties and challenges are made.

Key words: globalization, culture, local culture, globalization, cultural globalization, ethnic differences, language interoperability.

Сведения об авторе: ***Карами Алиризои*** **–** соискатель Таджикского национального университета

НАҚШИ ҚАЙДҲОИ ФОРСӢ ДАР ГРАММАТИКАИ АРАБӢ

Амир Табасӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қайди замони форсӣ ва зарфи замони арабӣ. Қайди замони форсӣ замони мушаххасеро баён мекунад ва иборатанд аз рӯз, шаб, субҳ, аср, зуҳр, рӯз, имшаб, дирӯз, фардо ва ғайраҳо. Ин калимаҳо дар забони арабӣ зарфи замони мабнӣ ҳастанд. Монанди амс «дирӯз» қит, «ҳаргиз», матоъ, «кай», монанди: Софарно явнан ал-ҷумъа.

Қайди замони форсӣ ва ҳоли арабӣ. Бархе аз ҳолҳои арабӣ муодил бо забони форсӣ ҳастанд. Монанди: холанин, ки дар арабӣ гоҳе ҳол ба шумор меояд.

Қайди замони форсӣ ва хабари арабӣ. Гоҳе қайди замони форсӣ хабари арабӣ ба кор меравад. Монанди: «Улоика асҳобал нор ва ҳум фиҳо холидун», ки дар ин ҷо «холидуна» хабари арабӣ аст, аммо дар тарҷумаи форсӣ қайди замони форсӣ аст.

Қайди замони форсӣ ва афъоли ноқисаи арабӣ. «Зола» «бараҳа» «фато» «инфакка» ин калимаҳо дар забони арабӣ афъоли ноқиса ҳастанд ки, агар пас аз ҳарфи нафъ ва ***най*** биёянд ва ё дар ҷумлаи итифҳоми инкорӣ ба кор бираванд, афъоли ноқиса ҳастанд. Аммо дар забони форсӣ ба маънии ҳамеша ва қайди замон ҳастанд. Мисол: Мо золал инсону заъифан. Ба маънии инсон ҳамеша заиф аст, ки мозола афъоли ноқисаи арабӣ аст ва дар тарҷумаи форсӣ «ҳамеша» қайди замон аст.

Қайди макон. Қайди макон дар забони форсӣ макони маҳдудеро баён мекунад. Иборатанд аз: ин ҷо, он ҷо, ҳар ҷо, ақиб, пойин, боло, пеш, дур наздик ва ғайраҳо. Ин қайдҳо дар забони арабӣ маъмулан зарфи макон ҳастанд, ки муодили зарфҳои макони «фавқ», «таҳт», «амом», «халф», «қабл», «баъд». Ин калимаҳо дорои маънои мубҳам ҳастанд ва барои холӣ шудан аз ибҳом ниёз ба ***музофунилайҳ*** доранд. Монанди: «Амом-ал муаллим». Дар ҷумлаи «Вақафду амома-ал муаллим», яъне «рӯ ба рӯйи муаллим истодам», ки дар ин ҷумла ***амом*** зарфи макони арабӣ аст ва дар тарҷумаи форсӣ «рӯ ба рӯ» қайди макони форсӣ аст. Бархе аз зарфҳои мабнӣ макони арабӣ муодили қайдҳои макони форсӣ аст. Ин зарфҳо иборатанд аз «ҳуно» ба маънии ***ин ҷо*** «ҳунока» ба маънии ***он ҷо***.

Кайди тартиб. Дар форсӣ иборатанд аз: як як, ду, се, як ба як, паё пай, пай дар пай, нахуст, саранҷом. Мисол: Шогирдон дуто -дуто аз синфхона хориҷ мешуданд.

Қайдҳо ва гурӯҳҳои ёдшуда бо ин калимот дар арабӣ муодиланд.

1. Бархе аз ҳарфҳои атф монанди «сумма» «ф», ки дар форсӣ ***пас он гоҳ*** ва ***он гоҳ*** тарҷума мешавад:

Мисол: «Кулу хашрибу менризқиллоҳ»: бихӯред сипас биёшомед аз рӯзии худованд.

2. Бо бархе аз ноибҳои зарф ва макон монанди «аввалам» «сониян», дар ибороте монанди «ҷиъту аввалан» «ҷоа сониян», яъне «забонан аввалан», «забонан сониян», «дафъатан сониян» ин калимаҳо дар форсӣ бо унвони қайди тартиб ҳам ба кор мераванд:

Аввалан бишнав ки чун мондам зи шаст,
Аввалу охир зи пеши ман биҷаст.
Сониян бишнав ту эй садри вадуд,
Ки басе ҷӯстам туро сонӣ набуд.
Солисан то аз ту берун рафтаам,
Гуйи ё солис салосӣ гуфтаам.

Қайди таъкид. Қайдҳои таъкид иборатанд аз: бале, албатта, ҳатман, ба ростӣ, ростӣ, воқеан, ба таври ҳатм, яқинан.

Мисол: Рости, агар он ҷамъият маро медиданд, бо ман чӣ мекарданд. Дар ин ҷо «ростӣ» қайди таъкид аст.

Қайдҳои таъкиди форсӣ бо ин калимаҳо ва гурӯҳҳои арабӣ муодил ҳастанд.

1. Мафъул мутлақи таъкидӣ: мафъули мутлақи таъкиди феълро таъкид мекунад. Бинобар ин, мутобиқ бо қайди таъкиди форсӣ аст. Мисол: Заработуҳу зарбан. Ӯро зарбае задам, ки калимаи «зарба» мафъули мутлақи таъкидӣ аст ва амали феъли ***заданро*** таъкид мекунад.

2. Ҳоли муакада: ҳоли муакада таъкидкунандаи омили худаш аст ва гоҳе омили он феъл аст ва таъкидкунандаи феъл аст дар ин сурат муодили қайди таъкиди форсӣ аст.

Мисол: «Арсалнокин ли нос расулан». Дар ин ҷо расул ҳоли муакада барои ***арсално*** аст, ки ***арсалноро*** таъкид мекунад. Тарҷумаи форсӣ: Мо барои мардум туро расул фиристодем.

3. Ҷору маҷрӯ: Бархе аз ҷору маҷруҳо монанди «билзарура» «билқатъ» муодили қайди таъкиди форсӣ ҳастанд ва бисёре аз ин гуна ҷору маҷруҳо дар забони форсӣ низ роҳ ёфтаанд. Монанди: «ва кори ман батадриҷ ба дараҷае расид, ки билзарура қонеъ шудам ва ба тақдири осмонӣ ризо додам». Дар ин ҷо калимаи билзарура вориди форсӣ шудааст.

Ҷору маҷрурҳое, ки бо ҳуруфи қасам ба вуҷуд меоянд. Инҳо низ муодили қайди таъкиди форсӣ ҳастанд. Монанди: «билло» «тилло», «валло».

4. Нуни таъкид: нуни таъкиди арабӣ, ки ба охири феъл мутассил мешавад, кораш таъкиди феъл аст. Бинобар ин, муодили қайди таъкиди форсӣ аст. Монанди «фалиязҳабан» ба маънии: Албатта ӯ бояд биравад.

5. Инна ва анна, ки аз, ки аз ҳарфҳои мушаббеҳ дар забони арабӣ ҳастанд ва дар форсӣ ба маънии «ҳамоно» бинобар ин, муодили қайди таъкиди форсӣ аст. Мисол: «инна зайдан олимун», Ҳамоно зид олим аст.

6. «Ҳал» «ҳамзаи истифҳом»: ки дар арабӣ ***аз*** ва пурсишӣ ҳастанд ва муодили онҳо дар форсӣ «Оё» аст, ки қайдҳои таъкиди пурсишӣ аст. Мисол: «Ҳал ода Зайдун?», «Оё Зайд баргаштааст?» «ҳал» дар ин ҷумла ба сурати пурсишӣ омадааст ва баргаштани зайдро таъкид мекунад, ки ба он дар форсӣ қайди пурсиш ва таъкид мегӯянд.

7. Ҳуруфи ҷавоб: Ҳуруфи ҷавоби арабӣ иборатанд аз: «бале», «наам», ки ҳама ба маънии «олу» ҳастанд ва дар забони форсӣ бо қайди таъкид муодил ҳастанд. Мисол: «Аласту ва рабакун, қолу бало». «Оё манн Худои шумо нестам?». Гуфтанд, «оре», ки дар ин ҷо орӣ, қайди таъкиди форсӣ аст.

Қайди шак ва тардид. Иборатанд аз: шояд, эҳтимолан, гуё, ба гумонам, монанди: «Эҳтимолан Аҳмад ба мусофират рафтааст ва илло дарсро тарк намекард». ***Эҳтимолан*** дар ин ҷо қайди шаку тардид аст.

Қайдҳои шаку тардид бо вожаҳои зер дар арабӣ баробаранд:

1. «лаалла»: лаалла яке аз гурӯҳи мушабаае ва аз адоти тарҷӣ ва аз маънии шояд аст. Бинобар ин, муодили қайди шак ва тардиди форсӣ аст. Монанди «лааллала ҳабиба қодимун». Шояд Ҳабиб истода бошад.

2. Бархе аз афъоли муқориба: се феъл аз афъоли муқориба арабӣ «асо», «ҳаро», «ихлавла» ҳастанд, ки дар форсӣ ба маънии ***шояд,*** **умед аст**, ***ҳастанд.*** Монанди «Асо снтакраву шайъан ва харйун лакун». Шояд шумо чизеро нохуш ва бад бидонед, дар ҳоле ки бо ҳоли шумо муфид аст. Дар ин ҷо калимаи «асо» муодили қайди шак ва тардиди форсӣ аст. Мисол:

Ҳар куҷо лутфе бибинӣ аз касе,
Сӯйи асли лутф раҳ ёби асо.

Дар ин байт Мавлавӣ «асо» -ро дар иборати форсӣ ба унвони қайди тардид ба кор бурдааст.

Қайди кайфият ва ҳолат. Ҳолат ва кайфиятро баён мекунад. Ва иборатанд аз хуб, бад, зишт, зебо, дуруст, рост, чӣ гуна, оҳиста, поваршин, поваршин. Ин қайдҳо ва гурӯҳҳо муодили ин қаводи арабӣ ҳастанд.

1. Ҳол: байни ҳоли арабӣ ва ва ҳолати форсӣ иртибот вуҷуд дорад, вале баъзе ҳолҳои арабӣ сифат ва бархе ҳамчунон ки гузашт қайди замони форсӣ аст.

Таърифи ҳол дар арабӣ. Ҳол васфи накара ва мансуб ва муштақе аст, ки ҳолат ва чигунагии соҳиби корро нишон медиҳад. Монанди: «Ҷоано мубтаси ман». Мо омадем дар ҳоле, ки хандон будем. Калимаи ***мубтасаман*** дар ин ҷумла ҳол аст. Соҳиби ҳол ё фоили феъл аст. Монанди: «Ҷиъту рокибан»: Савора омадам.

Соҳиби ҳол мумкин аст маъфул бошад, монанди: «шарабту моа софиян». «Нӯшидам оби софро», ки ***софиян*** дар арабӣ ҳол ва дар форсӣ сифат аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Анварӣ Аҳмади Гевӣ. Дастури забони форсӣ. –Теҳрон: Муассисаи фарҳангии Фотима.- 1389.
2. Муаллифон: Абабии дуйи инсонӣ. –Теҳрон: Чоп ва нашри китобҳои дарсии Эрон. -1387.
3. Ал Шартунӣ Рашид. Маводи-ал-арабия. –Бенйрут.- 2001.
4. Саноӣ Девони шеър. –Теҳрон: Китобхонаи Саноӣ.- 1863.
5. Шерафкан Ҳусейн. Ал ҳидойи фи наҳв.-Теҳрон: Маркази ҷаҳонии улуми исломӣ.- 1385.
6. Мавлавӣ. Маснавии маънавӣ. –Теҳрон: Суҳейл ва нашри илм.- 1370.
7. Хонларӣ Парвиз. Таърихи забони форсӣ. –Теҳрон: Фирдавс.- 1377.

РОЛЬ НАРЕЧИЙ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА В АРАБСКОЙ ГРАММАТИКЕ

В данной статье автором рассмотрены роль и значение наречий персидского языка в арабской грамматике. Наречие - знаменательная часть речи, выражающая непроцессуальный признак другого. признака. Отличительными. грамматическими чертами наречий служат неизменяемость и функция обстоятельства, примыкающего к глаголу. Возможность употребления наречий в других синтаксических функциях не общепризнанна.

Ключевые слова: наречие, роль наречий, персидский язык, арабская грамматика, наречия персидского языка.

THE ROLE OF THE DIALECT OF THE PERSIAN LANGUAGE IN ARABIC GRAMMAR

In the article the author considers the role and value of the dialect of the Persian language in Arabic grammar. Adverb is a significant part of speech, expressing непроцессуальный sign of another. the characteristic. Distinctive. grammatical features of adverbs are immutability and function circumstances, adjacent to the verb. The possibility of the use of adverbs in other syntactic functions do not generally accepted.

Key words: adverb, the role of adverbs, Persian, Arabic grammar, the dialect of the Persian language.

Сведения об авторе: ***Амири Табаси*** – соискатель Таджикского национального университета

НИГОРИШ ВА ВИРОИШ

Алиасгар Зулфагарӣ
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таърифи нигориш. Дар бораи нигориш ё нависандагӣ таърифҳои бисёре ироа шудааст, ки аз он ҷумла метавон ба маворидиро зер ишора кард: «Нигориш ё нависандагӣ василаи баёни афкор ва эҳсосоти дар қолаби алфоз ва калимоти дуруст ва дилнишин аст, ба сурате ки хонанда битавонад бидуни заҳмат ва ба саҳулат онро дарк кунад ва мақсуди нависанда ҳосил шавад».

«Нигориш ба унвони яке аз мабоҳиси иттилоърасонӣ навъи василаи интиқоли иттилоот аст, ки бо истифода аз он метавон ҳар навъ мафҳум ва андешаро баён ва суратбандӣ кард».

Паскал -файласуфи франсавӣ нависандагиро иборат аз навиштани матолибе медонад, ки хонанда бидуни заҳмат бифаҳмад ва нисбат ба он эҳсоси ишқу алоқа дар худ кунад.

Буфин -нависандаи франсавӣ мегӯяд: «Нависандагӣ иборат аст аз ҳаракат ва интизоме, ки ба афкор дода мешавад».

Ҳусейн Самеӣ адиби эронӣ мегӯяд: «Иншо дар луғат шурӯъ кардан ва ба вуҷуд оварданро гӯянд ва дар истилоҳ илме аст, ки бидуни илм роҳи дарёфти маънӣ ва роҳи таъбир аз он маонӣ, алфоз ва иборат писандида ва дилпазир, чунон ки гуворои табиат, наздик ба фаҳми хонанда ва равшанкунанда мақсуди нависанда бошад, шинохта шавад.

Таърифи дигаре аз нигориш вуҷуд дорад, ки ба шарҳи зер аст: «Нигориш навъи расонаи маҷозӣ аст, ки бо он метавон иттилоот ва андешаҳоро баён ва суратбандӣ кард ва ё онҳоро парвариш ва ишоъ дод. Ҳамчунин нигориш василае аст, ки ба кӯмаки он метавон иттилоот ва андешаҳоро таҳлил ва баррасӣ ва бозбинӣ кард».

Таърифи вироиш (вирасторӣ). Масдари англисӣ to edit-ро дар форсӣ ба «виростан» баргардонидаанд. Ин вожа айнан аз эронии миёнаи ғарбӣ (паҳлавӣ) баргузида шуда, ки бахши нахустини он пешванд vi- эронӣ аст, ба маънои *ҷудо (аз ҳам)*, *боз* ва бахши дуюми он аз raz-эронии нахустин ба маънои *назм* ва *рост* аст [1,739].

Виростан дар «Фарҳанги паҳлавӣ»-и Маккензи ба ҳамон сурати *wirastan (сток мазоръ: wiray)* забт шуда, дар муқобили он маънои зер навишта шудааст: *arrange (оростан) prepare (омода кардан), cultivate (парвариш додан), restore (ба ҳолати аввал баргардонидан, ислоҳ кардан)*. Доктор Муин *виростан*ро бо *пиростан* ҳаммаъно ва як донистааст.

Озаранг дар китоби «Дар қаламравӣ нашр» *виростан*ро чунин таъриф мекунад: «Вироиш фароянди баррасии иттилоот ба қасди иртиқои ин ҷанбаҳост. Сохтори матн, муҳтаво, диққат, камол, инсиҷом, равишҳои ироа, кайфияти адабӣ ва тасвирӣ, ҳамсозӣ, қобилияти бозёбӣ, суҳулат истифода мебошад».

Марандӣ дар мақолаи худ бо унвони «Вироиши китобҳо ва маҷаллаҳои илмӣ» дар бораи вироиш менависад: «Вироиш як вожаи форсӣ аст, ки дар баробари калимаи editing англисӣ ниҳодааст. Вироиш аз лиҳози дастурӣ исми масдар аст ва масдар он виростан аст. Вироиш дар кори нашр ба маънои афзудан ё костани матолиб ё тасҳеҳ ва танқеҳи матнҳое аст, ки барои чоп ва нашр омода мешаванд» [8,89].

Муҳаммадфар дар китоби «Усули вироиш ва нашр» *вироиш*ро чунин таъриф мекунад: «Вироиш маҷмӯаест аз анвои муносибатҳои илмӣ ва ҳунарӣ, ки ҳадафи онҳо беҳбуд бахшидан ба ироа ва боз намудани матлаби навишташуда ва ё тасҳеҳи хаттот ва навоқизи эҳтимолии он ва ё ироаи умури марбут ба интишори матн аст».

Ҷеймс Тербер -виростори америкоӣ дар бораи *вироиш* менависад: «Вироиши осори дигарон, як кори машваратӣ аст, на як кори мушорикатӣ. Вирастор бояд аз худ бипурсад «чӣ гуна метавонам ба падидовар кӯмак кунам, то навиштаро дар сабки худ беҳбуд бахшам?» Кори мушорикатии вирастор ин нест, ки аз худ бипурсад, «чӣ гуна

метавонам ба падидовар нишон диҳам, ки агар ман ҷойи ӯ будам, чӣ гуна менавиштам?»

Ёҳаққӣ ва Носеҳ дар китоби «Роҳнамои нигориш ва вироиш» вирасториро чунин таъриф мекунанд: «Виросторӣ бахше аз коромодасозии китоб аст, барои чоп, ки умуман, дар се марҳила: «ҳамкорӣ ва ҳамфикрӣ бо муаллиф, мусаҳҳеҳ ё мутарҷим» дар айни таълиф, тасҳеҳ ё тарҷума, «бознигарии китоб аз назари илмӣ ва адабӣ», саранҷом, «омода кардани китоб аз назари сабк, усул ва фаннӣ» чоп сурат мепазирад».

Вирастор кист? Самеӣ дар хусуси вирастор менависад: «Лафзи вирастор муодили editor ихтиёр шудааст. Аммо дар амал лафзи editor дар санъати нашр муодилаҳои мутааддиде дорад: вирастор, мусаҳҳеҳ, назир ё дабири маҷмӯа, сардабири маҷалла ва нашрия».

Ден Франклин вирастори англисӣ муътақид аст, ки «вирастор масъули фаҳмидани андешаи китоб, музокира бо падидоваранда, ки мумкин аст, мусталзими гуфтугӯйҳои печидае бо вакили адабии ӯ бошад, ёрӣ расонидан, тарғиб ва гоҳ ҳушдори ҷиддӣ аз бобати таъхир дар хилоли давраи навишта шудани китоб аст. Дастнавис, ки таҳвил шуд, масъули арзишёбии он аст ва агар барои интишор пазируфта шуд, масъули вироиш он».

Муҳаммадфар дар хусуси *вирастор* ин гуна менависад: «Вирастор шахсе аст, ки метавонад тафовут байни «тамоизҳои сабкшинохтии асар падидовар» ва стандартҳои нашр дар асар»-ро ташхис диҳад ва бидуни тағйир додани тамоизҳои сабкшиносӣ падидовар, боз намуди асарро беҳбуд бахшад ва стандартҳои нашрро дар асар эъмол кунад».

Эронӣ дар асари тарҷумашудаи худ *вирастори*ро ин гуна таъриф мекунад: «Вирастор калимаи шахси дигарро, ки мутаҳаммил аст, рағбати вижае ба он надошта бошад, дар ихтиёр мегирад ва ба тасҳеҳи (ё беҳбуди) он калима, ки корест душвор ва тӯлонӣ, мубодират меварзад».

Қозизода бо нигоҳи рӯзноманигорона дар хусуси *вирастор* менависад: «Кори вирастор аз вазоифи дабирон, сардабирон, вирасторон (ба шарт вуҷуд доштан) дар як нашрия аст, вақте хабар ё гузорише таҳия ва танзим шуд, вирастор онро бинобар мавриде, ки дар усул ва таърифи хабар омадааст, босозӣ мекунад».

Тақавӣ низ дар асари тарҷумашудаи худ ишора мекунад, ки «фақат рӯзномаҳо нестанд, ки ба вирастор ё дабир (copy editor) эҳтиёҷ доранд. Бештар нашрияҳои адворӣ ба вирасторон ниёзманданд. Ҳарчанд ағлаби вазоифи изофӣ ва ҳатто ановини муттафовит ба онҳо медиҳанд».

Ӯ дар ҷойи дигаре менависад: «Вирасторони рӯзнома ба ин далел, ки ҳаҷми бисёр зиёд аз матолибро, он ҳам дар шароити душвортар ироа медиҳанд аз вирасторони дигар мутамоиз ҳастанд. Вирасторони хуби рӯзнома нухбагоне ҳастанд, ки ҳама дар ба дар ба дунболи он мегарданд».

Анвои вироиш[††††]**.** *Вироиш* бар се навъ аст: вироиши суратӣ (фаннӣ), вироиши адабӣ (нигоришӣ ё забонӣ) ва вироиши илмӣ (муҳтавоӣ ё тахассусӣ).

Дар вироиши фаннӣ аъмоле ҳамчун аъмоли расмулхати форсӣ дар матн параграфбандӣ, танзими ирҷоот ва зернависҳо, якдаст кардани сабтҳо ва истилоҳот, сабти лотинии номҳо ё муодили хориҷии истилоҳоти фаннӣ ва мафоҳими илмӣ, таъйини маҳалли шаклҳо, тасовир, ҷадвалҳо ва намудорҳо, иҷрои завобити формуланависӣ, бакоргирии саҳеҳ ададҳо ва рақамҳо, табдили миқёсҳо, таъйини силсиламаротиби унвонҳо ва зерунвонҳо ё гурӯҳбандии матолиб, ислоҳи нишонаҳои нуқтагузорӣ, баррасии додаҳои назарии таъриххо, нақли қавлҳо ва маонии вожаҳо, мушаххас кардани ановини осор ё пораи вожаҳо ё иборот, тавзеҳи бархе истилоҳот,

---

†††† Барои нигориш «анвои нигориш», аз китоби зер истифода шудааст: (Ёҳаққӣ ва Носеҳ, 1380: 105-106), (Санҷарӣ ва Козамӣ, 1379: 4-6, Шоҳирӣ Лангрӯдӣ, 1382 52-53) ва (Пурҷаводӣ. Дар бораи вироиш, 1375, 29).

назорати феҳристи матолиб, эъробгузориҳои лозим, фосилабандии сатрҳо, танзими сафҳаи унвон, саҳифаи ҳуқуқ ва сафҳаи унвон ба забони хориҷӣ, таҳияи феҳристи роҳнамо ва танзими вожанома анҷом мегирад.

Дар вироиши адабӣ (нигоришӣ ё забонӣ) аъмоле ҳамчун ислоҳи хатҳои дастурӣ, якдаст кардани забони матн, ислоҳи вожаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳои мубҳам ва номафҳум, мабнои қарор додани забони меъёр, назорати имлои калимот, риояти кӯтоҳнависӣ, ҳазфи ибораҳои номафҳум, бартараф кардани ноҳамоҳангиҳои сабкӣ, назорати қайдҳо ва истилоҳот, якдаст кардани муодилҳо, номи ашхос, маконҳо ва назорати ирҷоот, зернависҳо ва нақли қавлҳо анҷом мегирад.

Дар вироиши илмӣ (муҳтавоӣ ё тахассусӣ) аъмоле ҳамчун ислоҳи иштибоҳот ва нодурустиҳои илмии матн, ҳазф матлаб, муқобилаи матн бо асл, ислоҳ ё танзими мабоҳис, ҷо ба ҷо кардани матолиб ба таносуби мавзӯъ ё интиқоли матолиб аз матн ба зернавис барои ислоҳ ва тавзеҳи матолибе, ки дар онҳо ибҳом аст ё матолибе, ки вирастор ҳадс мезанад, хонанда дар бораи онҳо иттилое надорад, пешниҳоди афзоиши матолиб дар матн, бозбинӣ ва баррасии дурусти нақли қавлҳо, бозбинии ирҷоот ва рафъи таноқузҳо, риояти тартиби замонӣ дар тарҳи матолиб ва бозгӯйии вақоеъ анҷом мегардад.

Тавсия ба вирасторон:

1. Вирастор бояд ҳамвора ба назари соҳиби асар ва тахассуси ӯ эҳтиром бигзорад.
2. Вирастор бояд назари шахсии худро пешниҳод кунад, аммо набояд саъйе дар таҳаммули он дошта бошад.
3. Аз хатоҳое, ки ба воқеиёт марбут мешавад, набояд ба ҳеҷ ваҷҳ бигзарад.
4. Ҳарчанд ки наметавонад бо соҳиби асар ба тавофиқ бирасад, корро пеши шахси солисе, ки мавриди қабули ҳардуи онҳост, ба доварӣ бибарад.
5. Лозим аст, вирастор матнеро, ки қарор аст вироиш шавад, як бор танзим кунад, то зимни ошноӣ бо шева ва услуби асар куллиёти коро, ки бояд дар бораи он иқдом кунад, ба назар оварад.
6. Хуб аст, зимни танзими аввалия маворидеро, ки бояд дар вироиши асар ба он таваҷҷуҳ дошта бошад, аз қабили фасл ва васл, ба тартиб овардани афъол, ҳазфи маворидиро такрорӣ, зернависҳо, лотиниҳо, миқёсҳо ва ба монанди инҳо рӯйи коғазе ёддошт кунад.
7. Вирастор бояд қабл аз оғози вироиш манобеъ ва обзори пажӯҳиши лозим мисли фарҳангҳо, манобеи умдаи асар, ҷадвалҳои татбиқи санавот ва миқёсҳо, китоби луғати дузабона ва якзабона, феҳристҳо ва феҳристгонаҳо ва монанди инҳоро фароҳам оварад ва ҳангоми вирасторӣ онро дами дасти худ дошта бошад.
8. Хуб аст, маворидиро мушобеҳ ва мукаррарро, ки лозим аст дар саросари китоб якдаст ва якнавохт бошад, рӯйи баргаҳое ёддошт кунад ва ба сурати алифбо пеши дасти худ дошта бошад.
9. Тавсиа мешавад, ки вирастор ҳар асарро, ҳатто агар чандҷилдӣ ва муфассал ҳам бошад, ба сурати мутаволӣ дар як сабк вироиш кунад, то нисбат ба қаламрави кори худ ва шеваҳое, ки ба кор мегирад, ҳузури зеҳни кофӣ дошта бошад.
10. Зарур дорад, ҳамзамон бо вирастор манобеъ ва маъхази кор ҳам татбиқ ва такомил шавад.
11. Ба манзури ҷилавгирӣ аз эҷоди ташатут дар нигориш тавсия мешавад, аз як шеванома истифода шавад.
12. Дар матн нақли қавлҳо, ҳатто дар ҳадди алоими нуқтагузорӣ тағйир дода шавад.
13. Нақли қавлҳо бо манобеи он татбиқ дода шавад, то нисбат ба сиҳатии он итминон ҳосил шавад.
14. Мушаххасоти комили манобеъ, нақли қавл дар зернавиштҳо ё пайнавишҳо дарҷ шавад.
15. Аз тағйирҳои ғайризарурӣ ва мақзанӣ дар иншои асар худорӣ шавад.
16. Табиист, ҳазфи мутародифҳо, тасҳеҳ, танқеҳ ва якнавохт кардани иншои асар, кӯтоҳ кардани ҷумлаҳо, аз мақолаи тағйири ғайризарурӣ ва тақануне нест ва амри

лозим аст, магар дар матнҳои адабие, ки ин қабил тағйирот бояд бо иттилоъ ва мувофиқати соҳиби аср бошад.

17. Дар интихоби миёни ду калима дуруст, вақҳи мутадовилтар миёни аҳли қалам ва адабиёт баргузида шавад.

18. Наздикии иншои асар бо забони зинда, ҷорӣ ва мутадовил бо гироиш ба забони муҳовараи омиёна иштибоҳ нашавад.

19. Аз кор гирифтани калимаҳои беҳуввият ва нодуруст, ё калимаҳои беришта ва дасотирӣ парҳез шавад.

20. Аз кор бурдани вожаҳои бегона (ғайрифорсӣ) худдорӣ шавад, магар он ки муодили форсӣ калимаи бегонаи номафҳум, номутадовил ва дур аз зеҳн бошад.

21. Матни вироишшуда ва нусхапардозишуда ба рӯияти соҳиби асар бирасад ва агар мувофиқати ӯ ҳосил нашуд, ба мудири бахши омодасозӣ ва мушовири фарҳангии муассиса мурочиа шавад.

22. Саҳифаҳои пеш аз матни асар (унвон, шиноснома, муқаддима ва аҳёнан тавзеҳи ношир) танзим шавад.

23. Феҳристи матолиби китоб танзим шавад.

24. Таъйини ҳуруф ва дастури ҳуруфчинӣ бо мушовират ва ҳамкории бахши омодасозии муассиса сурат гирад.

25. Намоя ва вожанома дар мавориди лозим таҳия шавад.

26. Баррасӣ ва танзими ниҳоии намунаи охир ҳуруфчинӣ ва сафҳабандӣ шавад, то марҳилаи судури иҷозаи чоп бар уҳдаи вирастор ё нусхапардоз аст.

А Д А Б И Ё Т

1. Адиб Султонӣ Миршамсиддин. Роҳнамоии омода сохтани китоб.- Теҳрон, 1374.-300.
2. Ансорӣ Лорӣ Муҳаммадиброҳим. Назорат бар матбуот дар ҳуқуқи Эрон.- Теҳрон: Суруш,1375.-320.
3. Ашрофзода Ризо. Форсии умумӣ. -Теҳрон, 1384.-295с.
4. Озарранг Абдулҳусайн. Чанд навиштор ва гуфтор дар нашри китоб ва вироиш.- Теҳрон: Қақнус, 1381.-168с.
5. Озарранг Абдулҳусайн. Шаммае аз иттилоот ва иртиботот.- Теҳрон: Китобдор.-1378.-231с.
6. Эроннажоди Поризӣ Маҳдӣ. Равишҳои таҳқиқ дар улуми иҷтимоӣ. – Теҳрон: Амир Кабир.-1372.
7. Ботинӣ Муҳаммадризо. Тавсифи сохтмони дастури забони форсӣ. – Теҳрон: Амир Кабир, 1372.
8. Пурҷаводӣ Насруллоҳ. Дар бораи вироиш.- Теҳрон: Маркази нашри Донишгоҳӣ.- 1375.-260с.
9. Таваккалӣ Аҳмадӣ. Мусаласи тиллоии навиштан барои матбуот.- Теҳрон:Сония, 1383.-152с.
10. Таваккалии Аҳмад. Вирасторӣ ва мудирияти ахбор.- Теҳрон: Хуҷаста, 1381.-С. 171.
11. Дастури хатти форсӣ. - Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адабиёти форсӣ, 1384.-52с.

НАПИСАНИЕ И РЕДАКТИРОВАНИЕ

В данной статье автор рассматривает правила написания и порядок редактирования различных текстов. Редактирование предполагает сообщение теоретических сведений о свойствах хорошего текста, о правилах построения текстов разных типов и жанров, об основных типах ошибок и дефектов и путях их устранения Редактирование рукописи - всегда творческий процесс. Творческий характер редакторского труда проявляется в необходимости критически относиться к материалу, давать позитивные рекомендации, принимать самостоятельные решения. Именно критический анализ и оценка придают работе редактора творческий характер и делают ее искусством. Ведь каждый текст индивидуален и требует индивидуального подхода.

Ключевые слова: написание и редактирование, методика редактирования, рукописи, художественные произведения, приемы редакторской работы, совершенствование авторского произведения, нормы стилистики.

WRITING AND EDITING

In this article the author considers the rules of writing and the procedure for editing of various texts. Editing involves the message of theoretical information about the properties of a good text about the rules build texts of various types and genres, about the main types of errors and defects and ways of their solution Editing of the manuscript is always creative process. The creative nature of the editorial labour is manifested in the need to be critical to the material, give positive recommendations, take independent decisions. It is a critical analysis and evaluation give the editors of creative and make it art. Each text is unique and requires individual approach.

Key words: writing and editing, editing technique, manuscripts, works of art, techniques of editorial work, improvement of the work of authorship, norms style.

Сведения об авторе: ***Алиасгар Зулфагари*** - соискатель кафедры иностранных языков АН РТ

АСМОИ НАБОТОТ ДАР «ФАРҲАНГИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ»

М. Қосимова
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б.Ғафуров

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар радифи воҳидҳои луғавии дигар асмои наботот мавқеи хос дорад. Боиси зикр аст, аз оғози нигориши фарангҳо лексикаи марбут ба наботот дар радифи воҳидҳои луғавии дигар мақому манзалати хосаро доро мебошад. Гиёҳу дарахт ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи зиндагии инсон на танҳо ба рӯзгори ҳаррӯзаи мардум, балки ба фарҳанг ва адабиёти ӯ низ ворид шудааст. Мақоми лексикаи марбут ба гиёҳу дарахтон дар луғатномаҳои форсӣ-тоҷикӣ дар баробари густариши лексикография тавсиа ёфтааст. Масалан, агар ба «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ 40 воҳиди луғавии марбут ба гиёҳу дарахтон ворид шуда бошад, дар «Фарҳанги Қаввос» 150 воҳиди луғавӣ ба ин мавзӯъ алоқаманд мебошанд.

Лексикаи набототи «Фарҳанги забони тоҷикӣ»-ро метавон ба ду бахш тақсим кард: 1) гиёҳу рустаниҳои алафмонанд; 2) номи буттаву дарахтон. Мо дар ин мақола гиёҳу рустаниҳои алоқамандро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1. Гиёҳу рустаниҳо. Дар ин фарҳанг номвожаҳои ифодагари гиёҳу рустаниҳо ба таври фаровон мавриди тавзеҳу ташреҳ қарор гирифтаанд. Онҳоро ба се гурӯҳ метавон тасниф намуд:

а) гиёҳу рустаниҳои муқаррарӣ, ки инсон онро барои худ ё хӯроки чорво истифода мебарад:

Алаф – гиёҳ, гиёҳи сабз, хӯроки чорво:

Эшон андар биёбон таом ва ***алаф*** намеёфтанд ва он сол қаҳт буд.

«Таърихи Наршахӣ» (3,1,156).

Аспист – юнучқа:

Нохӯрда як шикам **аспист** ҳаргиз,
Чарогоҳат бувад саҳрои пурхор

Абӯисҳоқи Атъима (3,1,193)

Ақҳавон – гиёҳест аз навъи бобунаи саҳроӣ:

Ғазонхон дар он баррияи пурлола ва **ақҳавон** тамошокунон ва шикорзанон меомад. «Ҷомеъ-ут-таворих» (3,1,116).

Барғаст – як хел гиёҳи худрӯй, ки ба ош меандозанд ё барои иштиҳо хӯриш мекунанд (3,1,154).

Бунафша – гиёҳест, ки гулҳои хурду сархами савсанранги хушбӯй дорад ва дар баҳор пеш аз гулҳои дигар мешукуфад:

Бунафшаҳои тарӣ хайл-хайл сар баркард,
Чу оташе, ки ба гӯгирд бардавид кабуд (3,1,212).

Васма – гиёҳест, ки занону духтарон баргҳои онро фишурда, оби фишурдаи нилгунашро ба абрӯвони худ мемоланд, ӯсма:

Кас натавонад гирифт домани давлат ба зер,
Кӯшиши бефоидаст ***васма*** бар абрӯи кӯр

Саъдӣ (3,1,227).

Боиси зикр аст, ки вожаи мазкур имрӯз танҳо дар гуфтугӯйи тоҷикӣ дар шакли «ӯсма» истифода мешавад. Дар фарҳангҳои форсӣ ҳама ҷо ба шакли «васма» омадааст. Аз ҷумла, дар «Фарҳанги Амид»:

Васма – барги нил ё ранги шабеҳи нил, ки занон дар об хис (нам кардан, тар кардан) ва ба абрӯҳои худ мекашанд.

Гашниз//кашниз – алафи хушбӯи хӯрданӣ, кашнич:

Манам марди майдон ба рӯйи масоф,
Ба ханҷар дили мум созам шикоф (5,1071).
Канам нахли ***гашнизро*** ман зи бех,
Кушоям лаҷоми фарасро зи мех

Шавкат (3,1,260).

Гашнизро бо забони паҳлавӣ гашниҷ мегуфтанд. Ба арабӣ бошад, гашнизро ҷалҷалон мегӯянд [2,12,19180].

Гиёҳ//гиё – алаф, набототи ғайричӯбӣ:

Гар навбаҳор ояду пурсад зи дӯстон,
Гӯ, эй сабо, ки он ҳама гулҳо **гиё** шуданд
Хусрави Деҳлавӣ (3,1,262).

Гоз – як навъ алаф, ки хӯроки баъзе ҳайвонот мебошад:

Чу пила зи барги хазон хӯрд гоз,
Ҳама тан шуд ангишту кай кард боз
Низомӣ (3,1,274).

Ин воҳиди луғавӣ дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба се маънӣ омадааст. Ба маънии **қайчӣ, дарахти санавбар** ва **алаф**. Зоҳиран маънии дарахти санавбар дар шакли «кох» бештар мавриди истифода мебошад. «Гоз» ба маънии ироанамудаи муаллифони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» дар фарҳангҳои муътабари форсӣ, аз ҷумла «Ғиёс-ул-луғот» низ шарҳ ёфтааст [1,1,187].

Дӯх – лух, гиёҳест, ки аз он бӯрё мебофанд ва ё харбуза меовезанд:

Рӯйи маро ҳаҷр кард зардтар аз зар,
Гардани ман ишқ кард нармтар аз дех (3,1,410).

Дар забони тоҷикӣ «дӯх» ба лафзи «лӯх» маъруф аст. Он гиёҳест, ки дар об мерӯяд. Баъзе аз муфассирон «лӯх»-ро қисме аз гиёҳи най донистаанд, ки дар об мерӯяд ва ниҳоят мулоим аст. Бӯрёе, ки имрӯз маъмулан мебофанд, аз гиёҳи «қимиш» мебошад, ки аз «лӯх» тафовут дорад.

Жағор – як навъ гиёҳе, ки ба он матоъро ранг мекунанд, гиёҳи рангдиҳанда (3,1,421). Вожаи «жағор» дар «Ғиёс-ул-луғот» бо гунаи ж**оғар** (ҳавсалаи мурғон) зикр ёфтааст (1,1,403).

Жож – гиёҳи бағоят сафеди бемаза, ки шутур онро ҳарчанд хояд ҳам, фурӯ бурда наметавонад:

Жож дорӣ туву ҳастанд басе жожхӯрон,
В-ин аҷаб нест, ки тозанд сӯйи ***жож*** харон
Асҷадӣ (3,1,422).

Дифло – гиёҳи заҳрдоре, ки барои ҳайвонот зарароват аст, харзаҳра (36,1,381).

Дӯза//дӯжа – гиёҳест, ки меваи хордори он агар ба либос расад, сахт мечаспад:

Ба дилҳо андаровезад ду зулфаш,
Чу ***дӯжа*** андаровезад ба доман Хаффоф
(3,1,408).

Каду – навъе аз растаниҳои полизӣ ва маҳсули он:

Ҷои ҳакимон маталаб, беҳунар
З-он ки наёяд зи каду ҳованӣ
Носири Хусрав (3,1,526).

Кабаст – растании кадумонанди талх, ки онро ҳанзал низ мегӯянд:

Чаро кишт бояд дарахте ба даст
Ки бораш бувад заҳру баргаш **кабаст**? Фирдавсӣ (3,1,523).

Дар мавриди воҳиди луғавии «кабаст» бояд гуфт, ки дар луғатҳои давраи аввали фарҳангнигорӣ аз ҷумла, «Фахри Қаввос» омада:

Кабаст – харбузаи талхакро гӯянд. Рӯдакӣ гӯяд:

Ба коми ҳосиди ӯ чун **кабаст** бодаи нӯш,
Ба коми носеҳи ӯ ҳамчу нӯш бод кабаст (4,36).

Ханҷак – як навъ гиёҳи биёбонии худрӯ, ки дар тибби қадим барои куштани кирми меъда ба кор мерафт (3,1,462).

Намунаи воҳидҳои луғавии марбут ба номгӯйи растаниҳо, ки барои инсон ё чорво истифода мешавад, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» фаровон аст.

б) гиёҳҳое, ки дар тиб истифода мебаранд ва хусусияти шифобахшӣ доранд:

Дарамна – гиёҳе, ки дар тиб ба кор меравад:

Ба ҳар дуое, к-ӯ инон тофта,
Дарамна ба доман дирам бофта Низомӣ
(3,1,325).

Шакли дурусти воҳиди луғавии мазкурро луғатнигорон «дирамна» низ донистаанд. Растании мазкур ҳамон рустании ҷорӯб аст, ки таҳти воҳиди луғавии «нахҷ» ёдрас шуд. Оби ин гиёҳро дар тиб истифода мебаранд, ки барои дафъи кирми меъда муфид аст. Номҳои дигари он: варк, пӯшон, ҷорӯб, ханҷак, ки дар боло зикраш рафт.

Занҷабил – гиёҳи наймонанд, ки асосан дар Ҳиндустон мерӯяд, гулу мева надорад ва бехи он, ки занҷабил номида мешавад, таъми тунду муаттаре дошта, ба хӯрок андохта мешавад ва дар тибби шарқ низ ҳамчун дору истеъмол мегардад (3,1,438).

Испанд//исфанд – як навъ гиёҳи худрӯй, ки донаҳои хурди сиёҳ дорад ва гӯё сӯзонда дуд карданаш барои дафъи захми чашми бад фоиданок мебошад, сипанд, ҳазориспанд:

Агар ин сон зи дил оташ фурӯзад,
Аз он дӯзах чу испанде бисӯзад
Бадрии Кашмирӣ (3,1,495).

Дар забони гуфтугӯйи шимоли Тоҷикистон вожаи мазкур ҳамчун «исириқ» маъмул мебошад.

Кадар – растании хушбӯи давоӣ, ки онро кодӣ ҳам мегӯянд:

Баъси ту шиҳобест, ки дар коми шаётин,
Бо ҳирқаташ оташ чу шароби кадар аст
Анварӣ (3,1,495).

«Кадар» дар фарҳангҳои форсӣ ба маънии дарахте, ки шабеҳи дарахти хурмост ва дар Ҳиндустон мерӯяд, омадааст.

Марзангӯш//марзанҷӯш - навъе аз райҳони хушбӯ, ки шохҳои баланд дорад, баргҳояш борик буда, ба гӯши муш монандӣ дорад, гулҳояш сафеди моил ба сурхӣ ва онро дар тиб ба кор мебаранд:

Ҳанӯзам бӯйи марзангӯш тунд аст,
Ҳанӯз аз дидани ман дида кунд аст
Деҳлавӣ (3,1,642).

Маъмулан ин ҳамон гули сурхи райҳонест, ки мардуми тоҷик дар хонаҳои худашон мекоранд ва онро чи ба шакли тар ва чи ба шакли хушк истифода мекунанд. Ҳамчун рустании давобахш дар сарчашмаҳо чун марзангӯш фаровон зикр шудааст (2,13,20658).

Мардумгиё (ҳ) – меҳргиёҳ, жен-шен:

Кадомин ғӯл дар саҳрои гумроҳӣ далелат шуд,
К-аз инсонӣ гузаштӣ, толиби мардумгиё гаштӣ
Бедил (3,1,642)

в) дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» силсилаи асмои гиёҳу наботот зикр ёфтаанд, ки барои хонандаи имрӯз мафҳум нестанд. Ин гуна воҳидҳои луғавӣ ё аз байн рафтаанд ва ё дар шакли дигар имрӯз истифода мешаванд. Чунончи:

Ванҷанак – райҳон, нозбӯ:

Ванҷанакро ҳаме намуна кунад
Дар гулистон ба зулфи ванҷанакӣ
«Луғати фурс» (3,1,224)

Вард – гул, гули сурх, гули садбарг:

Ба ҷон андар лаҳв асту ба мағз андар мушк аст,
Ба чашм андар нур асту ба рӯ андар **вард** аст
Манучеҳрӣ (3,1,224).

Говчашм – номи гули берунсафеди дарунзард:

Ҳам аз хайрию ***говчашму*** зиришк

Бишуста рухи ҳар як оби сиришк
Асадӣ (3,1,273).

Гули наврӯзӣ – гулест, ки дар аввали баҳор мешукуфад:

Ҳама олам ба тамошои ту шоданд, оре,
Ту маҳи идию рӯқи ту **гули наврӯзист**
Камоли Хуҷандӣ (3,1,282).

Гули саҳар – гули бомдодӣ, гуле, ки саҳар мешукуфад:

Аз диданашон назар шукуфташ,
Дил ҳамчу гули саҳар шукуфташ
Файзӣ (3,1,282).

Гули пиёда – гуле, ки дарахт ва буттаи бузург надорад, монанди савсан, бунафша, лола ва гулҳои саҳроӣ, гули хурдӣ:

Ҷое, ки ба раҳ кунад гулгашт,
Дар кӯча дамад ***гули пиёда.***
Хусрави Деҳлавӣ (3,1,282)

Гулбун – буттаи гули садбарг, буттаи вард:

Биёрост гетӣ ба сони биҳишт,
Ба ҷойи гиё сарву ***гулбун*** бикишт
Фирдавсӣ (3,1,284).

Гулнор – гули анори одии мевадор, гули анори садбарги наринаи бесамар, ки гулнори форсӣ низ мегӯянд:

Ҳамегуфту лабҳо пур аз ханда дошт,
Рухон ҳамчу ***гулнори*** оганда дошт.
Фирдавсӣ (3,1,285).

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо истифода аз воҳиди луғавии «лола» чандин номи гулҳо оварда шудааст:

Лола – гули асосан сурхранги даштӣ ва кӯҳӣ, ки дорои анвои бисёр мебошад, дар аввали баҳор мешукуфад ва дар миёнаи баргҳо доғи сиёҳ дорад:

Ёқутвор ***лола***, бар барги лола жола,
Карда бар ӯ ҳавола ғаввос дурри дарё
Кисоӣ (3,1,603).

Лолаи ҳамро, лолаи духтарӣ – навъе аз лолаи сурх, ки онро озаргун ҳам мегӯянд, ба арабӣ шақоқуннумӯъ номида мешавад:

Чунон шуд раҳ зи акси ҳар пари сурх,
Ки боғ аз лолаҳои духтари сурх (3,1,603).

Лолаи Нӯъмон – лолае, ки гӯё Нӯъмон ном подшоҳ аз кӯҳ оварда парварида будааст:

Бурда аз марҷон ба гуна лолаи Нӯъмон сабақ,
Бурда аз мутриб ба достон булбули хушгӯй, гӯй
Қатрон (3,1,603)

Лолаи ҳамро (ё аҳмар) **-лолаи сурх:**

Гар рухи ман зард кард аз ошиқӣ, гӯ: Зард кун,
Заъфарон қимат фузун аз лолаи ҳамро кунад
Манучеҳрӣ (3,1,603).

Насрин//нисрин – номи як гули сафеди хушбӯи хурд, ки онро гули мушкин низ мегӯянд:

Дида шикебад зи тамошои боғ,
Бе гулу насрин ба сар орад димоғ.
Саъдӣ (3,1,836).

Настаран – номи як гули хурди хушбӯи зебо, ки сафед ё сурх буда, дар шохаҳо ғуҷум-ғуҷум кушода мешавад.

Сари настаранро зи мӯйи сапед,
Сиёҳӣ деҳ аз сояи мушкбед

Низомӣ (3,1,837).

Баррасии «Фарҳанги забони тоҷикӣ» муайян кард, ки дар китоб зиёда аз 300 номгӯи рустаниву гиёҳи тиббӣ зикр ёфтааст. Ҳарчанд тавзеҳи ин воҳидҳои луғавӣ ҷанбаи амиқи таҳлилиро доро нестанд, вале ҳамчун сарчашмаи муътамад метавонад хонандаро дар ҷустуҷӯи маъниҳои васеи номгӯи гиёҳу наботот раҳнамун созад. Ҷамъ овардани номҳои гиёҳу набототи табобатии марбут ба тиб аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» имкон меорад, ки мо луғатномаи кӯчаки вожаҳои тиббиро дар даст дошта бошем.

А Д А Б И Ё Т

1. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988.- 416 с.; ҷ.3, 1989.-304с.
2. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома. Ҷ.1-50. - Теҳрон, 1325-1345.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири Шукуров М.Ш., Капранов В.А., Ҳошим Р., Маъсумӣ Н.А. – М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷ.1.- 951с.; ҷ.2. - 949с.
4. Фахруддин, Муборакшоҳ Қаввоси Ғазнавӣ. Фарҳанги Қаввос. Бо эҳтимоми Назир Аҳмад. - Теҳрон, 1353. - 227 с.
5. Ҳасан Амид. Фарҳанги форсии Амид. - Теҳрон, 1362. - 1144 с.

НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ В «СЛОВАРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА»

«Словарь таджикского языка» содержит более 45 тыся словарных единиц. Его составителями являются такие знатоки слова как Т.Зехни, В.Капранов, И.Ализаде, С.Арзуманов, Х.Рауфов, Х.Мухсинзода, М.Азизи-Мешкин, В.Махмудов, Р.Хошимов, А.Сангинов, А.Нуров, А.Вохидов, которые внесли огромный вклад в историю таджикского языкознания. В данной статье автором подвергнуты изучению и рассмотрению названия растений, которые приведены в данном словаре.

Ключевые слова: «Словарь таджикского языка», термины, слова, растения, названия растений.

NAMES OF PLANTS IN «THE DICTIONARY OF THE TAJIK LANGUAGE»

«Dictionary of the Tajik language» contains more than 45 thousand dictionary units. The compilers are such experts words as Т.Зехни, В.Капранов, И.Ализаде, С.Арзуманов, Х.Рауфов, Х.Мухсинзода, М.Азизи-Мешкин, В.Махмудов, Р.Хошимов, А.Сангинов, А.Нуров, А.Вохидов, who made a great contribution to the history of the Tajik linguistics. In this article the author subjected to examination and review the names of the plants that are in the dictionary.

Key words: «Dictionary of the Tajik language», terms, words, plants, plant names.

Сведения об авторе: ***М.Косимова*** – соискатель ХГУ им.Б.Гафурова

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ

РОҶЕЪ БА АҲАМИЯТИ ТАҲҚИҚ, ТАРҶУМА ВА НАШРИ МЕРОСИ ЎЗБЕКИИ САДРИДДИН АЙНӢ

(гузориши масъала)

М.С. Имомов, М.А. Абдуллоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон

Робитаҳои адабӣ ва фарҳангии ду халқи ҳамсоя – тоҷикону ӯзбекон дар таърихи тамаддуни умумиинсонӣ хеле нодир аст. Ин робитаҳо чунон зичанд ва наздикии фарҳангии ду миллат ба дараҷаест, ки ҳатто андешаҳоеро оид ба ягонагии нажодии онҳо ба вуҷуд овардааст. Ба пиндори мо, чунин андешаҳо дар натиҷаи мушоҳидаҳо, ё агар бо истилоҳоти кунунӣ гӯем, *мониторинги* зоҳирии падидаҳои мураккаби тамаддунӣ арзи вуҷуд кардаанд. Ва мутаассифона то ба ҳол дар таҳқиқоте, ки дар ин замина анҷом пазируфтааст, бештар ба хислатҳои зоҳирии робитаҳои фарҳангиву адабии ин ду халқ аҳамият дода шудааст. Аммо ҳақиқати таърихӣ дар он нуҳуфтааст, ки ин ду миллати ҳамфарҳангу ҳамдин, аслан ба оила ва гурӯҳҳои мухталифи забонӣ ва нажодӣ тааллуқ доранд. Пӯшида нест, ки ҳамзистии тӯлонии чуғрофӣ ва ҳамбастагии чандинасраи динӣ ба забон, фарҳанг ва маишати ду халқ таъсири амиқ расонидааст ва дар мисоли чунин сарнавишт метавон таърихи пурпечутоби наздикшавии онҳоро ба мушоҳида гирифт.

Ин роҳҳои пурпечутоб дар он ифода мегардад, ки робитаҳои зичи фарҳангӣ, забонӣ ва адабии ин ду халқи ҳамсоя ба осонӣ рух надода, пайомади ҳаводиси таърихии хеле мураккаб мебошанд. Таъсирпазирии ду халқ аз фарҳанги якдигар, бештар дар самти аз худ кардани фарҳанги мутараққии бумӣ аз тарафи фарҳанги кӯчӣ ба амал омада, дар водиҳои аҳолинишин ба ҳодисаҳои ассимилятсионӣ низ сабаб шудааст. Моҳияти ачиби чунин самти таъсирпазирӣ аз фарҳанги ҳамдигарро, академик М. Шакурӣ ин гуна муайян кардааст: «Он тоҷикон, ки [ассимилятсия] шуданд, фарҳанги моддиву маънавиашон чун пештар монд. Урфу одат, пӯшоку хӯрок, суруду рақс ва ғайра ҳама монанди пештар буд, тоҷикӣ буд» [9,77].

Дар натиҷа раванди наздикшавии зоҳириву ботинии ду халқе, ки ба оилаҳои мухталифи забониву нажодӣ тааллуқ доранд, аср ба аср қувват мегирифт ва амиқтар мегардид. Таъсири мутақобили ҳамдигарӣ ба ҳама самтҳои фарҳангофаринӣ, аз ҷумла ба адабиёти бадеӣ таъсири амиқ расонидааст.

Робитаҳои адабии тоҷикону ӯзбекон таърихи чандинасра дошта, дар ду самт ҷараён доштааст:

а) ба василаи тарҷумаҳои осори ҳамдигар;

б) ба василаи эҷоди баробар ба ду забон – тоҷикӣ ва ӯзбекӣ, яъне омили зуллисонайнӣ.

Дар робитаҳои адабии халқҳои гуногуни олам бешак, самти якум, яъне омили тарҷума нақши асосӣ дорад. Маҳз ба василаи тарҷумаҳои асарҳо ва фаъолияти тарҷумонҳо (ва на танҳо дар соҳаи адабиёти бадеӣ!) халқу миллатҳои гуногунзабон аз фарҳангу адабиёти ҳамдигар шинос мешаванд ва аз ҳамдигар таъсир мепазиранд.

Самти дувум, яъне омили *зуллисонайнӣ*, хусусияти фарқкунандаи робитаҳои адабии тоҷику ӯзбек ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар, робитаҳои адабии ин ду халқ на танҳо ба воситаи тарҷумаҳо сурат гирифтааст, балки бисёр аз адибон баробар ба ду забон эҷод кардаанд. Чунин анъана, асосан аз эҷодиёти Алишери Навоӣ оғоз шуда, то замони мо дар ин ё он шакл идома дорад.

Аз ҷумла, дар эҷодиёти пургановати устод Садриддин Айнӣ омили зуллисонайнӣ мавқеи муайяне дорад. Устод Айнӣ эҷодиёти худро ба забони модариаш, форсии тоҷикӣ оғоз намуда, то охири умраш идома додааст. Забони туркии ӯзбекиро дар мадраса ба таври мустақилона аз худ намуда, баъдан аз рӯйи талаботи замони оғози

қарни XX (дақиқтараш аз солҳои 10-уми қарни гузашта) ба забони ӯзбекӣ низ рӯ оварда, як идда осори назмиву насрии худро ба ин забон эҷод намудааст. Аксари асарҳои ба забони модарӣ таълифшудааш, ба забони ӯзбекӣ низ тарҷума ва нашр шудаанд.

Лозим ба ёдоварист, ки осори ӯзбекии С. Айнӣ то андозае омӯхта шудааст, аз ҷумла дар таҳқиқоти М. Ҳасанов, С. Мирвалиев, Н. Раҳимов, А. Сайфуллоев, А. Маниёзов ва дигарон. Аз тадқиқотҳои умумӣ китоби «Ӯзбек совет адабиёти тарихи»-ро номбар кардан мумкин аст, ки дар он бахши бузурге ба ҳаёту эҷодиёти устод Айнӣ бахшида шуда [8, 189-245], ҳамчунон рӯйхати матолиби бадеӣ ва публитсистии дар матбуоти ӯзбекӣ чопшудаи вай аз соли 1917 то соли 1928 оварда шудааст [8, 387-416].

Солҳои охир дар кишвари ҳамсояи Ӯзбекистон чӣ гуна тадқиқоти наве роҷеъ ба С. Айнӣ ба амал омадааст, мутаассифона ба мо маълум нест. Дар Тоҷикистони давраи бозсозӣ ва махсусан, дар давраи истиқлолият айнишиносӣ густариши беш аз пеш ёфтааст ва муҳаққиқону тарҷумонҳои тоҷик ба дарёфт, баррасӣ ва тарҷумаи осори то ҳанӯз аз назарҳо дурмонда ва чопнашудаи устод, аз ҷумла осори ӯзбекии вай низ шурӯъ кардаанд.

Бозёфт, тарҷума ва нашри баъзе аз осори муҳимми ба забони ӯзбекӣ таълифгардидаи С. Айнӣ дар Тоҷикистон аз соли 1987, яъне аз солҳои бозсозӣ шурӯъ гардидааст.

Соли 1987 аввалин маротиба китоби таърихии устод Айнӣ «Таърихи инқилоби Бухоро» дар тарҷумаи адабиётшиноси варзида Раҳим Ҳошим ба забони тоҷикӣ, аз тарафи нашриёти «Адиб» аз чоп баромад. Китоби мазкури С. Айнӣ соли 1926 дар Маскав бо номи «Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар» ба нашр расида, то замони бозсозӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума ва чоп нашуда буд. Яке аз сабабҳои дар замони шӯравӣ тарҷума нашудани китобро аз суханони мутарҷими он фаҳмидан мумкин аст: «Фикрҳое, ки дар ин асар баён ёфтаанд, ба қалами муаллифе тааллуқ доранд, ки ба воқеаҳо аз нуқтаи назари маорифпарвар, инқилобчии демократ менигарад. Бинобар ин, фаъолияти партияи коммунистии Бухоро, дар ин китоб ҳанӯз равшан нишон дода нашудааст» [2, 239].

Ба ибораи дигар, сабаби асосии тарҷума ва бознашр нашудани он дар даврони шӯравӣ (ба забони ӯзбекӣ ҳам бознашр нашуда буд) сиёсӣ ва мафкуравӣ будааст. Сабаби дигари он, ба назари мо дар он бояд бошад, ки ҳарчанд асар ба ӯзбекӣ навишта шудааст, ***аммо дар он яке аз марҳалаҳои ҳаёти таърихии халқи тоҷик*** инъикос ёфтааст.

Аз ин лиҳоз, тарҷума ва чопи он дар соли 1987 ҳодисаи муҳимми фарҳангӣ ба ҳисоб мерафт. Асли ин асари таърихӣ, ки ҳанӯз соли 1918 ба забони тоҷикӣ таълиф шуда буду даҳсолаҳои зиёд дар бойгониҳо «гум» шуда буд, соли 2005 аз ҷониби Камол Айнӣ дарёфт ва таҳти унвони «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ба нашр расид [3, 270].

Соли 2006 аввалин маротиба тарҷумаи тоҷикии асари бачагонаи С. Айнӣ «Духтарбача ё ки Холида» («Қизбола ё ки Холида») аз чоп баромад [1, 2-6]. Китобчаи хониш барои мактабҳои ибтидоии духтаронаи С. Айнӣ соли 1924 дар Берлин бо кӯшиши Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ба нашр расида, ихтисоран соли 1964 дар Тошканд бознашр шудааст. Аммо дар замони шӯравӣ ин китобча низ, ба истиснои се ҳикояи он, ба забони тоҷикӣ тарҷума нашуда буд.

Соли 2003 адабиётшинос Х. Отахонова аз бозёфти ду мақолаи устод Айнӣ, ки дар саҳифаҳои рӯзномаи ӯзбекии «Зарафшон» соли 1923 чоп шуда буд, хабар дод [6, 106-112]. Ин мақолаҳо «Толибилмони мо дар хориҷа чӣ ҳол доранд?» («Хорижидаги талабаларимиз қандай ҳолда?») ва «Боз доир ба толибилмони дар хориҷа будаи мо» («Яна хорижидаги талабаларимизга доир») мебошанд, ки дар онҳо дар бораи аҳволи шахсӣ ва шароити таълимии донишҷӯёни тоҷики самарқандӣ, ки ба шаҳрҳои Маскав, Петроград, Боку, Тошканд, Таробзун ва Анқара барои таҳсил рафта буданд, маълумоти пурқимат додааст. Дар ин мақолаҳо дили бузурги устод, ғамхории вай дар ҳаққи донишҷӯён, зиёиёни ояндаи миллат зоҳир мешавад.

Аз сентябри соли 1923 то июли соли 1924, дар шароите, ки дар Осиёи Марказӣ нашри матбуоти тоҷикӣ куллан қатъ гардид, дар саҳифаҳои рӯзномаҳои ӯзбекии «Зарафшон» ва «Туркистон» дар атрофи «масъалаи тоҷикон» баҳси тезутунд ва доманадоре сурат гирифт. Муаллифон ба ду гурӯҳи мухолиф ҷудо шуданд: тарафдорони ҳалли мусбати «масъалаи тоҷикон» ва мухолифони сарсахти онҳо.

Ҷустуҷӯйи муаллифони ин сатрҳо дар самти мазкур ба он оварда расонид, ки дар матбуоти ӯзбекзабони солҳои 20-уми қарни XX (дар саҳифаҳои рӯзномаҳои «Зарафшон» ва «Туркистон») сездаҳ мақолаи мухталиф оид ба масъалаҳои тоҷикон кашф карда шуданд, ки ба қалами публитсистон ва адибони шинохтаи он замон Алӣ Исмоилзода, Маъруф Расулӣ, Абдулмуъмини Сатторӣ ва дигарон тааллуқ доранд. Мазмуну муҳтавои навиштаҳои мазкур ва заминаҳои ғоявию сиёсии таълиф шудани ононро мо дар мақолаи махсуси илмӣ таҳлилу баррасӣ намуда, аҳамияти таърихии онҳоро барои имрӯзиён муайян карда будем [5, 1-12]. Бархе аз ин мақолаҳо, аз ҷумла мақолаи А. Сатторӣ «Тоҷикон» *(«Тоҷиклар» - рӯзномаи «Зарафшон», 11.09.1923. №75)*[7,13] ва устод С. Айнӣ «Масъалаи тоҷикон» *(«Тоҷиклар масъаласи» - рӯзномаи «Зарафшон»,30.12.1923.№ 102)*[1, 2-6] ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шуданд. Вазифаи минбаъда дар он аст, ки ҳама мақолоти ин силсила, ки бевосита ба сарнавишти тоҷикон дар солҳои 20-уми асри XX равшанӣ андохта, раванди муборизаҳои тезутунди ғоявию сиёсиро нишон медиҳанд, пурра ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр бишаванд.

Сарварии ҳимоягарони манфиатҳои миллии тоҷиконро устод Айнӣ ба уҳда гирифта, мақолаи барномавие таҳти унвони «Масъалаи тоҷикон» чоп кард. Мақолаи мазкур танҳо баъди чандин даҳсола, соли 1996 дар тарҷумаи тоҷикӣ ба табъ расид [1, 6].

Дар мақолаи мазкури устод Айнӣ, моҳиятан як барномаи мушаххаси эҳёи миллии тоҷикон дар солҳои 20-уми қарни XX тарҳрезӣ шуда, аз тариқи гузориши се масъалаи барои миллати тоҷик барои он давра муҳим, хулоса гардидааст:

«1. Барои тоҷикони Туркистон ба забони модарии худашон мактаби ибтидоӣ зарур аст ё не? 2. Барои китобҳои мактабии тоҷикон бояд забони кӯчагиро қабул намуд ё забони умумии форсиро?; 3. Барои тоҷикон матбуоти махсус, рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо лозиманд ё не?» [1, 3].

Устод Айнӣ ҳар як аз ин масъалаҳои муайянкардаашро ба таври муфассал дар мақолааш баррасӣ намуда, барои оҷилан эҳё намудани забон, маориф ва матбуоти тоҷикӣ, пешниҳодҳои мушаххас мекунад. Аз ҷумла, дар хусуси матбуоти тоҷик андешаронӣ намуда, менависад: «... то ба роҳ мондани як рӯзномаи махсус барои тоҷикон, дар рӯзномаи «Зарафшон» мисли варақаи иловагии русӣ, ҳар ҳафта як маротиба варақаи тоҷикӣ илова кардан лозим аст» [1,6].

Чунонки аз ин назари иҷмолӣ маълум мешавад, аз замони бозсозӣ то ин дам як идда асару мақолаҳои ба забони ӯзбекӣ таълиф ва чопкардаи устод Айнӣ ба забони тоҷикӣ тарҷумаву чоп шудаанд ва ин раванд идома дорад. Саҳв намекунем, агар гӯем, ки самти мазкур, ба яке аз самтҳои муҳимми ҷустуҷӯйҳо дар соҳаи айнишиносӣ табдил ёфта истодааст, зеро саҳифаҳои номаълуми ҳаёту эҷодиёти ӯро равшан менамоянд.

Аммо маънӣ ва моҳияти чунин бозёфтҳои илмӣ амиқтар буда, мулоҳиза ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки масъала танҳо аз тарҷума ва чопи онҳо иборат нест. Моҳияти тарҷума, нашр ва ба хонандагони тоҷик шинос намудани осори ӯзбекии Садриддин Айнӣ дар он нуҳуфтааст, ки онҳо ҳарчанд ба забони ӯзбекӣ таълиф шудаанд, ***аммо мазмуни умумибашарӣ ва миллии тоҷикӣ доранд, таърихи халқи тоҷикро мунъакис месозанд, манфиатҳои миллии тоҷиконро дифоъ мекунанд.***

Аз ин дидгоҳ, бозёфт, тарҷума ва нашри осори ӯзбекии устод Садриддин Айнӣ ва бо онҳо шинос намудани насли имрӯза аҳамияти бузурги илмӣ, адабӣ ва иҷтимоӣ доранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Абдуллоҳ М. Садриддин Айнӣ ва мақолаи ӯ «Масъалаи тоҷикон» дар саҳифаҳои рӯзномаи ӯзбекии «Зарафшон» // Адаб. – 1995. - № 3-6.
2. Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987.
3. Айнӣ С. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро // Куллиёт. Ҷ. 14. – Душанбе: Матбуот, 2005.
4. Айнӣ С. Духтарбача ё ки Холида. Тарҷумаи Масрури Абдуллоҳ // Маорифи Тоҷикистон. - № 1. – 2006.
5. Имомов М.С. Абдуллаев М.А. Дискуссии вокруг «таджикского вопроса» в узбекоязычной прессе начала 20-х годов XX века // Известия АН РТ. Отделение общественных наук. – Душанбе: Дониш, 2010. - № 3.
6. Отахонова Х. Ду мақолаи ба тозагӣ ёфтшудаи устод Айнӣ // Ҷашнномаи Айнӣ. Ҷилди Х. – Душанбе: Деваштич, 2003.
7. Сатторӣ А. Тоҷикон // Тоҷикистон-2002.-№ 40, 4 октябр.
8. Ӯзбек совет адабиёти тарихи. Ҷ. 1. – Тошкент: Фан, 1968.
9. Шакурӣ М. Фитнаи инқилоб дар Бухоро. – Душанбе: Шуҷоиён, 2010.

О ЗНАЧЕНИИ ИССЛЕДОВАНИЯ, ПЕРЕВОДА И ИЗДАНИЯ УЗБЕКОЯЗЫЧНОГО НАСЛЕДИЯ САДРИДДИНА АЙНИ

(к постановке проблемы)

В статье рассматриваются проблемы таджикско-узбекских литературных связей на примере многогранного творчества Садриддина Айни. Отмечается, что важная особенность таджикско-узбекских литературных связей, а именно двуязычное творчество, продолжалось, в том числе и в художественных, научных и публицистических трудах С. Айни. Подчеркивается, что актуальность изучения данной проблемы заключается в том, что узбекоязычные сочинения С. Айни, имеют таджикскую национальную сущность и направлены на защиту национальных интересов таджикского народа.

Ключевые слова: С. Айни, творчество Айни, публитсистика, перевод, таджикско-узбекские литературные связи, таджикский вопрос, национальные интересы таджиков.

ABOUT VALUE OF RESEARCH, TRANSLATION AND THE EDITION OF UZBEK HERITAGE OF SADRIDDIN OF AYNI

(to problem statement)

In article problems of the Tajik-Uzbek literary communications on an example of many-sided creativity of Sadriddin Ayni are considered. It is noted that important feature of the Tajik-Uzbek literary communications, namely bilingual creativity, proceeded, including in S.Ayni's art, scientific and publicistic works. It is emphasized that the urgency of studying of this problem is that S. Ayni's uzbek language compositions, have the Tajik national essence and are directed on protection of national interests of the Tajik people.

Key words: S. Ayni, creation of S. Ayni, publicism, translation, Tajik-Uzbek literary communications, Tajik question, national interest of Tajiks.

Сведения об авторах: ***М.С. Имомов*** - член-корреспондент Академии наук Республики Таджикистан, доктор филологических наук, профессор, ректор Таджикского национального университета

М. С. Абдуллоев - доктор филологических наук, доцент, заведующий кафедрой истории и теории журналистики и электронных СМИ РТСУ. Телефон: **988068601**

МАЪНИИ ИНСОН ДАР РИСОЛАҲОИ ИРФОНИИ МИРСАЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ

К. Қодиров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар рисолаҳои ирфонии хеш нахуст инсонро барои вуруд ва садафёбӣ аз баҳри беканори маорифи исломӣ ошно месозад. Ӯ ҳар мавзӯеро, ки ба саодати инсон иртибот дорад, мавриди тавзеҳ қарор додааст ва ҳар паҳлӯи гуногунии зиндагии инсонро бо равшанию расоӣ ва ҷаззобияти хос баён намудааст. Такомули ошноии ҳарчи бештари инсонро дар баҳрагирӣ аз маорифи исломӣ таъкид менамояд. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар «Рисолаи мушайянаи амирия» навиштааст:

Пас набарӣ заррае з-он чи талаб мекунӣ,
То нашавӣ зарравор дар гами ӯ нопадид.
Кор кун ар ошиқӣ, бор каш ар муфлисӣ,

З-он ки бад-ин сар-сарӣ ёд наёяд падид.
Сӯхта шав то магар дар ту фитад оташе,
К-оташи ӯ чун биҷаст сӯхтаро баргузид [2].

Дарёфти роҳи саодат ва ёфтани раҳнамудҳои равшану мушаххас ва шинохти ин роҳ аз наҳваи (тарзи) дарёфт ва бардошти инсон аз фазилатҳои Аллоҳ таоло ва Расули ӯ (с) аст:

Байт:

Аз ту хабар ба ному нишон аст халқро,
В-он ки ҳама ба ному нишон аз ту бехабар.
Нақши ту дар хаёлу хаёли ту бенасиб,
Ёди ту бар забону забон зи ту бехабар.
Шарҳи баёни ту чи кунам з-он ки то абад,
Фаҳм аз ту оҷиз асту баён аз ту бехабар.
Ҷӯяндагони ҷавҳари дарёӣ гуноҳи ту,
Дар водии яқину гумон аз ту бехабар [2].

Маънии инсон дар рисолаҳои ирфони Мирсайид Алии Ҳамадонӣ худопарастӣ аст. Худо нури осомонҳо ва замин аст. Худо инсонро ба нури хеш роҳнамуд мекунад. Худо холиқе аст, ки ҳама чизҳоро аз ҳеҷ ва фақат бо иродаи хеш меофарад. Ӯ сарчашмаи зиндагӣ аст ва ҳар чизе ва ҳар мавҷуде дар партави ӯ мавҷуд ва давом дорад. Худо нури осмонҳо дар замин аст, дониши ӯ ҳама чизро дар осмону заминро фаро мегирад.

Дақиқан тариқи нақлу ақл ва кашф Мирсайид Алии Ҳамадонӣ сифоти Худоро тасвир кардааст ва ҳар касе, ки зоти Худоро бипиндорад шинохтаи хеш аст. Ҳар касе, ки кӯшидааст ва мекӯшад Худоро шиносад ба ҳаққу ботил марбут аст.

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар ғазали хеш маърифати инсонро ба Худо чунин тасвир кардааст:

Агар ту бар сари кӯяш даме гузар ёбӣ,
Кунузи ғайби ду олам ба як назар ёбӣ.
Калиди уқдаи абвоби боргоҳи ҷалол,
Тӯӣ, агар сари мӯе зи худ хабар ёбӣ.
Чароғи маҷлиси рӯҳониёни олами қудс,
Зи сӯзи туст, гар аз шамъи ҷон асар ёбӣ.
Нидои ҳотифи ғайбӣ зи ломакон ҳар дам,
Ба самъи дил шунавӣ, гар зи худ гузар ёбӣ.
Ту равзаи дил, агар зи оби илм тоза кунӣ,
Ба оқибат зи риёзи висол бар ёбӣ.
Сарири саддаи абвоби ҳар камол туруст,
Бар остони ҷалолаш раҳе агар ёбӣ.
Ҳиҷоби ҳабси тан аз моҳи рӯҳ бархезад,
Агар зи оташи ишқаш яке шарар ёбӣ.
Риёзи олами ҷон мушкбӯй гардонӣ,
Насиме аз раҳи лутфаш чу дар саҳар ёбӣ.
Асоси худ чу бидонӣ такаббуре бигзор,
Зи корхонаи иззат яқин самар ёбӣ.
Агар ту олами ваҳдат яқин кунӣ аз дил,
Равоқи манзари ҷабаррутро ту фар ёбӣ.
Алоӣ, аз раҳи умед рух матоб даме,
Зи файзи раҳмати омаш магар асар ёбӣ [1,59].

Бад-ин сон Мирсайид Алии Ҳамадонӣ зот ва сифоти Худоро пайдо мекунад ва онро ҳақиқати мутлақ мешуморад. Маҳз бад-ин сон инсон ба зоти илоҳӣ робита пайдо мекунад ва аз ин рӯ имони инсон дар эътиқод ба Худо аст, ки инсон аз ин маърифати комил пайдо мекунад.

Аз ин рӯ, Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар тавсифи Худо тамсилро ба кор бурда,

робитаи инсон ва Худоро баён намудааст. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ мисли шоирон ва нависандагони ирфонимаслак Худо ва ҳақоиқи илоҳиро бо истифодаи масоил дарёфтааст. Ӯ Худоро ба нур ташбеҳ медиҳад ва ё биҳиштро боғ васф мекунад.

Масъалаи бақои шахсият яке аз масъалаҳои муҳими рисолаҳои ирфонии Мирсайид Алии Ҳамадонӣ аст. Худо аввалу охир аст, зоҳир ва ботин аст. Ӯ фонӣ аст ва қодир ба фанопазирии инсон аст. Худо қодир аст, ки ноқисро бипарварад ва онро ба камол расонад.

Масъалаи сукр ва саҳв бо масъалаи фано ва бақо пайванди наздик дорад. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ саҳвро ҳолати рӯҳии солик медонад, ки муносибати соликро ба ҳақиқат собит нигоҳ медорад. Дар саҳв вуҷуди солик бо ғалабаи анвори зот фано мешавад ва Худо ӯро вуҷуди бақо мебахшад.

Дар рисолаҳои ирфонии Мирсайид Алии Ҳамадонӣ саҳв болотар аз сукр аст, зеро сукр дар Ҳақ ва сукр ба Ҳақ аст. Дар сукр солик ақлу идрокро фаромӯш карда, дар мақоми фано маҳв мегардад. Муқобили саҳв рафъи тамайюз миёни зоҳиру ботин гузошта мешавад. Аҳли ваҷд ба ошиқони зоту ошиқони сифат ҷудо карда мешавад. Вақте ки солик ба муҳаббати Ҳақ мекӯшад ва ба мушоҳидаи ӯ мепардозад, ақлу эҳсос дур мешавад ва миёни ҷамъ ва тафриқа фарқе намебинад ва худро Худо меҳисобад ва ба қавли Мансури Ҳаллоҷ «аналҳақ» мегӯяд. Боязиди Бастомӣ ва пайравонаш мастию бехудиро ягона роҳи дурӣ ҷустан аз худпарастӣ ва расидан ба худшиносӣ донистаанд.

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ яке аз пайравони такомулу бақои шахсият аст, бинобар ин, ҳамеша дар тасдиқи он овардани тамсилро раво медонад. Тамсиле, ки мавҷуди зинда аст ва барои баёни иртиботи илоҳӣ мафҳуми мантиқӣ аст. Ӯ дар ғазали «Мулки бақо» тамсилҳои гуногунро овардааст, то нишон диҳад, ки инсон ҳарчанд дар вуҷуди илоҳӣ ва сифоти илоҳӣ маҳв мешавад, фонӣ намешавад. Зоти инсон боқӣ мемонад. Агарчи сифоташ мумкин аст дар сифоти илоҳӣ маҳв гардад:

Гашта то маҳви таҷаллои ҷамолаш ҷонам,
Дидаам ҳусну ҷамоле, ки дар ӯ ҳайронам.
То шуд аз саҳфаи дил маҳв нуқуши кавнайн,
Хатти рухсори ту ҳар лаҳза дар ӯ мехонам.
Рӯзгор аст, ки ҳам толибу ҳам матлубем,
Турфа холест, ки ҳам дардаму ҳам дармонам.
Кофари ишқ ману бедилу дин то гаштам,
Фориғ аз шакку яқин бехабар аз имонам.
То шудам ҳамчу Алӣ подшаҳи мулки фано,
Аспи ҳиммат ба сӯйи мулки бақо меронам [1,55].

Аз ин ҷо тасвири одаму фано дар фаҳми Мирсайид Алии Ҳамадонӣ аҳамияти асосӣ дорад. Олами ботин ва ғайб, ки Мирсайид Алии Ҳамадонӣ онро «одам» медонад, олами амр аст. Ин олам ягона аст. Ин олами амр ҳақиқат ва таҷзиянопазир аст, аммо ба олами калому амал ворид мегардад ва тақсим мешавад ва ба касрат мубаддал мешавад ва то ба ақл дарк гардад. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар ғазали «Дарёи фано» бо ҳамин таъбирот меъроҷи Пайғамбар (с)-ро тасвир кардааст:

Дар ин раҳ ҳар ки ӯ собитқадам нест,
Раҳи ҷонаш ба асрори қидам нест.
Диле, к-аз мулки маънӣ бохабар шуд,
Дар ӯ андешаи шодиву ғам нест.
Биё дар ишқ марҳам бош, зеро,
Раҳи номаҳрамон андар ҳарам нест.
Ту ҳамчун қатра аз дарё ҷудоӣ,
Аз онат дурри ирфон дар шикам нест.
Намеёрӣ ба баҳр андохт худро,
Туро дарёи гавҳар лоҷарам нест.
Ба дарёи фано андоз худро,
Ки он ҷо сурати лову наам нест.

Вале нобуди ту шарт аст ин ҷо,
Ки ҳаргиз офтобу шаб ба ҳам нест.
Чу қатра гарқи дарё шуд ба куллӣ,
Ҳама дарёст он ҷо кайфу кам нест.
Алӣ, ҳамномро[‡‡‡‡] бингар, ки ҷуз ӯ,
Ба Аллоҳу Муҳаммад раҳбарам нест [1,44].

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ мехоҳад инсонро ба он муътақид созад, ки дар ғазали «Хароботи фано» маҳв шудани нури Худоро дидан аст:

Эй шуда нури Худо аз маҳи рӯйи ту падид,
Хуррам он кас, ки дар ин ид маҳи рӯйи ту дид.
Ба хароботи фано маҳв шавад дар ламаот,
Аз ман ишқи ту як ҷуръа ҳар он кас, ки чашид.
Тӯтиё хок шавад дар назари ҳиммати ту,
Он ки дар дида зи хоки дари ту сурма кашид.
Чун маҳи нав шавад ангуштнамо дар ҳама ҷо,
Пушти ҳар кас, ки ба бӯсидани пои ту хамид.
Шуда аз толеи фархунда сарафрози ҷаҳон,
Он ки аз сидқу иродат ба риқоби ту расид.
Эй Алӣ, рав назаре кун зи сари сидқу вафо,
Ки ба ҷое нарасад бе назари пир муршид [1,52].

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар «Захират-ул-мулук» сабру таҳаммулро аз сифатҳои муҳими ахлоқӣ медонад ва сабру таҳаммулро кайфияти рӯҳи шароби маънавӣ тасвир менамояд. Ӯ мартабаи ашхосеро, ки сабр доранд, чунин донистааст: «Расул алайҳиссалом фармуд, ки дар офариниш ҳеҷ шорибе аз шарибони суварӣ ва маънавӣ шарбате аз ашрабаи рӯҳонӣ ва ҷисмонӣ таҷаррӯъ накард. Ва фозилтар ва маҳбубтар назди Ҳақ ҷалла ва аъло аз ду шарбат, яке, таҷаррӯйи шарбати хашм дар ҳолати қаҳр ба қувватии ҳилм, дигар, шарбати таҳаммули мусиббат ба қуввати сабр» [3].

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар «Захират-ул-мулук» сабру имону яқинро беҳтарин неъматҳои инсонӣ дониста, сабру яқинро аз шуъбаи имон медонад: «Абдуллоҳ ибни Масъуд нақл кард, ки Расул алайҳиссалом фармуд, ки сабр нимаи имон аст ва яқин ҳамагии имон аст» [3].

Дар рисолаи «Маърифати нафс» Мирсайид Алии Ҳамадонӣ гуфтааст, ки «Ман ъарафа нафсаҳу фақад ъарафа Раббаҳу», яъне касе, ки шинохт нафси худро, ба дурустӣ, ки шинохт Парвардигори худро.

Воҷиб он аст, ки толиб аввал маърифати нафси инсонӣ ҳосил мекунад, ки баъди он маърифати сирри авқоти ҷаноби рубубийят ҳосил мешавад, зеро «маърифат-ун-нафс раъс-ул-ъулуми» аст.

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ чаҳор маънии нафсро чун аммора, лаввома, мулҳима ва мутмаина, таъкид дошта, нафси нотиқаро, ки муроди ӯ рӯҳ аст, ҳуввият медиҳад. Нафс аз арбоби кашфу аён ҳамчу кабутар аст дар биёбонҳои малакути сифлӣ ва қалбу сару рӯҳ булбулони бӯстонҳои малакутӣ улвиянд.

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ нафси аммораро падидаи номатлуб дониста, онро асоси зинаи нафсонӣ ва анвои шаҳват таъкид менамояд. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ нафси аммораро сабаби ҳалокати одамон медонад ва таъкид менамояд, ки тавассути сабру таҳаммул инсон метавонад аз побандию гирифтории «саги нафс» раҳоӣ ёбад:

Гар саги нафси ту ба фармони туст,
Хоҷа, яқин дон, ки биҳишт они туст.

[‡‡‡‡] Муроди Мирсайид Алии Ҳамадонӣ аз зикри калимаи «ҳамном» Алӣ ибни Абӯтолиб – халифаи чаҳорум аз хулафои рошидин, амакбача ва домоди Муҳаммад (с), шавҳари Фотима аст.

Душмани туст ин сагу аз саг бадтар,
Ишваи душман ту аз ин пас махар.
Аз ҷараси сабр баровар гирев,
Бандаи дин бошу на муздури дев.
Сар зи ҳаво тофтан аз сарварист,
Тарки ҳаво қуввати пайғамбарист [4,124].

Дар рисолаҳои ирфонии Мирсайид Алии Ҳамадонӣ зуҳд ва қаноат ҳамрадифи сабр дониста шудаанд. Чунончи: «Ва агар сабр аз фузулии мол бувад, онро зуҳд хонанд ва дар муқобилаи он ҳирс аст. Ва агар сабр ба қадри асир бувад аз ҳузуз, онро қаноат хонанд ва дар муқобилаи он шараҳ аст. Ва бар ин қиём чун ориф ба назари басират тааммул кунад, аксари ин абвоби имонро дар ин сифат биёбад. Ва аз ин ҷиҳат буд, ки як бор аз Расул алайҳиссалом аз имон пурсиданд, гуфт, сабр аст, зеро ҳақиқати он бештар аз ахлоқ ва сифати имонро шомил аст» [3,101].

Дар ирфони Мирсайид Алии Ҳамадонӣ тасвири «инсони комил» муҳим аст. Тасвире, ки дар он робитаи Худо ва Инсон нақш дорад. Тасвире, ки ноибии Худоро ба рӯйи замин ва ба таҷассуми қутби ғойиб дар силсилаи маротиби вуҷуд марбут аст. Ҷавҳари зоти инсон илоҳӣ аст ва аз ин сабаб ҷавҳари рӯҳи ӯ рӯҳи Худо аст. Ба ҷуз зоти Худо ҳеҷ вуҷуде нест, пас инсони комил то он ҷое, ки дар вуҷуд аст, аз он ҷиҳат, ки ҷавҳари ӯ ҳамон рӯҳи Худост.

Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар ирфони худ масъалаи дарки олам ва иртиботи онро бо холиқи одамро мавриди таҳқиқ қарор дода, масъалаи ишқи маънавӣ ё худ маърифати илоҳиро мақсади асосии худ мешуморад. Сайри олами маънавӣ масъалаи асосии мавзӯи баҳсҳо ва андешаҳои ӯ дар ҷустуҷӯйи зебоӣ буд. Яъне ӯ аз пайи ҷустуҷӯи зебоӣ ва ҳақиқат рафта, зебоии ҳисшавандаи олами моддиро партаве аз зебоии ҳақиқие, ки танҳо бо қувваи роҳи кашфу завқ, идрок хоҳад шуд, медонад. Ӯ кашфи завқу шуҳӯд ё худ мушоҳидаю маърифати мабдаи асосии табиату инсон, ки онро ҳақиқати азалӣ медонад, дар мадди аввал мегузорад, ки ин ҳақиқат аз содири аввал ё худ ҳусн иборат аст.

Аз нигоҳи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ маҳз дар фазои олами вусул инсон камол меёбад, нақди вуҷуди ӯ дар ин манзили дунявӣ «маҳаки имтиҳон ва ланаблуваннакум», ҳатто «наъламал-л-муҷоҳидина минкум» мезанад. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ кайфияти саодати инсонро аз муҳайяри наъими дараҷот ва шиддати уқуботи олами вусул медонад. Саодати абадӣ ё худ саодати ухравӣ як навъ неъмати маънавиест, ки инсонро ба ҳақиқати азалӣ ҳидоят мекунад. Олами вусул ё худ фано соликро бо исму сирати илоҳӣ ошно намуда, худшиносии онро барқарор мегардонад. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ фанои олами дунявиро мутаассиф медонад, зеро «ҳақиқати азалӣ» таъзими ҳазрати ҷаноби самадият аст ва самараи қурбат мушоҳида ва самараи мушоҳида маърифат, муҳаббат ва самараи муҳаббат фано ва самараи фано бақо аст.

Рисолаҳои ирфонии Мирсайид Алии Ҳамадонӣ аз баёни сайру сулуки инсон, баёни ҳолоту мақомоти инсон, аз масъалаи инсон ва шинохти инсон иборат аст. Инсон дар рисолаҳои ирфонии Мирсайид Алии Ҳамадонӣ нақши фавқулода азиме дорад, то он ҷо, ки инсон олами кабир аст ва ҷаҳон олами сағир, на ҷаҳон олами кабир аст ва на инсон олами сағир.

А Д А Б И Ё Т

1. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон. Осори мунтахаб иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди якум (таҳия, тасҳеҳ, луғат ва тавзеҳоту сарсухани Моҳирхӯҷаи Султонзода). – Душанбе: Ирфон, -1995.
2. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон. Осори мунтахаб. Ҷилди дувум (таҳия, тасҳеҳ, муқобала ва тавзеҳоту сарсухани Моҳирхӯҷаи Султонзода). – Душанбе: Ирфон, 1995.
3. Насиҳатномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ. (муҳаррири масъул ва муаллифи сарсухан Раҷаб Асозода). – Кӯлоб, 1993.
4. Ҳотам Асоев. Алии Ҳамадонӣ ва мақоми ӯ дар фарҳанги Шарқ. – Душанбе: Ирфон, 2006.
5. Муртазо Мутаҳҳарӣ. Куллиёти улуми исломӣ; каломи-ирфон-ҳикмати амалӣ. – Теҳрон, 1381ҳ.
6. Қуръони Маҷид. (Матни асл бо тарҷумаи форсӣ). Абдулмуҳаммади Оятӣ. – Теҳрон, 1371ҳ.
7. Сайид Ҳусайншоҳи Ҳамадонӣ. Шоҳи Ҳамадон. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ. Маркази таҳқиқоти

форсии Эрон ва Покистон. – Теҳрон, 1995.

СУЩНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В МИСТИЧЕСКИХ СОЧИНЕНИЯХ МИРСАЙИДА АЛИ ХАМАДАНИ

В данной статье автором подвергнуты изучению и рассмотрению взгляды Мирсайида Али Хамадани о сущности человека. Вопрос о сущности человека, его природе, происхождении, месте в мире ценностях, смерти и бессмертии, смысле человеческой жизни - одна из основных проблем. Проблема эта вечная, поскольку постоянно изменяются условия жизни, ее содержания, научные знания, сам человек. Проблема человека концентрирует вокруг себя другие философские вопросы, поскольку любой из них предполагает в своем основании решение проблемы человека, его природы, положения в мире и обществе. Размышление о том, кто есть человек, всегда было основным вопросом и для философов и для литераторов. К чему бы ни обращалась мысль людей, оказывалось, что главное – это отношение человека к этим явлениям жизни и понимание им самого себя.

Ключевые слова: Мирсайид Али Хамадани, мистические сочинения, человек, сущность человека, познание, решение проблем, природа, религия.

THE ESSENCE OF THE PERSON IN THE MYSTICAL WRITINGS OF THE MIRSAID ALI KHAMADANI

In this article, the author subjected to the examination and consideration of the views of Mirsaid Ali Khamadani about essence of the person. The question about the essence of man, his nature, origin, place in the world of values, death and immortality, a sense of human life is one of the main problems. This problem is eternal, because of the constantly changing conditions of life, its content, scientific knowledge, the man himself. The problem of human concentrates around other philosophical questions, as any of them are in the basis of the decision of problems of man, his nature, the situation in the world and society. Thinking about that, what man is, always was the main issue and for philosophers and writers. No matter what turned the idea of people, it appeared, that the main thing is the attitude of man to the phenomena of life and understanding of himself.

Key words: Mirsaid Ali Khamadani , mystical writings, the man, the essence of the human, knowledge, problem-solving, nature, religion.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: ***К.Кодиров*** – доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой педагогики Таджикского национального университета

СӮЗАНӢ ВА ТАМОЮЛИ АҚИДАТИИ Ӯ

Ҳоким Қаландаров
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Ба ифодаи Муҳаммад Авфии Бухороӣ Сӯзании Самарқандӣ (1091/93-1173) аз шоироне буд, ки дар ҷидду ҳазл ва рақиқу ҷазл (сухани фасеҳ) нодираи замон ва аъҷубаи (беназир) кайҳон буд…[4, 549]. Дар замони зиндагии Ҳаким Сӯзанӣ ҳачвсароиву мутоибагӯйӣ хеле вусъат гирифта буд ва аз таҳлили вазъи адабии ин давра равшан мегардад, ки натанҳо Сӯзанӣ, балки шоирони бешуморе рӯ ба ин мазмун оварда буданд ва ҳар кас ба андозаи истеъдоди худ тавонистаанд ин навъи ашъорро ривоҷу равнақ бахшанд. Барои мисол, ҳарчанд Сӯзанӣ дар ин касб шуҳратёфта буда ба таҳқиқи Е.Бертелс: «Аз неши забони Сӯзанӣ муосиронаш дар ҳолати биму ҳароси доимӣ зиндагӣ мекарданд» [2, 468] ва ба ифодаи худаш «чашми шоирон ба ҳиҷо» [7, 447] будааст, писари шоир Мавлоно Амъақи Бухороӣ «Ҳамид ибни Амъақ, ки дар рӯзгори Сӯзанӣ буда ва Сӯзаниро ҳачв мекунад:

Дӯш дар хоб дид мар Одамро
Дасти Ҳавво гирифта андар даст.
Гуфтамаш Сӯзанӣ набераи туст,
Гуфт: Ҳавво ба се талоқ, ар ҳаст» (3, 64).

Манзури баҳси мо дар ин мақола на дар бораи ҳазлиёту ҳачвиёти Ҳаким Сӯзанӣ, ки маҳз бо ин навъи ашъораш «синаи шуарои муосири худро ба хадангӣ ҳиҷо хаста ва бозӯи суханварии ҳамгинонро ба риштаи таън баста, ба сӯзани тибат (ҳазл) даҳони фасеҳонро дӯхта ва ба оташи зарофат хирмани шоиронро сӯхта» [5, 920], балки дар нисбати ашъоре, ки ба қавли Муҳаммад Авфӣ дар мавзӯи ҷид навишта шудаанд, мебошад.

Муҳаққиқи шаҳири тоҷик Садрӣ Саъдиев, ки ба ҳаёту эҷодиёти Сӯзании Самарқандӣ ду асари пуразишро бахшидааст, дар бораи тағйироти дар ҳаёти адабии ин давра ба амал омада маълумот дода, ривоҷу равнақ доштани қасидаҳои «ҷиддӣ»-ро махсус таъкид намудааст. Ба андешаи мавсуф, «таъбири қасидаҳои «ҷиддӣ» шартист ва онро мо дар пайравии Авфӣ нисбат ба қасидаҳое, ки дар онҳо афкори динӣ-фалсафӣ, панду насиҳат, муносибати фардии шоирон ба воқеият ва муҳити иҷтимоӣ ифода ёфтааст, истеъмол мекунем» [6, 27]. Гумон мекунам, ки ин таъбирро метавон танҳо дар нисбати қасоиде, ки дорои афкори динӣ-фалсафӣ мебошанд, истифода намуд. Чаро ки «муносибати шоирон ба воқеият ва муҳити иҷтимоӣ» метавонад дигар мавзӯъҳоро низ дар бар бигирад. Зеро дар ин қасидаҳо на «эҳсосот ва афкори эътирозии шоирон ба муқобили табақаи ҳукмрон ифода ёфтааст» [6, 27-28], балки дар ин қасидаҳо як дараҷаи камоли шоирӣ эҳсос мегардад ва шоир дигар аз тавсифу таърифи соҳибмансабон ва умуман мадҳу хидмати махлуқ даст мекашад ва рӯ ба ситоиши Бори таоло ва баргузидагонаш мениҳад ва изҳори пушаймонӣ аз корҳои пешин мекунад ва бахшоишу раҳмати илоҳиро интизор мешавад. Чунончи, соҳиби «Лубоб-ул-албоб» Сӯзаниро дар «ҷидду ҳазл» нодираи замон меҳисобад ва меъёри ихтилоф байни ҷидд ва ҳазлро дар ашъори шоир чунин муайян мекунад: «Ва агарчи ҳазл бар ҷидди ӯ ғолиб аст, фааммо ду-се қасидаи тавҳид, ки гуфтааст ва узри он хоста, умед бошад, ки бад-он сабаб Худованди аззаву ҷалла бар вай раҳмат кунад» [4, 550].

Ашъори бозмондаи Ҳаким Сӯзанӣ, ки бештар дар сифоти махлуқ ва фаҳшу ракик таълиф ёфтаанд, ба ин сабаб, аз назари муҳаққиқон дар канор мондааст ва агар касе ҳам тавоҷҷуҳе доштааст, зиёдтар дар бораи шоири ҳазлгӯ будани ӯ баҳс карда, дар ин равиш аз шоирони касбии аҳди худ буданаш қазоват кардаанд. Чун дар ашъори ӯ ҳачву мутоийба ва накизаҳо ва тасвирҳои дар ин замина аз ахлоқу одоб берун зиёд будаанд, шеърҳои дар сифоти Аллоҳу аиммаи поки иншошудаи ӯ низ дар сояи чунин таълифот аз назарҳо ғоиб мондаанд. Ҳатто муҳаққиқини эронӣ, ки дар мазҳаби ҳар шоире дари баҳси алоҳидае мекушоянд, дар мавриди Сӯзанӣ хомӯширо авлотар донистаанд. Масалан, Носируддини Шоҳҳусайнӣ, ки дар мураттаб сохтани девони Ҳаким Сӯзанӣ қадами аввалин гузошта бо муқаддимаи қобили тақдир пешкаши ҳаводорони шеъри шоир намудааст, ҳарчанд гӯяд, ки «шак нест, ки Сӯзанӣ марде лоуболӣ ва бе банду бор ва нисбат ба одобу сунани мазҳаб беэътино будааст» [7, 16-17], чанд абётро дар шаъни аимма ва Оли Набӣ (а)-ро аз ашъораш ҷудо карда меорад, аммо хулосааш низ дар тақвияти сухани аввалаш аст: «Бинобар он чи зикри он рафт, ба яқин собит мешавад, ки Сӯзанӣ марде беэътиқод ва бе банду бор будааст…» [7, 16-17]. Шояд беэътиноӣ нисбати мазҳаби Сӯзанӣ аз ҷониби муҳаққиқон шуда бошад, ки донишманди мо Садрӣ Саъдиев, барои замони шӯравӣ ғайричашмдошт, дар тадқиқоташ ба ҷаҳонбинӣ ва мазҳаби Сӯзанӣ мавзӯчаи алоҳидае бахшидааст ва дар чанд саҳифа ин мавзӯъро мавриди баррасӣ қарор додааст [6, 128-135].

Мутобиқи маълумоти сарчашмаҳои адабӣ ва ҳамчунин аз ашъоре, ки аз шоир барҷой мондааст, бармеояд, Ҳаким Сӯзанӣ то муддати муайяне дар банди айшу нишотҳои дунявӣ ва лаззоти ҷисмонӣ умр ба сар мебурдааст ва баъдан рӯ ба тавбаву салоҳ мениҳад, худро тавбеху маломат мекунад ва рӯ ба таввоб карда омурзидани гуноҳонашро хоҳон мешавад. Чунончи, Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкирааш ба тағйири ҷаҳонбинии шоир ишора кардааст: «Аммо Ҳаким Сӯзанӣ дар охири умр тавбаи Насӯҳ кард ва ҳаҷ гузорид ва дар тавҳиду насоеҳ ва зӯҳдиёту маориф қасоиди ғарро дорад» [3, 100].

Шоир худаш ба доду деҳи амир гӯш ниҳоданаш, мадҳи вазиру султон гуфтану ба ин роҳ бисоти рӯзгор таъмин карданашро ёд карда изҳори таассуф мехӯрад, ки умрро ба хидмати махлуқ зоеъ намудааст:

Маъмури амри Ҳақ буда боист мар маро,
Ман гӯш барниҳода ба доду деҳи амир.
Мадҳи вазир гуфтаму султону ёфтам
Рӯзӣ зи рӯзномаи султони бевазир.

Огаҳ шудам, ки хидмати махлуқ ҳеҷ нест,
Ҳаст аз ҳама гузиру зи Аллоҳ ногузир.
Дорои осмону замин Холиқулбашар,
К-аз вай ба мост омада хайрулбашар башир.
Мулки камина бандаи оси-ш дар биҳишт,
Афзун бувад зи мулки Фариддуну Ардашер.
Гардандаву раванда ба фармону ҳукми ӯст
Гардун мустадиру маҳу меҳр мустанир…
Ҳарчанд к-аз гуноҳ маро обрӯй нест,
Бошад ба ту маоби ману марҷаву масир.
Бипзир тавбаи ману бигзар зи ҷурми ман,
В-аз оташи ҷаҳим халосам деҳ, эй маҷир (7, 171).

Сӯзанӣ аз зангора хӯрдани қалбаш таассуф мехӯрад, ҳазли бисёр гуфтанашро ёдовар мешавад ва хештанро рӯ ба зӯҳдгӯӣ ниҳодан талқин менамояд:

Беранг шав, ки тобад хаййоти сунъи Ҳақ,
Дӯзад ҳам аз пайи тани ту ҳуллаву ҳарир.
Бисёр ҳазл гуфтиву якчанд зӯҳд гӯй,
Бинмой нақди назм ба ҳар ноқиди басир.
Чун табъро мухаммар кардӣ ба зӯҳду панд,
З-он гуфтаҳо чу мӯй бурун ой аз хамир.
Чу нон шавӣ, ки бошӣ устоди шоирон,
Андар танӯри назми ту банданд з-ӯ фатир (7, 172).

Шоир зӯҳдварзиву порсоиро дар зистан бар меҳри Мустафо (с)-ву олу авлоди ӯ пазируфтааст ва рӯйи тавассул ба аиммаи пок меоварад ва тавассути онҳо дар дил умеди бақоро дарёфтан мепарварад:

Бар меҳри Мустафо зию асҳобу оли ӯ,
Бо дӯстии Шабар зию бо дӯстии Шабир.
Чун номаи бақои ту хоҳанд дар навишт,
Унвон ба номи ҳақ куну бар номи ҳақ бимир (7, 172).

Чунончи, аз мазмуни шеъри фавқ бармеояд, ҳаммонанди Ҳаким Носири Хусрав Сӯзанӣ ҳам табадуллоти зеҳниеро аз сар гузарондааст ва шояд маҳз баъд аз «иродати Ҳаким Саноиро гузидан» ҷаҳонбинияшро тағйир дода ҷӯёи роҳи ҳақиқат шуда бошад. Ба қавли муаллифи «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»: «Алоаййиҳол (ба ҳар ҳол) дар хотимаи умр аз аҳоҷии ракика тоиб ва ба суҳбати аъзом расида, иродати Ҳаким Саноиро гузида, наъту манқабат гуфтӣ ва ба манқабати фикрат гавҳари мавоизу ҳикам суфтӣ (5, 920).

Шоир қавли Расули Акрамро, ки тавба гуноҳро мебурад, шиор карда бар асби тавба савор мешавад ва ба раҳмати Ҳақтаоло истиғфор мебандад:

Расул гуфт: Пушаймонӣ аз гуна тавба аст,
Бад-ин ҳадис кас аз тоиб аст, ман онам.
Бар асби тавба савора шудам муборизвор,
Бас аст раҳмати Эзид фарох, медонам (7, 251).

Аз абёти ба наъти хулафои рошиддин бахшидаи шоир ва изҳори муҳаббат ба олу авлоди пайғамбар дар аввал чунин ба назар мерасад, ки Ҳаким Сӯзанӣ дар эътиқоди худ росих нест. Садрӣ Саъдиев ин бетарафии шоирро дар он мебинад, ки ӯ «дар мавқеи мадҳи мамдӯҳони суннӣ Абӯбакру Умарро меситояд, вале дар мавриди мадҳи сайидҳо пайваста аз дилбастагии махсуси худ ба намояндагони хонадони пайғамбар сухан меронад» [6, 129]. Муҳаққиқони тоҷик Муҳаммадюсуф Имомов ва Абдушукури Абдусаттор, ки намунаҳое аз ашъори шоирро дар шакли китобча фароҳам оварда, муқаддимае бар он навиштаанд, низ аз ноустувории шоир дар имону эътиқод сухан кардаанд: «Бояд қайд кард, ки бо вуҷуди фазлу дониш ва огоҳии беандоза назари Сӯзанӣ ба ҷаҳони ҳастӣ, дину мазоҳиб, Худову пайғамбар ва имону эътиқод устувор набуда ва тамоми умр яксон намондааст» [8, 18]. Ин тасдиқи номаҳкамии эътиқоди шоир аз тарафи муҳаққиқони фавқ равзанаи чанд баҳсро мекушояд:

Аввалан, шоир дар тӯли зиндагияш бадали ақидаи мазҳабӣ намудааст. Аниқтараш, шояд дар аввалҳо аз аҳли тасаннун будааст. Зеро шоир дар замоне лаб ба наъти хулафои рошиддин мекушояд, ки ҳанӯз килки суханчинаш ҳиҷогӯй ва вассофи вузарову умаро буда, рӯ ба зӯҳду тавба наниҳода буд. Чунончи, дар қасидаи «Дар ҳиҷои хумхона ва мадҳи Амидиддин» омадааст:

Сиддиқ сафвати садре Умар салобату адл,
Ба шарму ҳилм чу Усмон, Алӣ ба илму сахо (7, 6).

Баъдан, Ҳаким Сӯзанӣ метавонист танҳо аз аҳли исмоилия бошад, зеро росихдамии ӯ як навъи суннатӣ набуда, балки бо гузашти замон ва кашфи ҳақиқат ва расидан ба дараҷаи камол муайян мегардад. Дар шеърҳое, ки баъд аз рӯ ба тавбаву дар андешаи савобу иқоб шуданаш навиштааст, ин масъала ошкор мешавад.

Сӯзанӣ мисли пешгузаштагони худ, чун Кисоию Носири Хусрав онҳоеро мавриди итоб қарор медиҳад, ки дар дил тухми буғзи аиммаи пок мепарваранд:

Дар синаи ҳар кас, ки бувад буғзи аимма,
Ҷовид чунон дон-ш, ки дар қаъри сақар монд (7, 24).

Шоир мегӯяд, ки бар раҳи тавҳиди Ҳақ он кас қавиву устувор аст, агар дили софу табъи поку имони дуруст дошта бошад. Ӯ пайғамбарро «соҳиби тоҷу ливои ҳамду меъроҷу Бурок» ва имомро «соҳиби фармону ҳаққу ғазву соҳибзулфиқор» муаррифӣ намуда, баъд аз Ҳазрати Алӣ (а) имомони писандидаро, ки аз байни чаҳор халифаи рошиддин гузида шуда буданд, санову таҳсину шукру сипос мегӯяд:

Аз дили софиву табъи поку имони дуруст,
Бар раҳи тавҳиди Ҳақ бошам қавиву устувор.
Аз пайи тавҳиди ӯ гӯям санои Мустафо,
Аҳмади Мухтор, к-ӯ аз анбиё буд ихтиёр.
Соҳиби тоҷу ливои ҳамду меъроҷу Бурок,
Соҳиби фармону ҳаққу ғазву соҳибзулфиқор.
В-аз пайи ҳамду дуруди вай сано гӯям басе
Бар имомони писандида гузида аз чаҳор (7, 186).

Дар девони шоир қасидае мусаммо «Дар мадҳи Тоҷиддин» омадааст, ки аз матну мазмуни он бармеояд, ки пурра дар васфи имом сароида шудааст. Шояд ин мадеҳи Сӯзанӣ дар васфи Тоҷиддин набуда, шоир «тоҷи дин»-ро, ки имом аст, дар назар дошта бошад:

Эй ёфта тоҷи насаб аз соҳиби меъроҷ,
Ҳастӣ ба лақаб дини ҳумоюни варо тоҷ (7, 145).

Ишораи шоир ба дарёфтани тоҷи насаб, яъне тоҷи имомат аз соҳиби меъроҷ, ки Ҳазрати Муҳаммад (с) аст, буда, имомро пешвои баргузидаи дини ҳумоюни муҳаммадӣ номидааст.

Ҳамноми ту асту падари ту бад-ӯ хушном,
Ҷадди ту Расули Қурайшӣ соҳиби меъроҷ (7, 145).

Ҳаким Сӯзанӣ, ки давраи имоматии панҷ имомони исмоилӣ – имом Ҳодӣ ибн ал-Низор (а) (1097-1136), имом Муҳтадӣ ибн ал-Ҳодӣ (а) (1136-1157), имом Қоҳир (а) (1157-1162), имом Ҳасан ало зикриҳӣ-с-салом (а) (1162-1166) ва имом Ало Муҳаммад (а) (1166-1210)-ро дарёфтааст ва ба иттилои Фидоии Хуросонӣ, ки ҳангоми суҳбате, ки дар қалъаи Аламут байни Ҳасани Саббоҳ ва Имом Ҳодӣ ибни Низор (а) барпо шудааст, Сӯзаниро барои раҳнамоиву даъват ба Самарқанд фиристодаанд, маълум мегардад, ки Сӯзанӣ баъд аз чиҳилсолагӣ расман бо иршоди аиммаи исмоилӣ вазифаи далолату даъватро бар уҳда доштааст. Аз имомони мазкури исмоилӣ имом Ало Муҳаммад (а) бо исми Муҳаммад ибни Ҳасан (а) низ маъруф аст ва шояд шоир дар байти фавқ ишора бо ҳамном будани ӯ бо ҷадди бузургвора Ҳазрати Муҳаммад (а) намуда, қасидаи мазкурро ба ӯ бахшида бошад.

Дар абёти баъд шоир ба таърифи тоҷи имомат, ки на ба тарзи ноҳақ тасарруф шудаву на ба тороҷ ба даст омадааст, забон кушода, мулки имомро, ки сарҳаду лашкар

надорад, тавсиф намуда, гӯяд, ки чунин мулк на ба шамшер гирифтаву на ба ин роҳ аз байн бурда мешавад:

Шоҳи шарафи тоҷи ту аст аз насаби ту,
Тоҷе, ки на ғасб асту на оварда ба тороҷ.
Мулки ту на мулкест, ба шамшер гирифта,
Кай мулк ба шамшер тавон кардан аз оҷ (7, 145).

Мамдӯҳи шоир на он шоҳест, ки аз насаби бузургтарин подшоҳони силсилаи асотирӣ Ҷамшед, ки 700 сол умр дида, 650 сол салтанат кардааст, бошад ва на шоҳони қудратманди Ҳиндустон чун Меҳроҷ, балки шоҳест, ки аз насли имоми дуюми шиаи исмоилӣ Ҳусайн ибни Алӣ (а), ки аз ҷониби язидиёни алайҳиллаъна дар Карбало шаҳид гашта буд, мебошад. Он сахову караму ҷуду футувватеро, ки ҳазрати пайғамбар (с) дар замонаш бар он даст бароварда буд, имом равшану ошкоро раҳрави ҳамон роҳ аст. Шоир имомро мухотаб қарор дода, мегӯяд, ки аз сироти мустақими уммати ҷадди ту касе ҷуз онҳое, ки аҳли хаворичӣ ҳастанд, ихроҷ нахоҳанд шуд:

Аз насли Ҳусайн ибни Алӣ шоҳи шаҳидӣ,
Н-аз тухмаи Ҷамшедиву н-аз гавҳари Меҳроҷ.
Он шоҳ, ки гӯянд ба ҷаннат барад онро
Аз ҷавр, ки мар хуни варо рехт зи авдоҷ.
Минҳоҷи сахову караму ҷуду футувват,
Ҷадди ту ниҳод дасту туӣ раҳрави минҳоҷ.
Аз минҳаҷи меҳри ту ба ҷуз хориҷии шум
Аз уммати ҷаддат накунад ҳеҷ кас ихроҷ (7, 145).

Дар абёти минбаъди ин қасида Сӯзанӣ мамдӯҳашро санову ситоиш намуда, аз ихлоси бепоёни худ нисбати хонадони Хотамуланбиё сухан меронад. Андешаи Сӯзанӣ комилан тасдиқи афкори Носири Хусравро мемонад. Ҳаким Сӯзанӣ низ бар он ақида аст, ки агар роҳбаладу қофиласолор аз байни олу авлоди ҳабиби Худо - Набиуллоҳ (с) набошад, деви дарун аз корвони дини ростӣ андозу хироҷ хоҳад ситонд. Шоир замири худро шабеҳи Каъба, хонаи Худо тасаввур намуда, бе дӯстиву муҳаббати Оли Набӣ қофилаи ҳаҷкунандагонро раҳ ба он нест,-мегӯяд:

…То бадрақа аз дӯстии Оли Набӣ нест,
Бар қофилаи дини ҳадӣ дев ниҳад боҷ.
Каъба-ст дили ман, бад-он Каъба набояд
Бе дӯстии оли Набӣ қофилаи ҳоҷ (7, 146).
Дар қасидаи мазкур ҳамчунин байти
Дебочаи девони худ аз мадҳи ту созам,
То ҳар вараке гирад аз ӯ қимати дебоҷ (7, 145),

дида мешавад ва чунин ба назар мерасад, ки шоир девони алоҳидае дар зӯҳду панд доштааст, ки мутаассифона, аз гардиши айём то ба ин давр барҷой намондааст.

Як хусусияти фарқкунандаи қасоиди Сӯзанӣ аз шеъри шуарои дигар дар он зоҳир мегардад, ки шоир дар дохили қасоид дар айни маддоҳ қарор додани шахсе ба ситоиши аиммаи пок ва ё арзи эътиқоди мазҳабии худ мегузарад, ки хеле аҷиб ба назар мерасад. Шояд ин як роҳи махфиёнаи тарғибу тасдиқи тамоюли ақидатии шоир бошад. Чунончи, аз қасидаи «Дар мадҳи Атҳариддин ибни Ашрафиддин» ин масъала ошкор мегардад. Шоир дар аввали қасида забон ба ситоиши маъшуқае мекушояд ва аз ишқи ёри симинбару шаккарлаб ёд мекунад, «рӯйи ман заррин зи ишқи ёри симинбар сазад»,-гӯяд ва якбора баъд аз чанд байти ошиқона ба изҳори садоқату ихлос ба Оли Ёсин мегузарад:

Сар сазад бар оли такин аз накӯӣ ёри ман,
Дар шараф бар Оли Ёсин сар амир атҳар сазад.
Гар сазидӣ аз паси ҷаддаш дигар пайғамбарӣ,
Уммати ҷаддаш бар онандӣ, ки пайғамбар сазад.
Ҷуз Худованде, ки бар вай номи маъбуде сазост,
Ҳар Худованде, ки бошад, мардро чокар сазад.

Чун маноқибномаи Оли Алӣ дафтар кунанд,
Номи ӯ чун Фотеҳа оғози он дафтар сазад…
Аз чунон шоистафарзанд ар набозад рӯзи ҳашр,
Сайиди кавнайн Амиралмуъминин Ҳайдар сазад (7, 159).

Сӯзанӣ аз бузургиву азамати Ҳазрати Муҳаммад (с) ва асилзодагии Имом Алӣ (а) изҳори ихлос намуда, ба таърифи шаъну шукӯҳу шавкати Имоми давр мегузарад. Агар Мавлоно Алӣ (а)-ро ғуломи хосе чун Қанбар буд, ҳар кӣ аз меҳри Муртазо заррае дар дил парварида бошад, бешак туро чун Қанбар ғуломи ҳарқабаргӯш хоҳад буд. Шоир замон ва корнамоиҳои Ҳазрати Алӣ (а)-ро бо рафтору кирдори имоми давр муқоиса намуда, ин имомро таҷассуми зиндаи имоми аввал медонад. Агар дасти Алӣ ибни Абӯтолиб (а) дари азими Хайбар, ки дар аснои муқовимати шадиди яҳудиён ва танг шудани кор бар мусулмонон аз ҷой канда шуда, фатҳи қалъаро муяссар сохт, дили бадхоҳону бадқасдони ин имом низ чун дари Хайбар аз бех бардошта хоҳад шуд:

Эй ҷаҳон аз ҷоҳи ту ҳамчун ҷинон аз фарру райб,
Фарри пайғамбар туӣ в-аз ту ҷаҳонро фар сазад.
Мар Алии Муртазоро буд Қанбар як ғулом,
Ҳар кӣ меҳри Муртазо дорад, туро Қанбар сазад.
Эй дари Хайбар зи бун барканда дасти боби ту,
Бадсиголони туро дил чун дари Хайбар сазад (7, 160).

Шоир равиши тавсифияшро давом дода, сари душманони имоми даврро ба мисли ҷудо шудани сари аъдоти Алӣ (а) тавассути Зулфиқораш сазовор меҳисобад. Касе, ки оташи кину адоват нисбат ба имом дар сина дошта бошад, ин оташи дӯзах то ба ҷаҳаннам рафтанаш низ ҳамроҳи ӯ хоҳад буд ва ҳар кӣ аз чашмаи муҳаббати имом қадаҳе бардошт, мақоми ҷаннати аъло ва макони об хӯрданаш Кавсар хоҳад шуд:

Эй сари антар ба теғи ҷадди ту аз тан ҷудо,
Ҷумлагӣ аъдотро сар чун сари антар сазад.
Ҳар кӣ созад озари кини туро дар сина ҷой,
То ба дӯзах арнаёяд, ҳам бад-он озар сазад.
Ҳар кӣ ӯ аз кавсари меҳри ту ҷоме нӯш кард,
Манзилаш фирдавси аъло, машраяш Кавсар сазад (7, 160).

Шоир изҳор медорад, ки то он лаҳзае, ки санохонӣ бар Оли Расул сазову шоён бошад, ба номи имоми даври худ саногустар хоҳад монд:

То сазо бошад сано густурдани Оли Расул,
Банда дар олам ба номи ту саногустар сазад (7, 160).

Дар абёти қасидаи фавқ низ аз шоҳе чун Атҳариддин ибни Ашрафиддин нишоне ба назар нарасид. Гумон дорам, ки ин қасида ҳам дар васфи «атҳари дин ва ашрафи дин», ки шоир имоме аз аиммаи покро, ки аз мазмуни қасида бармеояд, мавриди санову ситоиш қарор додааст.

Мураттиби девони шоир Носириддини Шоҳҳусайнӣ дар муқаддимаи бар девон навиштааш бар тақяи шоир ва ифшо нанамудани мазҳаб аз ҷониби шоир таваҷҷуҳ нанамуда, аз он норизоятӣ мекунад, Сӯзанӣ «дар мавриди мазҳаб ҳам нонро ба нархи рӯз мехӯрда, рӯзе, ки иқтизо мекарда, муъмини муттақӣ мешуда ва дигар рӯз пушти по ба ҳама чиз зада барои касб ваҷҳи мамдӯҳро ба пояи паямбарӣ мерасонида ва дар шуҷоату сахову илм аз Алӣ бартар мешумурдааст» [7, 19]. Ин мазмунро мураттибони «Мунтахаби девон»-и Сӯзанӣ низ ба андаке вориди тағйир дар ҷумлаҳо тасдиқ кардаанд [8, 19].

Дар қасидае, ки «Дар мадҳи Ифтихориддин ибни Алӣ ибни Аҳмад» дар Девони шоир унвон гирифтааст,ин байт омадааст:

Сипеҳри ҷоҳ Алӣ Ифтихориддин, ки зи фахр,
Чу шиамазҳаб худро бар он Алӣ бандам (7, 273).

Носириддини Шоҳҳусайнӣ бо истинод ба ин байт меандешад, ки ба ин тариқ аз шиа ёд кардани Сӯзанӣ равшан месозад, ки шоир аз аҳли ташайюъ набудааст [7, 18]. Аз мазмуни қасидаи мазкур низ чунин бармеояд, ки шоир на аз муҳаббати ягон мамдӯҳ

сухан мегӯяд, балки мухотаби шоир маҳз роҳнамои рӯҳонӣ ва соҳиби амру фармони замон будааст. Ҳамчунин байти фавқуззикр низ мебоист дар шакли зер хонда шавад:

Сипеҳри ҷоҳ Алӣ, ифтихори дин, ки зи фахр,
Чу шиамазҳаб худро бар он Алӣ бандам.

Шоир аз ифтихори дин, ки Алӣ (а) аст, дам бармезанад ва баръакси пиндори Носириддини Шоҳҳусайнӣ, ба шиамазҳаб будани худ иқрор мегардад ва бо Оли Набӣ пайванди маънавӣ доштанашро тасдиқ мекунад.

Шеъри мазбурро Сӯзанӣ ҳангоме навиштааст, ки ба қавли Бадеуззамон Фурӯзонфар «дар анҷоми зиндагонӣ тавба кард ва дар ин мавзӯъ қасидае чанд сохта, тақрибан аз шастсолагӣ рӯ ба салоҳ ниҳод» [1 ,318], яъне баъд аз шастсолагӣ, ки аз як байти он ҳам маълум мешавад, таълиф намудааст. Ин замоне будааст, ки дигар аз тарки дунёву парҳезгорӣ сухан мегуфт ва дар андешаи тӯшаи охират қалами сухантарозашро аз иффати тан месуфт:

Ҳама маноқиби ӯ гӯяму мадоеҳи ӯ,
Ба шоирӣ чу сухан бар сухан бипайвандам.
Қасида бошад фарзанди шоиру нахоҳам,
Ки ҷуз ба мидҳати ӯ бошад он чи фарзандам (7, 273).

Сӯзанӣ қасидаҳои мадҳиеро, ки пеш аз замони тавба дар ситоиши амиреву вазире иншо намудааст, ишора менамояд ва бар онҳо хандаам меояд, -мегӯяд шоир:

Ҳар он қасида, ки онро ҷуз ӯ бувад мамдӯҳ,
Чу хонда гашт, бар ин гиряму бар он хандам…
Ба шасту ҳашт расидаст соли умраму ҳаст,
Маҳи расида зи раҳи бистару қазо кандам (7, 273).

Ҳаким Сӯзанӣ дар ҳамин қасида ишора ба масъули корҳои мазҳабӣ дар Самарқанд буданаш ва интизори иршоди имом шуданашро ишора мекунад:

Ба сони Нахшаб хатте бинавис то бирасад,
Ки ман ба хидмати садри ту дар Самарқандам (7, 273).

Аз мазмуни байт чунин бармеояд, ки аввалан, шоир қасидаро ба соҳиби ҳидоят ирсол намудааст ва баъдан, Сӯзанӣ дар Нахшаб низ ба ҳайси доӣ фиристода шуда будааст. Ин ҳадси моро сухани Фидоии Хуросонӣ тасдиқ мекунад, ки гӯяд: «Ҳаким Сӯзанӣ, ки исмаш Шамсиддин Муҳаммад аст ва насаби ӯ ба Салмони Форсӣ мерасад, иршод гирифта ба Самарқанд рафт аз барои далолат ва даъват» [9, 108].

Шоир мегӯяд, ки пеш аз ин ба шеъри ғарқ андар дурӯғу тазвир агар туршмаззаву ғализ будам ва акнун ба қавли Мавлавӣ «ман луқмаи ҷон нӯшам, не луқмаи тархина», ба гуфтани панду ҳикмат шаккару қанд бошам. Сӯзанӣ дар зери сояи давлати ҳидоятгар савори аспи давлати пиронасарӣ аст ва умедвор аст, ки ба ивази панду ҳикматаш шеърҳои пештаълифёфтаи пур аз дурӯғу кизб дар сифати соҳибмансабону ракикҳои зиёди ӯ маҳв хоҳанд шуд:

Ба шеъри тарфанд ар тарф будаму тархин,
Ба панду ҳикмат акнун чу шаккару қандам.
Ба панду ҳикмат пирона сар ба давлати ту
Бувад, ки маҳв шавад шеърҳои тарфандам (7, 273).

Аз байти зери қасидаи мазкур маълум мегардад, ки шоир аллакай то ин замон зиёда аз сад ҳазор байт дар ҳикмату панд сароидааст. Аз ин маълум мешавад, ки Сӯзанӣ хеле пеш аз ин ба майдони тавбаву зӯҳд қадам ниҳодааст:

Зи панду ҳикмати ман бод соли умри ту беш,
Зи сад ҳазор фузун бод ҳикмату пандам (7, 273).

Агар шоир дар абёти фавқи қасидаи мазбур ба ивази панду ҳикматаш умед ба маҳв шудани шеърҳои тарфандаш дошта бошад, байти ҷамъбастии қасида боз аз алфози дағалу қабеҳ орӣ нест. Ҳарчанд байти мақтаъ дар бештари нусхаҳои девони шоир ба назар намерасад, мураттибоне чун Носириддини Шоҳҳусайнӣ аз девон онро ҳазв накардаанд. Маълум мешавад, ки дар шеъри Сӯзанӣ тасарруф зиёд ба назар мерасад. Чун дар ҷавонӣ шоир ба мазоҳу шӯхӣ зиёд таваҷҷуҳ намуда, базл аз ҳазл

мегирифт, шеърҳои баъд аз рӯ ба порсоӣ овардаи ӯро шоирон ҷиддӣ қабул надоштанд ва чун худи шоир ҳазлниюш буд, шояд ҳатто дар замони дар қайди ҳаёт буданаш ба шеърҳои ҷиддии ӯ байтҳои алоҳида дар фаҳшу фаҳшоро илова намуда, ба ӯ фиристода бошанд.

Дар қасидаи дигар, ки «Дар мадҳи Алоиддин Муҳаммад» унвон шудааст, изҳори ҳавохоҳии холису аз таҳи дили Сӯзанӣ ба аҳли байти нубувват ошкортар мегардад. Дар замони зиндагонии шоир соҳибмансабе ба ин ном дар таърих дарҷ нагардидааст. Чун саропои қасидаро наъти хонадони пайғамбар ва баёни тамоюли ақидатӣ дар чаҳорчӯбаи таълимоти шиаи исмоилӣ ташкил медиҳад, шакке нест, ки шоир маҳз имоми замонашро мамдӯҳи худ қарор додааст. Шояд хато аз котибон сар задааст, ки ба ҷои имом Ало Муҳаммад (солҳои имоматиаш 1166-1210), ки Сӯзанӣ замонашро дарёфтааст, имом Алоиддин Муҳаммад (солҳои имоматиаш 1221-1255)-ро забт карда бошанд.

Шоир дар қасидаи мазкур иштиёқу орзумандии қавии худро ба Оли Набӣ ошкор намуда, онҳоеро мавриди итобу хитоб қарор медиҳад, ки мазҳабашро бидъат эълон намуда, мухолифи таълимоти ислом пиндоштаанд. Сӯзанӣ дар ҳавохоҳии худ нисбати аиммаи пок устувору пойдор аст. Ӯ андешаи онҳоеро, ки роҳашро берун аз шариату сунан номидаанд, инкор намуда, аз иродати бериёи худ ҳимоя мекунад ва онро на аз ҷаҳлу ғафлат, ки ҳавои дини муҳаммадиро тираву тор мекунад, балки аз ақлу хирад, ки софию равшаниро ато мекунад, муаззаз меҳисобад:

Ҳавои Оли Набиро дили ман аст ватан,
Даме мабод, ки бе ин ҳаво бувад дили ман.
Ғуломи душмани хешам бад-ин ҳаво, ки марост,
Агар ба таъна ҳаводор хонадам душман.
Дар ин ҳаво, ки манам, рангу бӯйи бидъат нест,
Ки ин ҳаво ҳама айни шариат асту сунан.
На ин ҳаво чу ҳавоест тираю торӣ,
Ки ин ҳаво чу ҳавоест софию равшан (7, 320).

Шоир онҳоеро, ки аз ҷаҳолат ҷигаргӯшагони пайғамбар – Ҳазрати Ҳасан (а) ва Имом Ҳусайн (а)-ро шаҳид кардаанд, таън зада, то аз ҳаёташ рамақе бошад, аз роҳи онҳо дил бар наканданашро изҳор мекунад.

Ман аз ҳавои ҷигаргӯшагони пайғамбар,
Набарканам дил, то ҷон бувад мувофиқи тан (7, 320).

Ҳакими Самарқанд майл бар он дорад, то табъу маҳораташ ба назми сухан дар мадҳи хонадони Расулуллоҳ сайқал ёбад. Шоир аз доштани фасоҳати Ҳассон ибни Собити Ансорӣ, ки аз баракати мадҳи Муҳаммад (с) мақоми воло ёфт ва бо ҳамон ҳикматситоии ӯ забони хушкаломро ба сутудани авлоди Набӣ мекушояд. Ихлоси шоир бар он аст, ки чӣ беҳтар бувад, агар девонаш ба мадҳи итрати Алӣ (а) зинат дода шавад:

Ҳама ҳавои ман он аст, то шавад моҳир
Ба мадҳи Оли Набӣ табъи ман ба назми сухан.
Маро фасоҳати Ҳассону ман бар Оли Набӣ,
Сано бигӯям, чи ман фасеҳу чи алкан.
Аз он чӣ беҳ, ки музайян шавад маро девон
Ба мадҳи итрати Каррор, Шери шерафкан (7, 320).

Байти минбаъдаи қасидаи фавқро С.Саъдиев дар таҳқиқоташ ба шакли

Маро Ризои Умари сайидулаҷалли шаҳид,
Ки шоҳи оли Ҳасан буду фахри аҳли заман,

овардааст, гумон дорем, ки саҳви муҳаққиқ дар вақти баргардон ба хатти сирилик бошад, зеро дар ин шакл маъное аз байт пайдо намешавад. Ифодаи «Ризои Умари сайидулаҷали шаҳид» номафҳум мемонад. Гарчанд Садрӣ Саъдиев аз ҳамон нусхаи девони дар дасти мо буда истифодат намудааст (чопи Теҳрон), чун ба ин қасида назар афкандем, дар мисраи аввали байти мазкур вожаҳои «сайид» ва «шаҳид» ба чашм

нарасиданд. Тарзи дигари байтро пешкаш менамоем, ки шояд саҳеҳтар бошад ва мазмунеро ҳам дода метавонад:

Маро ризои умр сияри аҷалли саъид,
Ки шоҳи Оли Ҳасан буду фахри оли заман.

«Аҷал» дар байти зикршуда на мафҳуми «марг»-ро медиҳад, балки ба маънои «бузургвортар» омадааст. Аз байти фавқ ва абёти баъд аз он чунин бармеояд, ки мамдӯҳи шоир имоми исмоилӣ Ҳасан ало зикриҳӣ-с-салом (а) будааст, ки дар соли 1166 аз тарафи язнаи худ Ҳасан ибни Номовар, ки аз шииёни асноашарӣ буд, шаҳид шудааст:

Аҷали мири Хуросон, ки номи ӯ самар аст,
Ба некӯӣ ба Ироқу Ҳиҷозу Шому Яман.
Агар забони худ аз ёди ӯ фурӯ бандам
Ба гӯши ман марасодо ҳадиси ман зи даҳан.
Зи шоҳи оли Ҳасан сайидулаҷал чу маро
Фироқ дод ҷафои замонаи риман (7, 320).

Ҳаким Сӯзанӣ баъд аз даргузаштани Ҳасан ало-зикриҳӣ-с-салом (а) камар ба хидмати имоми пасин, ки имом Ало Муҳаммад (а) буд, мебандад. Имом Ало Муҳаммад (а) дар соли 1166 бар тахти имомат менишинад ва охирон имоме маҳсуб меёбад, ки шоир бандагии ӯро ба ҷо овардааст. Сабаби «Дар мадҳи Алоиддин Муҳаммад» ном гузошта шудани қасида шояд саҳви котибон бошад, ки аз дохили қасида ҳосил кардаанд. Зеро дар байти баъдии қасида шоир таърихи қассос гирифтани имом Ало Муҳаммад (а) аз кушандаи падарашро баён медорад, ки Муҳаммади аввал дар мисраи сеюм ишора ба имом Ало Муҳаммад (а) ва Муҳаммади дуюм ишора ба пайғамбари Акрам аст (10, 78):

Алои дин писари сайидулаҷалл Ҳайдар,
Ки шоҳи Ҳайдар завар аст рӯзи ҷангу фатан.
Муҳаммаде, ки Муҳаммад, ки мафхари русул аст,
Кунад тафохур аз ӯ рӯзи ҳашр подошан (7, 320).

Дар абёти минбаъд шоир ба гузида шудани Имом бар тахти имомат ишора намуда, мустаҳкамии қавлу мустаҳсании феъли ӯро тавсиф мекунад:

Гузидае, ки ҳама қавли ӯст мустаҳкам.
Сутудае, ки ҳама феъли ӯст мустаҳсан.
Миёни итрату авлоди Муртазову Набӣ,
Чу бадр бошад бар осмон миёни паран.
Миёни анҷумани сарварони рӯйи замин,
Чу сарв бошад дар бӯстон миёни чаман.
Бузургворе, озодае, ки дар гетӣ,
Зи бори миннаташ озод нест як гардан (7, 320).

Шоир мамдӯҳи худро мухотаб қарор дода, ӯро дорандаи сирату тинати Ҳазрати Алӣ (а) тасвир мекунад. Сӯзанӣ ӯро адимулмисл васф намуда, он нафаронеро маломат мекунад, ки заррае аз меҳру ҳавои ӯ дар дил надоранд. Ба ақидаи шоир, касе, ки аз муҳаббати хонадони пайғамбар шаммае баҳравар набошад, барои ӯ тафовут аз раҳмон то шайтон вуҷуд надорад:

Аё сипеҳри маоливу садри Олӣ Алӣ,
Турост хулқу хисоли Алӣ ба сирру алан.
Ту он адимулҳамоле, ки нест дар олам,
Ҳамолат аз ҳама Оли Паямбари зулман.
Диле, ки меҳру ҳавои ту андар он дил нест,
Дар ӯ чӣ дини Худову чӣ кеши аҳриман.
Гар остони ту болини сар кунам зи шараф,
Расад ба гунбади пирӯзагуни беравзан (7, 320-321).

Охири қасидаро Ҳаким Сӯзанӣ бо чунин дуое ҷамъбаст мекунад, ки:

Зи даври гунбади пирӯзаранг то бошад,

Шаби сиёҳ ба рӯзи сапед обистан.
Шаби бақои туро бод рӯзи давлату изз,
Шаби бақои ҳасуди ту рӯзи зуллу миҳан (7, 321).

Аз рӯйи ин мазмунҳо исмоилимазҳаб будани Сӯзанӣ ошкор мешавад. Муҳаққиқи ашъори шоир Садрӣ Саъдиев ҳарчанд ба мамдӯҳони шоир, ки имомони исмоилиянд, таваҷҷуҳ надоштааст ва шояд ба қавли Фидоии Хуросонӣ «соҳиби хона аз даруни хонаи худ беҳтар бохабар бошад», аммо аз рӯйи изҳори садоқати шоир ба хонадони пайғамбар ва ҳимояти имомати Оли Алӣ (а) ва ба назар гирифтани вазъи сиёсӣ-мазҳабии замони шоир ба исмоилия будани ӯ шак надорад. Чунончи, гӯяд: «Ба сабаби он ки дар даврaҳои аввали асрҳои миёна Исмоилия ба туфайли муборизаҳои шадид ба муқобили ҳукуматдорон ва дину шариати расмӣ гоҳо гурӯҳҳои меҳнатии аҳолии шаҳрҳо, хосса ҳунармандон, инчунин одамони равшанфикрро ба худ ҷалб мекард, ба эътибори ҳам мавқеи иҷтимоӣ-табақавӣ ва ҳам мафкураи зиддиистибдодии худ ба исмоилия роҳ ҷустани Сӯзанӣ қобили бовар аст» [6, 134].

Ба эътиқоди исмоилии Сӯзанӣ ҷойи дудилагӣ наметонад. Дар «Имом кист?» унвон шудани қасидае ин ҳакими ҳақиқатталаб он мусулмоннамоёне, ки лоф аз дини Ҳақ мезананд, бо теғи сухан ба мубориза даъват менамояд. Шоир дар мазаммати онҳо лаб ба норизоятӣ кушода, дар мақоми ҷаҳлу ғафлат қарор доштани эшон ва аз фаҳму хирад бенасиб будану дар зинаи залолу залом мавқеъ гирифтанашон изҳори нохушнудӣ мекунад. Теғи залоқати забони ӯ забони буррои Носири Хусрави ҳакимро ба хотир меоварад, ки фарёд мебароварад, ки «Хуфта аз онӣ, ки набинӣ зи ҷаҳл, дар дили торик ҳаме ҷуз залом». Мавриди итоби Ҳаким Сӯзанӣ девниҳодонеанд, ки ҳатто аз пайғамбари Акрам (с) бар онҳо ҳазор сарзанишу накӯҳиш, ба хотири он ки аз ресмони Ҳақтаолову даъвати ӯ гусаста шуда, хилофи дини ростини муҳаммадӣ аз байъати наздикони насабии ӯ гардан кашиданд, мебошанд:

Аё гирифта ту андар сарои ҷаҳл мақом,
Тиҳӣ зи донишу ғарқа миёни баҳри залом.
Аё ба умре доим фусӯсгаштаи дев,
Зи Мустафо ба ту бар сад ҳазор гуна малом.
Аё гусиста зи ҳубли Худову даъвати ҳақ,
Ба коми худ ба сарат кардааст дев лагом.
Аё мухолифи Ислому роҳи дини ҳудо,
Кашида гардан аз байъати улуларҳом (7, 274).

Шоир дар чанд байти асаркунандаи дигар даъвии нони қоқ доштани ғайри эътиқодмандони худро сарзаниш намуда, бо далоили қотеъ ба изҳори ихлосу имони худ шурӯъ мекунад. Ин муносеҳи ҳаким бо мустафод аз аҳодиси набавию оёти қуръонӣ кӣ будани Имоми ҳодӣ ва раҳи ҳудоро нишон медиҳад:

Имом, он ки Худои бузург рӯзи Ғадир
Ба фазл кард ба наздики Мустафо пайғом.
Имом, он ки ба ҷуз тоати Худой накард.
Бар-ӯ Имом писандӣ ту обиди асном.
Имом, он ки або Мустафо ба рӯзи қазо
Бувад абри лаби ҳавзу ба дасташ андар ҷом.
Имом, он ки алорағм ин муносибро
Ливои ҳамд ба дасташ бувад ба рӯзи қиём.
Имом, он ки умеди шафоатам ҳама ӯст,
Ки дар муҳаббати ӯ даршавам ба доруссалом (7, 275).

Муҳаққиқи фозил Садрӣ Саъдиев низ ба шеъри мазкур диққати махсус дода, гарчанд бо тобеъ ба сиёсати ҳукмрони шӯравӣ, андешаҳои ҷолибро баён доштааст. Ба қавли ӯ: «Сӯзанӣ имомат ва сарварии динро танҳо ба хонадони пайғамбар, яъне Алӣ ва авлодони ӯ медонад. Сӯзанӣ ин шеърро махсусан дар ҷавоби ҳамлаҳои пешвоёни мутаассиби суннат ба муқобили шиа навиштааст. ... Ин фақат айбномаи мазҳабӣ нест.

Вай ҳақиқати машғулоти «илмӣ»-и уламои суннат, ба схоластика ва зоҳирпарастӣ дода шудани онҳоро ифода менамояд» [6, 132].

Аз муроҷиат ба ашъори бозмондаи Сӯзанӣ ва таҳлили шеърҳои мазҳабии шоир ба чунин хулосаҳо расидем:

1. Ҳаким Сӯзанӣ баъд аз замони рӯ ба зӯҳду тақво оварданаш ба мазҳаби исмоилия гаравидааст.

2. Ашъори дар замони порсоиву парҳезгорӣ таълифёфтаи шоир танҳо дар мавзӯи мазҳабӣ буда, ҳамду ситоиши Худо, Расули Худо ва аиммаи покро дар бар мегиранд.

3. Ба иллати пинҳон нигоҳ доштани тамоюли ақидатии худ шоир роҳи тақйяро бо ҷой додани ақидаҳои мазҳабии худ дар дохили шеърҳои ошиқонаву мадҳиявии худ пеш гирифтааст.

4. Ба тавассути сайид Муртазо Ризо роҳ ёфтани Сӯзанӣ ба дарбори Султон Санҷари Салҷуқӣ «мувофиқи мақсадҳои исмоилия аз аҳамият холӣ набуд» [6, 135]. Қатли Муртазо Ризо ва ба қасди қатл дучор шудани шоир ба сабаби ошкори сири эътиқоди мазҳабии онҳо будааст.

5. Эҳтимолу қаринаҳо доир ба мазҳаби исмоилии Сӯзанӣ то андозае тасдиқ ёфтаанд ва ниёз ба таҳқиқи бештареро тақозо мекунанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Бадеуззамон Фурӯзонфар. Сухан ва суханварон. –Теҳрон:Заввор.- 1387.- 718 с.
2. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. –М.,1960.
3. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро. Ба эҳтимом ва тасҳеҳи Э.Браун. –Теҳрон:Асотир.- 621 с.
4. Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб. Тасҳеҳоти ҷадид ва ҳавошиву таълиқоти Саид Нафисӣ. –Теҳрон: Ҳирмис, 1389.- 1082 с.
5. Ризоқулихони Ҳидоят. Маҷмаъ-ул-фусаҳо. Ба кӯшиши Мазоҳири Мусаффо. Бахши дувум аз ҷилди аввал. –Теҳрон: Амири Кабир.- 1382.
6. Садрӣ Саъдиев. Сӯзанӣ ва муҳити адабии Самарқанди асри XII. –Душанбе:Дониш.- 1974.- 164 с.
7. Сӯзании Самарқандӣ. Девон. Тасҳеҳ ва муқаддима ва шарҳи аҳволу феҳрасти луғоту таркибот ва ҷойҳо бо маонӣ ва тафсир аз Носириддини Шоҳҳусайнӣ. – Теҳрон: Амири Кабир, 1338.- 502 с.
8. Сӯзании Самарқандӣ. Мунтахаби девон. Таҳияи матн ва муқаддимаи М.Имомов ва А.Абдусаттор. –Душанбе:ДСРТ, 2009.- 163 с.
9. Фидоии Хуросонӣ. Китоб би ҳидоят ал-муъминин ат-толибин. Бо муқаддима ва тавзеҳоти А.А.Семёнов. –М.: Восточная литература, 1959.- 222 с/ (24 саҳ. муқаддима).
10. MumtazAliTajddinSadikAli. BriefHistoryoftheShiaIsmailiImams. –Karachi, 2009, 176 p.

СУЗАНИ И ЕГО РЕЛИГИОЗНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ

Несмотря на то, что имеются некоторые предположения о принадлежности Сузани Самарканди – одного из знаменитых таджикских поэтов XII века к шиитскому течению Ислама, конкретное и точное определение в этой сфере не наблюдется до сих пор. Изучая данный вопрос через призму творчества самого поэта, автор статьи приходит к выводу, что Сузани Самарканди принял исмалитскую веру шиитского течения Ислама во второй половине своей жизни. Автор подчёркивает необходимость изучения данного вопроса для лучшего понимании идей и образов творчества поэта.

Ключевые слова: Сузани, вера, мировоззерение, шиитский толк, исмаилитская вера, духовный мир, материальный мир, познание.

SUZANI AND HIS RELIGIOUS BELONGING

Although there are some assumptions in regard to belonging of the Suzani Samarkandi, the most popular Tajik poet of XII century to Shia Persuasion, concrete and exact facts and sources to approve it are not available till now. Investigating this issue in the light of the Poets' works, the author of this Article comes to conclusion that Suzani Samarkandi had adopted the Ismaili faith of Shia Persuasion during the second half of his life. The Author emphasizes necessity of learning this issue for better and deeply understanding of the ideas and image of the Suzani poetry.

Key words: Suzani, faith, outlook, Shia Persuasion, Ismaili faith, spiritual life, material life, cognition.

Сведения об авторе: ***Хоким Каландаров*** - соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ

АЛИФБО ВА ЛУҒАТШИНОСӢ АЗ НИГОҲИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ

Ҳ.У. Солиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳанӯз солҳои 1926-1928 баҳсу мунозираҳои зиёде дар масъалаи қабули алифбои нав ба вуҷуд омаданд. Устод Айнӣ дар қабули алифбои нав фаъолона иштирок карда, кӯшиш намуд, ки дар ҳалли ин масъала ба норасоиҳо роҳ дода нашавад. Дар ин бора ӯ мақолаҳои «Дунёи нав ва алифбои нав» (1927), «Масъалаи таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷикӣ» (1928)-ро навишта, дар онҳо аҳамияти гузаштан ба алифбои навро таъкид кард, ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии ба ин масъала алоқамандро равшан баён намуд. Муташаккилона ҳал кардани масъалаи алифбои нав дақиқ омӯхтани хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ ва тафтиш намудани лаҳҷаву шеваҳои онро талаб мекард. Устод Айнӣ дар хусуси алифбои нав чунин ақида рондааст: «Ин як кори хурд, як кори муқаррарӣ ва ҳаррӯза нест, балки як масъалаи таърихист, ки монандаш дар зиндагии миллатҳо [1] як ё ду бор мегузарад» [2].

Устод Айнӣ барои тартиб додани алифбо аз ҷиҳати назариявӣ ва илмӣ асоснок фаъолона мубориза бурда, дар ин бобат нигоҳ доштани асосҳои фонологӣ қонуниятҳои дохилӣ ва рӯҳи забони тоҷикиро шарти асосӣ медонад. Аз ин ҷиҳат мақолаҳо, қайдҳои ҷудогона ва маслиҳатҳои судбахши устод Айнӣ дар хусуси тартиб додани лоиҳаи алифбои нав, дуруст интихоб кардани шаклҳои графикӣ ба мутахассисони соҳаи мазкур мадади калон расонидаанд. Устод Айнӣ ҳамчун узви Комитети Марказии алифбои нав бо ҳамроҳии А. Лоҳутӣ, А.Фитрат, А. Мунзим, Раҳим Ҳошим, Нисор Муҳаммадов (Раиси комитет), Обиди Исматӣ (котиб) ва дигарон барои дар муддати кӯтоҳ дар байни меҳнаткашон ба анҷом расондани корҳои зиёди маданию равшаннамоӣ хизмати шоистае кардааст.

Яке аз соҳаҳои хеле муҳимме, ки устод Айнӣ дар ҳамаи марҳалаҳои фаъолияти эҷодиаш ба он диққати ҷиддӣ додааст, луғатшиносӣ мебошад. Нависанда талаботи оммаи васеи хонандагонро ба назар гирифта, дар асарҳои илмӣ ва адабиаш, аз ҷумла дар «Таърихи амирони Манғитияи Бухоро», «Таърихи инқилоби Бухоро», «Ҷаллодони Бухоро», «Одина», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Дохунда», «Ғуломон», «Ёдгорӣ», «Ҷанги одаму об», «Дар бораи Фирдавсӣ» ва «Шоҳнома»-и ӯ», «Шайхурраис Абӯалӣ Сино», «Камоли Хуҷандӣ», «Устод Рӯдакӣ», «Восифӣ ва хулосаи «Бадоеъ-ул-вақоеъ», «Алишери Навоӣ», «Марги судхӯр», «Ёддоштҳо», «Мирзо Абулқодири Бедил» ва мақолаву мактубҳояш як қатор калима ва ибораҳои мушкилфаҳмро шарҳу эзоҳ додааст, ки як ҷузъи асосии кори лексикографии ӯро ташкил медиҳанд.

Устод Айнӣ барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти бузурги одамон ба луғат дар байни солҳои 1936-1938 «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-ро менависад. Ин асар хазинаи бузурги сухан аст, ки дурдонаҳои адабиёти хаттӣ ва луғатҳои барҷастаи забони зиндаи халқро дар худ фароҳам овардааст. Хизмати бузурги устод Айнӣ дар таълифи «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик», пеш аз ҳама, дар он аст, ки ӯ ҳамчун луғатдону луғатшиноси забардаст қисми зиёди калимаҳоеро, ки ба луғатҳои пешина дохил нашуда буданд, бо камоли эҳтиёткорӣ ҷамъоварӣ намуда, ба онҳо шарҳу эзоҳи пурқимате навиштааст.

Дар шарҳи калимаву таъбирҳои адабиётҳои классикӣ муаллиф аз ду луғати муътабар: «Ғиёсул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддин ва «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Ҳусайни Табрезӣ, ки захираи бойи луғавиро бо тафсироти боэътимод дар бар гирифтаанд, ҳамчун сарчашмаи дараҷаи аввал истифода бурдааст. Ҳамин аст, ки муқоисаи «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» бо луғатҳои пешазинқилобӣ нишон медиҳад, ки устод Айнӣ дар истифодаи фарҳангҳои гузашта эҷодкорона рафтор карда, дар бештарин мавридҳо ҳангоми тафсири калимаҳо мулоҳизаҳои шахсии худро баён намудааст. Дар айни замон, муаллиф дар асоси ба

назар гирифтани сайри таърихии калима дигар шудани маънои луғат ва тобишҳои нави маъноӣ ва хусусиятҳои тозаи услубӣ пайдо кардани калимаҳоро қайд кардаанд.

Луғати устод Айнӣ аз ҷиҳати дарбаргирии лексикаи забони зиндаи халқ ба худ назир надорад. Зеро чи хеле ки муаллиф таъкид менамояд, ӯ бештар калимаҳоеро ғун кардааст, ки «онҳо дар хазинаи забони зиндаи имрӯзаи тоҷик буда, то ба ҳол ба ҷое ғун нагардида ва дар навиштаҷоте кор фармуда намудаанд ё ин ки бисёр кам кор фармуда шудаанд» [1]. Устод Айнӣ забони зиндаи халқро яке аз сарчашмаҳои асосии инкишофи забони адабӣ дониста, ба мутахассисони ин соҳа роҳҳои истифода аз ин хазинаи гаронбаҳоро нишон медиҳад. Нависанда дар асоси луғатҳои барҷастаи забони халқ васеъ намудан ва тараққӣ додани забонро вазифаи аввалиндараҷа мешуморад.

Устод Айнӣ ҳамчун донандаи беҳамтои забони адабиёти классикӣ ва забони зиндаи халқ дар луғати худ калимаҳоро бо тамоми нозукиҳояш маънидод кардааст. Муаллиф калимаҳоро бо камоли маҳорат хеле содаву фаҳмо шарҳ дода, барои равшантар шудани маънои онҳо аз адабиёти хаттӣ ва аз забони гуфтугӯ шоҳид ва далелҳои боэътимоду қатъӣ овардааст. Мақсади устод Айнӣ аз навиштани луғат маърифатнок кардани оммаи меҳнаткаш, омӯзиши мероси пурсарвати гузашта, тадқиқи ҳарҷонибаи забони тоҷикӣ, ба кори эҷодӣ ҳидоят намудани адибони ҷавон ва ба ин восита тараққӣ додани адабиёт ва маданияти нави тоҷик мебошад.

«Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» дар бобати афзун намудани таркиби луғавӣ ва фонди луғавӣ, барои омӯзиши таърихи забон, тадқиқи грамматикаи забони тоҷикӣ, омӯзиши адабиёти классикӣ ва ҳамчун омили пешрафти адабиёти муосири тоҷик аҳамияти бузурги илмӣ ва амалӣ дошта, он дар таърихи лексикографияи тоҷик мақоми арзандаеро ишғол менамояд. Муҳаққиқи барҷастаи адабиёти тоҷику форс Е.Э. Бертелс ба ин луғат баҳои сазовор дода, аз ҷумла навишта буд. «Ин китоб як ганҷинаест аз ҷавоҳири гаронбаҳо моломол, як асарест, ки ҳазорон мардум метавонанд солҳои дароз аз он истифода кунанд» [1].

Устод Айнӣ ҳамчун донишманди беназири забони тоҷикӣ ва шахси ғамхору дилсӯз ба мутахассисони соҳаи луғат дар кори тартибу таълифи луғатҳои гуногун ёрии калони амалӣ расонидааст. Луғати дуҷилдаи русӣ-тоҷикие, ки солҳои 1932-1934 дар Ленинград (ҳозира ш. Санкт-Петербург) нашр гардида буд, дар зери роҳбарии бевосита ва таҳрири устод Айнӣ ба анҷом расидааст. Устод Айнӣ бо маслиҳатҳои пурқимати худ дар кори беҳтар шудани луғатҳои дузабонаи русӣ-тоҷикӣ (нашри соли 1949) ва тоҷикӣ-русӣ (нашри соли 1954) саҳми муносиб гузоштааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Куллиёт,ҷ.11. Китоби дуюм- С.356.
2. С.Айнӣ. Масъалаи таърихӣ дар гирди алифбои нави тоҷикӣ// Роҳбари дониш -1928№10- С.6.
3. С. Айнӣ. Як-ду сухан аз тарафи тартибдиҳанда// Куллиёт, ҷ.12. -Душанбе: Ирфон, 1976- С.19.
4. 1. Бетрелс Е. Устоди донишманди муаззам! С.Айнӣ. Куллиёт, ҷ.12. -С.10.

АЗБУКА И ЛЕКСИКОЛОГИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ САДРИДДИНА АЙНИ

В 1926-1926 годах шли очень горячие споры о принятия новой азбуки в таджикском языке, в котором активное участие принимал великий писатель Таджикистана Садриддин Айни. В данной статье автором подвергнута рассмотрению и изучению точка зрения Садриддина Айни о новой азбуке и о таджикской лексикологии на основе изучения его богатого публицистического материала.

Ключевые слова: Садриддин Айни, таджикская лексикология, азбука, точка зрения Садриддина Айни относительно азбуки.

ABC AND LEXICOLOGY IN TERMS OF SADRIDDIN AYNI

In 1926-1926 years were very heated debate on the adoption of the new book in the Tajik language in which the active participation accepted the great writer Sadriddin Ayni in Tajikistan. In this article the author subjected to review and study point of view of Sadriddin Ayni about the new alphabet and on Tajik lexicology a study of the rich journalistic material.

Key words: Sadriddin Aini Tajik lexicology, ABC, point of view Sadriddin Aini relatively alphabet.

Сведения об авторе: ***Х.У. Солиев*** – соискатель Таджикского национального университета

ИФОДАИ ҲУСНУ ЛАТОФАТ ВА ХУЛҚУ АТВОРИ ЗАНОН ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Гулчеҳра Сафарова
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Чун вожаи «зан» вирди забон гашт, пешорӯйи кас инсоне бо маҷмӯи ҳусну латофат, зебоию нафосату назофат ва отифаву иффат ҳувайдо мегардад. Ҳамин боис аст, ки хоса удабо ва умуман кулли афроди олам ағлаби мадҳияҳои хешро дар ситоишу тасвири ин офаридаи олию наҷиби Худованд- зан бахшидаанд.

Устоди каломи бадеъ Абулқосим Фирдавсӣ, ки бузургтарину пешгомтарини суханварони дунёст, дар «Шоҳнома»-и худ занро дар ҳама маврид, дар ҳама вазифаю поя болотар аз кулли инсонияту дигар махлуқот шумурдааст: дар зебоӣ аз ҳуру парӣ бартар ва дар диловарию матонату ҷасорат аз аксари мардон авлотар. Хусусан ҳусну латофати зан ба андозаест, ки ҳамаро волаю шайдо месозад.

Абулқосим Фирдавсӣ дар тасвири зебоии зан аз воситаҳои гуногуни забонӣ устодона истифода намудааст. Ӯ барои ифодаи умуман ҳусну ҷамоли зан вожаю ибороти «гавҳари тобнок» (Шуда бом аз ӯ гавҳари тобнок,- Зи тоби рухаш сурхёқут хок.- 10, 273), «миёни шабистон чу равшан нигин» (Ки эй афсари бонувони ҷаҳон, Сарафроз духтар миёни меҳон, Сутуда зи Ҳиндустон то ба Чин, Миёни шабистон чу равшан нигин.- 10, 257), «моҳи беҷодалаб» (На Золу на он моҳи беҷодалаб,- Бихуфтанд як ҳафта дар рӯзу шаб.-9, 62), «Зи сар то ба пояш гул асту суман» (10, 266), «ҳамчу боғи баҳор биёростан», «саропой пуррангу бӯю нигор будан» (Яке ҳамчу Рӯдобаи хубчеҳр, Яке ҳамчу Синдухти бо рою меҳр, Биёроста ҳамчу боғи баҳор, Саропой пуррангу бӯю нигор.- 10, 255), «ҳамчу хуррам баҳор биёростан» (Бутон дид чун лӯъбати Қандаҳор, Биёроста ҳамчу хуррам баҳор.- 13, 309), «пур аз гавҳару бӯю рангу нигор» (15, 504)-ро истифода намудааст, ки дар маҷмӯъ дорандаи ҳамаи ин авсоф соҳибмалоҳату соҳибҳусн аст, ки шоир онро «хуб» номидааст:

Ҷуз аз духтари ман писандаш набуд,
Зи хубон касе арҷмандаш набуд (14, 32)
Зани Эраҷи некпайро Саҳӣ,
Кучо буд ба хубӣ Суҳайлаш раҳӣ (2, 330).

Шоир сифатҳои зоҳирию моҳияти ҳар андоми маҳбубаро ба эътибор гирифта, онҳоро ба ашёҳои мавзуну зебо, пурқимату муҷалло монанд ва бо вожаю ибороти махсусе ифода намудааст. Чунончи, расоию мавзунӣ ва ростию барозандагии қади маҳбубаро шоир бештар ба вожаи сарв, ҳатто сарви симинбар, ки ишора ба тани нафису нукрасон сафеди ӯст, ифода месозад:

Ки н-озорад аз кина як тори мӯй,
Бар он сарви симинбару моҳрӯй (12, 301).

Воқеист, ки ҳама қаблан дида ба чеҳраи зан медӯзанд ва ҳусну ҷамоли ӯро асосан аз дараҷаи таровату зебоӣ ва дилкашии оразаш муайян месозанд. Аз ин ҷост, ки рӯйи зан бо ашёю мафҳумоти зиёди пурқимату зебо монанд карда шудааст.

Шоир латофату тобиши рухи занро бо феъли «барафрӯхтан» ва ибораи «фурӯғи рух» баён кардааст:

Чу бишнид Рӯдоба посух, бисӯхт,
Зи шарми падар рӯйро барфурӯхт (12,301).
Фурӯғи рухашро, ки чон барфурӯхт,
Дар ӯ беш дидӣ, дилат беш сӯхт (12, 275).

Ҷилои рухсори зан бо ибораи «тоби рух» [12, 273] ифода гардидааст, барои мушаххасан баён намудани ин тобиш вожаю ибороти «рӯйоташ», «рухони муасфар» (зардранги ба сурхӣ моил), «тобиши Парв (Парвин)» корбаст гардидаанд:

В-аз он рӯйоташ ҳама духтарон
Яке чашнгоҳ сохта бар карон (18,465).

Сӯйи хона шуд духтари дилшуда,
Рухони муасфар ба хун ожада (12,302).
Ба болои ту дар чаман сарв нест,
Чу рухсори ту тобиши Парв нест (12,258).

Дар ифодаи рӯи зан (маҳбуба) корбурди вожаю ибораи «гул», «гулистон», «барги гул», ки дар «Шоҳнома» низ истифода гардидаанд, хеле маъмул аст:

Биёмад ба наздики Исфандиёр,
Ду рух чун гулистону гул дар канор (17,225).
Бифармуд, то духтараш рафт пеш,
Ҳаме даст барзад ба рухсори хеш.
Ду гулро ба ду наргиси обдор,
Ҳамешӯст, то шуд гулон тобдор (12, 292).
Ду барги гулаш савсани майсиришт,
Ду шамшоди анбарфурӯш аз биҳишт (13,196).

Рӯйи зан (маҳбуба) чу гавҳару динор сурху зарҳалист, чу савсанест, ки ҷило аз майи арғувонӣ мегирад. Аз ин ҷост корбурди вожаю ибороти «динор», «гавҳари сурх», «савсани майсиришт» дар тавсифи тафовуту назокати орази зан дар «Шоҳнома»:

Ҷаҳонҷӯй чун рӯйи Гулнор дид,
Ҳамон гавҳари сурху динор дид (18,187).
Ду барги гулаш савсани майсиришт … (13, 196).

Калимоти «хубчеҳр», «покизачеҳр» ҳам ишора ба ҷаззобию зебоии рӯйи зан аст:

Агарчанд мушкил шуд он хубчеҳр,
Дижам буд Доробро ҷойи меҳр (17,504).
Ки покизачеҳр асту покизатан,
Сутуда ба ҳар шаҳру ҳар анҷуман (13,124).

Адибон муаттарии рӯйи маҳбубаро низ сутудаанд. Фирдавсӣ ба ин мақсад ифодаҳои «ба рӯ карда аз ғолия (хушбӯй, муаттар) сад рақам», «бурун карда аз ғолия даҳ рақам» (12, 267)-ро истифода намудааст.

Фирдавсӣ раҳмрӯйию бошафқатии чеҳраи занро хостор аст, бинобар ин дар ифодаи ин маънӣ ибораи «рухонат пурозарм бод»-ро корбаст намудааст:

Сияҳ наргисонат пур аз шарм бод!
Рухонат ҳамеша пурозарм бод! (12,260).

Зебоию нафосати узвҳои дигари зан, ки бешак, ҳусну ҷамоли ӯро даҳчанд меафзоянд, аз диди шоири нозукхаёлу мушоҳидакор дур намондааст. Аз ҷумла як қатор вожаю иборот тавсифи зулфи занро ифода менамоянд: ҳалқаи пойбанд, каманд, каманди сара, хам андар хаму мор бар мор, шикан бар шикан. Ба мисолҳо мутаваҷҷеҳ бошед:

Даҳонаш ба тангӣ дили мустаманд,
Сари зулф чун ҳалқаи пойбанд (10,263).
Фурӯ ҳишт гесӯ аз он кунгура,
Ба дил Зол гуфт: - Ин каманди сара (10, 273).
Каманде кушод ӯ зи сарви баланд,
Кас аз мушк з-он сон напечад каманд.
Хам андар хаму мор бар мор бар,
Вар он ғабғабаш тор бар тор (10,273).
Ду зулфайни мушкини чун ду каманд,
Бибуррид он моҳ в-аз бун биканд (12, 222).
Надорад ба ҷуз духтаре чангзан,
Сари ҷаъду зулфаш шикан бар шикан (16,503).

Вожаи «обдор» дар таркиби «наргиси обдор» киноя аз чашми сиришкполои маҳбуба, вожаи «гавазн» ишора ба зиракию ҳушёрии дидагони ӯ, вале калимаи «дижам» ишора ба наргисони андӯҳбору ғамангези нигор аст:

Бифармуд, то духтараш рафт пеш,

Ҳаме даст барзад ба рухсори хеш.
Ду гулро ба ду наргиси обдор,
Ҳамешуст, то шуд гулон тобдор (10,292)
Ду чашмаш гавазну ду абрӯ камон,
Ту гуфтӣ, ҳаме бишкуфад ҳар замон (11,217).
Ду наргис дижам, абрӯвон пур зи хам,
Сутуни ду абрӯ чу симин қалам (10,263).

Аз назари адиби нозукхаёлу мӯшикоф тасвири мӯю лабу даҳону дандону абрӯи зан низ дур намондааст. Дар тасвиру тавсифи мӯйи зан ибораю ифодаҳои «шамшоди анбарфурӯш», «ба гавҳар оросташуда», «кофур», дар тавсифи лаб вожаи «унноб», дар тасвири тангии даҳон ибораи «дили мустаманд», дар тасвири даҳон ифодаи «ситора ниҳон карда зери ақиқ», дар тасвири абрӯ ибораи «симинқалам» истифода карда шудаанд:

Ду барги гулаш савсани майсиришт,
Ду шамшоди анбарфурӯш аз биҳишт (11, 196).
Фуруд омад аз тахту шуд пеши ӯй,
Ба гавҳар биёроста рӯю мӯй (12, 28).
… Чу кофур гирди гули сурх мӯй,
Забон чармгӯю дил озарҷӯй (11, 217).
Зи рухсор бинмуд Сӯҳробро,
Зи хушшоб бикшуд уннобро (11,217).
Сари зулф чун ҳалқаи пойбанд,
Даҳонаш ба тангӣ дили мустаманд (10,263).
Ситора ниҳон карда зери ақиқ,
Ту гуфтӣ варо Зӯҳра омад рафиқ (11,196).
Ду наргис дижам, абрӯвон пур зи хам,
Сутуни ду абрӯ чу симин қалам (10,263).

Абулқосим Фирдавсӣ ба андозае эҷодкори тасвиргарост, ки дар баъзе порчаҳои шеърии ӯ, ки ба тавсифу тасвири зан бахшида шудааст, симои зан чун мусавварае дар назаратон ҷилвагар мегардад. Инъикоси зебоию таровату латофату назокати андоми зан ба тавассути вожаю ибороти зиёде ифода меёбанд, ки як навъ сифатчинии пай дар пайеро мемонад. Мутаваҷҷеҳ бошед ба ин порчаҳои шеърӣ, ки вожаю ибороти ифодакунандаи зебоии зан дар онҳо ишора меёбанд:

Ки **моҳест** Меҳробро дар сарой,
Ба як сар зи шоҳи ту бартар ба пой.
Ба болой соҷ асту ҳамранги оҷ,
Яке эзадӣ бар сар аз мушк тоҷ.
Ду наргис дижамму ду абрӯ ба ҳам,
Сутуни ду абрӯ чу симин қалам,
Даҳонаш ба тангӣ дили мустаманд,
Сари зулф чун ҳалқаи пойбанд.
Ду ҷодуш пурхобу пур об рӯй,
Пур аз лола рухсору чун мушк мӯй.
Нафасро магар бар лабаш роҳ нест,
Чун ӯ дар ҷаҳон низ як **моҳ** нест (10, 262-263).
Седигар чу Рӯдобаи **хубрӯй**,
Яке **сарви симини бо рангу бӯй.**
Зи **сар то ба пояш гул асту суман,**
Ба **сарви саҳӣ бар Суҳайли Яман.**
Ҳаме **май чакад,** гӯӣ, **аз рӯи ӯ,**
Абир аст, гӯӣ, ҳама мӯйи ӯ.
Аз он гунагун **симсар** бар замин,
Фурӯ ҳишта бар гил **каманди камин.**

Ба мушку ба анбар сараш тофта,
Ба ёқуту гавҳар танаш тофта,
Сари зулфу ҷаъдаш чу мушкин зиреҳ,
Фикандаст гӯӣ гиреҳ бар гиреҳ
Буторой чун ӯ набинӣ ба Чин,
Бар ӯ моҳу парвин кунанд офарин (10, 226-267).

Шоири ширникалом хислату хӯ ва одобу бохирадӣ ва сафвату покизагии занонро низ тасвир намудааст.

Аз шумори хислатҳои ҳамидаи занон яке хубии онон, меҳрубону гиромӣ ва дилором будани онҳост, ки бо вожаю ибороти «хубӣ» (10, 263), «некдил» (10, 289), «ғамгусор» (2, 61), «андӯҳшикан» (10, 255) «гиромӣ» (15, 27) «аз ҷони ширин гиромитар» (11, 124), «дилором» (16, 509), «дилоро» (10, 127) ифода гардидаанд.

Гурӯҳе аз вожаҳою иборот ифодагари иффату покахлоқию мастурии занон мебошад. Таваҷҷуҳ намоед ба вожаю иборати дар байтҳои зерин ишорашуда:

Чунон буд, ки рӯзе зани **покро**,
Сухан гуфт ҳар гуна бо кадхудо (2,164).
Маро духтаронанд монанди ту,
Зи тухми туву **покпайванди** ту (12,25).
Зани поктан пок фарзанд зод,
Яке некпай пури фаррухнажод (15, 469).
Расида бад-ин сол дӯшизаанд,
Ба дӯшизагӣ низ покизаанд (16, 467).
В-аз он пас гави пилтан паҳлавон,
Чунин гуфт, к-эй бонуи бонувон,
Зи покӣ ба гавҳар сутуда танат,
Ки гум бод андар ҷаҳон душманат! (13,71).
Ҳама норасида бутони тироз,
Ки **бисришташон Эзад аз шарму оз** (12, 28).
Сияҳ наргисонат **пур аз шарм бод!**
Рухонат ҳамеша пурозарм бод! (10,260).
Яке номвар духтари хубрӯй,
Ба парда даруни, пок бе гуфтугӯй (2,145).
Зи парда бурун кас надида маро,
На ҳаргиз кас ово шунида маро (11,196).
Ба парда дарун духти пӯшидарӯй,
Биҷӯшид меҳраш бар он меҳрҷӯй (13, 305).
Паси пардаи ту яке духтар аст,
Ки бар тораки бонувон афсар аст (15, 502).
Паси пардаи ман туро хоҳар аст,
Чу Судоба худ меҳрубон модар аст (12, 20).
Ба посух Сиёвахш накшод лаб,
Паричеҳра **бардошт аз рух қасаб** (12, 29).
Якеро зи фарзонагон баргузин,
Ки ояд ба наздики хоқони Чин.
Ки **дар парда пӯшидарӯёни ӯй,**
Зи дидори он кас **напӯшанд рӯй** (17, 249).
Паричеҳра Синдухт дар пеши Сом,
Забон кард гӯёву **дил шодком** (10, 328).
Биёмад сӯи хуҷраи Орзӯй,
Бад-ӯ гуфт:- Эй **моҳи озодахӯй** (16,515).
Ҳумоюн дилафрӯзи тобандамоҳ,
Чунон буд, ки обистан омад зи шоҳ (15, 468).

Зан тимсоли ақлу хирад ва намунаи ҳушёрию заковат аст, ки дар фарзандони хеш ин хислатҳои ҳамидаро мепарварад. Фирдавсии бузургвор ба ин ишора намуда, дар тасвири чунин хислатҳои накӯи занон «пурхирад», «хирад парварида ба меҳр», «гаронмоя», «бо рою равшанравон», «некрой» ва «зираки ҳушёр» барин вожаю иборати зебою писандидаро истифода намудааст:

Ба модар чунин гуфт, к-эй **пурхирад**,
Ҳаме меҳр ҷони маро бишкарад (10, 293).
Бад-он бурзболову он хубчеҳр,
Ту гуфтӣ, **хирад парварида ба меҳр** (16,16).
Ба Рӯдоба гуфт:-Эй **гаронмоя моҳ** (10,292).
Суханҳо чу бишнид аз ӯ паҳлавон,
Зане дид **бо рою равшанравон** (10, 331).
Кунун бишнав, эй бонуи **некрой**,
Маяндешу андӯҳ маёвар ба ҷой (10, 332).
Ба зан гуфт, к-эй **зираки ҳушёр,**
Чунон кун, ҳамеша лабат баста дор (10, 294).

А Д А Б И Ё Т

1. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.- Душанбе, 1994.
2. Дили модар.- Душанбе: Ирфон, 1984.
3. Исматов С. М. Тоҷ андар «Шоҳнома».- Душанбе, 2009.- 166с.
4. Касимов О. Картина животного мира в «Шохнаме» Абулкосима Фирдоуси.- Душанбе: Дониш, 2011.
5. Мирзо Муллоаҳмад. Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем.- Душанбе: Шуҷоиён, 2011.- 169 с.
6. Риёҳӣ Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеъри ӯ).- Душанбе: Шуҷоиён, 2010- 338с.
7. Сабзаев С.М. Забон ва услуби широни маорифпарвар.- Душанбе: Маориф, 1991.- 80 с.
8. Фазлиддинзода А. Даме бо «Шоҳнома».- Душанбе: Адиб, 1992.
9. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 1.- Душанбе: Адиб, 1987.
10. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 2.- Душанбе: Адиб, 1987.
11. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 3.- Душанбе: Адиб, 1988.
12. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 4.- Душанбе: Адиб, 1988.
13. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 5.- Душанбе: Адиб, 1989.
14. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 6.- Душанбе: Адиб, 1989.
15. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 7. - Душанбе: Адиб, 1989.
16. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 8.- Душанбе: Адиб, 1990.
17. Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ. 9.- Душанбе: Адиб, 1991.
18. Шофакирова Р. М. Образ женшины- матери в «Шахнаме»- Фирдоуси.- АКД, Душанбе, 2004.

ВЫРАЖЕНИЕ КРАСОТЫ, ИЗЫСКАННОСТИ, ХАРАКТЕРА И ПОВЕДЕНИЯ ЖЕНЩИН В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

Поэма Фирдоуси «Шахнаме» («Книга царей») – поэтический эпос, состоящий из 55 тысяч бейтов (двустиший), в которых переплелись темы славы и позора, любви и ненависти, света и тьмы, дружбы и вражды, смерти и жизни, победы и поражения. Основной целью данного исследования является изучение образов женщин в эпическом произведении Фирдоуси «Шахнаме», особую ветвь которой составляют любовно-романтические поэмы, в которых образы женщин наравне с главными героями играют очень важную роль.

Ключевые слова: «Шахнаме» Фирдоуси, любовно-романтические поэмы, образы женщин, изучение образов женщин, красота и изысканность женщин.

EXPRESSIONS OF BEAUTY, ELEGANCE, NATURE AND BEHAVIOR OF WOMEN IN «SHAHNAME» OF FERDOWSI

Poem Ferdowsi's «Shahname» (Book of kings) - poetic epic, consisting of 55 thousand of verses, which were intertwined themes of fame and shame, love and hatred, darkness and light, friendship and enmity, death and life, victory and defeat. The main purpose of this research is to study the images of women in epic work Ferdowsi's Shahnameh special branch of which are lovingly-romantic poems, in which the images of women on equal terms with the main characters play a very important role.

Key words: «Shahname» of Ferdowsi, love-romantic poems, images of women, the study of images of women, the beauty and sophistication of women.

Сведения об авторе: ***Гулчхра Сафарова*** – соискатель ТГПУ им.Садриддина Айни

ДАВЛАТДОРӢ АЗ ДИДГОҲИ МАКНУНА

Зебо Абдулазизова
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Дар асрҳои XVIII - XIX дар Мовароуннаҳр се давлати мустақил: Аморати Бухоро, давлати Хоразм ва хонияи Хӯқанд вуҷуд доштанд.

Дар муҳити адабии Хоразм адабиёт асосан ба забони ӯзбекӣ инкишоф меёфт ва танҳо қисми ками девони шоиронро шеърҳои тоҷикӣ ташкил мекард. Адибони Хоразм асарҳои адабию таърихии классикони адабиёти тоҷику форсро ба забони ӯзбекӣ тарҷума мекарданд. Аз ҷумлаи онҳо: «Ҳафт пайкар»-и Низомӣ, «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон», «Юсуфу Зулайхо»-и Ҷомӣ, «Равзат–ус-сафо»-и Мирхонд, «Ҳабиб-ус-сияр»-и Хондамир ва ғайраҳоро тарҷума кардаанд.

Ҳаёти адабӣ дар аморати Бухоро аз охирҳои ҳукумати Аштархониён (1605-1747) хеле паст рафт. Як дараҷа марказият ёфтани омилҳои иқтисодию сиёсӣ, аз солҳои 60-70-уми асри XVIII рӯ ба беҳбудӣ ниҳод. Дар замони ҳукмронии амир Шоҳмуроду (1785-1800) Ҳайдар (1800-1827) ва Насруллоҳ (1827-1860) ин омил нисбатан беҳтар гардид. Шоирони ин ҳавзаи адабӣ: Мирзо Содиқи Муншӣ, Муҳаммадшарифи Ориф, Абдурраҳмонхоҷаи Носеҳ, Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ, Ҳасрати Ҳисорӣ, Парии Ҳисорӣ, Маҳзуни Самарқандӣ, Матлаби Самарқандӣ, Мирзо Атои Бухороӣ, Шавқии Каттақӯрғонӣ, Раҳими Ғармӣ, Музтари Косонӣ буданд. Аз мероси ин шоирон ба шакли асари алоҳида осори 25 нафар ба даст омадаанд. Бо вуҷуди ин ба сабаби хирадношиносии ҳукуматдорони ин давр адабиёт дар ин аморат хеле парешону пароканда дар шаҳру вилоятҳо инкишоф дошт ва чандон шуҳрат надошт.

Дар доираи адабии Хӯқанд шоирон асосан дузабона буданд. Хонияи Хӯқанд худро аз даврaи Абдулкаримбӣ (1732-1753) мустақил ҳисоб менамуд. Аммо ин миҳити адабӣ танҳо дар замони Олимхон (1799-1809) муташаккил шуд ва дар аҳди Умархон (1809-1822) шуҳрат ёфт. Мувофиқи маълумоти тазкираи «Маҷмӯаи шоирон»-и Фазлии Намангонӣ дар ин доираи адабӣ зиёда аз 75 шоир ҷамъ омада буданд. Худи амир Умархон шоир буд ва ба тоҷикию ӯзбекӣ девон тартиб додаст [1,359]. Дар ин доираи адабӣ шоирон бештар ба ашъори Амир Умархон назираю татаббӯот менавиштанд. Аввал Амирӣ шеъре, ғазале мегуфт ва шоирони дигар бо мазмун, қофияву радиф ва вазни ашъори ӯ дар пайравиаш шеърҳо мегуфтанд ва қувваи адабӣ ва маҳорати бадеии худро нишон медоданд. Бо ин равиш дар ин муҳити адабӣ суннати ашъори ҷавобия ва назираву татаббуот ривоҷ ёфта буд. Чунончи, Вазир, Нола, Маъюс, Фазлӣ, Ҳотиф, Мушриф, Дабир, Султонхони Адо, Нодир ва чанд нафари дигар аз ҷумлаи онҳо буданд. Ба ин доираи адабӣ Махмур, Гулханӣ, Акмал, Ғозӣ, Маъдан, Ҳозиқ, Нозил низ мансуб буданд. Дар эҷодиёти ин шоирон муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ бо нишебу фарозиҳояш бо равиши услубҳои бадеии гуногун таҷассум гардидаанд.

Дар ин росто мероси адабии яке аз шоираҳои барҷастаи муҳити адабии Хӯқанд **Моҳлар**, ки бо тахаллусҳои **Макнуна, Нодира** ва **Комила** шеър гуфтааст бисёр ҷолиб аст.

Ба гуфтаи академик А. Мирзоев «шоирае, ки дар давоми панҷсад соли охир осораш аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа, ғоя ва маҳорати бадеӣ дар Мовароуннаҳр ба дараҷаи осори Макнуна бошад, ҳанӯз ба майдон наомада буд» [6,219-230].

Ашъори тоҷикии шоира аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа ва таҷассуми ғояҳои олии иҷтимоию сиёсӣ, инсонгароию эҳсоси баланди ошиқона, меҳру вафо, саховат ва ифодаи орзую омол-дархостҳои ширини инсонӣ ва ҳамчунин маҳорати бадеию паҳлӯҳои зебошинохтии худ бисёр ҷолибанд.

Зиндагинома.Тибқи маълумоти «Мунтахаб-ут-таворих»-и Ҳоҷӣ Ҳакимхон номи шоира Моҳлар буда, дар хонаводаи ҳокими Андиҷон Раҳмонқулибӣ соли 1791 ба дунё омадааст [8, 420[a]].

Макнуна аз овони хурдию ҷавонӣ духтари хеле закию табиати нозуке дошта, бо хушахлоқию ҳозирҷавобӣ ва ширинсуханию ҳусну малоҳати зебою ба нудрати хеш шуҳрат доштааст [8, 420а]. Ӯ аз овони ҷавонӣ ба шеъру шоирӣ шавқу ҳавас ва рағбати калон дошт ва осори адибони форсии тоҷикӣ аз ҷумла, Саъдию Ҳофиз, Мавлавии Балхӣ, Бедил ва аз адибони туркизабон Навоию Фузулӣ ва дигаронро мустақилона омӯхтааст[2, 67].

Макнуна дар синни 15 солагӣ ба Умархон, ки ҳокими Марғилон буд, хонадор мешавад.

Макнунаю Умархон ба ҳамдигар муҳаббати бепоён доштанд. Махсусан, дар солҳои аввали хонадорӣ. Ишқу муҳаббати ба ҳамдигар варзидаи Макнунаю Умархон танҳо бар муносибатҳои оилавӣ барқарор нагардида, балки дар асоси ҳамкории адабию фаъолиятҳои шоирӣ низ устувор гардида буд. Шоира дар яке аз хотираҳояш дар ин хусус чунин овардааст: «Ҳангоме ки бо Сайидумархон дар маснади висол умр ба сар мебурдам, аз суҳбати он ҳазрат муддате фориғбол будам ва дар қасри висол шодком… Ба мусоидоти эшон дар услуби назм баҳраманд мегардидам ва ба оҳистагӣ аз қонуни шеър бештар бохабар мегаштам» [3, 243-345]. Пас аз ба сари давлат омадани Умархон, Макнуна ба пойтахти давлат - Хӯқанд меояд. Аз солҳои 1809-1819 соҳиби се писар: Муҳаммадалӣ, Абдуллосултон ва Маҳмудсултон мегардад [8,445б]. Дар пешравии эҷодиёти Макнуна саҳми шоира Ҷаҳонхотун Увайсӣ, ки дар дарбори Умархон мезист, хурд набуд.

Умархон, ки дар давраи салтанат барои васеъ кардани сарҳади давлати Фарғона ба вилоятҳои гуногуни Мовароуннаҳр лашкар мекашид, аз зарби ин ҷангҳо сахт хаста шуда буд. Ба ҷуз ин вай, бисёр маврид аз нашъаи бодаи гулгун махмур мегашт. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки ӯ ба бемории сахте дучор мегардад ва пас аз 17 рӯзи бемории бистарӣ дар санаи 1822 ҷон ба ҷонофарин месупорад.

Марги Умархон Макнунаро аз ҳамсар ва ҳамкори эҷодии худ абадан ҷудо намуд, лекин таъсири ин марг барои ӯ ҳиҷрони ҷонкоҳтарине буд, ки дар ҳаёти хонаводагии онҳо нақши боризе гузоштааст. Макнуна ба вафоти шавҳараш марсияи «Фироқнома» ва чандин ғазалҳоеро навиштааст, ки дар он оҳу нола, сӯзу гудоз ва фарёди ҷонкоҳи дили шоира баён гардидааст.

Ашъор ва ғазалҳои ба ин муносибат сурудаи Макнуна анқариб аз се як ҳиссаи эҷодиёти ӯро фароҳам овардаанд. Дар чунин ашъор Макнуна муносибатҳои хонаводагӣ, садоқату вафо, ишқу муҳаббат ва боварии ошиқу маъшукро дар пойдорсохтани хонаводагӣ бисёр бо эҳсосоти баланд, сӯзу гудоз ва хаёлоти хеле рангини бадеӣ сурудааст. Дар чунин ғазалҳо гӯё Макнуна Зулайхову ёри ӯ Юсуфи Мисрӣ буданд.

Пас аз вафоти Умархон ба маснади хонӣ писари калони шоира Муҳаммадалихон менишинад. Муҳаммадалӣ дар рӯзҳои аввали ҳукуматаш маслиҳати модарашро як навъ мулоҳиза мекард. Аммо дере нагузашта, ин хон дар зери таъсири чанд надими хиёнатпеша қарор мегирад ва пайваста бо амалиёти хиёнату ҷиноятҳои хунин рӯй меоварад. Нахуст ӯ аксари надимону амалдорон ва мансабдорони замони падарашро аз корҳои давлат дур мекунад. Як қисми онҳоро ба қатл мерасонад. Ҳиссаи дигареро табъид менамояд. Аз ҷумла ӯ писари дуюми Умархон (додари худ) Абдуллосултонро, ки ҳокими Тошканд буд, ба Хӯқанд даъват намуда, сипас қатл мекунонад. Шайхулисломи кишвар Маъсумхонро аз вазифа маъзул месозад. Писари ӯ Ҳакимхонро, ки аз рӯзгори тифлӣ то айёми ҷавонӣ якҷоя бо Муҳаммадалихон тарбия ёфта бузург шуда буд ва дар байни онҳо ягон сирри пинҳонӣ набуд, аз ҳукумати вилоятҳои Намангону Косон ва Чусту Тӯрақӯрғон дур сохта дар кишвари Урусия табъид мекунад. Муҳаммадалии нопок ҳангоми зинда будани падараш ба зани дуюми вай – модарандари худ Хонподшо ба таври пинҳонӣ ишқ меварзид [8,540а]. Пас аз вафоти Умархон бар хилофи шариати ислом ӯро ба занӣ мегирад.

Муҳаммадалихон ба ҷодаи пурхатари худраъйӣ афтода ҳарчи мехост, онро шариат медонист. Дар чунин ҳолат Макнунаи болу пар шикаста, бо тақозои вақт чору

ночор дар ёди шавҳараш ва ҳичрони ёри ҷавонаш ғазалҳои ошиқонаи ҷонсӯз месуруд ва таскини дилашро дар корҳои хайрияи мамлакат меҷуст. Яке аз силсилаи он ғазалҳо, ки дар ёди шавҳараш дар оташи ҳичрони доғи пазмониҳо сурудааст, матлааш ин аст:

Интизорам бар ту эй сарви хиромонам, биё,
Ҷон ба каф истодаам, бархез, ҷононам, биё [4, 7[а]].

Бо баҳонаи покии шариати ислом ва чанд сабаби дигар чунончи, пешдастии ҳукмронӣ дар Мовароуннаҳр амири Бухоро Насруллоҳ соли 1842 ба Хӯқанд лашкар мекашад ва дар ҷанг пирӯз гардида, дар давоми як ҳафтаи пурра дар шаҳр қатли ом мегузаронад. Дар ин куштор аксари хонаводаи хони Хӯқанд – Муҳаммадалӣ, додараш Маҳмудсултон, писараш Муҳаммадамин ва чанд зани дигар, ки дар байни онҳо Макнуна низ буд, бо фармони амир Насруллоҳ ба қатл расонида мешаванд.

Муҳаммадамини Аттор дар «Туҳфат-ут-таворих» ҷараёни зиндагии Макнунаро ба навъе ҷамъбаст намуда, маълумоти зеринро овардааст: «Моҳларойим, ки парданишини ҳичоби исмат буд, дасти саховат дароз карда, ҳотамитайи дар асри он нодираи даврон маҳв гардида, ҳамеша дари ҷуду ато ва сахо ба рӯйи уламо ва фузало, фуқаҳову ғурабо кушода, аз сари хони карими худ ҳамаро мамнуну сарфароз сохта ва талаби ҳоҷати ҳар беваю бечораро ба дилхоҳии ӯ муяссар мекарда. Сарир буд аз рӯйи сурат ва малаке аз бобати сират, ҷавонмарде буд боҳиммат ва бечоранишине буд ҳамеша ба тоат» [5,229[а]].

Мероси адабии Макнуна. Аз Моҳлар мутахаллис ба Макнуна, Нодира ва Комила ду девони ашъор – яке ба забони тоҷикӣ бо тахаллуси Макнуна ва дигаре ба забони ӯзбекӣ бо тахаллуси Нодира то замони мо боқӣ мондаанд. Девони тоҷикии Макнуна ҳоло дар ганҷинаи дастнависҳои Институти шарқшиносии ба номи А.Берунии Академияи улуми Ҷумҳурии Ӯзбекистон нусхаи фард таҳти №7766 нигаҳдорӣ мешавад.

Мероси ӯзбекии шоира ба унвони девони Нодира дар ганҷинаи дастнависҳои институти мазкур 3-нусха таҳти рақамҳои 660, 2090, 4182 маҳфуз аст.

Ашъори Макнуна дар девони тоҷикӣ **333-ғазал, 1-мухаммас** бар ғазали Бедил ҳамагӣ **2400** байт буда, аз девони ӯзбекии шоира бо тахаллуси Нодира **155-ғазал, 9-мухаммас, 2-мусамман, 1-таркиббанд, 1-тарҷеъбанд ва 1-«Фироқнома» бар ғазалҳои Навоию Амирӣ** ҳамагӣ **1500** байт гирд оварда шудаанд.

Мазмун ва мундариҷаи ғоявии ашъори Макнуна. Ашъори Макнуна аз назари мазмуну мундариҷа ва ғоя хеле гуногуну рангин аст. Аммо дар миёни ин рангиниҳо мавзӯъҳои **баёни шарҳи аҳвол, дарди ҳичрону васли ёр, тарғиби ғояҳои вафодорӣ, аҳамияти риояи вақту фурсат, шикоят аз тақдиру гардиши гардуни каҷрафтор, тасвири манзараҳои зебои баҳор, тарзи мамлакатдорӣ, тасвири ботинию зоҳирии ахлоқи шахси мард ва ёр, мақоми шеъру шоирӣ, аҳамияти ҷойи инсон дар ҷамъият** ва мавзӯъҳои дигар ҷойгоҳи муҳим доранд. Ҳоло мо аз ҷумлаи мавзӯъҳои номбурда ба мавзӯи тарзи мамлакатдорӣ аз назари Макнуна сухан хоҳем ронд, ки ин яке аз масъалаи муҳимми ғазалиёти шоира буда, дар эҷодиёташ яке аз ҷойҳои асосиро ишғол менамояд.

Ногуфта намонад, ки Макнуна дар давраи феодалӣ зиндагӣ мекард, шууру фикрроиаш мутобиқи ҳамон замон буд. Дар он вақт мардум ақида дошт, ки подшоҳ фиристодаю баргузидаи Худованд асту бояд одил бошад. Ин ақида аз асри Х дар ашъори шоирон тасвир шудааст. Ва зиндагии осоиштаю ором дар дасти шоҳ аст. Барои ҳамин шоирони он давру замон дар бораи идора кардани давлат ва халқу мамлакат дар эҷодиёташон ба давлатдорон андарзу маслиҳат медоданд. Макнуна низ ин равияро пеша гирифтааст. Шоира маслиҳат медиҳад, ки сарвари давлат бояд оқилу доно, дурандеш, ғамхори халқу мамлакат ва кариму ҳимматбаланд бошад. Пиндору гуфтор ва ҳиммату ҷуръати ӯ аз ҳам ҷудонопазир бошад. Барои пойдор нигоҳ доштани тоҷу тахт ва таҷаммули боргоҳ бояд «**шоҳро асбоби давлат**», яъне фармудаи илоҳӣ зарур аст. Шоҳ набояд гирифтори нағмаи мутрибу муғаннӣ гардида, рӯзи растохезу ҷазои Офаридгорро фаромӯш кунад. Чанд байти ғазали зерини шоира ба ҳамин маънист:

Кор дигар, лофи ҷуръат дигар аст,

Мардро осори ҳиммат дигар аст.
Тоҷу тахту боргоҳи қаср нест,
Шоҳро асбоби давлат дигар аст.
То кунад арзи шукӯҳу карру фар,
Подшоҳиро аломат дигар аст.
Дар миёни ҷумлаи гарданкашон,
Рутбаи аҳли каромат дигар аст.
Шӯру ғавғои ҷунуни ман дигар,
Ғулғули рӯзи қиёмат дигар аст.
Нағмаи мутриб намеояд ба кор,
Лаззати оҳу надомат дигар аст [4,22а].

Шоира саркари кишварро таъкид менамояд, ки чун «**хайёти қазо**» - Офаридгор ба тани ту «**хилъати шоҳӣ**»-ро лоиқ дӯхтааст, бояд ҳомии «**халқи ҷаҳон**» бошӣ, чунки номи ту на аз зулму ҷаҳолат, балки аз некию накӯкорӣ бимонад. Зеро маҳз меҳрубонию атои шоҳон бунёду пойдорӣ ва бақои давлати шоҳон аст. «**Шаккари хон**»-и шоҳон оташи меҳри зердастонро ба ӯ мефурӯзад. Абёти зерин ҳамин матлабро тақвият медиҳад:

Ҳомии халқи ҷаҳон бош, ки хайёти қазо,
Дӯхта рӯзи азал хилъати шоҳӣ ба барат.
Саъй фармо, ки барояд ба накӯйӣ номат,
То бувад номи накӯ ҳаст ба олам асарат.
Шаккари хони атои ту саломат бошад,
Медавад халқ магасвор барои шаккарат [4,32б].

Макнуна дар мавриди дигар суханро аз хислати шамъи фурӯзон ва вижагии тоҷи поки Ҷамшед шурӯъ кардааст. Маълум аст, ки «**тоҷи зари шамъ**» дар торикӣ атрофро равшанӣ мебахшад ва бо мурури вақт пайкари хешро мегудозад ва зери пояш об шуда мерезад. Яъне шамъ бо нури хеш торикиро равшан месозаду худ тадриҷан гудохта мегардад. «**Афсари Ҷамшед**» таҷассуми олитарини тарзи идора кардани халқу мамлакат ва давлат мебошад, ки дар кишварҳои Шарқ шинохта шудааст. Ба ин восита шоираи оқила ба диққати ҳукмрони замон мерасонад, ки бо камоли адолату покӣ ба хизмати халқу мамлакат ва давлат омода буданро бояд аз худсӯзии «**забонаи шамъ**» ва хисолати «**афсари Ҷамшед**» биомӯхт:

Шамъро дидам, ки дорад бар сари худ тоҷи зар,
Афсари Ҷамшед аз кайфияташ омад ба ёд [4,54б].

Шоира дар байтҳои дигари ғазалаш мерасонад, ки дар анҷумани бодахӯрон соқӣ ба боданӯш хизмати шоиста мекунад, дар навбати худ боданӯш пас аз шодоб гардидани худ ҳаққи хизмати соқиро ба ҷой меорад [7,20-25]. Монанди ҳамин шаҳриёри мулкпарвар низ дар давоми идораи мамлакат халқу фуқарои хешро, агар бо адлу дод ва меҳрубониҳои зиёд ва пуштибониҳо шоду масрур созад, он гоҳ раияти шаҳриёри мулкпарвар низ чунин шаҳриёрро мусоидат хоҳад намуд:

Хизмати соқӣ маро дар анҷуман бисёр буд,
Чун шудам шодоб ҳаққи хизматаш омад ба ёд.
Шаҳриёри мулкпарвар дар замони адли ӯ,
Халқро масрур дидам, шафқаташ омад ба ёд [4,57б].

Дар девони Макнуна чунин ақидаҳои дар тарафдорӣ ва ҳимояти халқу мамлакат ва пойдор сохтани беҳбудиҳои кишвар кам нестанд. Хулосаи калом, Макнуна ҳукмрони вақтро дар пайравии бузургони адабиёти классик ҳушдор медиҳад, ки то дар рӯзҳои душворӣ раияти кишвар бори сахтиҳоро кашида тавонад, дар рӯзҳои хушӣ набояд аз аҳволи зиндагии онҳо бехабар буд:

То кашад бори мамлакатро ба дӯш,
Бо заифон аз ғамат имдод бод [4,58а].

Дар ин ғазал шоира ба мисли фарҳехтагони гузаштаи тоҷик мерасонад, ки барои ба даст овардани дили халқ бояд аввал равони худро аз кибру ғурур ва дилозорӣ чун ойинаю субҳи содиқ тоза кард ва ҷойи ин фасодро бо нури илоҳӣ мамлӯ гардонд:

Бисоз дур зи худ, эй саҳар, сиёҳиро
Миёни нур яке нуқта ба миёнаи дил.

Макнуна таъкид мекунад, ки ба даст овардани дили халқ дар назди Аллоҳ аз тавофи Каъба авлотар аст ва аввал бо нармию меҳрубонӣ бояд дили халкро ба даст овард:

Зи роҳи бехабарӣ Каъбаро чӣ мехоҳӣ,
Тавоф созу бинеҳ сар ба остонаи дил [4, 99б].

Дар мақтаи ғазал шоира ҳатто худро муваззаф месозад, ки ҳаргиз «**моили озори халқ**» набошад:

Мабош моили озори халқ, Макнуна,
Мабод мурғи ту афтад зи ошёнаи дил [4,99б].

Ба ин тариқ, Макнуна шоираи тавонои дузабонаи муҳити адабии Хӯқанд дар аввали садаи XIX мебошад. Бинобар ин, мо дар ин замина якҷоя дар иртиботи вазъи иҷтимоию сиёсии муҳити адабии Хӯқанд чанд сухане дар бораи ҳаёту эҷодиёт ва мероси адабии ин шоира гуфта гузаштем ва ба яке аз мавзӯъҳои асосии эҷодиёти ӯ, ки «Маслиҳатҳои Макнуна дар идора кардани давлат ва халқу мамлакат» ном дорад, равшанӣ андохтем. Макнуна ҳамчун як шахси фурӯтану хокӣ аз духтари ҳокими Андиҷон, завҷаи амир Умархон ва бонуи дарбори хонигарии Хӯқанд будани худ ҳаргиз фахр накардааст. Вай аз он фахру ноз дорад, ки шоираи даврон аст, бо ҳунари шоирӣ, бо суханони рангин ишқи поки инсониро, дарду аламҳои хеш ва халқу мамлакатро суруда, ба насли оянда маслиҳатҳои пурқиматашро ба таври ҷовидон боқӣ гузоштааст:

Соз бо машқи шеър, Макнуна,
Ғайри ӯ ёдгор пайдо нест [4, 25а].

А Д А Б И Ё Т

1. Амирий. Девон. - Тошкент: Фан, 1972. - 359 с.
2. Ваҳҳобзода Д.А. Манобеъ, ғоя ва хусусиятҳои бадеии эҷодиёти шоираҳои тоҷик дар қарни XIX: Дис. ном.фан.фил.: 09.12.2008 / ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров. - Хуҷанд, 2008. - С.67.
3. Қодирова М. Нодира девон. - Тошкент: Ӯзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, 1963. - С.243-345.
4. Макнуна. Девон. Нусхаи №7766 (Тш).- В.7а.
5. Муҳаммадамини Аттор. Туҳфат –ут- таворих. Нусхаи № 440 (Лд). – В. 229а.
6. Соҳибова О. Макнунаи Нодира // Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XVIII ва аввали асри XIX. - Қисми 2. -Душанбе: Дониш,1989. - С. 219-230.
7. Суфиев Шодимахмад Зикриёевич. Саки-наме в системе персидско-таджикской литературы XVI – XVII веков. – Душанбе: Дониш, 2011. – 224с.
8. Ҳоҷӣ Ҳакимхон. Мунтахаб-ут-таворих. Хона-музейи А.А.Семенов, нусхаи № 63. – В.204б – 206б.

УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВОМ С ВИДЕНИЯ МАКНУНЫ

В данной статье коротко описано жизнетворчество, а так же раскрыты некоторые особенности лирики и взгляды на управление государством талантливой поэтессы конца XVIII и начала XIX в.в.) литературного круга Коканда – Мохлар, которая известна под псевдонимами Макнуна, Надира и Камила. В своих газелях она не только воспевает искреннюю любовь, но и даёт советы правителям как управлять государством.

Ключевые слова: поэтесса, Макнуна, Надира, Камила, Коканд, Мавераннахр, газель, преданность, любовь, эмир, падишах, Умархан, Мухаммедалихан.

GOVERNMENT OF A STATE MANAGEMENT FROM THE VISION OF MAKNUNA

In this article is given a brief description of the life & work and some features of the lyric poetry, ideas & sights on State Government of the talented poetess (the end of XVIII & beginning of XIX centure) of the literal society of Kokand – Mohlar, also known by her pseudonyms as Maknuna, Nadira and Kamila. In her Gazels she not only glorifies a sincere love but also advises governors on state management.

Key words: poetess**,** Maknuna, Nodira, Kamila, Kokand, Maverenahr, Gazelle, fidelity, love, the emir, the padishah, Umarkhan, Muhammedalikhan.

Сведения об авторе: ***Зебо Абдулазизова*** - соискатель ТГУК.Телефон: **(+992 37) 2-38-10-23(х.); (+992) 93-506-91-51**. **zebo61@mail.ru**

УСТОД АЙНӢ РОҶЕЪ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ҳ.У. Солиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти илмии устод Айнӣ нисбати тадқиқи забони адабии ҳозираи тоҷик бағоят бузург аст. Муборизаи ӯ барои инкишофи забони тоҷикӣ дар аҳди Шӯравӣ ба дигаргуниҳои азиме, ки баъди Инқилоби октябр дар ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва адабии халқи тоҷик ба вуҷуд омаданд, сахт алоқаманд мебошад. Ҳанӯз солҳои 1924-1930 дар саҳифаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳои «Зарафшон», «Овози тоҷик», «Бедории тоҷик», «Правда Востока», «За партию», «Туркистон», «Раҳбари дониш», «Тоҷикистони сурх» ва ғайра дар атрофии забони тоҷикӣ баҳсу мунозараҳо ба вуқӯъ пайвастанд. Гурӯҳҳои алоҳида, аз қабили пантуркистон ва баъзе ба ном шарқшиносони камиттилоъ забони тоҷикиро бо ҳамаи мероси адабии ҳазорсолааш тамоман инкор мекарданд. Аз ҷумла, М. Шевердин соли 1928 дар маҷаллаи бонуфузи «За партию», ки органи Бюрои Осиёимиёнагии КМ ВКП (б) буд, бо номи «Қиссаи иҷтимоии Шарқ» мақолае чоп кард, бар хилофи ҳақиқати таърихӣ ва аслӣ воқеият бо инкори забони тоҷикӣ дар замони гузашта ва ҳозира буҳтономез навишта буд, ки «… тоҷикон забони адабии худро надоштаанд ва ҳанӯз надоранд. Онҳо ба забони форсӣ менависанд, ки на ҳамеша ба тӯдаҳои мардум фаҳмо меояд» [1].

Ҳамин гуна ақидаро «шарқшинос»-и дигар Б. Виноградов дар мақолааш, ки «Забони сохта ва ё зинда?» (1929) ном дорад, сатрҳои иғвогаронаро бо инкори забони тоҷикӣ нигошта, афкори умумро қасдан заҳролуд мекард: «Агар тоҷикон забони адабӣ медоштанд, матбуоти адабиёти имрӯзаро ҳамаи тоҷикон мефаҳмиданд ва ҳол он ки «Одина» ва «Қамар» [1] -ро хонандаи тоҷик намефаҳмад».

Ҳанӯз соли 1924 таҳти унвони «Дар атрофи забони тоҷикӣ» дар рӯзномаи «Туркистон» чоп шуда буд, дар хусуси забони тоҷикӣ чунин навишта шудааст: «Хоҳиши ҷорӣ кардани ин забон, аввалан, барои даромадан ба зиндагӣ монеъ мешавад, чунки муҳит ва ҷараёни таърих монеаи ин кор аст. Аз тарафи дигар, ин забон барои қабул кардан фоидадор набуда, балки забони бефоида ва зиёдатӣ аст… ба ҳамин сабаб тоҷикони шаҳр ва атрофи он на забони ҷудогонае, балки… забони ӯзбекиро бояд қабул кунанд» [3]. Шахсоне ҳам буданд, ки мехостанд дар асоси забони кӯчагӣ «забони нави адабӣ» ихтироъ кунанд ва ба он «забони нав» грамматикаи аҷибу ғарибе ҳам тартиб диҳанд ва ғайра.

Дар масъалаи хостани забони адабӣ ду фикри зидди ҳамдигар вуҷуд дошт. Гурӯҳи якум ба сифати забони адабии тоҷик қабул кардани забони умумифорсиро тарафдорӣ мекард, ки он ба ҳамаи форсизабонон мафҳум бошад. Гурӯҳи дуюм ҳамчун асоси забони нави адабӣ қабул кардани забони оммаи тоҷикиро мувофиқи матлаб мешумурд. Ин гурӯҳ маърифатнок кардани оммаи тоҷик, ба меҳнаткашон дастрас намудани илму дониши советӣ ва тараққӣ додани қувваҳои эҷодии онҳоро вазифаи якуминдараҷа меҳисобид. Устод Айнӣ тарафдори фикри гурӯҳи дуюм буд. Устод Айнӣ дар мақолаи «Забони тоҷикӣ» фикру мулоҳизаҳои мубоҳисавии матбуоти давриро дар хусуси забони тоҷикӣ ба тариқи ҷамъбаст чунин баён кардааст: «Аз рӯйи шунидам, дар болои хостани забон дар адабиёти нави навиштаи тоҷик ду фикри асосӣ меравад: яке қабул кардани забони умумии форсӣ, ки аз он ҳамаи форсизабонони ҷаҳон фоида бурда тавонанд, дигаре забони содаи авоми тоҷик. Касоне, ки тарафдори фикри авваланд, мегӯянд: вазифаи аввалини мо равшан кардани фикри авоми тоҷик, паҳн кардани илм ва дониши шӯроӣ дар байни оммаи тоҷик ва оммагӣ кардани инқилоби маданӣ дар байни тоҷикон аст. Агар мо байналмилалӣ мекунем гуфта, забони адабиёти тоҷикро аз доираи тоҷикон берун барорем, қисми авоми тоҷик аз ғизои дониш маҳрум мемонад. Худи ман аз тарафдорони фикри дувумӣ ҳастам, зеро «Аввал хеш, дувум дарвеш [4] аз масалҳои машҳури тоҷикӣ аст» [1].

Устод Айнӣ дар мақолаҳои «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ»(1928), «Забони тоҷикӣ» (1928), «Ҷавоби ман» (1929) масъалаҳои ҳалталабтарини забони тоҷикиро мавриди муҳокима қарор дода, дар хусуси онҳо мулоҳизаҳои судбахше баён намуда, бо далелҳои қатъӣ исбот намуд, ки қабул кардани забони форсӣ дар ҳолати онвақтааш имконнопазир мебошад. Зеро ки 60-70 фоизи забони матбуоти Эронро луғатҳои мушкилфаҳми арабӣ ташкил медиҳад ва он на танҳо ба тоҷикон, балки ба аксарияти мардуми Эрон низ номафҳум аст. Бинобар ин, қабули забони форсӣ-забони матбуоти Эрон, ки ба хонандаи тоҷик хеле душворӣ мекунад, ба ҳеҷ ваҷҳ зарурат надорад. Устод Айнӣ манфиатҳои миллии халқи тоҷикро ҳимоя карда, ақидаи байналмилалчиёнро, ки қабул намудани забони форсиро талқин мекарданд, тарафдорӣ намекунад. Дар натиҷаи муқоисаи сохти грамматикии забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ, ба назар гирифтани хусусиятҳои фонетикӣ, лексикӣ ва услубии онҳо Садриддин Айнӣ ба хулосае меояд, ки «содатарин ва софтарини лаҳҷаҳои форсӣ-забони тоҷикӣ аст» [2].

Устод Айнӣ дар мақолаи «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ» баробари нишон додани ягонагии таърихӣ, муносибати наздик, умумияти забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ, инчунин тафовути ҷиддии забони гуфтугӯии тоҷикро аз рӯйи хусусиятҳои фонетикӣ, лексикӣ ва грамматикӣ аз забони форсӣ қайд карда мегузарад. Устод Айнӣ ба таври барҷаста исбот мекунад, ки забони тоҷикӣ аз забони форсӣ дида тоза ва содатар аст ва инчунин дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои муҳимтарини морфологӣ, грамматикӣ ва услубӣ моҳияти забони умумиллӣ ва чигунагии онро нишон дода, менависад: «Забони авоми тоҷик забонест, ки вайро оммаи тоҷик фаҳмад, дар ҷумлабандӣ, дар ташбеҳҳо, дар киноя ва истиораҳо, дар зарбулмасалҳо ва дар дигар бобатҳо хусусят ва рӯҳи забони тоҷик риоя карда шуда бошад» [1].

Нависанда нақши фавқулода калон бозидани забони зиндаи халқро дар бобати инкишоф ва такомулоти забони адабӣ қайд карда, роҳҳои истифода бурданро аз забони умумихалқӣ нишон медиҳад. Дар ин бора устод Айнӣ дар мақолаҳои «Ҷавоби ман» (1929), «Мактуби кушода ба рафиқ Толис (1948), «Мактуби кушода ба рафиқ Тоҷиев» (1952) ва дар қайдҳои ҷудогонааш ба асарҳои Ҷ. Икромӣ, А. Деҳотӣ, Раҳим Ҷалил, М. Миршакар ва дигар нависандагон мулоҳизаҳои шоёни диққат баён кардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Шевердин М. Социальная восточная повесть // Запартию. 1928-№4 (8. с. 110. Солиев Ҳусейн-сонскабель ТНУ.
2. Романи нависандаи фаронсави Фердинанд Дюшен «Қамар» дар назар аст, ки С.Айнӣ аз ӯзбеки ба тоҷикӣ тарҷума карда ва соли 1928 бо хатти арабӣ ба таъб расида буд.
3. Виноградов Б. Забони сохта ва ё зинда?//Овози тоҷик. 1929-12 феврал.
4. Иқтибос аз китоби Маъсулӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. Душанбе: Ирфон, 1966 с. 231.
5. С. Айнӣ. Забони тоҷикӣ// Куллиёт, ҷ.//Китоби дуюм (Тартибдиҳанда ва ба чоп таёркунанда: К.Айнӣ. - Душанбе: Ирфон 1964 с.361-362.
6. С. Айнӣ. Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ //Куллиёт, ҷ.п. китоби дуюм. Нашри зикршуда.-с.353.
7. С.Айнӣ. Забони тоҷикӣ// Куллиёт. ҷ.//.Китоби дуюм нашри зикршуда. с.363.

САДРИДДИН АЙНИ О ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Очень велик вклад Садриддина Айни в исследование таджикского языка. Его борьба за развитие таджикского языка в советский период очень тесно связана с великими изменениями, которые произошли в жизни молодой таджикской республики. Статья посвящена изучению данной темы.

Ключевые слова: Садриддин Айни, таджикский язык, вклад Айни в развитие таджикского языка, взгляды Айни о таджикском языке.

SADRIDDIN AYNI OF THE TAJIK LANGUAGE

Very large contribution Sadriddin Ayni in the study of the Tajik language. His struggle for the development of the Tajik language in the Soviet period is closely connected with the great changes that have occurred in the life of young Tajik Republic. The article is devoted to the study of this topic.

Key words: Sadriddin Aini Tajik language, the contribution of Ayni in the development of the Tajik language, the views of Ayni of the Tajik language.

Сведения об авторе: ***Х.У. Солиев*** – соискатель Таджикского национального университета

ФАХРИДДИН АЛИИ САФӢ ВА НАҚШБАНДИЯ

А.Абдусатторов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замоне, ки Фахриддин Алии Сафӣ умр ба сар мебурд, аз даврони зиндагии асосгузори принсипҳои тариқати хоҷагон– Абдулхолиқи Ғиждувонӣ беш аз дусад сол гузашта ва бо саъйи Хоҷа Баҳоуддини Нақшбанд ин равиши сӯфиён номи Нақшбандияро гирифта, ба тариқате табдил ёфта буд, ки дар миёни косибону кишоварзон, тоҷирону заминдорон, подшоҳону амирон, шоирону донишмандон пайравони бешумор дошт. Ҳамчунин дар ин даврон пирони барӯманди ин тариқат аз қабили Хоҷа Алоуддини Аттор, Хоҷа Ҳасани Аттор, Хоҷа Муҳаммади Порсо, Хоҷа Абӯнасри Порсо, Хоҷа Алоуддини Ғиждувонӣ, Хоҷа Низомуддини Хамӯш, Саъдуддини Қошғарӣ, Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор, Абдурраҳмони Ҷомӣ зуҳур намуда, шуҳрат ва нуфузи тариқати нақшбандонро дар Мовароуннаҳр, Эрону Осиёи Миёна Ҳинд ва дигар сарзаминҳо таъмин кардаанд.

Табиист, ки дар чунин муҳит Фахриддин Алии Сафӣ низ, аз таъсири тариқати нақшбандия орӣ буда наметавонист. Омили муҳимми дигари алоқаи Алии Сафӣ робита ва шогирдии ӯ ба Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор, Хоҷа Калон, Абдулғафури Лорӣ ва хешовандии ӯ бо Абдурраҳмони Ҷомӣ бояд бошад. Зеро мувофиқи ахбори маъхазҳо Алии Сафӣ ба қавле хоҳарзодаи Ҷомӣ (ба сабаби издивоҷи падараш бо хоҳари Ҷомӣ) ва ба қавли дигар боҷаи Ҷомӣ (ба сабаби издивоҷаш ба яке аз духтарони Хоҷа Калон – писари Саъдуддини Қошғарӣ) будааст. Хешовандии Алии Сафиро бо Ҷомӣ ин санад ҳам тасдиқ карда метавонад, ки Абдурраҳмони Ҷомӣ зимни сафари нахустини Алии Сафӣ ба Самарқанд, ки соли 1484 воқеъ афтодааст, ба Мавлоно Қосим ном марде, ки аз наздикони Хоҷа Аҳрор будааст, муаррифиномае навишта, хоҳиши ёрӣ ва дастгирӣ менамояд. Бар асари ин буд, ки Алии Сафӣ ду маротиба, яъне солҳои 1484 ва 1488 ба мазҳари муридии Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор рафта, дар маҷмӯъ дувоздаҳ моҳ дар ҳалқаи иродати ин пири муршиди тариқаи хоҷагон будааст.

Аз ин ҷост, ки Алии Сафӣ пас аз шонздаҳ соли мулоқоти нахустини худ бо Хоҷа Убайдуллоҳ, яъне соли 1508 ба таълифи китобе дар бораи силсилаи Хоҷагон мепардозад ва худ таъкид ҳам мекунад, ки ҳадафи аслии ӯ аз таълифи китоб баёни маноқиби Ҳазрати Эшон, яъне Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор аст. Чунончи мегӯяд:

«Лекин сабаби аворизи рӯзгор ва навоиби лайлу наҳор ин маонӣ пайваста дар ақидаи таъхир меафтод ва гирехи баста аз риштаи таълиф ва талзиф намекушод, то баъд аз шонздаҳ сол дар шуҳури санаи тисъин ва тисъумиа он доияи қадим таҷдид ёфт ва хотир ба ҷамъ ва тартиби он шитофт. Ва он чи аз аҳвол ва атвори силсилаи хоҷагон ва хулафову (халифаҳо) асҳоби эшон табақатан баъда табақатин дар кутуби муътабари ин тоифаи бузургвор ба тафориқ дида буд ва ё аз ҳазрати Эшон ва соири азизони ин силсила бевосита ва бавосита шунида то ба тартибе лоиқ ва таркибе мувофиқ дар ин маҷмӯа дарҷ намуд ва онро ба зикри шамоил ва маноқиби Ҳазрати эшон, ки мақсуди аслӣ аз ин тасниф ва иллати ғоӣ аз ин таълиф он буд, ба итмом расонид…»

Ҳамин тариқ, китоби Алии Сафӣ «Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт» ба вуҷуд омад, ки дар он ахбору аҳволи пирону халифаҳо ва дӯстону тариқати нақшбандия мувофиқи тартиби замонӣ ва пайванди силсилавӣ ва дар шакли як мақолат ва се мақсаду хотима оварда шуд. Мақолат ба зикри табақаҳои хоҷагони нақшбандия аз Юсуфи Ҳамадонӣ то Хоҷа Маҳмуди Шошӣ ва се мақсад мунҳасир ба аҷдоду авлод, маноқибу маориф то вафоти Хоҷа Аҳрорро фаро гирифтааст. Ба ин васила китобе, ки ҳадафи муаллифаш баёни маноқиби Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор будааст, ба тазкираи хоҷагони тариқати нақшбандия табдил ёфта ва имрӯз аввалин тазкираи бузургони тариқати Хоҷагон ва аз лиҳози арзишу аҳамият чаҳорумин асар баъд аз «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Ҷуллобии Ҳуҷвирӣ, «Тазкират-ул-авлиё»-и Шайх Аттор ва «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ ҳисоб карда шудааст.

«Рашаҳоти Алии Сафӣ дар Теҳрон бо саъйи Алиасғари Муъиниён ба табъ расидааст, ки дар ин навишта ба он такя карда мешавад. Дар Тоҷикистон ин китоб бори нахуст соли 2003 бо таҳияи Абдуҳалими Ҳусайн ва дар асоси нусхаи чопии Лакҳнав (1890) ва бори дуюм соли 2004 бо таҳияи кормандони Пажӯҳишгоҳи фалсафа ва ҳуқуқи АУ Тоикистон Шарифов А, Ҷинбобоев С., Беков К. ва Саидҷаъфарова П. дар асоси чопи литографии Нувалкишур (с.1893) ба табъ расонида шудааст. Мутаассифона, бо вуҷуди он ки нусхаҳои зиёди хаттӣ ва чопии ин асар дар Ҳинду Эрон ва Тоҷикистон маҳфузанд, чопи илмӣ-интиқодии он анҷом дода нашудааст.

Чунонки қабл аз ин ҳам гуфта шуд, «Рашаҳот»-и Алии Сафӣ аввалин тазкираи машоихи нақшбандия ва аз ҷумлаи муҳимтарин ва муътамадтарин маъхазҳо барои омӯзиши ақоиду оро ва мухтассоти таълимоти бузургони ин тариқа аз оғози ташаккул то асри зиндагии муаллифи он мебошад. Ин маъниро ба чанд далел метавон тасдиқ кард.

Аввалан, ба ин далел, ки ин китоб таърихи комили ташаккули тариқати хоҷагонро фаро гирифтааст ва ба қавли Алии Сафӣ «Ҳазрати Эшон (Хоҷа Аҳрор – А. А.) таълими зикр ва нисбат ба тариқа ва хоҷагон аз ҳазрати Мавлоно Яъқуби Чархӣ гирифтаанд ва эшон аз Хоҷа Баҳоуддини Нақшбанд ва эшон аз Амир Саид Кулол ва эшон аз Хоҷа Муҳаммади Бобо Самосӣ ва эшон аз Хоҷа Маҳмуди Анҷири Фағнавӣ ва эшон аз Хоҷа Орифи Абӯбакр ва эшон аз Хоҷа Абдулхолиқи Ғиждувонӣ, ки сарҳалқаи силсилаи Хоҷагонанд ва эшон аз ҳоҷа Юсуфи Ҳамадонӣ ва эшон аз Хоҷа Абӯалии Формадӣ ва эшон аз Шайх Абулқосими Каргонӣ. Ва шайх Абулқосимро интисоб дар илми ботин ба ду ҷониб аст. Яке шайх Абулҳасани Харақонӣ ва вайро ба Шайх Абӯязиди Бастомӣ)…».

Сониян ба ин далел, ки Алии Сафӣ худ дар мазҳари бевоситаи Хоҷа Аҳрор, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Абдулғафури Лорӣ, Хоҷа Калон ва бузургони дигари нақшбандия ширкат дошта ва маълумоти ӯ аз аҳволу ахбори онҳо маъхази дасти аввал ва муътамад мебошад. Аз ҷумла вақте ки дар бораи Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор мегӯяд:

«Ҳазрати эшон аз ибтидо то интиҳо ҳадя ва туҳфаи касе қабул накардаанд. Мавлоно Аҳмади Корезӣ алайҳирраҳма марде азиз буд. Аз ҳазрати Мавлоно Саъдуддин ба таълиме мушарраф шуда буд ва машғулии тамом дошт. Баъд аз вафоти ҳазрати Мавлоно барои ҳазрати эшон аз пашми барраи сафед ба дасти худ ҷомаварии борик ришта буд ва чакмане сохта ва дар ҳама кори он ғояти эҳтиёт маръӣ дошта буд ва аз Корез ба расми туҳфа ба Самарқанд фиристода ва илтимос карда, ки ҳазрати эшон онро бипӯшанд. Чун ба назари мубораки эшон расониданд, фармуданд, ки ин ҷомаро метавон пӯшид ва аз он бӯйи сидқ меояд. Лекин ба ҳама умри худ чизе аз касе қабул накардаам. Хидмати Мавлавиро аз мо узрхоҳӣ кунед. Пас он чакманро бо чанд банд коғаз ба расми ҳадя барои Мавлоно Аҳмади Корезӣ фиристоданд». Воқеан ин гуфтаҳо ва ахбори дигари Алии Сафӣ, маъхази муътамаде буда метавонанд, ки дар шинохти воқеии Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор, ки дар осори илмии муаррихон ва мусташриқон В. В. Бартольд, В. Л. Вяткин, Н. Маллитский, Н. И. Веселовский, П. П. Иванов, А. Ю. Якубовский, А. Н. Болдирев ва дигарон шахсияти ӯ ба таври мутазод ва аз мавқеъҳои гуногун нишон дода шуда, баъзан дар ҳаққи ӯ таъбирҳои «феодали калон», «ходими иртиҷоии сиёсӣ», «истисморгари дарранда», «нобиғаи шарир» ва амсоли онҳо низ истифода шудааст, мусоидат намояд.

Ба замми ин ҳама «Рашаҳот»-и Алии Сафии танҳо тазкираи машоихи нақшбандия нест, балки баёнгари андешаҳои назариявӣ доир ба таълимоти тариқати хоҷагон низ мебошад. Чунончи, зимни баёни маноқиби Абдулхолиқи Ғиҷдувонӣ рукнҳои асосии ин тариқат – ҳуш дар дам, назар дар қадам, сафар дар ватан, хилват дар анҷуман, ёдкард, бозгашт, нигаҳдошт, ёддошт, ки дар таълимоти ин сарҳалқаи силсилаи хоҷагон муайян шудааст ва се рукни дигари илова намудаи Хоҷа Баҳоуддини Нақшбанд: вуқуфи ададӣ, вуқуфи замонӣ, вуқуфи қалбиро зикр намуда, сипас ба сифати шахси огоҳ аз истилоҳоту одоби ин тариқат дар ёздаҳ рашҳа, ҳар яке аз ин рукнҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳад. Аз ҷумла, шиор ё рукни нахустин «ҳуш дар дам» бо истинод ба Хоҷа Аҳрор ва Хоҷа

Баҳоуддин мешавад, ки бояд дар фосилаи интиқол аз як дам ё нафас то нафаси дигар маҷоли ғафлат аз Ҳақ вуҷуд надошта бошад. Ё дар шарҳи рукни дуюм –« Назар ба қадам» мегӯяд:

«Назар ба қадам он аст, ки соликро дар рафтан ва омадан дар шаҳру саҳро ва дар ҳама ҷо назари ӯ бар пушти пойи ӯ мебошад. То назари ӯ пароканда нашавад ва ба ҷое, ки намебояд, наафтад. Ва мешояд, ки назар ба қадам ба суръати сайри солик бувад. Ва қатъи масофати ҳастӣ ва тайи ақаботи худпарастӣ, яъне назараш ба ҳар ҷо ки мунтаҳӣ шавад, филҳол қадам бар он ниҳад. Чунонки Абӯмуҳаммади Рӯям гуфтааст, ки адаби мусофир он аст, ки назараш аз ҷойи қадамгоҳаш зиёда таҷовуз накунад».

Ба таври ҷомеъ метавон гуфт, ки «Рашаҳот»-и Алии Сафӣ дастури адабу ақоиди тариқати хоҷагон дар мисоли аҳволу аъмол ва ақволи бузургони ин тоифа аст. Муаллифи номаълуми рисолаи «Силсилаи насабномаи хоҷагон» моҳият ва принсипҳои асосии тариқати нақшбандияро чунин баён кардааст:

«Мабнои тариқати он покон бар эътиқоди аҳли суннату ҷамоат ва иҷтиноб аз муътақидоти аҳли ҳаво ва бидъат ва рухсату итоати аҳкоми шариат ва амал ба азамат ва давоми огоҳӣ ба ҷаноби аҳадият бемузоҳамати шуур…» Алии Сафӣ ин маъниро дар «Рашаҳот» аз қавли Хоҷа Аҳрор чунин зикр мекунад: ҳадис ва фиқҳ аст ва хулосаи онҳо илми тасаввуф ва мавзӯи ин илм баҳси вуҷуд аст, ки мегӯянд, ки дар ҷомеаи маротиби илоҳӣ ва кавнӣ нест, илло як вуҷуди зоҳир ба сувари илмияи худ. Ин мабҳас бағоят мушкил ва дақик аст, ба тааққул ва тахайюл дар он ҳавз кардан муҷиби залолат ва зиндиқа аст. Пас воҷиб бар азкиё он ки ба тасфияи маротиби ҳақиқати худ аз нуқути кавния машғул шаванд ва аз ин шуғл ба амри дигар напардозанд, то вақте ки ба воситаи тазкия ва тасфия маҳалли партави нури вуҷуд бар «латифаи мударрака тобад…»

Ба қавли мазкури Хоҷа Аҳрор ҳадоифи аслии нақшбандон ҳам маърифати Ҳақ Субҳонаҳу ва таолост, вале ин маърифат на бо роҳи дуру дарози ҷустуҷӯйи Ҳақ дар сайру сулуки берун аз худ, балки дар роҳи наздиктарини маърифати Худо дар худ аст. Ин ҳамон қавли маъруфи «Ман арафа нафсаҳу қад арафа раббаҳу» ва ё айнияти ваҳдати вуҷуди толибу матлуб ва Холиқу махлуқ аст, ки ҳамрангӣ бо ақоиди Ибни Арабӣ ва Боязиди Бастамӣ ҳам дорад ва беҳуда нест, ки яке аз бузургони тариқати хоҷагон – Абдурраҳмони Ҷомӣ ба Ибни Арабӣ зиёд истинод мекунад. Барои расидан ба ин ҳадаф қабл аз ҳама пайрави ин тариқат бояд ҳам зоҳир ва ҳам ботини худро аз тамоми олоишоти нафсӣ ва ҷисмонӣ, ки монеи роҳи маърифатанд, пок созад, то ба камоли ҳақиқӣ, ки раҳои аз сифоти фардӣ ва фано дар сифати илоҳист, расида тавонад.

Дар роҳи расидан ба камоли ҳақиқӣ принсипҳо ё шартҳое барои пайравони тариқати хоҷагон муқаррар мегардад, яке аз муҳимтарини онҳо эътиқод ва риояи аҳкоми шариат ва суннату ҷамоат мебошад. Тибқи ин шарт тамоми афъолу кирдор ва гуфтори солик ба аҳкоми «Қуръон»-у ҳадис фармудаҳои шариат ва суннату ҷамоат асос ёфта бошад ва аз он берун нагардад.

Шарти дигар иҷтиноб, яъне дурӣ ва парҳез аз «муътақидоти аҳли ҳаво ва бидъат» ҳисоб меёбад. Таҳти мафҳуми ин бидъатҳо зӯҳду тақвои риёи, муфтхӯриву танбалӣ зери ниқоби зоҳидӣ, дарвешиву қаландарӣ, фосиқиву амрадбозӣ бо баҳонаи таҷаллии ҷамоли Ҳақ дар амрадони зебо, гӯшанишиниву дунёбезорӣ, гадоиву тамаъҷӯйӣ ва амсоли онҳо дар назар дошта мешуд, ки дар дастгоҳи тасаввуф ривоҷ пайдо карда нуфузу эътибори зоҳид ва сӯфиро коста буданд.

Аз ин хотир, дар тариқати нақшбандия бекорӣ, танбалӣ ва муфтхӯриву гадоӣ ва гӯшанишӣ маҳкум гардида, машғулӣ бо зироат, тиҷорат, косибӣ ё шуғле дигар шарти муҳиими пайдо кардани ризқи ҳалол дониста мешуд ва табиист, ки ин шарти нақшбандон аз шаръу суннат берун набудааст, зеро тибқи ҳадиси пайғамбари ислом (с) чунин фармуда шудааст:

«Беҳтарини шумо касе аст, ки охираташро барои дунё тарк накунад ва барои охират ҳам дунёяшро тарк карда худро бори дигарон нанамояд» Дар ояи 77 аз сураи «Қасас» ба ин маънӣ омадааст:

«Ба молу мулке, ки Худо ба ту додааст, саодати охиратро талаб кун ва насиби дунявии худро ҳам фаромӯш макун». Барои зарурат ба касбу кор ҳадиси зерини Пайғамбари Худо далели возеҳи шаръист, ки мегӯяд:

«Ба Худо, ки нафси ман ба яди қудрати ӯст, агар касе аз шумо ресмони худро гирифта, ҳезум чида ба пушт бардорад ва бифурӯшад, беҳтар аст аз ин ки ба назди касе рафта, аз ӯ чизе бихоҳад, хоҳ он мард ба ӯ чизе диҳад, хоҳ надиҳад».

Бояд гуфт, ки ҳадафи нақшбандон аз машғулӣ бо касбу кор ва фароҳам овардани мол, ҳирсу муҳаббат ба сарват ва дилбастагиву мағрурӣ ба моли дунё нест, балки аз роҳи мол таъмини ниёзҳои зарурии дунёвии худ ва бо роҳи инфоқ (хайру саховат) таъмин кардани хайри охирати хеш аст. Ҳамин маъниро дар қавли се нафар бузургони ин тоифа, ки Алии Сафӣ иқтибос кардааст, мушоҳида мекунем. Саромади тариқи хоҷагон Абдулхолиқи Ғиждувонӣ мегӯяд:

«Бо халқ муҷодала макун ва аз касе чизе махоҳ ва касеро хидмат мафармой … Ба дунё ва аҳли дунё мағрур машав. Бояд дили ту ҳамеша андӯҳгин бошад ва амали ту холису дуои ту ба тазарру ҷомаи ту куҳна ва рафиқи ту дарвешу рои ту фақр бошад…»

Алии Сафӣ чун шоҳиди бевоситаи киштзорҳои Хоҷа Аҳрор, ки аз ҳазору сесад мазраа иборат будааст, менависад, ки «рӯзе Ҳазрати эшон ба тақрибе фармуданд, ки ман ҳар сол аз мазраъҳои хосаи Самарқанд ҳаштод ҳазор ман ғалла ба санги Самарқанд ушри маҳсули худ ба девони Султон Аҳмад Мирзо ҷавоб мегӯям. Фармуданд, ки ҳазрати Ҳақ Субҳонаҳу дар амволи ман чандон баракат ниҳодааст, ки ҳар хирманеро, ки ҳазор ман ғалла ҳузур мекунанд, дар вақти кашидан ҳазору чорсад ва ҳазору панҷсад ман меояд». Сипас Алии Сафӣ илова мекунад, ки: «Як бор ин маъниро аз Ҳазрати эшон истифсор кардам, фармуданд, ки моли мо барои фуқарост, инчунин молро хосият ин аст».

Аз касе чизе талаб накардан ва баръакс ба ҳар касе, ки ниёз дорад, мадад расонидан ва умуман шафқат ва меҳру муҳаббат ба дигарон яке аз шартҳои муҳимми ин тоифа будааст. Аз ин ҷо, агар Хоҷа Аҳрор фармояд, ки: «Агар ҳар кас кӯзаи яке аз чоҳе кашад ва ба пирзане расонад, беҳтар аз сад ҳазор сол дар ҷавори Қудс бошад», Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ мегӯяд: «Муҳаббати зотӣ он аст, ки яке якеро дӯст дорад ва онро сабабе ва ҷиҳате маълум набошад. Ва ин дар миёни мардум бисёр аст. Касе, ки ӯ-ро ба ҷаноби Ҳақ Субҳонаҳу чунин муҳаббате пайдо шавад, онро муҳаббати зотӣ гӯянд. Ва ин беҳтарин анвои муҳаббат аст. На он ки ҳар гоҳ лутфе бинаду дӯст дорад ва ҳар гоҳ, ки дуруштӣ бинад, бемайл шавад».

Ҳамчунин саъю рағбати машоихи нақшбандия барои ҳифзи адлу инсоф ва мубориза алайҳи зулму бедод аз ҳамин принсипи шафқат ва муҳаббати онҳо ба мардум сарчашма мегирад. Аз ин ҷо мебинем, ки бузургони ин тоифа чун Хоҷа Аҳрор, Ҷомӣ, Навоӣ ва амсоли онҳо бо истифода аз мақому манзалати дар ҷомеа ва назди подшоҳони давр доштаашон истифода намуда, барои наҷоти мазлумон аз зулму ситами ҷобирон талош кардаанд. Аз ҷумла бино ба тасдиқи Алии Сафӣ яке аз сабабҳои ба хидмати дарбори салотини темурӣ Абӯсаид ва писари ӯ Султон Аҳмад пайвастани Хоҷа Аҳрор маслиҳати яке аз муршидони вай-Хоҷа Ҳасани Аттор будааст, ки ба ӯ гуфтааст: «Туро бар даргоҳи салотин хидмате ихтиёр мебояд кард, ки мадади ту ба рӯзгори мазлумон тавонад расид. Пас маро ба ин шуғл ишорат фармуданд ва ба Амир Сайид, ки аз умарои Мирзо Улуғбек буд, навиштанд ва маро васият карданд, ки ҳамеша дар кифояти муҳимоти муслимин ва имдоди фуқарову масокин саъйи балеғ намоӣ ва агар мусалмонеро муҳимме пеш ояд ва аз кифояти он оҷиз бошӣ, бояд ки дар ғами он шавӣ…»

Чунонки аз ахбори Алии Сафӣ дар «Рашаҳот» маълум мегардад, минбаъд ин кори Хоҷа Аҳрор самарии нек ба бор оварда ба ӯ муяссар гардидааст, ки дар аҳди Абӯсаид ва Султон Аҳмад мардумро аз андози сангини тамғо наҷот дода, борҳо Самарқандро аз ҳамлаи Мирзо Абдуллоҳ, Мирзо Бойсунғур, Мирзо Султон Маҳмуд эмин дошта, дар миёни подшоҳон сулҳ андохта ва мардумро аз қатлу харобии ҷанг наҷот додааст. Ба

замми ин ҳама подшоҳонро ба сохтмони ҳаммому роҳҳо ва масҷиду мадрасаҳо ва ободониҳои дигар таҳрик намудааст.

Бояд маҳз ҳамин принсипҳои парҳез аз бидъатҳои мавҷуд дар рафтору кирдори сӯфиён ва зоҳидон ва даъват ба касбу кор, некиву хайрхоҳӣ, адлу инсоф, шафқату муҳаббат ба инсонҳо ва дар айни замон амал кардан аз рӯйи шариат ва суннату ҷамоат, ки мағзу моияи тариқати нақшбандияро ташкил менамудаанд, на танҳо Фахриддин Алии Сафиро шефтаи худ гардонида, балки боиси ба миён омадани пайравони бешумори ин тоифа шудаанд. Аз алоқа ва ихлоси бепоёни Алии Сафӣ ба нақшбандон абёти зерин аз қасидаи ӯ, ки дар анҷоми «Рашаҳот» омадааст, гувоҳӣ медиҳад:

Эй Сафӣ, мардумӣ омӯз зи эшон, к-эшон,
Мардуми дидаи бинои улулабсоранд.
Мардумӣ кун, марав аз суҳбаташон мардум шав,
З-он ки ин мардуму дигар ҳама мардумхоранд.
Ҷовидон ғарқ дар ин баҳри сафо бош, Сафӣ
Ҳаргизаш, ё Раб, аз ин баҳр фурӯ нагзоранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Фахриддин Алии Сафӣ. Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт. //Осори мунтахаби Хоҷа Аҳрор ва пайравонаш. – Душанбе, 2004.-С.245-587.
2. Мавлоно Фахриддин Алии Сафӣ. Рашаҳот. Таҳияи Абдуҳалими Ҳусайнӣ. – Душанбе, 2009. – 535с.
3. Забеҳуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони порсӣ. Аз поёни қарни ҳаштум то аввали қарни даҳуми ҳиҷрӣ. Ҷ.4.- Теҳрон, 1378.-907с.
4. Ҳоҷи Абдуррауфи Фитрат. Раҳбари наҷот. Сарсухан, таҳия, танзим, тавзеҳ, шарҳи луғат ва феҳристҳои А. Маҳмадаминов. – Душанбе, 2011.-439с.
5. Сайид Бурҳониддини Бузургмеҳр. Аҳвол ва осори ҳазрати Имом Абӯҳанифа(р). – Душанбе, 2008.-400с.
6. Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазаротил-қудс. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти доктор Маҳмуди Обидӣ. – Теҳрон, 1386. – 1244с.
7. Бертельс Е. Э. Избранные труды. Навои и Джами. – М., 1965.-498с.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.II.- Душанбе, 1989. – С.439-440
9. Сайфиддинов Б. Фахридин Алии Сафӣ ва «Латоиф-ут-тавоиф»-и ӯ.- Душанбе, 2004. 160с.

ФАХРИДДИН АЛИ САФИ И НАКШБАНДИЗМ

В статье рассматривается вопрос определения значения антологии Фахриддина Али Сафи «Рашахат аййан-хайат» как достоверного источника изучения суфийского течения Накшбандизма. Доказывается научная и теоретическая ценность сведений Али Сафи для исследования важных моментов жизни и деятельности Ходжа Убайдуллаха Ахрара, Абдуррахмана Джами, Ходжа Калона и других ярких представителей Накшбадизма.

Ключевые слова: определение значения антологии Фахриддина Али Сафи «Рашахат аййан-хайат», суфийское течение Накшбандизма, яркие представители Накшбадизма.

FAHRIDDIN ALI OF SAFI AND NAKSHBANDIZM

In article the question of determination of value of the anthology of Fakhriddin Ali Safi "Rashakhat ouch An-hayat" as reliable source of studying of a sufiysky current of Nakshbandizm is considered. Scientific and theoretical value seedy Ali Safi for research of important points of life and Hodge Ubaydullakh Akhrar, Abdurrahman Dzhami, Hodge Kalona's activity and other bright representatives of a nakshbadizm is proved.

Key words: value of the anthology of Fakhriddin Ali Safi "Rashakhat ouch An-hayat", sufiysky current of Nakshbandizm, bright representatives of a nakshbadizm is proved.

Сведения об авторе: ***Абдушукур Абдусатторов*** – доктор филологических наук,профессор ТНУ

АРӮЗ - ЯКЕ АЗ УНСУРҲОИ ЗОТИИ ИЛМИ РИЁЗӢ

Нурмуҳаммад Одинаев, Маҳмудҷон Умаров
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон

Дар марҳилаи начандон зиёди ҳазораи сеюм тадбиқи усулҳои технологияи иттилоотӣ дар риштаҳои гуногуни пажӯҳишӣ (илмҳои гуманитарӣ), махсусан, дар соҳаи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ фаровон мушоҳида мешавад.

Тибқи ин қазия таъкидан қайд кардан ҷоиз аст, ки рушду пешравии ҳар як риштаи илм дар пояи омӯзиши мафҳумҳои илмӣ, инкишофи сохтори ботинӣ, унсурҳо ва меъёрҳои он, инчунин аз дараҷаи истифодабарии восита ва усули шеваҳои илмҳои табиӣ, алалхусус, усулҳои риёзӣ низ вобастагии зиёд дорад. Дар айни замон дар соҳаҳои гуногуни улуми муосири ҷаҳонӣ истифода аз шеваҳои риёзӣ, хосатан шеваҳои оморӣ ва воситаҳои хеле пешрафтаи техникаи компютерию коммуникатсионӣ (иртиботӣ) дар риштаҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ падидаест, ки ба ҳукми анъана даромада истодааст.

Адабиёти классики тоҷику форс аз ин лиҳоз дар дараҷаи хеле баланд аст ва он ганҷинаи тиллоии тамаддуни башариятро ташкил медиҳад. Мутаассифона, ин мероси ғанӣ то ҳанӯз бо истифода аз шеваҳои риёзӣ хеле кам мавриди тадқиқ қарор дода шудааст. Тадқиқоти алоҳида, ки имрӯз дар ин самт иҷро шудааст [1], кисмати ниҳоят кӯчаки ин мероси фаровонро дар бар гирифта наметавонад.

Технологияи муосири компютерӣ ва низомҳои коммуникатсионӣ дар маҳфуз доштан ва фавран дастрас намудани мероси ғании адабиёти тоҷику форс ва захираҳои интернетӣ ба забони тоҷикӣ имкониятҳои бағоят васеъ фароҳам меоварад. Тавассути технологияи иттилоотӣ мавриди истифода қарор додани шеваҳои риёзӣ ва оморӣ барои таҳқиқ дар риштаҳои филологӣ ва сабкшиносӣ метавонад натиҷаҳои назаррасро дар муҳосиба ва танзими дақиқи маводҳои гуногун диҳад. Қобили таваҷҷуҳ аст, ки чунин натоиҷ барои таҳқиқ дар ташхиси сабки нигориши муаллиф, яъне таъйин ва ташхиси асолати матнӣ, ки ба муаллиф нисбат дода мешавад, ҳамчун атрибутсия (асолати матнӣ) ба он кӯмак расонида метавонад. Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи ин шеваҳо барои таҳқиқ дар риштаҳои риёзӣ ва забоншиносӣ ва бархӯрди ин ду соҳаи бағоят муҳим беҳтарин натоиҷро ба бор хоҳад овард.

Дар ҳазорсолаи сеюм тадриҷан тамоми бахшҳои ҷомеаро фаро гирифтани технологияи иттилоотӣ зарурати истифодаи шеваҳои риёзиро дар таҳқиқоти забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ тақозо намуда, аҳамияти ҳарчи бештари онро ба миён овардааст. Аз ҷумла, дар танзим ва истифода аз технологияи иттилоотӣ пеш аз ҳама ташхис ва тарҷеҳи мақсадноки рақамҳо натоиҷи дақиқи иттилоотиро дар ҳисобҳои оморию компутерӣ ба вуҷуд меорад. Ин тарзи гузориш далел бар он аст, ки татбиқ ва коркарди омории матнҳо бо забони ададӣ мувофиқи мақсад буда, нисбат ба истифодаи аломатҳои алифбоӣ бартарӣ ва афзалият доранд. Имрӯз таҳлили оморӣ пеш аз ҳама бо рақам ифода кардани ҷузъҳои матн маъмул буда, дар ин замина муайян намудани қонуниятҳои оморӣ, ба монанди дарозии калима ва миқдории такроршавии ҷузъҳои алоҳидаи матни таҳлилӣ, ташхиси дақиқ ва дурусти иттилоот натиҷаи назаррас ба даст оварда истодааст. Чунин усули ба мақсад мувофиқ моро водор менамояд, ки равиши пажӯҳиши улуми инсонӣ ва табииро бештар ба имконоти технологияи иттилоотӣ ва шеваҳои риёзию оморӣ мутобиқ намуда, аз ҳар гуна таҳлилҳои назарию таҳлилии сермасраф даст кашем. Яке аз соҳаҳое, ки дар илми муосир дорои равиши махсуси вобастаи оморию риёзӣ мебошад, ин илми арӯз, яъне ташхис ва тадқиқи хусусияти зоҳирии матни шеър дар мисоли ашъори шоирони давраҳои муайян ба ҳисоб меравад. Арӯзиён зимни тақтеъ ва баррасии сохтори зоҳирии шеър ба ҳисобҳои оморию риёзӣ бештар бархурд мешаванд. Мутаассифона, дар илми адабиётшиносии муосир заруриёти татбиқи шеваҳои риёзӣ дар таҳлили арӯз камтар ба эътибор гирифта

мешавад. Татбиқи технологияи иттилоотӣ дар тақтеъ ва ташхиси вазни шеър коркарди басомади вожаномаи ашъори шуарои алоҳида собит сохт, ки истифодаи шеваҳои риёзӣ дар таҳлили шеър айни замон масъалаи мубрами илми муосир мебошад [2]. Аз ин рӯ, истифода ва татбиқи ин гуна имконият ба мо шароит ва натоиҷи амиқтареро фароҳам меорад. Масъалаи равобити зотии илми арӯз бо риёзӣ зимни баррасии назари Хоҷа Насруддини Тӯсӣ ба арӯз аз тарафи донишмандони эронӣ Алиасғари Қаҳрамони Муқбил [3] ва Фарзод Масъуди Мабноӣ [4] ба миён гузошта шудааст, ки ин асосан ба солҳои 90-уми қарни гузашта рост меояд. Ба андешаи ин муҳаққиқон илми арӯз то солҳои наздик аз зумраи улуми адабӣ ба шумор мерафт ва ташхису баррасии шеър вазифаи асосии он буда, иртиботи он ба илми риёзӣ барҷаста бошад ҳам, зимни таҳлили шеър татбиқи шеваҳои риёзӣ умуман ба эътибор гирифта намешуд. Иттифоқи назар дар робита ба масоили мавриди назар қарор дошта дар он аст, ки аксари муҳаққиқони арӯз, махсусан Хоҷа Насириддини Тӯсӣ [5] дорои тафаккур ва зеҳни риёзӣ буда, дар ин соҳаи хеле муҳим асарҳои ҷолиб низ таъриф кардаанд. Муҳаққиқони мазбур дар чунин андешаанд, ки ин амр фақат ба арӯзи форсӣ иртибот надошта, балки дар ташхиси арӯзи арабӣ низ имконоти ҳисобҳои риёзиро роҳандозӣ кардан мумкин аст. Ҳатто ба қавли муҳаққиқони арӯз Халил ибни Аҳмади Фароҳидӣ (ваф.786) асосгузори илми арӯзи арабӣ, дорои зеҳни риёзӣ будааст [3]. «Ин зеҳнияти ӯ дар вазни аркони арӯзӣ ва таркиби аркон ба якдигар бе ташхиси баҳрҳои понздаҳтогӣ ва қарор додани чанд баҳри муштабеҳ дар ашколи андеша, ки ба девори арӯзӣ шуҳрат ёфта комилан машҳур аст» [3], қайд мекунад, Алиасғари Қаҳрамони Муқбил.

Шайхурраис Абӯали ибни Сино шеърро зимни баррасӣ ҳамчун бахше аз илми мантиқ ба ҳисоб оварда, «дар назди арабҳо» [6] хусусиятҳои мавзунӣ ва муқаффоиро махсус гардонидааст, ки инро муҳаққиқон бо таъсири назари Арасту ва китоби ӯ «Фанни шеър» донистаанд [7]. Чунин гузориши масъала ба он далолат менамояд, ки арӯзидонони форсӣ зимни баррасии хусусиятҳои зоҳири шеър фақат ба равишҳои улуми адабӣ такя кардаанд. Вале Ибни Сино дар илми риёзат дар фанни сеюми асари безаволи худ «Китоб-уш-шифо» [6] дар боби мусиқӣ шеърро ҳамчун унсури риёзӣ баррасӣ кардааст. «Китоб-уш- шифо» ба чаҳор ҷумла (бахш) тақсим мешавад, ки иборатанд аз мантиқ, табиият, риёзият ва илоҳият ва риёзият (бахши риёзият) дар навбати худ иборат аст, аз чаҳор фан аст: ҳандаса, ҳисоб, мусиқӣ ва ҳайат. Ва мусиқӣ дар мақолаи панҷум шомил аст, дар панҷ фасл ва фасли панҷум аз он ба шеър ва авзони он тааллуқ дорад. Аз ин нуқта бармеояд, ки Шайхурраис ибни Сино вазни шеърро ба илми риёзият медонад. Ин нуқтаи муҳим аз эътибори муҳаққиқони баъд берун намондааст. Хоҷаи Тӯсӣ низ дар пайравии Ибни Сино қисми нуҳуми асари безаволи худ «Асос-ул –иқтибос» [7] - ро ба илми мантиқ ихтисос дода, дар он шеърро аз манзари тахайюл баррасӣ менамояд. Ҳамчунин дар китоби «Меъёр-ул- ашъор» [8], ки ба илми арӯз бахшида шудааст, бештар ба вазн ва қофияи шеър назари хоси худро бо инобати ақоиди қадимиён баён доштааст.

Донишманди варзидаи назарияи шеър Абдунабӣ Сатторзода Хоҷаи Тӯсиро дар шинохт ва ташхиси шеър ба сифати марҳилаи нав муаррифӣ мекунад: «Агар Ибни Сино тамоми назариёти адабии пешинаро мураттаб сохта, назарияи мантиқии шеърро ба забони арабӣ ва порсии дарӣ, ки назарияи комилан нав аст, эҷод карда бошад, Насириддини Тӯсӣ на танҳо онро тамомӣ бахшид, балки ба марҳилаи тозатаре расонид ва бо ҳамин ба раванди инкишофи назариёти эстетикии мардуми Шарқ таъсири боризе гузошт» [9]. Қобили зикр аст, ки Хоҷаи Тӯсӣ на танҳо каломро ба ҳайси моддаи аввалияи шеър, балки пасманзари таҳаввулу татаввури ҳар яке аз он аносири шеърро низ ироа мекунад. Бино ба гуфтаи Хоҷаи Тӯсӣ, «шеър калом аст» ва «калом алфозе бувад муаллаф аз ҳуруф, ки бар ҳасби вазъ бар маонии мақсуд мудаллал бошад. Ва шеър бе алфоз тасаввур натвон кард» [7]. Устод Абдунабӣ Сатторзода дуруст ба мушоҳида гирифтааст, ки Хоҷаи Тӯсӣ дар «Меъёр-ул-ашъор» бори нахуст вазнро дар шеър таъриф намудааст. Бояд қайд кард, ки то ба ӯ ҳамаи донишмандон ва

адабшиносон, аз ҷумла Форобӣ, Ибни Сино ва ҳатто Шамси Қайс, ки бобероҳ дар «ал-Муъҷам» ба вазн ҷудо кардааст, ба ибораи устод Сатторзода «бидуни истисно танҳо кӯшише доштанд, ки вижагиҳои хоси вазнро тазаккур дода бошанд ва табиати онро дарк нанамоянд» [9].

Ба назари Хоҷаи Тӯсӣ вазн ба ғайр аз махсусиятҳои мавзунии ҳаракат ва сукунат будан, ҳамчунин вижагии тамоман муҳимтар «таносуби он ба адад ва миқдор»-ро таъкид мекунад. Чи хеле ки ба мушоҳида мерасад, Хоҷа Насируддини Тӯсӣ аз аввалинҳое мебошад, ки вазнро дар шеър дар радифи тахайюл аз фусули зотии шеър меҳисобад ва таносуби адад ва миқдорро аз муҳимоти вазн дониста, бори дигар ба вазни шеър бо зеҳни риёзӣ муроҷиат карданро таъкид мекунад.

Эътибори вазн ба масобаи лавозимоти шеър, на фусули зотии он, дар таърихи назариёти мардуми форсизабони замони Шамси Қайс ва Хоҷаи Тӯсӣ ҳамчун падидаи комилан тозае аҳамият пайдо карда, каммияти шинохти шеърро тағйир дод. Дар ин замон аз рӯйи мулоҳизот ва мубоҳисаи мантиқиён ва суханварон дар бобати шинохти шеър маълум гардид, ки аксар вазни арабӣ бештар ба хусусияти каммият, яъне миқдори ҳиҷоҳои дарозу кӯтоҳ ва мутобиқати ин намуд ҳиҷоҳо мавриди эътибор қарор дода мешаванд. Аз ҷумлаи ибтикороти арӯзӣ Шамси Қайс ва Хоҷа Насируддини Тӯсӣ бар он асос меёбад, ки арӯз бештар ба каммият (миқдор)-и ҳиҷоҳо сару кор дорад на ба кайфияти ҳиҷо, яъне маърази таваққуҳи арӯзиён бештар мутобиқати як муссавати кӯтоҳ (ҳиҷои кӯтоҳ) бар мусаввати кӯтоҳ ва мусаввати баланд дар баробари як мусаввати баланд қарор дода метавонад. Ин ҷо шаш талаботи асосие, ки дар риоя ва шинохти вазни шеър донишманди тоҷик Т. Зеҳнӣ [10] пеш меорад, бештар мутобиқати вазнҳои кӯтоҳу дароз аз ҷиҳати миқдор дар назар гирифта шудааст.

Чунон ки аз рӯйи меъёрҳо ва мавозини шеър маълум мешавад, арӯз низ мутобиқати риёзӣ бо миқдор мутаваққеҳ аст, ки ба сифат ё кайфияти он вобаста аст. Ин нуқта бе ҳеҷ ваҷҳ маънии шеърро надорад, баръакс арӯзиёе танзим ва тарҷеҳи шеърро мавриди таваққуҳ қарор дода, мутобиқати миқдорро дар баробари сифати он ҷузъи асосӣ мешуморанд. Хоҷа Насир бо назардошти нуқоти мазкура вазнро чунин таъриф медиҳад. «Вазн ҳайатест тобеи низоми тартиби ҳаракат ва сукунот ва таносуби он аз адад ва миқдор» [7]. Алиасғари Қаҳрамони Муқбил ба чунин таърифи амиқан равшан ва воқеии вазн, ки аз ҷониби Хоҷаи Тӯсӣ баҳои баланд дода, чунин қайд мекунанд: «Ёдоварӣ мекунем, ки амсоли ин иборот дар камтар китоби арӯзи суннатии чи арабӣ ва форсӣ бо ин диққат ба кор рафтааст ва аз он ҷое ки Хоҷа Насир бо зеҳнияти риёзӣ вориди ин илм шуда, мутазаккири чунин мавориде гардидааст. Дар мақолаи мазкур таъкид мешавад, ки дар адабиётшиносии араб низ ба вазн ҳамчун унсури риёзӣ муносибат сурат гирифтааст. Аз ҷумла, муҳаққиқи араб Муҳаммад ал- Китоб дар тадқиқоти доктории худ дар риштаи муҳандисӣ китобе бо номи «Мавозини шеъри арабӣ бо истифода аз адад бар маънои ду» кӯшидааст илми арӯзро ба сурати комилан риёзӣ ироа диҳад» [3]. Муҳаққиқи дигар аз кишвари Эрон Масъуди Фарзод [4] дар соли 1345 хуршедӣ дар Кунгураи ҷаҳонии эроншиносӣ бо унвони «Маънои риёзии арӯзи форсӣ» зимни гузориши худ изҳор намуда, ки адади дуро ба ҷойи ҳиҷои кӯтоҳ ва адади серо ба ҷойи ҳиҷои дароз биншонад ва аркони арӯзро ба адад андозагирӣ намояд.

Аз сомонаи интернетии http://www.afaseehhet.net/ [11] бармеояд, ки дар миёни арӯзшиносони араб баҳс перомуни «арӯзи рақамӣ» матраҳ шуда ҷонибдорони худро пайдо карда истодааст. Ҷолиби таваққуҳ аст, ки номи китоби «Меъёр-ул- ашъор» [7] аз зеҳни риёзии Хоҷа Насир бармеояд, зеро вожаи «меъёр» аз ҷиҳати истилоҳот ба соҳаи риёзӣ мансуб аст ва дар навбати худ «Меъёр-ул-ашъор» низ маҳсули зеҳни риёзидонии Хоҷа мебошад. Чунонки аз мулоҳизоти фавқ дар заминаи моҳият ва манфиати арӯз аз риёзӣ бар меояд, Хоҷа Насирро донишҳои мантиқ ва риёзӣ сабаб гардидааст, ки ӯро дар омӯзиш ва пажӯҳиши илми арӯз дар байни арӯзиёни форсӣ ва арабӣ ҷойгоҳи махсус насиб гардидааст. Масъалаи муносибати арӯз бо риёзӣ ва ё арӯз чун унсури улуми риёзӣ ва адабӣ маҳз аз асарҳои Хоҷаи Насир ва соири пайравони ӯ ба вуҷуд омадааст, зеро ӯ бо истифода аз зеҳни мантиқию риёзидонии худ тавонистааст арӯзро ҳамчун як

соҳаи илми дақиқ мавриди пажӯҳиш қарор диҳад ва барои арӯзиён «Меъёр-ул-ашъор»-ро чун дастури илмӣ дар шинохти арӯз-ҳамчун унсури риёзӣ ба мерос гузорад.

Ин аст, ки мо низ бо назардошти нуктаҳои тазаккуршуда, дар раванди тадқиқот ба баъзе натиҷаҳо расидем. Пеш аз ҳама мақсади мо муайян намудани қонуниятҳои сохтани вазнҳо буд. Ва дар ин ҷода бояд гуфт, ки қавоиди мураттаб сохтани авзони гуногун дар асоси аркони[§§§§] аслӣ сурат гирифтааст. Қабл аз ҳама аз тартиби хоси ҳиҷоҳо, ки он аз сабабҳо, ватадҳо ва фосилаҳо иборат аст, 7 рукни аслӣ сохта мешаванд: Ма-фо-і-лун» (V - - -), «Мус-таф-ъи-лун» (- - V -), «Фо-и-ло-тун» (- V - -), «Ма-фо-і-лу» (V - - V), «Фа-u-лун» (V - -), «Мус-таф-ъи-лун» (- - V -), «Фо-и-ло-тун» (- V - -). Ду унсури охирин аз унсурҳои дуюм ва сеюм ҳарчанд аз ҷиҳати таркиб фарқ карда, дар натиҷаи тартиби дигари хоси ҳиҷоҳо пайдо шуда бошанд ҳам, аммо аз ҷиҳати вазн ва оҳангнокӣ баробар буда, пайдарҳамии якхелаи ҳиҷоҳои кӯтоҳу дарозро доранд. Аз ин рӯ, мо фақат 5 рукни аслиро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем ва ишораҳои урфиро истеъмол хоҳем кард.

Дар рукнҳои аслӣ бо риояи қоидаҳои муайян баъзе тағйиротҳо ворид мекунанд ва рукни нав эҷод мешавад, дар ҷамъбандӣ ин рукнҳо вазни дигари шеърро меофаранд. Ин амалро зиҳоф мегӯянд. Дар усули классикӣ зиҳоф дар натиҷаи илова ё кам намудан ва ё иваз кардани қисмати калима ё ҳуруфи сокин ба амал оварда мешавад. Бинобар ин, арӯзиён қоидаҳои зиҳофро муайян кардаанд. Дар маъхазҳо 45 намуди зиҳоф номбар шудааст, аммо ба ақидаи муҳаққиқон ин хулосаи охирин нест.

Тафсилоти қавоиди зиҳофи классикиро, ки он ба усули калимасозии забони арабӣ[*****] асос ёфтааст, ихтисор карда, бо назардошти он ки вазни шеър - ин бо тартиби муайян ташкил ёфтани пайдарҳамии ҳиҷоҳои дарозу кӯтоҳ мебошад, барои ба таври формулӣ ифода намудани он, аз воситаҳои низомҳои тавлидӣ (продуксионӣ) истифода бурда, муайян мекунем:

Пояи умдаи маълумот[††††††] D гуфта, маҷмӯи ҳамаи рукнҳои аслию фаръӣ ва инчунин комбинатсияҳои онҳоро, ки бо нишонаҳои муайян гурӯҳбандӣ шудаанд, меномем. Ба воситаи R маҷмӯи рукнҳои аслиро ишора мекунем, яъне: $R=\{R_1, R_2, R_3, R_4, R_5\}$,

$R_j = s_1s_2s_3s_4$ барои j=1,2,3,4; $R_5 = s_1s_2s_3$;

$$s_i = \begin{cases} 0, \text{ агар ҳиҷо кӯтоҳ бошад} \\ 1, \text{ агар ҳиҷо дароз бошад} \end{cases} = 1,2,3,4.$$

Равшан аст, ки ҳолати ибтидоии D бо маҷмӯи R ҳамҷоя мешавад. Пас аз ин шарти тадбиқшавиро ба унсурҳои маҷмӯи D муайян намуда, қоидаҳои зеринро ҷорӣ мекунем:

$P_1(R_j,l)$ – соқит кардани ҳиҷои аввал (l = 0) ё охири (l = 1) унсури R_j;

$P_2(R_j,l,h)$ – илова кардани ҳиҷои дароз (h = 1) ё кӯтоҳ (h = 0) дар аввали рукн (l = 0) ё охири он (l = 1);

$P_3(R_j,i,k)$ – иваз кардани ҳиҷои i-юм дар рукни R_j

$$\text{вобаста аз } k = \begin{cases} 0, \text{кӯтоҳ}, \\ 1, \text{дароз}, \\ 2, \textit{якуним} \end{cases}$$

[§§§§] Маънои луғавии рукн (дар шакли ҷамъ – аркон) – поя, асос мебошад.

[*****] Дар асл шаклхои решаи «Феъл»-ро асос асос карор медиҳанд.

[††††††] Умуман, низоми тавлидӣ аз 3 кисм иборат мебошад: пояи умдаи маълумот, қоидаи тавлидӣ ва идоракунӣ. Мас.ниг. Нильсон Н. Принципы искусственного интеллекта: Пер. с англ.- М: Радио и связь, 1985

Ин қоидаҳо, дар мавриди иҷрошавии шарти тадбиқшавӣ ба унсурҳои пояи *D* ҳолати нави онро эҷод мекунанд ва баъд аз миқдори охирноки тадбиқи қоидаҳо маҷмӯи ҳамаи унсурҳои имконпазир ба вуҷуд меояд. Маҳз дар асоси ҳамин унсурҳо дар натиҷаи гурӯҳбандӣ бо комбинатсияҳои пешбинишуда вазнҳо ташкил меёбанд. Дар замима (ҷадвалҳои 1-5) ҳамаи аркони фаръии дар маъхазҳои номбаршуда, ки дар натиҷаи тадбиқи ин қоидаҳо пайдо гардидаанд, бидуни шарҳи истилоҳотӣ оварда шудаанд.

Табиист, ки ҳангоми гурӯҳбандӣ фақат ҳамон унсурҳои *D* истеъмол мешаванд, ки ё ба як рукни аслӣ мутааллиқанд (баҳрҳои ҳазаҷ, раҷаз ва рамал) ё унсурҳое, ки аз рукнҳои таркибӣ баҳрҳои дигар пайдо шудаанд. Бо ҳамин тарз маҷмӯи гурӯҳи унсурҳои аз рукнҳои асли $R_j \in R$ пайдо гардидаро ҳолати ниҳоии пояи *D* меномем.

Ҳарчанд миқдори гурӯҳҳои ҳолати ниҳоии пояи *D* охирнок бошад ҳам, аммо он адади хеле калон мешавад. Барои муайян намудани ин адад, фарз мекунем, ки унсури R_j маҷмӯи рукнҳои аслии R - n_j - то зиҳоф дорад. Вазни шеър дар байт муайян мешавад ва ҳолатҳои мусамман, мусаддас, мураббаъ ва ду маротиба такроршавии гурӯҳ дар байт мустаъмаланд. Инчунин ҳолатҳое во мехӯранд, ки сохтори аркони як мисраи байт аз сохтори аркони мисраи дигари он фарқ мекунад. Албатта, ин тафриқот дар мавриди халалдор нашудани оҳангнокии шеър рух медиҳад. Ин гуна ҳолатҳоро мо ҳанӯз дар мавриди таҳқиқ қарор надодаем. Ва фарзити мо он аст, ки сохтори аркони ҳар ду мисраи байт якхела аст ва бо як, ду, се ва чор унсур гурӯҳбандӣ мекунем.

Бо ин фарзияҳо метавонем миқдори назариявии авзони ташкилшавандаро муайян созем:

$$M = \sum_{j=1}^{5} M_j + M^{4-k,k}{}_i ; k = 1,2,3; i \neq k$$

$$M_j = n_j + C_{n_j}^2 + C_{n_j}^3 + C_{n_j}^4 ; M^{4-k,k} = C_{n_j}{}^{4-k} \cdot C_{n_j}{}^{k}$$

Аммо дар амал аз ин миқдор фақат қисмати кӯчаки он мустаъмал гардидааст. Ин пеш аз ҳама, аз он вобаста аст, ки бархе аз комбинатсияҳо ё умуман оҳанг надоранд, ё оҳангашон хуб нест. Аз ҷиҳати дигар, табиатан, гурӯҳбандии баъзе комбинтсияҳо ғайриимкон аст, азбаски дар натиҷаи тадбиқи қоидаҳои дар боло зикршуда, унсурҳои алоҳидае пайдо мешаванд, ки аз як ҳиҷо иборатанд ё дар таркиби унсурҳои дигар ҳастанд. Ҳамин гуна таҷриба ва пажӯҳиш нишон медиҳад, ки истифодаи ин шеваҳо барои таҳқиқ дар риштаи риёзӣ ва адабиётшиносӣ ба бархӯрди ин ду соҳаи бағоят муҳим натиҷаҳои назарраси илмиро ба бор хоҳад овард.

Замима‡‡‡‡‡

Ҷадвали 1. Рукни «Ма-фо-і-лун»§§§§§						Ҷадвали 2. Рукни «Мус-таф-ъи-лун»				
№	Зиҳоф	Қоида	Натиҷа	Унсур		№	Зиҳоф	Қоида	Натиҷа	Унсур
	Солим	-	V — — —	$R_{1,0}$			Солим	-	— — V —	$R_{2,0}$
	Макбуз	$P_3(R_{1,0},3,0)$	V — V —	$R_{1,1}$			Махбун	$P_3(R_{2,0},1,0)$	V — V —	$R_{2,1}$
	Макфуф	$P_3(R_{1,0},4,0)$	V — — V	$R_{1,2}$			Матвӣ	$P_3(R_{2,0},2,0)$	— V V —	$R_{2,2}$
	Мусаббағ	$P_3(R_{1,0},4,2)$	V — — ~	$R_{1,3}$			Махбул	$P_3(R_{2,2},1,0)$	V V V —	$R_{2,3}$
	Махзуф	$P_1(R_{1,0},1)$	V — —	$R_{1,4}$			Изолат	$P_3(R_{2,0},4,2)$	— — V ~	$R_{2,4}$
	Максур	$P_3(R_{1,4},3,2)$	V — ~	$R_{1,5}$			Махбуни музол	$P_3(R_{2,1},4,2)$	V — V ~	$R_{2,5}$
	Ахраб	$P_1(R_{1,2},0)$	— — V	$R_{1,6}$			Матвии музол	$P_3(R_{2,2},4,2)$	—V V ~	$R_{2,6}$
	Ахрам	$P_1(R_{1,0},0)$	— — —	$R_{1,7}$			Махбули музол	$P_3(R_{2,3},4,2)$	V V V ~	$R_{2,7}$
	Аштар	$P_1(R_{1,1},0)$	— V —	$R_{1,8}$			Мактуъ	$P_1(R_{2,0},0)$	— — —	$R_{2,8}$

‡‡‡‡‡ Мо номҳои зиҳофҳоро бидуни шарҳ ва маънидоди этимологӣ овардем.

§§§§§ Баъзе рукнҳои фаръӣ бо тарзҳои гуногун ҳосил мешаванд, масалан, $R_{1,7} = P_1(R_{1,0},0)$ ё $R_{1,7} = P_3(R_{1,6},3,1)$, махсусан он рукнҳое, ки дар натиҷаи азохифи мураккаб пайдо шудаанд. Дар ҷадвалҳо яке аз онҳо акс ёфтааст, асосан пайдарҳамии зиҳофҳои муфради арӯзиён оварда риоя шудааст.

	Мақбуб	$P_1(R_{1,4},1)$	V ─	$R_{1,9}$			Мактуи махбун	$P_3(R_{2,8},1,0)$	V ─ ─	$R_{2,9}$
	Ахтам	$P_3(R_{1,9},2,2)$	V ~	$R_{1,10}$			Мураффал	$P_2(R_{2,0},1,1)$	─ ─ V ─ ─	$R_{2,10}$
	Абтар	$P_1(R_{1,9},0)$	─	$R_{1,11}$			Махбуни мураффал	$P_3(R_{2,10},1,0)$	V ─ V ─ ─	$R_{2,11}$
	Азалл	$P_1(R_{1,10},0)$	~	$R_{1,12}$			Матвии мураффал	$P_3(R_{2,10},2,0)$	─ V V ─ ─	$R_{2,12}$
	Тахник	$P_1(R_{1,4},0)$	─ ─	$R_{1,13}$			Мураффал	$P_3(R_{2,10},5,2)$	─ ─ V ─ ~	$R_{2,13}$

Ҷадвали 3. Рукни «Фо-и-ло-тун»

	Зиҳоф	Қоида	Натиҷа	Унсур			Зиҳоф	Қоида	Натиҷа	Унсур
	Солим	-	─ V ─ ─	$R_{3,0}$			Махбуни махзуф	$P_1(R_{3,1},0)$	V ─ ─	$R_{3,10}$
	Махбун	$P_3(R_{3,0},1,0)$	V V ─ ─	$R_{3,1}$			Махбуни максур	$P_3(R_{3,6},1,0)$	V V	$R_{3,11}$
	Макфуф	$P_3(R_{3,0},4,0)$	─ V ─ V	$R_{3,2}$			Махбуни мусаббағ	$P_3(R_{3,1},4,2)$	V V ─ ~	$R_{3,12}$
	Машкул	$P_3(R_{3,2},4,0)$	V V ─ V	$R_{3,3}$			Мушаас	$P_3(R_{3,10},1,1)$	─ ─ ─	$R_{3,13}$
	Мусаббағ	$P_3(R_{3,0},4,2)$	─ V ─ ~	$R_{3,4}$			Аслами мусаббағ	$P_3(R_{3,8},1,1)$	─ ~	$R_{3,14}$
	Мазҳуф	$P_1(R_{3,0},1)$	─ V ─	$R_{3,5}$			Мақҳуф	$P_1(R_{3,14},1)$	─	$R_{3,15}$
	Максур	$P_3(R_{3,5},3,2)$	─ V ~	$R_{3,6}$			Махбуни мувассаъ	$P_2(R_{3,1},1,1)$	V V─ ─ ─	$R_{3,17}$
	Марбуъ	$P_1(R_{3,5},0)$	V ─	$R_{3,7}$			Музаффӣ	$P_2(R_{3,0},1,1)$	─ V─ ─ ~	$R_{3,18}$
	Аслам	$P_3(R_{3,7},1,1)$	─ ─	$R_{3,8}$						

Ҷадвали 4. Рукни «Маф-ъи-ло-ту»

№	Зиҳоф	Қоида	Натиҷа	Унсур
1	Солим	-	─ ─ ─ V	$R_{4,0}$
2	Махбун	$P_3(R_{4,0},1,0)$	V ─ ─ V	$R_{4,1}$
3	Матвӣ	$P_3(R_{4,0},2,0)$	─ V ─ V	$R_{4,2}$
4	Макшуф	$P_1(R_{4,0},1)$	─ ─ ─	$R_{4,3}$
5	Мавкуф	$P_3(R_{4,4},3,2)$	─ ─ ~	$R_{4,4}$
6	Марфуъ	$P_3(R_{4,4},3,1)$	─ ─ V	$R_{4,5}$
7	Аслам	$P_1(R_{4,4},1)$	─ ─	$R_{4,6}$
8	Манхур	$P_1(R_{4,6},1)$	─	$R_{4,7}$
9	Мачдуъ	$P_3(R_{4,7},1,2)$	~	$R_{4,8}$
10	Махбуни макшуф	$P_1(R_{4,1},1)$	V ─ ─	$R_{4,9}$
11	Махбуни мавкуф	$P_3(R_{4,9},3,2)$	V ─ ~	$R_{4,10}$
12	Матвии махбун	$P_3(R_{4,1},2,0)$	V V ─ V	$R_{4,11}$
13	Макшуфи матви	$P_1(R_{4,2},1)$	─ V ─	$R_{4,12}$
14	Матвии мавкуф	$P_3(R_{4,12},3,2)$	─ V ~	$R_{4,13}$
15	Матви махбуни макшуф	$P_1(R_{4,11},1)$	V V ─	$R_{4,14}$

Ҷадвали 5. Рукни «Фа-и-лун»

№	Зиҳоф	Қоида	Натиҷа	Унсур
1	Солим	-	V───	$R_{5,0}$
2	Макбуз	$P_3(R_{5,0},1,0)$	V─ V	$R_{5,1}$
3	Махзуф	$P_1(R_{5,0},1)$	V─	$R_{5,2}$
4	Максур	$P_3(R_{5,2},2,2)$	V~	$R_{5,4}$
5	Аслам	$P_1(R_{5,0},0)$	───	$R_{5,3}$
6	Асрам	$P_1(R_{5,1},0)$	V	$R_{5,5}$
7	Абтар	$P_1(R_{5,2},0)$	─	$R_{5,6}$

А Д А Б И Ё Т

1. М.-Н.О Османов Частотный словарь Унсури. М.Наука,1970; Фарҳанги вожаномаи Ҳофиз. Фароҳамоваранда Маҳиндӯхти Содиқиён бо ҳамкории Абутолиби Мираббосиён.-Теҳрон,1366; Ю.В.Казарин. Филологический анализ поэтического текста.- Москва: Академический проект, 2004.- 430 стр. Черемисина Н.В. Ритм и интонация русской художественной речи: Дис.д-ра филол. Наук. М., 1970.
2. Бабенко Л.Г., Васильев И.Е., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста.- Екатеринбург,2000; Умаров М., Ҷаъфарова Д. Применение методов продукционных систем в исследовании образования размерности таджикской поэзии.Вестник ТУТ.-Душанбе: Ирфон, 2010.- стр. 25-28; Парвиз Нотили Хонларӣ. Вазни шеъри форсӣ.-Теҳрон,1345; Давронов С. Вазни ашъори Абулқосим Лоҳутӣ.-Душанбе:Дониш, 1974; Хоҷаёров Н.Ф. Вазни ашъори Нимо Юшич.-Душанбе:Дониш, 2000;Рустами Ваҳҳоб. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритмии назми муосири тоҷик.-Душанбе:Ирфон, 2009.

3. Алиасғари Қаҳрамони Муқбил. Хоҷа Насруддини Тӯсӣ риёзӣ ё арӯзидон. Дар маҷ. Офтоби Шарқ (Маҷмӯаи мақолоти илмии аввалин Кунгураи байналмилалии Хоҷа Насириддини Тӯсӣ).-Теҳрон, 1378.
4. Фарзод Масъуди Мабноӣ. Риёзии арӯзи форсӣ. Суханронӣ дар Кунгураи ҷаҳонии эроншиносӣ. Теҳрон, 11 шаҳривари 1345. Чопхонаи бонки миллии Эрон
5. Алиасғари Қаҳрамони Муқбил. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ риёзӣ ё арӯзидон. Дар маҷ. Офтоби Шарқ (Маҷмӯаи мақолоти илмии аввалин Кунгураи байналмилалии Хоҷа Насириддини Тӯсӣ).-Теҳрон, 1378, саҳ.263-267; Муҳаммад Ризо Доруға. Хоҷа Насир ва риёзиёт. Ҳамон асар. саҳ.239-244; Марям Маликпур.Хоҷа Насириддини Тӯсӣ ва риёзиёт. Ҳамон асар, саҳ. 245-249; Маҷид Воиззода. Нигоҳе ба осори риёзии Насириддин. Ҳамон асар. саҳ. 431-439.
6. Абӯалӣ ибни Сино. Китоб-ул-шифо -Душанбе:Ирфон, 1994.
7. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор.-Душанбе:Ирфон, 1992.
8. Хоҷа Насириддини Тӯсӣ. Асос-ул- иқтибос.- Теҳрон, 1361.
9. Абдунабӣ Сатторзода. Кӯҳна ва нав.-Душанбе: Адиб, 2004.-саҳ.128.
10. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан. - Душанбе: Ирфон,1979. Саҳ. 248-250.
11. http://www.afaseehhet.net/ vb/forumdisplau.php?f=25.

МЕТРИКА – КАК ОДНА ИЗ МАТЕМАТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ

В данной статье расматривается проблема отношений метрики и математики. Авторы на примере произведений известного таджикского литератураведа Ходжа Насириддина Туси и его последователей попытались доказать, что метрика со своими особенностями является одной из категорий математики.

Ключевые слова: математика, стих, ритм, метрика, литература, норма, система продукции.

METRIC - AS ONE OF THE CATEGORIES OF MATHEMATICAL

This paper discusses the problem of relations between the metric and mathematics. Authors on the example of famous Tajik scholar Hodja Nasiriddina Tusi and his followers tried to prove that the metric with the features is one of the categories of mathematics.

Key words: mathematics, poetry, rhythm, metric, literature, the rate of the system output.

Сведения об авторах: ***Нурмухаммад Одинаев*** – научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ
Махмудджон Умаров – кандидат физико-математических наук, доцент, заведующий кафедрой информатики и информационных систем РТСУ

«ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО» ДАР АДАБИЁТИ ҶАҲОН ВА ПАЖӮҲИШҲОИ МАРБУТ БА ОН

Вафо Элбоев
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

«Юсуф ва Зулайхо» яке аз муассиртарин ва пурсӯзтарин қиссаҳои адабиёти ҷаҳон ба шумор меравад, ки аслан аз фолклори яҳудиён сарчашма гирифта, баъдан тавассути китобҳои муътабари «Таврот» ва «Қуръон» ба адабиёти хатии як қатор мамлакатҳои Шарқ роҳ ёфтааст. Сужети ин қисса дар тӯли ҳазорсолаҳо сайри таърихӣ карда, образҳои марказии асар–Юсуф ва Зулайхо ба худ симои ҷовидонӣ гирифтаанд. Агар саҳифаҳои рангини адабиёти пургановати форсии тоҷикиро аз эҷодиёти Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳатто қабл аз ӯ то рӯзгори кунунӣ варақ занем, қариб шоире ва нависандаеро дучор омадан наметавон, ки аз ин симоҳои ҷовидонӣ ва посдорони ишқу зебоӣ ёд накарда бошад.

Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» асосан фолклорӣ дошта, баъдан ба таркиби «Таврот» дохил шудааст ва баъди гузаштани солиёни зиёд ба «Қуръон» (сураи 12) низ гузаштааст. Аксари шоирони достони «Юсуф ва Зулайхо» эҷодкарда баромади Зулайхоро аз Мағриб, духтари шоҳ Таймус донистаанд ва ин гуфтаро Алиакбари Деҳхудо бо такя аз «Ғиёс-ул-луғот», «Фарҳанги Онандроҷ» ва «Фарҳанги форсӣ» чунин шарҳ додааст: «Муваллади Зулайхо Мағриб аст, номи аслии ӯ ба забони суриёнӣ Роъил буд. Исми Зулайхо, ки шуҳрат дорад, вазъкардаи араб аст» [1].

Сужети «Юсуф ва Зулайхо» дар бобҳои 37-50-и «Библия» ва сураи 12-и «Қуръон» омадааст. Дар «Библия» охири қисса бо тавфиқ хостани Юсуф ба бародаронаш ва

худопараст будани онҳову дар синни 110-солагӣ вафот кардани ӯ поён ёфта, дар «Қуръон» хатми қисса бо дуои Юсуф аз даргоҳи Худованд барои ғалабаи раҳмон аз болои шайтон, ба Худо имон овардани мардум ва парастиши Худованди якто ба охир мерасад. Ҳама шоироне, ки дар адабиёти форсии тоҷикӣ сужети ин қиссаро ба риштаи тасвир кашидаанд, аз сужети дар «Қуръон» омада истифода карда, ба Юсуф ҳамчун қаҳрамони марказӣ аз нигоҳи дини ислом баҳо додаанд ва аз мазмуни дар «Қуръон» сабтгардида берун нарафтаанд.

Дар «Библия» ва «Қуръон» қисматҳои дар орзуи фарзанд будани шоҳи Мағриб – Таймус, таваллуди Зулайхо, се маротиба хоб дида ошиқ шудани ӯ ба Юсуф, аз дарди ишқ занҷирбанд гаштани Зулайхо, умеди васл додани Юсуф ба ӯ, ишқварзиҳои Зулайхо ва аз ғами ишқу васли Юсуф пир гашта, дар сари роҳи Юсуф хона сохтани Зулайхо, бо дуои Юсуф (дар баъзе достонҳо Яъқуб) ҷавонзани бокира гаштани Зулайхо ва бо Юсуф издивоҷ кардану фарзандҳо дидан ва марги Юсуфу Зулайхо нишон дода нашудааст ва зодаи тахайюлу эҷоди шоирони дар ин мавзӯъ асар эҷодкарда буда, баҳри рангинтару муассиртар гардидани сужети достонҳои худ ин қисматҳоро истифода кардаанд.

Дар адабиёти форсии тоҷикӣ ин қиссаи куҳани фолклориро, ки баъдан ба худ қабои динӣ гирифт, нахустин маротиба Абулмуайяди Балхӣ (асри X), баъд Бахтиёрӣ (асрҳои X-XI) ном шоирон ба риштаи назм кашидаанд, ки манзумаҳояшон то рӯзгори мо нарасидаанд. Қадимтарин таснифи достони «Юсуфу Зулайхо» ба наср ба қалами адиб ва сӯфии машҳур Абдуллоҳи Ансорӣ (1006-1088) тааллуқ дорад, ки бо номи «Анис-ул-муриддин ва шамс-ул-маҷолис» ба шакли як достони ирфонӣ ва панду насиҳатӣ дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ чун намунаи хуби насри бадеӣ, чун қиссаи романмонанд аз ҷиҳати мавзӯъ мақоми хос дорад.

Баъд, оид ба ин қиссаи машҳур дар адабиёти форсии тоҷикӣ силсилаи достонҳо ҳам ба назм ва ҳам ба наср офарида шуданд, ки аз ҷиҳати сюжет ягона бошанд ҳам, аз нигоҳи маҳорати шоирӣ ва нигорандагӣ, фарогирии мавзӯъ, банду басти бадеӣ ва забон аз ҳамдигар фарқ доранд: - дар як гурӯҳи чунин достонҳо мавзӯи таърихӣ, дар гурӯҳи дигар динӣ ва дар гурӯҳи савум ишқ мавриди тасвиру баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар масъалаи омӯхтан ва нашри «Юсуфу Зулайхо»-ҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёде ба анҷом расидаанд. Аввалан, соли 1964 З.Аҳрорӣ ва М.Мамедова матни илмӣ-оммавии достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурраҳмони Ҷомиро ба нашр расониданд [2]. Баъдан, соли 1967 асари тадқиқотии С.Амирқулов «Ҷунайдулло Ҳозиқ ва достони ӯ «Юсуф ва Зулайхо» ба табъ расид, ки қадаме пеш дар омӯзиши силсилаи достонҳои дар ин мавзӯъ эҷодшуда мебошад [3]. Муаллифи рисола дар асоси омӯзиш ва баррасии нусхаҳои дар китобхонаҳои Тоҷикистону Ӯзбекистон ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ маҳфузбуда, ки дар солҳои гуногун китобат шудаанд, ҳусну қубҳи достони Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқро муайян кардааст, ки тадқиқоти пуразришест.

Соли 1964 чанд порча аз достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Шоҳини Шерозӣ (шоири яҳудии форсизабони асри XIV) дар маҷаллаи «Шарқи Сурх» бо тавзеҳ ва пешгуфтори шоир Муҳаммадҷон Раҳимӣ ба нашр расид. Соли 1971 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» А.Абдуллоев дар чанд шумора пораҳои достони «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Абулқосим Фирдавсиро ба нашр расонид. Аввалин маротиба дар илми шарқшиносӣ пораҳои ҷудогонаи ин достони мансуб ба Фирдавсиро ховаршиноси олмонӣ Ҳерман Этте (1844-1925) гирдоварӣ ва нашр намудааст. Ин достони мансуб ба Фирдавсӣ дар шакли пурраш дар асоси баррасии чандин нусхаҳои мавҷудбуда соли 1369 ҳ. бо эҳтимоми Ҳусайн Муҳаммадзодаи Сиддиқ дар Теҳрон ба табъ расидааст.

Соли 1987 матни достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ (асри XVII) аз тарафи А.Зуҳуриддинов дар шакли нопурра ба нашр расид, ки дар асоси чандин нусхаҳои дар китобхонаҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ маҳфузбуда ба нашр омода шудааст. Солҳои 1988-1989, ба шарафи 575-солагии Абдураҳмони Ҷомӣ осори мунтахаби ӯ дар 8 ҷилд ба табъ расид, ки дар ҷилди чоруми он матни нопурраи достони «Юсуф ва Зулайхо» (маротибаи дуюм) дастраси умум гардид. Соли 1997 матни илмии

достони «Юсуф ва Зулайхо» дар як муҷаллад бо достонҳои «Лайлӣ ва Маҷнун» ва «Хирадномаи Искандарӣ» дар таҳқиқу тасҳеҳи Аълохон Афсаҳзод ва Ҳусайн Аҳмади Тарбият дар Эрон ба табъ расид.

Солҳои 1995-1998 нигорандаи ин мақола оид ба пажӯҳиши вижагиҳои матни достони «Юсуф ва Зулайхо»-и шоири нимаи дувуми асри XV Хоҷа Масъуди Қумӣ якчанд мақолаҳо ба нашр расонида, соли 2011 рисолаи илмие бо номи «Хоҷа Масъуди Қумӣ ва достони ӯ «Юсуфу Зулайхо» (Душанбе:Дониш, 2011, 134 саҳ) ба табъ расонидааст [4].

Ҳамчунин, тайи солҳои охир дар адабиётшиносии тоҷик аз ҷониби ду нафар оид ба вижагиҳои ин қисса ду рисолаи таҳқиқотӣ анҷом пазируфтааст:

1. «Юсуф ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ ва муқоисаи он бо достони Абдурраҳмони Ҷомӣ»-и Шерназаров Баҳриддин [5].

2. «Қиссаи Юсуф ва инъикоси он дар насри форсӣ-тоҷикии асрҳои X-X1»-и Азорабеков Сардорбек [6], ки ҳар ду тадқиқоти муҳим буда, дар омӯзиши ин қисса саҳми назаррасе доранд.

Дар адабиёти гурҷӣ дар нимаи дувуми асри XVI аз тарафи тарҷумони номаълуме достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ ба забони гурҷӣ тарҷума шудааст, ки бо номи «Иосебзелиханиани» машҳур аст. Байни солҳои 1629-1634 ду тарҷумаи дигари достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ аз ҷониби ду шоири гурҷӣ-Таймурази якум ва Зико Туманашвили ба майдон омад, ки онҳоро то соли 1927 нусхаҳои гурҷии достони «Юсуф ва Зулайхо» ҳисоб мекарданд [7].

Олимони гурҷӣ А. Барамидзе ва К. Кекелидзе ба хулоса омадаанд, ки нусхаи аслии тарҷумаи мазкури гурҷӣ ҳамон достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ мебошад [8]. Олими дигари гурҷӣ А. А. Гваҳария ба гуфтори муаллифони қаблӣ эътироз намуда, исбот кардааст, ки: «Сарчашмаи фарзияи номбурда набояд достони Ҷомӣ бошад. Ба назари мо ин фарзия бояд моли яке аз пайравони ӯ (Ҷомӣ) бошад» [9]. Дар ин маврид ҳамин нуктаро бояд хотирнишон сохт, ки аз нимаи дувуми асри XV сар карда, дар тамоми Осиёи Миёна ва Қафқоз эҷодиёти Ҷомӣ ва бахусус достони ӯ «Юсуф ва Зулайхо» мавриди татаббӯъ ва пайравӣ будааст.

Шоири асри XIII- тотор Қул-Галӣ «Қиссаи Юсуф»-ро (соли 1230 ба назм овардааст, ки яке аз аввалин ва пурқиматтарин ёдгориҳои хаттии бадеии халқи тотор ба ҳисоб меравад. Адабиётшиноси тотор Ҳисомов Н. Ш. дар натиҷаи омӯзиши сарчашмаҳои эҷоди «Қиссаи Юсуф»-и Қул-Галӣ ба натиҷа расидааст, ки: «Сарчашмаи илҳоми шоир ва сужети достони ӯ достони ирфонӣ ва панду насиҳатии Абдуллоҳи Ансорӣ «Анис-ул-муриддин ва шамс-ул-маҷолис» будааст» [10]. Олими дигари тотор Миннегулов Х. Ю. аҳамияти ин қиссаро дар адабиёти тотор чунин ба қалам додааст: «Аз нигоҳи аҳамияти ғоявӣ-бадеӣ ва арзиши эстетикӣ ин достон дар қатори «Кутатғу билик» ҳамчун қуллаи баланди тараққиёти адабиёти хаттии халқҳои туркзабон шинохта шудааст, ки то рӯзгори мо расидаву то ҳоло дар байни мардум маҳбубияти зиёде дорад» [11].

Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо»-ро дар адабиёти халқи курд аввалин маротиба дар асри XVI Салими Сулаймон ном шоир дар ҳаҷми 1711 байт сурудааст, ки воқеан достони баландғоя аст.

Дар адабиёти турк бори аввал сужети қиссаи ««Юсуф ва Зулайхо»-ро дар соли 630 ҳиҷрӣ (1228 мелодӣ) Алӣ Ибни Халили Хоразмӣ ба зевари табъ оростааст, ки дар як муҷаллад бо достони мансуб ба Абулқосим Фирдавсӣ соли 1369-и ҳиҷрӣ дар Эрон бо эҳтимоми доктор Муҳаммадзодаи Сиддиқ нашр шудааст. Ҳамчунин, дар Туркияи усмонӣ аз ҷониби шоирони ин сарзамин Шайёди Ҳамза, Озари Шамс, Мустафо Зариф ва Сули Фоқеҳ достонҳои «Юсуф ва Зулайхо» нигошта шудаанд. Дар адабиёти ӯзбек аввалин маротиба сужети ин қиссаро шоир Дурбек (нимаи аввали асри XV) ба риштаи назм кашидааст, ки матни пурраи он соли 1959 аз чоп баромадааст. Дар охири асри XIX дар адабиёти қазоқ Ю. Шайхулисломов аввалин достони «Юсуф ва Зулайхо»-ро навиштааст.

Нависандаи олмонӣ Томас Ман бо унвони «Юсуф ва бародарони ӯ» чаҳор роман бо номҳои «Таърихи Яъқуб», «Юсуфи ҷавон», «Юсуф дар Миср» ва «Юсуф мураббии халқ»-ро эҷод кардааст. Романҳои Томас Ман бо номи «Юсуф дар оинаи таърих» дар Эрон, дар тарҷумаи Забеҳуллоҳи Мансурӣ соли 1364-и ҳичрӣ ба забони форсии тоҷикӣ нашр шудааст. Ҳамчунин, нависандаи турк Нозим Ҳикмат асари «Юсуфи Канъонӣ»-ро навиштааст.

Ҳамин тавр, ин қиссаи шӯрангез ба адабиёти аксари халқҳои олам роҳ ёфта, дар ин мавзӯъ манзумаҳои хурду калон, шеърҳо, намоишномаҳо ва намоишномаҳои зиёди театрӣ эҷод шудаанд. Дар осори бадеиву таърихии форсии тоҷикӣ тафсирҳои зиёди манзуму мансури қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» нигошта шудаанд, ки мисли достонҳои дар ин мавзӯъ эҷодшуда маъмулу машҳуранд ва ба ин даста «Қасас-ул-анбиё», «Таърихи Табарӣ» (бахши қиссаи «Юсуф ва Зулайхо»), «Саргузашти ҳазрати Юсуф»-и Сайфулвоизин Ҳоҷӣ Шайх Муҳаммади Хуросонӣ, қиссаи пурмоҷарои «Юсуф ва Зулайхо»-и Муҳаммади Тамаддун, «Асрор-ул- муҳаббат»-и Имом Ғаззолӣ ва даҳҳо тафсирҳои дигар мансубанд. Ҳар яке аз ин нигорандагон ин қиссаро аз беҳтарини қиссаҳо ва ба забони арабӣ «аҳсан-ул-қисас» хондаанд. Бинобар фармудаи муаллифи «Таърихи Табарӣ»: «Бад-ин қиссаи эшон андар ибратест мар Худованди хирадро, ки кори эшон бад-ин ҷаҳон андар нигаранду ибрат гиранд ва ин ҳадисро ба «Қуръон» андар қиссае некӯ хонанд ва некӯтарин қисса ин қисса аст» [12].

Ҳамчунин, муҳаққиқи эронӣ Иқбол Яғмоӣ дар сифати ин қисса чунин гуфтааст: «Дар ин қисса чиҳил ибрат аст, ки маҷмӯи он дар ҳеҷ қиссае баҷо нест» [13].

Дар воқеъ, дар тӯли ҳазорсолаҳо қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» баҳри таҳкими одоби ҳамида, дур будан аз ҳавои шаҳват, талқини иффату тақвову фазилатҳои неки инсонӣ, шуълаи умедро дар дилҳо зинда гардонидан ва фарҷоми некро чашмдор будани парҳезгорон хизмати назаррасе кардааст. Нуктаи дигаре ҳам воҷиби тазаккур аст, ки баъди Эрону Моваруннаҳрро истило кардани арабҳо ва паҳн гардидани ислом вуруди сужети ин қисса ба адабиёти китобии форсии тоҷикӣ тадриҷан зиёдтар гардид. Ҳамин тавр, қиссаҳои Юсуф, Яъқуб, Лайлӣ, Маҷнун ва ғайраҳо ба ин марзу бум роҳ ёфта, аввал ин образҳо дар байтҳои ҷудогона, порчаҳои шеърӣ, қитъаҳо, ғазалҳо ва тадриҷан дар асарҳои мукаммал роҳ ёфтанд.

Аввалин маротиба истифода шудани номҳои Юсуфу Яъқуб ва Лайливу Маҷнунро дар адабиёти классикии форсии тоҷикӣ метавон аз осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ пайдо кард:

Нигорино, шунидастам, ки гоҳи меҳнату роҳат,
Се пироҳан салаб будаст Юсуфро ба умр-андар:
Яке аз қайд шуд пурхун, дувум шуд чок аз туҳмат,
Савум- Яъқубро аз бӯш равшан гашт чашми тар.
Рухам монад бад-он аввал, дилам монад бад-он сонӣ,
Насиби ман шавад дар васл он пироҳани дигар.

Муҳаққиқони адабиёти форсии тоҷикӣ бар онанд, ки ҳамчун достони мукаммал ва сужети ягона шакл гирифтани қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» маҳсули адабиёти асри Х буда, нахустин достони дар ин мавзӯъ навишта, ки то асри ХУ диққати шоиронро пайваста ба худ кашидааст, маснавии «Юсуф ва Зулайхо»-и мансуб ба Абулқосим Фирдавсист. Пештар аз Фирдавсӣ дар ин мавзӯъ шоирони асри Х Абулмуайяди Балхӣ ва Бахтиёрӣ достон офаридаанд, ки аз онҳо то кунун ном мондааст. Дар мавриди мансубияти достони «Юсуф ва Зулайхо» ба Фирдавсӣ ду ақидаи гуногун байни донишмандони адабиётшинос мавҷуд аст.

Аввалин маротиба соли 1922 олими ҳинд Муҳаммадхони Шеронӣ ақидаи моли Фирдавсӣ набудани ин достонро изҳор кардааст. Баъд, донишмандони Эрон Абдулазими Қариб, Муҷтабо Минувӣ, Саид Нафисӣ, Забеҳуллоҳи Сафо ва аз Тоҷикистон Аълохон Афсаҳзод, Муҳаммад Ансор ва Абдулманнони Насруддин бар он ақидаанд, ки ин асарро Фирдавсӣ эҷод накардааст ва Саид Нафисиву Абдулманнони Насриддин ба шоирон Амонӣ ва Шамсӣ нисбаташ медиҳанд [14].

Гурӯҳи дигари олимон, мисли Е.Э. Бертелс, А. Стариков, А. Тоҳирҷонов, К. И. Чайкин, А. Абдуллоев, олимони эронӣ Тақизода ва Ҳусейн Муҳаммадзодаи Сиддиқ бар онанд, ки достон моли Фирдавсӣ мебошад. Ба андешаи инҷониб, шоире мисли Фирдавсӣ, ки умри хешро сарфи сурудани достонҳои қаҳрамонии аҷдодӣ кардааст ва «аз назм кохи баланд афрохтааст», ҳеҷ вақт ба хотири шуҳрати дигар касб кардан ё заре ба даст овардан. Ба эҷоди достони «Юсуф ва Зулайхо» даст намезад. Ва барои ин кор майлу хоҳише надошт. Гузашта аз ин, шоире, ки бо ифтихори баланд:

Басе ранҷ бурдам ба ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.,

гуфтааст, наметавонист мисраъҳои тамаъхоҳонае мисли:

Ду чизат биёяд туро ногузир,
Бад-ин чора дархур бувад дилпазир:
Яке сабр миқдори соле дигар,
Яке айр додан ба як лахти зар.-ро сарояд.

Нависандаи тоҷик Сотим Улуғзода дар романи «Фирдавсӣ» аз «Юсуф ва Зулайхо» навиштани шоир ҳикоят кардаанд, ки заминаи воқеии таърихӣ надорад.

Мувофиқи ахбори сарчашмаҳои хаттӣ баъд аз Абулмуайяди Балхӣ (а.Х), Бахтиёрӣ (а.XI) ва Фирдавсӣ шоироне, мисли Амъақи Бухороӣ (ваф. 1149), Масъуди Ҳиравӣ (ваф.1220), Шоҳини Шерозӣ (асри XIV), Масъуди Деҳлавӣ (ваф. 836ҳ), Озарии Тӯсӣ (ваф.866ҳ), Масъуди Қумӣ (ваф.890ҳ), Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492), Тазарвии Абҳарӣ (ваф.975ҳ), Мавҷии Бавдахшонӣ (ваф.979), Салими Табрезӣ (а.XVI), Муллошоҳи Бадахшонӣ (а. ХУ11), Муқими Шерозӣ (а.XVII), Номии Исфаҳонӣ (а.XVII), Нозими Ҳиротӣ (а.XVII), Шӯълаи Гулпойгонӣ (а.XVIII), Ховарии Шерозӣ (а.ХУIII), Шавкати Қоҷор (а. XIX), Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ (а.XIX), Абдусамади Бухороӣ (а.XIX), Орифи Чоҳобӣ (охири асри XIX ва аввали асри XX) ва садҳо дигарон оид ба ин қисса достонҳои марғубу дилкаше офаридаанд.

Достони «Юсуф ва Зулайхо»-и адабиёти форсии тоҷикиро метавон ба ду қисмат ҷудо кард:

1.Достонҳое, ки аз замони Абулмуайяди Балхӣ то Абдурраҳмони Ҷомӣ эҷод шудаанд ва ба ин гурӯҳ достонҳои то рӯзгори мо расидаи мансуб ба Фирдавсӣ, Амъақи Бухороӣ, Масъуди Ҳиравӣ, Масъуди Деҳлавӣ, Озарии Тӯсӣ ва Масъуди Қумӣ мансубанд.

2.Достонҳои А. Ҷомӣ, Тазарвии Абҳарӣ, Мавҷии Бадахшонӣ, Салими Табрезӣ, ва дигарон (то Орифи Чоҳобӣ), ки номашонро қаблан овардем. Аз достонҳои гурӯҳи аввал сетояшон: 1) мансуб ба Фирдавсӣ; 2) Шоҳини Шерозӣ ва 3)Масъуди Қумӣ, ки матнашон дастрас гардидаасту дар ин бобат тадқиқот низ анҷом пазируфтааст, ба сари худ достонҳои мустақил буда, дар онҳо бештар мавзӯи таърихӣ ва панду ахлоқӣ баррасӣ гардидаанд. Аз ин миён достони Масъуди Қумӣ фарқи зиёде дорад, ки дар он мавзӯи ишқу зебоӣ ва панду ахлоқӣ бештар матраҳ гардидааст.

Достонҳои гурӯҳи дуюм аслан дар пайравӣ ба достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ эҷод шудаанд, ки дар байнашон достонҳои Нозими Ҳиротӣ (а. XVII), Ховарии Шерозӣ (а. XVIII) ва Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ (а.Х1Х) дар пояи баланд меистанд ва дар онҳо яке аз мавзӯъҳои асосии достонҳои ишқӣ-романтикӣ- ишқу зебоӣ ба дараҷаи баланд тасвир ёфтаанд.

Дар мавриди пайравии шоирони зиёд аз Ҷомӣ донишманди тоҷик С. Амирқулов таъкид намудааст, ки: «Дар ҳақиқат, достони Ҷомӣ на танҳо дар Осиёи Миёна, балки дар тамоми Шарқ машҳур гардида, муқаллид ва пайравони зиёд пайдо кард. Ҷомӣ асари аз ҷиҳати бадеиёт баланд офарида, қатъи назар аз лаҳзаҳои тасаввуфӣ доштааш, дар он лаҳзаҳои дурахшони ишқи ҳаётиро нишон додааст» [3].

Таъсири достонҳои адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёти ҷаҳон он қадар зиёд аст, ки ин асарҳо аз замони эҷодашон ба баъд мавриди пайравӣ ва татаббӯъ қарор гирифта, ҳамзамон ба забонҳои дигар тарҷума карда мешуданд. Ҳанӯз, дар асрҳои XVI-XVII Шоҳ Таймурази I аз таваҷҷуҳи зиёди худ ба ин достон онро ба забони гурҷӣ тарҷума

кардааст. Абдулқодирхони Хаттак аз шоирони маъруфи адабиёти паштузабони Афғонистон дар асри XVII «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомиро ба забони пашту тарҷума кардааст. Дар аввали асри XX мусташриқи белгиягӣ Огюст Брикту «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомиро бо забони фаронсавӣ тарҷума кардааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Деҳхудо. Луғатнома. Шумораи мусалсали 22, Теҳрон, 1334.- С. 543.
2. Абдурраҳмони Ҷомӣ. Достони «Юсуф ва Зулайхо». Осор. Ҷилди 4.- Душанбе: Ирфон.- 1964.- 238с.
3. Амирқулов С. Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ ва достони ӯ «Юсуф ва Зулайхо».- Душанбе: Ирфон.- 1967. -123 с.
4. В.Элбоев. Хоҷа Масъуди Қумӣ ва достони ӯ «Юсуф ва Зулайхо».-Душанбе:Ирфон.- 2011. -124 с.
5. Б.Шерназаров. «Юсуф ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ ва муқоисаи он бо достони Абдураҳмони Ҷомӣ. Рисола барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои филологӣ.-Душанбе, 2003.- 170 с.
6. Азорабеков С. «Қиссаи Юсуф ва инъикоси он дар насри форсии тоҷикии асрҳои X-XI». Рисола барои дарёфти унвони илмии номзади илмҳои филологӣ.-Душанбе, 2005, 190 саҳ.
7. В. Самад. Аз баҳри Хазар то авҷи Зуҳал. Душанбе: Маориф, 1991.- С. 96.
8. К. Кекелидзе. История древнегрузинской литературы.- Тбилиси: Из-во Академии наук Грузинской ССР, 1956.- С. 382.
9. Гваҳария А.А. Персидские источники грузинских версий «Юсуф и Зелиха».- Тбилиси, 195.- С. 110.
10. Ҳисамов Н. Ш. Поэма «Кыссаи Юсуф» Кул Али: Анализ источников сюжета и авторского творчества.- Москва: Наука, 1979.-С. 39.
11. Миннегулов Х. Ю. Татарская литература и восточная классика.- Казань: Из-во Казанского Университета, 1993. -С.96.
12. Абӯалӣ Муҳаммад ибни Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Ҷилди1.- Душанбе: Ирфон, 1992.- С. 164.
13. Иқбол Яғмоӣ. Қиссаи Юсуф. Маҷаллаи Яғмо, соли сиву якум, шумораи шашум, Теҳрон, 1357ҳ.- . 347.
14. Насриддинов А. Бияндешем, он гоҳ бигӯем сухан. «Адабиёт ва санъат», 6 декабри соли 1990.

«ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА» В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ»

Автор статьи пронализировал истоки возникновения и развития сюжета сказки «Юсуф и Зулейха» в персидско-таджикской и мировой литературе.В статье также дано подробное изучение и перевод произведения « Юсуф и Зулейха» в мировой литературе.

Ключевые слова: повесть, мировая литература, фольклор, Коран, Библия.

«YUSUF AND ZULAIKHO»IN WORD LITERATURE

Author of the article analize the sources of appearance and development of a plot of fairly tales of «Yusuf and Zulaikho» in Persian tajik and world literature

Key words: stori, the worlds literature, folklore, the Quran, the Bibliya

Сведения об авторе: ***Элбоев В.Д.*** – соискатель ТГПУ им.Садриддина Айни

КАМОЛУДДИН ҲУСАЙНИ ХОРАЗМӢ - АВВАЛИН ШОРЕҲИ МАСНАВИИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ

Тоҷибой Келдиёров
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров

Ба риштаи таҳқиқ кашидани мероси бойи гузаштагони адабиёти пурифтихори тоҷику форс имкон медиҳад, ки бисёр нуктаҳои муҳим ва норӯшан барои алоқамандони каломи бадеъ возеҳу равшан гардад. Бисёр иттифоқ афтодааст, ки навиштаҳои як муаллиф ба номи муаллифи дигар интишор гардад ва ба ин васила номи суханвари асиле барои чанд муддат дар паси пардаи фаромӯшӣ қарор гирад.

Камолуддини Ҳусайни Хоразмӣ низ аз ҳамин гуна суханвароне аст, ки ашъори пур аз рамзу роз ва ирфонии ӯ бино бар иштибоҳ ба номи сӯфии машҳури қарни 1Х Ҳусайн ибни Мансури Ҳаллоҷ интишор гардидааст. Чунончи, дар соли 1343 ҳ. олими эронӣ доктор Дурахшон китоберо бо номи “Девони мансуб ба Мансури Ҳаллоҷ” дар Теҳрон ба нашр расонид ва баъдҳо маълум гардид, ки ин асар моли Ҳаллоҷ набуда, ба аввалин шореҳи маснавӣ – Камолуддин Ҳусайни Хоразмӣ тааллуқ доштааст. Иллати ин иштибоҳ он буда, ки Камолуддини Ҳусайн бо тахаллуси «Ҳусайнӣ» шеър менавишт ва

доктор Дурахшон ҳам гумон кардааст, ки девони мазкур ба Мансури Ҳаллоҷ тааллуқ дорад. Аммо ба забони форсӣ шеър гуфтан, ё ҳатто як ҷумлаи форсӣ навиштани Ҳаллоҷ маълум нест.

Камолуддин Ҳусайни Хоразмӣ, ки дар сарчашмаҳо бо номи Камолуддини Кубравӣ, ё Камолуддини Хоразмӣ низ шинохта шудааст, аз суханварони бузурги садаи чордаҳи мелодӣ мебошад. Дар баробари осори дигари ирфонию тасаввуфӣ, ки аз ӯ ба ёдгор мондааст, шуҳрати ӯро китоби "Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор", ки дар шарҳи маснавии Мавлоно нигошта шудааст, афзун гардонидааст. Ин асар ҳарчанд нотамом аст, вале аз он ҷиҳат, ки ба унвони аввалин шарҳи маснавии Мавлавӣ маҳз дар сарзамини Мовароуннаҳр навишта шудааст, шоистаи ифтихори мардуми мо мебошад. Дар қатори осори дигари муаллиф девони ашъори ӯ низ аз ҳайси мазмуну муҳтаво қобили мулоҳиза ва таҳқиқу баррасӣ мебошад. Осори Камолуддини Хоразмӣ, ки аз ҷиҳати миқдор аз даҳ адад зиёд нестанд, ба масоили мухталифи ирфону адаб бахшида шуда, баёнгари ҳунар ва маҳорату қудрати суханварии Камолуддин Ҳусайни Хоразмӣ мебошанд. Чандин асари дигаре низ ҳастанд, ки ба Камолуддини Ҳусайн нисбат дода шудаанд ва баръакс чунин иттифоқ ҳам афтода, ки таълифоти Камолуддинро ба номи каси дигар забт кунанд.

Роҷеъ ба зиндагии хонаводагӣ ва шахсии Камолуддини Ҳусайн иттилооти зиёде дар даст нест. Аммо он чи аз маълумоти «Маҷолис-ун-нафоис» ва "Маҷолис-ул-муъминин" маълум мегардад, он аст, ки падари ӯ Шаҳобуддини Ҳусайн аз авлоди Шайхи бузургвор Бурҳониддини Қилич будааст ва дар ҷавонӣ аз Андиҷон ба Хоразм рафта ва дар он ҷо издивоҷ мекунад. Камолиддин дар он ҷо ба дунё омадааст.

Аз ҳаводиси дигаре, ки дар зиндагии ӯ иттифоқ афтода, он аст, ки мардуми Ҳирот ӯро ба сабаби як байт шеър такфир кардаанд ва Шоҳрух Мирзо ба ҳамин сабаб ӯро ба Ҳирот хонд ва ба муҳокимаи мазҳабӣ кашид ва чун марди донишманд буд, натавонистанд чизе бар ӯ собит кунанд, ба диёри худ бозгашт. Вале ӯзбекҳо аз ӯ даст барнадоштанд ва саранҷом ӯро дар соли 840 ҳ. (тақрибан соли 1470 мелодӣ) ба шаҳодат расониданд. Алишери Навоӣ дар ин бора дар тазкираи «Маҷолис-ун-нафоис» менависад:

«Мавлоно Ҳусайн Хоразмий – Хожа Абулвафо (қуддиса сирруҳу)-нинг зоҳир илмида муридидур. Мавлоно ӯз замонининг машоҳиридиндур ва «Мақсади ақсо»-анинг таснифидур. Ва Мавлоно Жалолуддин Румий (қуддиса сирруҳу) маснавийсиша шарҳ битибдур ва «Қасидаи бурда»-иа ҳам хоразмча туркий тил билан шарҳ битибдур. Ӯзга мусаннафоти ҳам бор. Аммо ахлоқ ва сифоти ботин илмида ёруилик топқоннинг мунофисидур» [1,14].

«Ва Мавлоно Шоҳрух Мирзо замонида бир иазал учун такфир қилиб Хоразмдин Ҳирийша келтурдилар. Чун донишманд ва истилоҳ билур киши эди ҳеч нима собит қила олмадилар. Қайтиб яна ӯз мулкига кетти. Ва ул иазалнинг матлаи будурким:

Эй дар ҳамаи олам пинҳон туву пайдо ту,
Ҳам дарди дили ошиқ, ҳам асли мудово ту.

Мавлонони Тансӯфий булоиида (Хоразмда) узбак шаҳид килди ва қабри Хожа Абулвафо (қуддиса сирруҳу) қабрининг оёши саридур» [1,14].

Чунонки ба назар мерасад, Навоӣ Камолуддинро муриди Абулвафои Хоразмӣ донистааст. Абулвафои Хоразмӣ – аз сӯфиёни машҳури силсилаи кубравия (мутаваффо ба 835ҳ мутобиқ ба 1431-1432 м.) аст, ки дар замони худ бо номи Хоҷа Абулвафо машҳур будааст. Дар бораи Абулвафои Хоразмӣ дар сарчашмаҳои муҳимми замони ӯ ишораҳое ҷой дошта, шахсияти ӯро ҳамчун яке аз чеҳраҳои дурахшони ирфонии давр ба қалам додаанд [3,13]. Маълум мегардад, ки Абулвафо аз идомадиҳандагон ва пайравони афкору ақоиди Айнулқуззоти Ҳамадонӣ ва Ибни Арабӣ буда, таъсири андешаҳои онон дар ашъораш ба хубӣ эҳсос мегардад.

Чунонки аз гуфтаи Навоӣ бармеояд, Хоҷа Абулвафо аз акобири авлиё буда, дар вуҷуди худ улуми зоҳиру ботинро ҷамъ карда буд. Аз рӯйи сурудаҳояш ӯ на ҳамчун як файласуф, балки ҳамчун як шоири сӯфӣ намудор мегардад. Аз муҳтавои рубоиёташ

муносибати бадбинонаи ӯ нисбат ба фалсафа намудор мегардад ва ҳатто дар як рубоии худ, ба таври возеҳ Ибни Синоро мазаммат кардааст. Абулвафо ба ашъори Мавлоно дилбастагии зиёд доштааст ва дар шеърҳои хеш бештар аз Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ илҳом гирифта, ба осори ӯ ишқу иродати хос дошта аст. Ҳамин муҳаббати ӯ нисбат ба осору ақоиди Мавлоно боис гардидааст, ки шогирди ӯ Камолуддин Ҳусайн низ пайрави ӯ гардида, ниҳоят барои анҷом бахшидани шарҳи маснавӣ бо номи «Ҷавоҳир-ул-асрор» кӯшиш ба харҷ диҳад.

Осори Камолуддини Хоразмӣ, ки аз ҷиҳати миқдор даҳ ададанд, ба масоили мухталифи ирфону адаб бахшида шуда, баёнгари ҳунар ва маҳорату қудрати суханварии Камолуддин Ҳусайни Хоразмӣ мебошанд.

Доктор Муҳаммад Ҷаводи Шариат, ки шарҳи «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор»-и Ҳусайни Хоразмиро ба нашр расонидааст, дар муқаддимаи асари мазкур миқдори таълифоти Камолуддини Хоразмиро чунин номбар кардааст:

1. "Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор". Ин асар шарҳи мансури маснавии Мавлоно буда, танҳо фарогири се дафтари аввали маснавӣ аст. Шореҳ ба эҳтимоли зиёд бар асари ба қатл расидан асарро ба поён нарасонидааст. Ин асар дар соли 1384 тариқи интишороти «Асотир» дар чаҳор ҷилд дар Эрон ва бо кӯшиши Муҳаммад Ҷаводи Шариат интишор ёфтааст.
2. "Кунуз-ул-ҳақоиқ фӣ румуз-уд-дақоиқ" (шарҳи манзум бар маснавии Мавлоно)
3. "Янбуъ-ул-асрор фи насоеҳ-ул-аброр"
4. "Насиҳатномаи шоҳӣ" ё "Насоеҳи шоҳӣ"
5. «ал-Мақсад-ул-ақсо фи тарҷумат-ул -Мустақсо"
6. Девони ашъор. Ин асар дар соли 1343 бо номи "Девони ашъори Ҳусайн ибни Мансури Ҳаллоҷ" тавассути китобхонаи Саноӣ чоп шудааст, аммо баъд маълум мешавад, ки ин девон аз Ҳаллоҷ набуда, балки аз Камолидини Хоразмӣ будааст, ки ӯ бо тахаллуси «Ҳусайнӣ» шеър гуфтааст.
7. "Туҳфат-ул-аброр фи афзал-ут-тазкор**".** Муҳтавои ин китоб дар масоили ирфону тасаввуф буда, дар «Ҷавоҳир-ул-асрор» худи муаллиф ба ин маънӣ ишора кардааст: «Ва ин мабоҳисро дар китоби «Туҳфат-ул-аброр фи афзал-ут-азкор» дар фасли робеъ аз қисми аввал истифода кардаем» [6,147]. Низ дар поёни мақолаи ҳафтуми «Ҷавоҳир-ул-асрор» он ҷо ки дар бораи мабдаъ ва маод баҳс мекунад, менависад: «Ва ин мабоҳисро дар фасли робеи қисми дуюм аз китоби «Туҳфат-ул-аброр» овардаем» [6,157].
8. Китобе дар улуми зоҳирӣ ва истилоҳоти он;
9. Рисолае дар мастӣ аз бодаи ирфон;
10. "Шарҳи қасидаи "бурда".

Дар миёни осори зикршудаи Камолуддини Хоразмӣ, пеш аз ҳама шарҳи «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор» дорои аҳамияти бисёр аст, зеро он нахустин шарҳи «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ маҳсуб мегардад.

Ҷолиби диққат аст, ки Хоразмӣ устоди худ Абулвафои Хоразмиро дар шумори комилон ва соҳибкамолон дониста бар он бовар аст, ки рӯҳи Ҳазрати Мавлоно пас аз сад сол дар сурати Абулвафо зуҳур кардааст. Ӯ ин гуфтаи хешро бо ин шеъри Мавлоно аз «Куллиёти Шамс» истидлол мебахшад:

Пештар о, пештар о, Булвафо,
Аз ману мо бигзару зудтар биё.
Пештар ову гузар аз мову ман,
Пештар о, то ту намонӣ, на мо.
Гуфт: «Аласту». Ту бигуфтӣ: «Бало»,
Шукри «бало» чист? Кашидан бало.
Сирри «бало» чист, ки яъне: «Манам,
Ҳалқазани даргаҳи фақру фано» [5,157].

Ҳарчанд ки ин ҷо аз «Булвафо», ки дар мисраи аввал омадааст, мурод Ҳазрати Одам (а) аст, Хоразмӣ як рубоии устоди хеш Абулвафоро, ки як навъ акси садои шеъри Мавлоност, ба сурати зерин зикр мекунад. Абулвафо мегӯяд:

«Як байт зи гуфтаҳои он шоҳ маро,
Беҳтар зи ҳазор равзаву боғу саро.
Он шоҳ, ки сад сол зи мелодам пеш,
Гуфтаст маро, ки «Булвафо, пештар о!».

Албатта, аз замони валодати Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ (1207 м) то соли валодати Абулвафои Хоразмӣ (1359 м) фосилаи замонӣ бештар аз 150 сол аст ва агар ин фосиларо аз замони валодати Абулвафо то замони вафоти Мавлоно ҳам ҳисоб кунем, аз 86 сол таҷовуз намекунад ва ин ки Абулвафо роҷеъ ба рақами «сад сол»-и мелоди хеш сухан мегӯяд, рақами тақрибӣ аст. Аз ин рӯ, беҳтар аст, ки ин рубоиро мубайини иртиботи маънавии Абулвафо ва Мавлоно Ҷалолуддин баршуморем. Чунонки таъкид кардем, Абулвафо муҳаббати хешро нисбати осору афкори Мавлоно бар шогирди худ Камолуддини Хоразмӣ низ интиқол дода буд. Шояд ҳамин муҳаббат, ки донаҳои он дар замини қалби Камолуддин ба воситаи устодаш Абулвафо сабзу борвар гардида буд, саранҷом боиси таълиф гардидани аввалин шарҳ бар маснавии Мавлоно гардида бошад.

Чунонки таъкид кардем, «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор» шарҳи нотамомест, ки се дафтари «Маснавии маънавӣ»-ро дар бар дорад ва дар чор муҷаллад ба нашр расидааст. Сабаби дар чор ҷилд таҳия шудани ин асар он аст, ки шореҳи Хоразмӣ пеш аз оғоз кардани шарҳи мазкур ба унвони раҳнамо ё заминагузории вуруд ба ҷаҳони фикрии Мавлоно муқаддимаи муфассале иборат аз даҳ мақола навиштааст, ки он дар ҷилди аввали нусхаи теҳронии «Ҷавоҳир-ул-асрор» ҷой дода шудааст. Ҳамин тавр, се дафтари дигар бошад, мутаносибан шарҳи се дафтари аввали маснавиро дар бар гирифтааст.

Муқаддимаи шарҳи «Ҷавоҳир-ул-асрор», ки дар ҷилди аввали китоб мураттаб гардидааст, ҳаҷман хеле бузург аст ва ба як рисолаи марбут ба ирфону тасаввуф шабоҳат дорад. Табиист, ки навиштани чунин рисола бе замина ва омодагии қаблӣ сурат намегирад. Камолуддини Хоразмӣ худ аз пӯяндагони роҳи тариқат буда ва илова бар ин чандин сарчашмаҳои дигарро низ пеши назар доштааст, ки он аз муҳтавои муқаддимаи мазкур ба равшанӣ ҳувайдост.

Сарчашмаҳои фикрии Камолуддини Хоразмиро дар навиштани ин маноқиб осори мансуру манзуми адабию ирфонии арабию форсӣ ташкил додаанд, ки дар ин миён «Тазкират-ул-авлиё»-и Шайх Аттори Нишобурӣ, «Тароиқ-ул-ҳақоиқ», «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Усмони Ҳуҷвирӣ, таълифоти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, «Мирсод-ул-ибод»-и Наҷмуддини Розӣ, ашъори арабии ибни Сино, оёту ҳадис, «Маснавии маънавӣ» ва девони ғазалиёти Шамс, ашъори Хоқонӣ, баъзе сурудаҳои Абулвафои Хоразмӣ ва рисолаи Сипаҳсолорро зикр кардан мумкин аст. Қабл аз баёни маноқиби риҷоли тасаввуф Хоразмӣ тайи як муқаддима суханро аз муноҷот ба даргоҳи Худованд оғоз мекунад.

Дар китобхонаҳои дунё нусхаҳои хаттии шарҳи мазкур зиёд ба назар мерасанд. Як нусхаи нашри лакҳнавии шарҳи Хоразмӣ дар дастрасии доктор Бадеуззамони Фурӯзонфар қарор дошта, теъдоде аз нусхаҳои он низ дар китобхонаҳои Эрон мавҷуд будааст. Б. Фурӯзонфар дар ин бора менависад:

«Ин шарҳ дар соли 1312 ҳиҷрии қамарӣ дар Лакҳнав ба табъ расида ва як нусхаи хаттии он назди ин заиф мавҷуд аст» [4,11]. Аз ҷумла, нусхаи нисбатан қадимтари шарҳи мазкур, ки доктор Муҳаммад Ҷаводи Шариат онро ба унвони нусхаи асл дар таҳияи шарҳи мазкур ба асос гирифтааст, дар китобхонаи Донишгоҳи Теҳрон нигоҳдорӣ мешавад. Доктор Шариат таъкид мекунад, ин нусха дар миёни нусахи дигари маҳфуз дар китобхонаҳои Эрон комил ба шумор меравад. Воқеан ҳам дар қиёс бо нусахи дигаре, ки аз ин шарҳ боқӣ мондааст, нусхаи мавриди баҳс дорои тафовутҳоест, ки онро аз соири нусхаҳо имтиёз мебахшад. Бартариҳои нусхаи мазкурро метавон ба тариқи зерин арзёбӣ кард:

- Танҳо ҳамин нусха аст, ки дар он ҳам муқаддима, ҳам даҳ мақола ва ҳам шарҳи се дафтари маснавӣ ба пуррагӣ вуҷуд дорад.

• Танҳо дар муқаддимаи ҳамин нусха қисмати эҳдоии китоб ба писари Шоҳрух Мирзо дида мешавад;

• Ин нусха қадимитарин нусхаи шарҳи Хоразмист ва ин матлаб аз таърихи китобати он, ки дар охири дафтари аввал ба сурати «даҳуми ҷимодиюлаввали соли 840» ва дар охири дафтари сеюм ба гунаи «зулҳиҷҷаи соли 841» омадааст, фаҳмида мешавад.

• Дебочае, ки дар оғози ин шарҳ ба забони арабӣ омадааст, дар ҳеч як аз нусахи дигар ба назар намерасад.

Роҷеъ ба муҳассаноти нусхаи мазкур бияфзоем, ки он бо хатти настаълиқи зебо навишта шудааст, аммо аз мутолиаи он метавон ба натиҷае расид, ки ин нусха нусхаи асл нест ва бояд аз рӯйи нусхаи дигар рӯйнавис шуда бошад. Муҳаққиқони дигар ҳам бо назардошти ҷой доштани ғалатҳои марбут ба тарзи навишти калима- дуруст хонда натавонистани котиб ва дар натиҷа нодуруст китобат шудани баъзе калимаҳо дар матни шарҳи мазкур бар ин натиҷа расидаанд, ки зоҳиран котиби ин нусха шахси босаводе набудааст ва «аз рӯйи нусхае, ки дар пеш дошта, наққошӣ кардааст» [6,15]**.** Ин нусха аз 573 сафҳаи 19-сатрӣ иборат мебошад.

Нусхаи дигаре аз ин шарҳ дар Китобхонаи милли Эрон маҳфуз аст, ки онро доктор Шариат бо аломати шартии «мим» ишора кардааст. Ин нусха хати настаълиқи рӯшан дорад ва навиштаи Ҳусайн - фарзанди Маҳмуди Шабистарӣ буда, қисмате аз ибтидои матни он (то зикри Робеаи Адвия) вуҷуд надорад, вале шарҳи се дафтарро фаро гирифтааст. Таърихи китобати он ба моҳи рамазони соли 889 рост меояд.

Таърихи китобати нусхаи китобхонаи остони Қудси Разавӣ маълум нест, вале он бо нусхаи хаттии Китобхонаи миллии Эрон шабоҳати зиёд дорад ва чунин менамояд, ки ҳар ду аз рӯйи як нусха китобат шуда бошанд. Ин нусха ҳам бо хатти насхи зебо навишта шудааст ва ба занни қавӣ аз нусхаҳои қадимии шарҳи маснавӣ буданаш аз эҳтимол дур нест. Монандии ашъори арабӣ, оёт ва аҳодис дар ин ду нусха дар мавридҳои зиёде метавонад мушкилоти марбут ба шарҳи Хоразмиро то андозае аз байн бардорад.

Дар китобхонаи остони Қудси Разавӣ нусхаи дигари ин шарҳ низ нигоҳдорӣ мешавад, ки бо хати насх навишта шуда, дар замони Низомшоҳ дар шаҳристони Давлатобод ба соли 1039 китобат шудааст. Ин нусха иборат аз 180 саҳифа буда, шомили муқаддима ва мақолоти даҳгона мебошад. Бо он ки ин нусха беғалат нест ва порае афтодагиҳои матнӣ ҳам дорад, боз ҳам имкон дорад барои рафъи бархе мушкилоти нусахи дигар созгор ояд.

Мавлавипажӯҳи турк Абдулбоқии Гулпинорлӣ дар китоби «Мавлавия пас аз Мавлоно» аз мавҷудияти нусхае аз шарҳи Хоразмӣ дар китобхонаи донишгоҳи Истанбул хабар дода, аз ҷумла менависад:

«Шарҳи мавсум ба «Кунуз-ул-ҳақоиқ фӣ румуз-уд-дақоиқ» аз Камолуддин Ҳусайн ибни Ҳасани Хоразмӣ, даргузашта дар 840ҳ. (1435-1436м) шарҳи чандон шинохташуда нест. Нусхаи китобхонаи донишгоҳи Истанбул, ки дар соли 1069 ҳ. истинсох шуда, шарҳи се дафтари маснавӣ аст ва дар муқаддимаи дафтари дуюм омадааст, ки шарҳи ин дафтар рӯзи дуюми рамазони соли 833ҳ. (1430м) оғоз шудааст. Муҳаққиқан ин шарҳи форсӣ яке аз авомили шарҳи маснавӣ ба забони туркӣ будааст. Шарҳи Хоразмӣ дар Ҳиндустон ба чоп расидааст» [2,205].

Ба назар мерасад, ки Гулпинорлӣ иштибоҳан ба ҷойи «Ҷавоҳир-ул-асрор» «Кунуз-ул-ҳақоиқ» навиштааст, зеро «Кунуз-ул-ҳақоиқ» шарҳи манзум буда, аз он абёти пароканда боқӣ мондааст, на се дафтар!

Шарҳи Хоразмӣ дар соли 1893 мелодӣ дар чопхонаи машҳури Лакҳнав дар се ҷилд (дар як муҷаллад) ба чоп расидааст ва нашри аввалини чопии он, ки мавриди баҳси мо қарор дошт, аз тарафи Муҳаммад Ҷаводи Шариат дар чор муҷаллад интишор ёфтааст.

Ҳамин тариқ, «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор» аввалин шарҳи «Маснавӣ» аст, ки тахминан як аср пас аз таълифу тадвини ин шоҳкори ирфонӣ аз тарафи як нафар суханвари сӯфимашраб ва пайрави мактаби Мавлавӣ навишта шудааст. Шарҳи мазкур ба тафсиру ташреҳи се дафтари аввал аз дафтарҳои шашгонаи маснавӣ ихтисос дошта,

дар солҳои охири умри муаллиф ба риштаи таҳрир кашида шудааст. муаллиф тавфиқ наёфтаст, ки дафтарҳои боқимондаи маснавиро шарҳ диҳад.

А Д А Б И Ё Т

1. Алишери Навоӣ. «Маҷолис-ун-нафоис». -Тошкент, 1997. «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор». Таълифи Камолуддин Ҳусайн ибни Ҳасани Хоразмӣ. Чопи аввал.- Теҳрон: Асотир, 1384. (дар чор муҷаллад)
2. Абдулбоқии Гулпинорлӣ. «Мавлавия пас аз Мавлоно». Тарҷумаи Тавфиқ Субҳонӣ, чопи савум.- Теҳрон, 1384.
3. Абдураҳмони Ҷомӣ .Нафаҳоталунс.- Теҳрон, 1336.-С. 423; Мир Алишери Навоӣ. Маҷолис-ун-нафоис.- Тошкент, 1997.- С. 13.
4. Бадеуззамони Фурӯзонфар. «Шарҳи маснавии шариф», ҷилди аввал.- Теҳрон: Заввор.- 1387.
5. Куллиёти Шамси Табрезӣ. Ба инзимоми шарҳи ҳоли Мавлавӣ ба қалами Бадеуззамони Фурӯзонфар, ба замимаи фарҳанги луғот ва таъбироти девони Шамс. – Теҳрон: Амири Кабир.- 1363.
6. Камолуддин Ҳусайн ибни Ҳасани Хоразмӣ. «Ҷавоҳир-ул-асрор ва завоҳир-ул-анвор», ҷ 1, саҳ. 147.

КАМАЛАДДИН ХУСАЙН ХАРАЗМИ - ПЕРВЫЙ КОММЕНТАТОР “МАСНАВИИ МАЪНАВИ” (“ПОЭМА О СКРЫТОМ СМЫСЛЕ”) МАВЛЯНА ДЖАЛАЛАДДИНА РУМИ

В данной статье рассматривается жизнь и творчество одного из первых комментаторов “Маснавии маънави” Мавляна Джалаладдина Руми – Камалиддина Хусайна Харазми. Камалиддин Хусайн Харазми - поэт, учёный и один из последователей тариката суфийской Кубравии, который жил в 14 веке нашей эры. Основываясь на истинной любви к “Маснави” Мавляна Джалаладдина Руми, он посвящал себя изучению и толкованию данного мирового произведения. Комментарий Харазми, который был известен, как “Джавахир аль-асрар ва завахир аль-анвар”, является толкованием трёх записей (дафтар) начала “Маснави”. Остальные записи “Маснави” автору истолковать не удалось. В данной статье речь идёт о личности Камалиддина Харазми - литературного наследия, а также основных взглядах и письменных образцах данного толкования.

Ключевые слова: Камалиддин Харазми, комментарии, “Джавахир аль-асрар ва завахир аль-анвар”, Мавляна Джалаладдин Руми.

KAMALIDDIN HUSSEIN KHARAZMI - AS THE FIRST COMMENTATOR OF "MASNAVI” OF MEVLANA JALALUDDIN RUMI

In given article it is considered the life and creative activity of one of the first commentators of Mevlana Jalaluddin Rumi’s “Masnavi” - Kamaliddin Hussein Kharazmi. Kamaliddin Hussein Kharazmi is the poet, scientist and one of the followers of Sufi’s sect of Kubravia who lived in 14th century A.D. According to true passion to Mevlana Jalaluddin Rumi’s “Masnavi” he devoted himself for studying and interpretation of the given world literary work. Interpretation of Kharazmi which was known as “Javahir al-asrar wa zavahir al-anvar” concerning the exposition of three notations of the beginning of "Masnavi". The author couldn’t interpret other notations of "Masnavi". In given article it is informed about a question of personality of Kamaliddin Kharazmi, literary heritage, basis sights and written samples of given interpretation.

Key words: Kamaliddin Harazmi, comments, Mavlyana Jalaladin Rumi.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: ***Т.С.Келдиёров*** **–** докторант ХГУ им. Б.Гафурова. Телефон: **92-780-40-01**

АШЪОРИ АРАБИИ ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ
(дар асоси ҷилди аввали «Куллиёти Девони Шамс»)

Д.Б. Каримова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

800 сол муқаддам дар хонадони Муҳаммад ибни Ҳусайни (Хатиби) Балхӣ машҳур ба Султонулуламо Баҳоуддин Валад, тифле бо номи Муҳаммад ба дунё омад, ки Ҷалолуддин унвони ифтихории ӯ шуд. Ӯ дар аввал ифтихори падар буд ва билохир ифтихори оламиён гашт. Падар нисбати ӯ муҳаббати беандоза дошт ва дар ташаккули ҷаҳонбиниву такмили саводаш саҳми бузург гузошт. Ҳанӯз хурдсол буд, ки бо падари бузургвораш дар сафарҳо ҳамроҳӣ менамуд. Аснои ҳамин сафарҳо ба дидори шайх Фаридаддин Аттори Нишопурӣ мушарраф гашт, ки ин ба ҳаёти ӯ бетаъсир намонд.

Зеҳни бурро, акли расо ва дониши волои Ҷалолуддин боиси он шуд, ки ба зудӣ машҳур гардад ва ҳамон гуна ки Шайх Аттор гуфта буд: «Оташ ба сӯхтагони олам

занад». Ихлосмандону муътақидон ва пайравонаш аз гӯшаву канор ба зиёрataш меомаданд ва хонаи ӯро ба макони маҷлису махфилҳо ва мактаби омӯзишу парвариши аҳли адаб табдил дода буданд ва ӯро бо номҳои «Мавлоно Муҳаммад, Мавлонои Рум, Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммад Румии Балхӣ» ёд мекарданд. Сабаби ба Ҷалолуддини Румӣ машҳур шуданаш дар он аст, ки ӯ Румро ватани дуюми худ қарор дода, дар ин сарзамин истиқомати ҳамешагиро ихтиёр карда буд.

Зиндагонии рангини Ҷалолуддин Муҳаммад пас аз шиносоӣ бо Шамси Табрезӣ ном орифи дарвешмашрабе рангинтар гардида, ба ҳаёти ӯ тағйироти куллие ворид сохт ва ӯро мафтуну шефтаи худ гардонид. То он ҷо, ки ӯ барои Мавлоно ҳамчун тимсоли таҷаллии нури Ҳақ таҷассум ёфт. Ба ин маънӣ худи Мавлавӣ борҳо дар ашъораш ишора намуда, аз ҷумла дар ин байт мегӯяд:

Мафхари Табрези ҷон Шамси Ҳақӣ, ай ёри мо,
Равнақи гуфтори моӣ, зиннати ашъори мо.

Ё дар байти зерин мехонем:

Хомӯш кардам ин забон, бо кас нагӯям ин замон,
Шуд Шамси Табрезӣ аён бар мусҳафи девони мо.

Ҳамчунин шуҳрати шоирӣ ва мақоми Ҷалолуддини Балхӣ хеле бузург буда, муҳаққиқони бешумор дар кишварҳои гуногун бо забонҳои мухталиф дар таҳқиқи осори ин адиби бузург камари ҳиммат гумоштанд ва дар натиҷагирии он муваффақ ҳам шудаанд. Яке аз ин донишмандони маъруф, устоди фақид Бадеъуззамони Фурӯзонфар мебошад, ки куллиёти «Девони Шамс»-ро дар ду ҷилд гирдоварӣ намудааст.

Ин мунтахаботи шоир яке аз асарҳои гаронбаҳои ӯ буда, аз қасоиду ғазалиёт, рубоиву мустадрикот ва қитъаву муламмаот иборат аст. Китоби мазкур бо ибтикори устод Фурӯзонфар дар Теҳрон бори чаҳорум дар соли 1377 ба табъ расидааст. Ҷилди аввали ин куллиёт аз 748 саҳифа иборат буда, дар он ёддошти ношир, муқаддимаи муаллиф, шарҳи ҳоли Мавлоно Ҷалолуддин, феҳрасти ғазалиёту қасоид, қисмате аз ашъори арабӣ ва ашъори муламмаоти Мавлоно ҷой дода шудааст. Ҷилди аввали китоби мазкур тахминан аз 1989 ғазал иборат буда, қисмати назарраси онро ашъори арабии Мавлоно ташкил медиҳад, ки теъдоди он ба 49 – 50 мерасад.

Бо назардошти ин ҳама масъалаи таҳқиқи хусусиятҳои бадеӣ, мавзӯӣ ва шаклии ашъори арабии Мавлавии Румӣ, аз муҳимтарин ҷузъиёти эҷодиёти ӯ буда, он дар вазнҳои гуногуни шеърӣ аз қабили рубоӣ, ғазал, қитъа, қасида ва ғайра суруда шудааст, ки ин шеърҳо аз ҷиҳати вазну қофия ва мазмуну мундариҷа дорои фарқиятҳо мебошанд.

Илова бар он, омӯзиши ашъори арабии Ҷалолуддини Румӣ дар муайян намудани шеъри арабизабони асри ӯ саҳми беандоза мегузорад.

Мақсади мо аз ин мақола таҳқиқи илмии аҳвол ва рӯзгори Мавлоно набуда, балки фақат ёдрас шудан ва шарҳ додани ҷузъе аз ашъори арабии ӯ мебошад, ки мо ин масъаларо ба таври намуна, бештар дар асоси таҳқиқи матни «Куллиёти Девони Шамс», баррасӣ хоҳем кард ва ҷузъи ашъори арабиро аз рӯйи ҳамрангӣ ва бо маънӣ наздик дар қиёс бо ғазалҳои форсии худи Мавлоно шарҳ хоҳем дод.

Намунаи чанде аз ашъори арабии Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ:

Ҷоа рабиъу муфтахиран фӣ ҷиворино,
Ҷоа-л-ҳабибу мубтасиман васта дорино.
Тайибу ва акриму ва таъолу литашрабу,
Инда-л-ҳабиби мубташиран фӣ уқорино.

№ 283. -С. 153.

Боди баҳоркӯён, ояд таронагӯён.
Омад баҳори хурраму омад нигори мо.
Омад ба барам сабӯҳи шайдо,
Он дилбари маҳлиқои раъно.

Омад баҳори дӯстон манзил сӯйи бӯстон кунем,
Гирди арӯсони чаман хезед то ҷавлон кунем.

Баҳор омад, баҳор омад, баҳори мушкбор омад,
Нигор омад, нигор омад, нигори бурдбор омад.

Ҳабиб омад, ҳабиб омад, ба дилдории муштоқон,
Рабиъ омад, рабиъ омад, рабии бас баид омад.

Баҳори ҳусни он дилбар ба мо бинмуд ногаҳон,
Шақоиқҳову райҳонҳову гулҳои аҷаб Моро»

***

Вардалбаширу мубашширан бибашоратин,
Аҳ-л-фуода ъашиятан бивурудиҳо.
Факааннa арзан навварат бирабиъиҳо.
Факааннa шамсан ашрақат бихудудиҳо.

№ 287. -С. 153.

Ҷамоли моҳи нурафшон бад-он рухсор мемонад,
Чу бадре шуд яқин медон, к-аз ӯ шабро зиё бошад.
Расид муждаи васлат саҳаргоҳе зи сабо,
Ва дил зинда шуд бо вурудаш.
Ки эй мубашшири давлат, ҳазор ҷонат фидо,
Ва замин мунаввар шуд бо баҳораш.
Ва офтоб дурахшид бо ҷамолаш,
Ки муждаи ҳақиқат бидеҳ зи баҳри Худо.

Умси ва усбиҳу билҷаво атаъаззабу,
Қалбӣ ъала нориӣ-л-ҳаво ятақаллабу.
Ин кунта таҳҷурунӣ туҳаззибунӣ биҳи,
Анта нуҳо ва билока ло атаҳаззабу.
Мо бола қалбика қад қаса фа ила мато,
Абкӣ ва мимо қад ҷара атаъаттабу.
Табриз ҷалла би Шамси динин сайидӣ,
Абкӣ даман миммо ҷанайту ва ашрабу.

№ 319. -С. 164.

«Ҳавои ишқи ҷонон дар сари мост,
К-аз ҳавояш беқарорам рӯзу шаб.
В-аз ҳавои хандаи субҳи висолаш рӯзу шаб,
Дилам аз оташи ишқаш сӯзон аст ба рӯзу шаб».

«Эй мунаввар аз ҷамолат дидаи ҷонам чу шамъ,
Бингар ба ҳоли зорам,
Бишкаста чаро гардӣ, дилтанг чаро бошӣ».

«Баски ҷон дар оташи ғам сӯхтем,
Дам фурӯ бастему ҳам дам сӯхтем».

«Ишқи ту шаробест, ки сӯзад дилу ҷонро,
Аҳволи дили ошиқи ошуфтаравонро».

«Мафхари Табрез зи таҷаллои нури Шамси дин».
«Ҷамоли мафхари офоқ зи ишқи беқиёси ӯ,

Чакад аз дида сиришки хун ва мо нӯш кунем».

Ғуррату вақҳи салабат қалби ҷамиъил башар,
Зоа биҳо из заҳарат ботини лайли кадар.
Қоматуҳо ъолиятун қиматуҳо голия,
Ғамзатуҳо соҳиратун, риқатуҳо мин сука

№ 1179.- С. 467.

Дар рӯйи ту рӯест чу хуршед ҳувайдо,
Он ҷо ки таҷаллӣ кунад он чеҳраи зебо.

Ҷонҳои ботинрӯшанон шабро ба дил рӯшанкунон,
Ки нури дидаву ақлу дилу равон бошад.

Он моҳ ки механдад дар чарх намеғунҷад,
К-аз сарв қомат дорад, в-аз зар қимат дорад,
Ҳам ғамзаи сеҳрангез, ҳам ноз зи шакар дорад.

Умрука ё воҳидан фӣ дараҷотил камол,
Қад назала-л-ҳаму бӣ ё сайидӣ қум таъол.
Ё фараҳӣ, мунисӣ, ё қамара-л- маҷлисӣ,
Ваҷҳика бадру тамом, риқука хамру ҳалол.

№ 1368.- С. 530.

«То чеҳраи он ягона дидам,
Дил дар ғами бекарона дидам».

Умри ту эй ягона дар дараҷаҳои камол,
Ғам фуруд омад бар ман.
Биё, ту эй муниси равонам, эй ёри ғамгусорам,
Биё, ба соҳили баҳре, ки гавҳарест тамом,
В-эй рӯйи маҳи ту шоду хандон.

Қудрати Мавлоноро дар маъниофаринӣ аз ин чиз эҳсос кардан мумкин аст, ки як воҳиди забониро дар доираи як мисраъ ё байт ба маъниҳои мухталиф мавриди истифода қарор додааст ва умумияту тафовутҳои ғоявӣ ва мавзӯии ашъори арабӣ ва форсиро баён кардааст. Ҳангоми омӯзиш ва мутолиаи ашъори арабӣ таваҷҷуҳи хонандаро ҷозибаи дигари забонӣ ва луғавии арабиаслу форсӣ ба худ ҷалб мекунад. Аз ҷумлаи санъатҳои бадеӣ, он чӣ Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ бештар истифода бурдааст, ин санъати муламмаъ ё худ рангорангии каломи адабии дузабонаи форсию арабӣ мебошад, ки беш аз 120 ғазали худро бо он тараннум намудааст.

Яке аз сабабҳои истифодаи забони арабӣ ва туркӣ дар ашъори Мавлоно он аст, ки ӯ аз кишварҳои гуногуни форсизабон ва арабиву туркизабонон дидан карда, баъзе унсурҳои баёнро бо ин забонҳо ва омезиши онҳо дар ашъори худ иброз кардааст. Аз ҳамин сабаб дар истифодаи алфози арабиву туркӣ ва ҳамҷоягии онҳо бо забони форсӣ дар ашъораш маҳорати баланди суханшиносиву сухандонӣ нишон дода, бо чунин сабки эҷод тавонистааст, ки забони асари худро ба олами бою рангини маонишиносӣ ворид созад.

Дар миёни ин ғазалиёт мисраҳо ва байтҳои муламмаъшудаи арабие ҳастанд, ки дар вазни шеъри форсӣ суруда шудаанд ва баръакс мисра ё абёти форсие ҳаст, ки дар вазни шеъри арабӣ суруда шудаанд. Бино ба гуфтаи муҳаққиқи тоҷик Алии Муҳаммадии Хуросонӣ, Мавлоно зиёда аз чиҳил авзони шеъриро дар ғазалҳои арабӣ истифода кардааст. Муламмаоти Мавлоно Ҷалолуддин бо маҳорати баланд ҳам дар мисраҳо ва ҳам дар абёту ғазал гардиш ёфта, бархе аз сурудаҳояш ибтидо бо мисраҳои

форсӣ ва интиҳо бо арабист ва баръакс бо мисраҳои арабӣ оғоз шуда, ба форсӣ анҷом ёфтаанд.

Дар мисолҳои зер намунае аз ин абётро дарҷ хоҳем кард. Дар ин намуна ғазал бо забони форсӣ оғоз шуда, бо арабӣ анҷом ёфтааст ва баъд аз ҳар як мисраи форсӣ, мисраи арабӣ бо тартиб назм шудааст.

Ҳон эй табиби ошиқон, савдоие дидӣ чу ман
Ё соҳибайя иннанӣ мустаҳлику лав локумо
Эй Юсуфи сад анҷуман, Яъқуб дидастӣ чу ман
Исфарра хаддӣ мин ҷаво вабяза айнӣ мин буко
Аз чашми Яъқуби суфӣ ашке давон бин Юсуфӣ
Тачрӣ думуъӣ билвало мин муқлато айнил вало
Хомӯш, боқиро биҷӯ аз нотиқи икромхӯ
Фал фаҳму мин иҳоиҳи мин кулли макруҳи шифо.
№261-С.146.

Чанд аз ин қилу қол, ишқ парасту би бол,
То ту бимонӣ чу ишқ дар ду ҷаҳон безавол.
Чанд кашӣ бори ҳаҷр, ғуссаву тимори ҳаҷр,
Хоса ки минқори ҳаҷр канад туро пару бол.
Як дам бонги наҷот, як дам овози мот,
Мезад он хушсифот бар ману бар васфи ҳол.
Туслиҳу мизонано, туҳсину алҳонано
Тузҳибу аҳзонано анта шадидул миҳол.
№1352.- С.524.

Дар ин ду мисоли дигар ибтидои ғазал арабӣ буда, бо форсӣ интиҳо ёфтаанд.

Антумуш шамс вал қамар минкумус самъ вал басар
Назарул қалбӣ фикум бикум янҷалӣ назар
Қултумус сабру аҷмал сабарал ъабду мо ансабар
Наҳну абноу вақтино раҳималлоҳу ман ғабар.
Бар он ёри хушназар ту магӯ ҳеҷ аз хабар
Чу хабар нест маҳрамаш, бари ӯ бош бохабар.
Чӣ ғамаст ар зарам бишуд, ки майе ҳаст ҳамчу зар
Арабӣ гар чӣ хуш бувад, аҷамӣ гӯ ту эй писар.
№1176.- С.465.

Руҳука баҳрул вафо лавнука ламъус сафо
Умрука лав ло илтақо қулту аё зулҷалол.
Оҳ зи нафси фузул, оҳ зи заъфи укул
Оҳ зи ёри малул, чанд намояд малул.
Тудрибу қалбул варо тускируҳум билҳаво
Тудрику мо ло юро анта латифул хиёл.
Ҷумла суолу ҷавоб з-ӯсту манам чун рубоб,
Мезанадам ӯ шитоб, захма ки яъне бинол.
№1361.- С.528.

Аз рубоиёти пурра арабии Мавлоно намунае ин аст:

Мавлоя анна -т -тоибу миммо салафо
Ҳал юқбалу узру ошиқин қад талафо
Ин кона надоматӣ судудан ва ҷафо
Мавлоя афаллоҳу афаллоҳу, афо.

Мисоли дигар дар рубоиёте, ки бо рангорангии фарҳанги се миллат аз рӯйи абёти ғазалиёти туркию арабӣ ва форсӣ истифода шудааст.

Ё авҳаду бил ҷамоли, ё ҷонум сен
Аз аҳди ман, ай дӯст, магар нодум сен.
Қад кунта туҳиббунӣ, фа қул тоҷик сен
Вал явма ҳаҷартанӣ, фа қул сен ким сен.

Хулоса, эҷодиёти Мавлоно Ҷалолуддини Румии Балхӣ аз ҷиҳати мавзӯъ, мазмун ва мундариҷа басо гуногун ва доманадор буда, масоили муҳим ва ҳассоси зиндагиро фаро мегирад. Оид ба эҷодиёт ва лаҳзаҳои ҷудогонаи ҳаёти ӯ дар сарчашмаҳои адабию таърихии замонҳои мухталиф, дар феҳристи китобхонаҳои ҷаҳонӣ маълумотҳои зиёде вуҷуд доранд. Аз ин ҷост, ки таҳқиқ ва омӯзиши мероси адабию назарии ӯ имрӯз ҳам яке аз масоили муҳимест, ки мавриди тадқиқи олимони Шарқу Ғарб қарор гирифта, то қарнҳои имрӯзу баъдӣ нуфузу манзалати бузурги худро гум нахоҳад кард.

А Д А Б И Ё Т

1. Куллиёти девони Шамси Табрезӣ. Бадеъуззамон Фурӯзонфар.- ҷ. 1. -Теҳрон, 1377.
2. Ғазалиёти шӯрангези Шамси Табрезӣ. Ба интихоби Фаридункор.- чопи дуюм.- Теҳрон, 1343; чопи шашум.- Теҳрон,1373.
3. 800 ғазали дилошӯбиМавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. -Душанбе: Адиб.-2007.
4. Офтоби маърифат(Маҷмӯи мақолот)

ПОЭЗИЯ ДЖАЛОЛУДДИНА РУМИ НА АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

(на основе первого тома полного собрания сочинений Шамса Табрези)

В данной статье проведены анализ и интерпретация стихов Джалолуддина Руми на арабском языке, а также применение арабских бейтов и стихотворных строк на арабском языке в газелях поэта. Описываются закономерности арабских заимствований и их применение в газелх Джалалиддина Руми и наряду с этим приведены переводные варианты некоторых бейтов с арабского языка на персидско-таджикский язык, опираясь на исследования ученых востоковедов и других достоверных научных источников. Указаны пути выявления семантических и грамматических особенностей арабских бейтов и стихотворных строк в газелях Джалалиддина Руми.

Ключевые слова: Джалолуддин Руми, поэзия, арабские заимствования, применение арабских бейтов и стихотворных строк, анализ и интерпретация стихов, переводные варианты.

POETRY J.RUMI DISTRICT IN ARABIC

(based on the first volume of the complete works of Shams Tabrezi)

In this article the analysis and interpretation of verses of Dzhaloluddin Rumi in the Arabic language, and also application Arab бейтов and in the Arabic language in gazelles of the poet are carried out poetic lines. Regularities of the Arab loans and their application in Dzhalaliddin Rumi's gazelles are described and along with it translated options of some бейтов from the Arabic language are given in the Persian-Tajik language, relying on researches of scientific orientalists and other reliable scientific sources. Ways of detection of semantic and grammatical features Arab бейтов and in Dzhalaliddin Rumi's gazelles are specified poetic lines.

Keywords: Dzhaloluddin Rumi poetry, Arab borrowing, the use of Arabic bayts and lines of poetry, analysis and interpretation of the verses, transferable options.

Сведения об авторе: ***Д.Б. Каримова*** - аспирантка Таджикского национального университета

ОСОРИ БАДЕИИ ҲАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО

Н.С. Шамсов

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Аввалин шеъри Ҳабибулло Файзулло- «Модар» соли 1960 эҷод гардида, аз ҷониби устод Сотим Улуғзода хуш пазируфта шудааст ва дар маҷмӯаи аввалини ӯ «Қатраи борон» ба андак таҳрир чоп гардидааст:

Ин қадар дар васфи ту бисёр мебошад суруд,
Ин қадар ҳам меҳри ту пурҷӯш бошад мисли рӯд.
Ин қадар дар васфи ту гуфтанд одамҳо дуруд,
Чунки бе ту зиндагонӣ олами афсона буд (13,10).

«Қатраи борон» соли 1966 ба табъ расида, 42 шеъри гуногунжанр ва панҷ рубоиро дар бар гирифтааст [13]. Нависандаи маъруф Сотим Улуғзода дар пешгуфтори ин маҷмӯа зикр намудааст: «Ҳабибулло Файзулло гоҳ – гоҳ шеърҳои навашро назди ман оварда мехонд, ман бо хурсандӣ медидам, ки истеъдодаш аз шеър то шеър шукуфта

истодааст. Дуруст аст, ки ҳоло лирикаи ӯ аз доираи « рози дил» - шахсӣ, аз чаҳорчӯбаи ишқу сӯзи ҷавонӣ он қадар берун намебарояд ва баъзе ғазалҳояш анъанавӣ, тақлидӣ мебошанд. Аммо кадом шоир дар ҷавонӣ ин роҳ, ин марҳаларо тай накардааст?

Ӯ ба кӯшиши тамом дар адабиёт пайроҳаи хоси худро меҷӯяд ва ҷустуҷӯяш бемуваффақият нест. Вай рӯ ба камолот рафта истодааст» [6, 6].

Дар ин маҷмӯа шоир орзую маром ва мақсуди минбаъдаи шаҳрвандӣ ва инсонии қаҳрамони лирикиро дар хизмати содиқона ба Ватан ва халқ хеле самимӣ ба таври зайл ифода намудааст:

Қафас набвад дили ман,
Ошён аст орзуҳоро
Шуморо бо суруди зиндагӣ бинмояд истиқбол,
Ба сӯйи кишвари иқбол (12, 68-69).

Дар маҷмӯаи аввалини Ҳ. Файзулло табиати зебои диёр низ бо обуранги тоза ва диди хосаи шоиронаи Ҳабибулло Файзулло тасвир гардидааст:

Ин рӯди кӯҳистон аст,
дар домани кӯҳаш бин,
Ҳам ҷӯшу хурӯшаш бин,
ҳам фарру шукӯҳаш бин
Дар ин раҳи ноҳамвор сад пасту
баландӣ ҳаст,
Бо ҷӯшу хурӯш, аммо
садди раҳи худ бишкаст (12, 17).

Чоп гардидани ин маҷмӯа гувоҳи он буд, ки ба адабиёти тоҷик боз як адиби ҷавони тозаҷӯю соҳибистеъдод ва боҷуръат қадамҳои аввалини худро мегузорад. Дар ин хусус адабиётшиноси маъруф С. Табаров нигошта буд: «Тафовути ашъори лирикии Ҳабибулло Файзулло, аз ҷумла шеърҳои ҷудогонаи граждани ва философии ӯ, аз дигар шоирони ҷавон, пеш аз ҳама, дар он аст, ки ӯ ба муҷаррадбаёнӣ, пардапӯшона ифода кардани фикр, ба мавҳум тасвир намудани образҳои шеърӣ роҳ намедиҳад, балки мавзӯю идея, мақсуду омол ва тарзи баёни шоиронаро хеле аёну конкрет ва хеле равшан ба қалам медиҳад, ки дар натиҷа мавзӯъ ва идеяи шеърҳои ӯ дар якҷоягӣ бо шакли баланди шеърӣ пурмазмуну ҷилодор мегарданд» [1,7].

Аксари шеърҳои маҷмӯаи нахустини шоир тасвиргари олами зебои маънавии инсон буда, бо андешаву хулосаҳои ҷолиб ҳақиқати зиндагиро пешорӯйи хонанда ҷилвагар месозанд. Дар хусуси шеърҳои ин маҷмӯа адабиётшинос А. Сайфуллоев чунин иброз доштааст: «Ҳабибулло Файзулло, ки бо умеди хизмати халқу Ватан ба майдони адабиёт қадам гузоштааст, бо як кӯшишу ҷӯшиши шоирона ба ҷустуҷӯйи «роҳи дилҳои мардум» пардохтааст. Маълум аст, ки барои ба дил роҳ ёфтан фақат ба қалам додани чанд шеърҳои хуб ҳанӯз кам аст, пеш аз ҳама, муҳаббат ва самимияти комил лозим аст. Хушбахтона, дар «Қатраи борон» чунин самимияту садоқат ҳис карда мешавад [4, 13].

Маҷмӯаи аввалини ашъор Ҳабибулло Файзуллоро дар миёни адабиётшиносон ва оммаи хонандагон чун қаламкаши ҷавони ҷӯяндаю собитқадам муаррифӣ намуд.

Маҷмӯаи дувуми ашъори ӯ баъди панҷ сол- соли 1971 нашр гардида, «Дунёи ҷавонӣ» [9] ном гирифт ва он аз 32 шеър, ҳафт рубоӣ ва силсилаи «Барге зи боғи Пушкин» иборат буд. Ин маҷмӯа аз омӯзиши ҷиддӣ, пешравӣ, навҷӯӣ ва камолоти минбаъдаи эҷодии муаллифи он дарак медод. Дар ин маҷмӯа интихоби мавзӯъҳои шеърӣ гуногун ва фарох буда, тарзи тасвирот басо ҷолибу хонданӣ аст ва баёни фасеҳу образҳои тозаю хотирмон асоси шеърҳоро ташкил медоданд.

Силсилаи «Барге зи боғи Пушкин», ки соли 1971 эҷод гардидааст, аз ҳафт шеъри алоҳидаи аз ҷиҳати мазмуну мантиқ бо ҳам алоқаманд иборат мебошад. Шеърҳои «Хандаи тифл», «Баҳор дар фасли хазон», «Пул», «Ҳусн»,«Дастниҳол», «Мактуб ба ҳамсараш» ва «Достони ногуфта» ҳар кадом бо мазмуни баланди худ паҳлӯҳои ҷолиби ҳаёти адиби номвари рус- А.С.Пушкинро тасвир месозанд ва дар маҷмӯъ мазмуну ғояи ягонаро созмон медиҳанд.

Ҳабибулло Файзулло баъд аз сайри зодгоҳи ин адиби маъруфи рус – деҳаи Михайловск таассуроти худро бо як муҳаббат ва самимияти хоссаю зебои шоирона ба қалам додааст. Аз ҳафт шеъри силсила панҷтоаш дар шакли чаҳорпора, як шеър бо тарзи нимоӣ ва як шеър дар шакли қофиябандии маснавӣ (аа,бб, вв,гг, дд,..) эҷод гардидаанд.

Дар оғози силсила (шеъри «Хандаи тифл») шоир бо як руҷӯйи зебои шоирона оид ба ин мавзӯи ҷолиб дахл намуданашро таъкид сохта, иброз доштааст:

Дар шохсори боғаш,
Парвоз мекунад дил.
Шеъре чу хандаи тифл,
Оғоз мекунад дил (9,62).

Ҳабибулло Файзулло дар шеъри дуюми силсила- «Баҳор дар фасли хазон» ба шеъри машҳури А.С. Пушкин «Тирамоҳ» ишора намуда, мақдами шоири шаҳири русро ба зодгоҳаш ва эҷоди пурбору гулрези ӯро «баҳор дар фасли хазон» номидааст:

Ба фасли тирамаҳ гӯё замон рӯйи хазонӣ дошт,
Дар ин фасли хазон танҳо дили шоир ҷавонӣ дошт
Вале андар дили шоир баҳоре гулфишонӣ дошт,
Ҷахони пир, к-аз ин накҳаташ шӯри ҷавонӣ дошт
(9, 62-63).

Бояд гуфт, ки ҳангоми дар шаҳри Маскав дар Донишкадаи ҷаҳонии адабиёт таҳсил кардан дар ашъори Ҳабибулло Файзулло тағйироти куллие ба амал омад. Дар баробари ба тоҷикӣ тарҷума намудани шеърҳои шоирони рус ва дигар халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ шеърҳои зиёди ӯ низ ба забонҳои русӣ, белорусӣ, арманӣ, литвонӣ ва ғайра тарҷума ва дар матбуоти он кишварҳо нашр гардиданд. Нашрияи «Маскав» соли – 1972 китобчаи ашъори шоирро таҳти унвони «Яблонка» ба чоп расонид. Тавре ки дӯст ва ҳамсабақи шоир Зафар Мирзоев менигорад: «Гумон мекунам, ки солҳои зиндагӣ ва эҷоди Ҳабибулло Файзулло ва муосиронаш марҳилаи навине буд дар шеъри ҳазорсолаи тоҷик, ки ҳанӯз пажӯҳишгарони адабиёт таври дилхоҳ ин марҳилаи эҷодро таҳлил накарданд. Манзури ман дар шеъри Ҳабибулло ва ҳамзамононаш, бо вуҷуди идомаи назми классикӣ, таъсири шева ва услуби ашъори адибони руси солҳои 20 –уми қарни гузашта, чун Сергей Есенин, Александр Блок ва солҳои 60 –уми ин қарн Андрей Вознесенский, Роберт Рождественский, Евгений Евтушенко, ҳамчунон пайравӣ бо шоирони муосири Эрон, чун Нодири Нодирпур, Фаридун Муширӣ, Ҳушанг Соя, Симин Беҳбаҳонӣ, Фурӯғи Фаррухзод ва шеъри навини форсӣ, ки онро «шеъри нимоӣ» низ меноманд, баръало дида мешавад.

Дар баробари ин, шеъри Ҳабибулло Файзулло хеле миллӣ ва маҳаллӣ аст» [1, 37].

Баъди хатми Донишкадаи ҷаҳонии адабиёт ва бозгашт ба Тоҷикистон шоир соли 1974 маҷмӯаи дигари ашъорашро бо номи «Афсонаи дарё» [7] ба табъ мерасонад, ки он аз 48 шеър, достони «Садои хатин», 5 рубоӣ ва тарҷумаи достони адиби рус Дмитрий Кедрин «Ҷиҳоз» иборат мебошад. Дар шеърҳои ин маҷмӯа такомули эҷодӣ, диди шоирона ва тозакориҳои Ҳабибулло Файзулло басо равшан мушоҳида мегардад. Он гуна ки адабиётшиноси маъруф, академик М. Шакурӣ таъкид месозад: «Бешубҳа, шеъру шеърият ва муҳимтарин унсурҳои он, аз ҷумла вазну қофия чизе нест, ки шах шуда монда бошад, таҳаввул напазирад, рангҳои нав пайдо накунад. Шеъри форсии мо аз бозе ки шакл гирифт, аз аҳди Сомониён ва Рӯдакиву Фирдавсӣ пайваста дигар мешуд, имконоти нав ба нав пайдо мекард» [14, 393].

Бояд гуфт, ки достони «Ҷиҳоз»- и адиби рус Дмитрий Кедрин ба рӯзгори пуршӯри шоири шаҳири форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ ва духтари ӯ бахшида шудааст. Тарҷума моҳирона ва дар шакли бандҳои чаҳормисраъгӣ ба вуқуъ пайвастааст. Тасвирҳои бадеии ҷолиб, сужети муассир, образҳои хотирнишин ба достон шукӯҳи адабии хоса бахшида, азобу ранҷи сисолаи Фирдавсӣ ва интизориҳои бесамари духтари суханвари тӯсиро хеле муъҷазу тобнок ба ҷилва овардаанд:

Гуфто: падаро, гузашт умрам,
Умри ту ба ранҷи достон рафт.
Охир ку ҷиҳози наварӯсӣ?!
Сӣ фасли баҳору сӣ хазон рафт.

Сӣ бор шукуфта ғунчаи гул,
Сӣ бор шаҷар самар бахшид.
Сӣ бор ба гӯши ғунчаи тар,
Афғони ҳазор асар бубахшид (7,63).

Достони «Садои Хатин», ки соли 1974 эҷод гардидааст, дар эҷодиёти шоир мавқеи баланд касб намуда, дорои ғояҳои олии башардӯстӣ мебошад. Достон аз шаш боб иборат буда, боби аввал «Монологи аскари номаълум», боби дувум «Гуфтугӯйи Хатин бо Сонгми», боби сеюм «Рози тифл», боби чорум «Монологи ҳайкал», боби панҷум «Фарёди лаклакон» ва боби шашум «Монологи раҳгузар» номгузорӣ шудаанд. Ин бобҳо мавзӯи ягона – маҳкум намудани ҷангу ҷангҷӯён ва тараннуми сулҳу амониро дар бар гирифта, манзараи мудҳиши қатли ом, сӯзондани кӯдакону наврасон ва занон, хунхорию ваҳшонияти фашистони немис ва билохира тантанаи ғалабаи ҳаёт бар аҷал (марг) пеши назари хонанда ҷилвагар мешавад.

«Мунақидон ва донишмандон шеърро «рақси мавзуни калимот», «растохези вожаҳо» ва «ғулғулаи сури қиёмат» тафсир кардаанд, ки сифати мазкур мабнӣ бар пайванди ногузири шеъру мусиқӣ ва оҳангу калимот ҳастанд. Ба қавли дигар, ин пайванд мисли таносуби шаклу мазмун аст, ки ба ҳеҷ ваҷҳ аз ҳам ҷудо нестанд. Оҳанг навъе аз сурат ё шакли шеър аст, ки зинҳор аз мазмуни он раҳо нест» [2, 47].Ин гуна «тӯғёни сухан» ва «растохези вожаҳо»- ро дар маҷмӯаи навбатии Ҳабибулло Файзулло – «Достони роҳ» [9], ки соли 1977 ба табъ расид, дучор меоем. Ин маҷмӯа аз 54 шеър, достони «Пайроҳа» ва манзумаи «Садди оташ» иборат мебошад. Шеърҳои маҷмӯа бозгӯи табиати тӯфонзод, дили оинасон пок, рӯҳи қавию бешикаст, ғурури баланд ва иродаи мустаҳкаму олами пуршӯру барангезандаи муаллифи онҳо буда, дар чашми хонанда навгароию навсароиҳои шоир ба ҷилва меоянд.

Достони «Пайроҳа», ки баъдтар муаллиф ба он «Достони роҳ» ном ниҳодааст, аз ҳафт боб иборат аст. Боби аввал «Роҳбалад», боби дуюм «Суруди дарё», боби сеюм «Марина», боби чорум «Сарнавишт», боби панҷум «Назокат», боби шашум «Мужда» ва боби ҳафтум «Сайри баҳр» номгузорӣ шуда, дар қолиби чаҳорпора бо қофиябандии абвб, гдед ва амсоли инҳо эҷод гардидааст. Ин достон ба корномаи бунёдкорони сохтмони азими асри бист – нерӯгоҳи обии барқии Норак бахшида шудааст. Шоир азму талош ва заҳматҳои коргаронро баҳри чароғону нуристон гардондани Тоҷикистон табиӣ ва дилнишину муассир ба қалам додааст. Ин достон аз 73 банди чаҳормисраъгӣ иборат буда, дар вазни ҳазаҷи мусаддаси ахраби мақбузи маҳфуз ё мақсур эҷод гардидааст, ки афоилаш мафъӯлу мафоилун фаӯлун ё мафоӣл (- -v | v – v - |v- - ё v - ~) мебошад. Дар боби «Суруди дарё» -и ин достон шоир тавассути руҷӯе, ки аз забони дарёи Вахш садо медиҳад, ба таърих рӯ оварда, қаҳрамонию сарбаландӣ ва баъдан нокомиҳои Восеи далеру қаҳрамонро бо ҳарорати баланди бадеӣ тасвир менамояд:

Ором бигашта лаҳзае Вахш,
Мегуфт: ҷавони родмарде
Бо дастаи худ фуромад аз кӯҳ,
Бинмуда ба тангно набарде.

Бо дастаи фотеҳу диловар,
Восеъ раҳи Балҷувон гирифта.
Пайроҳаи кӯҳ тай намуда,
Қасд аз ҳама душманон гирифта (9, 94-95)

Манзумаи «Садди оташ» ба ҷонфидоии ҷавонмарди данғарагӣ Талбак Лолаев бахшида шудааст, ки баҳри аз сӯхтор наҷот додани ғаллазор ҷони ҷавони худро қурбон

намудааст. Манзума аз чор боб иборат буда, 25 банди чаҳормисраъгиро дар бар мегирад.

Агар дар нимаи аввали асри XX дар назми тоҷик шакли шеъри чаҳорпора мавқеи марказӣ дошта бошад, пас дар нимаи дуюми он арӯзи нав ё шеъри озод мавқеи муайянкунандагӣ касб мекунад. Ба қавли Рустами Ваҳҳоб: «Ҳам шакли чаҳорпора ва ҳам арӯзи нав маҳсули як раванди ташаккули ниёзҳои иҷтимоӣ ва завқии ҷомеа буд, ки яке дар сатҳи ибтидоӣ ва дигаре дар сатҳи олии пешрафти ин раванд муносиб воқеъ гардид. Хусусиятҳои шаклии чаҳорпора ва арӯзи нав низ аз бисёр ҷиҳат муштарак мебошад» [3, 23].

Ба маҷмӯаи «Достони роҳ»-и шоир адабиётшинос Қамчин Чиллаев тақриз навишта, мавзӯъҳои асосӣ, ҷиҳатҳои муҳимми эҷодиёти шоирро ошкор сохтааст. Ба қавли мунаққид, яке аз хусусиятҳои асосии ашъори шоир, ки дар ин маҷмӯа басо равшан ифода ёфтааст, бо таърихи иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангии халқ пайванди ногусастанӣ доштан мебошад: «Барои Ҳабибулло Файзулло табиат партавест, ки дар он падидҳои фараҳангез, фоҷеъ, қаҳрамониҳои инсонӣ рух медиҳанд. Табиат барои ӯ шоҳиди ҳама комроминву хорӣ, мардонагиву разолат, бурду бохти инсон аст. Ҳабибулло Файзулло бо ҳамин хусусиятҳо аз шеърҳои дигар шоирон дар ин мавзӯъ фарқ мекунад. Беҳтарин образҳои бадеӣ дар ашъори ӯ низ аз падидаҳои табиат офарида шудаанд. Шоир тавонистааст табиатро барои гузориши хосту ғояҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ хуб истифода кунад ва инро аз комёбиҳои ӯ донистан равост» [13, 126-127].

Маҷмӯаи охирини Ҳабибулло Файзулло, ки ҳангоми дар қайди ҳаёт буданаш интишор ёфтааст, «Дидори орзуҳо» [11] ном дошта, соли 1979 ба табъ расидааст ва аз 74 шеър иборат мебошад. Дар ин маҷмӯа 58 шеърро чаҳорпора, 6 нимоӣ , 6 маснавӣ, 3 ғазал ва 1 мухаммас ташкил дода, мақоми шеъри чаҳорпора нисбат ба дигар шаклҳои шеърӣ дар маҷмӯаи фавқуззикр хеле баланд мебошад. Барои нишон додани дараҷаи майлнокии шоир ба шаклҳои шеърӣ ҷадвали зеринро пешкаш мекунем:

Шаклҳои шеърӣ					
	«Қатраи борон»	«Дунёи ҷавонӣ»	«Афсонаи дарё»	«Достони роҳ»	«Дидори орзуҳо»
	1966	1971	1974	1977	1979
Чаҳорпора	22	26	43	45	58
Нимоӣ	9	13	9	12	6
Ғазал	3	-	2	-	3
Маснавӣ	4	1	1	4	6
Мустазод	3	-	-	1	
Мухаммас	-	-	-	-	1
Мусаддас	1	-	-	-	-
Рубоиҳо	5	7	5	-	-
Дубайтиҳо	-	-	-	-	-
Достонҳо	-	-	1	1	-
Манзума	-	-	1	1	-
Силсилаи шеърҳо	-	1	-	-	-

Баъд аз вафоташ китобҳои зиёди шоир бо номҳои «Обшори офтоб» (1981), «Чил чанор» (1982), «Зи нав зинда шавем» (1985 ва 2005), «Армуғон»(тарҷумаҳо,1987), «Бол»(1990), «Куллиёт»(1995 ва 2011), «Лутфи боронӣ» (2005), «Паём» (2005), «Ёдгори дил» (2005), «Дарёи умр» (2007) ва «Гулчини ашъор» (бо ҳуруфи форсӣ,2011) ба табъ расидаанд.

Мавриди зикр аст, ки баъд аз вафоти Ҳабибулло Файзулло дар кори гирд овардану мураттаб сохтан ва ба пуррагӣ ба чоп омода намудани ашъори шоир адиб ва рӯзноманигор Шоҳҳайдар Ёдгорӣ саҳми арзанда дорад. Бо кӯшишу эҳтимом ва азми

қавии ӯ ду маротиба-солҳои 1995 ва 2011 «Куллиёт»-и мукаммали шоир ба нашр расид. Тафовути ин ду нашр танҳо дар он аст, ки дар «Куллиёт»-и соли 2011 як шеъри нав бо номи «Барги хазон» (12,271) ва дубайтии зерин илова шудаасту халос:

Дар ин тайёра ман парвоз дорам,
Дили ман дардманду дардманд аст.
Дили ман тоқати пастӣ надорад,
Ки дар покӣ зи гардунҳо баланд аст (12,283).

Умуман, Куллиёти соли 2011 ба нашр расидаи Ҳабибулло Файзулло чунин таркиб ёфтааст:

Бобҳо: «Ошёни орзуҳо»: 142 шеър
«Сарбаландӣ»: 21 шеър
«Нидои аср»: 10 шеър
«Бачагии ҷовидон»: 20 шеър
«Дунёи ҷавонӣ»: 73 шеър
«Арзи эҳтиром»: 29 шеър
«Рубоӣ ва дубайтиҳо»: 102 рубоӣ ва 10 дубайтӣ
«Силсилаи шеър, манзума, достон»:
«Барге зи боғи Пушкин»-силсила,
«Садои Хатин»-достон,
«Бистари вафодорӣ»-достон,
«Садди оташ»-манзума,
«Достони роҳ»-достон.
«Тарҷумаҳо»: 91 шеър, як драмаи манзум,як драмаи мансур, достони Д.Кедрин бо номи «Ҷиҳоз». Аз ҷиҳати шаклҳои шеърӣ ин Куллиёт чунин шеърҳоро дар бар мегирад:
Чаҳорпора: 205 шеър,
Нимоӣ: 38 шеър,
Ғазал: 18 шеър,
Маснавӣ: 19 шеър,
Қитъа: 5 шеър,
Мусаммати мураббаъ: 1
Мустазод: 5 шеър,
Мухаммас: 2 шеър,
Мусаддас: 1 шеър,
Тарҷеъбанд: 1 шеър.

Дар «Куллиёт» дар баробари силсилаи шеъру достонҳои дар маҷмӯаҳои дар замони зиндагии шоир чопшуда достони «Бистари вафодорӣ» низ ҷой дода шудааст, ки аз ду боб ва чил банди чаҳормисраъгӣ иборат мебошад.Ин достон ба корномаи ҷангии Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ Саидқул Турдиев ва садоқату вафодорӣ, меҳру муҳаббат ва ишқи беинтиҳою ҷовидонаи ҳамсари ӯ бахшида шудааст. Дар ин достон ғояҳои олии инсонӣ: ватандӯстию башардӯстӣ ва инсонпарварӣ тараннум ёфта, разолату ҷангҷӯйӣ ва сияҳкорӣ сахт маҳкум мешавад.

Умуман, осори бадеии Ҳабибулло Файзулло бо зиндагии ҳамарӯзаи мардуми замони худ бо ҳама печидагию рангиниҳо ва шебу фарозҳои он тавъам буда, тараннумгари набзи айёми худ мебошад ва дар қатори Ғаффор Мирзо, Муъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Гулназар, Ғоиб Сафарзода дар тағйири меъёрҳои тасвири зиндагӣ дар назми солҳои 60-ум ва 70-уми садаи бист саҳми арзанда гузошт.

А Д А Б И Ё Т

1. Мирзоев З.Шоири дардошно//Дӯстон, ёди шумо базм марост-Ёдномаи Ҳабибулло Файзулло.-Душанбе:Шарқи озод.-2005.-С.35-41.
2. Мирзоюнус М. Ҳамзоди тӯфон.- Душанбе: Адиб.- 256 с.

3. Рустами Ваҳҳоб.Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритмии назми муосири тоҷик.-Душанбе:Ирфон.-2009.-200 с.
4. Сайфуллоев А.Қатраи рӯдхоҳ//Дӯстон, ёди шумо базм марост-Ёдномаи Ҳабибулло Файзулло.-Душанбе:Шарқи озод,2005.-С.13-23.
5. Табаров С.Меҳнат ва ҷустуҷӯ асоси самари эҷодист//Дӯстон,ёди шумо базм марост-Ёдномаи Ҳабибулло Файзулло.- Душанбе: Шарқи озод, 2005.-С.6-12.
6. Улуғзода С.Ба ҷои сарсухан//Пешгуфтор ба маҷмӯаи «Қатраи борон».- Душанбе:Ирфон,1966.-С.5-6.
7. Файзулло Ҳ. Афсонаи дарё.-Душанбе: Ирфон.-1974.-96 с.
8. Файзулло Ҳ. Дунёи ҷавонӣ.-Душанбе:Ирфон.- 1971.-72 с.
9. Файзулло Ҳ. Достони роҳ.-Душанбе:Ирфон.- 1977.-112 с.
10. Файзулло Ҳ. Дидори орзуҳо.-Душанбе:Ирфон.-1979,112с.
11. Файзулло Ҳ. Куллиёт.-Душанбе: Бухоро.- 2011.-512 с.
12. Файзулло Ҳ. Қатраи борон.-Душанбе: Ирфон.-1966.- 76 с.
13. Чиллаев Қ. Таронаи куҳсор//Дӯстон, ёди шумо базм марост-Ёдномаи Ҳабибулло Файзулло.-Душанбе: Шарқи озод,2005.-С.123-129.ТТ
14. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷики садаи бист.-Душанбе:Пайванд, 2006.- 456 с.

ХАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО И ЕГО ТВОРЧЕСТВО

Статья посвящена жизни и творчеству выдающегося советского поэта. Х. Файзулло, который прожил короткую, но очень яркую творческую жизнь. Большое влияние на творческое развитие поэта оказали светила таджикской литературы С. Улугзода и М. Турсунзода. После его смерти сборники «Катраи борон»(1966), «Дунёи чавони»(1971), «Яблонка»(1972), «Афсонаи дарё»(1974), «Достони рох»(1977), «Дидори орзухо»(1979) были переведены на разные языки народов. Актуальность его стихов звучить и сегодня.

Ключевые слова: Хабибулло Файзулло, молодой поэт, художественное наследие, сборник, стихи, собрание сочинений, поэма, перевод.

THIS ARTICLE DEVOTED FOR THE LIFE OF POET HABIBULLO FAIZULLO

H. Faizullo died in 35 year old but he reached to the top of his Professional skills with helping of his teachers as a S.Ulugzoda,M.Tursunzoda. His Miscelanies like «Qatrai boron»(1966), «Dunyoi gavoni»(1971), «Yablonka»(1972), «Afsonai daryo»(1974), «Dostoni roh»(1977), «Didori orzuho»(1979) and others were translated in to Tajik, Russian, Persian after his death.

Key words: Habibullo Faizullo, yong poet, poems, translate, brashure, composition.

Сведения об авторе:*Шамсов Н.С*.- соискатель ТГПУ им.Садриддина Айни

ҶОВИД БИМОН БА ИШҚ, ТУҒРАЛ

А.А. Шоев
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Муҳимтарин падидае, ки аз ниҳоди инсонӣ ҷӯш зада, ӯро ба қуллаи мақсуд раҳсипор мекунад, ишқ аст. Ҳамоне, ки поку беолоиш асту бурузаш, дилҳоро нарм, дунёро диданӣ, зулмотро рӯшан, захмҳоро шифо, тахлҳоро ширин, хомҳоро пухта ва садҳо таҳаввули дигарро дар ҷаҳони моддӣ ва маънавии инсон тавлид месодад. Амвоҷи муъҷизаосои ишқ, тамоми олам аз он ҷумла, инсониятро низ ба ҳар ҷониб, ки бошад ба коми худ кашидааст. Ба андешаи мо, ҳамаи пешрафтҳое, ки дар гузашта ва имрӯз ҷаҳони мутамаддин молик гаштааст, натиҷаи ба ишқ гирифтор шудани бани одам аст.

Адабиёти оламшумули форсу тоҷикро низ ҷузъи ҷудонопазири он пешрафтҳо медонем, ки маҳз аз домони ишқ тавлид гаштааст. Аз ин рӯ, месазад бигӯем, ки тору пуди адабиёт, жанрҳои он, ба вижа жанри ғазалро шуарои бузурги мо, аз устод Рӯдакӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Саноӣ, Аттор, Ҷалолуддини Балхӣ, Ҷомӣ, Сайидо, Соиб, Бедил то Шоҳину Мухлис, Ҳоҷиву Ҷавҳарӣ ва дигарон бо ишқ сириштаанд. Чунончи мебинем, дар миёни сириштаҳои ин бузургмардони адаб тораҳои Туғрал ҳам муҷаллоянду касро ба як нигоҳ бо он ки мутаваллиди ишқанд, мафтун карда метавонад. Маҳз ҳамин вижагӣ, сухани шоирро намиранда, дилкаш, хонданӣ ва мақбули умум сохта, ба ин восита мумтоз будани ӯро миёни суханварони давр ва имрӯз бармало мекунад.

Адабиётшинос Н. Маъсумӣ ба мазомини ашъори шоир дахл намуда, мавзӯи марказии онро ишқӣ маънидод кардааст [**4**], ки ин маънӣ ба назари мо бештар ба ғазалҳои Туғрал рост меояд. Зимнан, ба ишқ рӯ овардани шоир аз ҷониби устод Маъсумӣ дар нафаҳмидани вазъи пурпечутоби замон баён мешавад [**4**], ки ба рӯзгору сулуки тайнамудаи Туғрал чандон мувофиқ нест. Зеро ӯ ҳамоно ки аз ҳолномааш медонем, аз аввалин шахсоне буд, ки вазъи замонро дарк карда, барои аз ҷабру зулми ҳуккоми вақт халос кардани мардум бе ҳеҷ дудилагӣ ба хизмати Ҳукумати Шӯравӣ камар баст. Аз тарафи дигар, ӯ шахси озодаву озодандеш ва ошиқ буд, ки ба Истам бинти Аваз ходими хонадони худ, ошиқ шуда, ғайри хоҳиши волидайну бародарон ба вай ақди никоҳ мебандаду ишқу ошиқиро аз ҳамаи русумоти авлодиву табақавӣ боло мегузорад. Аз ин рӯ, на нофаҳмии вазъи замон, балки пос доштани ишқ ӯро ба тараннум намудани он водор кардааст.

Ишқ дар ғазалҳои шоир бо ҳама ранҷу азоб, ҷудоиву маҳрумият бо самимият ба риштаи тасвир кашида шудааст. Ин дар ҳолест, ки вуҷуди ӯро «шарори ишқ» фаро гирифта, оҳу фиғонашро ба забонаи он мубаддал сохтааст, дигар ҷойи ҳайронӣ нест:

Яксар шарори ишқаму оҳам забона аст,
Ойинадори дардаму ҳайрат баҳона аст (1,120).

Аз ин ҳолат касе раста, комронӣ мекунад, ки дунёи бекарони ишқро дарк намояд ва ба пастиву баландиҳои он сабуру таҳаммулпазир бошад:

Эй нохудо, ту лангари киштӣ зи сабр кун,
Баҳри муҳити ишқ аҷаб бекарона аст (1,120).

Ин маънӣ дар ғазалҳои Туғрал зиёд ба чашм мехӯрад. Маълум мешавад, ки ӯ мисли гузаштагони худ ишқро бо оғозу бе анҷом медонад. Шахси ошиқ аксар бо «ман»-и шоир, сабур, таҳаммулгаро, пок, озодандеш, нотарс, фидокор; маъшуқ, «ту»- ёр, бераҳм, нописанд, ҳавобаланд, мағрур, қотил, ҷафокор, бевафо; «рақиб»-ағёр, нокас, бадкирдор, нофаҳм барин хасоили мухталиф ба ҷилва омадааст. Маъшуқ аз нигоҳи каҳрамони лирикӣ хеле зебосту ҳусни оламгир дорад. Чеҳраи ӯ ба гунаи офтоб, лабонаш ба «зулоли Кавсар» намудор шудааст:

Эй рӯйи ту офтоби Ховар,
Лаъли лаби ту зулоли Кавсар **(1, 219).**

Дар абёти баъдӣ, нигоҳи ошиқ ба маъшуқ боз ҳам гармтару ҷолибтар ба тасвир омада, ки ҷамолашро муъҷизаосову онро аз хубони олам дар тафовут ба гунаи аразу ҷавҳар дониста, дар пеши қади росту мавзунаш шамшодро ғулому сарвро ходим гузошта, моҳро хоҳар, хуршедро бародар хонда, хоки қудумашро сурмаи чашмони чархи гардун медонад:

Сад муъҷизаи Масеҳ дорӣ,
Афсус, ки нестӣ паямбар!
Фарқи ту миёни хубрӯён,
Чун фарқи араз бувад зи ҷавҳар…
Эй омада бо қади баландат,
Шамшод ғулому сарв чокар!
Ҳамшираи кеҳтари ту Маҳтоб,
Хуршед бувад туро бародар!
Хоки қадами ту куҳл бодо
Дар чашми сипеҳри чархи ахзар!...(1, 219).

Чунин самимияту хоксории ошиқ ва пай дар пай васф кардани зебоиҳои маъшуқ аз ҷониби ӯ ба ағлаби ғазалҳои шоир хос аст, ки ҷаззобии суханашро таъмину гуфтаҳои болоро таъйид месозад. Аз ин рӯ, табиист, ки шоир дар мақтаи ғазали зикршуда мефармояд:

Имрӯз шикаста байти Туғрал,
Бозори наботу нархи шаккар! (1, 219)

Қаҳрамони лирикӣ аз чунин зебоӣ ва ҳусну ҷамоли маъшуқ, ки дар мисоли боло дидем, ҳеҷ гоҳ дил канда наметавонад, зеро ӯ ҳаёти худро аз ишқи ҷонон медонад. Вале барои ба васл расидани вай дасти ҷафокори рақиб дароз аст:

Ҳаёти Туғрал аз ишқи ҳабиб аст,
Ҷафои Туғрал аз дасти рақиб аст (1,95).

Дар натиҷаи ин, ҷафоҳои маъшуқ дучанд боло мегирад, «мудорову вафо», ки умеди доимии ошиқ аст, бар бод меравад ва фиғони ӯ ба таври зайл ба гӯш мерасад:

Ёр ба ман боз ҷафо мекунад,
Тарки мадорову вафо мекунад (1,185).

Қаҳрамони лирикӣ аз кори рақиб, ки ҳолати болоро борҳо такрор кардааст, боке надорад. Ӯ дар роҳи ишқ сабуру тавонманд аст. Зеро ӯ «дарси ғами ишқ»-ро аз худ карда, дар пастиву баландиҳои ин ҷода бозгаштро ор медонад. Ҳатто ӯ ҳозир аст, ки сари хешро аз даст диҳад, аммо аз ишқи ҷонон даст намешӯяд:

Зи баски дарси ғами ишқ хондаам, Туғрал,
Сарам равад, ки нагардам дигар аз ин мазҳаб! (1,88)

Ин фидокарданҳо, ки аз қалби ошиқ садо медиҳад, дар заминаи хушку холӣ буруз накардааст. Чунки ӯ ишқи ҷононро дар сиришти худ аз «килки қазо дар рӯзи аласт» навишташуда медонад. Ба амал омадани онро амри воқеӣ ва диданӣ маҳсуб карда, бетараф набудану беихтиёр будани худро дилпурона иброз медорад:

Ба мо килки қазо ишқат навишта:
Маро ошиқ, ту маъшуқ аз аластат…
Наям осуда аз ишқи ту, Туғрал,
Инони ихтиёри ман ба дастат! (1, 93)

Ошиқ дар чунин ҳолат ба ҳарчи аз ҷониби ҷонон нисбат ба ӯ раво мегардад, худро лоиқ медонад, аммо хор карда дар оташ партофтан ва дар «силки ағёр» гузоштанро умедвор несту мақбул намеҳисобад. Зеро вай худро ёри ҳақиқии ҷонон меҳисобаду аз самими қалбу хулуси ният ба ӯ садо мекунад:

Бо барги рухсори гулат, эй гулбадан, хорам макун!
Нози ғаматро лоиқам, сӯзону дар норам макун!...
Ман Туғрали зори туам, ёрам, на ағёри туам,
Эй ёр, агар ёри манӣ, дар силки ағёрам макун! (1,321)

Аз намунаҳо ба хубӣ аён мегардад, ки Туғрал сарояндаи воқеии ишқ аст. Ӯ дар ҳеҷ ҷо ифодаеро дар накӯҳиши ишқ ба забон намеорад, баръакс, онро мисли гузаштагони худ василаи хушбахтиву осоиш ва ширинии ҳаёт ва дар маҷмӯъ ба ҷонон расидан медонад. Муносибати шоир, ки дар каҳрамони лирикӣ: ошиқу маъшуқу рақиб таҷассум ёфтааст, касро аз ҳаётдӯстӣ, озодандешӣ, покиву поксиришти, устворӣ, ростқавлӣ, сабуру таҳаммулгароии суханвар огоҳ месозад.

Бояд бигӯем, ки дар ғазалиёти Туғрал баробари ишқи заминӣ, мавқеи ишқи илоҳӣ низ назаррас аст. Дар ин тарафи масъала шоир қадам фарохтар ниҳода, ба ҷуз ишқ дигар ҳама кори ҷаҳонро «авҳоми хаёл», медонад ва ба таври зайл мефармояд:

Ҷуз ишқ ба олам ҳама авҳоми хаёл аст,
Бо мурғи ҳавас сояи анқо пару бол аст (1,107).

Чунончи мебинем, дар ин марҳила каҳрамони лирикӣ аз ҷаҳони моддӣ даст шустааст. То андозае, ки ишҳи ҷононро сармояи дину дунё ва ҳосили умрро иборат аз он медонад:

Маро ишқи ту то сармояи дунёву дин бошад,
Аз он аз дину дунё ҳосили умрам ҳамин бошад (1,161).
Ҳоҷати ман дар ду олам ҷуз гули рӯйи ту нест,
Равзаи ризвони ман ғайр аз сари кӯйи ту нест (1,131).

Дар байти дуюм маънии байти аввал возеҳтар ифода ёфтааст, ки мақсади каҳрамони лирикӣ танҳо дидани дидори ёр аст, ҳатто дар «равзаи Ризвон» ҳам ӯ

ҳаминро тақозо дорад. Зеро ӯ ба боргоҳи васл бо туҳфаи ҷон омадааст, бинобар ин барояш ҷуз дидори ёр чизе арзишманд нест:

Дар боргоҳи васлат ҷон туҳфа бурд Туғрал,
Шамшер хун чаконад, азбаски бениём аст **(1,110).**

Аз мисолҳо бармеояд, ки шоир дар баррасӣ намудани ин тарафи мавзӯъ бисёр ҷиддист. Зеро каҳрамони лирикии ӯ ба ҷуз васл ва дидори ёр чизи дигареро намеписандад. Ҳатто ӯ аз ҷафову дасисаҳои рақиб, ки дар боло-дар тасвири ишқи заминӣ дидем, ёд намекунад. Бо ин ҳамон хасоили ошиқ, ки дар фавқ ба ҷилва омада буд, зиёдтар мегардад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Туғрал аз мактаби тасаввуфу ирфон огоҳии хуб дошта, онро дар тинати хеш парвариш намуда, дар ғазалҳояш ба таври вижа ифшо сохтааст.

А Д А Б И Ё Т

1. Девони ашъори Туғрали Аҳрорӣ. Дар тасҳеҳ ва таҳияи Мирзо Шукурзода. Душанбе: Пайванд.- 2011 452 с.
2. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан. - Душанбе: Маориф.- 1992.-302 с.
3. Зеҳнӣ Т. Санъатҳои бадеӣ дар шеъри тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон.- 1960.-259 с.
4. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди І. Тартибдиҳандагон: Османова В. П., Шукуров М.-Душанбе: Ирфон.- 1977.-368 с.
5. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт.- Душанбе: Маориф.- 1990.-240 с.
6. Атахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ.- Душанбе: Шарқи озод.- 2002.-455 с.

ОСТАНЬСЯ ВЕЧНЫМ ДЛЯ ЛЮБВИ, ТУГРАЛ

В этой статье на нить исследования нанизано видение Тугралом одной из вечных тем в литературе-любви, являющийся сущностью его лирического стихотворного творчества, и на этой почве, освещается его стиль в творении художественного слова, свабода творческой мысли и, в конечном итоге, его поэтический талант.

Ключевые слова: лирический герой, земная любовь, божественная любовь, влюблённый, возлюбленный, соперник.

STAY FOREVER WITH LOVE, TUGRAL

Following article consider about one of the main topics of ishq (love, divine)-literature of Tugral, in the light of his rhyming skills, independent thoughts and poetic experiences.

Key words: lyric hero, love, divine love, be lover!, lover, opponent

Сведения об авторе: ***Шоев Абдухамид*** - аспирант ТГПУ им. Садриддина Айни

СУРУДҲОИ МУРӢ, ГАҲРАСАРӢ (ЛОЛОӢ) ВА НАВОЗИШ ДАР АДАБИЁТИ ШИФОҲИИ МОЗАНДАРОН

Кейван Пахлаван Езатулло
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ

Маросими азодорӣ ва ёдкард аз инсоне, ки рӯзе аз қофилаи зиндагон ҷудо шуда, ба бекаронаи ҳастӣ пайваста, аз куҳантарин маросим аст. Дар адабиёти омиёнаи Эрон низ ин маросим бо одоб ва ташрифоти зиёд ҳамроҳ бо таҳаввулот ва тағйироти рангоранг дар манотиқ ва миёни ақвоми мухталифи эронӣ боқӣ аст.

Дар одоб ва ташрифоти марбут ба маросими азодорӣ барои бастагон ва ёрон таронаҳое хонда мешуд, ки мутаносиб ба манотиқи ҷуғрофӣ ва вижагиҳои маҳаллӣ аст.

Ин даста аз таронаҳои дорои мазомине аз зиндагӣ ва хусусияти ахлоқӣ, хадамотӣ, сулуки иҷтимоӣ ва таъсири хуфтагони хок дар зиндагон ҳасрат аз марги онҳо мебошад.

Ин маросим вақте бо ороишҳои шоирона ва хосса ҳангоме, ки бо илҳони мусиқӣ адо мешавад ва низ бо маросиме, ҳамчун рақс (рақсҳои махсуси азо) ҳамроҳ мегардад, дар бинанда ва шунаванда таъсири хос мегузорад.

Бахши дигаре аз мазомини илҳони азо мутаассир аз биниш ва боварҳои мундариҷ дар мутуни мазҳабӣ ва ахлоқӣ аст ва ҳамагонӣ дорад. Ваҷҳи бисёри ин навъ таронаҳо бозтоби инфаолоти рӯҳӣ ва равонии вобастагони дараҷаи аввал падар ва модар, бародар ҳоҳар ва ёрони бисёр наздики ӯст. Хотирот ва ёдгориҳо дар баёни саршор аз ҳасрату бетобӣ ва бехудӣ шакл мегирад.

Андӯҳ ва ғам, овои модарон ва фарзанди мурда, хоҳарони бародар аздастдода, ошиқони маъшуқ аз даст рафта ва дӯстони дӯстмурда, аз таобири шоирона ва мусиқии калом ва бори отифии вижае мадад мегирад [1].

Мурӣ дар Мозандарон ҳамон овози сӯгворе аст, ки тавассути наздикони фавтида дар маросими азодорӣ хонда мешавад. Муриро умуман занон ба шакли бадеҳа мехонанд. Ин бадеҳа шеъргуна ва адабӣ, бадеҳасароии мелодиро низ ба ҳам дорад.

Дар манотиқи мухталифи Эрон мурӣ номҳои мухталиф дорад: мура, хура, дангикар, мутак.

«Дар ин ҷо муносиб аст, аз як ибҳоми истилоҳшиносӣ сухан оварем. Истилоҳи навозиш мавзӯи ихтилоф миёни Муҳсинпур ва Ашрафӣ аст. Аз назари аввалӣ (навозиш) шомили лолоиҳо, овозҳои азо, ки зимнан вай онҳоро «мурӣ» наменомад) ва овозҳое мешавад, ки ба манзури мадҳ кӯдакон мехонанд. Ашрафӣ ба таври возеҳ муриҳо ва навозишҳоро аз ҳам мутамоиз мекунад, аммо ду маънои дигари истилоҳи ёдшударо мепазирад (гуфтугӯйи шахсӣ). Дар зимни вай ёдоварӣ мешавад, ки навозишҳо метавонанд барои мадҳи як хешованди наздик (ғолибан узве аз хонавода), ки аз хона дур афтодааст, хонда шавад. Муҳсинпур низ …. яке аз овозҳои муҳимми ғайримавқеиятӣ ва дар асл як навозиши базрик медонад, манзумае, ки тавассути манзумаи хохари шоир, Толиби Омулӣ барои шукӯҳ аз ҳичрони бародар сохта шудааст (гуфтугӯйи шахсӣ). Мо тарҷеҳ додаем аз ин истилоҳ дар табақабандиҳои худ, ҳангоме ки овозҳои азодорӣ ё лолоиҳо мадди назаранд, истифода накунем, чаро, ки ду истилоҳи мурӣ ва гаросурӣ ба андозаи кофи гӯё ва равшан ҳастанд. Дар мавриди охирини маонии ин истилоҳ, яъне овози мадҳи кӯдакон ё мадҳи хешовандони дур аз хона, бояд эътироф кунем, ки дар ин замина ҳеҷ гуна мушоҳидоти шахсӣ надорем: кучо, ки тавассути чи касе ин мадҳ ва саноҳо хонда мешаванд, ин ҷо, ҳатто гуфтугӯйи ду пажӯҳишгари мо рӯшан нестанд ва иттилооти дақиқ намедиҳанд» [2].

Ҷолиб ин ки ба хотири зебоии оҳанг «толбо» ва ҳамхонӣ ба давре ва дилтангӣ дар баъзе маросими азо ба ҷойи хондани мурии оҳанги толборо бо ҳамин ашъор мехонанд, бахусус ашхосе, ки дар ғурбат мурда бошанд [3].

Гаҳрасарӣ (Лолоӣ). Яке аз шоеътарин ва дар айни ҳол дерпотарин бахши таронаҳои кӯдакон дар фарҳанги омма «лолоӣ» аст. Қидмати ин «нахустин овозе, ки ба гӯши бача мехӯрад»[4] ба замонҳои бисёрдавра мерасад ва ба қавли яке аз нависандагон «на масъалаи таърихӣ, балки маъмули бостоншинохтӣ дорад»[5]

Аз ин нағмаи хуб кардани кӯдак дар фарҳангҳои миллии гуногун, ба унвони ҳамчун: лолоӣ, лоилоӣ, лоло, лолоӣ, лулк, лолбӣ, нено, ноно, бубу, дуду ва….. ёд шудааст [6].

«Лила» ва «лоло» ба мафҳуми қариб бадоеъ ва мураббии кӯдак унвон шудааст [7].

Лолоиҳо дар тамоми вобастагиҳо ва таълиқоти бумии худ, вуҷуҳи муштараке доранд, ки ҳадафи аслӣ ва зоҳирии онҳо хоб кардани кӯдак аст. Лолоиҳо хислати шоирона доранд. Лолоиҳо аз ҷанбаи мусиқӣ низ аҳамият доранд. Замзамагарии лолоӣ набояд лолоиро ба монанди як шеъри адабии маъмулӣ, балки бояд бо оҳанги лолоӣ, ки кӯдакро дар лаззат ва рӯъё ғарқ мекунад, бихонад, зеро кӯдак мафоим ва маонии лолоиро дарк намекунад, балки ин ово ва оҳанг аст, ки дар ӯ асар мегузорад.

Дар лолоиҳо сохтори фаннии мушаххас ва ҳисобшудае вуҷуд дорад, ки ба муҷиби он метавон мазомини мутанаввеъ ва рангоранге дар онҳо ҷой дод ва ба таври онҳо афзуд. Лолоиҳои эронӣ муҳтаво ва мазомини зеринро дар бар мегирад:

1. Баёни ормонҳо ва орзуҳои модар барои фарзанд, ки бузург ва донишомӯз шавад, арӯсӣ кунад, бачадор шавад, солим ва тандуруст бимонад ва ба ҷою мақом ва сарват бирасад.

2. Ситоиши кӯдак ва ташбияи ӯ ба гулҳо ва ҳамаи мавҷудоти хуб ва зебо, мисли гули лола, пуна, писта, гандум, наргис, сумбул, сабзӣ, ёс ва…

3. Дуо кардан ба ҷони кӯдак ва аз Худо ва паёмбар тандурустӣ ва ҳимояти ӯро хостан.

4. Дардҳо ва ранҷҳои модарон аз бобати ғурбатӣ будан ва надоштани касе ва ё баёни сахтӣ ва дурии падар.

5. Тарсондани бача аз мавҷудоти пинҳонӣ мисли дев, ҷин, шайтон, лулу ва мавҷудоти ба монанди саг ва хирс ва …

6. Аз дигар вижагии лолоиҳо, амали бадеҳагӯӣ дар мазмун, вазн, кофия ва алфоз аст.

Ин вижагиҳо боясти ҷалби таваҷҷуҳ ва эҷоди фурсат барои бархе аз шоирон ва мусиқидонон шуда, ки осоре бо илҳом аз лолоиҳо ба вуҷуд оваранд [8].

Лолоиҳо бо шаклу муҳтавои мухталиф дар ағлаби гӯйишҳои эронӣ ва ҳамчунин мозандаронӣ вуҷуд дорад, ки ба он «гаҳрасароӣ» мегӯянд.

Гаҳрасароӣ ҳамон тавре, ки аз номаш пайдост (гаҳра= гаҳвора, гаҳрасар=канори гаҳвора) ҳамон лолоиҳое ҳастанд, ки модарон дар канори гаҳвораи фарзандонашон ба шакли овоз мехонданд, то фарзандонашон бо оромиш ба хоб раванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Паноҳии Самнонӣ, Муҳаммад. Тарона ва таронасароӣ дар Эрон.- Теҳрон: Интишороти сурӯш, чопи дуввум, 1383. – С. 254.
2. Фотимаи Сосон. Мусиқӣ ва зиндагии мусиқони Мозандарон. – Теҳрон, С.27.
3. Қулинажод Чамшед. Мусикии бумии Мозандарон. – С. 45.
4. Саромии Қадамалӣ. Ҷӯсторе дар бораи лолоиҳо/ Маҷаллаи пӯйиш, кунуни парвариши фикрии кӯдакон ва навҷавонон, баҳор, 1368. – С. 48.
5. Гургин Темур. Таърихча ва саргузашти лолоӣ дар забонҳо, лаҳҷаҳо ва гӯйишҳо/ Рӯзномаи иттилоот.- № 18920-18608.
6. Ҳидоят Содиқ. Навиштаҳои пароканда. Ба кӯшиши Ҳасан Қоимин.-Теҳрон: Амири кабир, чопи дуввум, - С. 362.
7. Паноҳи Симнонии Маҳмуд. Тарона ва таронасароӣ дар Эрон, - С. 208.
8. Ҳамон ҷо: - С. 209- 210.

ПОХОРОННЫЕ И КОЛЫБЕЛЬНЫЕ ПЕСНИ В УСТНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПРОВИНЦИИ МАЗАНДАРАН (ИРАН)

В данной статье автором подвергнуты рассмотрению и изучению похоронные и колыбельные песни в устной литературе Мазандарана. Устное народное творчество предшествовало развитию литературы. Из фольклора литература усвоила значительное число сюжетов и мотивов. Похоронными называются устные общенародные песни, которыми сопровождаются похороны. Колыбельные песни как фольклорный жанр – это то, что объединяет всю нацию в общих народных чаяниях. Эти песни пелись многие столетия всем детям вне зависимости или богатства..Современные поэты очень часто обращаются к жанру колыбельной

Ключевые слова: фольклорный жанр, устное народное творчество, устная литература, похоронные песни, колыбельные песни,провинция Мазандаран.

FUNERAL AND LULLABIES IN ORAL LITERATURE MAZANDARAN PROVINCE (IRAN)

In this article the author subjected to review and study of the funeral and lullabies in oral literature Мазандарана. Folklore was preceded by the development of literature. From folklore literature learned a significant number of themes and motifs. Funeral called oral nationwide song that accompanied the funeral. Lullabies as the folklore genre is something that unites the whole nation in General folk aspirations. These songs were sung for many centuries all children without regard or wealth..Modern poets very often refer to the genre lullaby

Key words: folklore genres, folklore, oral literature, funeral songs, lullabies,Mazandaran province.

Сведения об авторе: ***Кейван Пахлаван Езатулло*** - соискатель Института гуманитарных наук АН РТ

МУҚОИСАИ ШЕЪРИ СИЁСӢ- ИҶТИМОИИ ТОҶИК ДАР ДАВРАИ АДАБИЁТИ ШӮРАВИИ ТОҶИК БО ДАВРАИ ПАС АЗ ИСТИҚЛОЛ

Марҷони Алиакбарзода
Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, Донишгоҳи озоди исломии воҳиди Варомин –Пешво, Эрон

Қатъан ҳар таҳаввули сиёсии иҷтимоӣ дар мафоҳим ва мазомини давраи адабии худ таъсиргузор аст, бояд гуфт дар адабиёти муосири Тоҷикистон, давраи тасаллути Шӯравӣ аз соли 1917 оғоз мешавад, то ибтидои замони Хрушев (1953), яъне давроне, ки андаке озодиҳои сиёсӣ иҷтимоӣ дар Тоҷикистон шакл мегирад, даврони адабиёти шӯравии тоҷик аст (методи реализми сотсиалистӣ). Яке аз муҳимтарин вижагиҳои шеъри ин давра ба лиҳози муҳтавои таваҷҷуҳ ба масоили сиёсӣ- иҷтимоӣ аст, ки албатта, аз давраҳои қабл низ раванди он оғоз шуда, акнун ба авҷи худ расидааст. Пас аз сипарӣ шудани давраи адабиёти шӯравии тоҷик низ мафоҳими сиёсӣ иҷтимоӣ ҳамчунон дар шеъри муосири тоҷик аз ҳузури чашмгире бархурдор аст, аммо бо рӯйкарди комилан мутафовит ин бор бо тағйири арзишҳо шеъри сиёсӣ- иҷтимоӣ низ дигаргун мешавад. Ба таври куллӣ метавон шеъри сиёсӣ- иҷтимоии муосири Тоҷикистонро ба ду даста тақсим кард:

1. **Ашъори сиёсӣ- иҷтимоӣ дар давраи адабиёти шӯравии тоҷик.** Бояд гуфт бисёре аз мазмунҳои ин давра ба таври мустақим ба тайиди афкори сотсиалистии он даврон пардохтааст, монанди дифоъ аз халқ, бузургдошти кору коргар, тақдир ва ташаккур аз шӯравӣ ва давлатмандони он. Аммо бархе аз ин мазмунҳо ба таври ғайримустақим таҳти таъсири афкори сиёсии он даврон шакл гирифтаанд, монанди, ташвиқ ба донишандӯзӣ ва саводомӯзӣ, ташвиқ барои истифода аз технологияҳои ҷадиди он рӯзгор, мубориза бо ҳиҷоб, баробарии ҳуқуқи зану мард ва ғ. Метавон гуфт ин чанд маврид бештар дар ҳавзаи мазомини иҷтимоӣ қобили баррасӣ аст, то сирфан сиёсӣ. Тамомии ашъори ёдшуда бо мазмунҳои фавқ ағлаб дар методи реализми сотсиалистӣ қарор доранд.

2. **Ашъори сиёсӣ ва иҷтимоӣ пас аз бархе озодиҳои сиёсӣ бавижа баъд аз истиқлоли Тоҷикистон.** Дар ин давра бар хилофи давраи қабл шоҳиди чунин мазмунҳо, монанди, мухолифат бо афкори сотсиалистӣ ва интиқодҳои шадид аз он, душман шумурдани Русия, интиқодҳои шадид аз муносиботи сиёсӣ -иҷтимоӣ, интиқод аз амалкарди нодурусти давлатмардон ва ғ. Ин мазмунҳо ағлаб марбут ба давраи камранг шудани боварҳои сотсиалистӣ аст, яъне давраи озодиҳои нисбии сиёсӣ- иҷтимоӣ (баъд аз марги Сталин ва рӯйи кор омадани (солҳои таваллуд ва вафоти шоирон, ки дар матни мақола омадааст, баргирифта аз: (Мусавии Гармолуда, 1388).

1. Ашъори сиёсӣ- иҷтимоӣ дар давраи адабиёти шӯравии тоҷик. Тасаллути шӯравӣ бар Тоҷикистон адабиёти шӯравии тоҷикро офарид ва шевае, ки истилоҳан ба он реализми сотсиалистӣ мегӯянд. Ин давра аз инқилоби Русия аз соли 1917 оғоз шуд ва то ҳудуди 1980 каму беш давом ёфт, «Марши ҳуррият»-и Садриддин Айнӣ (1878 -1954) шеърест бо муҳтавои комилан сиёсӣ- иҷтимоӣ ва дар тайиди комили Инқилоби октябр, Айнӣ онро дар 1918 сурудааст:

Эй ситамдидагон, эй асирон,
Вақти озодии мо расид.
Муждагони диҳед! Эй фақирон,
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ расид.
То ба кай ғӯсса хӯрдан ба ҳасрат,
Эй ҷафодидагон, эй шафиқон
Баъд аз ин дар ҷаҳон ҳукмрон бод
Ҳуррият, адолат, рафоқат…
Оқибат офтоби адолат бар сари бенавоён битофт (Айнӣ 1978, саҳ.3).

Дар воқеъ шеъри нави тоҷик бо ҳамин шеъри «Марши ҳуррият» ё «Суруди озодӣ»-и Айнӣ оғоз шуд. Ба лиҳози муҳтавои шеъри реализми сотсиалистӣ низ бо шеъри мавриди назар шакл гирифт. Нахустин бор дар шеъри тоҷик сухан аз муқобилаи фақиру ғанӣ мазлуму ситамдида, адолат, ҳуррият, рафоқат ва бисёри дигар аз мафоҳими сотсиалистӣ ба миён омад ва сароғозе шуд барои мазмуне, ки солиёни дароз ҷузъи аслитарин мавзуоти сиёсӣ- иҷтимоии шеъри тоҷик шумурда шуд.

Абулқосими Лоҳутӣ (1887/1266 ҳиҷрӣ -шамсӣ дар Кирмоншоҳ-1957/1336 ҳиҷрии шамсӣ дар Москва) дар 1929 дар Тошкант шеъри бо унвони «Комсомол» суруда:

Дар роҳи Комсомол чу ба хидмат равон шавам,
Пирам, агар ба сол ба ҳиммат ҷавон шавам.
Умрест дар муқобили бадхоҳи ранҷбар
Пайваста дар муборизаи беамон шавам.
Шуд сарфи инқилоб тамоман ҷавониам,
Ва имрӯз ҳозирам, ки зи нав имтиҳон шавам.
Аз баҳри ҳифзи сарҳади шӯро бе бару баҳр,
Ман ҳозирам чу Комсомолон посбон шавам.
Ман гулшани маорифам, эй фирқаи Ленин,
Магзор к-аз насими мухолиф хазон шавам… (Лоҳутӣ, 1320,саҳ. 109)

Усулан Лоҳутӣ дар низоми фикрӣ ва сиёсии сотсиализм фарди бисёр содиқ ба шумор меравад. Дар ин хусус кофист, ки бидонем, ки вай илова бар сурудҳои оташини сиёсӣ, мақолоти муҳиме низ дар ин боб дорад ва дар таърихи 7-сентябри 1931 рӯзномаи «Перудо» зимни ситоиши шеъри Лоҳутӣ ба вай лақаби «Дирафши мубориза барои инқилоби пролетарӣ дар шарқ»-ро дод.

Аз дигар шоирони барҷастае дар ҳавзаи сиёсӣ- иҷтимоӣ метавон аз Пайрав Сулаймонӣ (1899-1933) ном бурд, ки шеъри ӯ низ марбут ба давраи адабиёти шӯравии тоҷик аст. Ӯ дар шеъре, ки 1931 дар Сталинобод ба муносибати озодии матбуоти ранҷбарии Тоҷикистон сурудааст, ибтидо дар абёти оғозин дурнамои бисёр пурфитна, сиёҳу махуф аз вазъияти мардум ва матбуоти пеш аз инқилоби коммунистӣ ба тасвир мекашад. Он гоҳ гуё ногоҳ бо тулӯи хуршеди сотсиализм ҳама чиз ғарқи нур мешавад. Саранҷом аз интихоби Душанбе ба унвони пойтахт, ин гуна таҷлил мекунад:

Душанбе, ки як харобае буд
На мошину на аробае буд
Шуд маркази мулки Тоҷикистон
Он дашти хароб шуд гулистон…
Табрик расид аз Сталин
Шогирди дуруст қавле Ленин
Кай коргарони мулки Тоҷик
Эй бурди ба сар ҳаёти торик…
Табрику саломи оташин бод!
Бар камбағалони он замин бод… (Сулаймонӣ, 1959.- С.77 то 84)

Мебинем шеъри боло комилан дар тайиди ҳизби коммунист суруда шудааст. Бояд гуфт, ки шоир бо ифтихор аз ин ки Душанбеи вайрон акнун мутамаддин шуда, ба маркази Тоҷикистон мубаддал шудааст, ёд мекунанд. Аммо мутаассифона ба ин нуқта таваҷҷуҳе надорад, ки Тоҷикистони он рӯзгор соҳиби шаҳрҳои таърихӣ ва пурифтихори ҳамчун Самарқанду Бухоро буд, ки бисёр бештар аз Душанбе, шоистаи марказ шудан ба шумор мерафт, аммо баиҷбор дар тақсимбандиҳои ҳадафманд аз Тоҷикистон ҷудо ва ба Ӯзбекистон замима шуд. Чаро ки муаррифи таърих ва ҳуввияти Тоҷикистон буд ва ин нукта дарвоқеъ ба якпорчагии Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравӣ латмае ворид месохт.

Аз дигар шоирони барҷастае, ки дар таъйиди афкори коммунистӣ ашъори бисёре суруда ва ҳамчунон ба мактаби реализми сотсиалистӣ тааллуқ дорад, метавон аз Мирзо Турсунзода (1911-1977) ном бурд. Ӯ дар шеъри зер бо унвони «Савганд» бо ифтихор он гунае ки дар он солҳо роиҷ будааст худро коммунист меномад:

Кисти шоир?
Агар пурсанд, гӯям: Коммунист!
Ҳар нафас, ҳар қатра хун, ҳар тори мӯям коммунист!
Сӯйи мо танҳо назар андохт, чашми коммунист
Шуҳрати моро баланд афрохт дасти коммунист…
Бо коммунистон, ҳаёти пурсамар дидем мо,
Шӯълаи хуршеди тобони саҳар дидем мо.
Донаи умед, бо ишқу ҳавас, чун коштем,
Ганҷ, хирман-хирман аз ин замин бардоштем (Турсунзода, саҳ 22-23).

Боқӣ Раҳимзода (1910-1980) дар шеъре, ки ба назари нигоранда, бештар мадоеҳи шоирони дарбориро дар зимн тадоӣ мекунад дар таъйди ҳизби ҳоким чунин гӯяд:

…Аз дарду ғам раҳидем зери ливои Ленин,
Бар ин шараф расидем зери ливои Ленин.
Бар авҷ сар кашидем зери ливои Ленин,
Сулҳу сафо бидидем зери ливои Ленин.
Сар то ба по дигар шуд, симои Шарқи озод
Чун шамс ҷилвагар шуд, симои Шарқи озод…
(Раҳимзода, 1979 саҳ. 37-38)

Он чи то кунун ба унвони намунаҳои шеъри сиёсӣ- иҷтимоии муосири Тоҷикистон баршумордем марбут ба давраи адабиёти шӯравии Тоҷик буд, ба таври куллӣ дар бораи шеъри ин давра мебоист гуфт, ки маъмулан шеъре аст шиорӣ. Шоир барои баёни афкори ҳизбии худ ва анҷоми рисолати сиёсӣ- иҷтимоии худ шеър месарояд.

2. Ашъори сиёсӣ ва иҷтимоӣ пас аз бархе озодиҳои сиёсӣ, бавижа баъд аз истиқлоли Тоҷикистон. Шеъри сиёсӣ- иҷтимоии тоҷик аз ҳудуди солҳои 1960, ки қаблтар аз он бо марги Сталин ва рӯйи кор омадани Хрушов (1953) фазои сиёсии Тоҷикистон ба нисбати пеш андаке боз шуда буд- лаб ба интиқод ва эътироз кушода аз ин замон ба баъд андак-андак шоирон тавонистанд ашъори интиқодӣ нисбат ба муъзалоти ҷомеа бисароянд ва ин вазъият бо фурӯпошии Шӯравӣ ва истиқлоли Тоҷикистон дар 1991 ранги дигаре ба худ гирифт ва шомили интиқод аз масоили сиёсии рӯз шуд. Яке аз намояндагони барҷастаи ин гуна шеъри сиёсӣ- иҷтимоӣ шоири номии тоҷик Бозор Собир (1938-…) аст. Бозор Собир дар шеъри бо унвони «Ордро бо хун мешӯяд», ки дар соли 1992 дар пайи миёнҷигарии Русия барои ҷангҳои дохилии Тоҷикистони пас аз истиқлол суруда, аз Русия ва афкори коммунистӣ лаб ба эътирози пурдард мекушояд:

Дод, дод аз Русия, аз Русия дод,
Домани моро ба осонӣ сар нахоҳад дод
Дод, дод аз Русия, дод
Русиёҳӣ мекунад, рӯяш сиёҳ…
Ман бародар гуфтанашро ёд дорам, барда гуфтан буд
Мо ғулому редакаш будем… мо улоқаш, ӯ савори гурдаи мо буд…
Русия, яъне ки истисмор, Русия, яъне ки истеъмол,
Русия сарчашмаи ҷанг, сарчашмаи миллатгарои, сарчашмаи алкол…
Солиён ӯ бо шиори сулҳ меҷангад
Айнаку ҳамчун миёнҷӣ мекунад ҷанг
Ҳамчун миёнҷӣ мекунад найранг…
Ҳамчун миёнҷӣ ришва мегирад
Додгустарҳои дунё, дод, дод!
Рӯйи Русия, сияҳпарвандае бикшоед.
Дод, дод аз дасти ин давлат
Дод, дод аз ҳад гузашт ӯро ҷиноят (Собир, 1373, саҳ 361-366)

Ашӯр Сафар (1928- 1997) дар интиқод аз масоили сиёсӣ- иҷтимоӣ соли 1993 (ҷанги дохилии Тоҷикистон пас аз истиқлол) чунин гӯяд:

Надорам қудрати дар ҷабҳаи мансаб талошиҳо,
Расад чун тир бар гӯшам фиреби зинда бошиҳо.

Наметарсӣ ту аз шамшери тезу сарбуриданҳо.
Мани бечора метарсам, зи теғи сартарошиҳо
Ба ғайр аз муфт рӯзӣ ёфтан дар ту хаёле нест,
Зи хотир кардааи берун савоби дона чошиҳо…(Сафар, 1376, саҳ.35)

Дар низоми сотсиалистӣ баробарии ҳуқуқи зану мард матраҳ аст ва бапайравӣ аз он бисёре аз шуғлҳо ба монанди руфтагарӣ, ки барои занон бисёр сахт аст, дар Тоҷикистон ривоҷ ёфт, аммо дар шеъри пас аз истиқлол ба таври куллӣ шоҳиди интиқод ва эътироз нисбат ба вазъияти занон дар ҷомеа ҳастем.

Лоиқ Шералӣ (1941-2000) дар шеъри «Ту озоди магар эй зан?» ба интиқод аз ҷойгоҳи зан дар ҷомеаи худ пардохта:

Ту озоди магар эй зан?
Ту худ шоди магар эй зан?
Туро озод кард Октябр
Зи банди ҷаҳлу зулму ҷабр
Вале аз зулм вораста, шудӣ озоди вобаста…
Плани кори ту ҳар рӯз афзояд
Чӣ сон зеҳдони ту фахри замон зояд?
Чӣ гуна қаҳрамон зояд
Туро озод бояд кард аз ин турфа озодӣ (Лоиқ, 1991, саҳ 18-19)

Ҳамон гунае ки дар баррасии намунаҳои шеъри тоҷик дидем, шеъри сиёсӣ-иҷтимоӣ дар тайид ва таҳсини ҳукумати вақт, марбут ба давраи тасаллути шӯравӣ, яъне пеш аз истиқлоли Тоҷикистон (1991) ба шумор меравад, вале шеъри эътироз ва интиқод нисбат ба масоили сиёсӣ- иҷтимоӣ мутаалиқ ба пас аз ин давра аст. Ба ин тартиб, аз соли 1953, ки замони Хрушов ба шумор меравад, интиқод ва эътироз андак-андак ба фазои адабии Тоҷикистон роҳ ёфта, ин шева дар остонаи истиқлол ва пас аз он пешрафт меёбад ва муҷиби эҷоди мавзӯоти сиёсӣ- иҷтимоӣ бо зовияи нигоҳи мутафовит мегардад.

А Д А Б И Ё Т

1. Мирзо Турсунзода. Гулчини ашъори Турсунзода.- Наширёти Прагресс.
2. Аскар Ҳаким. Баргузидаи ашъор.- Теҳрон: Алҳудо.- 1373
3. Боқӣ Раҳимзода. Шукуфаи шеърҳо.- Душанбе: Ирфон.- 1979.
4. Боқӣ Раҳимзода. Як даста гул, Гулчини ашъор.- Душанбе: Ирфон.- 1967
5. Пайрав Сулаймони. Мунтахаб.- Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон.- 1959.
6. Лоиқ Шералӣ. Дасту дуои модар.- Душанбе: Ирфон.- 1991.
7. Бозор Собир. Гузидаи ашъор.- Теҳрон: Алҳудо.- 1373.
8. Ашур Сафар. Баргузидаи ашъор.- Теҳрон: Алҳудо.- 1376.
9. Акбар Абдулло. Фарёди ёри дур. –Душанбе: Вароруд. -1993
10. Садриддин Айнӣ. Куллиёт, ҷилди 9. -Душанбе:Ирфон.- 1978.
11. Абулқосими Лоҳутӣ. Девони ашъор ба кӯшиши Муҳаммади Аббоси Тадрис.-Теҳрон: Нушин.- 1320.
12. Алии мусавии Гармолудӣ. Аз соқӣ то сатр шеъру зиндагии шуарои Тоҷикистон дар қарни 20.- Теҳрон: Қадёнӣ.- 1388.

СРАВНЕНИЕ ТАДЖИКСКОЙ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА С ПЕРИОДОМ НЕЗАВИСИМОСТИ

В годы независимости таджикская поэзия изменилась и в жанрово-структурном и в содержательно-тематическом планах. В таджикской поэзии появились новые творческие направления, среди которых ярко прослеживается своеобразное обращение к прошлому и попытка возрождения традиционных жанров классической литературы. В данной статье автором проведен анализ и исследование поэтических традиций таджикской социально-политической поэзии советского периода и сравнение их особенностей с новыми поэтическими содержательно-тематическими направлениями периода независимости Республики Таджикистан;

Ключевые слова: таджикская поэзия, таджикская социально-политическая поэзия, советский период, период независимости, тематика, поэтические разновидности, новый стих, художественное изображение.

COMPARISON OF THE TAJIK SOCIAL-POLITICAL POETRY OF THE SOVIET PERIOD WITH THE PERIOD OF INDEPENDENCE

In the years of independence, the Tajik poetry changed and genre-structural and content-thematic plans. In Tajik poetry, new creative directions, among which you can clearly see a kind of return to the past and attempt to revive the traditional genres of classical literature. In this article the author analyzes and study of poetic traditions of the Tajik

social-political poetry of the Soviet period and compare their characteristics with new poetic content and themes of the period of independence of the Republic of Tajikistan;

Key words: Tajik poetry, Tajik socio-political poetry, the Soviet period, the period of independence, themes, poetry varieties, new verse, artistic image.

Сведения об авторе: ***Марджон Алиакбарзода*** – соискатель Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им.А.Рудаки АН РТ, член научного состава Свободного исламского университета города Варомин –Пешво, Иран

ШАХСИЯТИ ШИРИН ДАР ДОСТОНИ «ХУСРАВУ ШИРИН»-И ФИРДАВСӢ ВА НИЗОМӢ

Муҳаммадризо Мирӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Достони «Хусрав ва Ширин» яке аз мондагортарин ва таъсиргузортарин осори ғиноии адаби эронзамин аст, ки аз мақбулияти хосе миёни бисёре аз шоирону нависандагони барҷаста бархурдор аст. Шоирони зиёде барои ба назм кашидани он ҳиммат варзидаанд. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки Фирдавсӣ аз нахустин сарояндагоне аст, ки дар бахши таърихии шоҳасараш ин достонро ҳунармандона ба назм кашидааст, бегумон Низомӣ дар сурудани манзумаи ғиноии «Хусрав ва Ширин» ба «Шоҳнома», ки шоҳкори мондагори Фирдавсист, таваҷҷуҳ доштаву аз он бетаъсир нест. Ин достонҳо ҳарчанд дар асл ба як мавзӯъ пардохтаанд, вале дар ҷузъиёти онҳо тафовутҳое низ ба чашм мехӯрад. Бавижа дар намоиши шахсияти Ширин, ки яке аз қаҳрамонони аслии достон аст. Ин пажӯҳиш бар он аст, то ба зароифи шахсияти Ширин тафовутҳову ташобеҳот, ҳунари суханпардозии ду шоири бузургу тавоно, Фирдавсиву Низомӣ бипардозад.

Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ бузургтарин шоири ҳаммосасарои қарни чаҳорум аст, ки «Шоҳнома»-и вай аз лиҳози адабӣ, аз ҳайси миллияту қавмияти эронӣ ва зинда нигоҳ доштани ғурури милливу эҳёи мафохири Эрон дар саросари ҷаҳон мавриди эътинову таваҷҷуҳ мебошад.

Фирдавсӣ на танҳо дар ҳаммосасароӣ адилу назирае надорад, балки маҳорataш дар васфу манзарасозии ишқ дар ҳамосаҳои «Шоҳнома»- ӯро дар миёни дигар шоирони эронӣ камназир месозад. Ин рӯҳияи ғиноӣ ҳам дар бахши паҳлавонӣ ва ҳам дар бахши таърихии «Шоҳнома» ба чашм мехӯрад. Достони «Хусрав ва Ширин» яке аз мондагортарин ва таъсиргузортарин осори ғиноии адаби эронзамин аст, ки бо таваҷҷуҳ ба қадимат ва кашандагии он ба ғайр аз Фирдавсӣ шоирону нависандагони барҷастаи дигаре низ ҳамчун Низомӣ барои ба назм кашидани он ҳиммат варзидаанд.

Низомии Ганҷавӣ шоири бузурги қарни шашум, ки ҳунари вай дар маснависароӣ беназир аст, шеъри тамсилиро ба ҳадди аълои он расондааст ва бо забони шеър зеботарин достонҳоро ба назм даровардааст ва дар достонҳояш аз забони тасвирӣ суд ҷуставу устодона бо интихоби алфоз ва мазомини наву дилписанд ва бо истифода аз неруи тахайюл ба тавсифи ҷузъиёти табиат ва ашхос пардохтааст, ки сабку равиши махсуси Низомӣ ӯро дар шумори касоне қарор дода, ки баъд аз вай назире чун ӯ ёфт нашудааст.

Ағлаб достонҳои Низомӣ аз матни «Шоҳнома» мебошад. Бавижа достони «Хусрав ва Ширин», ки бегумон Низомӣ дар сурудани ин манзумаи ғиноӣ ба шоҳкории Фирдавсӣ таваҷҷуҳ доштааст. Достони «Хусрав ва Ширин»-и Фирдавсӣ ва Низомӣ ҳарчанд дар асл ба як мавзӯъ ва мазмун пардохта шуда, вале дар ҷузъиёти онҳо масоили мутаноқизи чашмгире, бавижа дар намоиши шахсияти Ширин ба чашм мехӯрад.

Табиист, ки барои шинохти Ширин бояд ёдоварии кӯтоҳ аз шахсиятҳои муқобили Ширин (Хусрав, Фарҳод ва Шерӯя) анҷом шавад.

Достони «Хусрав ва Ширин» дар «Шоҳнома», дар бунмояҳои аслӣ ва асосӣ бо «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ тафовутҳои чашмгире дорад.

Ширин номи ошно ва мондагоре, ки дар шеъри ҳар шоир шӯру ҳаловати хосе барҷой гузоштааст. Рамз ва устураи ишқие, ки мояи аслӣ ва маъшуқаи васфии ҳар шоири ғазалсаро шуда, ҳар шоир ин маҳбубаро ба гунае ки худ меписандад, васф мекунад.

Фирдавсӣ бар хилофи Низомӣ тамоми моҷарои ишқи миёни Хусраву Ширинро ба канор мегузорад, то ба рӯҳи ҳамосии «Шоҳнома» осебе ворид нашавад, аммо Низомӣ, ки асоси манзумааш ишқ аст, Ширинро он гуна ки худ хоста ва шоистаи ишқ варзидан аст, дониста офаридааст.

Фирдавсӣ нигоҳи мусбат ва хушбинонае ба Хусраву Ширин надорад. Ногуфта намонад, ки Фирдавсӣ дар моҷарои Хусрав ва Ширин ҳеҷ номе аз Фарҳод зикр накардааст, аммо Низомӣ нақши Фарҳодро чунон устодона тавсиф кардааст, ки боис шуда ин тасвир ба вуҷуд ояд, ки умқи ишқи Фарҳод дар баробари Ширин нисбат ба Хусрав равшантар ва воқеитар ба назар ояд. Ва ба он гунае дар амсолу фарҳанги умум нақш бастааст, ки ҳатто касоне, ки як сафҳа аз ин манзумаро нахондаанд, Фарҳоду Ширинро мисдоқи ошиқу маъшуқ донистаанд, на Хусраву Ширинро.

Фирдавсӣ муҳите, ки Шерӯя дар он бузург шуда ва ноҷавонмардиҳоеро, ки ӯ худ нозири он будааст, илали он донистааст.

Ширини «Шоҳнома» аз ҷониби мубадон бадгуҳару бадзот хонда шуда ва мубадон Хусравро огоҳ мекунанду ҳушдор медиҳанд, ки аз васлат бо Ширин ҳазар кунад, чаро ки аз ҳосили он ду, фарди поке ба вуҷуд нахоҳад омад.

Кунун тухмаи меҳтар олуда гашт,
Бузурге аз он тухма полуда гашт.
Падар поку модар бувад бадгуҳар,
Чунон дон, ки поке наёяд писар [6,1519].

Дар «Шоҳнома» баён шуда, ки Марям рақиби Ширин ба василаи заҳри кушандаи Ширин кушта шуда:

Зи Марям ҳамебуд, Ширин ба дард,
Ҳамеша зи рашкаш ду рухсора зард.
Ба фарҷом Ширин варо заҳр дод,
Шуд он духтари хуб қайсарнажод.
Аз он кор огаҳ набуд ҳеҷ кас,
Ки ӯ дошт он роз танҳову бас.
Чу соле баромад, ки Марям бимурд,
Шабистони заррин ба Ширин супурд [6,1520].

Аммо Низомӣ мегӯяд, Ширин бо тавақҷуҳ ба базри ишқе, ки дар дили Хусрав кошта буд ва ишқи поке, ки нисори ӯ дошт, ҷозибае эҷод кард, ки боис шуд Хусрав ба тарафи ишқи ӯ кашида шавад ва ин боиси нигаронии Маряму марги ӯ гардад.

Ба назар мерасад, ки гӯё Низомӣ алоқае надошта, ки ин ишқи покро ба туҳмати қатл ва корҳои нописанд олуда созад ва ҳол он ки ин суол матраҳ мешавад, ки оё шароити сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Эрон дар асри Низомӣ боиси ин рӯҳияи вохӯрдагӣ шуда, то ҷое ки ба осори ҳунарии ҳунармандон ҳам сироят кунад? Дарвоқеъ ин қазия бетаъсир нест.

Сабки мутафовити ин ду шоир, боиси тафовутҳое дар нақлу сурудани ин достон шудааст. Асоси шеъри Фирдавсӣ бар пояи ҳамоса аст ва ҳол он ки Низомӣ ба достонсароӣ пардохта, ҳатто ҷузъиёти достонро низ шарҳ додаст, бар хилофи Фирдавсӣ, ки танҳо хостааст ишорае ба достони ишқи Хусрав ба Ширин дошта бошад. Гузашта аз ин матни достон ба воқеияти таърих наздиктар аст.

Дидгоҳи Фирдавсӣ ва Низомӣ нисбат ба Ширин комилан мутафовит аст. Фирдавсӣ ба Ширин бисёр сода ва бетавақҷуҳ будааст. Аммо Низомӣ бо тавақҷуҳ ба ин ки асоси сурудани ин манзумаро ишқ муаррифӣ кардааст, саъй дошта, ки Ширинро мутобиқи фазое, ки худ сохтаву он гуна ки хостааст, халқ кунад.

Моҷарои Ширин дар «Шоҳнома» баъд аз ҳамаи ҷангҳову муртафеъ шудани хотири Баҳром ва кушта шудани ӯ ва ҳамаи достони фитнагарону таваллуди Шерӯя аз Марям оғоз мешавад. Дар ҳоле ки дар ривояти Низомӣ, Ширин баъд аз марги Марям ба ҳамсарии Хусрав дармеояд ва бар хилофи Фирдавсӣ ӯ Марямро мувозиби Хусраву Ширин медонист ва ҳассосияту ҳасодати Марям нисбат ба Ширин буд, ки дар ниҳоят мунҷар ба марги вай мешавад.

Дар «Шоҳнома» аз аксуламали Ширин дар марги Хусрав, ки аз нуқоти авҷи достони Низомӣ ва ишқи он ду нисбат ба якдигар аст, ҳарфе ба миён набудаву Фирдавсӣ он ҷо танҳо аз Ширин бо номи зани меҳтар ёд мекунад:

Зани меҳтар аз парда овоз дод,
Ки эй шоҳ пирӯз бодиву шод [6,1553].

Вале дар он ҷо ки Шерӯя тақсири гуноҳони Хусравро ба гардани Ширин меандозад, дубора аз Ширин бо алқобе чун ҷодугар, бадхӯ ва гунаҳкор ёд кардааст:

Ба Ширин фиристод Шерӯя кас,
Ки эй реману ҷодуи дастрас.
Ҳама ҷодуйи дониву бадхуӣ,
Ба ин он гунаҳкортар кас туӣ [6,1552]

Вале бо дидани Ширин шефтааш мешавад ва аз ӯ хостгорӣ мекунад. Ширин низ ду шарт мегузорад ва пас аз пазируфта шудани он ду шарташ тавассути Шерӯя, ки яке рафтан ба дидори Хусрав буду дигар он ки ихтиёри дороиҳояш ба дасти худи ӯ бошад, дархости Шерӯяро пазируфт ва Ширин амволашро бахшида ба дахмаи Хусрав меравад ва бо хӯрдани заҳри ҳалоҳил дар канори ёр зиндагиро падруд мегӯяд Фирдавсӣ танҳо тавсифу васфи бошукӯҳе аз марги Ширин мекунад:

Фиристод Ширин ба Шерӯя кас,
Ки акнун яке орзу монду бас.
Гушоям дари дахмаи Шоҳбоз,
Ба дидори ӯ омадастам ниёз.
Нигаҳбон дари дахмаро боз кард,
Зани порсо мӯя оғоз кард.
Бишуд чеҳр бар чеҳри Хусрав ниҳод,
Гузашта суханҳо ҳама кард ёд.
Ҳамон гоҳ заҳри ҳалоҳул бихӯрд,
Зи Ширин равонаш баровард гурд.
Нишаста бар шоҳи пӯшидарӯй,
Ба тан дар яке ҷома кофурбӯй.
Ба девор пушташ ниҳоду бимурд,
Бимурду зи гетӣ ситоиш бибурд [6,1555].

Ба ин сурат мебинем, ки Ширини «Шоҳнома», бо Ширини Низомӣ бисёр мутафовит аст. Ширин дар ин достон мутафовит аз занони ҳамасри худ рафтор мекунад. Далели бисёре аз рафторҳои Ширин дар муқобили Хусрав баргирифта аз мавқеият ва қудрати моддӣ ва иҷтимоӣ аст, ки ба ӯ эътимод ба нафс медиҳад, то аз пазируфтани ишқи Хусрав сар боз занад ва Хусрав эҳсоси бениёзии Ширинро дарк мекунад ва бо иксири ишқи Ширин маҷзубу матҳул мешавад.

Ишқе, ки пояи моддиву заминӣ дорад ва ихтиёри ошиқ мешавад ва бо ҷасорати тамом ба думболи ишқаш ба Эрон меояду бо фаҳму дирояти худ боиси рафтани Хусрав ба Рум ва сипас пас гирифтани тахти подшоҳӣ аз Баҳром мешавад. Ширини Низомӣ бо вуҷуди ишқи тамоми Фарҳод ба ӯ дучори дудилӣ намешавад ва ҳамчунон пойбанд ба Хусрав мемонад. Дар муқобили Марям сабуру дар баробари шукр пурғурур аст ва бо ғурури хоси дилбарона дар баробари Хусрав ноз мекунад ва ҳеҷ гоҳ камтар аз ӯ намебинад.

Ва гар ҳаст ин ҷавони нозанин шоҳ,
На ҷойи пурсиш аст ӯро дар ин роҳ.
Маро беҳ к-аз даруни парда бинад,

Ки бар бепардагон гарде нишинад [4,84].

Ширин покдоман асту муқайяд ба расму ойини васл. Пас аз издивоҷ ба унвони ҳамсар беҳтарин мушовиру мушаввиқи Хусрав дар усули некрафторӣ, дар усули бо раият ва танҳо мунису ҳамдами ӯ то поёни умр аст:

Ҷаҳонсузӣ бас асту ҷаврсозӣ,
Туро беҳ гар раиятро навозӣ [4,398].

Хусрав баъд аз издивоҷ аз Ширин ҳам муддатҳо бо Ширину Шабдез ва Борбад ба нишот машғул аст, то ин ки Ширин ӯро насиҳат мекунад: Ва ҳатто лаҳазоти охири зиндагии ӯ ба нишону вафодорияш нисбат ба Хусрав, бо шикофтани паҳлӯяш дар канори ёри худ ҷон ба Ҷонофарин таслим мекунад ва ин саҳна нуқтаи авҷи ишқи ӯст, ки ба камол расидааст.

Зиҳӣ Ширину ширин мурдани ӯ,
Зиҳӣ ҷон додану ҷон бурдани ӯ.
Чунин воҷиб кунад дар ишқ мурдан,
Ба ҷонон ҷон чунин бояд супурдан [4,347].

Оре, Ширини хушзоди Низомӣ бо он ҳама диндориву покдоманиаш бо Ширини Фирдавсӣ тафовутҳои амиқе дорад. Албатта, ин фарзия вуҷуд дорад, ки Низомӣ мубориза бо суннатҳои роиҷ дар ҷомеа ва шояд исботи бартарии бархе масоил, аз ҷумла бартарии эронӣ ба араб он гуна ки худ меписандад ва мехоҳад, Ширинро меофарад.

Шоёни зикр аст, ки Фирдавсӣ бо ҳамаи ин тафосил Ширини «Шоҳнома»-ро фарде сахту далер донистааст, зеро дар замоне, ки Хусрав дар зиндони Шерӯя асир буд, Хусравро ба гирифтани теғ дар баробари маъмурони Шерӯя таҳрик мекунад ва ҳоло он ки «Ширин»-и Низомӣ ба ташвиқи Хусрав ба қаноату хурсандӣ ба обу нон ва тарки дунё пардохтааст.

Ширин дар ривояти Низомӣ рамзи зан ва тааққули ишқ аст. Ширини Низомӣ намоди боризи наҷобат ва обрумандии зани эронист. Зане, ки бо иродаву устуворӣ по бар рӯйи ишқи худ гузошта ва онро сабаби ҳифзи суннату одоби иҷтимоӣ дар вуҷуди худ ҳабс мекунад, то бадном нагардад.

Ӯ аввалину охирин ишқу эҳсоси покашро нисори шоҳзодаи ҳаваскорон мекунад ва бо вуҷуди он ки медонист Хусрав нимагумшудаи ӯ нест, аммо иффату покдоманӣ, ки дар зоди Ширин реша карда буд, монеъ аз хиёнату бевафоӣ ва пайвастан ба ишқе дигар мешавад.

Низомӣ бар хилофи Фирдавсӣ ровии достони ошиқона аст, ки зоҳиран ҳамаи достон ба нафъи Ширин аст ва он қадар ба ӯ таваҷҷуҳ дошта, ки ӯро устураи зане медонад, ки вафодориро ба ҳадди аълои худ расонидааст.

Бо баррасии достони «Хусрав ва Ширин» аз назари равоншиносона мушаххас мешавад, ки бо таваҷҷуҳ ба ягона будани мазмуни куллии достон, масоили мутаноқизи мутааддид дар иртибот бо Ширин ва шахсияти ӯ мобайни Фирдавсӣ ва Низомӣ ба чашм мерасад.

Дидгоҳи хоси Низомӣ дар бархӯрд бо Ширин бисёр мусбат аст ва тавсифи ӯ аз Ширин, зани хирадманду покдоман ва бовафои эронист, ки таъсири босазое бар андешаҳо доштааст.

Аммо Фирдавасӣ бар хилофи Низомӣ нигоҳаш ба Ширин сатҳӣ аст ва аҳамияту ҷойгоҳи вижае дар достон надорад. Аз ҳамон ибтидо Ширин дар «Шоҳнома» аз ҷониби мубадон бадгуҳар хонда мешавад ва ба Хусрав ҳушдор мекунад, ки аз он васл ҳазар кунад. Ҳатто дар «Шоҳнома» изъон шуда, ки Ширин қотили Марям аст. Ва хулоса он ки Ширини «Шоҳнома» бо номҳои баде ҳамчун ҷодугар, бадхӯ ва гунаҳкор муаррифӣ шудааст.

Бо ҳама авсофе, ки дар мавриди Ширин ва нуқтаназарҳои Фирдавсӣ ва Низомӣ баён шуд, дар анҷоми достон, Фирдавсӣ далер будани Ширинро эътироф карда, дар поёни достон вайро ба унвони зани меҳтар ёд мекунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмадинажод Комил. Таҳлили осори Низоми Ганҷавӣ. -. Теҳрон: Поё.- 1383.
2. Баҳор Муҳаммадтақӣ. Сабкшиносӣ. Амири Кабир. Чопи саввум.- Теҳрон, 1349.
3. Имомӣ Насруллоҳ. Сохтшиканӣ дар фароянди таҳлили адабӣ. -Теҳрон, Интишороти Расиш, чопи аввал. -1382.
4. Низомии Ганҷавӣ. Хусрав ва Ширин (бо тасҳеҳи Ҳасан Ваҳиди Дастгурдӣ). –Теҳрон: Нашри Қатра. -1388.
5. Сафо Забеҳулло. Таърихи адабиёт дар Эрон. Чопи аввал. -Теҳрон, 1362.
6. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. –Теҳрон: Илҳом, 1382.

ОБРАЗ ШИРИН В ПОЭМАХ «ХУСРОУ И ШИРИН» А. ФИРДОУСИ И Н. ГЕНДЖЕВИ

Статья посвящена сравнительному анализу образа Ширин в поэмах великих поэтов Востока А.Фирдоуси и Н. Генджеви. Сопоставительное исследование автора статьи привело к выводу, что вышеуказанные поэмы хотя и имеют общие черты, но поэтическое отношение А. Фирдоуси и Н. Генджеви к героине совершенно разное.

Ключевые слова: «Шахнаме» Фирдоуси, Низами, Хосров, Ширин, Ширин сборнике.

SHIRIN PERSONALITY ANALYSIS IN THY STARY OF "KHOSROW SHIRIN" OF FERDOWSI AND NEZAMI

Has acceptance of certain through many featured poets and writers. And great poets of forts have been trined for its regularty extraction. considering that Ferdowsi is one of first poetrys which in historical section of his "Shahnameh" hasordered this story. Undoubtedly Nezami has noted in writing "Khosrow Shirin" enriched system to "Shahnameh" that is a lasting offect of Ferdowsi and is not without offect of that. Although this story is paid to a topic but in its details have differences. Especially in view of Shirin personality that is the main hero of this story we can see these differences . This project is tried to pay to Shirin personality differences and similarities in the art oforatory in two great poets Ferdowsi and Nezami

Key words: Ferdowsi Shahnameh, Nezami, Khosrow, Shirin, Miscellany Shirin.

Сведения об авторе: ***Мухаммадризо Мири*** – соискатель Таджикского национального университета

РОЛЬ СЕМЬИ В ТВОРЧЕСТВЕ Л.Н. ТОЛСТОГО

Г. Рустамзода
Институт энергетики Таджикистана

Семья с незапамятных времен строилась на установившихся веками традициях. Главным в семье считался мужчина, в его функции входило материальное обеспечение семьи, защита ее от внешних неблагоприятных факторов, сохранение в ней здорового морального климата; мужчина-отец обязан был готовить себе смену, растить детей, достойных продолжателей рода, а женщина была хранительницей домашнего очага, продолжательницей рода, растила и воспитывала детей, учила домашнему хозяйству дочерей, готовила их выполнять предстоящую обязанность жены и матери.

Как в своей личной жизни, так и в творчестве, Л. Толстой отводил центральную роль семье. Писатель всегда проявлял огромный интерес к семье, чтобы глубже осознать общественный кризис, происходящий в государстве, потому что, по мнению Толстого, семья – это основа государства, а дом и семья являются защитным валом для общества. Писатель видел всему начало в семье, а в ее укреплении он усматривал крепость государства, сохранение его национальных традиций, залог надежности и долговечности. Насколько серьезно относился Толстой к проблеме семьи и семейных отношений можно судить по тому, что тема «дома» была в центре внимания писателя с самого начала его творчества. По другому, это появление на свет первого произведения «Детство», написанного в период добровольного участия Толстого в Крымской кампании 1853 года. Когда он, молодой неженатый офицер, побывавший в сражениях, вдруг рассказывает о самом важном периоде своего становления в жизни, детских впечатлениях ребенка Николеньки Иртеньева. Толстой был с самого начала писательской карьеры всецело

поглощен мыслями о семье, и это видно по тому факту, что уже свое первое произведение, "Детство", он посвятил этой теме. Детские впечатления легко прослеживаются в произведениях «Детство», «Отрочество», «Юность» раннего Толстого. В трилогии дается очень яркое, художественное описание мира ребенка, в котором важную роль играет любовь ребенка к своим родителям и любовь, которую он получает от них. Спокойное детство Толстого было прервано сначала смертью матери в два года, а затем смертью отца, когда ему было девять лет. Он воспитывался у родственников, однако каким-то образом он дорожил памятью о родителях, особенно о своей матери, которую он довольно смутно помнил. Она стала для него чуть ли не святым образом идеала женщины, которому он поклонялся всю свою жизнь. Он сравнивал всех женщин, особенно претенденток на брак с ним и позже свою жену Софью Андреевну, с образом своей матери, который он сам сформировал в своем сознании. «Нынче утром обхожу сад и, как всегда, вспоминаю о матери, о «маменьке», которую я совсем не помню, но которая осталась для меня святым идеалом…» [8]. Л. Н. Толстой, лишившийся матери, бережно собирал и хранил в памяти все, что удалось ему узнать о ней от родных. В «Воспоминаниях» он написал: «…все, что я знаю о ней, все прекрасно…» Мария Николаевна обладала незаурядным творческим даром: была превосходной рассказчицей – сочиняла увлекательные волшебные истории и сказки, – отличной музыкантшей, писала и переводила стихи. Мария Николаевна и Николай Ильич стремились дать своим детям всё – их было у них пятеро: Николай, Сергей, Дмитрий, Лев и дочь Мария, которые получили свободное и гуманное воспитание. Облик Марии Николаевны угадывается в поэтическом образе Maman в повести «Детство». В этом произведении Толстой не дает ясного портрета матери, так как у него остались в памяти только общие впечатления чего – то очень доброго и ласкового. Мать изливает любовь и нежность на ребенка. О своем детстве Лев Николаевич Толстой вспоминает как о чем – то особенно светлом и прекрасном. Но Лев Николаевич не скрывает и теневых сторон детских лет. Николенька – главный герой трилогии догадывается о неблагополучии во взаимоотношениях родителей, о том, что жизнь не так безоблачна и радостна, какой она казалась в те дни, когда его от всех невзгод оберегала любовь матери. Он глубоко огорчается, сталкиваясь с проявлениями жестокости, неискренности. Но все же Толстой всегда видел в детстве лучшую пору жизни человека. В основу этих художественных произведений были положены автобиографические сведения. В двух других томах трилогии он описывает, как красота и невинность детства постепенно сменяются сомнительными переживаниями отрочества и юности.

Толстой, лишившись родителей в раннем возрасте, не зависел от семьи, рано привык принимать самостоятельные решения. Часто необдуманные и очень рискованные, о чём говорят нежелание его учиться в университете, увлечение картами, которое чуть не привело его к разорению, и, наконец, добровольное участие в Крымской кампании 1853 года. Вот как вспоминал один из сыновей Льва Николаевича – Сергей Львович – о своем отце: «В детстве у нас было особенное отношение к отцу. Для нас его суждения были беспрекословны, его советы были обязательны. Я плохо выдерживал взгляд его пытливых небольших стальных глаз, а когда он меня спрашивал о чем-нибудь…, я не мог солгать. Мы всегда чувствовали его любовь к нам, хотя у Толстого – отца не было привычных ласк. Он не баловал детей ни поцелуями, ни подарками, ни излишне ласковыми словами. И, тем не менее, дети всегда ощущали его любовь!».

В семье была прочная традиция читать вслух. Отбору книг для чтения Лев Николаевич придавал огромное значение. Он советовал не спешить читать шедевры классики, считая, что повзрослев, они лучше смогут прочувствовать их. Поэтому Пушкина, Лермонтова, Гоголя дети читали довольно поздно. Отец предлагал для чтения то, что любил сам.

Трилогия «Детство», «Отрочество», «Юность», повесть «Семейное счастье», пьеса «Зараженное семейство», а также сцены из домашней жизни романа-эпопеи «Война и мир» явились своеобразной подготовкой к созданию семейного романа «Анна Каренина». В

романе «Анна Каренина» Толстой открыто выступил против разрушения института семьи, попрания святости брака и нравственности в женщине, жене, матери, являющейся духовным центром семьи, считая, что это может привести к утрате национального, традиционного уклада, духовности и нравственности. Его творчество явилось эстетическим откликом на новую историческую действительность, напряженность которой сказалась на строе произведений, реализовалась в структуре «Анна Каренина» и «Война и мир», в сюжете, композиции, в повествовании, диалоге, художественном пафосе этих романов.

В литературных кругах к этому времени известные писатели высоко оценили творческие возможности Толстого. В «Вестнике Европы» № 4 за 1869 год в статье «Воспоминания о Белинском» Некрасов Н.А. писал: «...как бы порадовался он [Белинский] поэтическому дару Толстого, силе Островского. Толстой в полном объёме вместил в себя свою эпоху с её преобразованиями, а общественная русская жизнь прошла через его душу и сердце. И в этом можно легко убедиться, проследив за развитием жизни и творчеством писателя, … Самостоятельно постигал жизненную науку, как он сам говорил, «ошибаясь и путаясь», «начиная и бросая», не оставаясь при этом равнодушным человеком» [5,489]. Небывалый для начинающего литератора успех принесли в 50-е годы его «Детство», «Отрочество», «Севастопольские рассказы». После публикации в журнале «Современник» «Детства» Толстого, Некрасов сообщал начинающему писателю: «...могу сказать точно, что у автора есть талант» [6,110].

Толстой также стремится самостоятельно постичь жизненные ценности, найти общий язык с яснополянскими крестьянами, занимается преобразованием хозяйства. Житейские основания судьбы особенно ярко проявились и закрепились в самом характере важнейшего этапа жизни – периоде самоутверждения и самоопределения: Кавказ и Севастополь у Толстого, куда он едет добровольно. Жизнь давала возможность накопить опыт и определить свою позицию как офицеру Севастопольского сражения. Толстой особое значение в творчестве придавал своим детским годам, повлиявшим на дальнейший жизненный путь. Становление нравственно-этических взглядов молодого Толстого, его умственное и душевное формирование приходятся на 40-е – начало 50-х годов. В это время им сделаны первые философские наброски, начат дневник, организующим стержнем которого становится проблема личного совершенствования. Толстой, как известно, мечтал жениться на девушке, не имеющей за собой большого состояния, но получившей прекрасное воспитание в дворянской семье. Его женой стала Софья Андреевна Берс - девушка из дворянского круга, воспитанная в семье царского врача [11,450]. Семьёй писатель обзавелся уже в зрелом возрасте: Льву Николаевичу было– 34года, он женился на молоденькой девушке, но жизнь распорядилась так, что Софье Андреевне пришлось свою семейную жизнь, свои домашние неурядицы представить всему читающему миру. Не исключено, что толчком к обращению к семейной теме Толстого послужило и разложение семейных отношений в царской семье. Как известно, при дворе всегда царил разврат и фаворитизм, но Александр II это состояние фактически узаконил своим личным примером. Разложение царской семьи и близких ко двору семей не могло остаться вне поля зрения общества. И, несмотря на то, что дворцовые семейные события получили свою развязку только в начале восьмидесятых годов, Достоевский по этому поводу писал в «Дневнике писателя» уже в 1877 году: «У нас есть, бесспорно, жизнь разлагающаяся, и семейство, стало быть, разлагающееся». С точки зрения Достоевского, на распад семейных отношений в стране оказывала влияние реформы, способная действовать разрушительно даже при царском дворе, повлиявшая на образование «случайных семейств» во всём русском обществе. Под «случайностью» семьи Достоевский понимал «отсутствие родственных связей, обезображенные внутрисемейные отношения, разобщённость и оторванность людей друг от друга», которые он изобразил в «Подростке» и «Братьях Карамазовых».

Толстой, выросший без родителей, был привязан к своим родственникам, ценил отношения с ними и их боль и беду принимал как свою. Смерть братьев – горячо любимого

старшего Николая, скончавшегося от туберкулеза в 37-летнем возрасте, так и не успевшего обзавестись семьёй; и Дмитрия, умершего тоже от туберкулёза в 29-летнем возрасте – сильно потрясли Толстого. В письмах Льва Николаевича и Марии Николаевны (сестры писателя) того времени, когда она жила за границей, отмечено ее непосредственное отношение к роману «Анна Каренина». Все происходило одновременно: Мария Николаевна переживала свою беду, а Толстой писал роман. Еще не зная, чем закончится его произведение, которое она читала в «Русском вестнике», Мария Николаевна написала брату 16/28 марта 1876 года: «Я не могу, и другого выхода, как смерть кого-нибудь из нас, я не вижу» [12,352-353]. Она говорила о себе или дочери, потому что Гектор де Клен умер в 1873 году (связь за границей со шведом Гектором де Кленом) [13,12]. Мария Николаевна в письме признавалась брату: «Мысль о самоубийстве начала меня преследовать, да, положительно преследовать так неотступно, что это сделалось вроде болезни или помешательства... Боже, если бы знали все Анны Каренины, что их ожидает, как бы они бежали от минутных наслаждений, которые никогда и не бывают наслаждениями, потому что все то, что незаконно, никогда не может быть счастьем». Тревожное состояние усугубляется ещё и печальными трагическими событиями, происходящими непосредственно в его семье в 70-е годы, о которых Т.Л. Сухотина-Толстая в «Воспоминаниях» пишет: «... Начиная с осени этого года (1870) и в продолжение следующего, смерть начала посещать нас раз за разом» [14,157]. В этот период скончались тётушки Ергольская и Юшкова, умерли младенцы Петя и Варя, дочь Кузминских Даша. Все эти события окончательно повергли в унынье Толстого, он начал задумываться о смерти и даже указал место, где желал быть похороненным» [9]. После 40 лет (1868) Толстой имел богатство, литературную славу, прекрасную жену, большое потомство, казалось бы, писатель поднялся на вершину своей жизни, но на деле наступил момент жестокого душевного разлада, когда он был на волоске от самоубийства. В августе 1869 года Толстой поехал в Пензенскую губернию, чтобы приобрести по выгодной цене имение, по дороге он заночевал в гостинице города Арзамаса, где он испытал ужасное состояние. Более обстоятельно об этом состоянии ужаса писатель расскажет спустя 15 лет в «Записках сумасшедшего», когда взгляды его приобретут устойчивый характер. Записи в дневниках, которые вели Толстой и Софья Андреевна, и письма, которые они писали друг другу в разлуке, полны очень трогательных моментов, свидетельствующих об искренней любви между ними в 60-е годы. На протяжении многих лет одним из самых твердых убеждений Толстого было то, что в ряду важнейших аспектов плодотворной жизни человека стоят дети. Вполне понятно, что период наивысшего творческого подъема совпадал с годами счастливой семейной жизни и рождением детей, ведь сотворение ребенка и создание произведения искусства являются важнейшими и незабываемыми аспектами творческой природы человека. Если мы обратимся к литературным произведениям, в которых описываются отношения между мужчиной и женщиной, мы увидим, что брак в них чаще всего оказывается несчастным. В этом смысле творческая деятельность Толстого уникальна, потому что в ней показана семья во всей ее силе, красоте и естественности, показана с художественным реализмом и блеском, с которыми не могут состязаться его менее нравственные литературные коллеги.

Детская природа его отношений с родителями не переросла в более зрелую форму, которая приходит со временем, когда человек начинает видеть, принимать и прощать недостатки своих родителей, он сохранил детски непреклонные требования в течение всей жизни. Каждая семья – это большой сложный мир, в котором свои традиции, отношения и привычки, даже свой взгляд на воспитание детей. Говорят, что дети – эхо своих родителей. Однако, чтобы это эхо звучало не только в силу естественной привязанности, но и главным образом в силу убежденности, необходимо, чтобы в доме, в семейном кругу укреплялись обычаи, порядки, правила жизни, переступить которые нельзя не из страха перед наказаниями, а из уважения к устоям семьи, к ее традициям. Никто до него не умел так

глубоко проникать в психологию человека и так верно передавать тончайшие движения человеческих чувств и мыслей, «диалектику души».

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бирюкова П.И. Биография. Л.Н. Толстой. В 2-х кн. М., 2000. 1 кн. С.327-360
2. Капитанова, Л.А. Л.Н. Толстой в жизни и творчестве: Учеб. пособие для школ, гимназий, лицеев и колледжей. – 3 изд. – М.: Рус. слово, 2002. – 82.
3. Проскурина Т.Д. Семья в произведениях русских писателей: Учеб. пособие. – Белгород, 2004. – 236 с.
4. «Лев Толстой», очерк жизни и творчества; К.Н.Ломунов, издание 2-е, Москва, изд. «Детская литература», 1984 год
5. Полное собрание сочинений, Л.Н.Толстой, том 25
6. Собрание сочинений в 14 томах, Л.Н.Толстой, том 1.
7. Н. Н. Арденс, "Творческий путь Л. Н. Толстого", М., 19629), "Ф. М. Достоевский и Л. Н. Толстой",М.,19708. П. И. Бирюков, "Биография Льва Николаевича Толстого", М, "Родители и дети в произведениях Л. Н. Толстого", М., 1898
8. Н. Н. Гусев, "К истории семейной трагедии Толстого", Литературное наследство, М., 1939),
9. В. Жданов, "Любовь в жизни Льва Толстого", М., 1993.
10. Достоевский Ф.М. Дневник писателя. М. 1989. С.450.
11. Опульская Л.Д. Переписка Л. Н. Толстого с братьями и сестрой. М.1990.С.352-353.
12. Опульская Л.Д.Вступительная статья.// Переписка с братьями и сестрой. М.1990.С.12
13. Сухотина-Толстая Т.Л. Воспоминания. М.1981. С.157.

РОЛЬ СЕМЬИ В ТВОРЧЕСТВЕ Л.Н. ТОЛСТОГО

Как в своей личной жизни, так и в творчестве, Л. Толстой отводил центральную роль семье. Писатель всегда проявлял огромный интерес к семье, чтобы глубже осознать общественный кризис, происходящий в государстве, потому что, по мнению Толстого, семья – это основа государства, а дом и семья являются защитным валом для общества. Писатель видел всему начало в семье, а в ее укреплении он усматривал крепость государства, сохранение его национальных традиций, залог надежности и долговечности. Насколько серьезно относился Толстой к проблеме семьи и семейных отношений можно судить по тому, что тема «дома» была в центре внимания писателя с самого начала его творчества.

Ключевые слова: семья, детство, воспитание, писатель, жизнь, чувство.

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE WORKS OF L.N. TOLSTOY

Both in his personal life and creative work of L. Tolstoy gave the Central role of the family. The writer always showed great interest to the family, to a deeper awareness of the social crisis that occurs in the state, since, according to Tolstoy, the family is the Foundation of the state, and the house and the family are protective shaft for society. The writer saw the beginning of everything in the family, and its strengthening he saw the fortress state, the preservation of its national traditions, a guarantee of reliability and durability. How serious Tolstoy belonged to the problem of family and family relations can be judged by the fact that the topic of «home» was in the center of attention of the writer from the very beginning of his creative work.

Key words: family, childhood, education, writer, life, feeling.

Сведения об авторе: ***Г. Рустамзода*** **–** кандидат филологических наук, кафедра «Гуманитарных дисциплин» Института энергетики Таджикистана

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

ҲУСНИ БАЁН ДАР ОДОБИ МУОШИРАТИ ЖУРНАЛИСТ

Мушаррафа Ҷӯраева
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар замони муосир публитсистикаи шифоҳӣ афзалияти бештар пайдо карда истодааст, ки гуфтор дар он бештар бадоҳатан, озод ва бо ифодаи эҳсосот сурат мегирад.

Назар ба таҳқиқи забоншиносони рус [5] аз соли 1995 инҷониб дар штати шабакаҳои асосии Россия «ОРТ» ва «РТР» вазифаи наттоқон ё ровиён вуҷуд надорад – танҳо барандагону шореҳон боқӣ мондаанд, ки дар гуфтор озод буда, дар нутқ ба зоҳир намудани фардият ва эҷодкории хеш имконият доранд, яъне дар тафовут аз наттоқон доманаи одоби муошират барандагону шореҳон чандин маротиба фарохтар аст. Дар баробари ин, таваҷҷуҳ ба нутқи шифоҳӣ, ба маҳорати нутқи шифоҳии оммавӣ меафзояд. Муошират муколамавӣ ё диалогӣ бештар шуда, як навъ диалогизатсияи мухобиротии иҷтимоии ҳаёти ҷамъиятӣ ба амал омада истодааст.

Матнҳои публитсистии хаттӣ низ ба услуби муошират наздиктар шуда, обуранги экспрессивию эҳсосотии зиёдтар пайдо карда истодаанд. Аз таҳлили забоншиносони рус [4,5,8] дар соҳаи ВАО бармеояд, ки доираи муошират байниҳамдигарии анъанавии хаттӣ торафт тангтар шуда, ба шакли шифоҳии муошират бештар рӯй оварда мешавад.

Забони ВАО забони ҳам хукумат ва ҳам забони оппозитсия (мухолифин) аст (инро дискурси сиёсӣ меноманд), қисман забони илм, дипломатия, санъат, дин ва ғ. мебошад. Дар инқисори публитсистӣ (яъне шикасти қолабҳо), ки ба аудиторияи васеъ нигаронида мешавад, матнҳои ВАО асосан манфиатҳо ва завқи забондонии гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоиро инъикос намуда, муаллифон баъзан кӯшиш менамоянд, ки бо забони ин гурӯҳҳои иҷтимоӣ гап зананд.

Дар илми ҷаҳонӣ чунин ҷанбаҳо, ба монанди забони ВАО ва тафаккур, забони ВАО ва ҷамъият, забони ВАО ва фарҳанг, сиёсат, идеология омӯхта мешавад. Дар ин замина зарурате ба миён меояд, ки нақши забони ВАО дар шароити нави муошират бо назардошти равандҳои дар ҷамъият, фарҳанг ва сиёсат баамаломадаистода таҳлил карда шаванд. Гуфтаҳои боло мубрам будан (актуалият)-и мавзӯи мазкурро тақвият медиҳанд, зеро нақши бузурги ҳусни баён дар одоби муошират, то ҳол мавриди таҳқиқ қарор нагирифтани корбасти шаклҳои нави муошират зарурати таҳқиқи минбаъдаи тағйироти дар одоби муошират охири асри XX ва ибтидои асри XXI баамаломадаро таъкид мекунанд. Ҳалли ин масъалаҳо дар омӯзиши забони тоҷикӣ ҳамчун забони модарӣ ва ҳамчун забони хориҷӣ, инчунин барои кормандони соҳаи ВАО, коммуникатсия аҳамияти назариявию амалӣ дорад.

Предмети омӯзиши ин курс чунин рукнҳои одоби муошират, ба мисли муроҷиат, пазироӣ, хайрухуш, шаклҳои ту-шумо мебошад, ки аз мавқеи падидаҳои нав дар муошират публитсистӣ дар қолаби назарияи одоби муошират дида баромада мешаванд.

Мундариҷаи асосии чунин таҳлил аз инҳо иборат аст:

1. Тағйироте, ки дар ҷамъият ба амал омада, дар муошират ифода ёфтааст, пеш аз ҳама, дар ВАО инъикос мегардад. Ифодаҳои нави муоширатии дар ВАО пайдошуда далели онанд, ки рӯзноманигорон дар аксари жанрҳо кӯшиши то ҳадди имкон бо мусоҳиб ё шунаванда наздик шуда, боварии ӯро ба даст оварданӣ мешаванд, саъй менамояд, ки фазои муошират озод ва самимӣ бошад.
2. Дар матнҳои муосири публитсистӣ мавқеи фаъоли шунаванда ё мусоҳиб бештар намоён мегардад, ки дар асноҳои муайян ба воситаи воҳидҳои забонӣ одоби муошират ифода меёбанд. Шунаванда ё мусоҳиб метавонад ба саволҳо ҷавоб диҳад, дар

мубоҳисаҳо иштирок намояд ва ё андешаи худро дар пахши мустақими барномаҳои радиову телевизион, шоу-барномаҳо ва мизҳои мудаввар баён кунад.

3. Дар матнҳо/дискурсҳои ВАО як навъ қаробат пайдо намудани гӯянда ва шунаванда эҳсос карда мешавад. Муаллиф аз номи худ ҳарф зада, эҳсосу андешаҳои шахсии худро баён менамояд, ки як навъ эҳсоси наздикӣ ва эътимодро дар дили хонанда, шунавандаи радио ва ё бинандаи телевизион (адресат) бедор мекунад.

4. Нутқ аз гуфтори якнавохту якмаром дида, бештар характери муколамавӣ пайдо мекунад. Журналист бо мақсади муайян барои муқаррар намудани алоқа бо хонанда, шунаванда кӯшиш мекунад, ҳамзамон бо имконоти дарку фаҳмиш ва муҳокимаронии ӯ мутобиқ шавад.

Як хусусияти асосии ҳусни баён, ки аксари муҳаққиқон таъкид менамоянд, устуворӣ, муназзамӣ, такроршавии воситаҳои муошират мебошад. Бо вуҷуди муқаррарӣ будани воситаҳои ҳусни баён он як навъ системаи конунигардонидашуда ва дар баробари ин тағйирёбанда ва ҳассосе мебошад, ки ба ҳама дигаргуниҳои ҷамъият эътино мекунад. Омилҳои асосии иҷтимое, ки дар марҳилаи ҳозира дар ҳусни баён ва умуман, дар забон назаррасанд, аз инҳо иборатанд.

Ҷамъияти имрӯзаи мо ҷамъиятест, ки дар он бунёди озодии сиёсӣ ба амал бароварда мешавад.

Афкору фаъолияти сиёсии инсон то андозае озод буда, барои фаъолияти мустақилона ва мухтори ҷамъиятӣ ва сиёсии тамоми аъзоёни ҷамъият имкониятҳо фароҳам омадаанд. Тамоми табақаҳои ҷамъият имконияти дар ташкилотҳои сиёсӣ, муносибатҳои бозаргонӣ ширкат варзиданро ба даст оварда, одамон дар ҳаёти ҷамъиятӣ бештар фаъолият нишон дода истодаанд. Ин ҳодиса дар фаъол гардидани дискурси сиёсӣ, инкишофи шаклҳои мубоҳисавии муошират ё муколама, плюрализатсияи (гуногунҷанбагии) рафтори коммуникативии одамон, баланд шудани нуфузи нутқи оммавӣ ва умуман, нутқи шифоҳӣ, тағйироти назаррас дар забони публитсистика ва дар бисёр соҳаҳои дигар зоҳир мегардад. Аз байн рафтани сензура, дастрасии васеи одамон ба хабарҳо, тобеияти ВАО ба сохторҳои ҳукумат, гуногунрангии маводи нашр, барномаҳои радиову телевизион хусусиятҳои ҳаёти имрӯзаи моанд.

Дискурс – (франс. – discourse – нутқ) – матни фасеҳу равон дар таносуб бо омилҳои экстралингвистӣ-прагматикӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, равонӣ ва диг. омилҳо мебошад. Истилоҳи «дискурс» дар тафовут аз истилоҳи «матн», ки бо ҳаёти зинда бевосита робита пайдо карда наметавонад, нисбат ба матнҳои қадима кор фармуда намешавад.

Аз байн бурдани сензураи сиёсӣ ба нест шудани сензура дар забон мусоидат намуд. Дар навбати худ ин падида ба он оварда расонид, ки ба матбуот, ба экранҳои телевизион, радио, кино ва адабиёти бадеӣ лексикаи зиёди омиёна, жаргондор, вулгарӣ (дағал) ва ҳатто кабеҳ ворид гардад. Ин ҳодиса инчунин ба он вобаста аст, ки дар мафкураи мардум мафҳуми озодии сухан таҳриф гардидааст. Мафҳуми «ҳарчи бихоҳӣ, бигӯ» бо мафҳуми «ҳар навъе ки мехоҳӣ, бигӯ» омехта шудаанд, ки албатта, як чиз нестанд. Чунин таҳрифкорӣ, ки дар мафкураи ҳаррӯзаи аксари соҳибони забон мавҷуд аст, ба муносибати мусоҳилакорона ва бепарвоёна ба меъёрҳои забон ва пеш аз ҳама, дар соҳаи ҳусни баён ва одоби муошират оварда расонида истодааст. Дар замони муосир, қабл аз ҳама, бояд ба наздик шудани нутқи китобӣ ва шифоҳӣ эътибор дода шавад. Аз як тараф, агар ба ин тараққиёти воситаҳои техникӣ мусоидат кунад, аз тарафи дигар, сатҳи баланди донишандӯзии мардум имконият медиҳад, ки мавзӯъҳои гуногунҷабҳа муҳокима карда шаванд [1].

Майлу рағбат ба экспрессияи нутқ дар охири асри XX на танҳо сабабҳои экстралингвистӣ–яъне демократикунонии ҷамъият дорад, балки сабабҳои интралингвистӣ – ба қавли забоншиноси рус М. Ю. Федосюк раванди «баробарии коммуникативӣ (иртиботӣ)-и гӯянда ва шунаванда низ мавқеи муҳим дорад. Ба ақидаи ин забоншинос то ҳадди имкон баробар будани сатҳи маърифати умумии гӯянда ва шунаванда шароиту имконияти хушзеҳнӣ ва маънидарккунии шунавандаро фароҳам

меорад. Баробар намудани мавқеи коммуникативии гӯянда ва шунаванда (ба истилоҳ адресант - адресат) яке аз дигаргуниҳои назаррасест дар сохтори забони ВАО-и муосир.

Тағйирот дар системаи ҳусни баён ва одоби муошрати забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, воситаҳои забонии муроҷиатро фаро гирифтааст. Дар забоншиносии рус дар асарҳои Н.И.Формановская, В.Е.Голдин [8,2] ва бисёр дигарон, ки воситаҳои муроҷиат бо истилоҳи «регулятив» корбаст мешаванд, дар хусуси дар забоншиносии шӯравӣ, ки забоншиносии тоҷик як ҷузъи он ба шумор меравад, пайдо шудану ниҳоят серистеъмол гардидани калимаи *«товарищ»* маълумот дода мешавад. Ин воситаи муроҷиат дар давраи шӯравӣ дар забони тоҷикӣ (дар тарҷ. *–рафиқ*) низ яке аз воситаҳои серистеъмолтарини муроҷиат ба ҳисоб мерафт. Регулятиви мазкур доираи чунин шаклҳои муроҷиатро, ба мисли *ҷаноб, ҳазрат, ҷаноби олӣ, ҳазрати олампаноҳ, махдум, азиз* ва бисёр калимаву ибораҳои дигаре, ки то Инқилоби Октябр дар таърихи забонамон фаровон буданд, танг кард. Зикр кардан лозим аст, ки калимаи «рафиқ» дар муроҷиат ҳам нисбат ба мардон, ҳам нисбат ба занон ба кор бурда мешуд. Ғайр аз ин калимаи «рафиқ» нисбат ба шахси аз ҷиҳати мақоми иҷтимоӣ баландтар (рафиқ генерал, рафиқ директор), ҳамчунин нисбат ба шахси мақоми иҷтимоии пасттарро ишғолкарда (рафиқ коргар, рафиқ курсант) кор фармуда мешуд. Калимаи «рафиқ» бе ишораи мансабу мақом низ хеле фаровон истифода мегашт (рафиқи азиз, сафаратон ба хайр). Дар баробари ин дар якҷоягӣ бо ифодаи унвону ному насаб (рафиқ профессор, рафиқ Аҳмадов).

Дар системаи регулятивҳои забони тоҷикии то Инқилоби Октябр интихоби онҳо асосан ба хусусияти иҷтимоии он вобаста буд, яъне муносибатҳои иерархияи иҷтимоӣ (иерархия – тартиботи дараҷаҳои мансабу мартаба), муносибатҳои «аз боло ба поён» ва «аз поён ба боло» вуҷуд дошт.

Дар солҳои 90-уми асри XX ба регулятиви мазкур муносибат якбора дигаргун гашта, он танҳо дар истифода нисбат ба хизматчиёни ҳарбӣ, милитсионерон, инчунин аъзоёни партияи коммунистӣ боқӣ монду халос. Дар мавридҳои дигари муошират ин калимаро бо регулятивҳои «ҷаноб», «хонум» ва нисбатан муътадили «бародар» ва «дӯст» иваз намуда истодаанд. Калимаҳои «ҷаноб», «хонум» мисли калимаи «рафиқ» аксар вақт ё бо ному насаб ё зикри вазифаву мансаб ба кор бурда мешаванд: ҷаноби раис, ҷаноби Каримов, хонум Юсупова. Регулятиви «ҷаноб»-ро дар ВАО дучор омадан мумкин аст, аз экранҳои телевизор дар муошрати намояндагони халқ, намояндагони фарҳанг дар доираи фаъолияти корӣ шунидан мумкин аст. Калимаи «ҷаноб» дар таркиби ибораи «ҷаноби олӣ» тақрибан тайи 10-15 соли охир нисбат ба сарвари ҳукумат – Президенти ҶТ корбаст мешавад.

Ба ақидаи яке аз мухаққиқони барҷастаи масъалаҳои одоби муошират дар забони ВАО В.Г.Костомаров вазифаи актуалӣ (мубрами) ҳамаи матнҳои публитсистӣ-оммавиро (массмедийный) «нигоҳ дошта тавонистани аудитория, махсусан, аудиторияи оммавӣ бо мавзӯъҳои гуногуни бемаҳдуд ба ҳисоб меравад. Тарзи осонтарини ҷалб кардани диққати аудитория – ҳамеша пайгирӣ намудани мавзӯъҳои дар назар ниҳоят муҳим (аз нуқтаи назари он ки «дар бораи ин дар телевизион маълумот дода буданд, бигузор сафсата бошад, вале дар ин бора ҳама гап зада истодаанд), яъне омехта кардани чизи муҳим ва завқовар мебошад. Ба ибораи дигар, бе он ки мавзӯъ ва мундариҷаи муайян ба эътибор гирифта шавад, ба мафкура ва эҳсосоти аудитория таъсири доимӣ расониданӣ мешаванд [4].

Иттилооти ахбори оммавӣ ба хонанда ғайриихтиёр, берун аз фазои муошират ва муколама пешниҳод мегардад, яъне бе дархосту иҷозати хонанда ё шунаванда ба ӯ расонида мешавад. Вазифаи ин матнҳо ба таври доимӣ ва таъҷилӣ ба хонанда ё шунаванда расонидани иттилоот дар хусуси воқеаҳои ҷорӣ, дар хусуси вазъияти кор дар ягон соҳа мебошад. Барои бедор кардани таваҷҷуҳи шунаванда ё хонанда, ҷалб намудани ӯ ба ҷараёни воқеаву ҳодисаҳо, ВАО маводро тарзе интихоб мекунад, ки он диққатҷалбкунанда бошад ва таваҷҷуҳу ҳисси кунҷковии аудиторияро бедор карда тавонад.

Дар баробари ҳамаи ин муаллифи матни публитсистӣ бояд, албатта, омили адресатро ба назар гирад. Хонанда ё шунаванда дар публитсистика оинаест, ки дар он муаллиф инъикос меёбад. Ҳангоми образи хонандаро тарҳрезӣ намудан муаллиф образи шахсии худро низ ба ҷойи хонанда гузошта истода, тарҳрезӣ ё таҳрир ё дигаргун мекунад.

Дараҷаи наздикӣ ё қаробат бо хонанда – хусусияти асосии муаллиф-публитсист мебошад. Барои хонанда донистан муҳим аст, ки муаллиф низ яке аз онҳост. Ин дар навбати худ эътимоднокии матни публитсистӣ ва иқтидори таъсиррасонии матни публитсистиро зиёд менамояд [6].

Яке аз вазифаҳои муаллифи матни публитсистӣ ба худ наздик намудан ва ба ин восита бедор намудани завқи хонанда (адресат) аст. Яке аз воситаҳое, ки ин имкониятро фароҳам оварда метавонад, муроҷиат ба хонанда ё шунаванда мебошад, хусусияти хосаи эътимоднокӣ дорад. Воситаи муроҷиат метавонад саволе бошад, ки муаллиф ба он ҷавоб медиҳад ва ё саволи бечавоб, яъне риторикӣ бошад. Чунончи:

Оё парлумони кишвари мо низ дарҳои худро барои кӯдакону наврасон ё ҳадди ақал донишҷуён боз мекарда бошад? Шояд сиёсатмадорони мо дар суҳбатҳои худ роҷеъ ба имтиёзҳои сиёсатмадорӣ ҳарф зананду дили онҳоро ба сиёсат гарм созанд?! (Б.Т. 2012, №2, с.6)

Ё ин ки:

Агар гузаштагонамон ба волидайн ту мегуфтанд, чаро мо ба онҳо шумо гуфта муроҷиат нанамоем? Агар модар ба тифли гаҳвора ту мегӯяд, чаро дар посух ба ӯ шуморо истифода набарем? (Б.Т. 2012, № 2, с.11)

Муаллиф метавонад бевосита ба адресат муроҷиат намояд:

***Хонандаи гиромӣ**, барои афзудани маърифату бохабар будан, огаҳиву рушд ёфтан, фаъолу замонавӣ гаштану дар ҷараёни ҳаводиси ҷомеа будан чизеро набояд дареғ дошт (Б.Т., 2012, № 2, с.2).*

Муаллиф метавонад хонандаро ба якҷоя амал намудан даъват намояд:

Мо аз нахустин шумора ниёзу дархостҳои хонандагони худро ба ҷой меорем ва ба қадри имкон мувофиқи завқи шумо маводҳо омода месозем...Ба мо нависед, андешаҳои шуморо ҳатман ба назар мегирем. (Б.Т., 2012, № 2, с.2)

Муаллиф метавонад ҷонишинҳои ***мо, шумо***– ро истифода бурда, бо ин иттиҳоди худ ва хонандаро таъкид намояд.

*Наход **шумо** он ҳафтод солеро, ки **мову шумо** зери як осмон фаромӯш карда бошед?! (АС.1.04.10. с.13)*

Ин воситаҳо ба муаллиф имконият медиҳанд, ки ба адресат наздик шавад, эътимоди ӯро ба даст оварад ва ба ақидаву гуфтаҳои худ бовар кунонад.

А Д А Б И Ё Т

1. Елистратов В.С. www gramota.ru/magarch.html?id=12
2. Голдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987.- 127с.
3. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе.- Москва, 1971 - 267с.
4. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. – СПб.: Златоуст.- 1999 - 320с.
5. Пахомова И.Н. Новые явления в русском речевом этикете: на материале средств массовой информации. Дисс.на соискание уч.ст.канд.фил.наук. – Москва, 2008.
6. Солганик Г.Я. Язык современной публицистики: сб.статей. 2-е изд.испр. -Москва, 2007. – 232.
7. Федосюк М.Ю. В каком направлении развивались стили русской речи XX века//Филология и журналистика в контексте культуры: Материалы Всерос. науч. конф. Вып.4. Ростов-на-Дону, 1998. – 32-38
8. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. -М.: Издательство ИКАР.- 1998. – 292с.

КУЛЬТУРА РЕЧИ В РЕЧЕВОМ ЭТИКЕТЕ ЖУРНАЛИСТА

В настоящее время возрастает удельный вес устной публицистики, речь становится несколько импровизированной, раскованной и эмоциональной. Сближение, а точнее уравнивание коммуникативных позиций «говорящего» и «слушающего», то есть «адресанта» и «адресата», а так же активная роль адресата в общении явилось одним из самых значимых явлений в структуре современных СМИ. Средства массовой

информации служат источниками новых этикетных средств и расширяют значение и сферу употребления уже существующих.

Ключевые слова*:* речевой этикет, устная публицистика, стиль общения, политический дискурс, СМИ, коммуникация, этика общения, устная речь, экспрессия речи, регулятив.

CULTURE OF SPEECH IN SPEECH ETIQUETTE JOURNALIST

At present the specific gravity of oral publicism is growing up, the speech becomes more improvised, free and emotional. Rapprochement, to be more clear, equalization of communicative positions of «speaking person» and «listening person», i.e. «sender» and «addressee», and also the active role of addressee within the interaction have become one of the most important occurrences in the structure of modern Mass Media. Mass Media serve for sources of new ethical means and assist in expanding of importance and using branch of already existing ones.

Key words: Speech etiquette, oral publicism, spoken style (contact style), political discourse, Mass Media, communication, contact ethics, oral speech, expression of speech, means of appeal.

Сведения об авторе*:* ***Джураева М.Р.*** - докторант Таджикского национального университета

МАВҚЕИ МУАЛЛИФ ДАР САФАРНОМА

Нуриддин Бозоров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаи мавқеи муаллиф дар жанрҳои публитсистика яке аз масъалаҳои асосӣ буда, байни олимону назариячиёни публитсистика баҳсҳои зиёдро ба миён овардааст. Муҳаққиқон ба тарафҳои гуногуни он, аз ҷумла ба мавқеъ ва нақши муаллиф дар асар дахолат намуда, вобаста ба ин масъала ниҳоят муҳим будани маводи таҳлилро низ таъкид кардаанд.

Дар маводе, ки мо аз маҷаллаи “Садои Шарқ” мавриди таҳлил қарор додем, хатти ҳаракати сафар ва мавқеи муаллифон барало мунъакис гардидааст. Умуман, дар жанри сафарнома хатти ҳаракати сафар ва мавқеи муаллиф нақши бузург ва муайянкунанда дорад.

Дар сафарнома шахсияти муаллиф, падидоии сифатҳои шахсии рӯзноманигор ҳамчун пайвандгар, инъикосгар ва тасвиргари ҳодисоту воқеоти гуногун нисбат ба жанрҳои дигари публитсистика дар сатҳи хеле баланд қарор мегирад. Нақши фаъоли муаллифро худи жанр, табиати он тақозо менамояд. Фардияти муаллиф дар интихобу инъикоси мавзӯъ ва тарзи тасвир низ таҷассум меёбад.

Муаллиф-қаҳрамон ва иштироки ӯ дар инъикоси ҳаёти воқеӣ яке аз хусусиятҳои муайянкунандаю фарқкунандаи жанри сафарнома аз жанрҳои дигари публитсистӣ мебошад. Таҳлили ҳамаҷонибаи сафарнома ҳамчун шакли махсуси эҷоди публитсистӣ, ба тарзи дигар бигӯем, бе баррасии проблемаи “ман”-и муаллиф пурра нест. Дар бораи нақши муаллиф сухан ронда, мо на фақат иштироку нақши фаъоли ӯро, балки аз тарафи хонанда дарк гардидани муаллифро, ҳамчун қаҳрамони амалкунандаи сафарнома, дар назар дорем.

Бояд арз кард, ки асар дар байни хонандагон ҳамон вақт ҳамовозӣ пайдо мекунад, ки муаллиф мавзӯи муҳимро интихоб намуда, дар тасаввури хонанда ҳамчун ҳикоятгари бомаҳорат ва рассоми моҳир намудор гардад. Публитсист шахси донишманд буда, вай бояд ҳамаро бинад, фаҳмад, эҳсос намояд, тасаввур кунад, тасвир созад, таҳлил намояд, баҳо диҳад. Хонандаи ноогоҳ аз рӯзноманигор дар навбати аввал ҳамон чиро, ки дидану фаҳмидан мехоҳад, интизор мешавад. Дар ин ҳолат муаллиф ба ҳар як факти интихобнамудааш ҷавобгар аст. Рафтори шахсии вай бояд хонандаро ба воқеӣ будани маводи интихобгардида бовар кунонад.

Иштироки муаллиф-қаҳрамон дар сафарномаҳо бо тамоми махсусияти инфиродиаш, афкори мустақилонааш хеле муҳим аст. Муаллиф дар амалиётҳояш бояд мустақил ва асар бояд фардӣ бошад, дар акси ҳол сафарнома баёни холии далелҳо, воқеаҳо мегардаду халос.

Масъалаи муаллиф дар назарияи публитсистикаи муосир низ ҳамчун яке аз масъалаҳои хеле муҳим мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муҳаққиқону назариячиёни жанр моҳияти ин масъаларо қайд карда, як қатор проблемаҳоро ба миён гузоштаанд. Аз ҷумла таъкид гардидааст, ки публитсист ҳеҷ гоҳ бояд ба худ дода нашавад ва "ман"-и худро ба ҷойи аввал нагузорад. Вай бояд худро як ҷузъи ҳақиқати воқеӣ донад, дар акси ҳол дар сафарнома ҳам мисли дигар жанрҳои публитсистика ба чизҳои номатлубу зиёдатӣ даст задани муаллиф аз эҳтимол дур нест. Бо ёрии шоҳиди ҳодиса - муаллиф хонанда маълумотҳои нав ба нав мегирад. Ҳикояти дидаву шунидаҳо дар бораи вазъи иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат, ҳамчунин симоҳои хоси меҳнаткашони он ба нақли дилчасп табдил меёбад.

Бояд зикр кард, ки сафарнома маводи гуногунро дар бар гирифта, баробари он имкон медиҳад, ки асарҳо аз рӯйи мавзӯъ махсус ҷудо карда шаванд. Пас, муаллифон дар корҳои худ як қатор проблема - мавзӯъҳои диққатҷалбкунандаро ба миён мегузоранд. Кас сафарномаҳои Ҷалол Икромиро хонда, ҳис мекунад, ки вай ба хонанда на фақат аз дидаву шунидаҳояш маҷмӯи таассурот медиҳад, балки ҳар як лаҳзаи характерноки сафар, воҳӯриҳои тасодуфию нақшагиро тасвир месозад. Масалан, сафарномаи ӯро бо номи "Аз Сталинобод то ба Киев" [2] гирем. Ин сафарнома, чуноне аз номаш ҳам аён аст, сафари Ҷалол Икромиро ба Украина дар бар гирифтааст. Муаллиф чунин тарзи нигоришро интихоб намудааст, ки ба хонанда даставвал аз кӯчаю хиёбонҳо ва мавзеъҳои гуногуни шаҳри Душанбе (собиқ Сталинобод) маълумот дода, сипас, рафти сафарро бо қатора ба кишвари сарсабзи Украина хеле моҳирона тасвир сохтааст. Ҳангоми тасвир усули муқоисаро хуб кор гирифтааст. Яъне, агар мавзееро тасвир созад, онро бо гузаштааш муқоиса намуда, дар рушду нумӯъ нишон медиҳад, ки чунин саҳнаҳои ҷаззоб дар сафарнома хеле зиёданд. Вай вақте ки дар бораи Сталинобод, роҳи оҳани Когон-Тирмиз, шаҳри Бухоро, Тошканд, шаҳрҳои Русия, Москав, Киев ва ҳоказо сухан меронад, ба хонанда дар бораи онҳо маълумоти зарурӣ медиҳад. Чунин маълумотдиҳӣ хатти сафарномаро дигар намекунад, ба мукаммаливу ягонагии он халал ворид намесозад, балки, баръакс, асарро шавқовару хонданбоб сохта, ҷиҳати маърифатбахшиашро афзудааст. Ҳангоме ки мусофирон - намояндагони Тоҷикистон (Ҷалол Икромӣ, Боқӣ Раҳимзода, Раҳим Ҷалил) ба шаҳри Киев ворид мегарданд, олами рангин пеши назарашон ҷилва мекунад ва онҳо аз ин лаззат мебаранд.

Бояд бигӯем, ки хонанда чунин сафарномаҳоро қироат намуда, ба ҳодисаву воқеа ва лавҳаҳои гуногуни зиндагӣ ошно мегардад. Ҷаззобии чунин лавҳаҳо ба маҳорати нигоранда сахт вобаста аст.

Дар сафарнома ҷузъиёти аз ҳама муҳим тавлиди ғояи сафар, проблемагузорӣ ва интихоби ба он алоқаманди мавзӯъ ба ҳисоб меравад. Бар зами ин, нақши бузурги муаллифро низ қайд кардан лозим меояд. Одатан, ҷойи асосиро муаллифон байни ҷамъоварӣ ва истифодаи нахусти маълумот мегузоранд, ки барои он нигоранда бояд пешакӣ омода шавад ва донад, ки ӯ дар роҳ чиро ва чӣ гуна ҷамъ меорад. Публитсист манбаъҳоро дар маҳал меомӯзад, сониян, ҳангоми сафар бевосита мушоҳида мебарад. Зимнан, мушоҳида ҳамчун дарёфти қонунию мақсадноки ҳақиқати иҷтимоӣ баромад мекунад. Ҳамчунин тарзи ҷамъоварии мавод, омӯзиши ҳуҷҷатҳо, гузаронидани мусоҳибаҳову суҳбатҳои гуногун ва ҳоказоро дар бар гирифта метавонад. Сониян, коргирӣ ва интихоби фактҳои бештар муҳим, ки типикунонии онҳо дар рафти интихоб ба вуқӯъ мепайванданд, дар назар дошта мешавад. Баъди ҳамин интихобкунӣ ва фикран омӯхтани робитаи воқеии далелҳо-фактҳо муаллиф ба навиштани сафарнома шурӯъ мекунад.

Мавзӯъ ва баррасии пай дар пайи он хатти ҳаракати сафарномаро муайян месозад. Муаллиф чунин роҳи сафарро интихоб мекунад, ки ба туфайли он мавзӯъ амиқ, пурра ва возеҳ кушода дода мешавад. Аз ин ҷо муаллиф хати ҳаракатро андешида, онро ба хонанда ҳамчун воқеият ё ки таассурот муаррифӣ мекунад. Дар ин ҳолат ба муаллиф шахсан дастрас будани ҳар гуна далелҳои алоҳида, махсус ва дар

навбати худ типӣ, кӯмак мерасонад, ки мавзӯъ дақиқназарона тасвир шавад. Факт бояд маводи дасти рӯзноманигор бошад ва муаллиф бинои ояндаро бо он месозад.

Дар давраи минбаъда публитсист ба ҷамъоварии далелҳо, ки хонандаро бовар мекунонад, мепардозад. Чизи муҳим дар офариниши сафарнома тайёрии касбию махсуси рӯзноманигор, дарёфти усули боварибахши ҷамъу баррасии маълумот мебошад. Лекин барои он ки далелҳоро ёбаду "бинад", бояд ба вохӯрдан омода бошад ва донад, ки чиро дар куҷо ҷӯяд. Дар ин ҷо таҷрибаи муаллиф, ҷаҳонбинии вай, мавқеи иҷтимоӣ, сифатҳои шахсӣ, фикри солим, ҳиссиёт ва эҳсосот ба ҷойи аввал мебарояд. Тайёрии рӯзноманигор оғоз меёбад, ки аз инҳо иборат аст:

а) омӯзиши манбаъҳои иттилоотӣ;

б) дарки бевоситаи ашё бо тобишҳои таъсирбахшу гуногунаш дар маҳалҳо;

в) мусоҳиба ва суҳбатҳо, ки барои равшан кардани ин ё он масъала муҳим буда, аз тарафи муаллиф ба миён гузошта шудааст.

Танҳо баъди ҷамъоварии дуру дарозу бардавоми ин ҷузъҳо - далелҳо муаллиф ба интихоби мавод мепардозад. Вай муштаракии далелҳоро муайян намуда, онҳоро муқоиса ва ба гурӯҳҳо тақсим мекунад, шарҳ медиҳад. Ҳамин тариқ, далелҳои ҷамъоварда худ хонандаро ба хулосабарориҳо, ба дарки манзараҳои офаридашуда, ки ба диалектикаи инкишофи ҷамъият алоқаманд аст, оварда мерасонад. Худи интихоби ин ё он далел баҳои муаллифи онро ба як қатор далелҳои дигар дар назар дорад. Ин муштаракии далелҳо манзараи воқеии муосирро ташкил медиҳад - оммаро ба роҳи рост ҳидоят месозад, ба ташаккули афкори ҷомеа асос мегузорад, маълумотҳои навро мустаҳкам, пурра ва фаъол месозад. Агар далелҳои овардаи рӯзноманигор боварибахш ва байни ҳам робитаи қавӣ дошта бошанд, он гоҳ хонанда ғояи асарро мефаҳмад. Татбиқи ин фаҳмиш ба бартараф кардани вазъияти проблемавӣ оварда мерасонад. Пас аз пурра дарк кардани мавзӯъ рӯзноманигор ба усули ифода - жанр мегузарад. Дар тамоми ин силсила бояд соҳибмаҳоратии муаллиф дар интихоби воситаҳои ба хонанда таъсиррасон ва усулҳои махсуси мушоҳида, таҳлил, ҷамъбаст, ҷамъоварии маълумот, таҳлили ҳуҷҷатҳо, мусоҳиба, методи баён ва ғайра зоҳир гардад. Махсусияти жанр аз рӯйи интихоби хатти сафар, ки сохтмони асосии сужетӣ-таркибии асар ба шумор меравад, муайян карда мешавад.

Ҳамин тавр, ифшои робитаи байни далелҳо, падидаҳо дар ниҳояти кор ба мавзӯи нав ва проблемагузорӣ оварда мерасонад ва имконият медиҳад дар бораи он хулоса барорем, ки дар сафарнома мо на танҳо ба маълумот додан, балки ба таҳлили амиқу ҳаматарафаи ҳодисаю воқеаҳои баамаломада низ дучор меоем. Инро хонанда аз сафарнома интизор аст, ба публитсист бовар мекунад ва эътибори муаллиф дар чунин ҳолат аз бархӯрди мақсади ӯ бо хонанда ва аз хушобурангии усулаш бар иловаи предмети тасвир вобаста аст.

Хусусияти таҳлилии сафарнома низ дар бораи муаллиф ҳамчун дар бораи публитсист-сотсиолог маълумот медиҳад. Вай теъдоди муайяни далелҳои ҳаёти иҷтимоии ҳамон мамлакатро ҷамъ меорад, моҳият ва аҳамияти ҷамъиятии онҳоро бо роҳи муқоисакунӣ, ошкор намудани сабабҳои ба вуҷуд омадан ва нишондоди тафтишот мекушояд. Таҳлили шарҳи асосноккардашуда, хулосабарориҳо, чун дар дигар жанрҳои публитсистика, нақши муҳим мебозад.

Мушоҳидакории доимӣ, дониши амиқ ба рӯзноманигор имконият медиҳад, ки вай супориши ба пеш гузоштаро бо боварӣ ва таъчилӣ ҳаллу фасл намояд. Аз ин хотир, сухан дар бораи саёҳатчӣ-публитсистон-иқтисоддонҳо, воқеанигорон, таърихчиён меравад. Пас, муаллиф-сайёҳ, қаҳрамони сафарнома, дар паси як қатор маводи ҳархелаю гуногуншакл пинҳон намешавад. Аз ин нигоҳ, муносибати вай тамоми асарро фаро мегирад, мавқеъ ва ҷаҳонбинӣ, маҳорати касбии вай интихоби хатти ҳаракат ва мавзӯъро муайян месозад.

Намунаи ин гуна нигоштаҳо сафарномаи хеле хонданбоби Имант Зиёдонис ва Виталий Каротич «Чумчаи урфӣ» [1] мебошад, ки дар ду шумораи маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп шудааст. Ин ду шоир - яке латишу дигаре украин бо ҳам маслиҳат

мекунанд, ки асари хубе нависанд. Бо ин мақсад онҳо ба Тоҷикистон сафар намуда, аз гӯшаву канори он дидан мекунанд ва таассуроти сафари хешро алоҳида-алоҳида рӯйи коғаз меоранд. Дар маҷалла нахуст пешгуфтори онҳо паи ҳам оварда шуда, сипас, навиштаи эшон ҳам пай дар пай инъикос ёфтааст. Яъне, ин ҷо чанд сафарнома ё таассуроти сафари муаллифон зери номи умумӣ чоп гардидааст.

Муаллифон дар асарашон аз сафари Кӯлоб, ноҳияи Восеъ ва суҳбати Миралӣ Маҳмадалиев - раиси собиқ хоҷагии ба номи Ленин, устоҳои кандакор ва ҳунари волои онҳо, боздиди шаҳри Ӯротеппа ва ҳунарҳои мардум, дар бораи кӯдакон ва лаҳни ширини эшон, дар бораи назми тоҷик ва собиқ Ленинободу Хуҷанд ва комбинати шоҳибофӣ, суҳбати чанде аз олимони АУ Тоҷикистон, Шуъбаи дастхатҳои китобхонаи ба номи Абулқосим Фирдавсӣ бо як меҳру ихлос ҳарф задаанд. Онҳоро меҳмоннавозии тоҷикон дар ҳайрат гузоштааст. Эшон нақл мекунанд, ки расму таомули тоҷикон нисбат ба аврупоиён тамоман фарқ дорад. Ҳар ҷое ки онҳо ташриф меоварданд, албатта, бо нону зиёфат пешвоз мегирифтанд. Барои мусофирон расму русуми тоҷикон ошно набуд. Мо ба Тоҷикистон омадем, аммо аз одитарин чизҳо бехабар будем, мо ҳатто оддитарин мақолу зарбулмасалҳои халқиро намедонистем: «Аввал бидон ҷои худ, баъд бимон пои худ», «Дили бекарор гум кунад сари кор», «Чаро оқил кунад коре, ки боз орад пушаймонӣ» [1,52].

Вале аз ҳама бештар сайёҳонро зиёфатдиҳии маъмулии мизбонон дар ҳайрат мегузорад. Онҳо яке аз ин гуна маросимро чунин ба қалам додаанд: *«Мо дар рӯйи кӯрпачаҳо нишаста зиёфатро аз хӯрдани чойу нону ширинворӣ сар кардем. Меҳмондории тоҷикон аз ҳамин сар мешавад, ки барои мо гайриодӣ менамояд. Баъд мурғи бирёни даштиро ба сифати газаки хунук оварданд. Баъд аз он сари касе яккосагӣ хомшӯрбо, пас аз шӯрбо кабоб омад. Вақте ки шумо муддаои табъ сер шуда ба болишт паҳлӯ мезанед, банохост хабар меёбед, ки хӯрокхӯрӣ ҳанӯз дар пеш будааст баъди ягон ним соат шоҳи таомҳо - палав тайёр мешудааст! Агар шумо дигар ягон чиз хӯрда натавониста бошед ҳам, аз палав бояд рӯй нагардонед, чун палавро ба хотири шумо тайёр кардаанд… Аз он баъд тармева меоваранд. Сипас, боз чойнӯшӣ сар мешавад»* [1,53-54].

Навиштаи Иммануил Зиёдонис ва Виталий Каротич якчанд сафарномаро дар бар мегирад, ки бо номи умумӣ муттаҳид гардидааст. Рубрикаи мавод чун бисёр сафарномаҳо «очерк» гузошта шуда бошад ҳам, он ифодагари жанри сафарнома аст.

Рӯзноманигорони Ҷумҳурии халқии Полша зану шавҳар Гражина ва Анҷей Милошҳо низ ба Осиёи Миёна сафар карда, китобе бо унвони «Табассуми бефаранҷӣ» таълиф кардаанд. Чанд боби ин китоб ба Тоҷикистон бахшида шудааст. Маҷаллаи «Садои Шарқ» аз ин китоб порчаеро бо номи «Салом, Душанбе» [4] манзури хонандагон гардонидааст. Рӯзноманигорон доир ба таърихи гузаштаву муосири Тоҷикистон маълумотҳои хеле ҷолиб дода, хусусан дар бораи шаҳри Душанбе, кӯчаву бозорҳо, ошхонаву ҷойхонаҳояш бо меҳр ҳарф задаанд: *«Душанбе ба мисли Сан-Франсиско ва Токио мавқеъ ёфтааст ва ҳангоми тарҳрезиаш иқлими хушку гармашро ба назар гирифтаанд. Дар ин шаҳр боғҳои истироҳату фаввораҳо зиёданд, дар ҳошияи кӯчабоғҳо, ки чанорҳои сояафкан бо низом саф кашидаанд, оби сарду нуқрафоми кӯҳӣ ҷорист»* (4,106). Ё худ оид ба тоҷикону маданияти онҳо чунин менигоранд: *«Тоҷикон аз зумраи қадимтарин халқҳои Осиёи Миёна мебошанд. Ҳанӯз давлати Полша ташкил нашуда буд, ки онҳо аллакай бо маданияти баланду адабиёти оламшумули худ арзи вуҷуд доштанд. Ҳоло баъди ақибмонию маҳрумиҳои чандасра бо суръати басе фавқулода пеш рафта, ҳама гуна рекордҳои тараққиёти ҷаҳонро ақиб мезананд. Бо шунидани маълумотҳои статистикӣ мо пеш аз ҳама аз он ба ҳайрат афтодем, ки аз 2,736 ҳазор нафар аҳолӣ (мувофиқи маълумоти соли 1970) қариб 41 ҳазорашро донишҷӯён ташкил медиҳанд, ки ин нисбат ба Англия Франсия ва Австрия хеле зиёд аст. Пойтахти Тоҷикистон, ки бештар аз 400 ҳазор аҳолӣ дорад, шаҳри донишҷӯён ва толибилмон мебошад»* [4,105].

Дар ин сафар Милошҳо бо шоири тоҷик Муъмин Қаноат шинос мешаванд ва ӯ эшонро тамошо медиҳад, ки онҳо дар сафарномаашон инро махсус таъкид кардаанд:

«Барои дарёфтани сирру асрори таомҳои миллии тоҷикӣ Муъмин Қаноат - шоири ҷавони боистеъдод, марди гандумгуну мӯсиёҳ, соҳиби чашмони мармузу чун шаби тор ба мо кӯмак кард. Вай ба форсҳои асил шабоҳат дорад. Дар ин гуфта чизи ҳайратовре нест, чунки тоҷикон бародарони форсҳо ҳастанд. Таърих, забону адбиёти онҳо то асри XV, то замони аз ҳам гусастани робитаҳои Осиёи Миёна бо Эрони гарбӣ, муштарак буд. Забони муосири тоҷик ҷавҳари асосиаш аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ иборат аст. Аммо имрӯз низ ҳар як тоҷик қодир аст ҳам дар Теҳрон ва ҳам дар Кобул ба таври озод бо ин забон мубодилаи афкор кунад. Мӯъмин Қаноат ҳангоми боздид аз Эрону Афғонистон вақте ба забони модариаш шеър мехонд, ҳама ӯро ба хубӣ мефаҳмиданд» [4,109].

Ҳамчунин, рӯзноманигорон бо Мирзо Турсунзода суҳбат меороянд, аз робитаи ояндаи Тоҷикистону Полша ҳарф мезананд. Сафарнома чунин ҷамъбаст гардидаст: *«Номи Чеслав Путовский ва Бруно Ясенский чун рамзи дӯстии бародаронаи мардуми ду кишвар дар дили тоҷикон маскан гирифтааст ва бачагони Тоҷикистон ба ин номҳо ҳанӯз дар паси партаи мактаб шинос мешаванд»* (4,111).

Барои таҳлили жанри сафарнома он чиз муҳим аст, ки муаллиф дар асар ба бешубҳагии таассурот чӣ гуна мушарраф мегардад. Вай на танҳо мебинад, балки дигаргуниҳоро эҳсос мекунад, таърих, сиёсат, иқтисодиёти мамлакатро бо чашми мушоҳид таҳқиқ менамояд. Ҷамъоварии маълумот бо тамоми воситаҳои дастраси жанр ҷараён мегирад. Рӯзноманигор дар маркази воқеот қарор мегирад ва ба рӯйдодҳо ҳамроҳ мешавад: мусоҳиба мегирад, ҳуҷҷатҳоро варақ мезанад, дар кучо будану чӣ хонданашро пурра маълум месозад. Вай аз хонанда рафти фикру андешаи худро пинҳон намедорад, баръакс, нишон медиҳад, ки барои тасдиқи ин ё он далел бо одамони гуногун вомехӯрад, маълумотҳои гуногунро шарҳ медиҳад. Ҳатто ҳангоми сафар хатти сафарро тағйир дода, дар роҳ таваққуф карда метавонад. Аз ин назар ҳам, публитсист дар назди хонанда ҳамеша одами даркорӣ ба чашм мерасад.

Дар ҳақиқат, дар сафарнома зуд-зуд тағйир ёфтани амалиётҳо вобаста ба вазъи муаллиф аст. Дар он хонанда бе таъкиди “ман”-и муаллиф ба моҳияти воқеа сарфаҳм меравад ва шарики дигаргуниҳо мегардад. Шахсияти маънавии муаллиф комилан падидор мегардад ва вай дар ҳамаи амалиётҳояш хеле рӯшан баромад мекунад. Ин хусусият қонуни асосии жанр буда, комёбии онро дар назди хонанда таъмин месозад. Вале ин қонунмандӣ дар навбати худ мураккабии ғайриоддии жанрро низ нишон медиҳад. Мураккабӣ дар он аст, ки сафарномаи ҳақиқӣ дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо ва барномаҳои садову симо зуд-зуд вонамехӯрад.

Оид ба мавқеи муаллифи сафарнома сухан ронда, як ҷиҳати муҳимми дигари онро қайд кардан бамаврид аст. Дар асар хонанда муаллифро ҳамчун байналмилал (хусусан, агар дар назди ӯ сафари хориҷа бошад), ҳамчун намояндаи синфи муайян, шахси фаъоле, ки оид ба масъалаҳои мураккаби зиндагӣ фикр меронад, қабул мекунад. Таҳлили муаллифӣ ба вазифаҳои муайяни ба миён гузошташуда, ки асар бояд ба сомон расонад, тобеъ аст. Масалан, дар хонанда бедор кардани эҳсоси тааҷҷуб, шиносонидан бо навгонӣ, таассуроти ғайриодӣ кам аст, ба ӯ маълумоти дақиқ додан, хусусиятҳои иҷтимоии ҳодисоту воқеотро қайд кардан лозим аст. Ба ҳамаи ин бо чашми тарғибгарона нигаристан, аз як тараф ва мураббию коромӯз, аз тарафи дигар, муҳим аст. Барои ҳамин аз саҳифаи аввали баромад фикру андешаи муаллиф ба ин ё он ҳодисаю воқеаи муайян равона карда мешавад.

Ҳангоме ки олим ва шоири маъруфи Эрон Парвиз Нотили Хонларӣ барои ширкат дар ҷашни бузургдошти 650-солагии Ҳофизи Шерозӣ ба Тоҷикистон меояд, аз ҷойҳои таърихии сарзамини тоҷикон, хусусан шаҳрҳои Душанбеву Самарқанду Панҷакент дидан мекунад ва бо номи “Аз шаҳри Ҳофиз то диёри Рӯдакӣ” [9] сафарномае ҳам менависад, ки он дар Теҳрон дар маҷаллаи “Сухан” ва баъдан дар маҷаллаи “Садои Шарқ” интишор меёбад. Ин сафарнома яке аз навиштаҳост, ки хеле ҷаззоб ва хондanӣ. Муаллиф доир ба мушоҳадаҳояш маълумотҳои ҷолиб медиҳад ва яке аз онҳо дар бораи шаҳри Панҷакент аст.

Таъкиди образи фаъоли муаллиф - қаҳрамони сафарнома, ҳамчун ташкилгари раҳпаймоӣ, саёҳат, сафар, мушоҳидагар, шоҳид, рассом, файласуф, тарғибгар, ташвиқгар ва ғайра тамоман маънои онро надорад, ки сафарнома фақат аз хатти асосӣ - муаллиф иборат бошад. Аксар вақт дар сафарнома қаҳрамонҳои дигар низ ҳастанд, ки онҳо аз имкониятҳои васеи жанр шаҳодат медиҳанд. Масалан, мо ин хусусиятро дар навиштаҳои Ҷалол Икромӣ, Сотим Улуғзода, Ғаффор Мирзо ва дигарон дида метавонем [Ниг.: 2; 7; 5]. Жанри сафарнома талаб мекунад, ки ин қаҳрамонҳо, чи тавре ки муаллиф дидааст, ҳамон тавр инъикос карда шаванд. Ин ҷо ёвагӯӣ ҷоиз нест, танҳо интихоб ё гурӯҳбандии далелҳои ҳаётӣ ва фаъолияти одамон, баррасии онҳо аз нигоҳи махсуси муаллиф мумкин аст. Инро ҳам таъкид кардан лозим аст, ки муаллиф дар бораи қаҳрамонаш, аз он чизе ки дар асар менигорад, бояд бештар маълумот дошта бошаду ба он баҳо дода тавонад.

Ҷалол Икромӣ дар сафарномаи худ “Аз Сталинобод то ба Киев” қаҳрамонони дигари марказӣ дорад, ки яке аз онҳо шоири базлагӯй Боқӣ Раҳимзода аст. Фаъолияти ин қаҳрамон аз ибтидои сафар шурӯъ мешавад: ”Мо ба вагон медароем, ману Боқӣ Раҳимзода - дар як купе. Бо ин вагони озода ва мусаффо, суҳбаткунон дар бадали панҷ рӯз ба Москва мерасем...” [2,34].

Боқӣ Раҳимзода дар ҳақиқат ҳам ҳамчун қаҳрамони мусбат ва асосии сафарнома тасвир гардидааст. Суханпардозиҳо, ёддоштҳо ва латифаҳову нақлҳои ширини ӯ дар бораи айёми ҷавонӣ ва ҳамдеҳагонаш (хусусан дар бораи Башир ном писарбачаи чаҳор-панҷсола ва ҷӯраи давраи ҷавониаш Ҳушёрзода, ки ҷавонҳо ӯро байни худ Поччомир мегуфтанд) асарро хеле пурмазмун сохтааст.

Қаҳрамони дигари сафарномаи Ҷалол Икромӣ - Нависандаи халқии Тоҷикистон Раҳим Ҷалил аст, ки аз вилояти Ленинобод (ҳоло Суғд), аз истгоҳи Урсатевский ба онҳо ҳамроҳ мешавад. Нависанда симои Раҳим Ҷалилро хеле хуб кушода додааст.

Ҳамин тавр, дар жанри сафарнома нақши асосии сухангӯ, муаллиф-қаҳрамони асар, хеле барҷаста тасвир меёбад. Шахсияти вай на дар нақши корӣ (дидам, ҳамсуҳбат гардидам ва ҳоказо) зоҳир мегардад, балки симои муаллиф ба хонанда ҳамчун симои томи шахсият, ки хонанда ӯро ҳурмат мекунаду ихлос дорад, ошкор мешавад. Хонанда аз рафтору амалиёт ва тарзи афкори муаллиф мушоҳида мебарад. Муҳимаш ҷаҳонбинӣ, мавқеъ, дарки олам, таҳлил, нуқтаи назари ӯ маводи фаъоли сафарнома мегардад, шаклу мундариҷаи онро муайян месозад, имконият медиҳад, ки моҳияти жанр бо тамоми амиқияташ фаҳмида шавад.

Одатан ҳангоми сафар рӯзноманигор ба ҷузъиёти ҳодисаю воқеа нигариста, ҳамонеро интихоб мекунад, ки бо пуррагӣ, муассирӣ ба моҳияти идеявии асар мувофиқат дорад ва мундариҷаи онро бештар ифода карда метавонад. Аз ин хотир, ҳангоми интихобу ҷобаҷогузории мавод мавқеи муаллиф, ҷаҳонбинии ӯ эҳсос карда мешавад.

Тарафи дигари муҳимми мундариҷаи сафарнома кушоиши афкор, ҳиссиёт, кайфияти худи муаллиф ба шумор меравад. Қисми зиёди асарҳо аз ин назар муштаракмаъноянд, яъне дар онҳо диққати муаллиф ба сиёсату иқтисодиёт, маданият, маишат ва ғайра равона карда мешавад. Аз хотир, ҳар як лавҳа, образ дар сафарнома асосноканд.

Дар сафарнома алоқаи мустаҳками таносуби асар бо мундариҷа ҳамеша ҳис карда мешавад. Тасвир ва баҳо додан ба ҳодисоту воқеот, вазъият, одамон, образҳои асосии қисматбандикардаи муаллиф ба композитсияи асар дохил мешаванд. Дар композитсия рафти фикри муаллиф, нақши фаъоли вай дар интихобу шарҳи мавод мафҳуми асосиро ифода мекунанд. Муҳим он аст, ки чаро муаллиф ин ё он композитсияро интихоб намудааст, барои чӣ махсус ин ҷоро барои ин ё он ҳодиса муайян сохтааст.

Аксар сафарномаҳое, ки имрӯз дар матбуот чоп машаванд ва ё тавассути садою симо пешкаши шунавандаву бинандагон мегарданд, асосан ба қонуниятҳои жанри сафарнома ҷавобгӯянд. Яъне, дар онҳо хатти ҳаракат ва мавқеи муаллифон бараъло мушоҳида карда мешавад. Ба иброи дигар, дахолати ҳамаҷонибаи муаллифон

сафарномаро хеле рангину хонданбоб месозад. Вале сафарномаҳое ҳам ба назар мерасанд, ки дар онҳо хатти ҳаракат ва нақши муаллифон чандон равшан нестанд. Вале муайянкунандаи ин қабил навиштаҳо маҳсули сафар будани онҳост, ки яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи сафарнома ҳам нисбат ба дигар жанрҳо аз ҳамин иборат аст. Дар ин гуна сафарномаҳо муаллифон нақши фаъол надошта бошанд ҳам, рафти тасвир ба хонанда аз натиҷа ва нақши сафар маълумоти кофӣ медиҳад.

Дар як қатор сафарномаҳо муаллифон андешаи худро оид ба худи сафар низ иброз доштаанд, ки ин ифодагари нақши фаъоли онҳо дар сафарнома мебошад. Бо чунин навишта гӯё онҳо ба сафарнома баҳо дода, нақши барозанда ва хусусиятҳои умдатарини онро таъкид кардан мехоҳанд. Чунин андешаву ақида нисбат ба сафару сафарнома дар навиштаҳои Ибод Файзуллоев, Масъуд Муллоҷонов, Холмурод Шарифов, Абдулаҳад Қаҳҳоров, Муҳиддин Хоҷаев ва дигарон низ баён ёфтааст [ниг.: 8; 6; 11; 3; 10]. Муаллифони сафарноманавис андешаву ақидаи худро нисбат ба сафар ва нақши бузурги он бо роҳҳои гуногун баён намудаанд. Аксари ин андешаҳо ба тариқи дебоча дар аввали сафарномаҳо оварда шудаанд, ки хонанда онҳоро мутолиа намуда, мавзӯю моҳияти сафарномаро дарк месозад.

Ҳамин тариқ, яке аз хусусиятҳои муҳимтарин ва муайянкунандаи жанри сафарнома иштироки фаъоли муаллиф дар асар мебошад. Шоҳидиву иштироки бевоситаи муаллиф барои хонанда хеле муҳим аст, зеро вай ба таҷрибаи муаллиф, дониши ӯ бовар мекунад ва тавассути он иштирокчии воқеа мегардад. Ҳамчунин бояд зикр намуд, ки муаллиф дар сафарнома мавқеи муайяну мушаххас дорад, ки он дар саросари асар ба мушоҳида мерасад. Мавқеи фаъоли муаллиф имконият медиҳад, ки ҳодисаю воқеаҳои гуногун моҳирона тасвир гарданд, муаммоҳои зиндагӣ бозгӯ ва баҳри ҳалашон кӯшишҳо ба харҷ дода шаванд.

А Д А Б И Ё Т

1. Зиёдонис И., Каротич В. Чумчаи урфӣ //Садои Шарқ. - 1973. - №4. - С. 49-72.
2. Икромӣ Ҷ. Аз Сталинобод то ба Киев //Шарқ сурх. - 1959. - №5. – С. 34-44. - №6. – С. 10-20; - №7. – С. 24-50.
3. Қаҳҳоров А. Сафари Австралия //Шарқи сурх. – 1960. - № 8. – С. 64-71.
4. Милош Г. ва Салом А. Душанбе // Садои Шарқ. – 1974. - №10. – С. 105-111.
5. Мирзо Ғ. Сафари диёри дӯстон //Шарқи сурх. - 1960. - №5.- С. 34-57; - №6. – С. 17-35.
6. Муллоҷонов М. Ғизоли болдори Теҳрон //Садои Шарқ. – 1972. - №12. – С. 126-131.
7. Улуғзода С. Саёҳти Бухоро бо ҳамроҳии С. Айнӣ //Шарқи сурх. - 1950. - №3. – С. 2-11.
8. Файзуллоев И. Аз баҳри тоҷик то баҳри балтик //Садои Шарқ. – 1981. - №10. – С. 86-101;
9. Хонларӣ П. Аз шаҳри Ҳофиз то диёри Рӯдакӣ //Садои Шарқ. – 1971. - №11. – С. 121-127.
10. Хоҷаев М. Мавҷе аз Балтика //Садои Шарқ. – 1978. - №11. – С. 56-89.
11. Шарифов Х. Кишвари сапедаи Чосон //Садои Шарқ. – 1988. - №6. – С. 96-106.

ПОЗИЦИЯ АВТОРА В ПУТЕШЕСТВИИ

Проблема авторской позиции в публицистических жанрах является одним из основных вопросов и стала предметом горячих споров теоретиков публицистики. Исследователи касаясь различных аспектов теории публицистики, в том числе роли автора в публицистическом произведении, подчеркивают особую важность фактора авторской позиции. Статья посвящена изучению данной темы.

Ключевые слова: публицистика, путешествие, автор, герой, маршрут движения, дневник путешествия, путевые заметки, путевые зарисовки, впечатление от путешествия.

POSITION OF THE AUTHOR IN JOURNEY

The problem of authors position in the journalistic genre is one of main problem and the subject of hot disputes of publicist theorists. Concerning various aspects of journalistic theory, the role of author in the publicistic works as well, researches emphasized special importance of the factor of author’s position. The article is devoted to the study of this topic.

Key words: publicistic, journey, author, hero, route of the movement, diary book of the journey, travel marks, travel sketching, impression from journey.

Сведения об авторе: ***Нуриддин Бозоров*** – кандидат филологических наук, доцент Таджикского национального Университета. Телефон: **917-78-37-64 (моб.).**

РОЛЬ КОРПОРАТИВНЫХ СМИ В РАЗВИТИИ РЕПУТАЦИОННОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ

Илхомджон Хамидов
Таджикский национальный университет

Говоря о корпоративной прессе, разумеется, невозможно не изучить опыт недавнего советского прошлого [5, 63].

Значимость корпоративных СМИ в осуществлении успешной деятельности компании сегодня доказана практическим опытом как крупных корпораций, холдингов, торговых объединений, так и предприятий малого бизнеса. В исследовательских работах специалистов по теории современного PR и профессиональных участников PR-процессов подчеркивается, что «корпоративное издание является элементом маркетинговой системы и является одним из эффективных инструментов для удержания клиентов в долгосрочной перспективе, управления взаимоотношения с клиентами: управление репутацией компании, продвижение товаров и услуг компании»[1].

Более короткое и емкое определение выглядит так: «Корпоративное издание – это собственный информационный ресурс компании, рассчитанный на определенную целевую аудиторию и сообщающий о целях, задачах и успехах компании, ее продуктах и услугах» [2].

Основные цели выпуска корпоративных СМИ определяются достаточно четко и заключаются в создании единого информационного поля деятельности компании, повышении эффективности ее внутрикорпоративных коммуникаций, осуществлении внутреннего и внешнего PR. В то же время стоит учитывать разделение всех корпоративных изданий на две группы:

1) рекламные (каталоги, листовки, буклеты, проспекты), работающие на имидж компании, позиционирующие конкретный продукт или услугу и ориентированные исключительно на рекламные цели;

2) информационные (газеты, журналы, бюллетени), посвященные текущему состоянию дел компании, отличающиеся регулярностью выхода, установкой на продвижение конкретного бренда, отсутствием информации о деятельности других участников рынка [3].

В большинстве случаев корпоративные СМИ той или иной компании направлены на осуществление внутренних коммуникаций между различными филиалами, подразделениями, сотрудниками и формирование корпоративной культуры. Но при грамотном подходе редакционного коллектива корпоративного издания его можно сделать также действенным рычагом создания и поддержания позитивного имиджа компании в целях увеличения клиентской базы, привлечения спонсоров, партнеров, укрепления позиций и дальнейшего продвижения на рынке. В этом случае корпоративное издание будет работать не только на нужный имидж, но и на поддержание достойной репутации компании и накопление ее репутационного капитала как нематериального актива.

Цель данной статьи заключается в выявлении роли корпоративных СМИ в развитии репутационного капитала на примере корпоративного издания ОАО «Ориёнбанк».

В процессе исследования был проведен анализ архивных номеров корпоративного издания.

Репутационный менеджмент (RM) в настоящее время привлекает внимание все большего числа исследователей, среди которых как теоретики PR, так и практики, стремящиеся максимально использовать технологии формирования и сохранения позитивной репутации своей компании. Репутационному менеджменту посвящено уже достаточно большое количество исследовательских работ, научных статей и диссертаций, несмотря на сравнительно недавнее выделение этого понятия в системе PR как самостоятельного сегмента в целях детального изучения и практического применения знаний о нем.

В научной литературе существует и ряд трактовок термина «репутационный менеджмент», в которых подчеркивается главный тезис: «Репутационный менеджмент – это комплекс мер по формированию, поддержке и защите репутации, базирующихся на реальных достижениях организации» [4]. При этом повсеместно говорится о том, что технологии формирования репутации включают в себя общие принципы PR, рекламу и иные способы продвижения бренда организации, а также работу отделов по связям с общественностью и СМИ.

Рассмотрим издательскую деятельность компании по выпуску корпоративных СМИ в качестве одного из способов создания позитивной репутации. В качестве примера возьмем корпоративное издание ОАО «Ориёнбанк» - «Ориёно». Единственным регулярным корпоративным изданием ОАО «Ориёнбанк», выпуск которого берет свое начало с 2005 года, является журнал и газета «Ориёно».

Эти издания представляют собой рекламно-информационное издание, направленное на внешнюю аудиторию выставочного комплекса, включающую экспонентов, посетителей и участников теоретической программы деловых мероприятий, проводимых в рамках форумов.

Изначально официальное издание соответствовало названию «пресс-бюллетень», то есть формату информационного бюллетеня, в котором публиковалась сводка наиболее важных событий из жизни банка. С 2007 г. газета начала выпускаться в виде полноцветной газеты формата А3, вместе с тем изменился и текстовый контент – публикуемые материалы, кроме новостного и рекламного характера, приобрели некий идеологический оттенок, призванный раскрыть читательской аудитории особую роль выставочного комплекса и проводимых им мероприятий в общественно-политической жизни. Так корпоративное издание стало более активно выполнять задачи по укреплению позиций банка в выставочном бизнесе, повышению ее авторитета в глазах региональной политической элиты и предпринимателей.

Итак, рассмотрим содержание корпоративного журнала в двух аспектах:

- содержание текстовых материалов, потенциально несущих главную идеологическую нагрузку;
- количественное соотношение новостных, рекламных и иллюстративных материалов как показатель эффективности решения задачи по укреплению репутации компании.

При проведении анализа текстовых материалов корпоративного издания «Ориёно» использовались все выпуски официальных пресс-бюллетеней, имеющихся в архиве Пресс-службы банка, а именно – отдельные номера, выпущенные с 2006 по 2011 гг.

Среди текстовых материалов пресс-бюллетеней традиционно встречаются: новостные заметки о церемонии открытия филиалов банка, о пресс-конференции руководство, о научно-практических конференциях и иных тематических заседаниях; приветственные адреса первых лиц регионального представительства; рекламные материалы партнеров и спонсоров; опросы работников и посетителей банка; комментарии руководства по тем или иным вопросам; информация о сопутствующих мероприятиях.

При проведении анализа было выявлено, что текстовые материалы изданий банка отличаются большим объемом цитирования авторитетных лиц, которые так или иначе положительно высказывались об услугах данного акционерного общества и о роли самого банка в развитии экономики страны с экономической и практической точки зрения. Почти в каждом номере приводятся цитаты в пользу репутации банка и ее руководства как важной диалоговой площадки.

Частое цитирование авторитетных лиц способно закрепить в сознании читательской аудитории мысль о большом общественно-политическом значении проводимых банком мероприятий, а значит, решить главную задачу репутационного менеджмента – создать максимально позитивную репутацию [6, 38].

Несомненно, такому позиционированию существенно способствовали и темы публикаций, посвященных актуальной проблематике социально-политической жизни общества. Вслед за данными тематиками в издании затрагивали вопросы, касающиеся экономического кризиса, политической модернизации, инновационного развития филиалов, диалога в сфере межнациональных отношений.

В целях более детальной оценки содержательного наполнения текстов корпоративных изданий был проведен контент-анализ всех архивных выпусков официальных пресс-бюллетеней.

При проведении контент-анализа за категории были взяты описания значимости проводимых форумов для общественно-политической и научной жизни банка как организатора форумов и как авторитетной площадки для построения сотрудничества на самом высоком уровне, информация о руководителе, опубликованная в виде его интервью, комментариев и приветственных обращений.

В результате проведенного контент-анализа очевиден тот факт, что при смене формата пресс-бюллетеней изменилось и содержательное наполнение корпоративного издания: во-первых, произошло явное увеличение количества публикуемых положительных оценок как от имени авторского коллектива, так и от имени авторитетных персон, участвующих в форумах (см. рис. 1); во-вторых, произошло кратковременное увеличение материалов, посвященных руководителю банка, в целях его узнавания партнерами, почетными гостями и участниками форумов.

Рис. 1. График динамики положительных оценок

Стоит отметить, что упоминание в статьях пресс-бюллетеней как места проведения мероприятий высокой значимости имеет стабильно средние количественные показатели с небольшим повышением во второй половине исследуемого периода времени, а положительные оценки деятельности выставочного комплекса, наоборот, встречаются нерегулярно и имеют сравнительно невысокие показатели (см. рис. 3).

В целом по итогам проведенного исследования отчетливо видно, что особое внимание редакционный коллектив корпоративного издания выставочного комплекса с 2005 г. начинает уделять позиционированию банка как авторитетной площадки для обсуждения и решения важных проблем в экономической, научной, деловой и общественной сферах деятельности. Такое позиционирование осуществляется с целью привлечения на собственные мероприятия новых партнеров, спонсоров, экспонентов и посетителей. Наиболее продуктивным периодом создания положительного имиджа банка и, как следствие, накопления ее репутационного капитала с помощью корпоративного издания стал период с

2008 по 2010 гг. Необходимо отметить, что 2011 г. не может рассматриваться в качестве полноценного показателя особенностей содержательного наполнения пресс-бюллетеней, потому как по финансовым причинам в этом году не выходила газета.

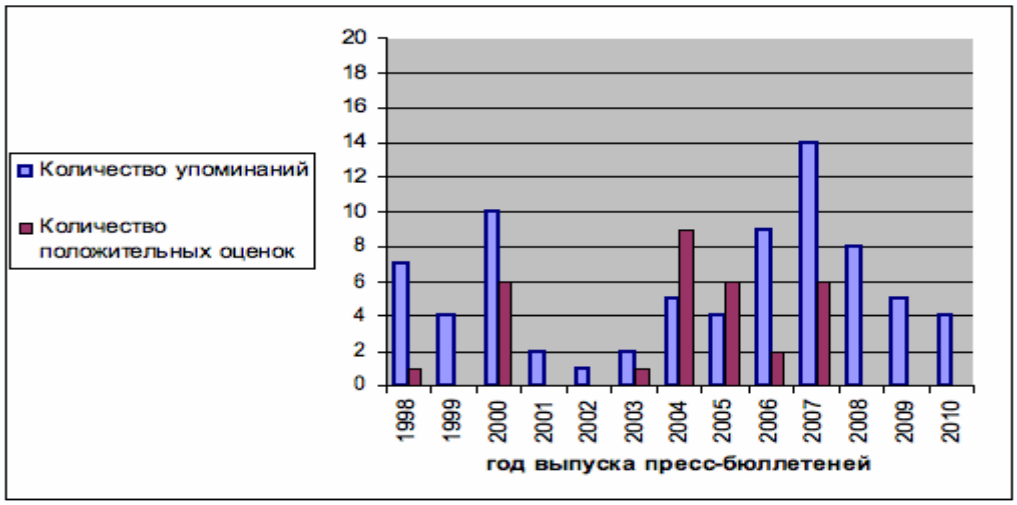

Рис. 3. Диаграмма динамики упоминаний выставочного комплекса как организатора форумов и положительных оценок его деятельности

Таким образом, корпоративное издание «Ориёнбанка» за несколько лет своего существования только в последние годы стало активно использоваться как инструмент формирования позитивного образа компании и укрепления ее репутации в глазах аудитории. При этом ресурс пресс-бюллетеней в этом направлении все равно расходуется не полностью, о чем говорят низкие количественные показатели материалов о руководителе банка, в том числе его фотографий, и публикаций высказываний авторитетных лиц о вкладе руководства в развитие отечественной экономики [5, 66].

От внешнего вида газеты или журнала напрямую зависит желание потенциальных читателей взять в руки номер и раскрыть его, поэтому большую роль для успешного решения задач по выпуску корпоративных СМИ играет качество ее печати. Одновременно полиграфические особенности издания являются красноречивым показателем финансового достатка компании, которой оно принадлежит. В этом случае действует правило: либо делать корпоративное издание хорошо, либо не делать его вовсе.

Официальные пресс-бюллетени банка ранее выпускались в черно-белом варианте в виде информационного журнала формата А4 с единственным полноцветным элементом – обложкой. Верстка внутри бюллетеня была примитивной: строки текстового материала располагались на всю ширину полосы; иллюстрации также занимали всю ширину, размещаясь либо вверху, либо внизу страницы. Самым главным недостатком пресс-бюллетеней группы 1 можно назвать очень низкое качество печати, потому как основная часть номера, кроме обложки, печаталась в краевой типографии, то есть силами самого редакционного коллектива, в то время как обложку заказывали в профессиональной типографии. Этот факт связан в первую очередь с финансированием выпуска официальных пресс-бюллетеней. В результате пресс-бюллетени того времени выглядят не как полноценное издание, а как подшивка распечатанных информационных материалов для внутреннего пользования, хотя пресс-бюллетени с самого начала их выпуска были ориентированы на внешнюю аудиторию компании.

В связи с повышением в 2006 г. статуса пресс-бюллетень кардинально поменял формат, который впоследствии стал традиционным для любого корпоративного издания отрасли. Пресс-бюллетень, таким образом, превратился в полноцветную газету формата А3, выходящую на плотной мелованной бумаге. С этого момента впервые пресс-бюллетени стали полностью печататься на заказ в профессиональной типографии. Так, внешний вид

корпоративного издания стал намного презентабельнее, что дало толчок двум важным процессам:

- Стоит отметить, что с возрастанием количества иллюстративного повысился интерес к изданию со стороны индивидуальных участников мероприятий форумов и представителей компаний и организаций из числа экспонентов, спонсоров и партнеров. Это выразилось в увеличении числа предложений о сотрудничестве с изданием в целях публикации материалов рекламного и заказного характера;
- повысился интерес к изданию со стороны представителей средств массовой информации. Журналисты стали охотнее брать номер издания с целью знакомства с актуальной информацией о событиях и даже цитирования его отдельных материалов.

Таким образом, внешний вид корпоративного издания напрямую влияет не только на уровень заинтересованности его аудитории, но и на статус компании, являясь четким отражением ее финансового благополучия, а значит, устойчивости на рынке и, как следствие, позитивной репутации (см. рис. 6).

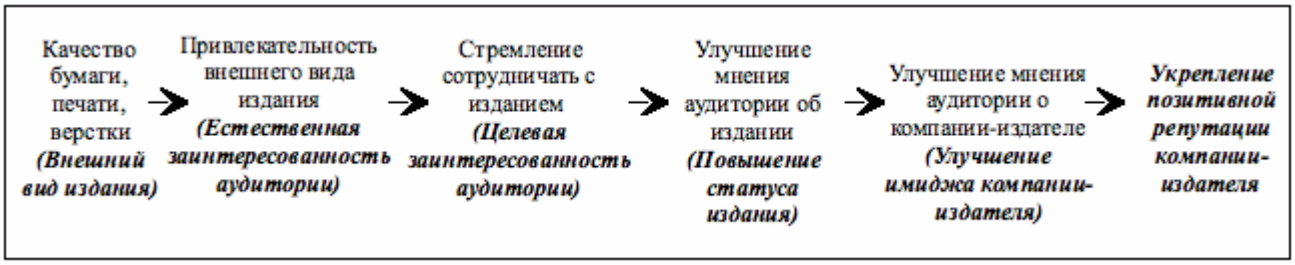

Рис. 6. Линейная зависимость репутации компании от внешнего вида ее корпоративного издания

Итак, внешний вид корпоративного издания наряду с внутренним содержанием его материалов помогает читательской аудитории получить объективную картину деятельности компании в целом, при этом предоставляя информацию о значимых для компании событиях и, косвенным образом, информацию об ее финансовой стабильности и успешности в занимаемом сегменте рынка. То есть корпоративные СМИ представляют собой показатель благополучия компании и, как следствие, вносят вклад в накопление ее репутационного капитала.

Для эффективного достижения целей корпоративных СМИ большое значение имеет способ ее распространения, потому как именно он определяет успешность контакта с адресатом – целевой аудиторией. Особенно это касается внешней аудитории, которая находится за рамками территории влияния компании-издателя.

В настоящее время существует несколько способов распространения корпоративных СМИ: курьерская либо почтовая доставка; распространение с помощью фирменных стоек компании, расположенных в местах наибольшей концентрации представителей целевой аудитории; распространение на специализированных выставках, семинарах, конференциях и других тематических мероприятиях; публикации в сети интернет.

Каждая отдельная компания самостоятельно выбирает максимально удобный для нее способ распространения корпоративных СМИ, учитывая специфику целевой аудитории и бюджет, выделенный на продвижение издания. При этом необходимо иметь в виду тот факт, что получение каждого номера корпоративного издания непосредственно адресатами увеличивает шансы реализации миссии корпоративных СМИ по улучшению имиджа компании, а значит, и укреплению ее репутации в глазах общественности – партнеров, клиентов, инвесторов.

Корпоративное издание ОАО «Ориёнбанка» распространяется двумя способами, не требующими финансовых затрат, – это распространение на собственной территории во время проведения семинаров и размещение на страницах сайтов на официальном корпоративном сайте.

По результатам проведенного исследования можно уверенно утверждать, что корпоративные СМИ обладают достаточным потенциалом для того, чтобы стать полноценным PR-ресурсом компании в плане накопления ее репутационного капитала.

На примере корпоративного издания «Ориёно» было установлено, что на успешное выполнение задач корпоративных СМИ по формированию позитивного образа компании и тем самым укреплению ее репутации в глазах внешней аудитории влияет: во-первых, внешний вид корпоративного издания, определяющийся качеством печати и верстки; во-вторых, содержание актуальных текстовых материалов, потенциально несущих главную идеологическую нагрузку с помощью положительных оценок деятельности компании; в-третьих, преобладание информационных материалов как источника этих положительных оценок; в-четвертых, достаточное количество иллюстративного материала, через объекты изображения которого складывается визуальный образ компании, ее окружения и событий; в-пятых, способ распространения, обеспечивающий максимально эффективную доставку издания целевой аудитории.

Грамотно организовывая работу по всем этим направлениям, редакционный коллектив корпоративного издания сможет достичь главной цели репутационного менеджмента – создать нужный имидж своей компании и при этом укрепить ее репутацию в глазах внешней аудитории, для которой и предназначены корпоративные СМИ.

Таким образом, со сравнительно небольшими затратами на верстку и выпуск издания компания имеет возможность с помощью внутреннего PR-ресурса – корпоративных СМИ – повысить свой рейтинг в сознании уже имеющихся и потенциальных клиентов, партнеров, спонсоров и других заинтересованных представителей широкой общественности.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Функции, выполняемые корпоративными изданиями // URL: http://www.barmashovks.ru /page95/fu_corp_izd/index.html
2. Corporate Publishing: что там внутри? // URL: http://www.pressko.ru/ index.php? m1=1&m2=3
3. Диканова Марина. Корпоративные издания: многообразное единство // URL: http://www.inside-pr.ru / newspaper/article/ 183-2008-12-18-13-29-13.html
4. Доброе имя компании дороже денег? // URL: http://www.propaganda.ru /ru/community/materials_our_experts/ pr_expert_files / piar1/63_153.html
5. Хамидов И. Место корпоративной прессы в современной таджикской журналистике. – Саарбрюккен, 2011.
6. Хамидов И. Корпоративные СМИ: гипотезы, парадигмы и взгляд и современность. – Душанбе, 2012.

РОЛЬ КОРПОРАТИВНЫХ СМИ В РАЗВИТИИ РЕПУТАЦИОННОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ

В данной статье рассматривается потенциал корпоративных СМИ как одного из способов осуществления репутационного менеджмента коммерческой компании, организации, фирмы. Оценка возможного потенциала проводится на примере корпоративного издания крупного регионального выставочного комплекса. В результате проведенного анализа архивных выпусков издания было установлено, что корпоративные СМИ являются эффективным инструментом накопления репутационного капитала компании в том случае, когда уделяется достаточное внимание поддержанию высокого уровня качества прессы, а именно ее внешнему виду, содержанию текстовых и иллюстративных материалов.

Ключевые слова: корпоративные СМИ, репутационный менеджмент, позитивная репутация, собственный PR-ресурс компании, внешний PR.

THE ROLE OF CORPORATE MASS-MEDIA IN THE DEVELOPMENT OF REPUTATION ASSETS OF AN ORGANIZATION

This article considers the potential of corporate press as one of the tools to implement the reputation management of a commercial company, organization or a firm. The evaluation of a possible potential is shown on the example of corporate publication of a major regional exhibition complex. The analysis of archive publications concluded that corporate press is an effective tool to store the reputation asset of a company in case enough attention is paid to maintain a high level of press quality, it's design, text content and illustrations.

Key words: corporate press, reputation management, positive reputation, company PR, outsourcing PR.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: ***Илхомджон Хамидов***- кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики ТНУ

ВАО-И ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ВА АМРИКО: ТАФОВУТ ВА ТАҶРИБА

Зинатулло Исмоилов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониаш дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик зикр намуд, ки «Ҳама гуна ҷомеаи демократӣ, алалхусус ҷомеаи кишварҳое, ки нав ба ин ҷода қадам гузоштаанд, ба воситаҳои ахбори омма ва фаъолияти пурсамари онҳо ниёзманд мебошанд» [1]. Ин эҳтиёҷ аз ҷумла тақозо мекунад, ки мо таҷрибаи фаъолияти ВАО-и кишварҳои пешрафтаро омӯзем, роҳҳои беҳтари татбиқи онро дар амалияи худ пайдо кунем, ба ин васила тавонем, ки асли «қудрати чорум» будани ВАО-ро дар шароити кишвар таъмин намоем.

Пешрафтҳои технологии ҷаҳони муосир ва таҷрибаи кишварҳои пешрафта далолат аз он мекунанд, ки аз воситаҳои электронии ахбор самаранок истифода бурдан на танҳо боиси пурра гардидани фазои иттилоотии кишвар мегардад, балки бо иштироки ҷомеа низ метавон ба рушди ин воситаҳои пуриқтидори иттилоотӣ ноил гардид. Омӯхтани таҷриба ҳамеша бар манфиати кор аст ва албатта, сарфи назар аз иқтидорҳои нобаробари ВАО-и электронӣ дар Тоҷикистон ва ИМА як нукта мусаллам аст: агар воситаҳои электронии ахбор ва ҳадафи фаъолияти онҳо дуруст дарк карда шавад, ҳам давлат фоида мебинад, ҳам ҷомеа ва ҳам худи соҳибони ВАО-и электронӣ. Бояд гуфт, ки радио ва телевизиони маҳаллӣ дар ИМА ду навъ аст: хусусӣ ва ҷамъиятӣ. Ҳамин чиз муҳтавои онҳоро низ муайян менамояд.

Фарқи системаи электронии ВАО-и ИМА аз дигар давлатҳо дар он аст, ки дар он ҷо «стансияҳои хусусӣ» бо ин васила телевизион ва радиои хусусӣ бештар тараққӣ карданд, аммо дар Тоҷикистон дар аввали асри 21 ҳам «телевизионҳои шахсии маҳаллӣ» ҳанӯз хислати пурраи ВАО-и шахсиро надоранд [2]. Масалан, телевизиони Вейв 3 аз аввалин телевизионҳои хусусии иёлоти Кентукки буда, аз соли 1948 фаъолият дорад. Он мақоми маҳаллии Корпоратсияи паҳнкунии миллӣ (NBC) ба ҳисоб меравад. Дар баробари он ки телевизиони мазкур барномаҳои NBC - ро пахш мекунад, худ низ силсилаи барномаҳои хабарӣ, варзишӣ ва маълумотро оид ба вазъи ҳаво пешкаш менамояд. Аз 24 соат 7 соат барномаҳои худи ТВ Вейв 3 мебошанд. Барномаҳои иттилоотӣ 5,5 соатро ташкил медиҳанд. Шабака як ток -шоуи яксоата низ дорад. Прайм тайм, ё худ вақти сертамошобини онҳо аз соати 20.00 то 23.00 мебошад. Дар ин вақт аксаран филм ба намоиш гузошта мешавад. Шабака бо ширкати «Нелсон» шартнома дорад, ки он рейтинги барномаҳояшро муайян месозад. Маълум аст, ки дар Амрико чун дар соири кишварҳои ғарбӣ телевизион пулакӣ ва аз ҳисоби пардохти абонентӣ сурат мегирад ва ин аст, ки натиҷаҳои рейтингҳои гузаронидашаванда аз рӯйи истифодабарии дастгоҳҳои қабули мавҷи телевизион ҳисоб карда мешаванд ва ин ҳисобот на аз рӯйи мақоми географии ҳудуди пахши барнома ҳисоб мегарданд, балки аз рӯйи нишондодҳои воқеии истифодабарандагони телевизон ҳисобу китоб мешаванд. Ин шабакаро 40 ҳазор оила тамошо мекунад ва натиҷаи тадқиқоти сотсиологӣ нишон доданд, ки бештари аудиторияро на барномаҳои худӣ, балки барномаҳои «NBC» ба назди «қуттии сеҳрнок» ҷалб кардааст. Барномае, ки бештар тамошобинон интизор мешаванд, ин барномаи хабарие мебошад, ки соати 23 пахш мешавад ва он тамошобинони зиёд дорад. Мавқеъ ва нуфузи шабакаҳои маҳаллӣ на танҳо бо рангорангии барномаҳои онҳо имконпазир мегардад, балки аз ҳисоби нуфузи бародарони бузурги онҳо – ширкатҳои миллии телевизиону радио ба даст меояд. Дар Тоҷикистон дар сатҳи маҳал телевизионҳои вилоятӣ дар ВМКБ, вилоёти Суғд ва Хатлон амал мекунанд, ки тобеи Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Аммо онхо пахши барномаҳояшонро мустақилона амалӣ мекунанд. Айни ҳол ҳамарӯза дар ВМКБ - 1 соат, дар Суғд- 8 соат ва дар Хатлон

- 8 соатро ташкил медиҳанд [3]. Барномаҳои хислати расмӣ ва сиёсидоштаи шабакаи аввали телевизиони Тоҷикистон бошад, мустақиман тавассути телевизионҳои вилоятӣ пахш мешаванд.

Таҷриба ва омӯзиши воситаҳои электронии махалии ИМА нишон медиҳанд, ки онҳо хислати иҷтимоӣ доранд. Зеро «аз озодӣ, зарурат ва масъулият» [4] бархурдоранд.

Шабакаи радиоии «WHAS» низ ба корпоратсияи миллии паҳнкунандагони ВАО-и электронӣ тааллуқ дорад. Он на танҳо дар ҳудуди ИМА барномаҳояшро пахш мекунад, балки аҳолии Канада низ аз мавҷи ин шабакаи радиоӣ бархурдор мешаванд. Аввалин барномаи он 18 июли соли 1922 пахш гардида буд. Инак, қариб як аср мешавад, ки шунавандагон барномаҳои ин радиоро гӯш мекунанд. Таваҷҷуҳ ба ин радио хосатан аз он хотир аст, ки маҳз WHAS аввалин маротиба гузориши мустақимро аз аспдавонии машҳуру дӯстдоштании мардуми Кентукки – Кентукки Дерби 16 майи соли 1925 пешкаш намуда буд. Ва ин шуҳрат то кунун шабакаро сермуштарӣ нигоҳ медорад. Дар баробари аспдавонӣ онҳо пайваста аз мусобиқоти сершумори баскетбол ва футболи амрикоӣ ба шунавандагон мустақиман гузоришҳо пешниҳод мегардонанд. Илова бар ин, чун шабака формати иттилоотиву фароғатӣ дорад, мусиқӣ аз ин радио фаровон пешниҳод мешавад. Дар баробари мусиқӣ ба инъикоси масоили маҳаллӣ таваҷҷуҳ мекунанд, чунки шунавандаи амрикоиро бештар масоили маҳал ба худ ҷалб мекунад. Воқеан, амрикоиҳо масъалаҳои байналмилалиро аз шабакаҳои миллӣ тамошо мекунанд, аммо дар масъалаи воқеияти зиндагиашон бештар ба радиоҳову телевизионҳо ва матбуоти маҳаллӣ эътимод доранд. Ба ақидаи Паул Милле, яке аз роҳбарони шабака: «Хабарҳои мо ҳамеша сермуштарӣ ҳастанд. Аммо дар мавсими тирамоҳу зимистон муштариён бештаранд ва се сабаби ин зуҳуротро бароямон маълум мекунад: аввалан, мардум ё дар хона ҳастанд ё дар дохили мошин, чунки ҳаво хунук аст, дувум, аз он хотир, ки барои ҳар як шаҳрванд донистани вазъи ҳаво масъалаи асосии рӯзгор маҳсуб мешавад ва сеюм ин айём мавсими варзишист ва алоқамандони варзиш мурвати радиоро сӯйи шабакаи дигар наметобанд, зеро ишонро гузоришҳои мустақим аз мусобиқот интизор аст»[5].

Дар Тоҷикистони замони шӯравӣ ва солҳои аввали истиқлолият гузоришҳои радиоӣ аз мусобиқаҳои футбол бо иштироки тими дӯстдоштаи тоҷикистониён-«Помир»-и Душанбе сермуштарӣ буданд. Алҳол дар шабакаҳои радиоӣ формати иттилоотӣ ва тафреҳӣ истифода мегардад. Дар телевизион бештар аз ин намуди пешниҳоди мавод истифода мекунанд ва як сабаби сермуштарӣ гардидани барномаҳо пахши мустақими мусобиқаҳои варзишӣ аст. Агар радиоҳои ҳукуматӣ ва ғайриҳукуматии Тоҷикистон низ аз ин шева истифода мекарданд, ба манфиат мебуд. Хусусан зимистон, вақте маҳдудияти барқ дар минтақаҳо ҷорӣ мегардад, радио тақрибан ягона василаи дастраси мардум мебошад.

Ба ҷуз воситаҳои электронии хусусӣ дар Амрико телевизион ва радиоҳои ҷамъиятӣ низ амал мекунанд. «Луивил паблик медиа ин медиа» гурӯҳест, ки дар Луивил ва Индианаи ҷанубӣ амал мекунад. Он се радиостансияро дар бар мегирад ва оғози фаъолияташ ба соли 1950 рост меояд. Чизи муҳиму асосие, ки дар ин ҷо таваҷҷуҳро ҷалб менамояд, масъалаи фаъолияти молиявию хоҷагии он аст. Крейг Смит сарвари бахши ҷалби маблағҳои муассисаи мазкур мегӯяд, ки фаъолияти тиҷоратии ВАО-и хусусӣ ва ҷамъиятӣ назорат мешавад. Аз сабаби он ки мо барои пешниҳоди барномаҳои иҷтимоӣ иҷозатнома дорем, наметавонем рекламаи тиҷоратиро ҷалб кунем. Комиссияи федеролии алоқа назорат мебарад, то радио ва телевизионҳои ҷамъиятӣ мутобиқи мақоми худ фаъолият кунанд [6]. Воқеан, ду намуди иҷозатнома дар ИМА мавҷуд аст: яке барои телевизион ва радиоҳои хусусӣ ва дигарӣ барои амалӣ намудани хизматрасониҳои иҷтимоӣ тавассути воситаҳои электронии ҷамъиятӣ. Иҷозатнома мушаххас муайян месозад, ки фаъолияти ВАО-и ҷамъиятӣ бояд тавассути Шӯрои директорон амалӣ шавад. Шӯро муайян месозад, ки чӣ пахш шаваду чӣ не. Ҳамчунин Шӯрои мазкур фаъолияти роҳбарияти шабакаҳои ҷамъиятиро назорат мекунад. Ин Шӯро аз 24 нафар иборат мебошад, ки 6 нафари онҳоро мири шаҳр таъйин

мекунад, 6 нафар аз ҳисоби намояндагони донишгоҳҳои Луивилл ва 12 нафарашон аз ҳисоби шаҳрвандони сатҳи зиндагиашон мутобиқи миёнаи оморӣ иборат мебошанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки «50 фоизи даромади шабака аз ҳисоби дастгирии давлатӣ амалӣ мешавад. 39 фоиз аз ҳисоби пардохти абонент, 10 фоиз аз ҳисоби грантҳо ва 1 фоиз аз ҳисоби даромадҳои дигар ба даст меояд [7].

Воқеан, чунин тарзи фаъолият ва ҳавасмандии мақомоти давлатӣ барои дастгирии воситаҳои электронии ҷамъиятӣ имкони фарохи фаъолиятро ба вуҷуд меорад. Намунаи ин дар фаъолияти муваффақонаи «KET» (Кентукки эдюкейшн телевижн) - Телевизиони маърифатии Кентукки мушоҳида мешавад**.** «KET» - телевизионест, ки филмҳо ва барномаҳои мустанади маърифатиро истеҳсол мекунад. Ҳангоми барномарезии он барои барномаҳои маърифатӣ, омӯзишӣ ва саводомӯзӣ аксари вақт ҷудо шудааст. Масалан, 1 миллион нафар одаме, ки ҳуҷҷати хатми мактабро надоштанд, ба воситаи як барномаи ин шабака тавассути омӯзиши дистансионӣ соҳиби шаҳодатнома шуданд. Инчунин, барои омӯзиши забонҳои олмонӣ, лотинӣ, санъати тасвирӣ, дизайн, таърих ва археология лоиҳаҳои махсусе амалӣ мешаванд. Яъне, аз имконоти фарохи телевизион дар маърифатнокии аҳолӣ хеле хуб истифода мешавад. Ҳамчунин, ҷиҳати муаррифии Кентукки низ силсилаи барномаҳо омода мешаванд. Ба фаъолияти шабака Шӯрои назоратӣ, ки губернатори иёлоти Кентукки таъйин мекунад ва дар ҳайати он 1 нафар аз ҳисоби кормандони ҳукумати иёлот, боқимонда намояндагони соҳаҳои маориф, тиҷорат ва бахши хусусӣ таъин шудаанд, назорат мебарад. Буҷаи ин телевизион 15 миллион доллари амрикоиро ташкил мекунад. Ин маблағ аз се манбаи асосӣ ворид мешавад: якум, аз тарафи Конгресси ИМА тавассути корпоратсияҳои миллӣ, дуюм, аз тарафи ҳукумати иёлоти Кентукки ва сеюм аз ҳисоби хайрияи мардум. Маҳз дастгирии ҳамаҷонибаи давлатӣ имконият фароҳам овардааст, ки рисолати телевизиони маърифативу маорифӣ ба хубӣ анҷом дода шавад. Нуктаи дигари муҳим ин аст, ки мардуми иёлоти Кентакки ҳавасманди он ҳастанд, ки як қисми сармояро худашон ихтиёрӣ вориди суратҳисоби «KET» намоянд. Инчунин сари ҳар вақт дар ин ҷо телемарафон гузаронида мешавад, ки маблағи ҷамъшуда пурра ба суратҳисоби шабака равона мегардад. Дар баробари ин ҳама ҳиссагузориҳои давлат ва шаҳрвандон мустақилияти хатти маши фаъолияти телевизион ҳифз мегардад.

Дар Тоҷикистон чунин намунаи фаъолиятро телевизиони «Симои мустақили Тоҷикистон» пеш мебарад. Ҳарчанд шакли ташкилии ин телевизион шахсисит, вале таҳлилу баррасии мавзӯот, гузориши масъала ва нишон додани роҳҳои ҳалли он, фароҳам овардани минбари озоди баён барои намояндагони ҳамаи табақаҳои аҳолӣ шаҳодати он аст, «СМТ» дар фаъолияти баровардани ниёзҳои мардумро мақсади асосии худ медонад. Хислати барномаҳои «СМТ» ва онҳое, ки аз ин минбар баромад мекунанд, ба маърифати аҳолӣ ва боло бурдани худшиносии милливу маънавиёти баланд нигаронида шудааст. Силсилаи барномаҳои муаллифии «Роз» бо иштироки донишмандону мутахассисони маъруфи кишвар Нурмуҳаммад Табаров, Мӯсо Диноршоев, Ҳайдар Пирумшоев, Муҳиддин Кабиров, барномаҳо зери унвони «Мушкилоти ҷомеаи шаҳрвандӣ» ва «Мулоҳиза» бо иштироки академик Раҳим Масов, профессорон Иброҳим Усмонов ва Абдунабӣ Сатторов, зиёиён Сайфулло Сафаров, Гулрухсор, Мӯсо Асозода, Кароматулло Олимов ва дигарон баёнгари пешниҳоди ақидаву андешаҳои мухталифи намояндагони ҷомеа тавассути телевизиони «СМТ» мебошанд.

Воқеан, дар Америка шабакаҳои радио ва телевизиони сермуштарӣ низ мавҷуд аст. Аз нигоҳи хислат, мақсад ва аудитория онҳо рӯзномаҳои сертиражи замони шӯравиро ба ёд меоранд.

Дар шабакаи Индиана 9 асосан ҳаводиси маҳаллӣ инъикос меёбанд. Барномаи нимсоатаи иттилоотии он танҳо ахбори маҳаллиро дар бар мегирад ва сермуштарӣ низ мебошад. Ва аксаран иртибот мегирад ба садамаҳои нақлиётӣ, вазъи бади ҳаво, обхезиву тӯфонҳо ва дигар ҳодисаҳое, ки дар Индиана ба вуқӯъ мепайванданд. Дар шабакаи «CN2» бошад, баъди гузаронидани тадқиқоти муфассал ба хулосае омадаанд,

ки мардуми Луивил бештар ба донистани вазъи ҳавои кишвар мароқ зоҳир мекунанд, аз ин хотир бо ҷалби мутахассисон барномаи асосиашон маълумот дар бораи вазъи ҳаво мебошад. Дар 24 соат 86 маротиба маълумоти мазкур пахш мегардад ва бо шаклҳои мухталифи пешниҳод он аудиторияи бузургро ба худ ҷалб намудааст. Ин шабака ба ҷуз маълумоти вазъи ҳаво боз 2 ток -шоу низ дорад, ки ҳар кадом ним соатӣ давом мекунанд. Дар маҷмӯъ 22 соат аз 24 соат ба вазъи ҳаво ихтисос дода мешавад.

«Метро ТВ» шабакаи сирф шаҳрии ҷамъиятист ва тавассути кабел пахш мешавад. Тавассути ин шабака ҷаласаҳои маҷлиси шаҳр мустақиман намоиш дода мешаванд, то мардум огоҳӣ дошта бошанд, ки вакилонашон ба чӣ коре машғул ҳастанд. Инчунин, нишастҳои хабарии раиси шаҳр низ таҳия мешаванд. Одамон бевосита шоҳиди ин муколамаҳои рӯёрӯи хабарнигорон бо роҳбарияти шаҳр мегарданд. Шабакаи «Метро ТВ» даҳ сол боз амал мекунад ва ҳамагӣ 5 нафар корманд дорад.

Дар Тоҷикистон чунин намуди фаъолиятро телевизиони «Пойтахт» амалӣ мекунад, ки муштариёнро аз фаъолияти шаҳрдорӣ ва навигариҳои пойтахт огоҳ месозад. Аммо ба ақидаи директори ин муассисаи давлатӣ Абдуқодири Абдуқаҳҳор «Формати телевизион бештар ба сӯйи фароғату мусиқӣ майл мекунад»[7]. Албатта, аз рӯйи характер ва мақсади фаъолият аз «Пойтахт» бештар маълумотро роҷеъ ба фаъолияти шаҳрдорӣ ва проблемаҳои шаҳр интизоранд.

«ТВ Кентукки Стандарт» бошад дар заминаи рӯзномаи ҳамном ба вуҷуд омадааст. Агар 110 сол пеш аввалин шумораи рӯзномаи «Стандарт» фақат аз маводи таърихӣ иборат бошад, ҳоло дар баробари ахбори навин ва таърихи зиндагиномаи одамони алоҳида ҳаводиси ҷомеа, эълону рекламаҳо ва дигар ҳодисаҳои аҳамияти маҳаллидошта дар саҳифаҳои аввали рӯзнома мавқеъ пайдо кардаанд. Дар телевизион бошад ҳама гуна ҳодисаи рухдода аввалан чун матн, баъдан бо наворҳо пахш мешавад. Шабакаи мазкурро метавон телевизион мувофиқи талаб номид, зеро бо дархости бинандагон барномаро чанд дафъа такрор намудан имкон дорад.

Масъалаи аудитория, яъне гиранда ва ё шунаванда имрӯз бо имконоти техникӣ, бо зиёд шудани навъи ВАО хело мубрам шуда, боиси махсусгардонии воситаи ахбор гардидааст. Ҳақ ба ҷониби муҳаққиқ Қ.Шарифзода аст, ки «аз рӯйи аломати истеъмолгарони иттилоот навъбандӣ намудани матбуоти даврӣ дар шароити феълӣ бештар ҷолиб мегардад»[8]. Мисолҳои дар таҳқиқи мо омада чӣ дар шароити ИМА ва чи дар шароити Тоҷикистон далолат медиҳанд, ки ин чиз ба ҳамаи ВАО-и чопӣ ва электронӣ хос аст.

Телевизионҳои ғайриҳукуматие, ки дар маҳаллҳои мухталифи Тоҷикистон амал мекунанд, тақрибан ба ҳамин монанд барномаҳое доранд. Масалан дар ТВ «СМ-1» ва «Азия» барномаҳои «Таҳният» ва «Таманно» аз рӯйи дархости бинандагон омода мешаванд. Қаблан чунин намуди барномаҳоро ТВ «Пойтахт» низ дошт. Аслан таваҷҷуҳи бештари бинандагон ба телевизионҳои маҳаллӣ нисбат ба телевизионҳои марказӣ дар он аст, ки онҳоро бештар ҳаводиси маҳал ва проблемаҳои маҳаллӣ ба худ ҷалб мекунад.

Дар ИМА дар баробари васоити ахбори электроние, ки бо забони англисӣ мавод омода месозанд, бо забонҳои дигар низ ВАО нашр мешавад. Масалан, радиои «LaCaliente», ки дар мавҷи 105,7 FM барномаҳояшро пахш мекунад, испанизабон аст. Ин радио шурӯъ аз соли 2003 ба инҷониб барномаҳои худро ҳам тариқи ФМ ва ҳам тавассути мавҷи АМ пешниҳод месозад. Дар асоси як назарпурсии дар иёлоти Кентукки доирнамуда, маълум гардида, ки зиёда аз 50 ҳазор испонизабон радиои мазкурро ба таври доимӣ гӯш мекунанд. Аз сабаби он ки теъдоди муҳоҷирини испанизабон меафзоянд, бешак талаботи онҳо ба ахбор, мусиқӣ ва фарҳанг зиёд мешавад. Аз ин хотир, шабакаи мазкур ниёзҳои аудиторияи худро ҳамеша меомӯзад. Ба ҷуз аз пахши мусиқии мексикоӣ ва испонӣ шоу барномаҳои зинда низ доир мегарданд, ки дар онҳо шунавандагон фаъолона иштирок мекунанд. Нуктаи аз ҳама аҷиб он аст, ки дар радиои мазкур ҳамкорӣ бо полис дар сатҳи зарурӣ сурат мегирад. Намояндагони пулис ба радио омада, ба муҳоҷирин қоидаву қонунҳои марбутаро мефаҳмонанд, онҳоро барои

зиндагӣ дар Амрико роҳнамоӣ мекунад, яъне, радиои «Ла Калиента» на танҳо воситаи таблиғи фарҳангу мусиқии испанизабонон мебошад, балки он роҳбалади воқеии муҳоҷирини испонизабон дар Амрикост.

Дар Тоҷикистони шӯравӣ мисли тамоми ҷумҳуриҳои шӯравӣ бо забонҳои дигар низ радиоҳои маҳаллӣ фаъолият мекарданд. Дар Ҷиргатолу Мурғоб бо забони қирғизӣ, дар Нов ва Шаҳритӯс бо забони ӯзбекӣ радиои маҳаллӣ буд. Радиоҳои маҳаллӣ дар бисёре аз ноҳияҳо бо 2-3 забон гуфтор доштанд. Зеро ҳадаф аз ВАО-и маҳаллӣ бештар таъсир расонидан ва ҷалб кардан аст. Ин корро бо забони маҳаллӣ анҷом додан осонтар аст.

Тайёр намудани мутахассисони соҳа мушкилиест, ки атрофи он ҳамеша баҳсҳо сурат мегирад. Алалхусус, аз нигоҳи амалӣ омода будани мутахассисони оянда проблемаи рӯз аст. Ба ин масъала дар иёлоти Кентукки ва Индиана аҳамияти хосса дода мешавад. Дар баробари он ки аз мизҳои донишҷӯӣ ба мутахассисони оянда асосҳои рӯзноманигории амалӣ омӯзонида мешавад, дар Амрико мактабҳои мухталифе амал мекунанд, ки онҳо барои доираи на чандон фарохи мавзӯъҳо низ мутахассис омода мекунанд. Аз ҷумла, донишкадаи журналистикаи русто ва масоили ҷомеаҳо маконест, ки он ба журналистон ва журналистшавандаҳои ояндаи деҳотӣ имкон медиҳад, ки доираи фарохи мавзӯъҳоро пайгирӣ карда тавонанд. Ҳамзамон ба онҳое, ки дар мавзӯи русто мавод навиштанӣ ҳастанд, масоили баррасишавандаро матраҳ месозанд. Онҳо ба намояндагони васоити ахбори оммаи шаҳрӣ инъикоси масоили рӯзгори деҳотро мефаҳмонанд, семинарҳо мегузаронанд, тадқиқот анҷом медиҳанд ва бо овардани мисолҳо аз ҳаёти мардуми деҳот тарзи нигоштани маводро таҷриба мекунанд. Донишкада ба журналистон кӯмак мекунад, ки чӣ гуна масоили деҳот ва рӯзгори ҷомеаҳоро дар ВАО инъикос кунанд, ҳарчанд ки онҳо деҳотро надида бошанд ҳам. Дар замина ба журналистони маҳаллҳо санъати роҳбарӣ намудан дар бозорҳои хурдро меомӯзонад. Агар дар яке аз семинарҳо журналистони панҷ иёлоти ИМА тарзи инъикоси масоили вобаста ба сиёсати давлатӣ ва федеролиро омӯхтанд, гарчанде ки дар пойтахт зиндагӣ намекарданд, дар семинари дигар тадқиқоте анҷом дода шуд, ки чӣ гуна журналистика метавонад проблемаҳои ҷомеаҳои деҳотро ҳаллу фасл намояд. Як гурӯҳ гузоришгарон баррасӣ намуданд, ки чӣ тавр тавассути ВАО-и худ онҳо метавонанд сатҳи хизматрасонии тиббиро беҳбудӣ бахшанд. Гурӯҳи дигар дар мавриди саноати ангишт маълумоти бештаре ба даст оварданд, мавзӯи мазкурро ҷиддитар омӯхтанд, тоқатфарсо ва мушкил будани пешаи кӯҳканиро бо чашми сар диданд ва аз пайи тадқиқи сабаби марги кӯҳканон, ки аксаран дар конҳои ангишт дар кӯҳистон кор мекарданд, шуданд.

Шароити таҷрибаомӯзии журналистони ҷавон ва донишҷӯён, шароити студия ва кори онҳо аз баъзе шабакаҳои телевизионии мо беҳтар аст. Онҳо имкони пурра омода намудани барномаи хабарӣ, онро тамрин намудан, сабт намудан, истифода бурдан аз телесуфлер, таҷҳизоти техникӣ ва танзими сужаҳоро доранд. Ва ҳамеша паҳлӯяшон устоде ҳаст, ки камбудиҳои онҳоро ошкор менамояд. Ин шеваи кор албатта, мутахассисони ояндаро ба кор дар шабакаи телевизионӣ омода месозад. Дар Донишгоҳи Белармин мактаби махсуси коммуникатсия амал мекунад. Таълим дар ин ҷо бо он назар устувор аст, ки ояндаи воситаҳои ахбори электронӣ – интернет радиоҳо мебошад. Аз ин хотир низ интернет - радиои Белармино бо донишҷӯён таъсис додаанду донишҷӯён муваффақона барномаҳои онро омода месозанд. Ин имкони фарох медиҳад, ки ҳар нафари дигар низ сарфи назар аз он ки донишҷӯ ҳаст ё не, бо родиои интернетӣ дар алоқа бошад ва ҳам онро тавассути интернет гӯш кунад. Радиои интернетӣ аз тирамоҳи соли 2005 фаъолият дорад. Агар дар ибтидо асоси фаъолият ба пахши мусиқӣ иборат буд, ҳоло тадричан родиои интернетӣ тавасссути пешниҳоди барномаҳои рангоранги ҳаррӯзаи анонси ҳаводиси донишгоҳ, ҳаёти варзишӣ ва дигар барномаҳои иҷтимоии махсус дар донишгоҳ мақоми хоссаеро касб намудааст.

Дар Тоҷикистон дар баробари донишкадаҳои журналистии тайёркунандаи кадрҳо дар худи ВАО-и электронӣ низ ба омодасозии мутахассисон аҳамият медиҳанд.

Масалан, дар назди Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Тоҷикистон маркази миллии санъатҳои аудиовизуалии телевизион, радио ва кино амал мекунад, ки он «бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 –уми декабри соли 1997 таъсис ёфтааст. Ҳадафаш тарбияю такмили ихтисоси кадрҳои соҳаи марбута мебошад»[9]. Аммо бо вуҷуди ин ниёз ба мутахассисон чи дар телевизионҳои ҳукуматӣ ва чи дар телевизионҳои ғайриҳукуматӣ зиёд аст. Беҳуда нест, ки Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «таъсиси Академияи телевизион ва радиоро зарурати таърихии давр»[10] номид. Инчунин дар сатҳҳои мухталиф барои тарбияи мутахассисони соҳа талошҳо ба назар мерасад. Чунин корро ташкилоти «Интернюс нетуорк», мактаби рӯзноманигорони ҷавон-«Тоҷикистон – асри 21» низ анҷом медиҳанд. Муттаҳид сохтани ҳамаи ин кӯшишҳо ба хотири тарбияи мутахассисони комил амри зарурист. Зеро ақибмондагии мо аз кишварҳои пешрафта на танҳо дар технология аст, балки коршиносони асилро, ки тавонанд барномаҳои соҳавӣ омода кунанд, бояд тарбия созем. Он гоҳ сатҳ ва сифати барномаву барномасозии шабакаҳои телевизионӣ аудиторияро ҷалб месозад.

Телевизиони ҷамъиятӣ ба шакле, ки дар кишварҳои дигар амал мекунад, алҳол дар Тоҷикистон вуҷуд надорад. Аммо таъсиси он дар шароити Тоҷикистон имконият фароҳам меорад, ки эҳтиёҷот ва ниёзи табақаҳои мухталифи ҷомеа бароварда шавад. Барои ба вуҷуд омадани он бояд заминаҳо ва иродаи сиёсӣ ба вуҷуд ояд, то шабакаи ҷамъиятии фарогирандаи эҳтиёҷоти табақоти гуногуни мардум ба фаъолият оғоз кунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик. Д,2012,с.3
2. Сиберт и др.Четыре теории прессы.М: 1998, с.103
3. Усмонов И.К. Журналистика.қ.3. Д,2008,с.223
4. Прохоров Е.П.Введение в теорию журналистики.М,2002, с.131
5. Сӯҳбат бо П.Милле, «11» марти соли 2011
6. Сӯҳбат бо К.Смит, «18» марти соли 2011
7. Мусоҳиба дар радиои «Озодӣ», 20 декабри соли 2012
8. Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик. Д,2012,с.244
9. Донишномаи радио ва телевизиони Тоҷикистон. Д, 2009, с. 299
10. Ҷашни фархундаи матбуоти тоҷик. Д,2012,с.5

“ЭЛЕКТРОННЫЕ СМИ В ТАДЖИКИСТАНЕ И США: РАЗЛИЧИЕ И ОПЫТ»

Изучение опыта развития электронных СМИ в США и Таджикистане позволяет делать вывод, что несмотря на то СМИ в этих странах развиты неоднозначно, но есть опыт, изучение которого только на пользу нашим электронным СМИ. В данной статье на примере общественных и частных электронных СМИ Таджикистана и США раскрываются проблемы развития этих СМИ.

Ключевые слова: частная станция, общественные электронные СМИ, аудитория, переквалификация сотрудников, независимые электронные СМИ, общественное телевидение.

ELECTRONIK MASS-MEDIA IN TAJIKISTAN AND USA

Independent electronic mass media play an important role in updating the information space of the Republic. Therefore, the solution to these problems contributes to the provision of truthful information.

Key words: electronic media, non-governmental, broadcast, interactive voting, digital transmissions, teleradioprogramm, journalistic skill

Сведения об авторе: ***Зинатулло Исмоилов*** **–** соискатель Таджикского национального университета. Телефон: **91 932 34 02, 918 24 81 12**, e-mail: zinatullo@mail.ru

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ СМИ: ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ

А. Сангов
Таджикский национальный университет

События 90-х годов прошлого столетия детерминировали кардинальные перемены в мире, возникшие вследствие геополитического «вакуума», образованного в связи с распадом социалистического лагеря. Исчезновение так называемей огромной империи Советский Союз приводит к трансформационным процессам на территории бывших союзных республик, детонатором которым послужил разрыв союзных связей. Небольшой, по сути период времени, прошедший со времени этих событий на территории всех 15 государств, в том числе и Таджикистана, ознаменовался фундаментальными переменами в общественной и политической жизни, происходящими внутри этих стран.

Немаловажным обстоятельством, иллюстрирующим сложности общественно-политического переустройства в Таджикистане, является тот факт, что обретение им своей государственности, как известно, произошло менее, чем сто лет назад и, как следствие этого, страна не обладает опытом государственного строительства. В процессе создания новой политической системы, новой структуры управления обществом немаловажную роль играют средства массовой информации, выступающие своеобразным медиа-посредником этих перемен. СМИ занимают особое место в структуре современного общества, являясь своего рода транслятором событий, происходящих в стране и в мире. Этот фактор служит неотъемлемой составной частью политической жизни страны. Безусловно, что политика более, чем другие виды общественной деятельности нуждается в определённых механизмах, оказывающих содействие информационным обменам в установлении и поддержании связей между её субъектами.

Становление и развитие государственности, осуществление социально-экономических реформ, создание правовой базы таджикского общества, основанного на демократических принципах, тесным образом связано с формированием политики независимой Республики Таджикистан.

Базируясь на общественном поведении и политическом сознании таджикистанца, важной задачей становится определение места и роли СМИ в новых условиях свободы выбора, переоценки ценностей прошлого. Как непосредственные носители и распространители знаний и политически значимой информации СМИ имеют различные возможности и силу воздействия в зависимости от способа их восприятия. Благодаря им становится возможным существование и распространение демократических идей. На пути своего становления демократического общества независимой Республики Таджикистан сталкивается со многими проблемами, решение которых требует нового подхода СМИ.

На наш взгляд, особую актуальность в настоящее время приобретает научный анализ и изучение функционирования и основных тенденций развития СМИ в политической системе таджикиского общества. Эту тему можно отнести к важному направлению политической науки, поскольку с научной точки зрения это помогает понять роль СМИ в политической жизни Таджикистана, их воздействие на неё. Выбор темы обусловлен обстоятельствами, характеризующими период, когда в мире происходит установление совершенно нового порядка, отражающегося как во внутриполитической, так и во внешнеполитической жизни страны. Ведь характер функционирования СМИ весьма точно отражает сущность самих общественных отношений, формы протекания политических и иных процессов. Свобода слова прямо пропорциональна уровню демократии. Вот почему так важно в Таджикистане, при строящемся демократическом обществе, реально понять роль и предназначение СМИ в этом процессе.

Приобретение независимости, которое наступило после распада СССР, сопровождается сложными процессами становления государственности Республики Таджикистан. В 1990 году в республике начинаются внутренние политические, геополитические, межклановые, межнациональные, этнические и другие разногласия, которые накаляют и без того напряжённую обстановку. Все эти внутренние конфликты, нестабильная политическая ситуация не только в республике, но и за её пределами, в конечном итоге приводят молодой независимый Таджикистан к гражданской войне. Согласно материалам СМИ того времени, которые носят публицистический характер, хронология последовательности всех происходивших политических событий в республике в исследуемый период представлена в следующем порядке: обострение общественно-политической ситуации, начало противостояний политических сил и продолжительных митингов, многочисленные перестановки и частые смены лиц в правительстве, вооружённые конфликты, которые переросли в гражданскую войну, попытки различных политических сил прекратить вооружённое противостояние, усилия нового законного правительства и обновлённого Маджлиси Оли в восстановлении стабильности, стремление оппозиции и правительства в установлении мира и начало межтаджикского переговорного процесса, подписание Общего соглашения о мире и национальном согласии в Таджикистане, создание Комиссии по Национальному Примирению, в целях укрепления долгожданного мира и решения внутренних политических, правовых, военных и социальных проблем в послевоенном Таджикистане.

Все вышеперечисленные события были освещены как республиканскими, так и зарубежными СМИ. Подробный анализ всей информации, выдаваемой СМИ в период 1990-2000гг. показывает насколько ярко и скрупулезно освещались события.

Актуальность проблемы заключается в том, что опыт освещения СМИ событий последнего десятилетия прошлого века в Таджикистане, по своей сути уникален и может послужить поучительным примером в подобных случаях и в других конфликтных регионах. Несмотря на то, что роль СМИ во время политического противостояния в РТ, нашла достаточно полное отражение в многочисленных публикациях различных издательств, документальных фильмах, мемуарной и художественно-публицистической литературе, но весь этот обширный материал всё ещё не стал предметом специального исследования. Но сколько бы ни писалось, ни говорилось о событиях тех лет, данная тема* всегда остаётся актуальной, так как со временем всплывают новые факты, имена, подробности, требующие своего осмысления и оценки. Это естественно, так как Таджикистан является единственной среднеазиатской республикой, которая перенесла все горести гражданской войны в самом начале своего пути к независимости и демократии.

Это потом уже будут вооружённые столкновения в отдельных регионах Узбекистана, Киргизии, в некоторых прибалтийских городах, и словосочетание "журналист на войне" станет актуальным и для них.

Осознание актуальности этой проблемы именно сегодня состоит в том, что по всему миру происходят трагедии, схожие с таджикской по многим признакам, например: внутренними политическими, межнациональными, межклановыми разногласиями. И уникальный опыт таджикских журналистов в освещении политических противостояний, вооружённого конфликта, переговорного и миротворческого процессов именно сегодня может оказаться полезным сотрудникам СМИ, освещающим события, например, в Киргизии.

Некоторые исследователи относительно вопроса о виновниках таджикской трагедии, придерживаясь определённых политических позиций, обосновывают точку зрения, что именно СМИ развязали гражданскую войну в республике. Да, присутствует тот факт, что СМИ, в особенности печатная пресса, грешила односторонним освещением всего происходившего, то есть оппозиционная, правительственная (официальная) и независимая печать писала о событиях достаточно активно, но при этом комментировала их не вполне объективно, основываясь на своей приверженности к тем или иным политическим

структурам. Нередко в ход шла заведомо ложная, искажённая информация. Но всё это, что называется избытки производства. В большинстве своём, СМИ выдавали достаточно объёмную, в те тревожные годы, информацию. Обычно, на первых полосах газет публиковались указы, проекты законов и сами законы, постановления руководства республики. Далее сообщалось обо всех официальных и неофициальных встречах и визитах, телефонных разговорах. Важные злободневные проблемы, особенно военно-политические вопросы и вся информация по ним печаталась также на первых страницах изданий. В ходе анализа прессы, выявляется и тот факт, что журналисты не оставляли без внимания ни одного значительного факта из жизни республики, будь культурное, научное или политическое событие.

Бесспорно, первостепенная задача журналиста это написать, показать и озвучить. Но в период вооружённого противостояния, эта задача усложняется во сто крат, так как именно в этот период люди воспринимают происходящее ещё более обострённо, и если при этом журналист защищает позицию того или иного лагеря, акцентируя внимание на потерях, жертвах и разрушениях, он становится невольным виновником разжигания конфликта. В такой ситуации при подаче того или иного факта необходимо считаться со сложившейся политической обстановкой. В связи с этим, возникает масса вопросов: как выразить свою мысль чётко, правильно, правдиво, не нагнетая при этом и без того сложную общественно-политическую обстановку, как одним неосторожным словом не свести на нет все достигнутые ранее соглашения и договорённости? Ответы на эти и многие другие вопросы, связанные с освещением вооружённых конфликтов, можно найти, исследуя материалы СМИ Таджикистана в период 1990-2000гг.

Информационные технологии быстро и повсеместно проникают во все сферы жизни: коммуникации, торговлю, производство, услуги, развлечения, культуру, образование, национальную оборону и глобальную безопасность. Развитие информационно-коммуникационных технологий сегодня является не только ключевым фактором экономического роста, но и необходимым условием развития и даже выживания в 21 веке. Поэтому по поручению Президента РТ разработан проект Концепции формирования и развития единого информационного пространства Республики Таджикистан, находящаяся на стадии её представления на рассмотрение Президента страны.[21,3]

Проект Концепции базируется на том, что глобальные информационные системы связывают мир в единое целое и делают все государства информационно взаимозависимыми, заставляя проявлять максимум внимания к качеству информационного взаимодействия в различных сферах жизнедеятельности общества, с одной стороны, с другой – диктуют необходимость формирования собственного государственного информационного пространства, его развития и защиты. Это, в свою очередь, требует, чтобы решение проблем информационного взаимодействия опережало по времени каждый очередной шаг в налаживании сотрудничества в той или иной сфере.

В Таджикистане, как и во всех странах с переходной экономикой, социальная и политическая перестройка, формирование рыночной экономики объективно привели к необходимости существенного изменения информационных отношений в обществе. Несмотря на значительное расширение в последнее время рынка информационных услуг и продуктов, информационное обеспечение органов государственного управления, хозяйствующих субъектов и граждан остаётся на низком уровне. Не решена проблема доступа к территориально удалённым информационным ресурсам.

Информационные услуги, ресурсы и программные продукты (информационный потенциал) распространены по территории Таджикистана крайне неравномерно, причем в основном ими обеспечен только город Душанбе. Это распределение соответствует распределению основных научных и информационных центров страны и не учитывает потребности населения и органов управления. Именно поэтому требует скорейшего решения задача выравнивания информационного потенциала.

Указанные проблемы можно решить только путем выработки и реализации государственной программы информатизации, основной целью которой является формирование и развитие единого информационного пространства страны и его равноправного вхождения в мировое информационное пространство.[27,95]

Формирование и развитие единого информационного пространства Республики Таджикистан и соответствующих государственных информационных ресурсов – многоплановая проблема, требующая решения сложных организационных и технико-технологических вопросов, значительных затрат и не может быть решена одномоментно. При этом необходим комплексный учет социально-экономических, правовых и политических аспектов информатизации общества, всестороннее использование организационного, технологического, технического и нормотворческого опыта, полученного при развитии информационных пространств ведущих стран.

Основным политическим и экономическим аспектом формирования единого информационного пространства Республики Таджикистан является преодоление на законодательной и экономической основе информационного монополизма управленческих и коммерческих структур на открытые информационные ресурсы.

Юридическая поддержка открытости государственных информационных ресурсов является необходимой предпосылкой обеспечения интеграции единого информационного пространства Республики Таджикистан со странами СНГ и мировым информационным пространством.

Для решения проблемы создания единого информационного пространства разрабатываются и внедряются экономико-правовые основы, включающие:

– законодательные и нормативные акты, определяющие права и обязанности юридических и физических лиц по формированию и использованию информационных ресурсов, средств их обработки и доставки;

– экономические регуляторы, обеспечивающие стимулирование активного формирования и использования информационных ресурсов.

Формирование и развитие единого информационного пространства Республики Таджикистан предусматривает, в первую очередь, обеспечение оперативного доступа к имеющимся информационным ресурсам и проведение работ по их включению в единое информационное пространство. При этом учитывается и то, что вновь формируемые информационные ресурсы, включаемые в единое информационное пространство, должны быть на законном основании доступны органам управления государственной власти, хозяйствующим субъектам и гражданам.

Действующие и разрабатываемые в настоящее время информационно-управляющие системы отдельных органов государственной власти могут служить базой внедрения новых информационных технологий. Они должны обеспечить основу формирования единого информационного пространства Республики Таджикистан и гарантировать сопряжение новых средств информационных технологий с традиционными средствами распространения информации и организации доступа к ней.

Как один из важнейших источников и каналов передачи информации, СМИ играют важную роль в обеспечении государственной информационной политики. В рамках государственной информационной политики деятельность СМИ должна быть направлена на консолидацию общества. Для оправдания всех прогнозов, возложенных на государственную информационную политику, необходимо разработать ее научную базу, усовершенствовать законодательство в сфере информации и информатизации, а также создать специальный орган, ответственный за единую государственную информационную политику.

Естественно, осуществление государственной информационной политики должно являться приоритетной задачей нашего государства. Это связано с тем, что она является важнейшей составной частью внешней и внутренней политики Республики Таджикистан.

Для определения ожидаемых перспектив в информационной политике Республики Таджикистан необходимо разобраться в ситуации с СМИ страны.

На сегодняшний день СМИ и СМК (средства массовой коммуникации) обладают огромной властью. В современном мире невозможно не считаться со СМИ.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Усмонов И.К Миростроительство в Таджикистане. –Душанбе,2009.-159 с.
2. Султонов М.М Влияние глобализационных процессов на информационное пространство Таджикистана. – Душанбе. - 2011.-345 с.
3. Таджикистан: свобода выражения убеждений по-прежнему под угрозой. - Душанбе, 1999.- 457 с.
1. Почепцов Г. Г. Информационно-политические технологии. - М. Центр, 2003.- 111 с.
2. Кастельс М., Химанен П. Информационное общество и государство благосостояния: Финская модель. / пер. с англ. А.Калинина, Ю.Подороги. - М.: Логос, 2002. - 219 с.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ СМИ: ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ

В данной статье автором подвергнута изучению и рассмотрению государственная информационная политика в области СМИ. Как один из важнейших источников и каналов передачи информации, СМИ играют важную роль в обеспечении государственной информационной политики. В рамках государственной информационной политики деятельность СМИ должна быть направлена на консолидацию общества. Для оправдания всех прогнозов, возложенных на государственную информационную политику, необходимо разработать ее научную базу, усовершенствовать законодательство в сфере информации и информатизации, а также создать специальный орган, ответственный за единую государственную информационную политику.

Ключевые слова: становление и развитие государственности, средства массовой информации, государственная информационная политика в области СМИ, создание правовой базы таджикского общества, формирование политики независимой Республики Таджикистан.

STATE INFORMATION POLICY IN THE FIELD OF MEDIA: PRINCIPLES OF CONSTRUCTION AND REALIZATION OF

In this article the author subjected to examination and review the state information policy in the field of media. As one of the most important sources and channels of information transmission media play an important role in ensuring the state information policy. In the framework of the state information policy of media activities should be aimed at consolidation of the society. To justify all projections imposed on a state information policy, you must develop its scientific base, to improve the legislation in the sphere of information and Informatization, as well as to establish a special body responsible for the unified state information policy.

Key words: formation and development of the statehood, the media, the state information policy in the field of mass media, the creation of the legal base of the Tajik society, the formation of policy of the independent Republic of Tajikistan.

Сведения об авторе: ***А. Сангов*** - *аспирант* Таджикского национального университета

К ПРОБЛЕМЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СМИ

Джамшед Садуллаев, Диловаршо Хомидов
Российско-Таджикский (славянский) университет

СМИ могут выражать интересы государства, партии, социальной группы, политического лидера, крупных финансовых и экономических структур или всего общества.

По нашему мнению в обществе обязательно должны существовать государственные СМИ. Государственными являются СМИ, которые учреждены государственным органом. Все ветви государственной власти должны иметь равные возможности доступа к средствам массовой информации, чтобы не допускать влияния одной из них и дисбаланса государственного механизма.

Республика Таджикистан согласно Конституции является демократическим государством. Следовательно, в демократическом обществе обязательно должны

быть негосударственные СМИ. Они должны в определенном смысле противостоять государственной власти, выполнять функции ее постоянного критика и официального оппонента. Общественность нуждается в информации о деятельности государственных органов и должностных лиц. Информированность дает ей возможность адекватно изменять поведение в различных политических ситуациях, принимать правильные политические решения.

Однако, независимые от государства СМИ не должны быть сосредоточены в руках одной политической или экономической силы. Наравне с политическим плюрализмом должен существовать информационный плюрализм. Для того, чтобы СМИ функционировали удовлетворительно, существенно важно, чтобы они были и оставались разделенными [2,34].

Сегодня состояние дел таково, что на внутреннем информационном пространстве государственные СМИ, несмотря на явное конкурентное преимущество, в виде бюджетных вливаний, по всем позициям проигрывают частным или так называемым «независимым» СМИ. Это объясняется низким профессиональным уровнем сотрудников государственных СМИ, так и отсутствием концептуального подхода в политике вещания. Но, вместе с тем государственные СМИ сохраняют за собой колоссальный потенциал, прежде всего это материально-техническая база.

Следовательно, факт, что экономическая функция СМИ является одной из самых важных, а зачастую и ключевых, можно признать за аксиому. Речь идёт не о достоинствах или недостатках этой функции. На наш взгляд, здесь всё достаточно очевидно. Здесь необходимо учесть тот факт, что не все СМИ, чаще в силу объективных обстоятельств, имеют возможность предоставления доступа информации к аудитории, так как не совсем свободны в определении своего содержания. В данном случае экономическая функция остаётся, но коренным образом меняется технология исполнения этой функции.

Государственные СМИ в Республике Таджикистан не справляются с их основной функцией – доведения до граждан страны информации о деятельности государственных структур. Государственные СМИ должны выполнять функцию информационного посредника между обществом и государством: с одной стороны, информировать общественность о процессах, происходящих в государственном механизме, а с другой - адекватно отражать общественное мнение. Все государственные периодические издания распространяются по подписке и только в государственные учреждения. Именно поэтому они проигрывают независимым СМИ. Еще одной проблемой государственных изданий, телевидения и радио является подача информации. Вся информации распространяется без особого анализа, что является неэффективным в подаче материала. Что не скажешь о независимых СМИ, где отсутствует форма отчетности. Главным для них является анализ той или иной ситуации. В качестве примера ниже приведены статьи о поездке Президента Республики Таджикистан в Китай. Государственное издание «Ҷумҳурият» в номере 69 от 21.05.13 опубликовало статью под названием «Встречи и обсуждения на высшем уровне между Таджикистаном и Китаем»(«Мулоқоту музокироти сатҳи олӣ миёни Тоҷикистону Чин») [3]. Статья в основном носит характер отчета о встречах и переговорах обсуждаемых между главами двух государств. Практически отсутствует анализ проведенных переговоров.

Независимое издание Азия-плюс опубликовало на своем сайте статью под названием «Визит президента Таджикистана в КНР: новый шаг к укреплению добрососедства, дружбы и сотрудничества». В статье кроме того, что рассказывается о встречах главы Таджикского государства, параллельно автором дается анализ отношений в различных сферах, а также в различные периоды, между двумя соседними странами:

«За последние два десятилетия модель таджикско-китайских отношений качественно эволюционировала и в наши дни охватывает весь спектр двусторонних отношений РТ и КНР, включая международно-правовую, торгово-экономическую, гуманитарную области и сферу безопасности. Таджикистан и Китай на практике доказали, что методология «соразвития» и «добрососедства» при умелом и рациональном

подходе может эффективно работать в интересах сторон. Примеры тому - во всех сферах и областях двустороннего сотрудничества»[1].

Это, по нашему мнению, является наиболее эффективным в подаче материалов.

Исходя из сказанного необходимо государственным изданиям выходить на общий рынок, что позволит: во-первых привлечь еще большую аудиторию; во-вторых сохранить бюджетное финансирование, что является важным; в-третьих выполнение основной функции, о которой говорилось выше и в-четвертых привлечь журналистские кадры, умеющие аналитически писать и подавать материалы.

В обществе с рыночной экономикой, СМИ как мощное орудие власти должны быть рассредоточены среди различных политических сил, должна быть налажена сбалансированная система, что и в механизме государственной власти, с тем чтобы, в конечном счете, обеспечить контроль общества и над СМИ, и над теми политическими силами, в чьих руках они находятся. По отношению к обществу государственные СМИ должны выполнять две основные функции:

а) обеспечивать общество необходимой и достаточной информацией;

б) адекватно отражать общественное мнение.

Несомненно, что в обществе, основанном на частной собственности, существовали и будут существовать частные СМИ. Вместе с тем, в обществах с развитой рыночной экономикой уже пришло понимание, что рынок урезает свободу информации, рассматривая информацию не в качестве общественной ценности, ав качестве товара, подлежащего присвоению частными лицами. Частные (коммерческие) СМИ преимущественно занимаются рекламой товаров и услуг. Исходя из этого, основной функцией средств массовой информации является не продажа идеологического товара потребителям, а формирование и сбыт аудитории рекламодателям[4,80].

Одна из серьезных проблем, связанных со СМИ, состоит в том, чтобы оградить неполитизированную часть общества от:

- монополизированной государственной идеологии;
- при отсутствии политического плюрализма в обществе от различного рода партийной пропаганды;
- информационного влияния средств массовой информации, выражающих интересы крупных финансовых монополистов.

Это могут сделать только СМИ, которые политически нейтральны, не находятся в экономической зависимости от государственного бюджета или финансово-промышленных структур и на этой основе способны удовлетворять информационные потребности общества в целом. Такие СМИ в теории и политической практике называются «общественными», «некоммерческими», «публичными». На западе используется термин «публично-правовые средства массовой информации». Такие СМИ наделены широкими правами самоуправления, финансируются они из налога на радио и телевидение, собираемого телерадиокомпаниями самостоятельно с каждого потребителя. Государство имеет право конституировать публично-правовые радио-телекомпании и закрыть их, но, пока они существуют, они не подлежат его непосредственному влиянию. Наличие и функционирование общественных средств массовой информации - атрибут любого демократического общества. Вместе с тем, подчеркнем еще раз, в демократическом обществе, основанном на принципе политического плюрализма, учреждать СМИ и выражать свои интересы законным путем могут любые социальные группы, из которых в конечном счете и состоит гражданское общество[5,67].

Следовательно, можно сделать следующие выводы относительно места и роли СМИ в политической системе общества:

- Представление о СМИ как о ветви государственной власти ошибочно, а реализация его на практике может нанести серьезный вред обществу. Такое представление вредно хотя бы потому, что в демократическом обществе, основанном на принципе политического плюрализма, СМИ должны быть рассредоточены, разделены между государственной

властью и негосударственной, между государством и обществом, между различными политическими силами. Иначе это может привести к диктатуре СМИ, а точнее - тех, кто за ними стоит.

- СМИ нельзя рассматривать как ветвь государственной власти, но и как самостоятельный компонент политической системы общества. СМИ могут и должны находиться в руках различных политических сил. И именно эти силы, а не сами СМИ, являются элементами политической системы. О СМИ можно говорить как об общественном институте, но в смысле особого общественного явления, а не особого, самостоятельного элемента политической системы общества.

- Функции СМИ определяются их политической и финансовой принадлежностью, а также природой общества в целом. СМИ являются не создателем той или иной идеологии, а лишь ее распространителем. Их задача состоит в распространении политических программ, идей, лозунгов среди населения. СМИ должны быть «зеркалом», объективно отражающим процессы общественного бытия.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Алимов Р. Визит Президента Таджикистана в КНР: новый шаг к укреплению добрососедства, дружбы и сотрудничества// Азия-плюс 2013http://news.tj/ru/node/144859.
2. Кин Дж. Средства массовой информации и демократия/ пер. с англ. - М.: Наука, 1993.-170 с.
3. Мулоқоту музокироти сатҳи олӣ миёни Тоҷикистону Чин// Ҷумҳурият. №: 69-70 от 21.05.13.
4. Протасов В.Н. Теория права и государства проблемы теории права и государства: вопросы и ответы. М.: Новый Юрист, 1999 90 с.
5. Сулакшин С. Что такое политический центризм? - М.: Фонд развития политического центризма, 1998.-193с.

К ПРОБЛЕМЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СМИ

В статье описывается система деятельности государственных и независимых СМИ. Отмечается нарастающая тенденция влияния независимых СМИ, которым государственные уступают по ряду причин описанных в статье.

Ключевые слова: СМИ, информация, журналистика, государство, общество, функции.

TO THE PROBLEM OF FUNCTIONAL FEATURES STATE MASS MEDIA

In article the system of activity of the state and independent mass media is described. The accruing tendency of influence of independent mass media to which state concede for a number of reasons described in article is noted.

Key words: Mass media, information, journalism, state, society, functions.

Сведения об авторах: ***Садуллаев Дж.М.*** - кандидат филологических наук, заведующий кафедрой печатных СМИ и PR РТСУ Телефон: **(+992 37) 227 67 91.** E-mail:**Sadulaev1@gmail.com**
Хомидов Д.Б. - преподаватель кафедры печатных СМИ и PR, РТСУ. Телефон**: (+992 37) 227 67 91.** E-mail: **Khamidov1@gmail.com**

«ОЙИНА» МАҶАЛЛА АСТ Ё ҲАФТАНОМА ?

Беҳзод Исомиддинов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нусхаи аслии маҷаллаи «Ойина»-и Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ то ҳанӯз дар бойгонии китобхонаи миллии Тоҷикистон ба номи Фирдавсӣ нигаҳдорӣ мешавад, ки адабиётшинос Абдухолиқи Набавӣ барҳақ таъкид кардааст: «Маҷаллаи «Ойина» аз 20 августи соли 1913 (мутобиқ ба 1 шавволи соли 1331 ҳичрӣ) дар Самарқанд ба нашр оғоз карда, ҳафтае як маротиба ба забонҳои тоҷикӣ ва ӯзбекӣ то нимаи соли 1915 идома кардааст» [2,41]. Маҷалла аввалҳо ҳар рӯзи шанбе дар шакли А4 ва дар ҳаҷми 16 саҳифа

бо теъдоди 600 нусха ва баъдан шояд бинобар камии маблағ дар як моҳ ду ва баъзан як маротиба ба нашр расидааст.

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки “Ойина” дар оғоз ҳафтае як маротиба ба нашр мерасид, шабоҳате ба ҳафтанома дорад. Вале аксари муҳаққиқон “Ойина”-ро маҷалла гуфтаанд, на ҳафтанома. Аз ҷумла, профессор Иброҳим Усмонов ва номзадҳои улуми филология Пайванди Гулмуродзода ва Абдухолиқ Набавӣ низ “Ойина”-ро ба ҳайси маҷалла эътироф кардаанд.

Худи Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ, муассис ва сардабири ин нашрия дар шумораи нахустин «Ойина”-ро маҷаллаи ҳарҳафтаина номидааст», ки дар воқеъ, ороиш ва муҳтавои он далел бар ҳафтавор мебошад. Илова бар ин, «Ойина» бемуқова буда, мундариҷа ҳам надошт. Дар ҳоле, ки бино бар таъкиди Иброҳим Усмонов: “Яке аз хусусиятҳои аслии маҷалла нишонӣ (паспорт) ва мундариҷа аст” [7,125].

Дар феҳраст (библиография)-и маҷаллаи «Ойина», ки муҳаққиқи Донишгоҳи Токиё, Шимада Шизуо [6, 1-101] омода кардааст, бештар аз 40 хабари ҷаҳон, 100 хабарҳои дохилӣ, 150 шеър, 59 эълон, 278 мақола ба чашм мерасад.

Маҷалла ранга буда, ороиши зебо дорад ва саҳифаҳояш рубрика надорад, бар замми ин аз шумораи аввал то охиринаш дар матнҳояш ду ё се акс дида мешаваду халос. Дар масъалаи бандубаст ороиши зебо дорад. Саҳифабанд кӯшиш кардааст, ки саҳифаро бо матнаш ба колонка (сутун)-ҳо ҷудо намуда, атрофи онро бо гулҳо зеб дода, таваҷҷуҳи хонандагонро ҷалб намудааст.

Ҳамчунин Сарват ном ... «мавод, ороиш, хати зебо ва шуҳрати «Ойина»-ро васф кардааст»,-менависад Абдухолиқ Набавӣ [2,43]. Агар маҷалла соли 1913 бо ҳаҷмӣ 16 саҳифа интишор меёфт, баъдан соли 1914 бо ҳаҷми 12 саҳифа ба чоп мерасид. Бояд гуфт, маводи тоҷикӣ дар маҷаллаи «Ойина» дар ҳар шумора аз ду ё се зиёд нест. Бо вуҷуди ин масъулони маҷалла бо мақолаҳои пурмазмун, проблема ва масъалаҳои замони худро ба қадри имкон дар миён гузошта ва барои пешрафти афкори ҷамъият хизмати шоён кардаанд.

Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ дар кушоиши шумораи аввалини маҷаллаи мазкур навишта буд: «Ойина», ба рӯйи он инсон назар афканда худро мебинад, аз чигунагию қиёфаи ваҳ… воқиф ва огоҳ мешавад ва сипас, ба илоҷ мекӯшад… » [131,57]. Ҳамчунин, Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ дар мақолаи «Баёни ҳол» дар шумораи дуюми «Ойина» мақсади худ ва вазоифи маҷаллаи мазкурро чунин баён карда буд: «Барои иштирок ба «Ойина» муҳаррирони муқтадир ва аз ҳар ҷониб мухбирҳо даъват карда мешаванд. Забонаш туркӣ ва форсӣ, дар шакли назму наср, аз мақолаи имлӣ, адабӣ, сиёсӣ, фаннӣ ва таърихӣ, аз воқеаҳо ва ахбори ҳафтагӣ, киноёту мазҳака иборат ва тасвирӣ хоҳад шуд. Маҷалла аз они мо не, моли миллат аст. Афкоре, ки дарҷ мешавад шахсӣ набуда умумӣ, ғурурӣ набуда, динӣ мебошад. Бо салому эҳтиром ба хонадагон, Маҳмудхоҷа» («Ойина», №2, аз 2 ноябри соли 1913.4).

Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ бо ин гуфтаҳояш хостааст, ки маҷалла ифодагари манфиатҳои умумии миллат ва масоили сиёсӣ ва илмиву фарҳангӣ, тарғибгари ахлоқи ҳамида дар заминаи аркони шариат ва мунаққиди камбудиҳо бошад. Дар нашрия мисли С. Айнӣ, С. Ализода, А. Фитрат, Мирзо Сироҷи Бухороӣ ва дигарон бо шеъру мақолаҳо баромад мекарданд. Дар ҳамин ҳол яке аз мақолаи Саидризо Ализода зери сарлавҳаи «Моро ислоҳи мадорис ва макотиб лозим аст» дарҷ гардидааст. Дар ҳамин

маврид Ализода менависад, «мо, туркистониён 7-8 сол дар мактабҳо хонда, номи худро ба зӯр навишта ва 15-20 сол дар мадрасаҳо таҳсил карда, калимаи чанд арабӣ гуфтугӯ кардан наметавонем». Муаллиф ба мардуми Туркистон хитоб намуда мегӯяд, ки: «Эй ҳамватанони азиз, ғафлат то кай, ҷаҳолат то чанд?! Шуморо ба ҳақиқати исломият, ки дуруст мулоҳиза намоед, бубинед, замоне ки Самарқанд атрофаш зиёда ба 150 ҳазор нуфузро дорост, аз мусулмонон чанд нафар тоҷиру савдогар, чӣ қадар мағозачӣ доранд? Куҷо монда духтур, муаллим, муҳандис, муншӣ ва ғайра, ки барои мо чун обу ҳаво лозим аст» («Ойина»,ш.3,15-ноябр). Ализода илова намуда мегӯяд, ки гадо, дарвеш, қаландар, ҷавон, дузд… ҳазорон ҳазор мавҷуд дорем, ки ғайр аз бадном кардани дини мубини ислом лаккадор намудани номуси шариат дигар чизе аз эшон вуҷудпазир намешавад. Соири миллатҳо ба воситаи ҳамин мадраса ва мактабҳои замонӣ рӯз ба рӯз бар хубии ахлоқ ва бар равнақи динии худ афзуда раияти дигаронро ба худ ҷалб менамояд. Ализода афсӯс мехӯрад, ки мо аз надонистан, надоштану нахондан бо ин гуна мадорис ва мактаб соат ба соат аз эътибор ва аз эҳтироми худ коста, аз равнақу шукуфаи ислом кам менамоем, соиронро аз худ мутакофур месозем. Муаллиф бо ҳасрат изҳор менамояд, ки ислоҳи мактабу мадорис лозим аст, вагарна дар хоби ғафлат боқӣ мемонем.

Дарвоқеъ, саҳми Сайидризо Ализода дар маҷаллаи «Ойина» намоён аст. Дар ҳамин маврид профессор Иброҳим Усмонов чунин гуфтааст: «Нашрияи Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ - маҷаллаи «Ойина, ки низ бо забонҳои тоҷикиву узбекӣ мебаромад, дар байни хонандагон дастгирии бештаре пайдо кард. Ба ин пеш аз ҳама мақолаҳои яке аз аввалин мардони демократ Саидризо Ализода сабаб гардиданд. Ношир ба Ализода таваҷҷуҳи калон дошт, афкори пешқадами ӯро меписандид. Ин буд, ки ҳангоми сафарҳояш нашри «Ойина»-ро ба зиммаи вай мегузошт» [5,58].

Барои ҳамин, «Ойина» бештар аз илму тамаддун баҳс мекард, барои ислоҳоти шакли таълим мубориза мебурд. Беҳбудӣ низ сабаби пешравии таълиму тарбияро дар мактабу мадорис, дар муллову мударрисон дониста, онро таъкид мекунад, ки ҳанӯз чандин аср муқаддам мунавварони тоҷик барои омӯзиши илмҳои дунявӣ кӯшидаанд ва аз ҳамин нуқтаи назар ҷадидонро ҳимоя карда, менависад: «Пас, имрӯз тараққипарварон ва ислоҳотчиён ҷадид не, балки қадимӣ будаанд ва аз ҷумлаи пайравони салафи солеҳ будаанд» [4,10].

Бархе аз равшанфикрон мехоҳанд, ки миллату давлаташонро ҳамеша ободу мутараққӣ бинанд. Абдуррауфи Фитрат аз ин қабил афрод мебошад, ки мақолае зери унвони «Манфиат» барои хонандагон пешкаш кардааст. Мақола доир ба нафарони мансабдор, ки ғами миллатро ба як сӯ монда, манфиати шахсии худро фикр мекунанд, баҳс карда ва онҳоро зери интиқод қарор додааст. Фитрат дар ин хусус чунин навиштааст: «Манофеъ ду қисм аст: «Манофеи умумӣ ва манофеи хусусӣ. Манофеи умумӣ он аст, ки як миллати муштарак ноили фоида гарданд. Инро манофеи миллӣ низ мегӯянд. Манофеи хусусӣ фоидаест, ки ба фарди аз афроди миллат восил ва ё зарараре аст, ки зоил гардад. Ҳаминро манофеи шахсӣ низ меноманд» [«Ойина», 1913, №4,16,с.7-8].

Ҳар нафар мехоҳад коре ба анҷом расонад, ки ба обрӯ ва ба манфиати ӯ бошад. Муаллиф дар мақола аз ин гуна нафарон нафрат намуда, ба ин гуна инсонҳо фаҳмонданист, ки мо мусулмонон бояд аз ин кори «сиёҳ» даст кашем. Рӯшанфикр

ҳамеша ғами миллати худро мехӯрад, аз ҳамин рӯ, Фитрат зарурати ҳамин мавзӯъро дуруст дарк карда, ба хонандагон пешниҳод кардааст, ки ҳамин кор бояд ҳалли худро дарёбад. Яъне, манфиати миллиро бояд аз манфиати шахсӣ боло донист.

Мақолаи дигарро муаллиф З. Мирзозода таҳти сарлавҳаи «Илм ва тараққӣ» навиштааст. Албатта, тараққӣ намудани ҳар миллат ба илм вобаста аст. Муаллиф таъкид намуда мегӯяд: «Аввалин ҷойи таҳсили илми мактаб ибтидо аст, ки аз он хондан ва навиштанро ёд мегиранд. Баъд аз он таҳсилу таълим кардани илми арабӣ, ҳисоб, ҷуғрофиё, тиб омӯхтан мумкин». Ба ғайр аз мактаб, муаллиф илова намуда мегӯяд, ки онҳо бояд забони русӣ ва фаронсавиро омӯзанд, то тиҷорати худро пеш баранд. Муаллиф таъкид мекунад: «Мо медонем, ки ин қавмҳо чӣ гуна тараққӣ намуданд ва мо барои чӣ ба дарёи ғафлат фурӯ рафтаем. Оё мо аз замони пешин ҳамчунин будем ё дар ин аср чунин гардидем?» [«Ойина»,1913,№10,28 декабр]. Мирзозода дар ҳаяҷон аст, ки мусулмонон аз хондани китоб дур ҳастанд. Беҳуда нагуфтаанд, ки китоб дӯсти инсон аст. Муаллиф пешравии миллатро аз баракати илм медонад ва мисол оварда мегӯяд, ки ихтирои автомобил, телефон, киштиҳои ҳавоӣ, сохтани роҳи оҳан, телеграф аз баракати илм аст. Муаллиф менависад, ки "онҳо ду чашму ду гӯш доранд, мо ҳам. Пас, мо низ кӯшиш ба харҷ диҳем, то кишварамон мутараққӣ бишавад."

Ҳамин тариқ, ислоҳ дар системаи таълим, дигаргуниҳо дар ҳаёти илмӣ ва маданӣ асоси ғоявии мақола ва шеъру қиссаҳои дар маҷаллаи «Ойина» ба чоп расонидаи Садриддин Айнӣ, Ализода, Беҳбудӣ, Фитрат, Ҳоҷӣ Муин, Мирзо Сироҷи Бухороӣ, Асғари Бухороӣ, Зуҳриддин Фатҳиддин ва дигаронро ташкил медод. Бояд таъкид намоем, ки аҳамияти маҷаллаи «Ойина» дар бедории фикри ислоҳотхонаи мардуми Туркистон ва Бухоро хеле чашмрас будааст. Устод Садриддин Айнӣ дар асари пурқиммати худ «Таърихи инқилоби Бухоро» дар ин хусус чунин баён кардааст: «Маҷаллаи «Ойина», ки дар Самарқанд таҳти таҳрири Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ нашр мегардид, барои ҷавонон (ҷавонбухориён, ҷадидҳои Бухоро) як дараҷа вазифаи фикри нав паҳн карданро ба ҷо меовард» [1,132].

Мақолаҳои илмиву фаннии Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ бахшида ба таърих, ҷуғрофиё, мардумшиносӣ, мақолаи Мирзо Сироҷ «Ақл» ва мақолаҳои Фитрат «Манфиат», «Ҳаёт ва ғояи ҳаёт»-ро аз ҳамин қабил таълифот ҳисобидан мумкин аст. Барои мисол як намуна аз сохтор ва муҳтавои мақолаи Беҳбудӣ, ки таҳти унвони «Ҷуғрофиё чист?» пешкаши хонандагон кардааст. Муаллиф мақоларо ба баёни моҳияти фаннии ҷуғрофиё оғоз карда, қадимӣ будани фанни мазкурро таъкид намудааст Сипас, барои исботи ин гуфтаҳояш ба саҳифаҳои зардшудаи таърих низ мурочиат мекунад ва заминаҳои илми ҷуғрофиёро аз даврони хеле қадим ҷӯё мешавад. Ақоиди ду ҳаким – Истрадун ва Батлимусро, ки «замин маркази олам аст, осмон нуҳ ва ҳама ба атрофи замин давр мезанад» гуфта буданд, бо ақоиди ҷуғрофӣ дар «Қуръон» муқоиса намуда, бардошти аҷиберо пешкаш ба ин шакл кардааст: «Дар «Қуръони маҷид» осмонҳо ҳафт аст, афлок ва ё осмонҳое, ки дар ҳикмати қадима нуҳ қарор додаанд ва дар адабиёти олами ислом ба адади нуҳ дохил шудааст («То тоқи нуҳ равоқ зи мард бувад ба ҷо»). Ин ҳамон хаёл ва ё ин ки иҷтиҳоди ҳукамои Юнон аст ва алъон адади самовот ва кайфияти он ба хилофи ақидаи юнониён зоҳир шудааст. Вале кашфи ҳукамои охира дар ваҷҳи осмонҳо мувофиқи ахбори «Қуръони маҷид» аст…» (Ойина, №2, моҳи ноябри соли 1913, 20).

Пайдост, ки асоси андешаҳои Беҳбудиро тафсири илмӣ ва маҳзабии ҷуғрофиё муайян кардаанд. Тасаввури ривоятӣ, адабӣ ва мазҳабӣ дар муқоиса ба кушоиши илмӣ баррасӣ шуда, зимнан дурустии тасаввури илмӣ дар дини ислом (дар мисоли «Қуръони маҷид») нишон дода мешавад. Беҳбудӣ барои як чизи ба ҳама фаҳмо ва дастраси илмӣ таклиф кардан, сараввал он қазияи илмиро бо хубӣ, ҳамаҷониба аз ҷиҳати таърихӣ ва назарӣ омӯхта, фишурдаву моҳияти онро дар шакли муъҷаз пешкаш менамудааст. Ин ҳолат ба ҳамаи дигар мақолаҳои илмӣ ва публисистии вай хос мебошад. Беҳбудӣ ҳанӯз ҳамон вақт дуруст дарк карда будааст, ки барои як чизи оммавӣ навиштан, аввал он ҳодисаро аз назари таърихӣ, илмӣ ва назарӣ хуб донистан шарт будааст ва танҳо дар ин маврид метавон ба хонандагони худ маълумоти асосиву дилхоҳатро дода бошӣ. Ин хеле ибратбахш аст, зеро дар рӯзгори мо осори (мақолаҳои) оммафаҳмро ҳамеша касоне менависанд, ки аз таъриху моҳияти масъала огоҳ набудаанд.

Маҷаллаи «Ойина» ба маҳаллоти Осиёи Марказӣ алоқаи лозима дошт ва аз ҳар гӯшаву канор хабарҳоро дар мавзӯъҳои гуногун дарҷ менамуд. Ин ахбор бештар аз камбудиҳои зиндагӣ, урфу одат, мактабу мадорис ва фарҳанг қисса мекарданд.

Таваҷҷуҳи «Ойина» ба ҷаҳони хориҷ, бахусус мамолики Шарқ вазъи сиёсӣ ва фарҳанги онҳо, рӯйдодҳои Русия, Туркия, Афғонистон ва умуман олам низ кам набудааст. Ба ин маънӣ, саҳми Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ дар ташаккули матбуоти форсии тоҷикӣ ва тарбияи рӯзноманигорон кам нест. Бояд таъкид намоем, ки аҳамияти маҷаллаи «Ойина» дар бедории андешаи ислоҳотхоҳонаи мардуми Туркистон ва Бухоро хеле калон будааст. Хуллас, маҷаллаи «Ойина» дар ҳамон замон барои бедор намудани тафаккури мардум ва худогоҳу худшинос будани миллати тоҷик нақши бориз ва дар ташаккули матбуоти тоҷику тарбияи рӯзноманигорон низ саҳми чашмрас доштааст.

А Д А Б И Ё

1. Айнӣ С. «Таърихи инқилоби Бухоро». Душанбе: Адиб, 1989.
2. Абдухолиқ Н. Нахустин рӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ – Душанбе, 2007.
3. Гулмуродзода П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон.-Душанбе,2006.
4. Усмонов И. Журналистика. Қ. 1, – Душанбе, 2005.
5. Усмонов И. Журналистика. Қ. 3, – Душанбе, 2010.
6. Усмонов И. Жанрҳои публисистика.- Душанбе, 2009.
7. Усмонов И., Давронов Д. Таърихи журналистикаи точик. –Д., 2008.

МАНБАЪ:

1. Маҷаллаи «Ойина» (с. 1913 -- 1915).

«ЗЕРКАЛО» («ОЙИНА») ЯВЛЕЕТСЯ ЖУРНАЛОМ ИЛИ ГАЗЕТОЙ?

Действительно велика роль журнала Ойина» в возрождении реформаторских идей народов Туркестана и Бухары, который сыграл огромную роль в деле самосознания и самопознания таджикского народа.

Ключеые слова: 1913, М. Бехбуди, «Ойина», 68, 1915, А. Набави, Шмада Шизуо, И. Усмонов, дизайн, статья.

«MIRROR» («OINA») IS A MAGAZINE OR NEWSPAPER?

Really great role of the journal Oina» in the revival of the reformist ideas of the peoples of the Turkestan and Bukhara, which played a huge role in the self-consciousness and self-knowledge of the Tajik people

Key words: design, art, 1913, M. Behbudi, «Oina», 68, 1915, A. Nabavi, Shmada Shizuo, I. Usmonov.

Сведения об авторе: ***Исомиддинов Бехзод*** - аспирант кафедры прессы факультета журналистики ТНУ. Телефон: **93-444-33-34**

МУСОҲИБА ДАР ТЕЛЕВИЗИОН: МАҚСАД ВА САВОЛ ДАР ОН

Барно Соҳибова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусоҳиба фаъолияти коммуникатсионие (иттилоотӣ) аст, ки мусоҳибаи журналистро бо ҳамсуҳбаташ дар ҳолати пайдарҳам омадани саволу ҷавобҳо бо мақсади ба даст овардани иттилоот, андеша ва афкоре, ки ҷомеа ба он таваҷҷуҳ дорад, фаро мегирад. Ҳамин тавр, чун қоида мусоҳиба дар асоси диалог сурат мегирад, яъне саволи репортёр ва ҷавоби мусоҳиб. Асоси мусоҳиба, мисли дигар жанрҳои публитсистӣ аҳамияти ҷамъиятӣ доштанаш мебошад. Дар ин радиф мусоҳибаҳои Абдуғаффори Камолро дар телевизиони Тоҷикистон, ки аҳамияти ҷамъиятӣ доранд, метавон мисол овард. Мусоҳибаи Абдуғаффори Камолро ба он хотир интихоб намудем, ки барномаҳои ӯ андак ба талаботи мусоҳиба ҷавобгӯ аст. Бештар барномаҳои ӯ муносибати сиёсати дохилию хориҷии кишварҳои алоҳидаро бо ҳамсуҳбати худ, ки ин мавзӯъро аз наздик медонад, мубоҳиса барпо менамояд. Меҳмононе, ки дар барнома даъват мешаванд, чеҳраҳои сиёсӣ ва шахсони обрӯманданд.

Масалан, як лоиҳае, ки дар охири соли 2011 дошт, барномаи «20 дар 20» ба 20 солагии ҶТ бахшида шуда буд. Дар он фаъолияти сохторҳо ва ниҳодҳои мухталифи кишвар зарфи 20 соли даврони истиқлол дар суҳбат бо масъулони баландпояи ин мақомот баррасӣ гардид. Ҳарчанд ӯ бештар бо сиёсатмадорон суҳбат мекунад, аммо дар ҳар мавзӯъ суҳбат кардан барояш душворӣ намеорад ва Абдуғаффори Камол дар ҳама ҳолат тайёр аст. Дар барномаи «20 дар 20» ӯ бо сардорони ҳар гуна макомот суҳбат дошт ва гӯё ин суҳбатҳо барояш душворие надоштанд. Бештар барномаи А. Камолро пахши мустақим намоиш медиҳанд ва ӯ дар ҳар барнома тайёрии хуб мебинад ва аз мусоҳибаш низ инро талаб мекунад. Масалан, дар охирин барномаи «20 дар 20» бо муовини вазири тандурустӣ Соҳибназар Раҳмонов, Абдуғаффори Камол мусоҳибашро ба бинанда шинос намуда, гуфт, ки ин охирин барномаи «20 дар 20» аст ва дар охир мо бахши тандурустиро баррасӣ мекунем, зеро мушаххас аст, ки ҳама чиз ба тандурустӣ хулоса мешавад. Баъдан аз роҳи тайкардаи ВТ ва умуман соҳаи тандурустӣ дар давоми 20 сол пурсон мешавад.

«Агар як нигоҳи куллие ба соҳаи тандурустӣ андозем, дар даврони истиқлол на танҳо ВТ, балки соҳаи тандурустӣ чӣ роҳи мушаххасе дошт дар ин 20 сол?»

Ҳамсуҳбат осуда, бо шеъри Рӯдакӣ суханро оғоз мекунад, ки Рӯдакӣ дар мадди аввал тандурустиро мегузошт ва сипас ба ҷавоби суол мегузарад. Нисбати дастовардҳо, тарбияи наслҳо, боз шудани донишгоҳу омӯзишгоҳҳо мегӯяд.

Аммо ин ҷавоб Абдуғаффори Камолро қонеъ намекунад ва ӯ бори дигар чунин савол мегузорад:

«Хуб, ҳоло ин иқдомҳо ва ин чораҳое, ки дар ин соҳа дида шуд, агар нигоҳе ба натиҷа андозем, масалан, дар 20 соли истиқлолият ягон кашфиёт, ихтироот дар соҳаи тиб ё дастоварди илмӣ, шакли нави хизматрасонӣ, умуман чӣ чизҳое ба миён омад, ки мо қабл аз он онҳоро надоштем?»

Ин савол каме мусоҳибро нороҳат кард ва ӯ ҷавоб дод, ки хизматрасонӣ беҳтар шудааст ва шаҳрвандони хориҷиро метавонанд дар ин ҷо табобат гиранд. Аммо дар мавриди ихтирооту кашфиёт чизе нагуфт…

Абдуғаффори Камол нороҳатиии меҳмонро ҳис карда, ба зудӣ дар бораи «хизматрасонии беҳтар» суол дод.

«Ҳоло дар бораи хизматрасонӣ. Албатта, баҳсҳои зиёде ҳастанд, дар мавриди хизматрасонии ройгон, бепул ва пулакӣ. Дар марказҳои дармонӣ ин ҳолат чӣ гуна аст ва ин пул чӣ гуна дода мешавад? Оё пул дода мешавад ё не ва оё Шумо ҷудо кардаед, ки кадом навъи табобат пулакӣ аст ва кадомаш ройгон?»

Ҳамин гуна, Абдуғаффори Камол дар бораи сабабҳои нарасидани мутаххасисон, ба хориҷ рафтани аксари табибони тоҷик, дар дармонгоҳҳо зиёд шудани табибони

хориҷӣ, вазъи беморӣ суолҳо дода ба худ ҷавобҳои дилхоҳро мегирад ва мақсади гузоштаашро ба иҷро мерасонад. Ӯ дар охир хайрухуш карда, хулосаи худро мегӯяд ва барномаро ҷамъбаст мекунад. Дар ин барнома маълум аст, ки Абдуғаффори Камол аз ҳамсуҳбаташ розӣ аст ва ба ӯ нисбат ба касбияташ боварӣ дорад. Журналист ҳар саволе, ки медод маълум буд, ки ҷавобашро низ медонад ва ҳамин ҷавобро интизор аст. Хатои ӯ низ дар ошкор нишон додани ҳамин буд.

Бояд гуфт, ки суҳбатҳои Абдуғаффори Камол ба мусоҳибаҳои Владимир Познер, ки барандаи барномаи «Познер» дар телевизиони «ОРТ»-и Русия аст, хеле монанд аст ва худи Абдуғаффори Камол ҳам мегӯяд, ки барномаи «Познер»-и Владимир Познер омӯзанда аст.

Аз он ҷиҳат мо барномаи Владимир Познерро барои муқоиса бо барномаи Абдуғаффори Камол интихоб кардем, ки Владимир Познер низ дар барномаҳои худ аксари вақт бо сиёсатмадорони варзидаи хориҷию дохилӣ мунозира мекунад. Барномаи «Познер»-и Владимир Познер мусоҳибаи таҳлилӣ буда, доғи рӯзро инъикос менамояд. Познер ба мусоҳиби худ саволҳои ногувор медиҳад ва мехохад ба он ҷавоби мушаххас гирад, новобаста аз хоҳиши мусоҳиб. Нақши журналист дар барномаи «Познер» хеле калон аст. Ӯ озод аст. Мундариҷаи матнро пурра омӯхтааст. Дар бораи мусоҳибаш маълумоти кофӣ дорад. Ва гоҳо аз ин иттилооташ нисбати мусоҳиб онҳоро ба ҳайрат меорад.

Масалан, дар як мусоҳиба бо Григорий Алексеевич Явлинский, сиёсатмадори Русия, узви Ҳизби «Яблоко» суханро аз давраи донишҷӯйии мусоҳиб оғоз мекунад ва ба ӯ хотираҳои «тиллоӣ»-ро пеши назар меорад.

Мусоҳибро водор месозад, ки дар оғози суҳбат худро озод ва болидахотир ҳис кунад. Познер хотираҳои ҳаёти донишҷӯйии Явлинскийро ба хотир оварда, мегӯяд, ки баҳси ӯ оид ба сиёсат ҳанӯз аз солҳои донишҷӯйӣ оғоз ёфт. Аз хотираҳои худи Явлинский Познер мисол меорад. Явлинский бо як ҳамсабақаш баҳс карда, мегӯяд, ки «хуни бегуноҳе, ки халқи мо рехтааст, зиндагии хубтарро сазовор аст». Дар ҷавоб ҳамсабақаш мегӯяд, ки «барои сотсиализм метавон хуни дигаронро низ рехт».

Познер мегӯяд, ки Явлинский асабӣ мешавад ва ҳамсабақашро тела медиҳад. Ӯ мепурсад:

«Шумо ду маротиба қаҳрамони Украина оид ба бокс будед ва ба ӯ афту дарафт наафтодед?».

Явлинский:

-Вазифаи ман ӯро задан набуд, танҳо норозигиамро нишон додам.

Баъдан Познер моҳирона аз Явлинский хоҳиш мекунад, ки ба суоли тамошобин аз экран ҷавоб диҳад.

Суоли тамошобин:

-Чаро шумо ва дигар аъзоёни ҳизб, ҳизбро тарк гуфтанд ва аз ин ҳизб дараке нест?

Явлинский мегӯяд, ки ӯ ҳизбро тарк накардааст. Ӯ 15-20 сол ин ҳизбро сарварӣ кард, акнун вақти одамони нав аст. Мо дар фаъолияти ҳизб иштирок мекунем.

Познер ҷавоби Явлинскийро гӯш карда мепурсад:

-Дар интихоботи охирин сабаби мағлубият ва парокандагии ҳизб дар чӣ буд?

Ва боз чандин чунин саволҳо… Познер саволҳоро паси ҳам медиҳад ва ҷавоб талаб мекунад.

Тавре ки мебинем, дар ин ҷо журналист тавонистааст бо истифода аз имконият ва дониши худ мағзи масъалаи матраҳшавандаро ба бинанда нишон диҳад. Умуман ҳамаи барномаҳои Познер хуб аст. Ҳарчанд дар барнома маълум мегардад, ки барои Познер бо касе суҳбат кардан душворӣ намеорад.

Бо ин чанд мисол аз фаъолияти барномаҳои шинохта бармеояд, мусоҳиба ҳамчун жанр метавонад баёнгари ҳамагуна ҳаводис ва манбаи зарурӣ бошад. Аммо ин кор ба ҳар кас муяссар намешавад. Барои ин журналист бояд дониш ва малакаи зарурӣ дошта бошад ва тавонад, аз мусоҳиби худ иттилои даркориро ба даст орад. Танҳо дар ҳамон

ҳолат метавон чунин мусоҳибаро мусоҳибаи муваффақ ва аз лиҳози касби бенуқсон арзёбӣ кард. Гуфтан мумкин аст, ки аксаран дар журналистикаи тоҷик мусоҳибаҳо хушк ва бо саволҳои маъмулию забонзадашуда оғоз меёбанду ҳамин тавр анҷом мепазиранд. Аммо дар мусоҳибаҳои Абдуғаффори Камол кӯшишҳо дида мешаванд. Бояд тазаккур дод, ки ҳар барнома ба хотири ҳадафи муайян тарҳрезӣ мегардад ва амалӣ карда мешавад. Агар муаллифи он, журналист самти фаъолияти худро дуруст ба нақша гираду аҳдофи дар назди худ гузоштаро пайваста пайгирӣ намояд, умед ҳаст, ки барномааш бинандаи доимии худро пайдо мекунад ва дар кӯтоҳтарин муддат аз байн намераваду тамошобинашро гум намекунад.

А Д А Б И Ё Т

1. Википедия — свободная энциклопедия (www.wikipedia.com).
2. Мусоҳибаи Абдуғаффори Камол бо Соҳибназар Раҳмонов. www.jahonnamo.tj/, 22 августи соли 2012.
3. Мусоҳибаи Владимир Познер бо Григорий Алексеевич Явлинский. www.1 tv.com, 5 майи соли 2011.
4. Кодола Н. В. Интервью. –М., 2008. –С.55.
5. Кузнецов Г.В. ТВ-Журналистика: Критерии профессионализма. –М., 2003. –С. 125.
6. Кузнецов Г. В.; Цвик В.А.; Юровский А.Я. Телевизионная журналистика. –М., 2002. –С.230.
7. www.google.com
8. www.inopressa.ru
9. www.inosmi.ru
10. www.search.ru
11. www.usatoday.com

ИНТЕРВЬЮ В ТЕЛЕВИДЕНИИ: ЦЕЛИ И ВОПРОСЫ

Статья анализирует роль интервью в отражении всех событий. В статье также рассматриваются знание и профессионализм журналиста, успешное исполнение интервью с профессиональной точки зрения.

Ключивые слова: телевидение, ОРТ, прогамма, интервью, политика, информация, журналист, Таджикистан, Россия, общественное телевидение.

THE INTERVIEW IN A TELEVISION: PURPOSE AND QUESTIONS

The article analyses the role of an interview in the reflection of all events. There is also reviewed knowledge and professionalism of a journalist in the article, successfully implemented by professionalism point of view of the interview.

Key words: television, ORT, program, interview, politics, information, journalist, Tajikistan, Russia, public(social) television.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: ***Барно Сохибова***- аспирантка Таджикского национального университета

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ ЖУРНАЛИСТИКИ И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОБЩЕСТВО

Н.Н. Салихов, Ш.Б. Муллоев
Российско – Таджикский славянский университет

Журналистика как информационная форма общественно-политической деятельности реализует свои функции посредством отображения явлений действительности и призвана обеспечивать общество достоверной и оперативной информацией, содействовать социальному прогрессу, развивать сознание граждан, формировать личность. Для реализации своих обязанностей журналистика опирается на присущие ей функции, состоящие из совокупности ее «обязанностей» и характера их исполнения. В соответствии с функциями становятся понятными роль и место журналистики в обществе, отсюда и характер деятельности журналистов.

Многие свои сведения об окружающем мире, мы черпаем благодаря деятельности СМИ. Это относится не только к общественным процессам и историческим событиям, но и к знанию прочих жизненных явлений. С другой стороны, о деятельности самих СМИ у нас складывается зачастую противоречивое мнение, которое порождает вопрос – а можно ли всецело доверять этому источнику? Мы сопротивляемся их воздействию, подозревая, что

нашим сознанием манипулируют, но по существу это ничего не меняет, потому что знания, полученные нами из массмедиа, словно сами собой складываются в замкнутый каркас, элементы которого взаимодействуют и дополняют друг друга. Влияние СМИ на культуру и мышление оценивается по-разному, но признается всеми. Наиболее радикальная точка зрения заключается в том, что реальность, продуцируемая СМИ, полностью подменила и вытеснила действительную реальность.

Благодаря развитию СМИ, современный человек живет в мире, насыщенном самым широким спектром информации. Границы его кругозора значительно шире, чем у человека "доинформационной" эпохи, он менее привязан к культурному контексту своей общности. СМИ открывают современному человеку мир во всем его безграничном многообразии, информируют его о том, что происходит в самых отдаленных точках земного шара, превращают зрителя, фактически, в очевидца, мгновенно "перенося" его в центр событий, упраздняя пространство и время в качестве препятствий для получения информации. Но выполняет ли на сегодня журналистика свои функции в нашей республике? В какой степени она готова воздействовать на общество, насколько способна проявить себя в формировании сознания и личности? Об этих и других аспектах наши рассуждения.

Знание функции позволяет понять сущность изучаемого объекта, его качественную определенность и действовать целесообразным и эффективным образом.

Одной из основных функций общественного мнения является регулятивная функция. Отношения в обществе регулируются сложившейся в данном обществе совокупностью нравственных критериев, определяющих какое поведение в обществе допустимо, а какие действия могут повлечь за собой осуждение общественного мнения. Роль СМИ в выполнении данной функции общественного мнения заключается в том, чтобы представить материалы в средствах массовой информации об имеющихся фактах нарушения поведения в обществе, доказать, опираясь на основы нравственности, что подобное поведение недопустимо, и оно может повлечь за собой осуждение со стороны общественного мнения. Обратимся в качестве примера к публикации «Народной газеты» от 14.05.2010 года, в которой говорилось следующее: «На юге Таджикистана в результате наводнения и селей погибли 40 человек. Стихийное бедствие нанесло республике ущерб на 600 млн. долларов, разрушив тысячи жилых домов, десятки муниципальных зданий и сотни километров автодорог» [1].

СМИ служат для современного человека не только неиссякаемым источником информации о реальности, но и фабрикой по производству "кумиров", "образцов для подражания", источником ценностных ориентаций и предпочтений. Популярные телеведущие и их собеседники становятся объектами для "мнений" и "оценок" со стороны своей аудитории. Герои популярных фильмов порождают армии фанатов и подражателей и новые веяния в массовых модных пристрастиях. Их реплики, как и лозунги ("слоганы") из рекламных роликов входят в современный "фольклор". Дети играют в полюбившихся им героев. Разнообразная информация, которую обрушивают на современного человека СМИ, зачастую не имеет регламента и упорядоченности подачи, лишена логической связности и фрагментирована. Это определяет и способ восприятия мира аудиторией СМИ. Мировоззрение утрачивает качество "целостности" и превращается в хаос разнообразных значений, образов и стереотипов.

Поскольку большую часть информации о мире человек сегодня получает именно посредством СМИ, огромное значение приобретает вопрос о том, что именно попадет в поле зрения СМИ и будет в ближайшее время представлено аудитории в качестве "важного" и "значимого". Анализируя материалы таджикской периодической печати можно с уверенностью констатировать, что в поле зрения СМИ изредка попадают новости из мира науки и "высокого искусства" (если они не сенсационны и не поражают воображение обывателя), почти отсутствуют сюжеты, связанные с обыденной жизнью и повседневными бытовыми обязанностями человека. Вместо них регулярно появляются сообщения о

преступлениях и катастрофах. Информационно-новостные программы освещают события, происходящие в ряде "ведущих" стран, при этом многие социально-значимые проблемы республики, которые могут служить поводом новостных программ, как бы существуют вне поля зрения СМИ и, соответственно, их аудитории. Ведь в современных условиях, то, что не стало объектом интереса СМИ, как бы не существует вообще. Отбор информации сам по себе информативен. Он формирует у зрителя представление о том, что важно (достойно внимания), а что - нет. Зачастую, в качестве "важного" предстает как раз то, что реального значения и ценности для человека не имеет. Например, как известно, высоким ажиотажем пользуются репортажи визитов Президента РТ в различные страны и его деловые плановые выезды в области и регионы республики. Это "великое" событие распространяется по всем СМИ и охватывает миллионы жителей республики. На фоне разговоров о "Визитах президента" теряют актуальность все прочие темы новостей. Это лишь один из примеров неадекватной оценки значимости событий и явлений, связанный с логикой деятельности таджикских СМИ, который доказывает, что для прессы в первую очередь важна подача "зрелищной" и "сенсационной" информации. Но эта "перевернутая" логика, к сожалению, зачастую усваивается и аудиторией.

Таджикские СМИ, впрочем, как и СМИ многих других стран, определенным образом "препарируют", отбирают информацию, согласно логике собственного функционирования. Большая часть информации, распространяемой СМИ, представлена новостями и сюжетами развлекательного характера. Новости должны быть "сенсационными" - неординарными, выпадающими из обычного распорядка жизни (это, как правило, "плохие" новости, так как они привлекают наибольшее внимание). Достоверность информации вовсе не является её главным достоинством. СМИ часто способствуют распространению непроверенных сведений, мифов, стереотипов. Достаточно вспомнить множество статей и передач современного отечественного телевидения, посвященных "двум лётчикам" и т.п

Развлекательные программы, транслируемые таджикскими СМИ, структурируются доступными для самой широкой аудитории средствами и приёмами, а потому не слишком изысканны. Телесериалы в данном контексте гораздо предпочтительнее программ, посвященных проблемам науки, а спортивные соревнования - литературных чтений. "Погоня за сенсациями" и не слишком высокий интеллектуально-нравственный уровень "развлекательной продукции" выступают наиболее частыми темами критики в адрес СМИ. Важной составляющей информации является и реклама, которая нередко подвергается критике за насаждение ложных идеалов, попытку манипулировать поведением людей и т.д. Гораздо важнее не столь очевидные культурные аспекты деятельности СМИ. Среди них уже отмеченные выше фрагментация реальности и ранжирование информации. Следует отметить также изменение самого характера информации и способа её восприятия. Телевидение (самое распространенное из современных СМИ) оперирует не столько словами, сколько зрительными образами. Восприятие подобной информации не требует особых интеллектуальных усилий. Человек лишь пассивно усваивает, "потребляет" поданную ему информацию. При этом активируется не разум, не мышление, а, прежде всего, эмоциональная сфера. В такой ситуации снижаются возможности для критического осмысления информации. Человек принимает на веру, то, что видит и слышит. Срабатывает также "эффект присутствия" - человеку кажется, что он "своими глазами видел" какое-то событие, "своими ушами" слышал рассказ взволнованного очевидца. Между тем, он видел лишь специально подобранный ряд образов, а слышать мог человека, специально приглашенного на роль "очевидца".

Телевидение играет огромную роль в жизни каждого современного человека. Просмотр телепрограмм - один из основных способов проведения досуга. Человек привыкает видеть мир через экран телевизора. События, мелькающие в нем, - это, прежде всего, "зрелище", "спектакль". Они утрачивают свой собственный смысл. Репортажи из зон боевых действий или мест природных катаклизмов уподобляются художественным фильмам. Нивелируется

грань между "реальностью" и "спектаклем" - в "спектакль" превращается всё. Эта тенденция проявляется, например, в склонности большинства людей воспринимать вымысел как правду, и наоборот. В специальной учебной литературе упоминаются случаи, когда растроганные и взволнованные зрители писали письма героям своих любимых фильмов, или воспринимали сюжеты фильмов как реальные события. Нагляднейшим образом тенденция превращать реальность в спектакль проявляется в политической жизни. Ведущие таджикские политики сегодня более озабочены созданием "имиджей" и поддержанием всеобщего интереса к своей персоне, нежели детальной разработкой политических программ. "Выбирают сердцем" сегодня не только таджики. Главной задачей политиков становится воздействие на "общественное мнение" в нужном русле, а точнее "формирование общественного мнения". Проблемами формирования общественного мнения озабочены не только политики, но и представители бизнеса, для которых СМИ также становятся эффективным механизмом воздействия на сознание людей, формирования потребительских предпочтений и идеалов. Самым молодым средством массовой информации в Таджикистане является компьютерная сеть Интернет, позволяющая преодолеть многие недостатки традиционных СМИ - радио и телевидения. Аудитория телевидения и радио - пассивна. Существует лишь две возможности проявить свою активность по отношению к воспринимаемой информации: выключить телевизор или радиоприемник, либо переключиться на другую программу. Аудитория вынуждена довольствоваться той информацией, которую для неё подобрали и скомпоновали журналисты. Пользователь глобальной сети сам ищет и отбирает необходимую информацию, Интернет представляет собой, фактически, неиссякаемый её источник. Пользователи сети имеют возможность вступать в диалог между собой, обмениваться мнениями и информацией. Любой пользователь может создать собственный сайт и стать «владельцем» своего, пусть и небольшого, СМИ, поддерживая при этом активный диалог с единомышленниками. Интернет позволяет преодолевать культурные и территориальные границы с ещё большей легкостью, чем традиционные СМИ, при этом пользователь сам участвует в этом процессе, в то время как вместо представителя телевизионной аудитории это проделывают другие. Виртуальное пространство компьютерной сети становится пространством зарождения новых сообществ, объединенных общими убеждениями и интересами, при этом новые сообщества потенциально не имеют границ и могут включать людей, как живущих на соседних улицах, так и на разных континентах. Интернет позволяет людям проявлять себя более свободно, чем в повседневной жизни, которая перегружена условностями, социальными обязательствами и культурными стереотипами. В сети каждый индивидуум формирует собственный образ по своему желанию, а если хочет даже несколько "образов".

Однако, позитивные стороны Интернета "уравновешены" негативными сторонами. Часто насыщенная жизнь в виртуальном мире служит средством абстрагирования от реального мира. Активные связи с собеседниками в сети могут сопровождаться ослаблением социальных связей с реальным, социальным окружением. Кроме того, информация, которую индивидуум находит в сети, имеет самый разнородный характер и зачастую недостоверна или просто вредна. Чтобы плодотворно использовать ресурсы Интернета, необходима предварительная подготовка, определенный уровень знаний. Как и информация, транслируемая традиционными СМИ, информация, содержащаяся в памяти бесчисленных компьютеров, фрагментирована и мозаична. С другой стороны, она выражена, преимущественно, в текстовой форме, а поэтому требует чтения и осмысления, работы мышления, - в отличие от пассивного восприятия зрительных образов.

Человеческая психология в определенной степени управляема и податлива. Она иногда довольно быстро подается различным формам манипуляции и воздействия извне, особенно если эти манипуляции имеют длительный и повторяющийся цикл. Не существует человека, которого невозможно было бы превратить в послушный инструмент выполнения чужой воли. Для этого нужно лишь условие, время и средства.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. «Народная газета» от 14.05.2010 .
2. Гнедовский М. Творческие индустрии: политический вызов для России // Отечественные записки. 2005. № 3.

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ ЖУРНАЛИСТИКИ И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОБЩЕСТВО

В статье рассматриваются основные функции журналистики и её воздействие на общество, дается анализ материалов печатной и электронной СМИ, материалов радио и телевидения, ресурсов Интернета, а также периодических изданий Республики Таджикистан.

Ключевые слова: пресса, форма, функция, роль, масс медиа, телевидение, радио, общество, Интернет.

MAIN FUNCTUIONS OF JOURNALIZM AND ITS INFLUENCE ON THE SOCIETY

The article deals with considering of main functions of journalism and their impact on the society. The analysis of materials of printing and electronic mass media, materials of radio and television, Internet resources, and periodicals of the Republic of Tajikistan is given in the article as well.

Key words: press, form, function, mass media, radio and television, society, Internet.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: ***Н.Н. Салихов*** -доктор филологических наук, профессор, ректор РТСУ
Ш.Б.Муллоев - кандидат филологических, наук доцент кафедры истории и теории журналистики и электронных СМИ РТСУ. Телефон**:(++99237) 2275218**; **(++992)935005750(м.)** E-mail: **mulloev_sharif@mail.ru).**

ХУСУСИЁТИ ЗАБОНИ МАТБУОТИ МУСОИРИ ТОҶИКӢ
(таҳлили муқоисавӣ)

Мирсаид Султонов, Абдуҳамид Раҳимов
Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон

Аз замони пайдоиши матуботи тоҷикӣ як қарн пур мешавад, вале тайи ин муддати тӯлонӣ масъалаи гуногуннависӣ дар нашрияҳои тоҷикӣ то ба ҳол ҳалношуда боқӣ мондааст. Имрӯз Тоҷикистон аз зумраи кишварҳои камшуморе ба ҳисоб меравад, ки забони ягонаи расонаҳои хабарии он шакл нагирифтааст ва аксари рӯзномаҳову маҷаллаҳо матолиби худро бо сабку услуби хос ва фарқкунанда нашр мекунанд. Ин фарқият на танҳо дар сабки нигориш, балки ҳамчунин дар истифодаи калимаҳову вожаҳои мухталиф дида мешавад. Агар дар бархе аз нашрияҳо забони оммафаҳм мавриди истифода бошад, гурӯҳи дигар аз истилоҳоту мафҳумҳои зиёди арабӣ ва аврупоии барои қисмате аз ҷомеа норавшан кор мегирад. Ҳатто дар нашрияҳои марбут ба як гурӯҳи типологӣ забони умумӣ мушоҳида намешавад.

Баҳси забони матбуот таърихи дурудароз дорад ва ҳанӯз аз солҳои 20-30-уми асри гузашта дар саҳфаҳои нахустин рӯзномаҳо ва маҷаллаҳои тоҷикӣ оғоз шуда буд. Дар атрофи ин мавзӯъ дар матбуоти он давра баҳсҳои тӯлоние сурат гирифтааст, ки дар онҳо донишмандону адибони саршинос, аз ҷумла Садриддини Айнӣ, Раҳим Ҳошим, Абдуррауфи Фитрат, Абдулвоҳиди Мунзим, Турақул Зеҳнӣ ва дигарон ширкат кардаанд. Ин баҳсҳо асосан аз ду сангар сурат мегирифт, ки як ҷониб хостори қабул кардани забони матбуоти Эрон барои нашрияҳои ҷумҳурии тозатаъсиси Тоҷикистон буд ва тарафи дигар истифодаи забони содаи авоми тоҷикро зарур мешумурд [2]. Яке аз ҷонибдорони фаъоли гурӯҳи дувум устод Айнӣ буд, ки истифодаи як забони шево ва равону оммафаҳми тоҷикиро талаби замони нав медонист ва услуби пур аз мафҳумҳои арабии матбуоти Эронро қабул надошт. Агарчи ин мубоҳисаҳо бо пирӯзии гурӯҳи дувум поён ёфт, вале дар даҳсолаҳои баъдӣ баҳси забон тамом нашуд ва ранги дигар касб кард. Акнун соданависон ба ду гурӯҳ тақсим шуданд ва як гурӯҳ тарафдори коргирӣ аз калимаҳову вожаҳои рехтаву оммафаҳми адабиёти классикӣ буд ва гурӯҳи дувум ба истифодаи як услуби примитивии кӯчагӣ ва забони тарҷумаи таҳтуллафзӣ аз қабили «мукофотонидан», «маҳаллонидан», «эҳтиромона» ва ғайра пардохтанд. Устод

Айнӣ дар ин давра бо якчанд матлаби худ дар нашрияҳои вақт аз ин оҳангу услуби навиштори рӯзноманигорон интиқод карда буд.

Аз охирҳои солҳои 80-уми қарни гузашта ва бавижа баъд аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ аксари рӯзноманигорони тоҷик боз ба ислоҳоти забони матбуот пардохтанд ва дар ин давра як раванди бенизоми поксозии забон аз истилоҳоти бегонаи русиву ғарбӣ оғоз шуд. Бештари рӯзномаҳо ва маҷаллаҳо дар ҷараёни ин ислоҳоти забонӣ ба шеваи расонаҳои муосири хабарии Эрон такя мекарданд. Вале навовариҳои худсаронаву бенизом ва нусхабардориҳо аз матбуоти эронӣ пайомадҳои ғайриинтизор дошт: бар асари он ба саҳфаҳои нашрияҳои тоҷикӣ шумори аз ҳад зиёди истилоҳҳои арабӣ роҳ ёфт, ки барои аксарияти кулли ҷомеаи Тоҷикистон нофаҳмо буданд.

Раванди паҳн шудани арабизмҳо дар матбуоти оғози солҳои 1990-ум баҳсу мунозираҳоро низ дар пай дошт. Матлаби ҳафтаномаи «Адолат» дар ин солҳо таҳти унвони «Забони модарӣ», ки дар он вуруди шумори зиёди арабизмҳо ба забони тоҷикӣ мавриди интиқод қарор гирифтааст, баёнгари ин баҳсҳост. Ҳафтанома навиштааст, ки зери шиори тоза кардани забон аз истилоҳҳои бегона баръакс талошҳои ҷорӣ намудани арабизмҳо сурат мегирад. Муаллифи матлаб менависад: «Масалан, дар мақолаи «Зан ва ислом», ки дар рӯзномаи «Минбари ислом» нашр шудааст, дар панҷ абзатси аввали он яксаду панҷоҳу ҳашт калимаи арабӣ истифода шудааст, ки онҳо барои аксари хонандагони тоҷик нофаҳмо ҳастанд. Дар ин мақола танҳо феъл ва ҷонишинҳо тоҷикӣ мебошанд» [2].

Аз солҳои аввали даврони истиқлоли Тоҷикистон ҳафтаномаву маҷаллаҳои тоҷикии кишвар аз рӯйи сабку услуби забони онҳо ба се гурӯҳ тақсим шуданд, ки онҳоро усулан метавон «анъанавӣ», «муътадил» ва «навовар» унвон кард. Чунин хусусиятҳои гурӯҳии нашрияҳо имрӯз ҳам мушоҳида мешавад. Албатта, ин тақсимбандии нашрияҳои кишвар усулист, зеро дар ҳар шумораи бисёре аз онҳо метавон хусусиёти ин се гурӯҳро дар мақолаву матлабҳои гуногун мушоҳида кард.

Ба гурӯҳи расонаҳои чопии «анъанавӣ» нашрияҳое шомиланд, ки забони нисбатан содаи дар даҳсолаҳои ахири даврони Шӯравӣ шаклгирифтаро нигоҳ медоранд. Дар саҳфаҳои онҳо истилоҳҳои русиву ғарбӣ ва калкаҳои русӣ то ба ҳол истифода мешавад, ки дар дигар расонаҳои чопӣ аз байн рафтаанд. Шумори ин нашрияҳо давоми солҳои охир торафт камтар мешавад ва онҳо аксаран ба ниҳодҳои давлатӣ марбутанд.

Гурӯҳи «муътадил» аз ҳафтаномаҳо ва моҳномаҳое иборат аст, ки сабки даврони шӯравии матбуотро бо баъзе меъёрҳои нави забон ва вожаҳои тозаи тоҷикӣ-форсӣ ва қисман арабӣ тағйир додаанд. Ба ин гурӯҳ бештари нашрияҳои ҳам давлатӣ ва ҳам хусусӣ дохил мешаванд. Ин расонаҳо аксарияти хонандагони матбуоти Тоҷикистонро фаро мегиранд.

Гурӯҳи сеюм, ки дар раванди тағйирёбӣ ва мураккабшавии забони матбуоти муосири тоҷикӣ нақши асосиро бозидааст, аз нашрияҳои «навовар» иборат мебошад. Ин нашрияҳо бештар аз сабки забони расонаҳои Эрон нусхабардорӣ мекунанд, ки дарсади зиёди онро мафҳуму вожаҳои арабиасл ташкил медиҳад. Дар саҳфаҳои нашрияҳои ин гурӯҳ истилоҳу калимаҳои арабиасли хоси матбуоти Эрон зиёд ба назар мерасад. Дар баъзе аз онҳо чунин навовариҳо ба ҳадди ифрот мерасад, ки дарки матлабҳоро барои аксарияти кулли хонандагон мушкил месозад.

Имрӯз ҳам раванди воридсозии арабизмҳо аз сӯйи ин гурӯҳ ба забони матбуот идома дорад ва ҳар як нашрия ва ҳатто ҳар як рӯзноманигор бо хости худ дар ин самт навовариҳо мекунад. Пештозони ин гурӯҳ иддае аз ҳафтаномаҳои хусусии кишвар ва ҳамчунин бахшҳои тоҷикии расонаҳои хориҷӣ, қабл аз ҳама радиоҳои ВВС (Британиё), «Озодӣ» (Амрико) ва «Садои Хуросон» (Эрон), маҳсуб мешаванд, ки аз сарчашмаҳои аслии иттилоот барои расонаҳои Тоҷикистонанд ва аз ин рӯ, таъсири сабки навиштори онҳо ба матбуоти мусоири тоҷик чашмгир аст.

Масалан, дар як матлаби саҳфаи интернетии бахши тоҷикии радиои ВВС таҳти унвони «Ҳамоиши тасвиби Прутукули Киюту» (Протоколи Киото) аз 639 калимаи ин

мақола 127 калимаро арабизмҳо ташкил медиҳанд. Дар ин матн аз ҷумла калимаҳое ба мисли «*тасвиб*», «*муфод*» (фоида), «*фуқдон*» (набуд), «*эҳдос*» (сохтан), «*ҳадс*» (гумон), «*тамдид*» (дарозкунӣ), «*тааҳҳуд*» (созиш) ва ғайра истифода шудаанд, ки барои хонандаи тоҷик комилан ноошно ҳастанд ва барои фаҳмидани онҳо луғати тафсирии арабӣ лозим мешавад.

Агарчи ҳанӯз дар солҳои аввали истиқлолияти Тоҷикистон аксари калимаву калкаҳои русӣ ва ғарбӣ аз матбуот берун карда шуданд, вале акнун калимаҳои бегона тавассути нашрияҳои «навовар» дубора ва бо шеваи теҳронӣ ворид мешаванд. Масалан, калимаҳои «кобина» (кабинет), «текнулужӣ» (технология), «ожонсӣ» (агентӣ), «прутукул» (протокол), «олуминиюм» (алюминий), «гоз» (газ) ва ғайра ҳаррӯза мавриди истифодаи рӯзномаҳову маҷаллаҳои тоҷикӣ қарор мегиранд.

Мавзӯи гуногуннигориро метавон яке аз масъалаҳои доғи журналистикаи муосири тоҷик унвон кард, зеро мавҷудияти чунин мушкил рисолати аслии иддае аз расонаҳои хабарӣ, яъне воситаи ахбори омма будани онҳоро зери суол мебарад. Мисоли равшан метавонад назарпурсии маркази пажӯҳишии «Зеркало» бошад, ки якчанд сол қабл дар шаҳри Душанбе сурат гирифтааст ва тибқи натиҷаҳои он, 23,6 дарсади бозпурсишудагон иброз доштаанд, ки дар дарки матолиби нашрияҳои тоҷикӣ мушкилӣ мекашанд ва аз ин рӯ, хондани ҳафтаномаҳои русизабонро авлотар медонанд [1].

Таҷрибаи ду даҳсолаи охир нишон медиҳад, ки масъалаи мураккабӣ ва гуногунсабкии забони васоити ахбори оммаи кишвар торафт жарфтар мешавад. Аз ин рӯ, ташаккули як забони ягона ва оммафаҳми расонаҳои хабарӣ танҳо дар сурати роҳандозии як барномаи фарогир ва муназзам бо ширкати ниҳодҳои давлатии марбут ба забон ва худи расонаҳо имкон хоҳад дошт.

А Д А Б И Ё Т

1. Бюллетени «Зеркало». №1, январи 2003. – http://zerkalo.somoni.com/gazvupolneno.htm
2. Раҳими Мим (Раҳим Ҳошим). Дар гирди забони адабӣ чӣ менависанд? // Раҳбари дониш, 1928, №11-12.
3. Собир Б. Родной язык // Адолат. 1992. 2 март.

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПРЕССЫ

(сравнительный анализ)

В статье анализируется вопрос формирования единого стандартного языка для таджикоязычной периодической печати. Авторы статьи на примере материалов различных печатных изданий рассматривают проблему отсутствия единого языка в СМИ и перспективы его формирования.

Ключевые слова: язык современной таджикской прессы, печатные издания, проблема отсутствия единого языка в СМИ, перспективы формирования единого языка таджикоязычной периодической печати.

PECULIARITIES OF THE LANGUAGE OF MODERN TAJIK PRESS

(comparative analysis)

In this article are considered the problems of formation of standard language for Tajik print media. The authors analyze the language of different Tajik newspapers and reveal problems and perspective of creation of standard and understandable language for media.

Key words: language of modern Tajik press, publications, the problem of the lack of a common language in the media, the prospects of forming a single language Tajik print media.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: ***Мирсаид Султонов-*** кандидат филологических наук, РТСУ
Абдухамид Рахимов - кандидат филологических наук, РТСУ

«РОЛЬ СМИ В ПРЕОДОЛЕНИИ НЕГАТИВНЫХ ЭФФЕКТОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ СТИГМАТИЗАЦИИ»

Яна Якубова
Российско-Таджикский (славянский) университет

Сегодня защита прав и социальная интеграция инвалидов становятся приоритетным направлением социальной политики в Республики Таджикистан и в мире. Улучшение положения людей с инвалидностью и изменение стереотипов отношения к ним становятся вопросами государственной важности, заявления на эту тему звучат из уст первых лиц государства. Доказательством тому служит заявление главы государства Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Социальная интеграция - одно из важнейших условий благополучия стран и народов, устойчивости государств, благоприятного климата для развития общества. Этим понятием обозначаются состояние и процесс объединения социальных явлений в единое целое, деятельность, направленная на гармонизацию отношений между различными социальными группами и на создание единой для всех людей системы ценностей и идеалов». Закономерно ожидать вслед за этим повышения внимания к данной тематике в прессе и формирования в изданиях определенных концепций отношения к инвалидности. Журналистика создает медиаобраз человека ориентируясь на читательские ожидания, и тем самым укрепляет в сознании аудитории привычные для нее образы и представления, невольно сохраняя и распространяя негативные или позитивные стереотипы, так называемые «стигмы». **Стигма** греч. stigma - укол, клеймо, пятно.[3:23]

Теория социальной стигматизации своими корнями уходит в первый век нашей эры, когда имение на теле знаков, подобно тем, которые остались на теле распятого Христа, отличали людей друг от друга. Согласно Эрвингу Гоффману стигматизация в социальном смысле означает «тип отношений между постыдным социальным качеством и стереотипом-ожидаемым отношением к нему, задающий неспособность к полноценной социальной жизни из-за лишения права на общественное признание» [2,45].

В исследованиях немецкого социолога Вольфанга Липпа процесс социальной стигматизации есть процесс « взятия одного обобщающего качества, или набора качеств, которые считаются показательными для того, или иного явления и приписывания этих качеств тому или иному предмету, что, в конце концов, приводит к стигме…» [3,57].

Это подтверждается следующими примерами: Русские – алкоголики – пример межнациональной стигмы, основанный на различиях в культуре. Из-за категоричности и отрицательного оттенка это утверждение является стигматизацией. Такое восприятие создает отношение не совсем благоприятное. Согласно Гоффману, обычным восприятием и отношением к человеку со стигмой, являются: благожелательное социальное действие, призванное смягчить и сгладить наличие у человека стигмы, различные формы дискриминации этого человека, построение «теории» стигмы – своеобразной идеологии. Призванной объяснить опасность, которую представляет такой человек, в некоторых случаях для оправдания своего враждебного отношения к нему, обобщение стигмы, то есть приписывание человеку дополнительных несовершенств, на основе какого-то одного несовершенства, например, очень часто к слепому обращаются громче, чем обычно, как будто он еще и глухой [2,34].

Восприятие стигматизированными людьми других людей весьма расплывчато. Стигматизированный человек часто не знает как к нему «по-настоящему» относятся другие люди, каждый новый контакт для таких людей всегда неопределенность, или их примут, или отвергнут. Стигматизированный человек постоянно должен думать о том, какое впечатление он производит на других людей.

Именно Средства массовой информации должны играть ключевую роль в кампании направленной на разрушение стереотипов сложившихся в обществе. Средства массовой

информации (СМИ) являются одним из важнейших институтов современного общества. Они выполняют многообразные функции: информируют, просвещают, рекламируют, развлекают. Очевидно, что они играют важную роль в формировании, функционировании и эволюции общественного сознания в целом. Более того, восприятие и интерпретация важнейших явлений и событий, происходящих в стране и в мире в целом, осуществляются через, и с помощью СМИ. Возможности СМИ так велики и многогранны, что они просто не могут не вызывать к себе интереса. Однако, таджикские средства массовой информации, обладая такой скрытой силой, поддерживают стигму в отношении к инвалидам. Представляя общественности, узко сфокусированные истории, основанные на стереотипах и предубеждениях, усиливают предубежденность стигматизаторов.

В большинстве сообщений средств массовой информации по отношению к инвалидам, красной нитью проходит или героизация или слезоточивое повествование тяжелой судьбы инвалида, с которой, в конце концов, необходимо будет смириться. Инвалидность не признается журналистами как полноправный способ жить, она преподносится как ущербность.

Конечно, необходимо отметить, что желание журналистов освещать тематику инвалидности значительно возросло. Что наглядно доказывают публикации в общественно-политических изданиях. Только за 2011 год ООО «Чархи-Гардун», а именно газеты «Вечерний Душанбе», «Дайджест Пресс» Выпустили 97 материалов связанных с проблемами людей с инвалидностью. Но насколько эти материалы соответствуют тем материалам, которые в действительности способны изменить общественное сознание. Безусловно, любой материал, способен повлиять на читателя, другой вопрос – как- положительно или отрицательно? Насколько аккуратны журналисты в подаче материала связанного с инвалидами. Наглядным примером может служить материал, опубликованный в общественно-политическом издании «Азия-Плюс» за номером 23 от 2011 года. Публикуется материал под названием «Мой портфель пылиться в углу…» Материал основан на истории девочки Нилюфар, которая в силу того, что не может передвигаться не имеет возможности ходить в школу. На первый взгляд, кажется, что журналист действительно сделал попытку поломать стереотип, о том, что люди с ограниченными возможностями не имеют желаний. Через историю маленькой девочки, автор пытается показать, что мечтать свойственно каждому, вне зависимости от физических способностей. Однако, ошибки допущенные автором в подготовке материала в конечном итоге, создали совершенно другую экспрессию. Экспрессию несчастной девочки, у которой уже ничего не получиться. Название материала просто «поражает». Слово «пылиться» является стигмой – пылиться в переносном значении значит лежать без дела, … Угол – стигма, ассоциируемая с клеткой, из которой уже не выбраться, а если и выбраться, то будет очень тяжело. Представим, что этот материал прочитает человек с ограниченными возможностями, к примеру, подросток, которой также как и Нилюфар, в силу определенных обстоятельств, не имеет возможности учиться, вера, которая помогала ему жить до сих пор, не усилиться после такого материала. Журналист добился того, что ребенок, в конце концов, замкнется. Журналист позволил себе несколько неоднозначных упоминаний, об инвалидности девочки. Результат – неадекватная реакция аудитории. Сам факт описания проблемы связанной с недоработками министерств и ведомств, отвечающими за образовательный процесс не коем образом нельзя было связывать с историей девочки-инвалида. В конечном итоге автор не находит решение проблемы, он непонятно зачем, заканчивает материал интервьюированием министра образования, который обещает помочь Нилюфар в решении ее проблемы.

Наблюдение за работой журналистов по подготовке материалов, связанных с инвалидностью, подтверждает отсутствие у них интереса к теме, которая отражается на их собственном уровне осведомленности. Кроме того, общественная проблема негативного стереотипа инвалидности не осознается журналистами в той мере, в которой этого было бы достаточно эффективной социальной интеграции. Примером служит другой материал

опубликованный в общественно-политическом издании «Вечерний Душанбе» за 2011 год. «Дети могут и должны учиться» Название материала сразу не отображает всю суть материала, Лид материала звучит, как призыв для обучения всех детей, включая детей с ограниченными возможностями. Название публикации хорошо подобранно журналистом. Лид материала обобщает и не разграничивает детей с особыми способностями от обычных детей. Но при чтении материала, весьма сильно чувствуется «я» журналиста. Медиаобраз ребенка с ограниченными возможностями не совпадает с внутренним самопозированием инвалидов. В глазах детей инвалидов, инвалидность не является недостатком. Она становится недостатком из-за непонимания окружающих. Автор материла в попытке показать, что обучение очень важный аспект в жизни инвалидов, особенно детей, сам того, не осознавая создал образ ребенка, которого надо принять, не смотря на его недостатки**.**

Вне всякого сомнения, необходимо упомянуть о специализированной прессе, которая напрямую связанна с общественными организациями инвалидов. Зачастую является их собственным изданиям или как минимум постоянным информационным партнером. Таким образом, ориентируясь на знакомую им аудиторию. Они формируют на свое усмотрение повестку дня и дискурс. Исследование медиаобраза человека с инвалидностью в специализированной прессе проводилось в журнале «Хает ва Мехнат», который на сегодняшний день является единственным специализированным изданием в Душанбе, связанным с инвалидами.

Так №1 2010 года опубликовывается материал «У детей – инвалидов появилась возможность реализовать себя» лид – «В Таджикистане для детей с тяжелыми формами церебрального паралича и умственной отсталостью открылся специальный клуб», не является профессионально обоснованным. Согласно этическим нормам, СМИ, особенно специализированные, не должны концертировать внимание читателя на таких словах как – «специальный», «умственная отсталость», такими словами пресса заранее наклеила ярлык на еще не прочитанный материал. Как правило специализированные издания распространяются по подписке, и предназначены для определенного круга читателей, в данном случае читателями выступают люди с ограниченными возможностями, исходя из этого контекста журналисты словами «специальный клуб», еще раз напомнили о том, что люди с ограниченными возможностями – другие. Далее материал повествует о важности клуба, однако комментарий Натальи Талановой, логопеда-психолога «…Если здоровый ребенок знает, как играть, у него это идет само собой, а вот детей с ограниченными возможностями этому еще нужно учить, для психики больного ребенка очень тяжело играть с нормальными детьми, они должны находиться исключительно в обществе себе-подобных…», заставляет задуматься. В первую очередь журналисту, который подготавливал материал. Представим на секунду, что этот материал прочитает родитель здорового ребенка, он, скорее всего, примет точку зрения психолога, и «стигма» в нем уже зародиться. Задача прессы не провести грань между «нормальными» и «ненормальными детьми», а с точностью наоборот показать, что все дети имеют право существовать в одном едином обществе, не смотря на ограничения и отличия одних от других. Задачей СМИ является не только пересказать суть происходящего и дословно передать слова интервьюируемых, но при необходимости перефразировать, чтобы в дальнейшем не навредить обществу. Суть журналисткой работы заключается в развитии общества в расширении кругозора читателей, и в направлении мыслей аудитории. В любых обстоятельствах журналист должен уметь сохранять трезвость ума, проявлять изобретательность, обладать даром убеждения. Но, к сожалению, на данный период времени современные журналисты, не в состоянии адекватно преподносить материалы связанные с тематикой инвалидности. Главные черты материалов специализированной прессы об инвалидах – бедность фактуры и определенная эмоциональная окраска: негодование, вызванное социальной политикой государства. Это настроение по-человечески понятно, однако анализ показывает, что журналисты зачастую нарушают логический закон достаточного основания: иными словами их высказывания бывают голословными и выдают

излишнюю идеологизированность изданий. Основной стереотип о человеке с инвалидностью: инвалид – жертва в окружающем мире. Его окружают общество – равнодушное большинство, живущее по закону джунглей, и государство – враг. Тезис «Инвалид – жертва государства – врага» проходит красной линией через все номера газеты. Наглядно это видно из январского выпуска издания «Азия –Плюс» Материал начинается словами известной журналистки Ольги Тутубалиной, которая попыталась освятить данную проблематику. «… Как же не подходит слово «инвалид» этой красивой девочке…». Далее описывается девочка Наташа, которая в свои 12 лет обладает профессиональными навыками игры на фортепиано одной рукой. Вторая у нее просто отсутствует. Эмоциональная окраска опубликованного материала впечатляет. Но не смотря на это автору не удалось избежать тенденции дистанционирования от самого понятия «инвалид», когда речь идет об активных, позитивных и жизнерадостных людях журналисты называют таких людей «нетипичным исключением» – при этом стереотип остается неколебимым. То же самое наблюдается в публикации журнала «VIP ZONE» под названием «Таких пар просто не бывает» - о семейной паре девушки на коляске и молодого человека без инвалидности. Дискурс героизации персонажей, живущих обыкновенной жизнью, будучи инвалидами, читается здесь уже в заголовке. Надо сказать, такой дискурс при описании тех, кто «преодолел», стал «таким же, как все», «несмотря на…» (список распространенных клише можно продолжать), довольно характерен для СМИ. И для социальной практики он не несет ничего хорошего: такая подача материала не разрушает негативные стереотипы в отношении инвалидности в общем – напротив, она показывает «исключения» и через их «знаки отличия» акцентирует внимание на «немощности» всех остальных.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Бородавкин С.В. Права инвалида в условиях российской культурной традиции. – СПб, 1997.

2. Гоффман И. Стигма: Заметки об управлении испорченной идентичностью / Пер. М.С.Добряковой.

3. Ким Е.Н. «Независимая жизнь для лиц с ограниченными возможностями: Деятельность московского клуба инвалидов «Контакты-1». – М., 1997.

4. Ким М.Н. Технология создания журналистского произведения. – Режим доступа: http://www.library.cjes.ru/online/?a=con&b_id=244

5. Ткаченко В.С. Общество и проблемы инвалидности: монография. –Ставрополь: Сервис-школа, 2006.

6. Финзен А. Психоз и стигма: Преодоление стигмы – отношение к предубеждениям и обвинениям / Пер. с нем. И.Я. Сапожниковой. – М.: Алетейа, 2001.

«РОЛЬ СМИ В ПРЕОДОЛЕНИИ НЕГАТИВНЫХ ЭФФЕКТОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ СТИГМАТИЗАЦИИ»

Статья посвящена проблеме участия СМИ в преодолении негативных эффектов общественных процессов стигматизации, а именно – существующих стереотипов, связанных со стигмой инвалидности, в работе отражены основные подходы к теории стигматизации вообще и к стигме по признаку телесного недостатка в частности; представлены критерии, по которым можно оценить заинтересованность СМИ в тематике инвалидности; обобщена теоретическая база для последующего практического исследования освещения данной тематики на страницах таджикских изданий.

Ключевые слова: стигма, стереотип, инвалидность, публичные арены, социальные проблемы.

"THE ROLE OF MASS MEDIA IN OVERCOMING OF NEGATIVE EFFECTS PUBLIC STIGMATIZATION PROCESSES"

Article is devoted a problem of participation of mass-media in overcoming of negative effects of public processes stigmatization, namely - the existing stereotypes connected with stigma of physical inability, in work the basic approaches to the theory stigmatization in general and to stigma on the basis of a corporal lack in particular are reflected; criteria on which it is possible to estimate interest of mass-media in subjects are presented

Physical inabilities; the theoretical base for the subsequent practical research of illumination of the given subjects on pages of the Tajik editions is generalized.

Key words: stigma, a stereotype, physical inability, public arenas, social problems.

Сведения об авторе: ***Якубова Яна*** – аспирантка РТСУ. Телефон: **907-95-06-65.**

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕКСТОВ СМИ: К ПРОБЛЕМЕ СМЕНЫ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОГО СВОЕОБРАЗИЯ

Ирина Алькова
Российско-Таджикский (славянский) университет

Проблема многостороннего изучения текста, формулировка гипотез в виде теорий и моделей в различных научных трудах в разное время звучит по-разному. Единым остаётся актуальность изучения природы текста и интеграции его в различных областях. Каждая из гуманитарных наук выдвигает свои гносеологические знания в области текста, и каждая из наук уделяет этому аспекту первостепенное значение. Изучение текста как научного явления в контексте лингвистики и психолингвистики используется в самом широком значении, включая и образцы устной речи. «Лингвистика текста», «теория текста», «синтаксис текста» - по своей внутренней форме обозначают раздел этой науки. Так, восприятие текста со слов И.Р. Гальперина определяется как: *" письменное сообщение, объективированное в виде письменного документа, состоящее из ряда высказываний, объединённых разными типами лексической, грамматической и логической связи, имеющее определённый моральный характер…"*[9,67].

Наука семиотика, исследующая свойства знаков и знаковых систем, выделяет три аспекта изучения - синтаксис, семантику, прагматику. Лихачев Д.С., основательно занимающийся данной наукой отмечал, что «*текстология ставит себе целью изучить историю текста памятника на всех этапах его существования в руках у автора и в руках его переписчиков, редакторов, компиляторов, т. е. на протяжении всего того времени, пока изменялся текст памятника»*[10,32].

К проблеме текста обращается и такая наука как литературоведение. В ней текст это – собственно речевая грань литературного произведения, выделяемая в нём наряду с предметно-образным аспектом и идейно-смысловой сферой. Наиболее устойчиво в литературоведении представление о тексте как о строго организованной последовательности речевых единиц было разработано Ю. Лотманом в трудах «Анализ поэтического текста» и «Структура художественного текста». Он отмечает важность научного подхода к литературным произведениям любой формы. Предметом его внимания становится художественный текст как отдельное, законченное и самостоятельное целое явление.

Слово «текст» перешло и в сферу культурологии, где оно рассматривается как культурное явление, несущее информацию и смысл. Изучение этого феномена отличается от лингвистического понимания, поскольку в культурологии текстом может являться и одна фраза и слово целиком. Текст в культурологическом ракурсе – это речевое образование, которое имеет внеситуативную ценность.

В паблик рилейшнз (PR) текст обладает другой функцией, одна из которых предполагает скрытое авторство, целенаправленное послание, и самую главную цель PR текста - формирование положительного имиджа. PR предусматривает исследование текстов, но, к сожалению, пиар как наука начал формироваться совсем недавно, и потому научных трудов, рассматривающих проблему «PR-текстов», пока нет. Исследователи уделяют внимание лишь поверхностному механизму создания материалов, способам реализации, но не занимаются коренным исследованием всех аспектов его создания.

Вопрос создания текста является одним из центральных для журналистики, а методы создания текстов с позиции лингвистики, культурологии, пиара, литературоведения, находят свою широкую реализацию как в информационном, аналитическом, так и в художественно-публицистическом жанрах. В отношении журналистского текста, одну из целенаправленных характеристик выдвинул Ю. Рождественский: *«Тексты массовой коммуникации отличаются от других видов текстов тем, что в них используются, систематизируются и сокращаются, перерабатываются и особым образом оформляются все другие виды*

текстов, которые считаются «первичными». В результате возникает новый вид текста со своими законами построения и оформления смысла» [18,23].

Предмет исследования – журналистский текст необходимо рассматривать со всех сторон – смысловой (содержание) и структурной (форма), которые включают в себя почти весь спектр функциональных особенностей, поскольку при гармоничном соотношении друг с другом формы и содержания появляется журналистский стиль. Но в данном случае, в первую очередь, принципиально важно рассматривать журналистский текст с позиции лингвистики (начиная со словообразования). Необходимо выявить особенности языка журналистского message, выделить лексическую и синтаксическую наполняемость текстов, проанализировать тенденции и требования письма, тем самым определить характерные особенности современного языка СМИ.

На сегодняшний день медийный текст приобретает новые формы подачи информации, создавая тем самым определённые закономерности в журналистике. Языковое наполнение видоизменяется, а в лексике СМИ это ощущается особо остро. «*С одной стороны, язык массовой коммуникации по-своему обогащает литературный язык, насыщая его оценочными оборотами, формируя отточенную, нередко афористическую речь»* [8], а с другой, в виду скудности речи, обедняет его, от чего страдает журналистика в целом, поскольку примитивные материалы не могут быть важными. Исследуя современные тексты в печатной прессе и в отечественных электронных изданиях, был выявлен ряд лексических единиц, изобилующих в них.

Ранее язык массовой коммуникации *обогащался* неологизмами**:** «атмосфера», «преломление», «гармония», вводимыми Ломоносовым, Карамзиным, Достоевским. Но сегодня язык *засоряется* неологизмами, уже приобрётшими статус модных слов**,** вроде: «клёво», «тусовка», «отстой», и т.д. Говоря о сегодняшней модной подаче материала с использованием в нём новых слов, н*е*когда не свойственных личностным характеристикам людей, можно отметить один из материалов: *«Он зарекомендовал себя как самый технологически компетентный президент США и один из самых «продвинутых» президентов мира»* [16,А10]. «Продвинутый президент» - словосочетание, к которому возможно подобрать огромное количество синонимов, но, к счастью или к сожалению, характеристики, такие как: высокообразованный, развитый, эрудированный, осведомленный и многие другие подобные - собраны в одном ёмком слове «продвинутый». Таким образом, ряд неологизмов в СМИ, ставших в 21 веке модными словами, претендуют и на право перехода в «отряд» жаргонизмов.

Социальные диалекты, такие как жаргонизмы всё больше имеют место быть, всё реже поясняются в тексте, всё чаще употребляются без кавычек. Это означает, что многие из них уже вошли и устойчиво закрепились в речевом обиходе, а массовая информация только отражает эту языковую реальность. В связи с этим, показательна прямая зависимость между увеличением количества жаргонизмов в газете и ростом её тиража, да и сами журналисты с удовольствием внедряют жаргонизмы и в свой повседневный обиход. Так, слово «журналюга», получившее широкое распространение, обозначающее продажность, «стрингер» - частично занятой корреспондент, «джинса» - проплаченный материал и ещё много других «низмов», стали профессиональным сленгом.

В последние годы во всех средствах массовой информации доминирует принцип ярко выраженной экспрессивности и ироничности. Возможно, это связано с тем, что в далекое прошлое ушли сатирические жанры ранее пользовавшиеся популярностью в журналистике. Именно к ним прибегали мастера пера, для того чтобы смягчить, например, прямую критику политического строя, режима или конкретной личности. Ещё поэт Аристофан использовал жанр политической сатиры, говоря об афинском народовластии. Современные «аристофаны печати» всё больше используют в газетном тексте экспрессивность. Языковеды отмечают, что происходит это путём нарушения языковых норм. Тем временем, для сегодняшней публицистики поиски экспрессии и иронии стали новым словом в журналистике.

«Похоже, вторник 17 марта стал для министра финансов не самым радостным днём», «Министр просто ошибся или намеренно ввёл депутатов в заблуждение? Или министра неправильно понял корреспондент «АП»?» [4,А13]. В каждом предложении явно прослеживается ирония, которая утрирует эффект, придавая тексту некий цинизм. Особенно часто ирония звучит в заголовках для привлечения к самому материалу внимания: *«Куда ушли наши «бывшие?», «Конец сказки»,* либо авторы применяют многозначные слова, ассоциативные словосочетания, которые тоже очень экспрессивно окрашены: *««динозавр» таджикской политической элиты; никакая должность ему не «светит»*[5,А6]. Слова *динозавр* и *светит*, становятся акцентами, которые придают тексту дополнительную экспрессию.

Зачастую в текстах употребляют и метафоричные сравнения. Так, автор сравнивает трёх реальных претендентов на политическое кресло с собирательными героями русской сказки о трёх богатырях: *«…претендентов на премьерский пост называют двух былинных героев и одного нового реформатора таджикской политики…»*[15,А4].

«Язык народа - клад для литератора», «слово - наше оружие! Но и наше несчастье!»[1]. Возможно, когда-то язык народа действительно имел богатую природу и стремился к расширению речевых оборотов, но сегодня народ ищет более ёмких, обобщающих определений и характеристик, а язык журналистики, в силу своей местами обличающей функции, использует любые приёмы для того, чтобы быть ближе и доступнее народу. Потому, опираясь на глас народа, представители пера успешно используют в работе разговорный стиль**,** вследствие чего СМИ местами пренебрегают своей высокой просветительской миссией. Хорошо это или плохо это уже другой вопрос, а пока журналист без зазрений меняет привычный язык СМИ, на более дерзкий и смелый, делая всё, чтобы материал становился «громким»: *«В чём причина беззубости оппозиционных партий?»*[2,А6]. Нередко используется язык, в котором собрано всё, что ассоциируется только с «улицей»: *«Холодным туманным февральским утром 1993 года, замотанный в огромный шарф, натянув под ботинки джурабы, он вышел на перрон Казанского вокзала Москвы и сразу был остановлен доблестными стражами порядка, которые требовали от него денег. Денег не было, но был чемодан лимонов, которые срочно нужно было «обернуть» в деньги. Поэтому первая взятка московским милиционерам ему запомнилась - ярко «по лимону на человека». Потом они же сами помогли «толкнуть» лимоны перекупщикам»*[12,18]**.** Налицо все признаки разговорной речи: «замотанный в огромный шарф», «натянув под ботинки» и явные, благо обособленные кавычками - жаргонизмы: «обернуть в деньги», «по лимону на человека», «толкнуть».

«Ситуацию «подогрело» заявление одного из наиболее видных пакистанских генералов, ответственных за борьбу против талибов «в зоне племен ... »[13,А6], *«…псевдо патриотические лозунги типа «надо поддерживать сомони», или что-то в этом духе…»*[3,А12], *«Барки точик»: дела и делишки»*[11,А12]. Примеры текстов с лёгкими, часто использующимися в обиходе словами в прессе огромное количество, и тенденция «простонародья» основательно закрепилась на страницах местной прессы.

Употребление грамматических форм в СМИ тоже нередко сопровождается значительными отклонениями. Журналисты охотно прибегают к использованию различных форм образования предложений для создания своего собственного неповторимого и узнаваемого стиля. Одни предлагают в замену простым предложениям - сложносочинённые, другие напротив ставят самоцелью создание лаконичных и ёмких по составу и смыслу предложений. Синтаксис заслуженно называют «мостом через пропасть», а его функция соединительной связи, несомненно, важна для завершённости целого журналистского произведения. Только благодаря анализу синтаксической составляющей любого текста, можно в полной мере выявить и определить усвояемость материала, а так же частично определить порог грамотности и профессиональности субъекта журналистского материала.

Сложносочиненные синтаксические единицы - предложения, особенно в создании имидже-формирующих материалов, негативно сказываются на восприятии всего текста, поскольку читатель попросту может забыть, с чего было начато сообщение или будет вынужден перечитывать предложение за предложением, чтобы лучше понять мысль автора. Отдельные публикации в отечественной прессе всё ещё остаются сложными по своему составу. Сложные предложения сопряжены со сложными вопросами и как следствие предполагают такие же сложносочинённые ответы:

«Резкое снижение денежных переводов, поступающих от трудовых мигрантов, главным образом, в связи с экономическими проблемами в РФ, и слабый спрос на основные экспортные товары Таджикистана, алюминий и хлопок, являлись основными факторами, повлиявшими на замедление темпов роста ВВП Таджикистана в 2009 г. более чем вполовину»[17,1].

Имеет место быть и стилистические нарушения: «*Именно с ним мы побеседовали в тихом и уютном кафе гостиницы, где прошлись по различным аспектам телекоммуникационной жизни»* [14,24]. В предложении явное нарушение норм согласования: прошлись по гостинице или прошлись по вопросам? Об этом остаётся только предполагать. Было бы необоснованно утверждать, что эти тенденции преобладают в текстах СМИ, поскольку в равных пропорциях можно увидеть и использование в материалах более простых и доступных предложений: *«Конкретно по вашему вопросу. Нам делались предложения о приобретении контрольного пакета акций, предлагали большие деньги. Но мы не заинтересованы в этом»*[6,А10].

Именно такие конструкции, сродни разговорному языку, не могут не сказываться на положительном восприятии текста в целом, делая мысль автора или отредактированный ответ респондента, более понятным и запоминающимся. Такое сообщение имеет больше шансов дойти до адресата, быть услышанным, а значит и стать эффективным.

Как гласит свободная электронная библиотека Википедия, советская школа журналистики закладывала убеждение, что «как писать» -более важно, чем «для кого и что писать». Такая направленность вела к тому, что журналисты были мало заинтересованы в аудитории. Сегодня напротив, во главе стоит для кого, а уже потом как. Исходя из этого факта смены приоритетов, текстовому образованию со стороны журналистов не уделяется должного внимания, но и это ослабление имеет своё законное оправдание. Так как сегодня многие жанры журналистики не используются, возникает ряд механизмов, к которым неизбежно прибегают журналисты для создания индивидуальности, для обличения. Наметившаяся ситуация, с огромным употреблением в письме журналиста экспрессивности и разговорного стиля, возможно, чреваты, с точки зрения филологических наук, отклонением от принятой нормы. Это может явиться варварством в отношении сохранности чистоты языка, поскольку в дальнейшем посредством очевидной общедоступности и массовости СМИ экспансия новых норм, появившаяся в газетной строке, нормативно закрепится и в словарях. Но, учитывая многосторонние функции журналистики как четвертой власти, необходимо уяснить, что раскрывая злободневные проблемы, пороки общества, реальное его состояние, журналистика не может в силу огромного информационного потока и скорости информационной жизни не прибегать к подобным обличающим приёмам в любых проявлениях. Можно выдвигать множество гипотез для определения роли СМИ в сохранности языка, но нельзя забывать, что гармоничное соотношение лингвистической и синтаксической структуры текста друг с другом послужит развитию неповторимого журналистского стиля и явится инструментом, способствующим сохранению, поддержанию и возрождению природы качественного журналистского текста - без пренебрежения канонами и нормами закрепленными в различных гуманитарных науках, пусть даже с учётом новых веяний.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Аграновский В. А. Вторая древнейшая. Беседы о журналистике. - М., 1999 Электронный ресурс://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/Agran/index.php.
2. Азия Плюс. В чём причина беззубости оппозиционных партий? // Азия Плюс. -№44 (563). с.А6-8.
3. Азия Плюс. Стереотипы мышления Нацбанка. //Азия Плюс. - №5(525). с.А12.
4. Азия Плюс. Конец сказки. //Азия Плюс.- 2009. - №11(478. с.А13.
5. Азия Плюс. Пятая колонна. // Азия Плюс. - №05(367).с.А6.
6. Бабаханов У., Хамидова П. Т.Пиров: «Точиксодиротбонк» не продается!» // Азия Плюс. - №5(472). с.А10-11.
7. Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа.

Электронныйресурс:http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/Baht_PrT.php

8. Володина М.Н. Проблемы современного русского языка в зеркале СМИ (Учебно-научный центр филологического факультета МГУ «Язык СМИ») Филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007-2008. Электронный ресурс.
9. Гальперин И.Р. О понятии "текст". - Материалы научной конференции "Лингвистика текста", т. 1. - М., 1974. с. 67.
10. Лихачев С. Текстология. Введение. Задачи текстологии СпБ., 2001.с.32.
11. Мирзобекова Р. Барки точик: дела и делишки. // Азия Плюс. - №7 (526). с.А12.
12. Мирзобекова Р. Москва слезам не верит. //VIPzone. – 2009. - 12/09. с.18.
13. Мулоджанов П. Азия Плюс. - №1(520).с.А6.
14. Рябикина М. Ермаков: «Инвестиции в людей-самое важное» //VIPzone. – 2010. - 12,01/09-10. с.24.
15. Тутубалина О. Три богатыря. Кто из них займет кресло премьер-министра. // Азия Плюс. - №2(521).с.А4.
16. Умаров М. Обама: лицом к нации. // Азия Плюс. - №5(524). с.А10.
17. Хасанова М. Оджиро: «Таджикистан ждут лучшие времена». //Азия Плюс. №29(548).с.1.
18. Рождественский Ю. В. Общая филология.Электронный ресурс: http://rudocs.exdat.com/ docs/index-141594.html?page=23

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕКСТОВ СМИ: К ПРОБЛЕМЕ СМЕНЫ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОГО СВОЕОБРАЗИЯ

Статья посвящена проблеме создания современного журналистского текста как одному из важнейших аспектов всей деятельности и направленности любого СМИ. В работе предпринимаются шаги по выявлению особенностей языка журналистского message, выделяются любые присутствующие в нём наполнители, которые могут сказываться как положительно, так и отрицательно на весь текст.

Ключевые слова: журналистский текст, стиль, структура, лингвистическое и стилистическое наполнение.

DISTINCTIVE FEATURES OF MASS MEDIA TEXTS: TO THE PROBLEM OF LINGUISTIC PECULIARITY CHANGES

The article is dedicated to the problem of creation modern journalistic text, as one of the most important aspects of all activity and directivity of any Mass Media. Some steps are undertaken in this work to detect journalistic language peculiarities message and any present devices, which are in this language, are distinguished.

Key words: Journalistic text; style; structure; linguistic and stylistic devices.

Сведения об авторе: ***Алькова Ирина*** **–** аспирантка РТСУ.Телефон: **(992 37) 227 67 91**

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ И СОЗДАНИЯ ИМИДЖА ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СМИ РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА

Е. А. Петрушкова
Российско – Таджикский (славянский) университет

СМИ сегодня являются четвёртой властной структурой, способствуя «взрыву» глубинных ценностей индивида - они не только передают информацию, но и сами активно влияют на индивидуальное и общественное сознание. Одним из таких способов влияния является создание имиджа определенного лица, организации, государства.

Имидж (от англ. image) - в буквальном переводе на русский язык означает образ, облик. В настоящее время в научной литературе можно встретить различные определения имиджа.

Д.Доти [2] определяет имидж как «всё и все, имеющие хоть какое-то отношение к компании и предлагаемым ею товарам и услугам… Это произведение, постоянно создающееся как словами, так и образами», которые в сознании общественности превращаются в единый комплекс».

А.Ю.Панасюк [4] считает, что «имидж» и «мнение» очень близки по своему содержанию. Различие же между ними лишь в том, что « имидж» правильнее употреблять в словосочетаниях типа «имидж человека (адвоката, политика)», а «мнение» – в словосочетаниях типа «мнение о человеке (адвокате, политике)». Таким образом, ваш имидж – это то мнение о вас, которое сложилось у определенной группы людей.

А.Н.Чумиков [5] рассматривает имидж с точки зрения позиционирования личности или организации. По его определению, имидж понимается как заявленная (идеальная) позиция, которую персона или организация спланировали и намерены продвигать в свои целевые группы. Таким образом, мероприятия по конструированию имиджа - это позиционирование собственной репутации.

В.М. Шепель выводит понятие имиджа из визуального образа – визуальной привлекательности личности. «Счастлив тот, кто обладает от Бога привлекательным имиджем. Но, как правило, многие обретают симпатию людей благодаря искусству самопрезентации» [6].

Нередко в литературе встречается и такое утверждение, что имидж – это стиль и форма поведения человека, причем преимущественно внешняя сторона поведения в обществе. Иногда имиджем называют набор впечатлений и значений, с помощью которых люди описывают объект, запоминают его и относятся к нему определенным образом, т.е. объект становится известным. Как правило, объектом имиджа является человек, группа людей или организация (политический лидер, политическая партия, компания), и несколько реже – неодушевленные предметы (товары, услуги), по отношению к которым чаще употребляется понятие «образ».

В некоторых определениях подчеркивается то обстоятельство, что понятие «имидж» включает не только естественные свойства личности, но и специально сформированные, выработанные, созданные [1]. Имидж - целенаправленно формируемый образ (какого-либо лица, явления, предмета, фирмы), призванный оказать эмоционально – психологическое воздействие на кого-либо в целях популяризации, рекламы и т.п.

Понятие «имидж» может быть применимо не только к человеку, но и к организации, и даже к стране («имидж Таджикистана на Западе…»), т.е. имидж страны – это имидж людей, представляющих страну внешнему миру.

Еще одной важной характеристикой имиджа является его функциональность, т.е. сам имидж не является самоцелью. Как правило, хороший имидж нам нужен для достижения определенных целей, для более эффективного решения поставленных задач, более успешного осуществления того или иного вида деятельности, в зависимости от сферы применения. От созданного имиджа, а также позиционирования его посредством каналов массовой коммуникации напрямую зависит отношение общества к индивиду, организации, а также, что немаловажно, к государству.

В этой связи, имидж представляет собой достаточно сложный феномен, в котором переплетены совершенно разнородные факторы. И все они должны приниматься во внимание, поскольку восприятие человека также идет по многим каналам, и по каждому из них надо вести свою определенную работу. Поэтому главным для создания имиджа становится его коммуникативная составляющая как инструмент общения с массовым сознанием.

Что же касается имиджа, создаваемого непосредственно средствами массовой информации, то он является мощным манипулятором и нередко политическим инструментом воздействия на общественное сознание и мнение.

И ярким примером этого тезиса является освещение проблем трудовой миграции в СМИ России и Таджикистана.

«Конечно в Российских СМИ идет однобокая трактовка образа мигранта» – признается главный редактор телеканала «ВОТ» Александр Малькевич.

Его поддерживает директор Дирекции городского вещания ТРК «Петербург - Пятый канал», руководитель программы «Петербургский час»Татьяна Александрова: «Дело не в том, что мы что-то очерняем или искажаем, а в том, что мы не говорим, как есть. Мы не говорим правды. Вызывать жалость к гастарбайтерам – очень непопулярно сейчас, это вызовет целый шквал негодования в адрес журналистов и СМИ со стороны аудитории. Я думаю, что это скорее редакционная политика такая: умолчать, понимая настроения в обществе, что это не принесет рейтинга и вызовет только раздражение». В подтверждение своей мысли журналистка приводит тот факт, что если раньше было не допустимо делить людей по национальному признаку, то сейчас даже образованные люди, занимающие солидные посты в городе и стране, позволяют себе публичные оскорбления приезжих. «Вспомните акцию, устроенную «молодогвардейцами», лозунги «Наши деньги – нашим людям!» или «Требуем выслать трудовых мигрантов!». Мы в эфире «Петербургского часа» выпороли одного из идеологов этой мерзости – Павла Данилина. И получили шквал негодования на форуме программы! Зрители были согласны с тем, что «черных, отнимающих у нас хлеб», надо гнать в шею из страны. Или наш местный политик Евгений Марченко – тот самый депутат, который предложил ввести экзамен по русскому языку для водителей маршруток. Он поставил знак равенства между автохулиганами и приезжими из Средней Азии, объявив, что таджики отстали от нас на сто лет. Эта гадость – бальзам на раны малограмотных неудачников, которым удобно искать корень своих проблем в приезжих. А сейчас, когда безработных всё больше, идеология зависти и нетерпимости будет только крепнуть» [9].

Свое несогласие с мнением руководителя программы «Петербургский час»Татьяной Александровой, высказал главный редактор «Радио Балтика» Игорь Осочников:«С мнением журналиста НТВ я не могу согласиться по одной причине: я не видел этого репортажа, и я не знаю, на каком основании он был снят из эфира». К сожалению, многим из наших коллег свойственно считать собственные произведения верхом гениальности, и поэтому, когда их материал не годится для эфира по тем или иным показателям, они часто преподносят это коллегам как цензуру, мол, работа снимается по политическим мотивам и так далее. Что касается понятия «гастарбайтер», то в принципе это означает «гостевой рабочий». Мы сейчас под это слово подводим только представителей Таджикистана, Узбекистана и так далее, кто работает на низкооплачиваемых работах, хотя на самом деле это понятие гораздо шире. Гастарбайтером можно назвать музыканта, людей совершенно другого социального слоя, которые приехали сюда и создают свои произведения или занимаются научной деятельностью и так далее. Говорить о том, что у нас идет одностороннее освещение темы, что гастарбайтеры - это плохо, я не могу. Проблема достаточно многосторонняя, не надо забывать, что Владимир Путин декларировал необходимость свободы перемещения человека по стране. Если рабочая сила не нужна в Мурманске или Северодвинске, и он приезжает сюда и трудится на Кировском заводе, он тоже гастарбайтер, потому что гастарбайтер – гостевой рабочий. Не могу однозначно сказать, что проблема освещается однобоко, я, по крайней мере, этого не вижу. Хотя если говорить об иммигрантах, приехавших сюда на заработки на низкооплачиваемые работы, то, наверное, в определенной степени эта проблема существует»[9].

Для главного редактора журнала «Адреса Петербурга», заведующего лабораторией журналистики, рекламы и связей с общественностью, профессора ИНЖЭКОНа Сергея Ярошецкого тема трудовой миграции «безусловно, очень важная тема, потому что образ этих иностранных рабочих очень сильно принижается. Образованному человеку понятно, что культура стран Средней Азии на самом деле ничуть не менее богатая, чем европейская, тем

более что она древнее. В любой нации есть люди умные и образованные, также как глупые и недалекие, это не имеет отношения к национальности, и принижать культуру стран Средней Азии просто глупо. Мне кажется, что, безусловно, талантливая передача «Наша Russia» делает нехорошее дело в той части, которая посвящена гастарбайтерам в Москве. Думаю, что это обижает людей, приехавших в Россию из Средней Азии. Я считаю, что эта кампания никем не заказана, а ведется она из-за недостаточной образованности многих журналистов. Люди просто не понимают, что у Узбекистана и Таджикистана богатая культура, они просто этого не проходили, книжек не читали, и им кажется, что это малокультурные народы. А на самом деле малокультурные - они сами. Об этом, конечно, надо говорить, и мы в своем журнале «Адреса Петербурга» рассказываем о вкладе этих народов в развитие Петербурга в рубрике «Диаспора». Мы даже собираемся посвятить отдельный выпуск теме культуры народов Средней Азии, в качестве ликбеза, чтобы исправить эту ситуацию» [9].

Как видно из комментариев представителей российских масс-медиа, все признают наличие проблемы и однобокость ее освещения, но в то же время находят ряд причин, которые якобы не позволяют предоставлять читателю объективную информацию о реальном положении дел.

«Нешуточная информационная баталия развязалась между российскими СМИ и официальным Душанбе. Все больше экспертов, политиков, журналистов Таджикистана обвиняют Россию в создании негативного информационного поля вокруг страны» - с таким лидом вышел 14 мая 2012 года материал Марии Индиной, корреспондента News-Asia» [3].В своей статье Индина говорит о том, что последнее время,- ряд комментариев, высказанных российскими политиками и экспертами в СМИ по острым и проблемным вопросам внутренней и внешней политики Таджикистана, в корне отличался от оценок таджикских официальных лиц и журналистов, в качестве подтверждения она приводит слова начальника Управления информации МИД РТ Давлатали Назриева, который считает, что образ Таджикистана в массовом общественном сознании россиян должен быть иным, он должен формироваться как дипломатами, так и российскими СМИ, а также путем расширения прямых культурных контактов. Журналист приводит фрагмент из интервью Д. Назриева взятое корреспондентом «politcom.ru» Андреем Захватовым-«Каждый мой рабочий день- говорит Д. Назриев начинается с мониторинга зарубежной прессы, в том числе российской, - газет, журналов. Знакомлюсь я и с публикациями СМИ в интернете. Судя по тем материалам, которые публикуются в открытой российской прессе, я должен сказать, что объем и содержание информации в российских СМИ о Таджикистане далеко не отражают те реалии, которые происходят в нашей стране. Происходит это потому, что довольно большая часть информации о Таджикистане и о событиях в нашей стране подается так называемыми «экспертами» по Центральной Азии, которые постоянно живут в России. Причем некоторые из них вообще не были в нашей стране или были у нас, но давно. Поэтому часто бывает, что, читая некоторые материалы в российской прессе, приходится удивляться, насколько далеки их оценки от реальности [3].

«Нужны ли России дети мигрантов?», - таким вопросом задается журналист Нигора Бухаризаде [10]. В своем материале она поднимает не только проблемы детей мигрантов, но и говорит о серьезном пробеле в законодательстве РФ. Журналист указывает не только на неудобства постоянного вывоза через каждые 3 месяца детей на территорию иностранного государства, но и на то, что противоречия в законодательстве лишают детей-иностранцев, не имеющих легального статуса в РФ, права на образование, здравоохранение и социальную поддержку. Другая сторона проблемы – дети, чьи родители находятся в России на нелегальном положении. В этом случае им, как и родителям, грозит депортация на 5 лет. Выход из ситуации автор видит в предоставлении гражданства РФ этим детям [10].

16 июля 2008 года в российском издании «Коммерсант» вышла статья с громким названием «Таджикистан начал борьбу с имиджем «родины гастарбайтеров» с помощью российских СМИ» [8]. Издание отмечало, что «власти Таджикистана озаботились

улучшением имиджа страны в иностранных СМИ. Этим займется специальный комитет по информационному противостоянию, созданный при Президенте Эмомали Рахмоне.

Комитету выделены серьезные бюджетные средства. Власти намерены также привлечь к популяризации положительного образа Таджикистана местных бизнесменов, которые поучаствуют в этом процессе финансово [8].

Однако, «Улучшение имиджа» началось весьма странными методами с использованием силы и принуждения. «Одновременно с улучшением имиджа страны за рубежом таджикские власти решили подправить информационное пространство внутри страны, - продолжает повествование «Коммерсант». В последнее время сотрудники МВД и Министерства госбезопасности посетили редакции практически всех СМИ страны. «Руководству газет и информагентств доходчиво объясняли, какие материалы могут быть опубликованы, а какие нет. А также, какие меры будут предприняты по отношению к журналистам и членам их семей в случае нарушения рекомендаций властей, - сообщил таджикский оппозиционер главный редактор газеты «Чароги Руз» Дододжон Атовуллоев»[8].

Власти Таджикистана не обошли своим вниманием и иностранные масс-медиа, аккредитованные в Душанбе: «Как сообщил газете сотрудник одного из западных СМИ, работающий в Таджикистане, в начале недели в таджикский МИД были вызваны местные корреспонденты агентства Reuters и британской BBC. В беседах с ними чиновники МИДа были не столь категоричны, как с таджикскими журналистами, ограничившись призывами к «объективности» при создании материалов о Таджикистане», - резюмирует «Коммерсант» [8].

В связи с этим, в миграционной службе Таджикистана было решено создать имидж-центр, целью которого станет изменение образа мигрантов.

Идею по созданию положительного имиджа таджикских рабочих за рубежом поддержали Международная организация по миграции (МОМ) и Народно-демократическая партия Таджикистана (НДПТ), возглавляемая Президентом Э. Рахмоном. Правительство страны намерено оказать центру финансовую помощь. Главные силы политтехнологов будут направлены на Россию и Казахстан – страны, где в основном работают и живут мигранты из Таджикистана. Изменением негативного образа таджикского трудового мигранта займутся рабочие группы, которые будут созданы при посольствах Таджикистана в России и Казахстане.

Улучшением репутации Таджикистана займутся опытные российские и казахские политтехнологи, журналисты, историки и востоковеды. Основной их задачей станет заполнение различных интернет-порталов позитивной информацией о стране и продвижение видеороликов о ее достижениях на федеральных телеканалах России.Свою помощь намерены предложить и студенты столичных вузов, которые готовы добровольно оформить фирменный поезд Душанбе – Москва. Пассажирам будут продемонстрированы достижения республики, представлены блюда национальной кухни, выставки, кинозалы и магазины с экзотическими для россиян таджикскими товарами. Это - беспрецедентная акция по созданию положительного имиджа таджикских рабочих за рубежом. Механизмом тому будет информационная кампания в Интернете и СМИ. Сотрудники центра начнут рекламировать таджикскую культуру в местах, где работают трудовые мигранты.

Трудовая миграция и поднятие имиджа её участников – «головная боль» не только для Таджикистана. Вышеперечисленные проблемы знакомы руководителям и гражданам большинства постсоветских республик. Они усугубляются негативным отношением членов фашиствующих расистских и неонацистских организаций к приезжим.

«19 января 2012 года на Пушкинской площади в Москве состоялся многотысячный антифашистский митинг, где журналистка из Кыргызстана Аида Касымалиева выступила в защиту прав трудовых мигрантов из стран Центральной Азии, - пишет таджикское издание «Бизнес&Политика» со ссылкой на иноСМИ. Газета отметила, что мигранты солидарны с антифашистами. «Это - трудовые мигранты Таджикистана, Кыргызстана и Узбекистана. Они

больше не будут молчать, и быть живой мишенью для неонацистов, они больше не согласны умирать. Они согласны бороться за свое право, это не вопрос социальных или юридических прав - это вопрос выживания». Газета отметила, что участники митинга высказывали свой протест против проявления расизма, межнациональной и религиозной вражды. Подобные акции прошли и в других крупных городах России. Такие демонстрации учат толерантности и уважению ко всем людям без исключения, независимо от их национальности, расовой и социальной принадлежности, вероисповедания и материального благополучия».

Итак, проведя сопоставительный анализ прессы в создании имиджа гастарбайтеров в сфере международной миграции рабочей силы в средствах массовой информации Таджикистана и Российской Федерации, мы пришли к следующим выводам.

Масс-медиа и средства массовой коммуникации являются ретранслятором созданного образа. Именно благодаря СМИ формируется общественное мнение – состояние массового сознания, заключающее в себе скрытое или явное отношение различных социальных общностей к проблемам, событиям действительности.

В практике СМИ сегодня широко используются методы подсознательного воздействия, когда отношение общества к тем или иным явлениям окружающего мира формируется с помощью стереотипных представлений, которые внедряются в поток новостей, автоматически вызывая в массовом сознании либо отрицательную, либо положительную реакцию на конкретное событие. Задача прессы в процессе убеждения - создать прочное, устойчивое отношение к данному явлению. Благодаря своей биологической природе, человек подвержен внушению, подражательности и заразительности. Имидж создает реальную социально-психологическую установку, определяющую поведение человека по отношению к объекту. И, поскольку воздействует на психику человека, следовательно, легко воспринимается и запоминается. Имидж можно эффективно использовать как средство пропаганды, как инструмент управления сознанием. В настоящее время понятия «мигрант» и «гастарбайтер» существенно искажены. Последнее чаще всего используется для пренебрежительного обозначения трудящегося за рубежом и широко муссируется в масс-медиа для создания негативного имиджа как к человеку, так и стране-поставщику трудовых мигрантов.

В ходе исследования было замечено, что тональность публикаций СМИ Таджикистана и России о трудовой миграции в большинстве своем зависят от политического курса правительств двух стран. В создании собственно имиджа таджикского трудового мигранта на мировой арене, начиная с официального заявления властей в СМИ (2008 год) никаких особых изменений не произошло – в российских масс-медиа в основном доминируют материалы с негативной окраской, в таджикистанских – публикации, отчаянно защищающие «своих» и обвиняющие Россию в национальной нетерпимости.

Следует отметить, что тон материалов в российских СМИ зависит и от поведения самих мигрантов. Об этом свидетельствуют опубликованные статьи. Таджикские средства массовой информации в основном апеллируют к невозможности прокормить семью, работая на родине.В условиях тотальной нестабильности системы, резкого политического противостояния все более серьезным фактором борьбы за власть, фактором политики становится и борьба за влияние на СМИ, своего рода «синдром четвертой власти», который перерастает в борьбу за моновлияние как на СМИ-систему, так и на отдельные средства массовой информации.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Джеймс Дж. Эффективный самомаркетинг. Искусство создания положительного образа/ пер. с англ. М., 1998.
2. Доти Д.И. Паблисити и паблик рилейшнз. М., 1998.
3. Индина М. Душанбе обвиняет российские СМИ в необъективности. News-Asia. 14 мая 2012.
4. Панасюк А.Ю. Вам нужен имиджмейкер? Или о том, как создавать свой имидж. М.,2001.
5. Чумиков А.Н, Бочаров М.П. Связи с общественностью: теория и практика: Учебн. пособие. М.: Дело, 2003.
6. Шепель В.М. Имиджелогия: Секреты личного обаяния. М., 1994.

Он-лайн издания
7. СМИ пророчат России нашествие «элитных гастарбайтеров». www.rbkdaily.ru. 2.02.2012.
8. Таджикистан начал борьбу с имиджем «родины гастарбайтеров» с помощью российских СМИ. www.commersant.ru. 16.07.2008.
9. www.leninsdat.ru
10. www.antiracism.ru

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ И СОЗДАНИЯ ИМИДЖА ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СМИ РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА

В статье речь идёт об особенностях освещения и создания имиджа трудовой миграции в СМИ России и Таджикистана. Автор указывает на политический характер освещения реального положения трудовой миграции на современном этапе.

Ключевые слова: информационное воздействие, СМИ, текст, анализ публикаций, миграция, масс – медиа, имидж.

FEATURES OF COVERAGE AND CREATION OF THE IMAGE OF LABOR MIGRATION IN MASS MEDIA OF RUSSIA AND TAJIKISTAN

The article deals with considering features of coverage and creation of image of labor migration in mass media of Russia and Tajikistan. The author points to political nature of publicizing real situation of labor migration at the present stage.

Key words: information influence, mass media, text, the analysis of publications, migration, masses – media, image. Literature.

Сведения об авторе: ***Е.А. Петрушкова***- соискатель РТСУ. Телефон: **(992 37) 227 52 18**

М У Н Д А Р И Ҷ А - С О Д Е Р Ж А Н И Е

З А Б О Н Ш И Н О С Ӣ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ
А.А.Нозимов, Р.С.Сафарова 3

НАҚШИ СЕМАНТИКАИ ФЕЪЛ ДАР ТАШАККУЛИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДАИ БЕВОСИТА
В. Абдулазизов 7

ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ ЗАБОНИ АРАБӢ МАРБУТ БА РАВОБИТИ БАЙНАЛМИЛАЛ
С. Абдулфайзов 16

АЗ ТАЪРИХИ ЛУҒАТНИГОРИИ ТАФСИРИИ ИСТИЛОҲИИ ТОҶИК ДАР САДАИ ХХ ВА АВВАЛИ ХХІ
Абдусалом Мамадназаров 21

ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ ШОИРОНУ НАВИСАНДАГОНИ АДАБИЁТИ КЛАССИКИИ ФОРСУ ТОҶИК
О.Ш. Иқболов 27

ҚАЙДҲОИ САРФИИ ШАМСИ ҚАЙСИ РОЗӢ
Д. Хоҷаев, Н. Қурбонов 32

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ФЕ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ
(на примере повести «Смерть ростовщика» Садриддина Айни)
Т.С.Талабов 35

ОШИБКИ В УПОТРЕБЛЕНИИ РУССКИХ МЕСТОИМЕНИЙ УЧАЩИМИСЯ-ТАДЖИКАМИ
А.Н. Назаров 42

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ
З. Самиев 46

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В ГЕОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
Р.М.Султанова 49

ВВЕДЕНИЕ В БИОЛОГИЧЕСКУЮ ТЕРМИНОЛОГИЮ
С.Д. Шарипова 57

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДВУСЛОВНЫХ ТЕРМИНОВ-ГИБРИДОВ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ: ЧАСТЬ II
С.Р.Шукурова 62

УСУЛҲОИ МАҶОЗИИ СЕРМАЪНОШАВИИ ИСМҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ
Т. Абдуллоев 66

ПЕШВАНДҲОИ СИФАТСОЗ ДАР «ШОҲНОМА»-И ҲАКИМ ФИРДАВСӢ
Азам Қутбизода Аббосалӣ 68

КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ ДАР ТАРКИБИ БОВАРҲОИ ЛАҲҶАИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
М.М.Назаров 74

ИСТИЛОҲОТИ ҶАШНИ ТӮЙИ АРӮСӢ ДАР ШЕВАИ

ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
Сахидод Хоркашев ***81***

ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ШИНОВАРӢ
А. Шафоатов ***90***

ПАСВАНДҲОИ МАВЗЕЪСОЗИ «ЗОР» ВА «СОР»
Аминҷон Амлоев ***92***

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМ
В ЛЕКСИКОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
М. Рахимов ***97***

ЛЕКСИЧЕСКОЕ, МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ И СЕМАНТИЧЕСКОЕ
СОПОСТАВЛЕНИЕ ПЕРСИДСКИХ БАНКОВСКИХ ТЕРМИНОВ
И ВЫРАЖЕНИЙ С ИХ АНГЛИЙСКИМИ ЭКВИВАЛЕНТАМИ
Мохаммад Садеги ***101***

ПАЙВАНДАКҲОИ ҶУФТИСТЕЪМОЛИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ
ХИЛОФ ДАР «ЁДДОШТҲО»-И УСТОД АЙНӢ
Адиба Сабзаева ***105***

ИФОДАИ НАМУДИ МУТЛАҚ ДАР ИБОРАҲОИ
ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
Бурҳониддин Аловиддинов ***111***

ВИЖАГИҲОИ ТАБИӢ ВА ИНСОНИИ ВИЛОЯТИ ГЕЛОН
Муҳаммадисмоили Шафипури Фуманӣ ***118***

ТЕРМИНОЛОГИЯ В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ
Мухаммад Садеги ***121***

ОМӮЗИШ ВА ЁДГИРИИ ИБОРАҲОИ ФЕЪЛИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ
АЗ ТАРИҚИ ФИЛМ
Зӯҳра Хушнажод Тамиз ***124***

ҶАЗБИ АСОТИДИ УЛУМИ ИНСОНӢ
Ғуломризо Аскарӣ ***127***

ҲОЛ ДАР «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚӢ»
Маҳдӣ Дорхол ***130***

ФАРҲАНГИ БУМӢ ВА АНДЕШАИ ҶАҲОНӢ ШУДАН
Карами Алиризоӣ ***138***

НАҚШИ ҚАЙДҲОИ ФОРСӢ ДАР ГРАММАТИКАИ АРАБӢ
Амир Табасӣ ***142***

НИГОРИШ ВА ВИРОИШ
Алиасгар Зулфагарӣ ***145***

АСМОИ НАБОТОТ ДАР «ФАРҲАНГИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ»
М.Қосимова ***149***

А Д А Б И Ё Т Ш И Н О С Ӣ

РОҶЕЪ БА АҲАМИЯТИ ТАҲҚИҚ, ТАРҶУМА ВА НАШРИ МЕРОСИ
ӮЗБЕКИИ САДРИДДИН АЙНӢ ***(гузориши масъала)***
М.С. Имомов, М.А. Абдуллоев ***154***

МАЪНИИ ИНСОН ДАР РИСОЛАҲОИ ИРФОНИИ
МИРСАЙИД АЛИИ ҲАМАДОНӢ
К. Қодиров ***157***

СӮЗАНӢ ВА ТАМОЮЛИ АҚИДАТИИ Ӯ
Ҳоким Қаландаров ***162***

АЛИФБО ВА ЛУҒАТШИНОСӢ АЗ НИГОҲИ УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ
Ҳ.У. Солиев ***173***

ИФОДАИ ҲУСНУ ЛАТОФАТ ВА ХУЛҚУ АТВОРИ ЗАНОН ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ
Гулчеҳра Сафарова ***175***

ДАВЛАТДОРӢ АЗ ДИДГОҲИ МАКНУНА
Зебо Абдулазизова ***180***

УСТОД АЙНӢ РОҶЕЪ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ
Ҳ.У. Солиев ***185***

ФАХРИДДИН АЛИИ САФӢ ВА НАҚШБАНДИЯ
А.Абдусатторов ***187***

АРӮЗ- ЯКЕ АЗ УНСУРҲОИ ЗОТИИ ИЛМИ РИЁЗӢ
Нурмуҳаммад Одинаев, Маҳмудҷон Умаров ***192***

«ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО» ДАР АДАБИЁТИ ҶАҲОН ВА ПАЖӮҲИШҲОИ МАРБУТ БА ОН
Вафо Элбоев ***198***

КАМОЛУДДИН ҲУСАЙНИ ХОРАЗМӢ - АВВАЛИН ШОРЕҲИ МАСНАВИИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ
Тоҷибой Келдиёров ***203***

АШЪОРИ АРАБИИ ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ
(дар асоси ҷилди аввали **«Куллиёти Девони Шамс»**
Д.Б. Каримова ***208***

ОСОРИ БАДЕИИ ҲАБИБУЛЛО ФАЙЗУЛЛО
Н.С. Шамсов ***213***

ҶОВИД БИМОН БА ИШҚ, ТУҒРАЛ
А.А. Шоев ***219***

СУРУДҲОИ МУРӢ, ГАҲРАСАРӢ (ЛОЛОӢ) ВА НАВОЗИШ ДАР АДАБИЁТИ ШИФОҲИИ МОЗАНДАРОН
Кейван Пахлаван Езатулло ***222***

МУҚОИСАИ ШЕЪРИ СИЁСӢ- ИҶТИМОИИ ТОҶИК ДАР ДАВРАИ АДАБИЁТИ ШӮРАВИИ ТОҶИК БО ДАВРАИ ПАС АЗ ИСТИҚЛОЛ
Марҷони Алиакбарзода ***225***

ШАХСИЯТИ ШИРИН ДАР ДОСТОНИ «ХУСРАВУ ШИРИН»-И ФИРДАВСӢ ВА НИЗОМӢ
Муҳаммадризо Мирӣ ***229***

РОЛЬ СЕМЬИ В ТВОРЧЕСТВЕ Л.Н. ТОЛСТОГО
Г. Рустамзода ***233***

Ж У Р Н А Л И С Т И К А

ҲУСНИ БАЁН ДАР ОДОБИ МУОШИРАТИ ЖУРНАЛИСТ
Мушаррафа Ҷӯраева ***238***

МАВҚЕИ МУАЛЛИФ ДАР САФАРНОМА
Нуриддин Бозоров ***242***

РОЛЬ КОРПОРАТИВНЫХ СМИ В РАЗВИТИИ РЕПУТАЦИОННОГО КАПИТАЛА ОРГАНИЗАЦИИ
Илхомджон Хамидов ***249***

ВАО-И ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН ВА АМРИКО:ТАФОВУТ ВА ТАҶРИБА
Зинатулло Исмоилов ***255***

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ СМИ: ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ
А. Сангов ***261***

К ПРОБЛЕМЕ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СМИ
Джамшед Садуллаев, Диловаршо Хомидов ***265***

«ОЙИНА» МАҶАЛЛА АСТ Ё ҲАФТАНОМА ?
Беҳзод Исомиддинов ***268***

МУСОҲИБА ДАР ТЕЛЕВИЗИОН: МАҚСАД ВА САВОЛ ДАР ОН
Барно Соҳибова ***273***

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ ЖУРНАЛИСТИКИ И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ОБЩЕСТВО
Н.Н. Салихов, Ш.Б. Муллоев ***275***

ХУСУСИЁТИ ЗАБОНИ МАТБУОТИ МУСОИРИ ТОҶИКӢ (ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ)
Мирсаид Султонов, Абдуҳамид Раҳимов ***279***

«РОЛЬ СМИ В ПРЕОДОЛЕНИИ НЕГАТИВНЫХ ЭФФЕКТОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОЦЕССОВ СТИГМАТИЗАЦИИ»
Яна Якубова ***282***

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕКСТОВ СМИ: К ПРОБЛЕМЕ СМЕНЫ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОГО СВОЕОБРАЗИЯ
Ирина Алькова ***286***

ОСОБЕННОСТИ ОСВЕЩЕНИЯ И СОЗДАНИЯ ИМИДЖА ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В СМИ РОССИИ И ТАДЖИКИСТАНА
Е. А. Петрушкова ***290***

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Масъули чоп: **М. Ибодова**
Масъули бахши Филология**: Г. Зоғакова**
Муҳаррирон: **Ш. Абдуллоева**, **И. Ҳакимова,**
Е. Щербакова

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии Филология: **Г. Зогакова**
Редакторы: **Ш. Абдуллоева, И. Хакимова, Е. Щербакова**
ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 37
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 37
Телефон: 227-74-41 **E-mail: vestnik-tnu@mail.ru**
Сайт ТНУ: **tnu.tj**